

สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม

สันตเสตัพพธรรม

คำบรรยายประจำวันเสาร์ ในสวนโมกขพลาราม

ภาคมาฆบูชา ประจำปี ๒๕๑๔

ของ

พุทธทาสภิกขุ

ธรรมทานมูลนิธิ

จัดพิมพ์ด้วยเงินบริจาคของท่านบตี ดร.ไพเราะ ทิพย์ทัศน์ อุทิศกุศลแต่บิดามารดา

เป็นการพิมพ์ครั้งที่สาม ของหนังสือชุดธรรมโฆษณ์ หมวดปกรณัมพิเศษ

หมายเลข ๑๓ บนพื้นแถบสีแดง จำนวนพิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๓๘

(ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน. สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย)

เรือพิมพ์จัดพิมพ์

คณะกรรมการบริหาร สำนักพิมพ์แห่งประเทศไทย

๑๑๑๑ ถนนวิภาวดีรังสิต กรุงเทพมหานคร

๑๑๑

มูลนิธิธรรมทาน

ไชยา

จัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งที่ ๑	๑ ตุลาคม	พ.ศ. ๒๕๑๖	จำนวน	๑,๕๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	๑ ตุลาคม	พ.ศ. ๒๕๒๕	จำนวน	๑,๕๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓	๑ ตุลาคม	พ.ศ. ๒๕๓๘	จำนวน	๓,๐๐๐	เล่ม

ลิขสิทธิ์ในภาษาไทย

สงวนลิขสิทธิ์ในภาษาไทย โดยมูลนิธิธรรมทาน

สงวนลิขสิทธิ์ในภาษาไทย โดยมูลนิธิธรรมทาน

สงวนลิขสิทธิ์ในภาษาไทย โดยมูลนิธิธรรมทาน

๑๑๑

สงวนลิขสิทธิ์ในภาษาไทย โดยมูลนิธิธรรมทาน

พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย
แม้ร่างกายจะดับไปไม่ฟังเสียง
ร่างกายเป็นร่างกายไปไม่ลำเอียง
นั้นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา
พุทธทาสคงอยู่ไปไม่มีตาย
ถึงดีร้ายก็จะอยู่คู่ศาสนา
สมกับมอบกายใจรับใช้มา
ตามบัญญัติขององค์พระพุทธรูปไม่หยุดเลย

พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย
อยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ไม่หยุดเฉย
ด้วยธรรมโฆษณ์ตามที่วางไว้อย่างเคย
ไอ้เพื่อนเอ๋ยมองเห็นไหมอะไรตาย
แม้ฉันตายกายลับไปหมดแล้ว
แต่เสียงสั่งยังแจ้วแว่วหูสหาย
ว่าเคยพลอดกันอย่างไรไม่เสื่อมคลาย
ก็เหมือนฉันไม่ตายกายธรรมยัง

ทำกับฉันอย่างกะฉันนั้นไม่ตาย
ยังอยู่กับท่านทั้งหลายอย่างหนหลัง
มีอะไรมาเขี่ยไค้ให้กันฟัง
เหมือนฉันนั่งร่วมด้วยช่วยชี้แจง
ทำกับฉันอย่างกะฉันไม่ตายเกิด
ย่อมจะเกิดผลสนองหลายแขนง
ทุกวันนี้ดสนทนากอย่าเลิกแล้ง
ทำให้แจ้งที่สุดได้เลิกตายกัน.

พุทธทาส อินทปญโญ

สุทิต ล้วนกุลสแต่...คุณพ่อสุวิภา
และคุณแม่แม่เสียว ทิพยทัศน์

อนุไมทกท

การที่คนคนหนึ่งได้มีโอกาสมาสำเร็จ
 แก่การวัดฝีมือกับสื่อธรรมไม่ว่าใครก็ตาม
 มาในครั้งนี้นั้นเขาจะมาขออนุไมทกท ทั้งโดย
 ส่วนตัว และในนามของบุคคลอื่นที่นับหลาย
 ในขณะนี้เป็นที่ควรช่วยใจให้เสมอ เพราะหลายปีใน
 โลกมนุษย์ 4 มหามหาลोकนี้ คือ ๓๐๐๐๐๐๐
 เป็นอย่างนี้.

อดีตโลก ยังไม่สามารถตั้งอยู่ในฐานะ
 ฝึกหัดสันติภาพของโลกได้ แต่กลายเป็นเวลาที่
 ี่แย่งชิงกันโดยเอาความดีไว้ขโมยกันและกันเสีย
 มากกว่า. ถ้าสันนิษฐานอยู่เป็นหนึ่งตั้งแต่บัดนี้
 นี้จะเป็นความดี หรือชั่วของโลก, แต่ก็เป็น
 ไม่เป็นที่เข้าใจกัน อย่างเพี้ยนๆ; ย่อมจะต้อง
 ความเข้าใจกัน และประสาธน์กันเสียมาก. กิจ-
 กรรมธรรมไม่ว่า, มีความมุ่งหมายส่วนลึก เพื่อ
 แก้ปัญหาส่วนนี้.

ทุกศาสนา ล้วนแต่มีธรรมะเป็นแก่นใจ
 ที่สามารถนำเอาใจได้ ก็เลยได้เป็นรากฐานของ
 โลกได้. การทำให้โลกมีศาสนา เป็นสิ่งจำเป็น
อย่างนี้ แม้ยุคปัจจุบัน. ถ้าสันนิษฐานของแต่ละศาสนา
 จะต้องมีแก่นแท้ เหมือนศาสนาของทุกคน

เมื่อลมเย็นพัดจากทิศเหนือ; ลมเย็นมาจาก ทิศ
 ใต้จรด=มาคัตตั้ง ให้หันไปมูขุธรรมะ แทนทว
 มุข นอกตนะ ที่มีไว้เพื่อ ทวารมณี! โลกแห่งกมา-
ภวัญญี กัณฑ์จรุสโลก, โลกสิ่งอันโอ้อวดอยู่ด้วย
เชลวี แห่งกमारมณี และวิธีกรรมวิธีโลกกมา-
 รมณี อย่างทวีปทวีปต่างๆนั้นไม่เคยมีมาก่อน;
 กิ่งกรรมธรรมโยชนา วิถีทุกอย่างในโลกนี้เช่นเดียวกับ
กัณฑ์จรุสจักร หรือถึงกับ สูงชันคดเคี้ยว เขี้ยว
โศภณ์ได้ใจ, แต่พอเรา ก็ยังทอดทิ้งมารดุนอ
 มีมิได้ อยู่กันเอง.

ดั่งให้ลมมาวิ่งอ้อมแอ้น แก่นักกรรมที่ หากน้อย
 เปรี้ยวไว้ ก็ย่อมตั้งอยู่ในฐานะ เป็นผู้ดีพระคุณ
 แก่นักเรา อย่างในนี้ๆนั่น อยู่กันเอง. สามมา
ภา แลลลลลลลลลลลล อนโยชนา แล=อัน ช่วยพร
และ อัน ทำมา ของบรรดา ผู้ มา เป็น ไป ของ คน
แห่ง นัก กรรม ธรรม โยชนา นี้ ถูก ถ่วง หนัก.

ขอให้นักผู้เป็นกษัตริย์ มัวมัวตั้งปองญาติ
 ของได้รับผลกษัตริย์แห่ง กิจกรรมธรรมทานนี้ ใหญ่ทั่วกัน
 ทั้งในกุดอันเป็นมัจจุรณ และสัมปราชัย; ประสพสัมพิสุข
 ซึ่งใจนี้ไม่ อยู่ทุก อำนาจาตรีทุก ใจนุ ๕

เมื่อนักกรรม เชน

ผู้ทอผ้า อัญมณี

อนิเมทอน.

ท่านได้ ชื่อใจมากที่ อนิเมทอน ในการจัดตั้ง ภาย
 "เลื่อน เรือประมง" นี้ในธรรมสมาคมนี้, ภายขณะตั้ง
 (คือม-เลี่ยม-เลี่ยม), เพื่อเป็นอนุสรณ์ และจดส่วนกุศล แด่
 คุณแม่เลื่อน เรือประมงนี้ ซึ่งล่วงเลยไปแล้ว. การอนิเมทอน
 นี้ เป็นการอนิเมทอน ในสมัยของบรรดา ท่านผู้ได้ร่วมประเพณี ภาย
 การอนิเมทอนนี้ ชื่อ "เรือประมงอนุสรณ์" นี้ พร้อมกันไปใน
 การ โดยทั่วกัน.

หนังสือชื่อ "เรือประมงอนุสรณ์" นี้ มีนัยในใจ
 การรวมรวมกันมารวม ประการนั้นเอง ใน อนิเมทอนธรรม, ซึ่ง
 จัดให้มีขึ้น ปีละ ๓ ภาค, ภาคละ ๓ เล่ม, เป็นทวารบาล ๑๓
 -๑๔ ครั้ง ๓๐ ภาค, ซึ่งรวมหนังสือเป็นหนังสือเล่มใหญ่ ๑๓
 หนังสือเล่มนี้ เล่มหนึ่ง หนึ่ง ๓๓๓ ภาค. การอันเช่นนี้ เพื่อ
 ใจของบรรดาท่านผู้ประจักษ์ หรือเขียนที่พอใจ ภายขณะ
 เลื่อน เรือประมงนี้เป็นแห่งหนึ่ง. ท่านได้เคยสนทนากับ
 ผู้ที่ สนใจของพวกนี้และรู้จักอุปนิสัยอยู่ ท่านเป็นผู้ที่สนใจใน
 การธรรมะ อันลึก, และพอใจใน การปฏิวัติซึ่ง
 การนี้ ภายพระศาสนา เพื่อความเจริญก้าวหน้า ทั้งในส่วนนี้
 เป็น การดีแท้ และเป็นการปฏิวัติ เพื่อบรรดาคน อันเป็นที่
 มีนัย โดยแท้แท้, มีใจที่รักแท้ ตามประเพณี หรือพิธีที่แท้.

เมื่อมีเวลา ถึงท่าน "เรือประมง" แล้ว, ใจใจ
 ภายคุณ ภายไม่มีเวลาจะว่างอย่าง : ว่างอย่างเช่น คุณ
 แม่เลื่อน ท่านแต่งใจโดยคุณได้ ภายนี้ เป็น "เรือ" ภาย
 หรือ นี้ได้; ท่านได้โดยโดยโดยในใจ, อันนี้ท่านได้
 รู้จัก ภายนี้ อันมีเรือซึ่งมาซ่อนอยู่ ในยุคคนที่ไม่ค่อยจะ

* อนิเมทอนเมื่อพิมพ์ครั้งแรกและครั้งที่สอง ด้วยทุน "เลื่อน เรือประมง" นี้

แล้วคนที่ ๒ หรือผู้ใดก็ตามที่... (text continues with handwritten Thai script)

โดยส่วนที่สามเจ้า... (text continues with handwritten Thai script)

ส่วนประโยคที่... (text continues with handwritten Thai script)

อันแก่ตัวก็มีอันแก่บุตร ของบุคคล และสันนิบาตของโลก เป็นส่วนรวม

ในที่สุดนี้ ขอแสดงอารมณ์ของว่า ประสงค์ที่จะให้บุคคลนี้
ได้วิวัฒนาการไปจน ถึงขั้นของ "ธรรมประณีต" นี้ โดย การ
ศึกษาหาความรู้ แล้วและปฏิบัติ ได้วิวัฒนาการไปจน ถึงขั้น
ส่วนนี้ และส่วนที่สามคือขั้นที่สามนี้ด้วยแล้ว, ขอได้ตั้งชื่อ
อันนี้ว่า "ธรรมประณีต" นี้แล้วคือ ธรรมประณีต ธรรมประ
ณีต นี้คือขั้นที่สามแล้ว ด้วยกันแล้วทุกคนได้ชื่อ ว่าขั้นที่สาม
นี้แล้ว เป็นธรรมประณีตขั้นที่สามนี้ด้วย

พุทธทาส อินทปัญโญ

ในพุทธทาสธรรม โศภ
๕ มีพุทธทาส ๒๕๖.

ด้วยความสำนึกในกุศลโอกาส

ข้าพเจ้ากล่าวในนามบุตรธิดาของ คุณพ่อสำภา และ คุณแม่เฮียง ทิพย์ทัศน์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว มีความรู้สึกปลาบปลื้มอย่างยิ่ง ในโอกาสที่ได้เป็นเจ้าภาพร่วมบริจาคการพิมพ์ธรรมโฆษณานี้ ที่ชื่อว่า "สันตสเสตัพพรหม" ของท่านพระอาจารย์พุทธทาสภิกขุ

บุพการีทั้งสองของเราขณะยังมีชีวิตอยู่ ได้ประพฤติปฏิบัติเป็นฆราวาสผู้ถึงไตรสรณาคมน์ ด้วยเบญจศีล และเบญจธรรม ความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายที่สม่าเสมอซาบซึ้งอยู่ในฐานลึกๆของจิตลูกทุกคน แม้จะต้องทำมาหาเลี้ยงชีพอย่างเหน็ดเหนื่อย เพื่อส่งเสียและส่งเสริมการศึกษาระดับสูงให้แก่ลูกถึงเจ็ดคน แต่เรื่อง "การให้ทาน การวิเวกศีล การทำภาวนาประจำวัน" ท่านเป็นอยู่ให้เห็นทุกวัน

ย้อนกาลเวลาไปหลายๆสิบปี ทุกๆเช้าตรู่ เสียงดังกังวานของท่านพระอาจารย์พุทธทาสภิกขุ จากวิทยุ ซึ่งมีอยู่แค่สองสามสถานีในขณะนั้น ก้องเข้าหูไม่เว้นวัน จะทำเป็นไม่ได้ยินก็ไม่ได้ เพราะพ่อเปิดเสียงดังมาก คำสามคำ คือ "จิตว่าง" "ตัวกู" "ของกู" ฝังอยู่ในจิต แม้ไม่รู้สภาวะธรรมดังกล่าว แต่เรื่องการทำมาหาเลี้ยงชีพไม่มีทางเลือก

การศึกษาทั้งในและนอกระบบเร่งเร้าทำให้ลูกทุกคนของพ่อเป็นเหยื่ออารยธรรมตะวันตก ลูกบางคนของท่านเดินทางรอบโลกไป ทั้งซัฟทั้งซิมอารยธรรมเหล่านั้นด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยจิต เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของจิตจากเดิมหมดสิ้น หรือแทบหมดสิ้น หลงหมกอยู่กับความรู้สากล หลงเมาอยู่กับความเจริญทางเทคโนโลยี แม้กายกลับคืนมาตุภูมิแต่จิตกลับเดินทางไกลต่อไป ไกลจากความว่างเข้าสู่ความวุ่น จากความเคยมีชีวิตเรียบง่ายสันโดษเข้าสู่ชีวิตที่ใหม่ ก้าวไปให้ทันกับการเปลี่ยนแปลง ยิ่งเร็วยิ่งคิดว่าดี ได้แล้วไม่เคยพอ โดยเฉพาะสิ่งที่เรียกอย่างหยาว่า "ประสมการณ์ที่ทันสมัย"

ตอนนั้นไม่รู้ว่าการกระทำดังนั้น คือการอัดตัวกูให้แน่นขึ้น เต็มของกูไม่ให้มีที่ว่าง เมาคความเชื่อของกูด้วยคำว่า "ความคิดสร้างสรรค์" หลงความสำเร็จทางโลกด้วยการเป็นปลื้มกับความรู้สึก ล้นปรี่ "กูดี" "กูเป็นผู้นำ" "กูสำเร็จ" ฯลฯ จนสมุทัยแผลงฤทธิ์เป็นความเครียดอย่างเป็นอัตโนมัติ แม้อยู่เฉยๆไม่ทำอะไรยังเครียด

เมื่อเริ่มสะดุ้งกลัวอารยธรรมตะวันตกกลับมาหาความอบอุ่นของพุทธศาสนาก็กลับมาสู่โต้ง อารยธรรมก่อนพุทธกาลอีกคำรบหนึ่ง ด้วยการ เมาบุญ ติดตั้งกับการพึ่งพาลิงคักดีลิสท์ การ อื้อวอนนานาประการ

สาระธรรมจากธรรมโฆษณ์ของท่านพระอาจารย์พุทธทาสภิกขุนี้แหละ ที่เป็นเบรคทางวิญญาน เมื่อพ้นจากความหลงสุดชั่วคู่ ก็เริ่มรู้หนทางที่เรียกว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" ความเขลาที่มีกำลัง ลดหล่นมาทางจางคลาย ทำให้เห็นสภาวะล้นปรี่ของตัวกูของกูที่อัดแน่นไว้ในจิต ความมืดเปลี่ยน เป็นความสว่าง จิตก็รู้จักความสว่าง ความสว่างค่อยๆกระจ่าง อุปกิเลสและอุปาทานอันหนาแน่น และรัดรั้งก็ค่อยๆไผ่ลามาให้เห็น เสียงจากธรรมโฆษณ์ซึ่งเคยเงียบสนิทก็ค่อยดังกังวานอยู่ในจิต เมื่อธรรมะเริ่มเข้าจิต การปล่อยวางก็เริ่มมีเริ่มเป็น ความผลึกใสความใจจึงเริ่มมีแรงขึ้นซ้าๆ แต่ มั่นคง

เมื่อสมัยศึกษาอยู่ ณ ต่างประเทศ พ่อได้ส่งสุภาภิตที่ท่านเขียนขึ้นไปเป็นของขวัญปีใหม่:-

ชีวิตเป็นของเกิดอยู่ยาก

แต่ตายง่าย

ความดีเป็นของทำยาก

แต่อยู่นาน

ความสุขสงบอยู่ที่ไหน

คือ สมภา ปัญญา อยู่ที่นั่น

บุตรดีอยู่ในครอบครัวใด

เสมือนเป็นเพชรน้ำหนึ่ง

เพชรจะเรืองรองได้

เพราะฐานเรือนงาม

ถ้าปราศจากธรรมโฆษณ์ของท่านพระอาจารย์ สุภาภิตของพ่อก็คงหมดโอกาสสว่างกลางจิตลูก

ขอด้วยพลและเดชะแห่งกำลังความสำนึกรู้ผิด แห่งกำลังความสำนึกรู้ถูกแห่งสาระธรรม รวมกับบุญญาบารมีที่ได้เกิดมาทันร่วมสมัยกับท่านพระอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ได้มีปัญญา ได้รู้ ได้เห็น ได้หยั่งถึงความประเสริฐของท่านในหลายๆมิติ เท่าที่จะจินตนาการได้ จงรวมเป็นพลังแห่ง ความเป็นไกววัลย์ที่ว่างจากการยึดมั่นถือมั่น และแผ่ไปสู่เพื่อนร่วมทุกข์เกิดแก่เจ็บตาย โดยเฉพาะ เหล่าเพื่อนนักวิชาการที่ยังอยู่กันแหว ซึ่งเคยพบกันแล้วที่นั่น ขอท่านทั้งหลายเหล่านั้นได้มีโอกาสใช้ ธรรมโฆษณ์เป็นประโยชน์ในการหันจิตเข้าหาแสงสว่างแห่งพระธรรม ของพระบรมศาสดาสัมมา- สัมพุทธเจ้าทุกท่านด้วยเทอญ

ดร. ไพเราะ ทิพยทัศน์

คำนำ

ของ ธรรมทานมูลนิธิ
(ในการพิมพ์ครั้งที่ ๑)

หนังสือเล่มนี้ เป็นเล่มที่สอง ของชุดที่เป็นการบรรยายประจำวันเสาร์ ในสวนโมกขพลาราม อันจะจัดพิมพ์ออกมาตามลำดับ เป็นหนังสือขนาดใหญ่ เป็นหนังสือชุดพิเศษ. มีเลขลำดับเล่ม, เฉพาะชุดวันเสาร์นี้ ตั้งแต่เลขที่ ๑๑ จนถึงเลขที่ ๒๐, และ ๑๑. ก. จนถึง ๒๐. ก. เป็นกลุ่มๆ ไป กว่าจะหมดประเภทนี้.

ลำดับเลข จะมีอยู่ที่สันหนังสือ ริมล่างสุด, หมายถึงพื้นสีแดง, มีตัวเลขในพื้นนั้น, และเล่มนี้ หมายเลข ๑๓. ก. ทั้งนี้ เอาตามความสะดวก ที่เรื่องหมายเลขที่เท่าใด จะสามารถพิมพ์ออกมาได้ก่อน ก็พิมพ์ออกก่อน ในที่สุดก็จะครบตามลำดับเลข ถ้าหากสามารถพิมพ์ไปได้โดยไม่มีการติดขัดอะไร.

หนังสือเล่มนี้ อาจจะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างไร และเพียงไร มีคำอธิบายอยู่แล้วในคำชี้แจงของผู้บรรยายเองแล้ว, จึงหวังว่าผู้สนใจจะได้ถือเอาประโยชน์ให้มากเท่าที่จะมากได้ ด้วยความอดทน, มิฉะนั้นแล้ว เรื่องนี้ก็ยังคงเป็นหมันอยู่อย่างลึกลับไปตามเดิม, คือเอามาใช้เป็นประโยชน์ประจำวันไม่ได้.

ธรรมทานมูลนิธิ

ไชยา

สารบาญ สันตัสเสตัพพธรรม

					หน้า
๑. พระพุทธเจ้าชนิดที่อาจอยู่กับเราได้ตลอดเวลา	—	—	—	—	๑
๒. นิพพานที่นี้ เดียวนี้ กับ นิพพานต่อคายนแล้ว	—	—	—	—	๓๖
๓. มนุษย์ของพระเจ้า กับ คนของกิเลส	—	—	—	—	๗๔
๔. ศาสนาที่แท้จริง มีเพียงศาสนาเดียว ใน همینโลกธาตุ	—	—	—	—	๑๐๕
๕. โลก ในกรรมณะของพุทธบริษัท คืออะไร ?	—	—	—	—	๑๓๔
๖. สิ่งสำคัญในพุทธศาสนา ที่อยู่ในรูปของภาษาธรรม	—	—	—	—	๑๗๖
๗. เวียงพุทธศาสนาจากอะไร จึงจะรู้พุทธศาสนา	—	—	—	—	๒๑๐
๘. การหลงเอาศีลธรรมและอื่น ๆ มาเป็นทิวศาสนา	—	—	—	—	๒๕๕
๙. เชื่อ ดีกว่าไม่เชื่อ - ไม่เชื่อ ดีกว่าเชื่อ	—	—	—	—	๒๙๘
๑๐. วิภังขาท - ขณิกาท และมนิกาท - สัสตควาท	—	—	—	—	๓๒๕
๑๑. อภิธรรม คืออะไร ?	—	—	—	—	๓๖๔
๑๒. พุทธศาสนา ในทุกแห่งทุกมุม	—	—	—	—	๔๓๓

**โปรดดูสารบาญอย่างละเอียดในหน้าต่อไป
ท่านจะทราบเค้าโครงเรื่องได้ โดยตลอด**

สารบาญละเอียด

๑. พระพุทธเจ้าที่อยู่กับเราได้ตลอดเวลา

	หน้า
การบรรยายวันเสาร์ เป็นเรื่องพยายามจุดแสงสว่างในทางธรรมไว้เสมอ	๑
พูดเรื่องนั้นก่อน เพื่อชี้ว่ามันสำคัญและจำเป็นสำหรับจะอยู่อย่างไม่ทุกข์	๗
พระพุทธเจ้าชนิดที่จะอยู่กับเราได้ตลอดเวลา นั้น ต้องแท้จริง อยู่เป็นคุณของใจ	๑๐
ขณะใจสะอาด สว่าง สงบ เวลานั้นมีพระพุทธเจ้าอยู่ ถ้ามีเรื่องก็อยู่ตลอด	๒๒
ผู้ที่พระจะมาอยู่ด้วย ต้องเดินตามพระอรหันต์ พยายามไม่เกิดตัวกู—ของกู	๒๔
วิธีให้พระแท้จริงอยู่ด้วย จะต้องประกอบด้วยธรรม ก้อยเลื่อนชั้นขึ้นเรื่อย ๆ	๒๗
กระทั่งเป็นพระพุทธเจ้าเสียเอง โดยมีจิตสะอาด สว่าง สงบ เบี่ยมสันเชิง	๓๑

๒. นิพพานที่เห็นเดี๋ยวนี้ กับ นิพพานต่อตายแล้ว

เป็นพุทธบริษัทจริง ต้องใส่ใจถึงนิพพาน ถ้ายังไม่เกี่ยวถึง ไม่ชื่อว่าพุทธศาสนา	๓๖
ที่แล้วมา เล็งนิพพานผิด ๆ นี้กว่าไม่จำเป็นเดี๋ยวนี้ นี่เพราะสอนกันมาผิด	๔๐
นิพพาน คืออะไร? คือเย็น ของสิ่งที่ร้อน : เย็นวัตถุ เย็นมรรยาท เย็นจิต	๕๑
นิพพาน เมื่อไร? เย็นกันเดี๋ยวนี้ : ร้อนเวลาใด คับเวลานั้น เย็นเมื่อนั้น	๖๔
นิพพาน ที่ไหน? เย็นตรงที่ร้อนที่ทุกข์กิเลสสังสารวัฏไม่ปรากฏ	๖๕
สรุปอยู่ที่ตัวกูไม่เกิดอย่างไร เมื่อไร ที่ไหน ขนาดใด ก็นิพพานตามส่วน	๖๘
แม้นิพพานต่อตายแล้วนั้น ก็ต้องเป็นการตายของตัวกู จึงจะถือนิพพาน	๖๘
นิพพานโดยวิธีใด? ที่จริงจิตมันเย็นเป็นพื้นอยู่ ก็ทำไมให้มันเกิดร้อน ก็แล้วกัน	๗๑

๓. มนุษย์ของพระเจ้า กับ คนของกิเลส

เพื่อให้สมฐานะด้วย และธรรมะนี้เป็นของต้องยกกันเรื่อย ๆ ด้วย จึงบรรยาย	๗๔
คน ๆ เดียวเป็นมนุษย์ของพระเจ้ายกได้ เป็นคนของกิเลสก็ยกได้ ผลักไป—มาก็ได้	๗๖

มนุษย์ คือผู้มีโพธิ อบรมงอกงามได้ด้วยโพธิ, ส่วน คน มันไปตามกิเลสตัวเอง	๘๐
โพธิ เป็นพระเจ้าผู้ช่วยให้ความเป็นมนุษย์ของเราเต็มเปี่ยม	๘๑
กิเลส เป็นเรื่องโง่ต่ออารมณ์ ที่ชิงโอกาสแทรกโพธิ อันเป็นพื้นฐานใจสัตว์	๘๒
“พระเจ้า” หมายถึงสิ่งที่สัตว์ยึดเอาเป็นที่พึ่ง มีสูงต่ำตามระดับสัญชาตญาณ	๘๖
พระเจ้าประเภท แรก เกิดจากสามัญสำนึกของสัตว์ ถือเงินเป็นพระเจ้าเป็นต้น	๘๘
พระเจ้าประเภท หลัง เกิดจากการบัญญัติตามลัทธิศาสนา ปรัชญา ฯลฯ	๙๑
สรุปแล้วพระเจ้านี้มีเพียง ๒ คืออย่างบุคลิกลาธิษฐาน และธรรมาธิษฐาน	๙๕
พระเจ้านุคลิกลาธิษฐานเพื่อคนชั้นหนึ่ง อย่างธรรมาธิษฐานเพื่อคนชั้นหนึ่ง	๙๕
พระเจ้าที่จริงแท้ กว่าชนิดใดหมด ก็คือ “ตน” ที่อบรมดีทุกทาง	๑๐๐
คนที่เห็นพระเจ้า ก็คือคนที่มีความเป็นอยู่ถูกต้อง ทำตนให้เป็นของผู้อื่นเสีย	๑๐๑
ผู้มีคนที่ชนะกิเลสแล้ว จัดเป็นพระเจ้าเสียเอง	๑๐๒

๔. ศาสนามีเพียงศาสนาเดียว

พูดเรื่องนี้ เพื่อมิให้โลกฉิบหาย เพราะคนมาขัดกันเรื่องศาสนา	๑๐๕
พูดเรื่องนี้ เพราะศาสนาต่าง ๆ ยังไม่เป็นประโยชน์ ให้แก่ศาสนิกนั้น ๆ เต็มที่	๑๐๖
พูดเรื่องนี้ เพื่อแก้ข้อหาของคนส่วนใหญ่ ๗ จำพวก ในโลกทุกวันนี้	๑๐๘
ถ้าเข้าใจศาสนาอย่างถูกต้อง จะเห็นมีเพียงศาสนาเดียวในหมื่นโลกธาตุ	๑๑๒
ธรรมาคาความทุกข์กับไม่ทุกข์ ที่โลกไหนมันก็อยู่ใต้กฎธรรมชาติเดียวกัน	๑๑๔
“ศาสนา” หมายถึงระบบปฏิบัติที่ช่วยมนุษย์รอดจากทุกข์	๑๑๕
ศาสนาพุทธ เป็นระบบปฏิบัติที่พระเจ้าคือธรรมชาติ ส่งมาให้ทุกคน	๑๒๑
ศาสนาอื่น ก็เป็นระบบปฏิบัติที่พระเจ้าอย่างของเขา ส่งมา	๑๒๑
ระบบปฏิบัติเพื่ออยู่รอด เป็น ตัวศาสนาแท้ ทุกชีวิตจำต้องมีและมีตรง ๆ กัน	๑๒๓
ศาสนาแฝง ศาสนาจำลองนั้น ย่อมจะมีปะปนเข้ามาในทุก ๆ ศาสนา	๑๒๔

หมื่นโลกธาตุมียเพียงศาสนาเดียวโดยธรรมชาติ เหมือนน้ำมีเพียงน้ำเดียว	๑๒๘
ทุกศาสนาสอนตรงกันในเรื่องจุดมุ่งหมาย, หลักปฏิบัติ, และผลสุดท้าย	๑๓๑
ที่ขวางเข้ากันไม่ได้ นั่น เพราะไปถือศาสนาแบบเป็นของกู—ของมึง —	๑๓๓
ต่างศาสนาก็เกิดในสิ่งแวดล้อม ต่างยุค ต่างแผ่นดิน มันจึงมีในรูปต่างกัน	๑๓๖
ถ้าถือเอาผิด ศาสนาอันเป็นวิธีให้รอดนั่นเอง จะทำให้ฆ่ากันเสียเอง —	๑๓๗

๕. โลกในทรรศนะของพุทธบริษัท

ที่พูดเรื่องนี้ เพราะเราอยู่ในโลก ต้องรู้จักโลก และอยู่ให้เป็น — —	๑๓๙
โลกมีคนบ้า คนเห็นแก่ตัวมากขึ้น พุคกันไม่รู้เรื่องและไม่ยอมกันมากขึ้น ๆ	๑๔๐
“โลก” โดยศัพท์ก็คือของแตก ในคัมภีร์พุทธวจน ในแง่วิทยาศาสตร์ —	๑๔๒
พุทธบริษัทเอง ดูโลกโดยนัยทางธรรม รู้ทางแง่วัตถุด้วยก็ได้ ไม่รู้จักไม่จำเป็น	๑๔๔
คนธรรมดารู้สึกต่อโลก อย่างไร ก็เข้าใจว่าโลกเป็นอย่างนั้น มีหลากหลาย	๑๔๖
ทรรศนะพุทธบริษัทรู้สึกต่อโลกถูกต้อง คือ ๑. โลกเป็นของแตกแน่	๑๕๐
๒. โลกหมายถึงหมู่สัตว์ที่เราเล็งถึงระดับจิตใจสัตว์นั้น ๆ — —	๑๕๑
๓. โลกนี้ คือปรากฏการณ์ ที่เรารู้สึกได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ —	๑๕๑
๔. โลกนี้ คือกิเลส ต่อเมื่อเหนือโลก จึงจะพ้นไปเสียจากกิเลส —	๑๕๓
๕. โลกนี้ คือชีวิต หรือสภาพความเป็นไปของสิ่งมีชีวิต — —	๑๕๓
๖. “โลกคือความทุกข์ ความทุกข์คือโลก” นี้เป็นแง่ที่จะดูเพื่อชนะโลก	๑๕๔
๗. โลกนี้ คือความมืด เมื่อไรยังรู้ไม่ถูกต้อง เมื่อนั้นก็ยังมืด — —	๑๕๖
๘. โลกนี้ เป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีแต่ไหลเรื่อย เปลี่ยนรูปเรื่อย —	๑๕๗
๙. โลกนี้ คือสิ่งที่ เป็นมายา ความเป็นมายานั้นแหละคือโลก — —	๑๕๘
๑๐. โลกนี้ เป็นอนัตตา เป็นสุญญตา ทุกอย่างไม่มีอะไรมากไปกว่าปรากฏที่ใจ	๑๖๐
๑๑. โลกนี้ คือธรรมชาติล้วน ๆ เป็นเพียงการสืบทอดของสังขารล้วน ๆ —	๑๖๐
๑๒. โลกนี้ คือหมู่สัตว์ที่ออกทำโกหก ออกทำโดยไม่รู้ ว่านั่นมันไม่จริง —	๑๖๒

แง่จริยธรรม อาจมองโลกให้ไต่ประโยชน์ คือ ๑. ให้มองโลกเป็นโรงละคร	๑๖๔
๒. ให้มองโลกเป็นบทเรียน บทสอบไล่ ที่ต้องผ่านให้ได้เรื่อยๆ	๑๖๕
๓. ให้มองโลกเป็นเครื่องทดสอบของพญามาร	๑๖๕
๔. ให้มองโลกเหมือนร่วมไม้เท้าร้อน อาศัยชั่วคราวแล้วก็เดินต่อไป	๑๖๖
๕. ให้มองโลกนี้เป็นทางผ่านที่ทุรกันดาร มีเพื่อให้เราเก่ง	๑๖๗
๖. ให้มองโลกเหมือนมหาสมุทรกว้างใหญ่ลึก ไม่สิ้นสุด	๑๖๘
๗. ให้มองโลกคือกรงไก่ จะถูกฆ่าก็ยังจิกกันเอง	๑๖๘
๘. ให้มองโลกคือหมู่สัตว์ที่ถือเขาถือเรา เลิกเห็นแก่ตัวกันเถิด	๑๗๐
๙. ให้มองโลกนี้เป็นสิ่งที่ต้องอยู่ใต้ฝ่าเท้าเรา ต้องสลัดสุขที่ทำให้เป็นทาส	๑๗๑
๑๐. ให้มองโลก เป็นสิ่งที่ต้องเป็นไปตามกรรม ต้องรอบรู้เพื่อแก้ไข	๑๗๓
สรุปแล้ว ให้ยินดีรับเอาในแง่ที่มันมาให้เราสามารถ เพราะเป็นของทำได้	๑๗๔
พุทธบริษัทมองโลกอย่างนี้ แล้วจึงช่วยกันทำโลกให้มันดีขึ้น	๑๗๕

๖. สิ่งสำคัญของพุทธศาสนา ในรูปภาษาธรรม

ในพุทธศาสนา สิ่งสำคัญก็คือดับทุกข์ เราอาจชี้ให้เห็นด้วยภาพพจน์	๑๗๖
๑. ชีวิตนอุปมาเหมือนการเที่ยวค้าเรือไปในทะเลกว้าง	๑๗๘
๒. ชีวิตนอุปมาเหมือนกับเดินทางไกล	๑๗๘
๓. ชีวิตนอุปมาเหมือนกับว่าออกไปจากฝั่งนี้ สู่ฝั่งโน้น	๑๗๙
๔. ชีวิตนอุปมาเหมือนออกจากโลก สู่โลกอุตร	๑๗๙
๕. ชีวิตหรือการปฏิบัติธรรมนี้ เหมือนกับการทำนา	๑๗๙
๖. ชีวิตหรือการปฏิบัติธรรมนี้ เหมือนพยายามรักษาตนให้หายจากโรค	๑๘๐
๗. ชีวิตหรือการปฏิบัติธรรมนี้ เหมือนพยายามถอนลูกศรที่เสียบอยู่	๑๘๐
๘. ชีวิตหรือการปฏิบัติธรรมนี้ เหมือนดับไฟที่ไหม้ศีรษะอยู่	๑๘๑

๙. ชีวิตหรือการปฏิบัติธรรมนี้ เหมือนพยายามตามข้ายักษ์มาร — ๑๘๒
๑๐. ชีวิตหรือการปฏิบัติธรรมนี้ เหมือนพยายามทำลายเปลือกฟองไข่ — ๑๘๒
๑๑. ชีวิตหรือการปฏิบัติธรรมนี้ เหมือนการหาจุดเย็น ที่กลางเตาหลอม — ๑๘๓
๑๒. ชีวิตหรือการปฏิบัติธรรมนี้ เหมือนทำให้พบเพชร ที่หน้าผาก — ๑๘๕
- เคล็ดชีวิตแห่งการปฏิบัติโดยเบ็ดเสร็จก็คือ “เฉยเสีย ไม่ต้องทำอะไร” — ๑๘๕
- ใครชอบและปฏิบัติอย่างไร ในที่สุดก็จะไปพบกันที่จุดเดียวคือดับทุกข์ ๑๘๗
- อุปมาที่ว่าชีวิตคือการเดินทางในทะเล นับว่าครอบใต้กว้างทั่ว — ๑๘๗
- เริ่มโดยนายอุปาทาน ชื่อ “ตัวกูของกู” มีวิชาเป็นพ่อ ค้นหาเป็นแม่ — ๑๘๗
- ค้าทางทะเลมีภัยมาก นักเข้าเห็นว่าไม่มีที่สุด ก็เกิดเอื่อม เริ่มสำนึก — ๑๘๘
- รู้ว่าชีวิตนี้ปัญหาใหญ่อยู่ที่เวียนว่าย ถ้าเข็ดหลาบขึ้นบुकเสีย ก็หมดเรื่อง ๑๘๒
- รู้จักขณะการเวียนว่าย : ๑. ว่าโดยอารมณ์คือมันวนอยู่แต่ในรูปในเสียง ฯลฯ ๑๘๒
๒. ว่าโดยสถานที่วน ก็มีแต่ไปๆ มาๆ อยู่ในสุคติทุกคติ — ๑๘๓
๓. ว่าโดยกิริยาอาการ มีแต่กิเลส กรรม วิบาก ฯลฯ — ๑๘๔
๔. ว่าโดยผล การวนเวียนก็มีแต่เกิด แก่ เจ็บ ตาย — ๑๘๕
๕. ว่าโดยภาวะ ก็คือการเกิดขึ้น เปลี่ยนไป คับลง — ๑๘๖
- รู้ว่าลงเรือเที่ยวค้ำนั้น ที่แท้เราทำไปเพื่อออกไปเสียจากกำไรขาดทุน — ๑๘๗
- รู้ว่านิพพานเป็นเรื่องหยุด พันเหนืมาจากดีชั่ว บุญบาป ไม่ไหลตามกรรม ๑๘๗
- เมื่อเอื่อมที่จะไปตามกรรม ก็บ่ายหน้าไปสู่เกาะ คือที่หยุดเย็น — ๒๐๑
- เมื่อได้เห็นฝั่งแน่นอน ว่ายเข้าถึง ก็เป็นชั้นของพระอรียเจ้าสี่ ตามลำดับ ๒๐๒
- เมื่อถึงฝั่ง ก็คืนอะไรให้ธรรมชาติไป เป็นชีวิตนิรันดร “ตัวกูของกู” สลายไป ๒๐๓
- ทั้งหมดนี้ว่าโดยบุคคลาธิษฐาน คือภาษาคนธรรมดา ประกันไม่ให้ไหวได้ ๒๐๔
- แต่อย่างไร ภาษาคนนี้ก็ต้องระวัง จะไหลไปคว้าเอามาเป็นตัวตนได้มากๆ ๒๐๔

วิญญานนั้น ไม่ต้องปลุกปล้ำให้หยุดดับหยุดเกิด เพียงไม่ยึดเท่านั้น ทุกข์ก็ดับ ๒๐๖
 โดยสรุปก็คือ ไม่ต้องขวนขวายอะไร เจยเสีย แล้วอยู่โดยชอบก็แล้วกัน ๒๐๘

๑. เรียนพุทธศาสนาอย่างไร?

เรื่องนี้ไม่ใช่่ง่าย ไม่ใช่ตื่น ถ้าประมาทจะเสียโอกาส เสียอะไรมากมาย --- ๒๑๐

เรียน ว่าโดยวิถีทาง ๑. ค่ายการฟัง อ่าน คิด ถาม จำ --- ๒๑๒

๒. ค่ายทำลงไปจริง ๆ เช่น ปฏิบัติไตรสิกขาจริง ๆ ๒๑๓

๓. ค่ายชีวิตจิตใจที่ได้พบ—ได้ผ่านเรื่องจริงทุกวัน ๆ ๒๑๔

เรียน ว่าโดยวิธีการ ๑. เรียนตามที่เขาพูด เขาเรียน ปริยัติ --- ๒๑๕

๒. เรียนตามที่เขาทำให้ดู ปฏิบัติ --- --- ๒๑๕

๓. เรียนตามที่เขามีความสุขให้ดู ปฏิเวธ --- --- ๒๑๕

เรียน ว่าโดยลักษณะ ๑. เรียนเพื่อมีความรู้ สอบได้ --- --- ๒๑๕

๒. เรียนเพื่อเกิดความฉลาด ความเข้าใจ --- --- ๒๑๖

๓. เรียนเพื่อเกิดความซึ่มซาบชีวิตชั้นลึก --- --- ๒๑๖

เรียนอะไร? ๑. เรียนทั้งหมด เพื่อได้เป็น “บ้าหอบฟาง” --- --- ๒๑๗

๒. เรียนเฉพาะที่พุทธองค์ขอให้เรียน คือเพียงกำมือเดียว ๒๑๘

๓. เรียนแต่สิ่งที่กิเลสต้องการ เพื่อ กิน กาม เกียรติ --- ๒๑๘

เรียนโดยวิธีใด? ไม่ใช่เรียนอย่างชาวโลก มีการฟัง การอ้าง การนึก ๒๒๓

แต่ต้องเรียนจากความรู้สึกตัวเอง ในตัวเองอย่างประจักษ์ ๒๒๘

เรียนจากอะไร? ๑. เรียนจากพระเจ้า คือตัวธรรมชาติ --- --- ๒๓๕

๒. เรียนจากมหรสพทางวิญญาน --- --- ๒๓๘

๓. เรียนจากสิ่งทั้งปวงที่ใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่น --- --- ๒๔๑

๔. เรียนจากพระธรรม ที่หมายถึงตัวความจริงแทนองค์พุทธะ --- ๒๔๓

๕. เรียนจากตัวธรรม คือเรียนจากสิ่งที่เราเิ่ง ไปให้คุ้มค่าแก่มัน ๒๔๕

๖. เรียนจากตัวชีวิตและการงานประจำวัน --- --- ๒๔๖

เรียนที่ไหน? ๑. เรียนในร่างกายยาววา หนาคืบนี้	—	—	—	๒๔๘
๒. เรียนที่ความรู้สึก ที่กำลังปรากฏที่จิต	—	—	—	๒๕๐
๓. เรียนจากสิ่งที่เรียกว่า “วิญญาณ”	—	—	—	๒๕๐
ข้อเตือน : คนเรายังอยากเรียนอยากเก่งในทางธรรม				ยังไม่ถูกตัวพุทธศาสนา ๒๕๓
ยังยึดมั่นถือมั่นในพุทธศาสนา				ยังไม่เป็นพุทธศาสนา ๒๕๓

๘. การหลงเอาศีลธรรมและอื่น ๆ มาเป็นตัวศาสนา

ผู้มีการศึกษาจะหลงได้ลึกกว่าชาวบ้าน				เพราะใช้วิธีเรียนอย่างที่เคย ๆ มา ๒๕๕
ตัวจริงพุทธศาสนา				ไม่ใช่กฎศีลธรรม ไม่ใช่ศาสตร์ ไม่ใช่ปรัชญา ฯลฯ ๒๕๖
การปฏิบัติคุณธรรมชาติค้ำทุกข์ได้				นั่นแหละทุกศาสนามีตรง ๆ กันหมด ๒๕๘
เพียงเปล่งถ้อยสรณาคมน์				ยังไม่ใช่ถือพุทธ ต้องปฏิบัติค้ำทุกข์ถึงจะใช้ ๒๕๙
เวลานี้พากันถือว่าเพียงมีศีลธรรมก็มีศาสนาแล้ว				ไม่ชวนชวยอะไรอีก ๒๖๐
มีศีลธรรม มีอะไรดีพร้อม				ก็ยังทุกข์ ต้องมีศาสนาไว้ค้ำทุกข์อีกชั้นหนึ่ง ๒๖๓
ปัญหาของคนมันไม่แต่ด้านศีลธรรม				ต้องมีทั้งศาสนาด้วย จะสับสนกันไม่ได้ ๒๖๖
ศีลธรรมที่มีมาก่อนพุทธกาล				คนปัจจุบันก็ยังหลงเอามาเป็นพุทธศาสนา ๒๖๗
ที่สอนเรื่องตายเกิดเพื่อผูกศีลธรรม				ก็ยังหลงเอว่านั่นตัวพุทธศาสนา ๒๖๘
แม้เรื่องศักดิ์สิทธิ์				พุทธศาสนาก็เพียงเจริญรอยทำให้สูง – ให้ถูก ๒๗๒
ในชั้นศีลธรรมสิ่งเขวเหล่านี้				ไม่ถือว่าผิด ผู้ที่กลัวของจริงไม่ได้ ก็ฟังไปก่อน ๒๗๔
จนกว่าจิตสูง				รู้ธรรมเหนือตาย นั่นแหละเรียกว่ามีศาสนาแท้ ทุกข์ไม่เป็น ๒๗๕
ศีลธรรมเป็นเรื่องงูให้ทำ				ส่วนศาสนาเป็นเรื่องมองออก แล้วศรัทธาทำเอง ๒๗๖
พระพุทธรองค์หยิบยื่นศาสนาให้แต่บางคน				ไม่ไปห้ก้างผู้ที่เขาตามไม่ทัน ๒๗๗
นอกนั้นพระองค์ยังยกย่ำให้เป็นเรื่องฉลาดกว่า				ในสิ่งที่เขาเชื่อ ๆ อยู่ก่อน ๒๗๘
สรุปแล้วศีลธรรมกับศาสนานั้นคนละอย่าง				คนเราต้องมีครบทั้งสอง ๒๘๑

เฉพาะพุทธศาสนามีเปลือกกะพี้หลายชั้น จนกว่าถึงแก่นคือทุกข์ดับและไม่อวด ๒๘๒
 เทียนยังเรียนอย่างสมัยใหม่มาก ก็ยิ่งเกลียดกลัวสิ่งสูงสุดที่พุทธศาสนามีไว้ให้ ๒๘๘
 จงสลกสังเวช ช่วยกันไม่หลง, เป็นพุทธได้จริง, และช่วยผู้อื่นสืบไป --- ๒๘๘

๘. เชื่อ ดีกว่าไม่เชื่อ - ไม่เชื่อ ดีกว่าเชื่อ

อะไรเชื่อดีกว่า อะไรไม่เชื่อกลับดีกว่า นี้หวังให้รู้เรื่องสำคัญคือตัวสัตว์	---	๒๘๙
ความสำคัญของสัตว์ ๑. ความปรกตีสุข ขึ้นอยู่ที่ความเชื่อ	---	๒๙๐
๒. ความเชื่อเป็นเงื่อนไขต้นให้ทำอะไร ๆ	---	๒๙๑
๓. ความเชื่อมันหล่อเลี้ยงกำลังกายกำลังจิต	---	๒๙๒
๔. ความเชื่อเป็นรากฐานจำเป็นปฏิบัติศาสนา	---	๒๙๓
๕. ความเชื่อทำให้ชวนขวยสุมผลที่สุดยอด	---	๒๙๔
ฉะนั้นต้องเพิ่มพูนสัตว์ไปทางที่ถูกและเพียงพอ เพราะมันเท่ากับตัวชีวิต		๒๙๕
สัตว์คู่ไปกับชีวิต ประหนึ่งเป็นตัวประกันความมั่นคงของชีวิตทั้งชีวิต		๒๙๕
ประหนึ่งเป็นความได้พักทางจิต หล่อเลี้ยงให้ไม่บ้า		๒๙๖
ประหนึ่งเป็นเสบียง ให้กำลังจิตกำลังกาย ไม่ถอย	---	๒๙๖
ประหนึ่งเป็นทรัพย์ ให้ปลื้ม และรู้สึกสบายใจ	---	๒๙๖
ประหนึ่งเพื่อนให้อุ่นใจ ไม่เปลี่ยวเปล่า	---	๒๙๗
ประหนึ่งเป็นมือ ที่ใช้ทำอะไรได้โดยถนัด	---	๒๙๗
ประหนึ่งเมล็ดพันธุ์พืช หรือทุนเดิมพันในกิจการงาน		๒๙๗
หลักพุทธศาสนา คนต้องมีสัตว์เป็นข้อแรก มิเช่นนั้นมันเป็นไปไม่ได้		๒๙๘
แต่มันก็ยาก - ยากที่มันหมายได้หลายอย่าง เชื่อตัวเอง เชื่อผู้อื่น เชื่อสิ่งอื่น		๒๙๙
- ยากที่บุคคลน่าเชื่อ มันมีทั้งพวกดีต่อเรา ศัตรูเรา และกลาง ๆ		๓๐๑
- ยากที่มันมีลักษณะมาก มีเชื่องมง่าย เชื่อเหตุผล ฯลฯ	---	๓๐๒
- ยากที่มูลเหตุให้เชื่อ - ให้ไม่เชื่อ หลายทาง หลายอย่าง	---	๓๐๓

ความเชื่อที่เราฟังได้ มันมีทั้งสิ่งที่เชื่อศกมี ไม่เชื่อกลับศกมี	— —	๓๐๕
จะนั้นให้รู้จักเลือก รู้จักใช้หลัก เช่นกาลามสูตร หลักกรรม อจลสัทธา ฯลฯ		๓๐๖
ว่าพระอรหันต์ยังมี นี่ควรเชื่อ, ว่าคนนั้น — คนนี้เป็นอรหันต์ นี่ไม่ต้องเชื่อ		๓๑๑
จิตเหนือโลกได้ นี่ควรเชื่อ, ว่าทำอย่างนั้น แล้วจะเหนือโลก นี่ไม่ต้องเชื่อ		๓๑๒
สัพพัญญูของพระพุทธองค์ คือรู้หมดเฉพาะที่เกี่ยวกับคัมภีร์ทุกข์ นี่ควรเชื่อ		๓๑๓
ว่าโลกหน้ามี นี่ควรเชื่อ, สอนว่าโลกหน้าไม่มี นี่ไม่ต้องเชื่อ	— —	๓๑๔
ธรรมชาติเป็นผู้ตั้งกฎเกณฑ์ใช้แก่มนุษย์อย่างมัดมือชก นี่ควรเชื่อ,		๓๑๕
พูดว่าธรรมะจำเป็นกว่า นี่ควรเชื่อ, ถ้าว่าเงินจำเป็นกว่า นี่ไม่ต้องเชื่อ		๓๑๕
ไม่มีกิเลสแน่แท้และ เสรีจริง นี่ควรเชื่อ, ประชาธิปไตยให้เสรี นี่ไม่แน่		๓๑๗
พูดว่าเรามีปัญหาทั้งด้านกายด้านจิต นี่ควรเชื่อ, ถ้ายันว่ามีด้านเดียว ก็ผิด		๓๑๗
สอนว่าเชื่อคนเฒ่าคนแก่ไว้ก่อน นี่ควรเชื่อแม้ในยุคนี	— — —	๓๑๘
อย่าไว้ใจคนมีกิเลส นี่ควรเชื่อ เพราะคนยังเห็นแก่ตัวอยู่ ย่อมทำอะไร ๆ ได้		๓๑๙
พูดว่าสัตว์ ไม่เอาเปรียบคน นี่ควรเชื่อ เพราะสัตว์ไม่มีปัญญาคตโกง	—	๓๒๐
ทั้งหมดนี้สำหรับเทียบ ว่าอะไรเชื่อดี—ไม่เชื่อดี แล้วอาศัยหลักกาลามสูตร		๓๒๐
ถ้าเชื่อตามหลักนี้ มันไม่ขาดทุนไว้ก่อน แล้วทำให้พอดี ไม่ขาดไม่เกิน	—	๓๒๑
ขอให้รู้จักสัทธา ใช้เป็นประโยชน์มากขึ้น โดยปรับปรุงให้ถูกและก้าวหน้า		๓๒๑
พุทธศาสนามีปัญญาเป็นหลัก แต่ก็ไม่ใช่สัทธา เพราะต้องคู่กันไปตลอด		๓๒๒
สรุปแล้วสัทธานสมควรแก่คนทุกวัย ทั้งคติโลกคตินิยม ต้องให้ความสำคัญ		๓๒๓

๑๐. วิภังชวาท—ขณิกวาท และ มนิกวาท - สัสสวาท

จำเป็นที่เราควรไว้ฟังและเข้าใจคำในภาษาปรัชญา เช่นวิภังชวาทเป็นต้น		๓๒๕
วิภังชวาท—ขณิก เป็นพุทธศาสนาสัมมาทิฏฐิ, มนิก—สัสสวาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ		๓๒๖
พูดเรื่องนี้ เพื่อชี้ชัดไม่ให้ปนกัน ทำให้ลังเลในหลักธรรม ก่อนปฏิบัติ		๓๒๗
ที่รู้สึกจริงเกี่ยวมันเป็นตัวตน เพราะถูกแวดล้อมให้รู้แต่อย่างนั้นจึงต้องชี้แก้		๓๒๘

วิภังขวัต กัมมชณิกวัตคืออะไร? เป็นความรู้ที่จำเป็นที่สุดสำหรับคนเรา	๓๓๒
จากอะไร? ลัทธิตหรือทิวฏฐิตที่ถูกต้อง ต้องมาจากปัญญา จากสัมมาทิฏฐิต —	๓๓๔
เพื่ออะไร? เพื่อจัดการกับปัญหาประจำวัน กับทุกข์ และนิพพาน —	๓๓๕
โดยวิธีใด? ต้องมีการปฏิบัติ มีสติสัมปชัญญะ ไม่เปิดโอกาสเห็นผิดเรื่อย ๆ	๓๓๖
สำหรับใคร? ความรู้ตัวพุทธศาสนาแท้ัน มีไว้กับทุกข์ทั้งพระ ทั้งฆรวาส	๓๔๐
ปฏิบัติที่ไหน? ปฏิบัติตามเกณฑ์ัน ใ้ทุกแห่ง ที่อยู่ใ้กฎธรรมชาติ ไม่ยกเว้น	๓๔๒
ใช้เมื่อไร? ต้องรู้ตลอดกาลหรือทุกเมื่อ โดยถูกต้องและทันเวลา—	๓๔๒
“วาทะ” ัน เล็งถึงหลักในใจคนเราแต่ละคน แล้วแต่จะถูกแวดล้อมศึกษา	๓๔๔
วาทะอย่างของใคร ก็เป็นพระเจ้าของกอนันัน บันกาลชีวิตันัน —	๓๔๖
พระพุทธเจ้าเป็นวิภังขวัตที่ ก้อมองสังขารล้วนันเป็นสั้แบ่งออกได้	๓๔๘
มองอย่างไร? กอนหนึ่งแบ่งไปเป็น ๒ เป็น ๓ เป็น ๕ เป็น ๖ ฯลฯ	๓๕๐
กอนหนึ่ง ๆ เป็นได้ถึง ๓ : ผู้มีกเลส ผู้ทำกรรม ผู้รับผลกรรม —	๓๕๒
กอนหนึ่ง ๆ เป็นได้ถึง ๔ : เป็นทุกข์ เป็นเหตุทุกข์ เป็นผู้ไม่ทุกข์ เป็นผู้ปฏิบัติ	๓๕๓
กอนหนึ่ง ๆ เป็นสุคติ ทุกคติ ซึ่งแต่ละคติเป็นนรก เรวัจจาน ฯลฯ เป็นเทวตา	๓๕๔
ส่วนชณิกวัตันันตรงข้าม เห็นเป็นคันเป็นกอนอันเดียวเป็นสั้ตัวตัวตนันันยง	๓๕๖
พุทธศาสนาเป็นชณิกวัต ว่าอะไร ๆ ปรุ้งแต่งชั่วขณะ ๆ ทั้งกายทังจิต	๓๕๗
ทางฝ่ายจิตมีขณะ ๆ กำหนดชั่วเกิดดับก็มี ช่วงยาวเท่าตัวกเกิดก็มี	๓๕๘
คนเรามีจิตหรือวิญญาณ ชนิตที่รู้แล้วเจยก็มี ชนิตที่รู้แล้วียศก็มี —	๓๖๐
เพราะไปยึดว่าเป็นกอนเป็นตัวตนันันขึ้นมา เรียกว่า ชนิกะและสั้สวัต	๓๖๑
ฉะนันันให้รู้จัก แล้วควบคุมมัน จนกว่าจะทำลายความยึดมันถ้อมัน เห็นตามจริง	๓๖๒
พุทธอย่างปรัชญาเช่นันันเพื่อให้รู้ว่าสั้คัญที่สุด มนุษย์ต้องชันอยู่กับสั้ันัน	๓๖๒

๑๑. อภิธรรม คืออะไร?

อภิธรรมตั้งคู้ให้สั่นใจกัน เพราะคนเราก็อยากรู้ในเรื่องลึก ๆ ยั้ง ๆ ชันัน	๓๖๔
เราล้วนันเป็นสหายอภิธรรม แต่เพราะมันลึกจึงคล้าถูกคนละจุก	๓๖๕

พุกนั้นมีแต่หวังประโยชน์ทั้งผู้ฟังทั้งส่วนรวม ขอแต่ให้พุกกันรู้เรื่องเท่านั้น	๓๖๗
ในปีฎกมีธรรมกับวินัยคู่หนึ่ง อภิธรรมกับอภิวินัยคู่หนึ่ง ต่างหากจากกัน	๓๖๘
อภิธรรมนี้สำคัญ มันมีทั้งที่จริง ทั้งที่เกิน จะได้ประโยชน์หรือไม่ได้ ก็อยู่ตรงนี้	๓๖๙
โดยความหมาย อภิธรรมคือธรรมะอันยิ่งก็ได้ ธรรมส่วนเกินก็ได้	— ๓๗๐
โดยประเภท อภิธรรมมี ๒ คือส่วนจริงส่วนยิ่ง กับส่วนเพื่อส่วนเกิน	— ๓๗๘
อย่างแรก คือธรรมะส่วนดับทุกข์ได้ เนื่องด้วยสัญญา	— ๓๗๘
อย่างหลัง คือคำอธิบายธรรมให้ละเอียด ชั้นหลังก็อธิบายชั้นแรกๆ	— ๓๗๙
ถ้าเริ่มนับที่อภิธรรมปีฎก ลำดับต่อๆ มา ก็มีอภิธรรมชั้นหลังๆ ถึง ๗ ชั้น	๓๘๐
ทั้งที่เกินธรรมตา มันก็ยังมีประโยชน์ทางสมอง ยกเว้นอภิธรรมชั้นหลังๆ	๓๘๒
อภิธรรมอธิบายสรุปเป็น จิต เจตสิก รูป และความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งสาม	๓๘๘
แต่ไม่ได้บอกมนุษย์ที่เกิดอยู่แล้วนี้ว่าจะดับทุกข์อย่างไร นี่เพราะ “เกิน”	๓๘๘
ที่จริงเรารู้เรื่องเดียวกันพอ คือรู้จักควบคุมอายตนะ เพื่อเป็นอยู่โดยชอบ	๓๙๓
ที่กล่าววิจารณ์อย่างอิสระเช่นนี้ มีข้อเหตุผลอย่างน้อย ๒๒ ประการ	— ๓๙๕
อภิธรรมลงกันได้กับพุทธมติจริง แต่จะดับทุกข์ ไม่ต้องเรื่องมากถึงอย่างนั้น	๔๒๐
ฉะนั้นให้สนใจอภิธรรมให้หมกมิดแล้วจะได้จับตัวอภิธรรมจริงได้	— ๔๒๑
อภิธรรมจริงนั้นไม่อยู่ในชื่ออภิธรรม พระพุทธเจ้าระบุไปที่สัญญา	— ๔๒๖
เห็นสัญญาก็จะว่างจากตัวกู จิตจะรักนิพพาน เลิกรักความเป็นนักปราชญ์	๔๒๗
ขอให้จับหัวใจพุทธศาสนาได้ก่อน แล้วค่อยเรียนอภิธรรม จะได้ไม่เขว	๔๒๘
ทำวิปัสสนา ไม่ต้องเกี่ยวอภิธรรม แต่พอถึงที่สุดได้ก็จะเป็นอภิธรรมแท้	๔๒๙
หากยังรักอภิธรรมอยู่ ก็ขอให้เลื่อนชั้นตนเอง ให้ถึงปราสาทชั้นเจ็ด	— ๔๓๐
ขอให้ช่วยกันกอบกู้พระศาสนาโดยได้รับอภิธรรมจริง อภิธรรมแท้ กันทุกคน	๔๓๒

๑๒. พุทธศาสนาในทุกแง่ทุกมุม

เรื่องนี้พูดเทียบให้รู้จักทุกแง่ก่อน จะได้จับเฉพาะแง่มุมที่จำเป็นต่อไป	—	๔๓๓
๑. พุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนา คือปรีชาปฏิบัติ ปฏิเวธ	—	๔๓๘
๒. „ ในฐานะเป็นปรัชญา เป็นเรื่องหลงความรู้	— — —	๔๓๙
๓. „ ในฐานะเป็นศีลธรรม คือปฏิบัติตัวเพื่อยุติทางสังคม	—	๔๔๑
๔. „ ในฐานะเป็นสังคมวิทยา คือความรู้ที่ประพาศเป็นส่วนรวม		๔๔๕
๕. „ ในฐานะเป็นวิทยาศาสตร์ คือเบ็ดเตล็ด รู้สึกด้วยตนเอง	—	๔๔๕
๖. „ ในฐานะเป็นจิตวิทยา คือเรื่องให้รู้จักจิต บังคับจิต	—	๔๔๗
๗. „ ในฐานะเป็นวัฒนธรรม คือรากฐานของความเจริญ	—	๔๔๘
๘. „ ในฐานะเป็นศิลปะ คือเรื่องความงดงามที่กายวาจาใจ	—	๔๕๐
๙. „ ในฐานะเป็นอนามัย คือความสมบูรณ์ของกำลัง—สมรรถภาพ		๔๕๑
๑๐. „ ในแง่อักษรศาสตร์ คือเล็งถึงคัมภีร์มีภาษาสมบูรณ์	—	๔๕๓
๑๑. „ ในแง่วรรณคดี เป็นความไพเราะ ความมีค่าทางวรรณคดี		๔๕๔
๑๒. „ ในแง่ประวัติและโบราณคดี เล็งข้อความที่บันทึกในตัวคัมภีร์		๔๕๔
๑๓. „ ในแง่ตรรกวิทยา คือบางคัมภีร์มีแง่ทางวิธีพูดที่ลึก ที่เก๋		๔๕๕
๑๔. „ ในฐานะเป็นศาสนศาสตร์ คือเล็งถึงความเชื่อแล้วปฏิบัติตัว		๔๕๕
๑๕. „ ในฐานะเป็นลัทธิ คือเรื่องปลุกย่อยตามความชอบที่จะถือ	—	๔๕๖
๑๖. „ ในฐานะศาสนาเนืองอก คือเจือไปทางไสย ทางโหร ทางผี		๔๕๗
๑๗. „ ในฐานะเป็นเครื่องมือปกครองรัฐ แ่งที่ใช้ประโยชน์บ้านเมือง		๔๕๘
๑๘. „ ในฐานะเป็นเครื่องมือแสวงหาโลกสักการะ เสียงสรรเสริญ		๔๕๙
พุทธศาสนาที่เป็นศาสนานั้นแหละ ต้องสนใจ และถือเอาประโยชน์ให้ได้		๔๖๐
ที่มีไว้มากแถมมากมุล ก็เพื่อแก้ปัญหาของมนุษย์สมัยนี้ให้ครบคนทุกแบบ		๔๖๐
ที่จริงต้องใช้พุทธศาสนาแก้ปัญหาที่จำเป็นจริงๆ โดยถ้วน ให้มากที่สุด	—	๔๖๒

[๑๕]

ปัญหาที่เป็นต้นตอของปัญหาทั้งหลาย คือมนุษย์ตกเป็นทาสของอายตนะ	๔๖๗
ชั้นแรกปัญหามันมีตามธรรมชาติ แล้วมนุษย์ยังขยายเกินจำเป็นออกไปอีก	๔๖๗
ปล่อยตามธรรมชาติมันก็ทุกข์ ยิ่งขยายไปก็ทุกข์ทั้บทั่ว แก้ไม่ถูกยิ่งทุกข์	๔๗๐
ขอให้ทุกคนจับตัวปัญหาให้ได้ แก้ที่ต้นตอ เสรีเพราะจิตไม่เป็นทาสอะไร ๆ	๔๗๑
สัตว์บุรุษเป็นผู้ตัดสินใจแล้ว ต่อสู้ ต้านความเป็นทาสอายตนะ ได้ยิ่ง ๆ ขึ้น	๔๗๒
พุทธศาสนาแง่ที่เป็นศาสนานี้แหละ ทำคนให้เป็นสัตว์บุรุษ — —	๔๗๓
ทุกศาสนาถ้าเป็นศาสนาจริงแท้แล้ว ต้องดึงคนออกจากเป็นทาสอายตนะ	๔๗๔
พุทธบริษัทอย่าเป็นบ้าหอบฟาง ขอให้มื่ออะไรที่ช่วยให้ไม่เป็นทาส —	๔๗๔

คำชี้แจง (วิธีใช้หนังสือเล่มนี้อย่างไร)

หนังสือเล่มนี้ เป็นภาคหนึ่งของคำบรรยายชุดใหญ่ชุดหนึ่ง ที่บรรยายด้วยความมุ่งหมายเพื่อการชี้หนทาง แก่พุทธบริษัทแห่งยุคปรมาณู หรือยุคบึงปอง คือยุคที่โลกหมุนเร็วยิ่งขึ้นทุกที จนเรียกได้ว่าหมุนจี, ให้สามารถถือเอาธรรมะในพุทธศาสนา มาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างเพียงพอ และทันแก่เหตุการณ์, เพื่อความไม่เสียหายที่ตามมา เป็นมนุษย์และได้พบพระพุทธรศาสนา จนได้นามว่าพุทธบริษัทนั่นเอง.

ความมุ่งหมายของการบรรยาย ชุดนี้ เป็นไปในทางจะให้เกิด **คู่มือ แห่ง การตรวจสอบเทียบเคียง** หลักธรรมและการปฏิบัติ ที่กำลังเป็นปัญหาหนักขึ้นทุก ๆ ที่ ในหลาย ๆ ทาง, กล่าวคือ ความผิดถูก, ความสมแก่ยุคสมัย, ความมีชั้นเชิงต่างกัน หลาย ๆ ระดับของพุทธบริษัทนั่นเอง, ตลอดจนความเป็นผู้กล้าคิดกล้าตีความ หรือมีแต่จะถือเอาตามตัวหนังสือ หรือประเพณีที่เคยทำสืบ ๆ กันมาโดยทำเดียว. ทั้งหมดนี้ เรียกได้ว่า วิฤตกาลของพุทธศาสนา ซึ่งผู้บรรยายได้สังเกตและมองเห็นตลอดมา เป็นเวลาหลายสิบปี แต่ก็เพิ่มความรุนแรงยิ่งขึ้น ๆ ทุกปี จนถึงกับรู้สึกว่าจะได้วิพากษ์วิจารณ์กันเสียที เพื่อประโยชน์แก่คนทั่วไปในยุคบึงปอง ดังกล่าวแล้ว.

เรารู้จักพระพุทธเจ้ากันแต่องค์ที่เราถือกันว่า นิพพานไปเสียตั้งสองพันกว่าปีแล้ว, ส่วนองค์ที่ยังอยู่กับเราและเป็นที่พักแก่เราตลอดเวลานั้น เราไม่สนใจ เพราะเรา รู้จักแต่ว่าท่านปรินิพพานไปเสียแล้ว, เหลืออยู่แต่พระบรมธาตุ หรือวัตถุอื่น ๆ ที่แทนท่าน, ซึ่งเป็นเปลือกที่กล่อออกไปทุกที ๆ. ความประสงค์ของการบรรยาย จึงมุ่งหมายที่จะดึงกลับมา ให้เข้ารูปกับพระพุทธรภาพิตที่ว่า **“ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา, ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม”** ตั้งนี้เป็นต้น. ครั้นพุทธกาลแท้ ๆ คนที่ไม่เห็นธรรม ก็ไม่เห็นหรือรู้จักพระพุทธรองค์, ทั้งที่เดินสวนทางกับพระองค์อยู่ทุก ๆ วันก็มี. บัดนี้

เรากำลังพูดกันถึง พระพุทธเจ้าชนิดที่จะอยู่กับเราตลอดเวลา : หลายคนกึ่ง, หลายคนหัวเราะเยาะ, หลายคนก็ว่า พูดเล่นลั่นไปเปล่า ๆ. มีใครที่คน ที่อยากจะมีพระพุทธเจ้าที่อาจจะอยู่กับตนตลอดเวลา? คนที่อยากจะมีก็ไม่ว่าจะทำอย่างไร. โดยมากก็คิดถึงการแขวนพระเครื่องไว้ที่คอตลอดเวลา, และก็เชื่อว่าพอแล้วสำหรับความปลอดภัย หรือความเป็นพุทธบริษัทที่แท้จริง. ข้าพเจ้าผู้บรรยายเห็นว่า ถ้าเรายังตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ ก็มีแต่จะมีโรคเส้นประสาทเกิดขึ้นในหมู่พุทธบริษัท ยิ่งกว่าในหมู่พวกอื่นไปเสียอีกก็ได้. อย่างที่ที่สุดก็จะพอ ๆ กัน เพราะดูเหมือนว่า บริษัทแห่งศาสนาอื่น ๆ ก็ตกอยู่ในสภาพอย่างที่เราเรียกว่า **ทำนองเดียวกัน** แม้จะมีภาวะรูปที่ต่างกัน. แต่เมื่อมาคำนึงถึงคำว่า “พุทธะ” ซึ่งแปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน แล้ว เราควรจะอยู่ในฐานะที่นำคุณลือมากกว่าพวกอื่น ซึ่งมีชื่ออย่างอื่น คือไม่ได้ถึงถึง ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน นั้นเอง; ดังนั้นใครจะสามารถมีพระพุทธเจ้าองค์จริง ที่จะอยู่กับเราได้ตลอดเวลาเพียงไร และอย่างไร ก็ลองพยายามทำความเข้าใจกับคำบรรยายเรื่องที่หนึ่ง แห่งหนังสือเล่มนี้ดูเองเถิด.

การอ่านหนังสือเล่มนี้ หรือชนิดเดียวกับหนังสือเล่มนี้ ผู้อ่านจะต้องตัดสินใจ ในการทำตนให้เป็นอิสระจากความคิดเก่า ๆ และความคิดใหม่ๆ ที่ตามกันพวกวัตถุนิยมมากเกินไป เสียก่อน, คือให้พร้อมที่จะมองตัวเอง ตามแบบของพุทธบริษัทกันจริงๆ : ไม่หลงความเอร็ดอร่อยทางเนื้อหนัง และก็ไม่มั่งมีจนไม่กล้ายอมรับรสของอะไรเสียเลย, ให้ตรงกับหลักที่ว่า ไม่เป็นทั้งกามสุขัลลิกานุโยค และทั้งอัตตทกิลมถานุโยค นั้นเอง. เมื่อได้จิตใจที่เป็นอิสระ หรือเป็นกลางแล้ว ย่อมจะเข้าใจข้อความเหล่านั้นได้โดยง่ายและลึกถึงที่สุด.

พระพุทธเจ้า นั้น มีทั้งในภาษาคน และภาษาธรรม. อย่างที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ธรรมวินัยอันเราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วนั้น จักอยู่เป็นศาสดาแก่พวกเธอทั้งหลาย หลังจากการล่วงลับไปแห่งเรา” ดังนั้น ย่อมแสดงอยู่แล้วว่า มีพระพุทธองค์อยู่ ๒ ชนิด คือชนิดที่มีการล่วงลับไป และชนิดที่ยังไม่ล่วงลับไป ตลอดเวลาที่ยังมี

ผู้ปฏิบัติตามธรรมวินัยอยู่, แล้วมีการเห็นธรรมได้ด้วยการปฏิบัตินั้น ชนิดที่ตรัสไว้ว่า **เห็นเราคือเห็นธรรม เห็นธรรมคือเห็นเรา,** ดังที่พุทธบริษัทแม่สมัยนี้ ก็ได้ยินกันจนชินหู. เห็นธรรมที่คู่กับเห็นเรา นั้นคือพระพุทธรองค์ในภาษาธรรม เป็นพระพุทธรองค์ที่อาจอยู่กับเราได้ ตลอดเวลาที่เราประพฤติธรรม หรือมีธรรมที่เราเห็นอยู่ว่ามีอยู่ในใจของเราจริงๆ. ส่วนการไม่เห็นธรรมที่คู่กับการไม่เห็นเรา นั้นมีการเห็นแต่พระพุทธรองค์ในภาษาคน คือร่างกาย หรือสิ่งที่แทนร่างกายตลอดถึงรูปภาพเป็นต้น, ซึ่งเป็นเพียงชนวนที่จะนำไปสู่การเห็นธรรม หรือพระพุทธรเจ้าพระองค์จริงอีกต่อหนึ่ง. ทั้งหมดนี้กำลังเป็นปัญหาอยู่ในหมู่พุทธบริษัท แม่ในสมัยนี้ มากน้อยเพียงไร, เชื่อว่าเราก็พอจะมองเห็นกันอยู่แล้วว่า ถ้ายังไม่สะสางออกไปเสียให้หมดสิ้นแล้ว ก็คงจะเป็น **พุทธบริษัทที่ตายคาน** อยู่เพียงนั้น.

สำหรับผู้ที่มิคุณธรรมสูงสุด คือความสะอาด - สว่าง - สงบ เต็มเปี่ยมอยู่ในใจตลอดเวลานั้น ควรจะเรียกว่าเป็นพุทธะได้ถึงที่สุดแล้ว, แต่มิได้ถึงสัมมาสัมพุทธะ เพราะมิได้ตรัสรู้เอง หากแต่ต้องพึ่งธรรมของพระสัมมาสัมพุทธะมาก่อน มาปฏิบัติแล้วจึง **ตรัสรู้ตาม,** แม้ถึงกระนั้น ก็กล่าวได้ว่า มีความเป็นพุทธะคล้ายเหมือนกัน แม้ไม่ถึงขั้น สัมมาสัมพุทธะ; และก็นับว่าเป็นการเพียงพอแล้ว สำหรับจะมีอยู่กับเราตลอดเวลา. ทั้งนี้เพราะว่าความปลอดภัย หรือความไม่รู้จักกับความทุกข์ นั้นมีถึงที่สุดแล้ว. หรือถ้าจะกล่าวให้ยิ่งไปกว่านั้น ก็ยังอาจจะกล่าวได้ว่า เมื่อถอนความยึดถือว่า “เรา”, หรือที่เรียกว่า “ตัวกู - ของกู” ออกได้หมดสิ้น ไม่มีเหลืออยู่ในจิตใจอีกต่อไปแล้ว จะมีอะไรเหลืออยู่ในใจ, ย่อมจะตอบได้ว่า เหลืออยู่แต่ “ความเป็นพุทธะ”; นั่นคือการที่เราได้กลายเป็นพุทธะไปเสียเอง. ถ้ายังเป็นเรา คือยังมีอวิชชา, หมกเรา ก็คือหมกอวิชชา, มีแต่ความสะอาด - สว่าง - สงบ ซึ่งเป็นตัวพุทธะ, หรือ ธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพุทธะ. ดังนั้นควรจะเห็นว่า เราสามารถที่จะมีพระพุทธรเจ้าพระองค์จริงในภาษาธรรม ให้อยู่กับเราได้จริงๆ, ได้นานที่สุด, หรือตลอดเวลา, หรือว่า หมกเรา เพราะกลายเป็นพระพุทธรเจ้าเสียเองทั้งนี้

บัดนี้ บัญหามันไปมีอยู่ในข้อที่ว่า **โลกสมัยปัจจุบันนี้ มีแต่สิ่งที่ทำให้**
ยึดมั่นว่าตัวเราอย่างเหนียวแน่น ยิ่งขึ้นทุกที จนกลายเป็นวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมาว่า
 ไม่ต้องละความยึดมั่นถือมั่น แม้ในสิ่งที่ทำให้เกิดความโลภ ความโกรธ และความหลง,
 หรือสรุปแล้วก็คือ ในสิ่งที่ทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว หรือพวกของตัวอย่างเดียว. จิตไม่มี
 ความเป็นพุทธะ, และเชื้อแห่งความเป็นพุทธะ ที่มีอยู่ในทุกสิ่งที่มีชีวิต ก็มีแต่เหี่ยวแห้ง
 หายไป ไม่มีโอกาสได้รับการเพาะปลูกหรือบำรุงให้งอกงาม จนเบิกบานออกมาเป็น
 พุทธะได้. ถ้าคนในโลกยังขึ้นเป็นกันอยู่อย่างนี้ โลกนี้ ก็จะกลายเป็นโลกของคนใจบอด
 ไปทั้งหมดในที่สุด แม้ลูกตายเป็นก็ยังมีแต่สำหรับจะไปแส่หาสิ่งที่เป็นความทุกข์มาให้ตน
 เท่านั้นเอง. คนพวกนี้เท่านั้น ที่พร้อมที่จะหัวเราะเยาะคำพูดที่ว่า “เราสามารถ
 มีพระพุทธเจ้าที่อาศัยอยู่กับเราได้ตลอดเวลา”

นี่เป็นประเด็น ที่เป็นตัวอย่างอันสำคัญ ที่เราทำผิดเกี่ยวกับสิ่ง หรือผู้ ที่เรา
 เรียกว่าพระพุทธเจ้า, ซึ่งจะขอให้ทุกคนสนใจพิจารณาดูเป็นพิเศษ เป็นเรื่องแรก
 ในลักษณะที่เป็น สันตัสเสตัพพรหม.

ที่นี้ก็มาถึงเรื่องอันเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า “นิพพาน”

ทุกคน ทั้งที่เป็นพุทธบริษัทและมีใช้พุทธบริษัท ย่อมจะยอมรับกันในข้อที่ว่า
ถ้ายกเรื่องนิพพานออกไปเสียแล้ว พุทธศาสนาก็หมดความเป็นพุทธศาสนา
เท่านั้นเอง. แต่บัญญัติยังเหลืออยู่ในข้อที่ว่า นิพพานนั้น จิตจะลุดถึงกันเมื่อไร ?
 พุทธบริษัท โดยเฉพาะสมัยนี้แม้ในเมืองไทย เกิดปลงใจกันเสียว่า จะได้ออกตายเข้าโลง
 ไปแล้วทิ้งหมิ่นชาติแสนชาติ ในอนาคตกาลนานไกลโน้น. แต่ถ้าเราจะศึกษาจากบาลี
 พระไตรปิฎกเอง จะไม่พบข้อความที่มีใครมาถามหรือขอร้องให้พระพุทธองค์ทรงแสดง
 นิพพาน ต่ออีกหมิ่นชาติแสนชาติ เช่นนั้นเลย. แม้ที่พระองค์ทรงแสดงเองโดยไม่ต้องขอ
 ก็ทรงแสดงไปในลักษณะเป็นเรื่องควานจี ไม่ผิดเพี้ยนต่อเวลา หรือความตายอันไม่

สามารถผลักดันได้ทั้งนั้น. ความคิดที่ว่านิพพานเป็นสิ่งที่จะได้ต่อหมื่นชาติแสนชาติ
 ล่วงไปแล้วนั้น เป็นความคิดของคนชั้นหลังๆ ที่อธิบายคำว่า “ชาติ” ผิดไปจากข้อเท็จจริง,
 ซึ่งมีเหตุผล เป็นปัญหาซับซ้อนยิ่งยวด อันจะต้องยกไปไว้พูดกันอีกเรื่องหนึ่ง. แม้คำ
 อธิบายของคำว่า อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ว่าเป็นสิ่งที่ได้หลังจากความตายแล้วนั้น
 ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นคำอธิบายที่ผิด โดยการตีความของคำคำนี้ และคำแวดล้อมอื่น ๆ ผิดไป
 จากความจริง, แล้วสอนกันอยู่อย่างที่เป็นการทำลายค่าของนิพพาน, และทำลาย
 เกร็ดคิดของพุทธศาสนา ให้พวกคอมมิวนิสต์เป็นต้น หยิบขึ้นเป็นเรื่องหัวเราะเล่น และ
 คู่มื่นสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา ไปเสียเลย. ข้าพเจ้าเชื่อว่า ถ้าอธิบายเรื่องนิพพานกันให้
 ถูกต้อง ทุกคนในโลกที่มีสติปัญญาตามปกติ รวมทั้งพวกคอมมิวนิสต์เป็นต้นด้วย
 จะพากันชอบสิ่งที่เรียกว่า นิพพาน.

นิพพาน คืออาการดับไปแห่งสิ่งที่ร้อน, ถ้าเล็งถึงผล ก็คือความเย็น.
 มันจะเป็นนิพพานของวัตถุ หรือของอะไร ๆ ที่อาจจะมีความร้อนได้ ทั้งนั้น. นั่นนิพพาน
 ภาษาคน หรือภาษาวัตถุ, แต่นิพพานในทางศาสนานั้น หมายถึงเรื่องทางจิตใจของ
 มนุษย์ ที่เจริญด้วยสติปัญญาตามสมควรแก่ความเป็นมนุษย์ของตนแล้ว, เป็นนิพพานใน
 ภาษารธรรม หรือภาษาวิญญาณ. ความร้อนในที่นี้ หมายถึงร้อนของกิเลสที่เกิดขึ้นในใจ,
 ดับลงไปเมื่อไรก็เย็นไปคราวหนึ่ง ๆ จะเป็นการดับแท้จริงหรือชั่วคราว, ก็จะเป็น
 ระยะสั้น ๆ ชั่วคราว, หรือแท้จริงตลอดกาล นั้น ก็เรียกว่านิพพานได้ทั้งนั้น. แม้จะ
 เป็นนิพพานชนิดชั่วคราว ก็ยังดีกว่าไม่รู้จักดับรู้จักเย็นกันเสียเลย. เรายังไม่เป็นบ้าตาย
 ก็เพราะจิตยังมีนิพพานชนิดชั่วคราว ๆ นั้นอยู่บ้าง ถ่วงกันไว้ในสัดส่วนที่พอดีกับความทุกข์
 ร้อนที่เกิดขึ้นเป็นประจำวัน. ถ้าไม่เป็นอย่างนั้น ก็เป็นโรคทางจิต นับแต่โรคประสาท
 เป็นต้นไป กระทั่งเป็นบ้า และตาย. โรคความดันสูง เส้นโลหิตในสมองแตก
 กระทั่งหัวใจวายที่มีมากขึ้นทุกทีนั้น ก็ล้วนแต่ไม่มีนิพพานชนิด “ชั่วคราว” นั้นเข้ามา
 ควบคุมระบอบไว้อย่างพอเพียงนั่นเอง. ทุกคนคงจะไม่เถียงว่า คนครึ่งพุทธกาล
 เป็นโรคประเภทนี้กันน้อยกว่าในสมัยนี้, และในโลกของพระอรหันต์ ไม่ควรจะมีโรค
 ประเภทนั้น, เพราะสิ่งที่เรียกว่านิพพานนั่นเอง เป็นเสมือน “วัคซีน” บั๊บกั๊บกั๊บกั๊ว.

ถ้าคนสมัยนี้ รู้จักใช้วัคซันชั่วคราวนี้กันบ้าง ความเจริญทางวัตถุก็จะไม่เกิดเป็นพิษเป็นภัยขึ้นมา และคนในโลกจะไม่ผลิตวัตถุ ให้มากเกินไปกว่าที่จำเป็น จนทำให้โลกระส่ำระสายยิ่งขึ้นทุกที ดังที่กำลังเป็นอยู่ในเวลานี้, ซึ่งมีอาการเหมือนกับการผลิตยาเสพติดที่เป็นพิษต่อความสงบสุขขึ้นมา มากกว่าสิ่งที่จำเป็นแก่สันติภาพอันแท้จริง. **ความเจริญ**

ทางวัตถุย่อมต้องการนิพพานทางจิตใจ เป็นเครื่องด่วงไว้ไม่ให้คนเป็นบ้าชนิดที่ไม่รู้สึกตัว; ดังนั้น เราจึงต้องการนิพพานกันทั้งนี้ และเดี๋ยวนี้. นิพพานต่อตายแล้วอีกหลายหมื่นชาตินี้ ยังไม่ต้องพูดถึง, เพราะโลกกำลังจะเป็นบ้าและวินาศ ทั้งนี้และเดี๋ยวนี้. ใครไม่ยอมจะรวมอยู่ในจำนวนนั้น รับผิดชอบเรื่องนิพพานเฉพาะตน หรือที่ภูธรฐัมมิกนิพพาน, หรือแม้แต่ สามายิกนิพพาน กันให้เพียงพอ ก็เป็นสิ่งที่ทำได้โดยเสรี. ดีกว่าที่จะไปเสรีแข่งกันทำโลกให้ระส่ำระสายโดยไม่จำเป็น และเป็นการทำบาปมหาศาลโดยไม่รู้สึกตัว.

การที่จะรู้จักความเย็น ก็ต้องรู้จักของร้อนเสียก่อน. ดับลงไปทีของร้อน ความเย็นจะปรากฏออกมา; ดังนั้นควรจะถือเป็นหลักว่า **นิพพานหาพบได้ในวัฏสงสาร,** หรือ หาพบความเย็นในของร้อน นั่นเอง. ถ้าไปหาที่อื่น และเวลาอื่น ต้องนับว่าเป็นคนโง่ที่สุดในโลก, ก็จะไม่พบเลย. ถ้าเป็นกรณีป้องกัน ก็ต้องป้องกันที่เหตุแห่งความร้อน และในขณะที่มันจะเกิดขึ้น.

ต้นเหตุของความร้อน นั้น พระองค์ตรัสไว้ว่าได้แก่ **เวทนา.** เวทนาที่ อร่อยถูกใจ ก็ร้อนไปอย่างหนึ่ง, ที่ไม่อร่อยไม่ถูกใจ, หรือแม้แต่ยังสงสัย ก็ร้อนไปอีกอย่างหนึ่ง. แต่คนในโลกในเวลานี้ ไม่สนใจจะดับความร้อน เพราะไม่เห็นความร้อน โดยเป็นความร้อน, ไปเห็นเป็นของอร่อยไปเสีย, ทำจิตใจให้ต่ำทรมาลงไปในลักษณะที่จะรู้สึกต่อของร้อนว่าเป็นของอร่อย โดยการกลบเกลื่อนแก้ไข ให้สมประสงค์ในขั้นนี้ยิ่งขึ้นทุกที. นี่ทำให้ไม่มีโอกาสแก่ธรรมชาติ หรือนิพพาน ที่จะเข้ามาช่วยควบคุมจิตใจของมนุษย์ ให้อยู่ในร่องในรอยของธรรมชาติ หรือของพระเจ้า และก็เลยพาลหาเรื่องว่า พระเจ้าตายแล้ว หรือหมดความหมายสำหรับสมัยนี้แล้ว, มันก็กลายเป็นปีศาจที่ดูตัวอยู่ในหม้อทองแดง ที่ไม่รู้จักรู้ความร้อนพอที่จะอยากได้นิพพานหรือเย็น. ดังนั้น

การทำความเย็น ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่า **การมีสติสัมปชัญญะ หรือความรู้อันถูกต้อง และเพียงพอ ในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่าเวทนา** นั่นเอง. อย่างหลง เอรีตอร้อย ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความอ้อย, ไม่หลงกลักลุ่มเป็นพื้นเป็นไฟ ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง, แต่มีสติสัมปชัญญะรู้จักผิดชอบชั่วดี เข้าไปเกี่ยวข้องกับอารมณ์นั้น เท่าที่จำเป็น และโดยวิธีที่ถูกที่ควร ดังกล่าวแล้ว. ถ้าทำได้ดังนี้ **นิพพานที่สี่และเดี่ยวน** ก็จะกลายเป็นเรื่องจริง และอยู่ในวิสัยที่ทุกคนที่มีความเป็นมนุษย์จะพึงกระทำได้ โดยไม่มีการร้องกันว่าเหลือวิสัย หรือพ้นสมัยแล้ว ก็ตาม.

นี่ เป็นตัวอย่างของวิธีใช้คำบรรยายตอนที่สอง แห่งชุดสันตัสเสตัพพธรรม ให้เป็นประโยชน์.

สำหรับคำบรรยายเรื่องต่างๆ ถัดไป อีก ๑๐ เรื่องนั้น ถ้าท่านจะได้ใช้วิธีพิจารณาทำนองเดียวกับที่ได้กล่าวเป็นตัวอย่างสองเรื่องที่แล้วมา ท่านก็สามารถใช้เรื่องนั้นๆ ให้เป็นประโยชน์แก่ท่านได้ โดยไม่ต้องสงสัย. คำว่า **สันตัสเสตัพพธรรม** นี้ ก็คือ, คำว่า **โอสาเรตัพพธรรม** อันจะตามมาเป็นคู่กันก็ดี ย่อมมีความมุ่งหมายและวิธีการอย่างเดียวกันทั้งสิ้น. เมื่อใด ท่านเกิดความระแวงสงสัยในอนิสงส์ของธรรมะ หรือศาสนาขึ้นมา ว่าทำไมไม่สามารถขจัดปัญหา หรือความทุกข์ของเราได้แล้ว ก็ให้เชื่อไว้ที่ก่อน โดยไม่ต้องกลัวผิด **ว่าเป็นเพราะเราเข้าใจไม่ถูก หรือปฏิบัติไม่ถูกต้องซึ่งเรียกว่า ธรรม หรือศาสนา;** โดยให้ถือเสียว่า ถ้าคับร้อนให้เย็นไม่ได้แล้ว ก็ไม่ใช่สิ่งที่เรียกว่าธรรม หรือศาสนา นั่นเอง. เขามุ่งหมายเอาแต่สิ่งที่คับร้อนได้เท่านั้นว่าเป็นธรรม หรือศาสนา, ดังนั้น ความสงสัยที่ว่า ทำไมธรรมะจึงไม่คับร้อน นั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรจะมี. ถ้ามีก็ให้ถือว่า เป็นความโง่เขลาของเราเองอีกเช่นเดียวกัน. การที่จะดับความสงสัยอันนี้ได้ ก็ต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่า **สันตัสเสตัพพธรรม และ โอสาเรตัพพธรรม** โดยนัยต่างๆ กัน ดังที่ได้บรรยายไว้แล้วนี้ ตามควรแก่กรณีนั้นๆ. ดังนั้น **สันตัสเสตัพพธรรม** คือหลักธรรมเป็นเครื่องสอดส่องให้เห็น, และ **โอสาเรตัพพธรรม** หลักธรรมเป็นเครื่องหยั่งลงสู่ใจความของธรรมก็ดี ย่อมมีประโยชน์ หรือถึงกับเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับพุทธบริษัท ในยุคปรมาณู หรือยุคบึงปองนี้ เป็นแน่นอน, ไม่มากก็น้อย.

เพื่อความสะดวกในการศึกษา ท่านควรจะอ่านสารบาณเรื่อง ทั้งโดยย่อและโดยพิศดาร ให้เข้าใจแนวทางของเรื่องเสียก่อน แต่ต้นจนตลอดแล้ว บางที่ท่านจะเข้าใจเรื่อง หรือแนวของเรื่องว่าจะไปกันอย่างไร ได้ตั้งครั้งตั้งก่อน ทีเดียว. แม้ว่า การทำสารบาณเหล่านี้ ผู้บรรยายไม่ได้ทำเอง มีผู้ช่วยทำให้ ซึ่งบางทีก็ไม่มีโอกาสตรวจสอบด้วยซ้ำไป ก็ยังเป็นสิ่งที่อาศัยได้อยู่ดี ในการสำรวจเรื่องราว คร่าว ๆ ไปชั้นหนึ่งก่อน. ความผิดพลาดในการคัดลอกข้อความจากเทปบันทึกเสียง เป็นสิ่งที่อาจจะมิได้ แต่ถ้าสนใจจนจับหลักสำคัญของเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ได้แล้ว ท่านก็จะทราบได้ด้วยตนเองว่า มีอะไรที่บกพร่องในการคัดลอกนั้น. ผู้บรรยายได้พยายามแสดงหลักของธรรมนั้น ๆ ไว้ในลักษณะที่กลมกลืนกันไป ในทุกเรื่องที่น่ามาบรรยาย, ถ้าเข้าใจ ก็จะเห็นว่าไม่มีเรื่องอะไร ที่จะขัดกับเรื่องอะไร หรือหลักใด ในหลายๆหลัก หลายๆเรื่อง ในพุทธศาสนา. ถ้าเกิดมีการขัดกัน ก็ต้องเป็นเพราะมีการศึกษามาผิด หรือเป็นเรื่องชนิดที่เรียกว่าจับแพะชนแกะ, คือเอาเรื่องที่ตีความได้ถูกต้อง มาปรับกันเข้ากับเรื่องที่ตีความผิด นั้นเอง. หวังว่า การศึกษาเรื่องที่ประมวลมา เรียกว่าสังกัศสัทัพพธรรม และ โอสาระตัพพธรรม นี้ จะช่วยแก้ปัญหาข้อนี้ให้หมดสิ้น หรืออย่างน้อยก็มากที่สุดทีเดียว ในเมื่อไปเทียบกันดูกับสิ่งที่เรียกว่าเข้าใจผิดกันอยู่.

ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ในที่นี้ได้แสดงตัวอย่าง ในการศึกษาเรื่องนี้ หรือใช้หนังสือเล่มนี้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างไร ไว้เพียง ๒ เรื่อง, เรื่องนอกนั้น ก็อาจใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ โดยการใช่วิธีศึกษา หรือการใช้เหตุผลในการพิจารณา โดยทำนองเดียวกัน นั้นเอง.

พุทธทาส อินทปัญโญ

โมกขพลาราม, ไซยา.

๗ กรกฎาคม ๒๕๑๖

พระพุทธเจ้าทอยกบเราได้ตลอดเวลา.

— ๑ —

เสาร์ที่ ๘ มกราคม ๒๕๑๔

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายในวันนี้ เป็นการพูดกันอย่างเพื่อน
เกิด แก่ เจ็บ ตาย ต้วยกัน มุ่งหมายว่าจะ เป็นประโยชน์
แต่ในทางที่จะทำความคับทุกข์ให้แก่กันและกัน ตามแบบฉบับ
ของพุทธบริษัท.

ในตอนแรกที่สุด อยากรจะพูดโดยหัวข้อว่า ทำไมจึงต้องจัดการบรรยาย
เช่นนี้ ขึ้นที่นี้ ในลักษณะอย่างนี้. การที่จัดการบรรยายขึ้นในวันนี้ มีความ
มุ่งหมายเฉพาะ ก็มิได้มุ่งหมายสักแต่ว่า เป็นธรรมเนียมของพุทธบริษัท ของ
วัดวาอาราม แล้วก็ต้องจัดขึ้น และก็มิได้ทำตามคำชักชวนแนะนำขอร้อง
ของใคร หรือมิได้ทำโดยเหตุสักว่า กลัวคนเขาจะว่า ชี้เกียจกินแล้วนอน ไม่มี
เหตุผลอะไรทำนองนั้น. แต่มีเหตุผลเฉพาะของเราเองว่า เราทุกคนมีหน้าที่
ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติธรรม ให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปตามลำดับ. ที่นี้การ

ประพตติธรรมนั้นทำได้ไม่ง่ายนัก คือค่อนข้างจะยากหรือยาก ดังนั้นเราจะต้องพยายามอยู่เสมอ. การพยายามนี้ พยายามในการศึกษาก่อน แล้วก็พยายามในการปฏิบัติ จึงจะเป็นการปฏิบัติที่มีผล.

การบรรยายที่นี้ ท่านทั้งหลายก็พอจะสังเกตเห็นได้อยู่แล้วว่า เรามุ่งหมายเฉพาะเรื่อง หรือ มุ่งหมายเฉพาะระดับ ที่จะทำความดับทุกข์ตามหลักแห่งพุทธศาสนาโดยตรง. ดังนั้นจึงไม่ช้าใคร หรือไม่ค่อยจะเหมือนใคร แล้วก็ทุกคนแต่เรื่องที่มีมักจะวังนอน ทำให้ถูกหาว่าพูดแต่เรื่องที่จะทำให้ง่วงนอนนี้จะต้องขอทำความเข้าใจกัน ในข้อที่ว่า ที่จำเป็นจะต้องพูดเรื่องที่ทำให้ง่วงนอนนี้ เพราะมันเป็นเรื่องสำคัญ คือเป็นตัวแท้ของพุทธศาสนา. ถ้าเราไม่สนใจเรื่องนี้นั้นแล้ว มันก็ไม่ใช่พุทธศาสนา หรือเป็นแต่เปลือกแต่ผิว.

ถ้าจะพูดให้ชัดโดยอุปมาก็คือว่า เราจะต้องพยายามศึกษาและปฏิบัติจนกระทั่งให้พูดได้ว่า ชีวิตของพวกเราสามารถที่จะเทียบได้ค้วยวหรือวัว ๒ ตัว. ที่ได้พูดเปรียบว่าเหมือนเทียมค้วยวหรือควาย ๒ ตัวนี้ ก็เพื่อให้จำง่าย ลืมยากแล้วเข้าใจง่าย. คนสมัยนี้ชีวิตของเขาเทียบแต่ค้วยวหรือควายเพียงตัวเดียว เพราะฉะนั้นมันจึงลำบาก.

ที่ว่าควายหรือวัว ๒ ตัวนี้ ควายหรือวัวตัวที่ ๑ นั้น เป็นเรื่องทำมาหากิน แล้ววัวตัวที่ ๒ คือเรื่องทางจิตใจ ที่จะทำให้จิตใจไม่รู้จักเป็นทุกข์ แม้เพราะการทำมาหากินนั้น จึงเรียกว่าเทียมค้วยว ๒ ตัว ให้มันเดินไปถูกทางและมันคงแน่นแน่.

เดี๋ยวนี้โลกทั้งโลกกำลังลำบาก ยุ่งยาก เป็นทุกข์เดือดร้อนมากขึ้น เพราะว่าโลกทั้งโลก โดยส่วนรวมแล้ว เรียกว่ามันโง่ โง่อย่างเหลือประมาณ โดย

เหตุที่ว่าเทียมด้วยควายเพียงตัวเดียว, เขารวม ๆ เรียกกันว่า ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี คือการศึกษาค้นคว้า สามารถในการประดิษฐ์ทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ ให้มีความเจริญทางวัตถุ อยู่ดีกินดีจนเกิดเห็นแก่ตัวจัด และตะกอละความอยู่ดีกินดี และเห็นแก่ตัวยิ่งขึ้นทุกที มันต้องรบกัน มันมีเพียงเท่านั้น อย่างนี้เรียกว่าโลกที่กำลังเทียมด้วยควายเพียงตัวเดียว. ส่วนควายตัวที่ ๒ นั้น คือเรื่องทางศาสนาหรือทางธรรม เขาละเลยกันยิ่งขึ้นทุกที.

ยิ่งพวกฝรั่งตัวแล้ว บอกว่าพระเจ้าตายแล้ว. พวกฝรั่งเขาพูดกันว่า พระเจ้าตายแล้ว ไม่ต้องสนใจเรื่องพระเจ้า สนใจแต่เรื่องวัตถุสิ่งของเนื้อหนัง ก้าวหน้าทางวัตถุ, นี้คือทางเทคโนโลยีอย่างเดียว ส่วนทางจิตทางวิญญาณ เขามีกันแต่ชื่อ. เพราะเมื่อก่อนมันเคยนึกเคยคิดกัน มันเลยมีชื่อเหลืออยู่เรียกว่า ความสว่างไสวในทางวิญญาณ เป็นคำทางศาสนาเรียกว่า Spiritual-enlightenment คือความสว่างไสวทางวิญญาณ ซึ่งเป็นหน้าที่ของศาสนาทุกศาสนา จะต้องทำหน้าที่อันนี้.

คนสมัยโบราณ สนใจเรื่องความสว่างไสวทางวิญญาณกัน มากกว่าที่จะไปสนใจกันแต่เรื่องปากเรื่องท้อง. โลกทุกวันนี้สนใจเรื่องปากเรื่องท้องอย่างเดียว หรือยิ่งกว่าที่จะสนใจความสว่างไสวทางวิญญาณ แล้วก็เป็นอย่างนี้ ยิ่งขึ้นทุกทีทั่วโลก. โลกนี้มันจึงเป็นโลกที่สนใจแต่เรื่องปากเรื่องท้อง. การเบียดเบียนกันทั้งนั้น มีมูลเหตุมาจากการเห็นแก่ปากแก่ท้อง, การรบราฆ่าฟันกันก็เหมือนกัน มันมีมูลมาจากการที่ ต่างคนต่างแย่งชิงแข่งขัน ที่จะรวบรวมไว้ซึ่งวัตถุ หรือกำลังที่จะให้โตมาซึ่งสิ่งที่ตนต้องการทางวัตถุ. ไม่สนใจเรื่องทางศาสนา เรื่องธรรมะ เรื่องพระเจ้า มันก็เลยโลภมากขึ้น โกรธมากขึ้น หลงมากขึ้น ก็เลยได้รับกันมากขึ้น แล้วไม่มีทางที่จะทำความเข้าใจกันได้. นี้เรียกว่าทั้งโลกกำลังเป็นอย่างนี้ คือเทียมด้วยควายตัวเดียว.

ที่ส่วนรายตัวบุคคล แม้พวกเราชาวไทย ชาวพุทธบริษัท ก็กำลังจะเป็นอย่างนั้น คือมีจำนวนมากไปตามกันฝรั่ง หลงแต่เรื่องวัตถุ; ส่วนที่จะสนใจเรื่องทางจิตใจนั้น มันเหลือน้อยลงๆ. ความเป็นอันธพาลจึงมีในประเทศเรามากขึ้นๆ. เด็กรุ่นหลังนั้นน่าเป็นห่วง เพราะว่ารู้อะไรเรื่องทางวัตถุ ตามกันพวกฝรั่ง ละทิ้งวัฒนธรรมทางศาสนา และอะไรที่เป็นเรื่องทางจิตใจ ของบรรพบุรุษเสียหมด. นี่คือการผิดพลาด ที่ทำให้เกิดความยุ่งยากลำบากขึ้นในสังคม. แม้พุทธบริษัทเรา จะขอร้องให้ช่วยกันแก้ไขอย่างไร มันก็ทำไปไม่ได้ ถ้าหากว่าคนส่วนใหญ่มันเสียนิสัยไปหมดแล้ว ก็เป็นทาสของวัตถุไปหมดแล้ว และเป็นเวลานานแล้ว. ที่จะมาพูดกัน ๒-๓ คำ ๒-๓ วัน ให้กลับตัว ให้ทำตัวเป็นคนดี อย่างนั้นมันทำไม่ได้. นี่ที่ว่าโรคร้ายมันฝังลึกลงไปอย่างนี้.

รวมความแล้วก็คือ คนสนใจแต่เรื่องปากเรื่องท้อง ทางวัตถุ ไม่สนใจเรื่องธรรมะ เรื่องศาสนา. เคี้ยวนี้เราต้องการให้ปรับปรุงกันใหม่ว่า ให้ชีวิตนี้ เทียมค้ำควาย ๒ ตัวคู่ๆ กันไป, ตัวหนึ่งเป็นเรื่องทางวัตถุไปตามเดิม แต่ตัวที่ ๒ เป็นเรื่องทางจิตใจต้องมีอยู่ เป็นคู่กันสำหรับควบคุมวัตถุ. ถ้าเราไม่มีความรู้ในทางจิตใจ หรือทางธรรมหรือทางศาสนาแล้ว การแสวงหาวัตถุอันเอง จะเป็นความทุกข์. แม้แต่การจะมีวัตถุอันไว้ก็ยังเป็นความทุกข์ แม้จะกินจะบริโภควัตถุอันๆ เข้าไป ยังเป็นความทุกข์อยู่นั่นเอง; ขอให้ไปศึกษาในเรื่องนี้ให้ดี. ถ้าจิตใจมันประกอบไปด้วยกิเลส หรือหิวกระหายอยู่ตลอดเวลาแล้วจะมีอะไร จะกินอะไร จะทำอะไร มันก็เป็นทุกข์ไปหมด. ฉะนั้นเราต้องมีส่วนที่จะช่วยให้ทุกสิ่งที่เราจะต้องทำ ไม่ให้เป็นความทุกข์ขึ้นมา; นี่คือ ความรู้ความเข้าใจ ถูกต้องตามทางของศาสนา หรือที่จะเรียกว่า ความสว่างไสวทางวิญญาณ.

นี้เรียกว่าเป็นข้อแรก ที่เราจะต้องนึกว่า เราจะช่วยกันศึกษา ทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน ให้ชีวิตนี้ดำเนินไปอย่างถูกต้อง คือการที่เทียมด้วยวัหรือกาย ๒ ตัวลากไป : ตัวหนึ่งเป็นกำลังแรง ตัวหนึ่งเป็นกำลังสติปัญญา ทางศาสนาหรือทางจิตใจ. เรียกว่าถูกต้องทั้งทางกาย ถูกต้องทั้งทางจิตใจ และทั้งกายทั้งใจมันก็จะไม่เป็นทุกข์. ที่นี้มันก็มีผลเหยิบออกไปถึงว่า จะเป็นการชำระสะสางสภาพความเป็นพุทธบริษัทของเราให้ถูกต้องด้วย.

เดี๋ยวนี้สภาพความเป็นพุทธบริษัทของเรา ชักจะรวนเร อย่างที่ได้กล่าวมาแล้วว่า หันเหไปตามพวกวัตถุนิยม โดยเฉพาะที่เราเรียกรวม ๆ ว่าพวกฝรั่ง ที่นี้เราจะต้องมานึกกันใหม่ มาสะสางกันดูใหม่ ว่าอะไรที่มันเปลี่ยนแปลงไปแปรปรวนไป จนความเป็นพุทธบริษัทของเราอยู่ในสภาพที่ไม่ถูกต้อง; แม้จะอยู่ในสภาพที่ถูกต้อง มันก็ไม่เต็มขนาด คือไม่สมบูรณ์ มันถูกต้องเล็ก ๆ น้อย ๆ เดี่ยวนี้เราต้องการความถูกต้องด้วย ต้องการความสมบูรณ์เต็มขนาดด้วย เราจึงต้องมาพบกัน ฟัง คิด ตาม ปรีกษาหารือกัน. อย่างว่าตอนเช้านี้เราได้ฟังอะไร แล้วตอนถัดไปเราก็จะวิพากษ์วิจารณ์ ว่ามันเป็นอย่างนั้นหรือไม่. การทำอย่างนี้ จะช่วยสะสางสภาพความเป็นพุทธบริษัทที่ไม่ถูกต้อง ให้เปลี่ยนมาถูกต้องและสมบูรณ์.

ที่นี้ ผลต่อไปอีก ก็คือว่าจะเป็นเหมือนการเตรียมตัวไว้ต้อนรับ หรือต่อสู้สถานการณ์ของโลก ที่จะยิ่งเลวร้ายยิ่งขึ้นทุกที. ที่พูดนี้ไม่ใช่พูดในแง่ของคนที่มีรุ่งร้าย หรือมองแต่ในด้านร้าย; พยายามที่จะมองในด้านที่ดีที่สุดแล้วทั่วถึงแล้ว ก็ยังมองเห็นว่า โลกนี้มันจะเป็นไปในทางร้ายมากขึ้นทุกที มันเป็นระยะหรือขณะที่กำลังเหวี่ยงไปในทางนั้น กว่าจะสุดโต่งเสียก่อนมันจึงจะเหวี่ยงกลับ. เพราะฉะนั้นโลกเราในระยะนี้ เรียกว่ากำลังจะแรงร้าย สถานการณ์จะแรงร้าย

ชั้นทุกที่ในโลกนี้ คือคนในโลกนี้จะพูดกันไม่รู้เรื่องชั้นทุกที่ แล้วก็เก่งแต่ที่จะใช้วิธีอุบายต่างๆ ที่จะประทัดประหารกัน ได้ดิน บนดิน อะไรก็แล้วแต่. เมื่อเราจำเป็นที่จะต้องอยู่ในโลกนี้ ในสมัยนี้ ที่สถานการณ์อย่างนี้ เราก็ต้องมีอะไรที่บ้างเหมือนกัน ที่จะอยู่ได้หรือต่อสู้อยู่ได้ ในโลกที่เลวร้ายอันนี้. แล้วสิ่งที่ว่านั้นก็ไม่มีอะไร นอกจากหลักพระธรรมหรือตัวพระธรรม หรือตัวพระศาสนาที่แท้จริง. ฉะนั้นเราจึงมาปรึกษาหารือกัน.

สรุปความว่า เราจะต่อสู้อยู่ในโลกได้ โดยที่ไม่ต้องเป็นทุกข์ เพราะทุกอย่างมันถูกต้อง. และแม้ว่าเราจะจัดโลกให้เป็นไปตามความต้องการของเราไม่ได้ คือโลกมันจะเลวร้ายสุดเหวี่ยงอย่างไร เราก็ยังไม่เป็นทุกข์ ถ้าเรารู้จักทำจิตใจตามหลักที่พระพุทธเจ้าสอนไว้. ก็ว่าจะยอมอยู่ได้ แม้ในกลางกองเพลิง กลางกองไฟ จนกระทั่งดับจิตดวงสุดท้าย มันก็ยังยอมอยู่ได้นั่นเอง. เราจึงต้องเตรียมตัวกันถึงขนาดนี้ เพื่อจะอยู่ในโลกอันเลวร้ายชั้นทุกที่อย่างนี้.

ที่นี้ เราจะถือเอาประโยชน์ในวงกว้าง ก็คือว่า เราจะมีชีวิตอยู่อย่างสงบสุขตลอดเวลา จนกระทั่งวาระสุดท้าย : โลกจะเป็นอย่างไร สิ่งแวดล้อมเราในบ้านในเรือนในครอบครัวจะเป็นอย่างไร ความเจ็บไข้ได้ป่วย ความแก่ ความเจ็บ ความตายจะมีมาอย่างไร เราก็ไม่มีความทุกข์; นี้เรียกว่าเป็นผลที่ปรารถนาของพุทธบริษัท ตามหลักของพระพุทธศาสนา.

ดังนั้นเราจึงชวนชวาย เพื่อให้มีความสามารถที่จะเป็นอย่างนี้ จึงนัดมาพบปะกันอย่างนี้ แล้วจัดการบรรยายชนิดนี้ขึ้นมา: ไม่ใช่สักแต่เพียงว่า มันเป็นเรื่องนิยมของพุทธบริษัท ว่าให้ฟังธรรมกันบ่อยๆ หรือว่าใครขอร้องจึงจะทำนี่ขอให้เข้าใจอย่างนี้ในข้อแรก ว่า ทำไมจึงได้จัดการบรรยายอย่างนี้ขึ้นมา.

ต่อไปก็จะพูดโดยหัวข้อว่า ทำไมเราจึงพูดถึงเรื่องนี้เป็นเรื่องแรก? ทำไมจึงพูดเรื่อง พระพุทธรูปที่อยู่กับเราได้ตลอดเวลา นี้แหละเป็นเรื่องแรก. ทำไมจึงพูดเรื่องนี้เป็นเรื่องแรก? คำตอบมีมาก มากมาย และท่านทั้งหลายก็พอจะเข้าใจได้ เว้นไว้แต่จะไม่เคยคิด เพราะไม่ชอบคิด; และมักจะมีนิสัยมองข้ามๆ ไปเสียหมด. ทำไมเราจึงต้องพูดเรื่องพระพุทธรูปที่อยู่กับเราได้ตลอดเวลา.

ข้อแรกขอให้อธิบาย มันเป็นเรื่องหน้าปากอก. คือทุกคนที่เป็นพุทธบริษัท จะรับสรณาคมน์ รับศีล ตั้งร้อยครั้งพันครั้ง หรือหลายพันครั้งมาแล้วก็ได้ สำหรับบางคนจะมีการกล่าวว่ พุทธ สรณ คจฺฉามิ, ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ อย่างนี้แหละ ร้อยครั้งพันครั้งหรือหลายพันครั้งมาแล้ว แต่กลัวว่ามันจะเป็นนกแก้วนกขุนทอง ไม่มีประโยชน์อะไร เพียงแต่ปากว่า หรือว่าไปอย่างมวงาย เหมาๆเอาว่า ได้ประโยชน์ได้บุญ.

ถ้าผู้ใดต้องการจะให้คำว่า พุทธ สรณ คจฺฉามิ เป็นเรื่องจริงขึ้นมาแล้ว เขาจะต้องสนใจ เรื่องพระพุทธรูป ชนิตที่อยู่กับเราได้ตลอดเวลา, คือว่าสามารถทำให้พระพุทธรูปอยู่กับเราได้ตลอดเวลาจริงๆ คำว่า พุทธ สรณ คจฺฉามิ นั้นจะเป็นความจริง. หรือถ้าใครจะเกิดมารับสรณาคมน์ โดยไม่หวังจะมีพระพุทธรูปเจ้าชนิคนี้ แต่ปากว่าจะมีพระพุทธรูปเจ้าชนิคนี้ คนนั้นเป็นคนบ้า (นี่ขอใช้คำหยาบคายหน่อย โสกโศกหน่อย) ว่ารับ พุทธ สรณ คจฺฉามิ โดยไม่หวังจะมีพระพุทธรูปเจ้าชนิคนี้จริงๆ คนนั้นเป็นคนบ้า. ที่นี้ถ้าว่า รับไปแล้ว ไม่พยายามทำให้เป็นจริงตามนั้น คนนั้นเป็นคนโกหก. ทั้งคนบ้าและคนโกหกนี้แหละ กลัวว่าจะมีมากอยู่แล้วในพุทธบริษัท คือรับสรณาคมน์แต่ปากบ้าง รับสรณาคมน์แล้ว ไม่พยายามทำให้จริงตามนั้นบ้าง. ถ้าทำจริงและไม่ทำแต่ปาก

ก็คือว่า ทำให้มีพระพุทธรเจ้าอยู่กับเนื้อกับตัวตลอดเวลา; นี่คนนั้นไม่บ้า คนนั้นไม่โง่ทก คนนั้นเป็นพุทธบริษัทที่แท้จริง. นี่ข้อแรก มันเป็นหน้าปากคอกอย่างนั้น เพราะฉะนั้นจึงต้องพูดกันถึงข้อที่ว่า พระพุทธรเจ้าที่แท้ จะอยู่กับเราได้อย่างไรตลอดเวลา ให้เป็นที่เข้าใจ.

ข้อถัดไป ก็อยากจะชี้ หรือแนะให้เห็นว่า คำว่า “*คฤณามิ*” ในบทว่า “*พุทฺธิ สรณํ คฤณามิ*” *คฤณามิ* นี้ มันแปลว่า “ถึง” ก็ได้ แปลว่า “ถือ” ก็ได้. ถ้าเราบัญญัติว่าเราถือหรือเราถึงพระพุทธรเจ้า ก็ต้องหมายความว่า ถึงกันตลอดเวลา ไม่ใช่ถึงแต่ปาก; คือจิตใจต้องถึงพระพุทธรเจ้าอยู่ตลอดเวลา อย่างนั้นมันจึงจะเรียกว่า ถึงพระพุทธรเจ้าเป็นสรณะ. ถ้ารับไปแล้วๆ ไป มันก็ไม่ถึงมันถึงแต่ปากว่า. คำว่า “*คฤณามิ*” นี้แปลว่าถือก็ได้เหมือนกัน “ข้าพเจ้าถือพระพุทธรเจ้าเป็นสรณะ” อย่างนี้ มันก็ต้องถือตลอดเวลา.

คำว่า “ถือ” นี้ชัดเจนยิ่งกว่าคำว่า “ถึง” เพราะคำว่า “ถือ” มันหมายความว่ามันถืออยู่ และมันก็อยู่ด้วยกันตลอดเวลา. ถ้ารวมกันทั้งคำว่าถึงทั้งคำว่าถือแล้ว มันก็ยิ่งเป็นการมีพระพุทธรเจ้านั้นตลอดเวลา. *คฤณามิ* แปลว่า ถึง แปลว่า ถือ ทั้งสองอย่างนั้นต้องมีตลอดเวลา จึงจะเรียกว่าถึงหรือว่าถือ ฉะนั้นขอให้พยายามรู้จักพระพุทธรเจ้า ชนิดที่จะมีอยู่กับเราตลอดเวลา จึงจะเรียกว่าถึงหรือถือพระพุทธรเจ้าเป็นสรณะ.

ข้อที่จะต้องนึกต่อไปอีก ก็คือข้อที่ว่า ถ้าเราปราศจากพระพุทธรเจ้าชนิดนี้แล้ว เราจะต้องเป็นทุกข์ไปหมดตลอดเวลาเหมือนกัน. เราจะเป็นทุกข์ตลอดเวลา ถ้าเราไม่มีพระพุทธรเจ้าชนิดที่ว่านี้. เราจะทำอะไรเราจะต้องเป็นทุกข์เพราะสิ่งนั้น หมายความว่าเราโง่ มีกิเลส ทำทุกอย่างเพราะอำนาจของ

กิเลส เราจะต้องเป็นทุกข์เพราะการทำงาน. แต่ถ้ามีพระพุทธเจ้าอยู่กับเรา เวลานั้น การทำงานนั้นจะไม่มี ความทุกข์ คือว่าจิตใจมันจะไม่เป็นทุกข์ : เราจะได้อะไรมา ได้เงินได้ทองได้อะไรมาก็ตาม ได้เกียรติได้สิ่งที่เขาอยากจะได้ ก็นั่นกันนั้น เราจะต้องมีความทุกข์เพราะสิ่งที่เราได้นั้น ถ้าเราไม่มีพระพุทธเจ้าอยู่กับเรา. ถ้าเรามีจิตใจที่มีพระพุทธเจ้าอยู่กับเรา เราได้อะไรมาก็ไม่เป็นทุกข์, นี่เราจะมีอะไรไว้ มีเงินฝากไว้ในธนาคารหรือไว้ในไหนก็ตามใจ ถ้าจิตใจของเรา ไม่มีพระพุทธเจ้าอยู่ด้วยแล้ว เราจะเป็นหมาเฝ้าทรัพย์นอนไม่หลับ เพราะมีเงิน แม้อยู่ในธนาคาร. นี่เรียกว่า มันมีอะไรก็เป็นทุกข์ เพราะมีไม่เป็น เพราะไม่มี พระพุทธเจ้าช่วย. เราจะแสวงหาอะไรต่อไปอีก มันก็มีความทุกข์เพราะเหตุนี้. แม้ที่สุดแก่ เราจะกินอะไรเข้าไป มันก็จะกินด้วยกิเลส แล้วก็มีความทุกข์เพราะ การกินนั้น.

นี่เรียกว่า ไม่มีพระพุทธเจ้าอยู่ในใจเราตลอดเวลา จะกินอะไรเข้าไป ก็จะต้องมีความทุกข์ เพราะการกินนั้น. กินข้าวกินปลา กินอะไรเป็นประจำวัน นี้ยังมีความทุกข์ได้ เพราะว่าจิตมันไม่ปกติ. ถ้าเรามีธรรมะ จิตใจปกติ กินอะไร ก็กินอย่างถูกต้อง ทั้งทางสิ่งของ ทั้งทางจิตใจ ทั้งทางสติสัมปชัญญะ มันก็เลย ไม่มีทุกข์.

ที่นี้อยากจะพูดว่า ถ้าเราไม่มีพระพุทธเจ้าอยู่กับเนื้อกับตัวเราแล้ว แม้ เราจะพักผ่อน ก็จะมี ความทุกข์เพราะการพักผ่อนนั้นแหละ. คนเราแสวงหา การพักผ่อน ไปเที่ยวเล่น ไปเที่ยวหาความสนุกสนานเพลิดเพลินก็มี. พักผ่อน ชนิดนั้น มันก็ไม่มี ความสงบสุขเกิดขึ้นมาได้ เว้นไว้แต่จะมีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี มีธรรมะอยู่ในใจ ไปนั่งที่ชายทะเลพักผ่อน มันก็มีความสุข; จะนอนอยู่ในห้อง ในบ้านก็ยังมีความสุข. แต่ถ้าปราศจากพระพุทธเจ้าชนิดนี้อยู่กับเนื้อกับตัวแล้ว

แม้จะนอนพักผ่อนอยู่ก็เป็นทุกข์. เพราะมันนอนคิดไปในการทำงานที่เป็นเรื่อง
ของความไม่รู้จักมีที่สิ้นสุด ของความเห็นแก่ตัว ความวิตกกังวล ความอะไร
ก็ตาม แม้นอนหลับก็ฝันร้าย. เพราะฉะนั้นจึงถือว่า แม้พักผ่อนก็ยังมีทุกข์
เพราะการพักผ่อนนั้น.

นี่คือโทษของการที่ไม่รู้จักมีพระพุทธเจ้าให้อยู่กับเนื้อกับตัว แล้วก็มี
ความทุกข์ไปหมด ไม่ว่าจะทำอะไร จะได้อะไร จะมีอะไร จะแสวงหาอะไร
จะกินอะไร กระทั่งความพักผ่อน เป็นความทุกข์ไปหมด. จริงหรือไม่จริง
ขอให้ไปศึกษา. อาตมากล้าทำว่า นี่เป็นความจริง เท่าที่สังเกตมา และเป็น
ความจริงตามที่พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสไว้. นี้เรียกว่าไม่ใช่อาตมาเห็นคนเดียว
หรือเข้าใจคนเดียว แม้พระพุทธเจ้าก็ได้สอนอย่างนี้ และได้พยายามสังเกต
ศึกษาทดลองดู มันก็เป็นอย่างนี้ ฉะนั้นจึงได้เอามาบอกเล่า แก่เพื่อนเกิดแก่
เจ็บตายทั้งหลายด้วยกัน ก็ขอให้สนใจ ที่จะมีพระพุทธเจ้าอยู่กับเนื้อกับตัวจนตลอด
เวลา ก็เพราะเหตุผลอย่างนี้.

หัวข้อถัดไปที่จะพูดก็คือ ปัญหาที่ว่า พระพุทธเจ้าชนิดไหน ที่จะ
สามารถอยู่กับเราได้ตลอดเวลา ตรงนี้เราต้องวินิจฉัย หรือวิพากษ์วิจารณ์กัน
มากหน่อย จะวงนอนก็ตามใจ. จะตั้งปัญหาขึ้นว่า พระพุทธเจ้าคืออะไร
หรือคือใคร : พึงดูให้ที่ว่าอาตมากำลังตั้งคำถามว่า พระพุทธเจ้าคืออะไร และ
คือใคร : คือใครนั้นหมายความว่า เป็นบุคคลชนิดไหน, ส่วนคืออะไรนั้น
มันไม่ใช่บุคคล มันเป็นวัตถุหรืออะไรก็ได้, จะขยายคำถามให้กว้างออกไปว่า
พระพุทธเจ้านี้เป็นคน หรือว่าเป็นเทวดา หรือเป็นผี เป็นวิญญาณ หรือเป็น
วัตถุอะไรเหล่านี้ ทุกอย่างเท่าที่กำลังมีกันอยู่ หรือถือกันอยู่. บางคนถือ
พระพุทธเจ้าชนิดที่เป็นคน บางทีถือพระพุทธเจ้าชนิดที่เป็นผี เช่นไหว้คล้ายกับ

เช่นผี บางคนก็ถือพระพุทธเจ้าที่เป็นวัตถุ แขนงไว้ที่คอเท่านั้นเอง ฉะนั้น เราจึงต้องคุยกันให้ละเอียดว่า พระพุทธเจ้าคืออะไร คือใคร?

ถ้าทุกคนตามหลักธรรมะ สำหรับศึกษาเล่าเรียนกันในหมู่นักธรรมะนี้ ก็แบ่งได้เป็นพวก ๆ คือเมื่อพูดอย่างบุคคลาธิษฐาน ก็ยกเอาบุคคลขึ้นมาเป็นหลัก เราก็กล่าวได้ว่าพระพุทธเจ้านี้ เป็นบุคคลคนหนึ่งในประวัติศาสตร์ของโลก ที่มีความสำคัญอยู่ในประวัติศาสตร์ของโลก หรือว่า พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลคนหนึ่ง ที่มีอยู่ในประวัติของพุทธบริษัท. พระพุทธเจ้าในแง่นี้ ทุกคนรู้จัก แต่พวกฝรั่ง รู้จักดีกว่าพวกเราเสียอีก ถ้าทุกคนถึงว่าพระพุทธเจ้าในแง่ของบุคคลในประวัติศาสตร์ เพราะเขาค้นคว้ามาก เรื่องเกี่ยวกับประเทศอินเดีย เรื่องทุกอย่าง ที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในประเทศอินเดีย. ฉะนั้นไปอ่านหนังสือที่ฝรั่งเขียน จะรู้จักพระพุทธเจ้าในฐานะเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ของโลกคนหนึ่ง; นี่ถ้าว่า พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลคนหนึ่งในประวัติของพุทธบริษัท ก็ไปอ่านจากหนังสือ พุทธประวัติก็แล้วกัน ไม่สามารถจะนำเอามารายกันในที่นี้ ไม่จำเป็นด้วย เสียเวลาเปล่า ๆ.

สรุปความว่าโดยบุคคลาธิษฐาน พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลคนหนึ่ง ที่ได้เกิดขึ้นมาแล้วในโลก มีเหตุการณ์เกี่ยวกับท่านอย่างนั้น ๆ ๆ ตามที่นักประวัติศาสตร์เขียนไว้ และว่าได้เป็นบุคคลคนหนึ่งที่เกิดขึ้นเป็นพระศาสดา ตามที่บันทึกอยู่ในตำนานของพุทธบริษัท ที่เรียกว่าพุทธประวัติ ซึ่งเราก็ศึกษาเล่าเรียน เรียนจนตายก็ไม่รู้จักพระพุทธเจ้า; นี่ขอบอกไว้อย่างนี้ก่อน. จะรู้จักสักแต่ว่า บุคคลคนหนึ่งในพุทธประวัติเท่านั้น ไม่สามารถจะถึงพระพุทธเจ้าได้; โดยบุคคลาธิษฐาน เรามีพระพุทธเจ้ากันแต่เพียงเท่านั้น.

ถัดไปก็คือ โดยธรรมาธิษฐาน นี้ ไม่พูดถึงบุคคล ไม่เกี่ยวกับบุคคล แต่เกี่ยวกับบุคลิกภาพ หรือคุณสมบัติหรือคุณลักษณะอะไรของบุคคล. ที่ต้องพูดอย่างธรรมาธิษฐาน ก็เพื่อจะได้รู้จักถูกต้องแท้จริงยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพราะว่าถ้าเอาบุคคล เอาเนื้อหนังเป็นเกณฑ์ พระพุทธเจ้าก็ไม่ค่อยต่างอะไรกับเรา. พระพุทธเจ้ามีเนื้อหนัง ร่างกาย กระดูก มีคิน น้ำลมไฟ มีอะไรเหมือนกับคนทั่วไป แล้วก็รูปร่างเหมือนคนทั่วไป จนคนไม่รู้จักพระพุทธเจ้า. ประเทศอินเดียในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังอยู่ มีคนค่าพระพุทธเจ้า และไม่รู้จักเป็นส่วนมาก เพราะท่านมีรูปร่างเหมือนกับคนทั่วไป; และมีว่าแม้ยังกันอยู่เป็นกลุ่มใหญ่ พระพุทธเจ้านั่งอยู่ตรงกลาง ก็ยังมีเรื่องราวบันทึกไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งไม่รู้ว่าองค์ไหนเป็นพระพุทธเจ้า เพราะว่าท่านเหมือนกันกับคนธรรมดา. ฉะนั้นจะเอาความเป็นพระพุทธเจ้ากันที่บุคคล รูปร่าง ร่างกายนั้นไม่ได้ จะต้องเอาส่วนที่ลึกไปกว่านั้น; ส่วนนี้เขาเรียกว่า ธรรมาธิษฐาน ก็คือบุคลิกภาพ หรือคุณสมบัติ หรือความสามารถ หรืออะไรก็ตาม.

ระดับแรกที่สุด เราจะดูกันที่จิตใจ สติปัญญา หรือความสามารถของจิตใจนั้น ๆ โดยถือหลักว่า พระพุทธเจ้าองค์จริงนั้น อยู่ที่จิตใจของท่าน ไม่ได้อยู่ที่ร่างกายของท่าน. เมื่อเอาจิตใจ เอาสติปัญญา เอาความสามารถเป็นหลักแล้ว คำว่าพระพุทธเจ้านี้ ต้องแบ่งเป็นหลาย ๆ ชั้น. หลายคนก็เคยได้ยินได้ฟังว่าแบ่งได้เป็นหลายชั้น. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ครบถ้วนถูกต้องมีความสามารถถึงที่สุด ปลุกคนอื่นให้ตื่นได้ นี้เรียกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. จิตใจหรือสติปัญญา หรือความสามารถถึงขนาดนี้เรียกว่า "พระสัมมาสัมพุทธเจ้า". ถ้าไม่ถึงขนาดนี้ ตื่นแต่ลำพังตัวผู้เดียว และไม่สามารถปลุกผู้อื่น อย่างนี้เขาเรียกว่า "พระปัจเจกพระพุทธเจ้า" สันนิเสสเฉพาะตนด้วยตนเอง แต่ว่าในวงแคบ ไม่สามารถจะปลุกคนอื่น.

ระดับที่ ๒ ยังเลยไปถึงว่า ผู้ที่พลอยรู้หรือพลอยตื่นตามพระพุทธเจ้า คือพระอรหันตสาวกทั้งหลาย หรือพระอริยเจ้าที่รอง ๆ ลงมา อย่างนี้เรียกว่า พระพุทธเจ้าผู้รู้ตาม หรือ “อนุพุทธเจ้า” หมายความว่ารู้ตามพระพุทธเจ้า แต่แล้วสามารถปลุกผู้อื่นได้บ้างก็มี ไม่สามารถปลุกผู้อื่นเสียเลยก็มี นี้ในบรรดา พวกอนุพุทธเจ้า.

ระดับสุดท้าย เรียกว่า “สุตพุทธะ” แปลว่า เป็นพุทธะ เพราะการศึกษาเล่าเรียนเป็นพหูสูต หรือสุตพุทธะ จักไว้ในพวกพุทธะ หรือพุทธเจ้า ด้วยเหมือนกัน แต่เป็นอย่างต่ำมาก คือไม่เป็นพระอริยะบุคคล. สุตพุทธะนี้ ตื่นแต่ตัวหนังสือ จะปลุกคนอื่นได้ก็ปลุกได้แต่ตัวหนังสือ หรือคำพูด ไม่ถึงขนาดที่เรียกว่า ทำกิเลสให้หมด แล้วช่วยผู้อื่นทำกิเลสให้หมด.

เมื่อเป็นดังนี้ ความหมายสำคัญมันอยู่ตรงที่คำว่า “ตื่น” ตื่นจากหลับ แล้วก็ปลุกผู้อื่นหรือไม่. ฉะนั้นจึงมีพระพุทธเจ้าต่าง ๆ กัน : เหมือนอย่างที กล่าวมาแล้วว่า :— ตื่นด้วยลำพังตนเอง รอบรู้ไปหมด เบิกบานไปด้วย แล้วก็ปลุกผู้อื่นได้ด้วย; — ตื่นอย่างในวงจำกัดเฉพาะตัว ปลุกคนอื่นไม่ได้; แล้วก็มาถึงพวกที่ไม่สามารถจะตื่นเอง ต้องถูกปลุกแล้วจึงตื่น ตื่นแล้วก็ปลุกคนอื่น ได้บ้างก็มีไม่ได้ก็มี; — แล้วระดับสุดท้ายอย่างต่ำที่สุดก็คือ ตื่นแต่ตัวหนังสือ ปลุกผู้อื่นแต่ตัวหนังสือ. เราสมยนี้ โดยมากก็เป็นกันอย่างนี้ คือเรียนแต่หนังสือ แล้วก็สอนกันแต่ทางหนังสือ ไม่สอนกันถึงขนาดที่เป็นการปฏิบัติ ที่จะทำกิเลสให้หมดไป. นี่คือพระพุทธเจ้าที่ถ้าเอา จิต สติปัญญา ความสามารถ มาเป็นหลักแล้ว มันก็มีอยู่อย่างนี้ หลายชนิดเหมือนกัน.

ถ้าว่าเราจะเอาคุณธรรม หรือภูมิธรรมในจิตใจเป็นหลัก ให้มัน ชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีก เราจะต้องนึกถึงสิ่งที่เรียกว่า คุณ หรือคุณสมบัติ หรือภูมิธรรม

หรืออะไรทำนองนั้นของท่าน. สิ่งที่เราเรียกว่า “คุณธรรม” นี้เรียกว่าบริสุทธิ์คุณ บัญญาคุณ และสันतिकุณ อะไรทำนองนี้ เป็นภาษาบาลีจำลำบาก แปลเป็น ภาษาไทยคือ ความสะอาด ความสว่าง ความสงบ; ผาปกไว้ด้วยตัวหนังสือ ๓ ส. คือตัว ส. เสือ ๓ ตัว สะอาด, สว่าง, สงบ, นั่นคือคุณของพระพุทธเจ้า. สะอาด ก็คือไม่สกปรก ไม่มีความลับ ไม่มีความชั่ว, สว่าง ก็คือรู้แจ้งสว่างไสว ไม่มีมืดด้วยอวิชชา, สงบ ก็คือไม่มีทุกข์ ไม่มีร้อน เย็นเป็นนิพพาน. ขอให้ กำหนดให้ดีกว่า สะอาด สว่าง สงบ ๓ อย่างนี้เป็นเครื่องวัดความเป็นพระพุทธเจ้า; แต่มันยังก็อยู่ที่ว่าคุณธรรมชนิดนี้ มันมีได้แก่คนทุกคนตามมากตามน้อย (พึงดูให้ดีกว่า ตามมากตามน้อย) แม้พวกเราที่นั่งอยู่ที่นี่ บางเวลาก็มีความ สะอาด สว่าง สงบ ตามมากตามน้อย ขอให้กำหนดข้อนี้ให้ดี เดียวจะพูดอีก; เพราะว่าพระพุทธเจ้าที่แท้จริง จะอยู่ที่ตรงนี้.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีความสะอาด สว่าง สงบ สูงสุดเกินชาติเหมือน พระอรหันต์ทั่วไป ที่นพระอริยเจ้าที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็มีสะอาด สว่าง สงบ อยู่ในระดับหนึ่ง ซึ่งมากเหมือนกัน. ส่วนเราบุรุษคนธรรมดา ก็มี ความ สะอาด สว่าง สงบ บ้างในบางระดับ และบางคราว; แต่แล้วมันก็เป็นความ สะอาด สว่าง สงบ เหมือนกัน. เอาคุณธรรมหรือเอาภูมิธรรมในใจเป็นหลัก แล้วที่อาจจะมีได้ทุกคนก็คือของ ๓ สิ่งนี้. ขอให้สนใจสิ่งทั้ง ๓ นี้ ในฐานะ เป็นพระพุทธเจ้าที่แท้จริง และประเดี๋ยวเราจะได้พูดกันให้ละเอียด.

ข้อถัดไปอีก ก็อยากจะชี้แนะระบุตรงตามที่พระพุทธเจ้าท่านระบุไว้ คือให้ดูไปที่ ธรรมหรือพระธรรมที่ทำความเป็นพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้า ท่านตรัสไว้เองว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา, ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม” โย ธมมํ ปสฺสตี, โส มํ ปสฺสตี อย่างนี้เป็นต้น ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา, ผู้ใดไม่เห็นธรรม ผู้นั้นไม่มีหวังจะเห็นเรา; แม้ว่าผู้นั้นจะคอยจับมุมจิวของเรา

ถืออยู่ไม่ยอมปล่อย. ลองคิดว่า คนที่สามารถจะไปจับแข่งจับขา เกาะจีวร ของพระพุทธเจ้าไว้ ไม่ยอมปล่อย แต่พระพุทธเจ้าก็ยังตรัสว่า เขาไม่เห็นเรา; เพราะว่าเขาไม่เห็นธรรม. ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา, ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม. ฉะนั้น เราที่ว่าจะมีพระพุทธเจ้า หรือจะถึงพระพุทธเจ้า จะถือพระพุทธเจ้านั้น ต้องเป็นพระพุทธเจ้าที่แท้จริง และที่เราอาจจะถึงได้จริง มันจึงต้องนึกถึงพระพุทธเจ้าชนิดนี้ คือที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา.”

ที่มันมีความสำคัญอยู่ตรงที่ว่า **ผู้ใดจะเห็นธรรมนั้น มันไม่มีหนทางอื่น นอกจากว่าผู้นั้นจะต้องมีธรรมนั้น อยู่ในจิตใจของตนเอง.** เพราะว่าธรรมะนั้นไปเห็นที่อื่นไม่ได้, เห็นจากหนังสือ เห็นจากอะไร ก็ไม่ได้ทั้งนั้น; จะเห็นได้ด้วยดวงตาภายใน โดยประจักษ์ต่อธรรมที่มีอยู่ในจิตใจของเรา. ฉะนั้น เมื่อใดดวงใจของเรามีความสะอาด สว่าง สงบ อยู่ในใจ แล้วใจก็มองเห็นสิ่งนั้น โดยประจักษ์ชัด นั้นแหละคือเห็นธรรม. เห็นธรรมชนิดนั้นแหละคือเห็นพระตถาคต. ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม. จะเห็นธรรมได้อย่างไร เมื่อไร เพียงไร ก็เฉพาะต่อเมื่อผู้นั้นมีธรรมะอยู่ในใจของตน อย่างนั้น เท่านั้น เมื่อนั้น; และนั่นคือการถึงพระพุทธเจ้าจริง ถือพระพุทธเจ้าจริง แล้วจะรวม พระธรรม พระสงฆ์ อะไรไว้ด้วยหมดเสร็จ. เมื่อเป็นดังนี้ ความหมายอันสำคัญ มันก็มารวมอยู่ที่คำพูดเพียงคำเดียวว่า “ธรรม”, หรือพระธรรม ในภาษาไทย, หรือธรรม ธรรมะเฉยๆ ในภาษาเดิม คือภาษาบาลี.

สิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” นี้ มันกว้างขวาง คือมันหมายถึงทุกสิ่ง. เพราะฉะนั้น เราเอามาพูดกันให้หมดโดยรายละเอียดไม่ได้ พูดกันได้แต่เพียงหัวข้อว่า ธรรมในฐานะที่เป็นตัวธรรมชาติ, ทุกสิ่งทุกอย่างนี้ก็เรียกว่า “ธรรม”

เหมือนกัน; แล้วก็ธรรมในฐานะที่เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ตัวกฎนั้นแหละ เป็นตัว “ธรรม”. หน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎธรรมชาติ หน้าที่อันนี้ก็เรียกว่า “ธรรม”. ถ้ามีผลเกิดขึ้นมาจากการปฏิบัตินั้น ผลอันนั้นแหละ ก็เรียกว่า “ธรรม”. คำว่า “ธรรม” มันกว้างขวางอย่างนั้น แปลว่าไม่ยกเว้นอะไร จึงต้องพูดว่า ธรรมดี ธรรมชั่ว ธรรมอย่างต่ำ ธรรมอย่างสูง ธรรมมีรูปร่าง ธรรมไม่มีรูปร่าง ธรรมที่ไม่กล่าวว่าเป็นอะไรเสียได้โดยก็มี เรียกว่า “ธรรม”.

ถ้าจะถือธรรมอย่างถือพระเจาก็ได้ ธรรมนั้นแหละ คือพระเจ้า. เรื่องพระเจ้านั้นเป็นของพวกที่เขาอยากจะมีตัวบุคคลใกล้ชิดคุ้มครองเหมือน พระพุทธเจ้าเหมือนกัน แต่เขาเรียกว่า “พระเจ้า”; แล้วก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าพระเจ้าผู้สร้าง, พระเจ้าผู้ควบคุมอยู่ และพระเจ้าผู้ทำลายล้าง. พระเจ้าในศาสนาไหน ก็มีอาการอย่างนั้นทั้งนั้น คือว่าสร้างอะไรขึ้นมา สร้างโลกขึ้นมา สร้างคนขึ้นมา สร้างทุกอย่างขึ้นมา ก็เรียกว่าพระเจ้าของคหนึ่ง คือพระเจ้าผู้สร้าง หรือส่วนหนึ่งของพระเจ้าของคหนึ่งก็ได้. ส่วนที่สองพระเจ้าควบคุมโลกให้เป็นไป อย่างนี้เช่นว่า โลกนี้จะต้องมีอยู่อย่างนี้ เหมือนที่เราเห็น มีดิน มีน้ำ ลม ไฟ มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ มีการหมุนเวียนของจักรวาล แล้วก็มีการทำดี ทำชั่ว แล้วก็ก็เป็นไปตามความดีความชั่ว นี้ก็เรียกว่าพระเจ้าผู้ควบคุม; หรือว่าลงโทษคนทำผิด ให้รางวัลคนทำดีเป็นกฎ จะเรียกว่าพระเจาก็ได้ จะเรียกว่าธรรมชาติก็ได้. แล้วพระเจ้าผู้ทำลายโลก ก็หมายความว่า พอสิ้นยุคสิ้นสมัยแล้ว โลกนี้ก็จะต้องทำลาย หรือถูกยุบลง ด้วยน้ำมือของพระเจ้า จะเรียกว่าธรรมชาติก็ได้ เรียกว่ากฎธรรมชาติก็ได้ หรือจะเรียกว่าพระเจาก็ได้ แต่ต้องเข้าใจความหมายให้ถูกต้อง.

สำหรับพุทธบริษัทเรา ก็มีธรรมนี้แหละเป็นพระเจ้า : ธรรมนั้นบันดาลให้สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้น ธรรมนี้แหละควบคุมสิ่งต่าง ๆ อยู่ เช่นกฎของกรรมควบคุมความดีความชั่ว; แล้วก็กฎของสังขาร ที่ทำให้เกิดการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ในที่สุดมันก็ดับไป; นี่ก็คือธรรมอีกเหมือนกัน. ธรรมในฐานะที่เป็นพระเจ้า ทุกความหมาย แต่เราไม่เรียกว่าพระเจ้า เราเรียกว่าธรรม, คำว่าธรรม แปลว่า ธรรมชาติ ขอให้เข้าใจกันไว้ด้วย เข้าใจกันเดี๋ยวนี้ก็ได้ว่า คำว่า “ธรรม” นั้นตามธรรมดาแปลว่าธรรมชาติ คือตัวธรรมชาติทั้งหมด เรียกว่า ธรรมชาติ, กฎของธรรมชาติ มีอยู่ในธรรมชาตินั้น ก็เรียกว่าธรรมชาติ, หน้าที่ที่เราจะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎธรรมชาติ ก็เรียกว่าธรรมชาติ, -ผลเกิดขึ้นมาก็เรียกว่าธรรมชาติ. พุทธบริษัทไม่มีคำว่าพระเจ้า แต่มีคำว่า “ธรรมชาติ” หรือ “ธรรม” สั้น ๆ นั้นแทน. เราต้องถือ “ธรรม” นี้เหมือนกับพวกก่อนถือพระเจ้า แล้วเรื่องมันก็เหมือนกัน เพราะต้องปฏิบัติให้ดีให้ถูกต้องเหมือนกันทั้งนั้น. เราต้องเห็นธรรมชนิดนี้ จึงจะเรียกว่าเห็นพระพุทธเจ้า ให้สมตามที่พระพุทธเจ้าทำนว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต ผู้ใดเห็นตถาคตผู้ นั้นเห็นธรรม. เราต้องเห็นธรรมชนิดนี้ และมีธรรมที่เป็นหน้าที่ที่ถูกต้องอยู่ในตัว จึงจะเรียกว่ามีพระพุทธเจ้าอยู่ในตัว และก็เห็นพระพุทธเจ้าที่มีอยู่ในตัว.

นี้แหละ ๓ อย่างนี้เรียกว่า เป็นพระพุทธเจ้าโดยธรรมาธิฐาน : เอาจิตเอาสติปัญญาความสามารถนั้น เป็นพระพุทธเจ้าอย่างหนึ่ง; เอาคุณธรรมหรือภูมิธรรม คุณสมบัติทางธรรมนี้ เป็นพระพุทธเจ้า นี้ก็อย่างหนึ่ง; แล้วก็เอาธรรมนั้นเองเป็นพระพุทธเจ้า เรียกกันสั้น ๆ นี้ก็อย่างหนึ่ง; ล้วนแต่เป็นธรรมาธิฐาน คือไม่มองไปที่ตัวบุคคล แต่มองไปที่ตัวนามธรรมที่มีในบุคคล. นี้เรียกว่าเป็นพระพุทธเจ้าอย่างธรรมาธิฐาน.

พระพุทธรูปอย่างสุดท้ายอย่างที่สามนี้แหละจะระบุลงไปว่า : พระพุทธรูปที่เป็นเพียงคำพูดหรือเป็นวัตถุ. พระพุทธรูปที่เป็นเพียงคำพูดสำหรับคนพูดกันเท่านั้น ในภาษาพูด; เป็นเพียงคำพูดคำหนึ่งในภาษาพูดของมนุษย์จำนวนมาก อย่างที่เราพูดกันว่า มีพระพุทธรูป ๒๘ พระองค์, มีพระพุทธรูปเท่านั้น ๑๐๐ พระองค์, มีพระพุทธรูปเท่านั้น ๑,๐๐๐ พระองค์ ๑๐,๐๐๐ พระองค์; ในหมื่นโลกธาตุเต็มไปด้วยพระพุทธรูป มีทั้งในอดีต มีทั้งในปัจจุบัน มีทั้งในอนาคต. คำว่า “พระพุทธรูป” อย่างนี้ เป็นเพียงคำพูดในภาษาพูดของมนุษย์ตามธรรมดา; เป็นคำพูดคำหนึ่งเท่านั้นเอง ไม่มีความหมายอะไรสำหรับเพียงแต่จะบันทึกเรื่องราวหรือคำพูด. พระพุทธรูปหรือพุทธรูปเหล่านั้นมีมากจนนับจำนวนไม่ไหว ถ้าเอาทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคต และในหมื่นโลกธาตุในทุก ๆ จักรวาล; อย่างนี้เรียกพระพุทธรูปเพียงแต่คำพูด ในฐานะที่เป็นคำหนึ่งในภาษาของมนุษย์.

ที่นี้ ก็มีพระพุทธรูปที่เป็นวัตถุศักดิ์สิทธิ์ นี้เราไม่ได้ตั้งใจจะกระแหนะกระแหนะ กระทบกระถังผู้ใด เอามาพูดเพื่อการศึกษาแท้ ๆ : พระพุทธรูป ในฐานะที่เป็นวัตถุศักดิ์สิทธิ์ ยกตัวอย่างอันแรกที่สุดก็คือ พระพุทธรูป. มีคนจำนวนมาก โดยมากเป็นคนโง่ เป็นเด็ก ๆ เข้าใจเพียงขั้นแรกขั้นต้นว่าพระพุทธรูปในโบสถ์นั้น คือพระพุทธรูป; มีวิญญูณสิ่งอยู่ในนั้น. เขาว่าอย่างนั้นว่ามีวิญญูณของพระพุทธรูปสิ่งอยู่ในนั้น เพราะฉะนั้น เขาจึงอ้อนวอน หรือเช่นสรวงพระพุทธรูปในลักษณะนั้น ก็ทำแก่พระพุทธรูปนั้น.

พระพุทธรูปที่สวนโมกข์แห่งเก่า ที่พุมเรียงนั้น มีคนไปไหว้บูชา บวงสรวง อ้อนวอนขอให้มีลูก คนที่อายุมาก แล้วไม่มีลูก ก็ไปขอร้องบวงสรวง

บูชาว่า ให้มีลูก แล้วปรากฏว่า ในหลายๆคน ที่ไปขอลูกนั้น มีคนได้ลูกจริง เหมือนกัน, ก็เลยเชื่อว่าพระพุทธรูปนั้นมีผีสิงมีพระพุทธเจ้าสิงอยู่. พระพุทธรูปนั้นก็เลยกลายเป็นพระพุทธเจ้าไป. ที่นี้ถัดมาจากพระพุทธรูปใหญ่ ๆ ก็คือ พระพุทธรูปเล็ก ๆ ที่แขวนคอคนอยู่ ก็มีคนเชื่อว่า ในนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์ มีความเป็นพระพุทธเจ้าคุ้มครองอย่างนั้นอย่างนี้ ก็มี. ให้ลาถ้อยอย่างนั้นอย่างนี้ ก็มี. พระเครื่องนั้นก็กลายเป็นพระพุทธเจ้า แล้วก็มีความวิเศษอะไรศักดิ์สิทธิ์สิง เหมือนกัน. ถ้าไม่มี ก็ทำพิธีปลุกเสกให้มันมีขึ้นมา เอาพระพุทธรูปที่ห้อยคอ นั้น เป็นพระพุทธเจ้า.

ถัดไปอีกก็คือ พระธาตุ พระสารีริกธาตุ. ที่เรียกว่าพระสารีริกธาตุนี้ โดยตัวหนังสือก็คือ กระดูกของพระพุทธเจ้าที่เผาไฟแล้ว. ถ้าเป็นอย่างไร ประเทศอินเดีย ที่เขาขุดพบกันขึ้นมาโดยมาก แล้วเป็นขี้เถ้าของกระดูก กระดูกจริงๆ. ถ้าเป็นในเมืองไทยเรา มันเป็นเม็ดไข่มุกเล็กๆ สวยๆ ประหลาดๆ คุ่ม่ออกกว่าเป็นกระดูก. แต่รวมกันแล้วก็เรียกว่า เป็นกระดูก; แต่ต้องเป็นกระดูกที่มีปาฏิหาริย์. พระสารีริกธาตุเล็กๆ เม็ดเหมือนไข่มุกเล็กๆ นี้ มีปาฏิหาริย์อย่างนั้น อย่างนี้ เล่ากันไม่ไหว. อาตมาเคยได้ยินเขาเล่าให้ฟัง, คนที่เชื่อว่าเป็นคนจริงไม่โกหก เคยเล่าให้ฟัง ก็เลยงง ไม่รู้ว่าเชื่อหรือไม่เชื่อ. แต่รวมความว่าต้องเป็นพระธาตุที่มีปาฏิหาริย์ ทำปาฏิหาริย์ได้ในนั้น จึงจะมีความเป็นพระพุทธเจ้า. พระธาตุ หรือพระสารีริกธาตุ ก็เลยกลายเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมา เพราะเชื่อว่ามีพระพุทธเจ้าสิงอยู่ในนั้น. จะเป็นพระพุทธรูปในโบสถ์ใหญ่ๆ ก็ดี จะเป็นพุทธรูปห้อยคอก็ดี พระสารีริกธาตุในตลับก็ดี เรียกว่าพระพุทธเจ้า. อย่างนี้เราเรียกว่าวัตถุศักดิ์สิทธิ์ นั้นเป็นพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าในลักษณะวิญญาณหรือผี อันนี้ไม่เส็งถึงวัตถุ แต่เส็งถึงตัววิญญาณที่มาสิงอยู่ในวัตถุ. บางพวกเขาเชื่อหรือเขาถือปฏิบัติกันอยู่ คือ เชิญวิญญาณพระพุทธเจ้ามาในที่ประชุม วันนั้นวันนั้น นัดพร้อมกันเชิญพระพุทธเจ้ามาจากที่ไหนก็ไม่ทราบ. นี่แหละถามเข้าก็คงตอบไม่ถูกว่า เชิญมาจากไหน. ถ้าจะตอบว่าเชิญมาจากดาวดึงส์ ก็หน้าหัวเราะเต็มที. ถ้าเชิญมาจากเมืองนิพพาน มันก็ฟังไม่รู้เรื่อง. เอาละ ก็เป็นอันว่า เขาเชิญพระพุทธเจ้ามาให้เห็นได้ในวันนั้นวันนั้น ที่นั่นที่นี้. นี่พระพุทธเจ้าอย่างนี้ ก็เป็นวิญญาณหรือผีก็ยังมีอยู่ชนิดหนึ่ง. แล้วยังมีพระพุทธเจ้าที่เป็นวิญญาณอยู่ในวัตถุศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระพุทธรูป แล้วเลือกของเช่นเสียด้วย : พระพุทธรูปบางองค์ชอบแต่เพียงใช้ต้มกับปลาร้าเท่านั้น อย่างอื่นไม่เอา. นี่พระพุทธเจ้าอย่างนี้ก็ยังมี ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าผีหรือวิญญาณชนิดหนึ่ง รวมทั้งพระพุทธเจ้าที่รับช่วยคนที่มาขอให้มีลูก ทำคนไม่มีลูกให้มีลูกได้ อย่างนี้เป็นต้น ก็ต้องถือว่าเป็นพระพุทธเจ้าที่เป็นวิญญาณหรือผี ที่ศักดิ์สิทธิ์อะไรอย่างหนึ่ง. ที่นี้เราจะเอาพระพุทธเจ้าไหนมาเป็นพระพุทธเจ้า ชนิดที่จะอยู่กับเราได้ตลอดเวลา?

ขอให้ทุกคนตั้งปัญหาถามตัวเองว่า เราจะเอาพระพุทธเจ้าชนิดไหนมาเป็นพระพุทธเจ้าที่จะอยู่กับเราได้ตลอดเวลา?

ขอทบทวนอีกครั้งหนึ่งว่า ถ้ากล่าวอย่างบุคคลาธิษฐาน ท่านก็เป็นบุคคลคนหนึ่งที่เกิดอยู่ในประเทศอินเดีย ๒,๐๐๐ กว่าปีมาแล้ว นี่เป็นอย่างบุคคลในประวัติศาสตร์ หรือในตำนาน เราจะเอามาอยู่กับเราตลอดเวลาได้อย่างไร.

ถ้ากล่าวอย่างธรรมาธิษฐาน ก็คือจิต หรือสติปัญญา ความสามารถ หรือคุณธรรมภูมิธรรม หรือว่าสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” นั่นแหละ ก็พระพุทธเจ้า; ที่มีอยู่ต่างกัน ให้เลือกได้หลาย ๆ อย่าง แล้วในนี้แหละมีบางอย่างที่เราจะเอามา

อยู่กับเราได้ตลอดเวลา. ส่วนพระพุทธเจ้าที่เป็นเพียงชื่อหรือวัตถุศักดิ์สิทธิ์ หรือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์นั้น ไม่ไหว อาตมาขอบอกว่าไม่ต้องสนใจก็ได้ และไม่ สามารถจะทำให้อยู่กับเราตลอดเวลา; ยิ่งชอบฉันแต่ไขกับปลาร้าอย่างนี้ด้วยแล้ว ยิ่งทำไม่ได้; ขอให้ถือว่าอย่างนี้ก็แล้วกัน ว่าจะมีพระพุทธเจ้าชนิดไหนที่จะ อยู่กับเราได้ตลอดเวลา?

ที่นี้ เราจะลองนึกให้อย่างเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ก็ลองนึกต่อไปถึงว่า พระ-
พุทธเจ้าประเภทวัตถุ เช่นพระพุทธรูปในโบสถ์ พระเครื่องที่ห้อยคอ หรือ
พระสารีริกธาตุในตลับ; พระพุทธเจ้าเหล่านี้ จะมีประโยชน์แก่เราอย่างไรบ้าง?
และสูงสุดเพียงเท่าไร? ขอให้ถือว่าพระพุทธรูป หรือพระเครื่อง หรือพระอะไร
ก็ตาม นี่เป็นวัตถุก็จริง แต่ว่าเป็นเครื่องช่วยให้เราเกิดความรู้สึกกตัญญูที่ตี
ช่วยให้เราเกิดกำลังใจที่เข้มแข็ง ที่จะเอาจริงต่อพระธรรม. ถ้าถือกันอย่างนี้
ก็ยังมีความประโยชน์ พระเครื่องที่แขวนคอนั้นแหละ ถ้ารู้จักถือเอาประโยชน์ ก็มี
ประโยชน์เหมือนกัน : ควบคุมความคิดนึกอย่าให้ไขว่ไปในทางต่ำทางชั่ว ให้มี
สมาธิเข้มแข็ง แล้วก็ถือเอาประโยชน์จากจิตที่ศันนั้นแหละ เป็นประโยชน์ หรือทำ
ประโยชน์ต่อไป ไม่เสียหลาย. แต่ถ้าว่าถือเป็นที่ของศักดิ์สิทธิ์ เป็นวิญญาณ
ศักดิ์สิทธิ์ ใช้กันอย่างของศักดิ์สิทธิ์ อย่างนี้แล้ว มันก็จะเป็นเรื่องที่น่าสงสาร
และไม่เป็นพุทธบริษัท. นี้จะสรุปความว่า พระพุทธเจ้าที่เป็นวัตถุ เป็นวัตถุ
แท้ ๆ ก็ยังมีประโยชน์ ถ้ารู้จักใช้ประโยชน์; แต่ถ้าเป็นพระพุทธเจ้าชนิดที่เป็น
ธรรมนั้น เป็นพระพุทธเจ้าตัวจริง และมีประโยชน์อย่างยิ่งและถึงที่สุดได้ ;
และที่ตีที่สุด ก็คือว่าอาจจะอยู่กับเราได้ตลอดเวลา และอยู่ในใจของเราด้วย.
พระพุทธรูปใหญ่ ๆ ก็อยู่ที่โบสถ์ อยู่ที่วัด ไม่มาอยู่กับเรา, พระเครื่องที่แขวนคอ
อย่างตีก็อยู่ที่คอ ไม่อยู่ในใจของเรา, แต่ถ้าพระพุทธเจ้าคือพระธรรมแล้วอยู่ในใจ
ของเรา. ขอให้สังเกตความแตกต่างกันอย่างนี้ไว้ก่อน. นี้เป็นข้อที่บอกให้ทราบว่

พระพุทธรเจ้าก็ใคร หรือคืออะไร, ที่จะอยู่กับเราได้ตลอดเวลา นั้น ต้องเป็น
ชนิดไหน.

หัวข้อต่อไปก็อยากจะพูดว่า **เมื่อไรจะเรียกได้ว่า พระพุทธรเจ้า
อยู่กับเรา เราจะตั้งหัวข้อว่า เมื่อไรพระพุทธรเจ้าอยู่กับเราบางเวลา และ
เมื่อไรพระพุทธรเจ้าอยู่กับเราตลอดเวลา.**

มันขึ้นอยู่กับความสามารถของบุคคลบางคน ที่จะทำให้อยู่ได้บางเวลา
หรือทำให้อยู่ได้ตลอดเวลา. ที่ว่า **พระพุทธรเจ้าอยู่กับเราบางเวลา** นั้น ก็คือเวลาไหน
เรามีจิตใจสะอาด สว่าง สงบ เวลานั้นมีพระพุทธรเจ้าอยู่กับเรา; พระพุทธรเจ้าจริงเสีย
ด้วย จริงอย่างที่พระพุทธรเจ้าตรัสเองเสียด้วยว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต.
ที่นั่นบางเวลาเรามีจิตใจสกปรก มีคมัว เร่าร้อน เมื่อนั้นไม่มีพระพุทธรเจ้าอยู่ในใจเรา
วันหนึ่งคืนหนึ่งเราลองไปทดสอบดูเอาเองว่า เรามีจิตใจเป็นอย่างไร สะอาด
สว่าง สงบ ที่นาที ที่ชั่วโหม่ง แล้วก็สกปรก มีคมัว เร่าร้อน ที่นาที ที่ชั่วโหม่ง;
เราไปคิดเอาเอง ก็จะได้รู้ว่าเมื่อไรเรียกว่า พระพุทธรเจ้าอยู่กับเราในบางเวลา.
เมื่อไรเรามีตัวกู—ของกู ยกหูชูหาง มีโลก มีโกรธ มีหลง นั้นพระพุทธรเจ้าไม่มี
เหลืออยู่ในเรา; เมื่อใดเรามีจิตใจ สะอาด สว่าง สงบ ปราศจากตัวกู—ของกู
เมื่อนั้นพระพุทธรเจ้าอยู่. นี่จะเป็นเหมือนกับว่าคอยเหล็ก หรือหลบมุมกันอยู่เสมอ :
เมื่อใดมีตัวกู—ของกู. เมื่อนั้นไม่มีพระพุทธรเจ้า; เมื่อใดมีพระพุทธรเจ้า เมื่อนั้น
ไม่มีตัวกู—ของกู นี่คือข้อที่ว่าเมื่อไรเรียกว่า พระพุทธรเจ้าอยู่กับเราบางเวลา.

เมื่อไรพระพุทธรเจ้าอยู่กับเราตลอดเวลา นี้มีได้เฉพาะคนที่หมด
กิเลส เป็นพระอรหันต์ มีจิตใจสะอาด สว่าง สงบ เป็นการถาวร ก็เรียกว่า
มีพระพุทธรเจ้าอยู่ตลอดเวลา; มันต่างกันอยู่เพียงเท่านั้น. ที่นั่นถ้าเราอยากจะมี

พระพุทธรเจ้าตลอดเวลา ก็จงรักษาใจให้ปราศจากกิเลสตัณหา, ไม่ให้มันปรากฏ; ให้ปรากฏอยู่แต่ความสะอาด สว่าง สงบ ทั้งหลับและทั้งตื่น; เราก็อาจจะมิพระพุทธรเจ้าในบางระดับ แม้ไม่สมบูรณ์นั้น อยู่กับเราตลอดเวลาเหมือนกัน เป็นพระพุทธรเจ้าองค์จริง แต่ว่าเป็นองค์น้อยๆ หรือว่าในระดับหนึ่ง แล้วแต่ว่าความสะอาด สว่าง สงบ ของเรามันจะอยู่ในระดับไหน. ฉะนั้นก็อย่าให้มีจิตใจที่เป็นบาป เป็นอกุศล ให้รู้สึกอยู่แต่จิตใจที่เป็นบุญ เป็นกุศล ที่ปราศจากกิเลสที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว เราก็จะมีพระพุทธรเจ้าองค์น้อยๆ แล้วก็องค์เขื่องๆ และอยู่กับเราตลอดเวลา จนกว่าเราจะเป็นพระอรหันต์ เราก็มีพระพุทธรเจ้าที่แท้จริง และสมบูรณ์อยู่กับเราตลอดเวลา.

เมื่อพูดมาถึงตอนนั้นแล้ว ก็อยากจะพูดเสียเลยว่า เมื่อเรามีพระพุทธรเจ้าอยู่กับเราบางเวลา หรือตลอดเวลาก็ตาม เมื่อนั้นเรามีความรู้สึกอย่างไร? และสิ่งนั้นมีประโยชน์อย่างไร? เมื่อใดเรามีพระพุทธรเจ้าอยู่กับเรา เมื่อนั้นเราจะรู้สึกเหมือนกับที่พระพุทธรเจ้าท่านเป็น คือ สะอาด สว่าง สงบ ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้ และไม่อยากจะแนะนำให้หวังอะไรมากไปกว่านี้. เมื่อไรใจของเราสะอาด สว่าง สงบ เมื่อนั้นพระพุทธรเจ้าอยู่กับเรา แล้วเราก็รู้สึกเป็นความสะอาด สว่าง สงบ จริง ตามลักษณะของพระพุทธรเจ้า ตามคุณสมบัติของพระพุทธรเจ้า; เราก็รู้สึกเป็นความสะอาด เพราะเรากำลังสะอาด ไม่สกปรก ไม่มีความลับ ไม่มีความชั่ว. ถ้ามีความลับ มีความชั่ว ก็ต้องกระทำ อย่างที่เรียกว่า แสดงอาบัติ คือ เปิดเผยความชั่วนั้นให้มันหมดไป ด้วยจิตใจที่แน่วแน่ หรือชื่อตรง ว่าเราจะไม่ทำอย่างนั้นอีก. นี่ก็เรียกว่าการแสดงผลอาบัติ ตั้งหน้าตั้งตาสร้างความสะดวกขึ้นมาใหม่ แล้วก็ก็เป็นความรู้ที่ถูกต้องว่า นั้นสะอาด นั้นไม่สะอาด และต่อแต่นั้นมันก็มีความสะดวกเข้ามา เราจึงรู้สึกในความสะอาด ความสว่าง ความสงบ ในเมื่อเรามีพระพุทธรเจ้าอยู่กับเรา.

คำถามสุดท้ายว่า เมื่อเรามีความรู้สึกอย่างนั้น มันมีประโยชน์อะไร? ข้อนี้ไม่ต้องตอบก็ได้ เพราะมันมีประโยชน์เหลือที่จะกล่าวได้ ไม่มีคำพูดที่จะเอามากล่าวด้วยซ้ำไป. มันมีประโยชน์สูงเกินกว่าคำพูด แต่รวมความแล้วก็ว่าเป็นความคับทุกข์ ไม่มีเหลือ นั่นแหละคือประโยชน์. เมื่อไรเรียกว่าพระพุทธเจ้าอยู่กับเราบางเวลา เมื่อไรเรียกว่า พระพุทธเจ้าอยู่กับเราตลอดเวลา และเมื่อไหร่เราารู้สึกอย่างไร เมื่อนั้นเราได้รับประโยชน์อะไร ขอให้ช่วยเอาไปคิดให้มาก แล้วทำให้มันได้จริงๆ ขึ้นมาตามนี้.

หัวข้อของปัญหาต่อไป ก็จะพูดถึงสิ่งที่เรียกว่า “เรา” ตัวเราที่ต้องการพระพุทธเจ้า. ข้อนี้ขอให้มองกันกว้างๆ ว่าอย่าเห็นแก่ตัว : เห็นแก่ตัวเมื่อไร เป็นไม่มีพระพุทธเจ้า. คือให้มองให้เห็นว่า เพื่อนเกิดแก่เจ็บตายของเรา ทุกคนไม่เลือกหน้า แม้แต่ผู้ใหญ่ จนกระทั่งเด็กเล็ก โง่ฉลาดอะไรก็ตามใจ ทุกคนต้องการให้มีสิ่งที่ดีที่สุดอยู่กับตน คือพระพุทธเจ้า หรือพระเจ้า หรืออะไรก็ตาม ที่มีความหมายอย่างเดียวกัน; และทุก ๆ ศาสนาก็เป็นอย่างนั้น ไม่ว่าศาสนาไหน สอนให้คนบริษัทนั้นทำให้มีพระเจ้า หรือมีพระศาสนา หรือพระพุทธเจ้าอยู่กับเนื้อกับตัว. เรื่องของผู้ที่ถือพระเจ้า เราไม่ต้องเอามาพูดในที่นี้ เพราะเราได้พูดแล้วว่า พระเจ้าก็คือพระธรรมนั่นเอง.

ส่วนที่ต้องการให้มีพระธรรมที่เป็นพระพุทธเจ้าจริง มาอยู่กับเราทุกคนนี้ เรา รู้จักต้องการ เพราะมันสอนกันง่าย พูดกัน ๒-๓ คำ เด็ก ๆ ก็รู้จักปรารถนาว่าจะได้สิ่งที่ดีที่สุด หรือมีสิ่งที่ดีที่สุดอยู่กับเนื้อกับตัว. ดังนั้น พูดคำเดียว เด็ก ๆ ก็เอาพระเครื่องไปแขวนคอ, แต่ที่เขาจะเข้าใจถึงพระพุทธเจ้าที่สูงกว่านั้น นั้นมันยังยากหรือลำบาก. เป็นอันว่าทุกคนต้องการจะให้ มีพระพุทธเจ้าอยู่กับตน นี่แหละคือที่เรียกว่า “เรา”. ที่นี้ที่เรียกว่า “เรา” นี้มัน

มีอยู่หลายชนิด. เราชนิดที่ยังไม่มีพระพุทธเจ้าอยู่กับตัว นั้นแหละมันมีปัญหา. พุทฺถง่าย ๆ ก็คือว่า คนที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์นั้นมีปัญหา ต้องการให้มีพระพุทธเจ้าอยู่กับตัว แต่แล้วมันก็ยาก.

คนในโลกนพวกที่ ๑ ก็คือพวกที่กำลังเดือดร้อน เป็นทุกข์เดือดร้อน เหมือนกับคนที่ถูกไฟไหม้ ก็อยากที่จะให้มีน้ำดับไฟ. คนกำลังเดือดร้อนจากธรรมชาติ คือความเกิดแก่เจ็บตายนี้ ก็เดือดร้อน, หรือธรรมชาติภายนอก น้ำท่วม ไฟไหม้ อะไรแปรปรวน อย่างนั้นมันก็เดือดร้อน, หรือว่าเพราะกรรมที่ทำไว้มาถึงเข้า มันก็ต้องเดือดร้อน เพราะผลของกรรมนั้นก็มี. นี่เรียกว่า คนเดือดร้อนนี้พวกหนึ่ง ควรจะต้องการพระพุทธเจ้าเป็นของตนมาอยู่กับตนเพื่อกำจัดความเดือดร้อน; แต่แล้วเขาก็ยังไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร หรือไม่รู้จักเข้าไปว่ามีพระพุทธเจ้าสำหรับกำจัดความเดือดร้อน. อย่างนี้เป็น “เรา” ที่ยังไม่อยู่มาก : คิดว่าเกิดมานี้มีกินมีใช้สำหรับตัวเอง สำหรับลูกสำหรับหลานก็แล้วกัน. นี่ดูสิ จนไม่มีเวลามาฟังเทศน์ แต่มีเวลาไปเล่นไฟ. อย่างนี้ก็เวลาไปทำการทำงาน อย่างนั้น อย่างนี้ จนไม่มีเวลามาฟังเทศน์ หรือมาพูดกันถึงเรื่องพระพุทธเจ้า ทั้งที่ตัวก็เดือดร้อน. นี่เป็นการรู้จักแต่เรื่องวัตถุ เรื่องปาก เรื่องท้อง เรื่องกินที่อยู่ดีเท่านั้นเอง เรียกว่ามีควายตัวเดียว เหมือนที่พูดมาแล้วแต่ที่แรก. พวกที่เดือดร้อนอยู่นี้ เพราะมีควายตัวเดียว, เพราะมีควายแต่ตัวเดียว จึงได้เดือดร้อน และเป็นกันอยู่ทั่วโลก. นี่ก็คือ “เรา” พวกหนึ่งเหมือนกันที่ควรต้องการจะให้พระพุทธเจ้าเข้ามาเป็นควายตัวที่ ๒ สำหรับจะขจัดความทุกข์ที่มันเกิดจากควายตัวที่ ๑.

คนในโลกนพวกที่ ๒ ไม่ถึงกับเดือดร้อน แต่มันหิว มันยังไม่รู้สึกว่ามีปากอืดท้อง มันยังไม่ได้อยู่ดีกินดี หรือว่ามันมีภาระหมุมหมิ่นงู้นึงไปหมด แต่ว่าไม่ถึงกับเดือดร้อนเป็นไฟ นี่ก็มีอยู่พวกหนึ่ง ก้อยยังชั่วหน่อย. ถึงอย่างนั้นพวกนี้ก็เป็นพวกที่ต้องการพระพุทธเจ้ามาอยู่กับตนด้วยเหมือนกัน เพื่อจะกำจัด

สภาพอันนั้นให้หมดไป. ถ้าเขามีธรรมะ เขาจะรู้สึกอึดเสมอ ถึงแม้ร่างกายจะขาดแคลน แต่จิตใจยังอึดอยู่ได้; แม้จะไม่ถึงขนาดที่เรียกว่าอยู่ที่กินดี ก็ยังมีความสุขสบายมากกว่าพวกที่อยู่ดีกินดีเสียด้วยซ้ำไป. พวกที่อยู่ดีกินดี ยังหิวเป็นเปรตอยู่ก็มี เพราะมันหิวไม่มีที่สนุ่สุข พวกที่ไม่ถึงขนาดที่อยู่ดีกินดี แต่รู้จักทำจิตใจให้อึด มันก็สบายกว่า แล้วไม่มีจิตใจชนิดที่เป็นโรคเส้นประสาท คือไม่มีอะไรที่เป็นความคึดกลุ้มรุม มั่วสุม ทุ้งนัง วิตกกังวล มากนัก.

คนในโลกนี้พวกที่ ๓ ก็คือ พวกที่มีกินมีใช้ เหลือกินเหลือใช้ มีอำนาจวาสนา มีอะไร ๆ พวกนี้ก็เป็นพวกหนึ่ง ซึ่งที่แท้เขาก็ควรจะมีพระเจ้าอยู่กับตน แต่เขายังไม่ต้องการพระพุทธรเจ้า “เรา” ชนิดนี้ไม่ต้องการพระพุทธรเจ้า เพราะมันมาเรื่องที่มีเหลือกินเหลือใช้ มีอำนาจ มีวาสนา และเหมาเอาสิ่งนี้แหละ เป็นพระพุทธรเจ้าเสียเลย ถือเอาการมีสิ่งที่เขาหลงใหลอยู่นั้นแหละเป็นพระพุทธรเจ้า หรือแทน พระพุทธรเจ้าเสียเลย. นี่แหละโลกนี้จึงลำบากมาก กล่าวคือว่า สังคมส่วนใหญ่ต้องอยู่ใต้อิทธิพล ของคนที่มีเหลือกินเหลือใช้ มีอำนาจวาสนา. คนพวกนี้ ก็นำสังคมไปแต่ในทางที่ให้มีควายตัวเดียวอยู่เรื่อย คนที่เกี่ยวข้องกัน หรือสังคมนั้น ๆ ก็พลอยเดือดร้อน; นี้ก็เรียกว่า “เรา” พวกหนึ่งเหมือนกัน ที่ต้องการพระพุทธรเจ้า แต่ไม่รู้จักและไม่ต้องการ. แต่ถ้าว่าเขามีกินมีใช้ เหลือกินเหลือใช้ มีอำนาจวาสนา แล้วเกิดรู้จักพระพุทธรเจ้า ต้องการพระพุทธรเจ้า แล้วมีพระพุทธรเจ้าขึ้นมา นี้ก็นับว่าเป็นบุญกุศลเหลือหลาย คือมีควาย ๒ ตัว แล้วทำให้ผู้อื่นพลอยได้รับประโยชน์ร่วมด้วยได้ เพราะว่าเขามีอำนาจวาสนา.

คนในโลกนี้พวกที่ ๔ อยากจะใช้คำว่า “พวกพลอยติตรางแห” ฟังดูก็ไม่น่าจะมี แต่มันยังมี แล้วพูดได้เลยว่าพวกเราทุกคนที่นั่งอยู่ที่นี้ ทุกคนนั้นแหละ พวกที่พลอยติตรางแห : เราไม่ต้องการจะมีโลกอย่างนี้ เราไม่ต้องการจะจัดโลก

อย่างนี้ เราไม่ต้องการให้โลกมีสงคราม. แต่คนพวกที่มีอำนาจวาสนา มีอิทธิพล เขาไปจัดโลกให้มันมีสงคราม เราก็พลอยติดร่างแห ทั้งๆ ที่เราไม่ยอมมีสงคราม. เพราะฉะนั้น ภัยที่เกิดมาจากสงครามนั้น พลอยมาถึงเราได้ด้วย ทั้งที่เราไม่ต้องการสงคราม ไม่มีส่วนจัดสงคราม. อย่างของแพงเพราะสงคราม เราก็พลอยติดร่างแห เพราะความลำบากอันนี้. ความเป็นอันธพาลหนาแน่น ไปหมด ทุกตัวหัวระแหง เพราะผลเนื่องมาจากสงคราม เราก็พลอยติดร่างแห พลอยลำบากเดือดร้อน เพราะผลที่หลงเหลืออยู่นั้น. นี่แหละโลกนี้ มันกำลังยุ่งเหยิงมากขึ้นทุกที เราก็พลอยติดร่างแห. โลกนี้ไม่มีหวังที่จะถอยไปหาความสงบในระยะนี้ มีแต่จะก้าวไปสู่ความยุ่งยากลำบากมากขึ้นทุกที เราไม่มีส่วน เราก็พลอยติดร่างแห. ฉะนั้นในฐานะที่เป็นคนพลอยติดร่างแห นี้แหละ ต้องรู้จักทำตัวให้ดี อย่าให้ร่างแหนั้น มันเกี่ยวพันเรามากเกินไป หรือไม่เกี่ยวเสียเลยได้ ก็ยิ่งดี.

รวมทั้ง ๔ พวกนี้คือ พวกเรา ตัวเราที่ต้องการพระพุทธเจ้า; บางคนรู้สึกบางคนไม่รู้สึก, บางคนรู้จักแก้ปัญหา บางคนไม่รู้จักแก้ปัญหา; นี้เรียกว่า คนที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็คือเรา ที่ต้องการพระพุทธเจ้า :

พวกที่ (๑) คือคนที่กำลังเดือดร้อนเพราะอะไรก็ตาม

พวกที่ (๒) คือคนที่ไม่สู้จะอึดปากอึดท้อง ยังไม่อยู่ดีกินดี แต่ไม่ถึงกับเดือดร้อน

พวกที่ (๓) มีกินมีใช้ เหลือกินเหลือใช้ มีอำนาจวาสนา

พวกที่ (๔) พวกที่เป็นสัตว์บุรุษ แต่พลอยติดร่างแห ของสัตว์บุรุษในโลก.

พวกที่นอกออกไปจากนี้ ก็อยากจะพูดว่า พวกที่สมัครใจที่จะออกไปจากนี้ ที่จะเดินตามรอยของพระอรหันต์ ยังไม่อยากจะเรียกตัวเองว่า เป็นพระอรหันต์ ก็ยังอยากจะเดินตามรอยของพระอรหันต์; พวกนี้ คือพวกที่ยังต้องการพระพุทธรเจ้า. เราต้องทำอย่างที่เราเรียกว่า ตามรอยพระอรหันต์, เราจะต้องสลัดสิ่งที่เป็นทุกข์ เป็นโทษร้าย ๆ นั้นออกไปเสียโดยวิธีที่ฉลาด ตามที่พระพุทธรเจ้าท่านได้สอนไว้. เราต้องการพระพุทธรเจ้า ก็เพราะเราต้องการวิธีที่พระพุทธรเจ้าท่านสอนไว้ ให้เรามีจิตใจเปลี่ยนแปลงไปจากธรรมดาสามัญ คือให้มีจิตใจที่ชนะกิเลส ชนะความโลภ ความโกรธ ความหลง ไม่มีตัวกู ไม่มีของกู.

เดี๋ยวนี้เราตั้งคำใหม่ขึ้นมาคำหนึ่ง เพื่อจำง่าย เรียกว่า “รู้จักเป็นผู้ที่ตายเสียก่อนตาย” คำความนี้คมมันดีมัน ว่าตัวเราว่าของเราเสียให้หมดก่อนแต่ตาย; คือว่าตัวเรานั้นตายแล้ว แต่ร่างกายยังอยู่. หรือพูดอีกที่ว่า ตัวเราทางร่างกายยังอยู่ แต่ตัวเราทางฝ่ายวิญญาณนั้นไม่อยู่ คือเราทำให้มันหมดความหมายไปเสีย; เพราะว่าตามความจริงมันก็มีได้มีอยู่จริง. นี้ รู้จักทำให้ตายเสียก่อนตาย อย่างนี้แล้ว จะไม่มีความทุกข์เลย; นี้คือต้องการพระพุทธรเจ้าเพื่อความเป็นอย่างนี้; ได้พระพุทธรเจ้ามาก็คือความเป็นอย่างนี้ คือสามารถที่จะตายเสียก่อนตาย. ฉะนั้นเดี๋ยวนี้เราไม่ต้องการอะไร เราไม่กลัวอะไร เพียงเท่านั้นก็พอแล้ว.

ขอให้ช่วยจำไปทุกคน เอาไปคิดไปนี้กว่า จงเป็นอยู่อย่างชนิดที่ไม่ต้องการอะไรโดยจิตใจ โดยกิเลสตัณหา โดยความยึดมั่นถือมั่นนั้นไม่มีเลย ไม่ต้องการอะไร. เช่นหิวข้าวก็เอาข้าวกิน โดยไม่ต้องมีความต้องการ หรือโดยไม่ต้องมีกิเลสตัณหา เพราะเหตุนี้; จะทำอะไรก็ทำ แต่ไม่ต้องมีความหวัง หรือมีความต้องการที่แผดเผาหัวใจ; ทำกิจการงานประจำวันไปด้วยสติปัญญา อย่าทำด้วยกิเลสตัณหา อย่ามีตัวกู—ของกู หมายมั่นปั้นมืออย่างนั้นอย่างนี้ แล้วทำไป

ด้วยสติปัญญา รู้ว่าอะไรต้องทำ ก็ทำ; แล้วอีกอย่างหนึ่งก็คือ ไม่กลัวอะไร. ในทางภายนอกไม่กลัวอะไร ไม่กลัวเสือ ไม่กลัวผี ไม่กลัวอะไรทุกอย่าง แม้แต่ความตายชนิดไหนก็ตาม; แล้วก็ทางภายในก็ไม่มีความรู้สึกที่จะทำให้เกิดความกลัว. เพราะว่ามีหลายคนมันคิดเก่ง คิดเอามาวิตกกังวล สำหรับกลัวโดยที่ไม่ต้องมีอะไร; แต่เราไม่กลัว จะมีอะไร หรือไม่มีอะไร ก็ไม่มีความกลัว; ไม่มีความต้องการอะไร ไม่มีความคิดนึก ที่ปรุงแต่งขึ้นมาเป็นตัวกู — ของกู เรียกว่าตายแล้วก่อนตาย.

อย่างนี้คือผู้ที่กำลังฝึก เพื่อจะให้พระพุทธเจ้าอยู่กับตัวตลอดเวลา หรือว่าถ้าทำได้แล้วจริงๆ ก็เป็นอย่างนั้นจริงๆ. เราอาจจะทำอยู่และทำได้มาก ทำไม่ว่างเว้น ทั้งๆ ที่ว่าเรายังอาจที่จะกลับไปมีกิเลสอยู่. เคียงวันเราข่มกิเลสไว้ไม่ให้หือขึ้นมาได้; ไม่ให้โอกาสที่กิเลสจะปรุงตัวเป็นกิเลสขึ้นมาในจิตใจของเราได้ มันก็มีปรากฏการณ์ราวกับว่า ไม่มีกิเลส เท่านั้นที่พอแล้ว. เพราะว่าถ้าทำอยู่อย่างนี้เรื่อยๆๆ กิเลสก็ผอมลงๆๆ วันหนึ่งมันก็สิ้นสุกไปเอง. นี้แหละเราจึงจะต้องพูดกันในหัวข้อต่อไปว่า ทำอย่างไรพระพุทธเจ้าองค์จริงจึงจะอยู่กับเรา?

ทำอย่างไรพระพุทธเจ้าพระองค์จริงจึงจะอยู่กับเรา? มีวิธีอย่างไรบ้าง? ข้อนี้ก็ยากจะแบ่งเป็น ๒ วิธี คือวิธีธรรมดาตรงๆ อย่างหนึ่ง, แล้วก็วิธีลัดลัดลัดลัดสั้นอย่างหนึ่ง.

วิธีตรงๆ ตามธรรมดาสำหรับคนทั่วไป เพราะว่าคนทั่วไปไม่รู้จักวิธีลัด แต่ถึงอย่างนั้น มันก็มีหลักเกณฑ์คล้ายๆกัน : วิธีธรรมดาที่จะพูดอย่างที่เรียกว่าไม่มีทางผิด กำปั้นทุบดินไม่มีทางผิด ก็คือว่า ทำตนให้เป็นธรรม ให้ประกอบด้วยธรรมอยู่ตลอดเวลา. เพราะพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้แล้วว่า

“ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต ผู้ใดเห็นตถาคต ผู้นั้นเห็นธรรม” คือว่าธรรมกับตถาคตนั้น เป็นสิ่งเดียวกัน. ที่นี้เราก็พยายามทำตนให้ประกอบอยู่ด้วยธรรม ประกอบอยู่ด้วยธรรมนี้ มีความหมายกว้าง กว้างหมดเลย จะทำอะไร ก็ประกอบอยู่ด้วยธรรม แม้จะกินอาหาร แม้จะไปอาบน้ำ แม้จะเข้าห้องส้วม ขอกภัย พุคมันต่ำไป ขอให้ประกอบอยู่ด้วยธรรมทุกอิริยาบถ ทั้งเนื้อทั้งตัว ทั้งกายทั้งวาจา ทั้งใจ. แล้วเมื่อจะไปทำงานที่ออฟฟิศ หรือที่สถานธุรกิจ ก็ให้มันประกอบอยู่ด้วยธรรม; หรือจะมาที่วัดวาอารามนี้ก็ให้ประกอบอยู่ด้วยธรรม. เตียวนี้แม้แต่มาที่วัด ก็ยังไม่ค่อยจะประกอบอยู่ด้วยธรรม ฉะนั้น เมื่ออยู่ที่บ้านหรืออยู่ที่อื่น มันก็ยังไม่ประกอบอยู่ด้วยธรรม นั่นพระพุทธเจ้าไม่อยู่กับเรา.

ที่นี้ไปศึกษาเอาเองว่า ธรรมที่เราจะต้องปฏิบัติกัน มีอะไรบ้าง? ว่าที่จริงก็ได้พูดกันมามากมายแล้ว ยังคงนึกได้กันอยู่ ฉะนั้นในที่นี้ก็พูดแต่หัวข้อว่า ทำตนให้ประกอบอยู่ด้วยธรรมอยู่ตลอดเวลา นี่เป็นหลักธรรมคา สำหรับคนทั่วไป ปฏิบัติตรงๆ. แล้วนอกจากนั้นก็คือ เลื่อนชั้นมันเรื่อยๆ เลื่อนชั้นของธรรม ที่ตนประกอบอยู่นั้นแหละ ให้มันสูงขึ้นไปๆ อย่าให้ซ้ำซาก อย่าให้ซ้ำที่; เลื่อนชั้นของธรรมนี้ ก็พอจะเข้าใจได้ ว่าที่เราเคยทำได้เพียงเท่านั้น ก็ทำให้มากขึ้น ละความโกรธได้เท่านั้น ก็ละให้มากขึ้น ละความโลภได้เท่านั้น ก็ละให้มากขึ้น. หรือจะถือหลักว่าเว้นความชั่วได้ ก็ยังไม่พอ ต้องทำความดีด้วย; ทำความดีแล้ว ก็ยังไม่พอ จะต้องรู้จักทำจิตให้สูง อย่าไปยึดถือเรื่องความดีนั้นด้วย. นี่แหละ คือเลื่อนชั้น ชั้นแรก เว้นความชั่ว ชั้นที่สอง ทำความดี ชั้นที่สาม ระวางจิต อย่าให้ไปหลงไหลอยู่ในความดี เป็นตัวกู—ของกูที่เพิ่มขึ้นมาอีก อย่างนี้เรียกว่าเป็นผู้ที่เลื่อนชั้นได้ มันก็จะตื่นน้อยก็มากขึ้นไปตามลำดับ จิตบริสุทธิ์ก็บริสุทธิ์น้อย บริสุทธิ์มากขึ้นไปๆ ตามลำดับ ประพฤติธรรมอยู่เสมอ แล้วเลื่อนชั้นของธรรมนั้นด้วย.

ที่นี้ ส่วนที่เรียกว่า วิธิตสันที่สุด นั้น มันมีหลายแง่และออกจะเป็นเฉพาะคนด้วย คนบางคนมีอุปนิสัยที่จะใช้วิธิตไม่ได้ แม้ว่าคนที่อยู่ในวิธิตจะใช้วิธิตได้ มันก็ต้องเป็นวิธิตที่ต่างกันอีก ไม่เหมือนกันอีก มันมีหลายแบบ. สำหรับวิธิต จะยกตัวอย่างมาให้ฟังเช่นว่า เราจะไม่นึกถึงเรื่องอื่นหมด จะนึกแต่ว่าจะทำจิตให้ว่างจากความเห็นแก่ตัวอย่างเดียว จะไม่นึกเรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องอะไรไม่นึกหมด จะนึกแต่เพียงว่า จะทำลายความเห็นแก่ตัวอย่างเดียว จะไม่ให้มีความเห็นแก่ตัวอย่างเดียว; เหนือก็เป็นวิธิตอย่างยิ่ง. อะไรเป็นความเห็นแก่ตัว ก็จะไม่ยอมให้มีอยู่ เช่นความขี้เหนียวนี้ ก็เพราะความเห็นแก่ตัว ก็จะไม่ขี้เหนียว; ขี้โกรธนี้ ก็เพราะความเห็นแก่ตัว ก็จะไม่ขี้โกรธ; และทุกอย่างที่เป็นความเห็นแก่ตัว. นี้เรียกว่าอาศัยหลัก ความว่างจากตัวเป็นหลัก. หลักธรรมะชื่อว่า “สุญญตา” แปลว่า ความว่าง ว่างจากความรู้สึก คิดนึกที่เป็นตัวกู—ของกู. รวมความแล้ว คือทำจิตให้มันว่างจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวกู—ของกูก็ได้.

ข้ออย่างอื่นต่อไปก็ยังมีอีก เช่นว่า เราจะไม่มีตัวเรา โดยวิธีที่เรียกว่า ตายให้เสร็จเสียก่อนตาย อย่างที่พูดแล้วเมื่อตะกั้น โดยถือหลักอนัตตา. อนัตตา แปลว่า มิใช่ตัว มิใช่อัตตา คือมิใช่ตัว; รู้แต่เพียงว่า กายและใจนี้เป็นธรรมชาติ เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ. สิ่งที่เรียกว่า “เรา” นี้ มิได้มี แต่มันรู้สึกว่าเป็นเราขึ้นมา ก็เพราะใจส่วนหนึ่ง มันมีการปรุงแต่งให้เกิดคิดนึกอย่างนั้น แล้วก็ถูกสมมุติ เรียกว่า “ตัวเรา” มาตั้งแต่ก่อนแต่ ออก เราก็เข้าใจว่ามีตัวเรา. ที่นี้ ไม่มีตัวเราที่ไหนที่จะมาช่วยมันได้ มันก็ต้องตัวนั้นแหละ เมื่อเช็ดทาบต่อความมีตัวเราเข้า เพราะเป็นทุกข์ทุกที ก็คิดไปในทางที่ไม่ใช่เราโง่! เห็นร่างกายจิตใจเป็นไปตามธรรมชาติ. เพราะฉะนั้น จะเกิด จะแก่ จะเจ็บ จะตาย ก็ไม่มี

บัพพหอะไร มันเป็นเร่องของธรรมชาตเอย่างนเป็นต้น. นกเป็นวีสลลทลล
รวคเดยวเป็นพระอรหันต.

เรายังมีชื่อเรยอกอย่างอื่นอีกมากมาย เวลาไม่พอที่จะเอามาพูค เอาไว้
พูคกันวันหลังบ้างก็ได้ เช่นเร่องคัมไม้เหลื่อ หรือนิพพาน. ทน มันมีวีสลลทลล
เกศมาอีกก็เป็นอย่างน เกศมาอีกก็เป็นอย่างน เกศมาอีกก็เป็นอย่างน ฯลฯ
คูลเห็นแต่อย่างน ร้อยคร้งพันคร้งหมื่นคร้งแสนคร้ง ว่าเกศมาอีกก็เป็นอย่างน
คองการจะหยุดสัคท สันสุคสัคท สันสุคแห่งทวูกู—ของกู คัมไม้เหลื่อแห่งทวูกู—
ของกู เย็นเป็นนิพพานกันเสยสัคท เล็กมีทวูกูทมีความรูสึกเป็นอย่างน อย่างน
สัคท แล้วจิตใจก็จะไคเย็นเป็นนิพพาน; อย่างนเราเอาไว้พูคกันคราวอื่น เมื่อ
พูคถึงเร่องนิพพาน.

นี่คือทวอย่างของวีสลลทลลที่สุค รูจักทำให้วางโดยหลักของสุญญตา,
รูจักมองสิ่งต่าง ๆ ไม่ไคตน โดยหลักของอนตตา, รูจักคัมทวูกู—ของกู คัมความร้อน
เสย ใหเหลื่อแต่ความเย็น โดยหลักของนิพพาน เป็นทวอย่าง.

ช่วงเวลาที่เหลื่ออยู่นคหนึ่ง คอไปนคก็เป็นข้อสุคท่าย. โดยเราจะตั้ง
บัพพหว่า เราจะทำตนให้เป็นพระพุทเจ้าเสยเอง จะไคหรือไม่? หัวข้อเร่อง
ของเรามีว่า ทำอย่างไรพระพุทเจ้าจะอยู่กับเราตลอดเวลา นมันมีเรา แล้วก็มี
พระพุทเจ้าอยู่กับเรา. เดยวันมันมีบัพพหว่า เราจะคองทำตัวเรานแหลให้เป็น
พระพุทเจ้าเสยเลย จะไคหรือไม่? ข้อนี้ถ่าท่านทงหลายฟังคออธบายที่
พูคไปหยก ๆ เข้าใจ ก็จะมีเข้าใจ, คือทำลาย “เรา” เสย มันก็เหลื่อแต่
พระพุทเจ้า, เราคองยอมสละ “เรา” ออกไปเสย “เรา” จึงจะกลายเป็น
พระพุทเจ้า; ถ่าเราอยากมีตัวเรา คือมีทวูกู—ของกูอยู่ ก็ยังมีทางที่จะเป็น

พระพุทธเจ้า. ที่พูดมาแล้วคอนตัน ๆ ว่า เมื่อใดเห็นธรรม เมื่อนั้นเห็นตถาคตนั้น เมื่อเห็นธรรมนั้น ตัวเรานั้นหมดไป มันจึงเห็นพระตถาคต, “เรา” ก็กลายเป็นพระตถาคตไปเสียด้วย.

นี่คือข้อที่ว่า เรามีพระพุทธเจ้าจริงอยู่กับเรา เมื่อนั้นแหละเรา เป็นพระพุทธเจ้าเสียเอง; มันเป็นเรื่องเดียวกันไปเสีย. เมื่อจิตใจของเรา มีแต่ความ สะอาด สว่าง สงบ แล้ว เมื่อนั้นเราก็เป็นพระพุทธเจ้าไปเสียเองแล้ว. แต่เรามองอีกมุมหนึ่งคล้าย ๆ กับว่า มีพระพุทธเจ้าอยู่กับเรา เพราะเราพูดอย่าง ภาษาชาวบ้านพูด ภาษาโลก ภาษาสมมติ ว่ามีตัวเรา ว่าเราได้พระพุทธเจ้า มาเป็นของเรา อยู่กับเรา ชาวบ้านจะรู้สึกไปแต่ในทำนองนี้ ดังนั้นพูดอย่าง ธรรมทาสำณู ก็ต้องพูดอย่างนี้. ที่นี้ถ้าพูดอย่างภาษาธรรมะแท้ ๆ เรากลายเป็น พระพุทธเจ้าไปทันที ในเมื่อเรามีพระพุทธเจ้ามาอยู่กับเรา เพราะวิธีอื่นไม่มี.

วิธีที่เราจะได้พระพุทธเจ้ามาอยู่กับเราตลอดเวลา นั้น ก็คือเรายอมไม่มี “เรา” หมายความว่าเลิกใจ หายใจ กันเสียที ว่ามีตัวกู—ของกู มีตัวตน; มันก็ กลายเป็นว่างจากตัวตน มันก็เลยกลายเป็นนิพพาน เป็นธรรมะอันสูงสุด คือ สะอาด สว่าง สงบ ขึ้นมาในขณะนั้น ตัวนั้นไม่เป็นเรา แต่เป็นพระพุทธเจ้า ไปแล้ว. นี่เรามีทางที่จะทำ “เรา” นั้น ให้เป็นพระพุทธเจ้าเสียเอง แม้ในระยะ สั้น ๆ. เดี่ยวเกรงว่าจะไม่เข้าใจ ว่าเมื่อเป็นพระพุทธเจ้าเสียเองแล้ว จะกลับมา เป็นชาวบ้านอย่างไรอีก จึงต้องพูดว่า แม้ระยะหนึ่ง ๆ ๆ เราสามารถทำใจเรา จิตใจของเรา ให้เป็นพระพุทธเจ้าเสียเอง คือในขณะที่มีความ สะอาด สว่าง สงบ อยู่ในใจ. นี้ไม่ใช่พูดเล่นสำนวน ไม่ใช่พูดทาง logic ให้ได้ยินกันเล่นสนุก ๆ แต่พูดถึงหัวข้อปฏิบัติที่แท้จริง ที่เราจะต้องทำให้ได้; แล้วก็อย่าคิดว่าเป็นเรื่อง พูดเล่น แต่มันเป็นเรื่องที่สุดจริงที่สุด ไม่มีอะไรจริงไปกว่านี้ : ว่าเมื่อเรามี

พระพุทธเจ้าอยู่กับเรานั้น ก็เราเป็นพระพุทธเจ้าเสียเอง. ไม่มีอะไรนอกจากพระพุทธเจ้า คือจิตที่สะอาด สว่าง สงบ. ที่นี้เราก็มองดูกันเป็นอันสุดท้าย เหมือนกับสรุปความ ว่าเดี๋ยวนี้เราเอาพระพุทธเจ้า เมื่อสองพันปีมาแล้ว ให้มาอยู่กับเราได้; หรือว่าเอาพระพุทธเจ้าที่เป็นพระพุทธรูปอยู่ในโบสถ์ พระพุทธเจ้าอยู่ที่วัด เราอยู่ที่บ้าน ไม่มีวันจะพบกันได้; หรือว่าอย่างดีที่สุด เอามาห้อยไว้ที่คอ มันก็ไม่อยู่ในใจของเรา มันอยู่ที่คอ รุ่งรังอยู่ที่คอ ไม่ใช่พระพุทธเจ้าที่อยู่ในใจของเรา.

นี่ทวนลำดับดูให้ดีๆ พระพุทธเจ้าที่นิพพานแล้วในอินเดีย เมื่อสองพันกว่าปีนั้น มาอยู่กับเราไม่ได้, แล้วพระพุทธเจ้าเอาไว้ที่วัด แล้วเราอยู่ที่บ้านนี้ มันอยู่ด้วยกันไม่ได้, แม้พระพุทธเจ้าที่ห้อยอยู่ที่คอองค์เล็กๆ นั้น ก็ยังไม่อยู่ในใจของเรา. ฉะนั้นเราต้องมีพระพุทธเจ้าที่อยู่ในหัวใจของเรา ไม่ใช่ห้อยอยู่ที่คอ. พระพุทธเจ้าห้อยคอราคาตั้งหมื่น ๆ นั้น ไม่มีประโยชน์อะไรสู่พระพุทธเจ้าที่ไม่มีราคาเสียเลยก็ไม่ได้. พระพุทธเจ้าที่ไม่มีค่าไม่มีราคา ไม่ต้องเสียสักสตางค์แดงเดียว นั่นมีประโยชน์มากกว่าพระพุทธเจ้าห้อยคอที่ซื้อมาตั้งหมื่น ๆ. เพราะว่าเรามีพระพุทธเจ้าชนิดที่เป็นอนัตตา คือไม่มีค่าเสียเลย หาก่าบมิได้. เรามีความ สะอาด สว่าง สงบ อยู่ในใจ มีพระพุทธเจ้าจริง อยู่ในใจ. ไปซื้อพระพุทธเจ้ามาสองหมื่น มาห้อยคออย่างนี้ มันก็มีเศษวัตถุอะไรราคาสองหมื่น โดยความหลงของเราก็ได้ แล้วก็ห้อยอยู่แค่คอเท่านั้น; อย่างดีก็แค่เป็นพระเครื่อง เตือนสำหรับระลึกถึงพระพุทธเจ้าพระองค์จริง. แต่เดี๋ยวนี้ไม่เป็นเช่นนั้น มันเป็นเรื่องบ้าวัตถุ เพราะฉะนั้นไม่ต้องเอาองค์ที่มีราคาตั้งหมื่นมาห้อยคอก็ได้ เอาวัตถุอะไรมาแทนก็ได้, ระวังให้คิดว่าพระพุทธรูปพระเครื่อง ราคาตั้งหมื่นนั้น สู้พระเครื่องที่ราคาไม่มี ไม่ต้องเสียสตางค์ไม่ได้.

เขาใส่พระเครื่องกันแล้ว ก็ไปบราฆ่าฟัน ตีรันฟันแทงกัน ให้พระพุทธเจ้า
กุมครอง นี่ยังเป็นพระพุทธเจ้าที่ลม ๆ แล้ง ๆ. ที่ว่าเรามีพระเครื่องห้อยคอ
เป็นพระพุทธเจ้ากุมครองอย่างนี้ เป็นพระพุทธเจ้าที่เล็กเกินไป มันสู้พระพุทธเจ้า
ที่ทำให้ไม่ต้องไปตีรันฟันแทงกับใครไม่ได้ พระพุทธเจ้าชนิดที่ทำให้เราไม่ต้อง
ไปตีรันฟันแทงกับใครที่ไหน นั่นแหละเป็นพระพุทธเจ้าจริง เป็นพระพุทธเจ้า
มากกว่าพระพุทธเจ้าที่ว่าห้อยคอแล้วไปสู้รบตบมือกับใคร เป็นกงกะพันชาติรีนั้น
ไม่มีความหมาย.

ที่นี้ถ้าว่าเราไม่รู้จักทำจิตใจให้รู้ว่า พระเครื่องที่ห้อยคอนั้นคืออะไร
คือไม่มีสัมมาทิฐิเกี่ยวกับพระเครื่องที่ห้อยคอแล้ว ไปซื้อมาตั้งหมั่นตั้งแสนมา
แขวนไว้ มันก็เป็นเพียงบายแขวนคอประกาศตัวเอง ประจานตัวเองว่า นี่คือคนโง่
คิดบายที่แขวนให้คนอื่นเขารู้ว่านี่คือคนโง่ มีเท่านี้เอง; อย่างตีกว่านั้นหน่อยก็คือ
ให้เขารู้ว่านี่คนบ้าบิ่น คนมูทะลุ. นี้ขอให้คิดดูว่า การที่เรารู้จักกันเสียที ว่าพระ-
พุทธเจ้าพระองค์จริงคืออะไร ทำอย่างไรมาอยู่กับเราได้ตลอดเวลา นั้นมันสำคัญมาก.
เอาละถ้าเราชอบพระเครื่องแขวนคอ เราก็ต้องนึกให้ได้ว่า มันเป็นตัวแทน
เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าพระองค์จริง คือสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” : ธรรม
คือตถาคต, ตถาคต คือธรรม, ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต, ข้อนี้อย่าลืม
ที่นี้พอเอาพระเครื่องมาแขวนคอ ก็ให้รู้ว่านี่เป็น สัญลักษณ์ของธรรม อย่าลืม
ธรรม อย่าลืมสิ่งที่เรียกว่าธรรม; พอเรามีพระเครื่องมาแขวนคอแล้วต้องรู้สึก
ทันที ที่เดียวว่า เราเป็นคนของธรรม เราไม่ใช่คนของเราเสียแล้ว.

นี่ไปถามผู้ที่แขวนพระเครื่องดูที่ว่า เขาคิดกันอย่างไรหรือเปล่า?
พอเอาพระเครื่องมาแขวนคอ ก็ต้องรู้สึกว่าเป็นคนของธรรมแล้ว เตียวนี้
เราไม่มีตัวกู—ของกูแล้ว. นี่ถ้าเราเป็นคนของธรรมแล้วก็ใช้ได้ เมื่อนั้นมันจะมี

พระพุทธเจ้าองค์จริงเข้ามาๆ. ถ้าเขวนคอกไปรบในสนามรบ ก็ว่าเรารบเพื่อธรรม ไม่ใช่รบเพื่อตัวกูหรือประเทศชาติของตัวกู; หรือถ้าเราไปตายในสนามรบ มีพระเครื่องเขวนคอกอยู่ ก็เรียกว่าเราตายเพื่อธรรม ไม่ใช่ตายโงงอย่างที่เราไม่อยากจะตายแล้วมาถูกยิงตาย. ถ้าเราจะมีชีวิตอยู่ที่บ้านเรานี้ก็อยู่เพื่อธรรม เพราะว่าเป็นคนของธรรม. นี่จะอยู่หรือจะตาย ก็เป็นคนของธรรม เมื่อนั้นแหละคือพระพุทธเจ้าตัวจริงอยู่กับเราตลอดเวลา แล้วมันตลอดเวลาจริงๆ; และเราก็ได้รับประโยชน์คือไม่มีความทุกข์เลย. ไม่ต้องมีใครมาให้พร ไม่ต้องมีใครส่ง ส.ค.ส. ไม่ต้องมีใครมาให้พรปีใหม่ ไม่ต้องทำอะไรหมก เราก็มีความสุขของเราได้ เพราะเรามีพระพุทธเจ้าพระองค์จริงอยู่กับเราตลอดเวลา. มันก็เป็นการสมควรแก่เวลาสำหรับการบรรยายแล้ว ขอให้ช่วยกำหนดจดจำกันไว้ให้ดีๆ อย่าให้เสียเปล่าหรือเหน้อยเปล่า ที่อุทิศส่าห์มาถึงที่นี่.

โดยสรุปก็ว่า เราจัดธรรมบรรยายขึ้นมา ก็เพื่อว่า : ให้เราเป็นพุทธบริษัทที่ถูกต้อง มีชีวิตที่เที่ยมด้วยควาย ๒ ตัว มีความเหมาะสมที่จะอยู่ หรือจะต่อสู้กับสถานการณ์ในโลกที่มันเลวร้ายขึ้นทุกวัน และ ว่าเราต้องพูดเรื่องนี้คือเรื่องราว พระพุทธเจ้าชนิดไหนจะอยู่กับเราตลอดเวลานั้น เพราะมันเป็นหน้าปากคอก พุทธฺิ สรณฺิ กุณฺามิ, พุทธฺิ สรณฺิ กุณฺามิ ไม่รู้ก็ร้อยก็พันครั้งแล้ว เราต้องทำให้มันจริง มีพระพุทธเจ้าจริง; ที่นี้เราก็จะไม่มีความทุกข์ ใด้อะไรก็ไม่มีทุกข์ ทำ้อะไรก็ไม่มีทุกข์ กิน้อะไรก็ไม่มีทุกข์ พักผ่อนก็ไม่มีทุกข์. แล้วพระพุทธเจ้าที่อยู่กับเราตลอดเวลานั้น ต้องเป็นธรรม ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่วัตถุ. ธรรมนั้นแหละคือพระตถาคต พระตถาคตนั้นแหละคือธรรม. นอกนั้นเป็นเนืองอก—เนื้อร้ายที่เพิ่งงอกออกมาบ้าง หรือเป็นความเข้าใจผิดบ้าง สร้างสรรค์ขึ้นมาบ้าง เป็นอย่างดีที่สุด ก็เหมือนกับยาหอมแก้ลม ยาแอสไพรินแก้ปวดหัว มันแก้โรคอะไรจริงๆ ไม่ได้. ที่นี้เราพยายามทำให้มีพระพุทธเจ้าอยู่กับเราจริงๆ

ขึ้นมา. เราอยู่ในพวกที่ต้องเป็นทุกข์เดือดร้อน เพราะความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เราจึงพยายามเดินทางอยู่เรื่อย ปะโอกาสที่จะเดินลัดเมื่อใด ก็เดินลัดเมื่อนั้น. ไม่มีทางลัด ก็เดินทางกว้าง ๆ ตรง ๆ ไปก่อน; พอพบทางลัดเมื่อไร ก็เดินทางลัดเมื่อนั้น. แล้ว ในที่สุดเรานั้นแหละ ก็จะเป็นพระพุทธเจ้าเสียเอง. มีพระพุทธเจ้าอยู่กับเราเมื่อไร เราเป็นพระพุทธเจ้าเสียเองเมื่อนั้น.

ขอยุติการบรรยายสำหรับวันนี้ ไว้แค่เพียงเท่านี้.

นิพพานตนเดยวน กับ นิพพานต่อตายแล้ว

- ๒ -

เสาร์ที่ ๑๖ มกราคม ๒๕๑๔

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

วันนี้เราจะพูดกันอย่างเพื่อน เกิด แก่ เจ็บ ตาย ตามเคย, คือพูดตรง ๆ ราวרכתเวลา เข้าใจได้ทันที นี้ เรียกว่า พูดอย่างเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย.

อยากจะขอ้อีกครั้งหนึ่งว่า ทำไมจึงต้องเปิดการบรรยายอย่างนั้นชนวันก่อนก็ได้พูดมาแล้ว แต่วันนี้ขอ้อีกว่า เพื่อเป็นการช่วยกันกู้หน้าพุทธบริษัทเราเอง ที่มันยังตกต่ำอยู่ ที่ยังไม่รู้อะไรสมกับที่เป็นพุทธบริษัท, ผลเสียมีอยู่ว่า ขายหน้าเขาในระหว่างศาสนา แล้วตัวเองก็ยังมงงาย ไม่ได้รับประโยชน์จากพุทธศาสนา ทั้งที่อ้างตัวว่าเป็นพุทธบริษัท. เพื่อจะแก้ไขปัญหาอันนี้ให้หมดไป จึงได้เปิดการบรรยายชนิดนี้ขึ้น. ขอให้เข้าใจอย่างนี้ และทนลำบากบ้าง เพื่อช่วยกันแก้ปัญหาก็ให้ลุล่วงไป. มันเป็นเรื่องคาที่ว่า จะต้องทนลำบากบ้าง ในการที่จะทำอะไรให้สำเร็จประโยชน์.

เดี๋ยวนี้เรามีปัญหาาร่วมกัน ของพุทธบริษัททั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะเมืองนี้ และไม่ใช่เฉพาะประเทศไทยด้วย แต่ต้องเป็นพุทธบริษัททั้งหมดที่มีอยู่ในโลก ยิ่งมงาย ไม่สมกับชื่อว่าเป็นพุทธบริษัท. พุทธะ แปลว่า รู้ แปลว่า ตื่น แปลว่า เบิกบาน ไม่มีส่วนที่จะมงาย; ถ้ามีส่วนทั้งมงาย จะโดยรู้สึกตัวหรือไม่รู้สึกตัว ก็ตาม มันไม่มีความเป็นพุทธบริษัท.

เราก็ได้พูดคุยกันมาแล้วคราวก่อนถึงเรื่องว่า พระพุทธเจ้าที่จะอยู่กับเรา ตลอดเวลา, ส่วนวันนี้จะได้พูดโดยหัวข้อว่า “นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้” ท่าน ลองตั้งใจฟังให้ดีว่า เรากำลังจะพูดคุยกันโดยหัวข้อว่า “นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้ กับ นิพพานต่อตายแล้ว”

ข้อแรกที่สุด ก็ควรจะนึกถึงคำว่า “นิพพาน” หรือสิ่งที่เรียกกันว่า “นิพพาน” ก่อน. ท่านจะต้องรู้ไว้ว่า ถ้ายกเอาเรื่องนิพพาน ออกไปเสียแล้ว พุทธศาสนาก็หมดความหมาย. ลองฟังดูให้ดีและกิดดูให้ดีว่า ถ้ายกเอาเรื่อง นิพพานออกไปเสียเรื่องเดียวเท่านั้น พุทธศาสนาจะหมดความหมาย ไม่เป็นพุทธศาสนาไปได้. มันจะเหมือนกับผลไม้ที่ควักเนื้อในออกหมดแล้ว เหลือแต่เปลือก ไม่มีอะไรจะกินได้ เหลือแต่เปลือก; จะมีประโยชน์บ้างก็สำหรับจะเอาไปตากแห้ง ทำพื้น ซึ่งบางทีก็ทำไม่ได้สำหรับผลไม้บางอย่าง. พุทธศาสนาก็เหมือนกัน ถ้าเอา นิพพานออกไปเสียเรื่องเดียว จะไม่มีเนื้อในเหลืออยู่. เพราะฉะนั้นมันจะเป็นการโง่ สกเท่าไร ถ้าจะมีคนที่ไม่สนใจกับเรื่องนิพพาน แล้วก็อ้างตัวเองว่าเป็นพุทธบริษัท.

ท่านทายกทายิกาศตบุรุษทั้งหลาย ถ้าเกิดไม่สนใจเรื่องนิพพาน มัน ก็จะเหมือนกับว่าเลี้ยงไก่ไว้โซ่ให้สุนัขกิน. คนที่เลี้ยงไก่ไว้โซ่ให้สุนัขกิน ตัวเอง ไม่เอามากิน นี่จะเป็นคนชนิดไหน ไม่ต้องอธิบายกันก็ได้ ฟังถูกกันได้ทุกคน. แต่มันจะยังมีที่ร้ายไปกว่านั้นก็คือว่า ตัวเองกลับไปกินซี่ไก่ ไปกินอุจจาระของไก่

ไปกินขนของไก่ หรืออะไรก็ตามที; นั้นมันยิ่งน่าอัปอายยิ่งขึ้นไปอีก มันก็เป็นเหมือนพุทธบริษัท แต่ไม่สนใจเรื่องนิพพาน. สภาพการณ์มันก็จะกลายเป็นอย่างนี้. เพราะฉะนั้นขอให้สนใจเรื่องนิพพานให้ได้. ที่สนใจไม่ได้มัน เพราะเข้าใจผิดไปว่าไม่ควรจะสนใจ สนใจไม่ไหว หรืออะไรทำนองนั้น. แต่แล้วขอให้เห็นว่า ถ้าไม่สนใจเรื่องนิพพาน มันก็จะกลายเป็นคนเลี้ยงไก่ไว้โซ่ให้สุนัขกิน คือพระพุทธานุชาจะเหลือแต่เปลือก ไม่มีเนื้อใน.

พุทธบริษัทบางคน ก็เข้าใจนิพพานผิดความจริง, หรืออาจจะเป็นพุทธบริษัทส่วนมากด้วยซ้ำไป เข้าใจนิพพานว่า เป็นสิ่งที่ให้ความสนุกสนาน เอรีคอร่อยทางเนื้อหนัง ตามความหมายของสวรรค์ หรือกามารมณ์อย่างสูงสุด; เข้าใจนิพพานไปอย่างนี้เสียก็มีอยู่เป็นอันมาก. ทำบุญอะไรก็ตั้งใจเพื่อให้ได้นิพพาน แล้วก็คิดว่านิพพานเป็นอย่างนั้น. นี่เป็นคนที่ละเมอเพ้อฝัน ฝันทั้งๆ ที่ยังตื่น มันน่าหัวเราะ คือสนใจมีขมมันขมมันในเรื่องนิพพาน แต่เข้าใจนิพพานผิด กลายเป็นเรื่องกามารมณ์ หรือยอดสุดของกามารมณ์ ไปเสียก็มี.

พุทธบริษัทบางคนเข้าใจนิพพานผิดเวลา. หมายความว่า จะต้องได้นิพพานต่อตายแล้ว อีกหลายร้อยชาติหลายพันชาติ, เวียนว้ายไปอีกหลายหมื่นชาติ แล้วก็ได้นิพพาน. อย่างนี้เรียกว่าเข้าใจนิพพานผิดเวลา, ก็กลายเป็นคนโง่โดยไม่รู้สีกตัว หลอกหลวงตัวเองโดยไม่รู้สีกตัว เคี้ยวนี้ก็ได้อินยาหอมไปเรื่อยๆ. คือเชื่อว่ามันดีแน่ แล้วก็ปรารถนาไป แล้วก็หวังไป นี่เรียกว่าเข้าใจนิพพานผิดเวลา. นิพพานต้องที่นี้และเดี๋ยวนี้ ไม่ใช่ต่อตายแล้ว อีกหลายร้อยหลายพันหลายหมื่นชาติ, แล้วก็ต้องเข้าใจนิพพานให้ถูกต้อง คือนิพพานเป็นนิพพาน ไม่ใช่นิพพานเป็นกามารมณ์.

พุทธบริษัทที่ไม่ต้องการนิพพานนั้น เป็นคนโกหกโดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว. เขาไม่ต้องการนิพพานโดยเหตุอะไรก็ตาม ต้องการอย่างอื่น แต่เรียกตัวเองว่าเป็นพุทธบริษัท. อย่างนี้เป็นคนขบถต่อความเป็นพุทธบริษัทของตัว หรือถึงกับโกหกในอุคตมคคิของตัว มันใช้ไม่ได้; เขาก็เป็นพุทธบริษัทแต่ปากว่า หรือ จดทะเบียนว่าเป็นพุทธบริษัทเท่านั้นเอง.

ถ้าเกิดมีพุทธบริษัทบางคนจะผัดเพี้ยนไว้ ว่าเรายังไม่เอานิพพานเดี๋ยวนี้ เราจะค่อยเอาต่อตายแล้วสิบชาติบ้าง หลายร้อยชาติบ้าง หลายพันชาติบ้าง; นี้ก็จะต้องเปรียบว่า เหมือนคนที่เลี้ยงไก่ ไก่ไข่ออกมาแล้วก็ทุบเล่นเสีย ไก่ไข่ออกมาแล้วก็ทุบเล่นเสียอย่างนั้นเรื่อยไป แล้วหวังว่าจะค่อยเอาไข่ไก่ต่ออีกหลายหมื่นชาติ ตามที่ตนตั้งปรารถนาไว้ว่า นิพพานต่ออีกหลายหมื่น ชาติ. ชาติของเขาก็คือเข้าโลงครั้งหนึ่ง ก็เรียกว่าชาติหนึ่ง.

มีพุทธบริษัทบางพวกเข้าใจว่า เรื่องนิพพานนี้มันเหลือวิสัยของเรา อย่าไปปรารถนากันเลย ก็มีอยู่เหมือนกัน ไม่ใช่ไม่มี; แล้วก็ชักชวนกันว่า เก็บไว้ก่อน ยังไม่ต้องสนใจ มันเหลือวิสัยของเรา. ถ้าจะเปรียบก็เหมือนกับคนที่ปีคทวารไก่เสีย อย่าให้มันไข่ได้, หรือว่าเย็บทวารไก่เสีย อย่าให้มันไข่ได้. ในที่สุดไก่นั้นมันก็ต้องตายตัว. ถ้าใครมีความคิดเห็นว่า มันเหลือวิสัยก็เท่ากับปีคทหนทางของตัวเอง ไม่ให้ไข่สิ่งที่จะได้ ทั้งที่มันอยู่ในวิสัยที่จะได้. ดังนั้นถ้าใครคิดไปในทำนองผัดเพี้ยนว่า ค่อยเอานิพพานต่อไปอีกหลายหมื่นชาติแล้ว ก็จะมีอาการอย่างนี้. ฉะนั้นเราต้องทำความเข้าใจในเรื่องนี้กันให้ถูกต้อง.

ยังมีพุทธบริษัทบางคน ปฏิญาณความเป็นพุทธบริษัทของตัว ว่าเป็นพุทธบริษัทนับถือพระพุทธเจ้า แต่กลับมีความเห็น หรือพูดออกไปว่า เรื่อง

นิพพานนี้เป็นเรื่องครีคระพันสมัยแล้ว ไม่อาจจะเป็นประโยชน์อะไร หรือไม่ควรจะสนใจกันแล้วในเวลานี้. นี่เป็นคนที่ลอกตัวเองอยู่ซัด ๆ ในการนับถือพุทธศาสนา. นับถือพุทธศาสนาแล้ว ไม่ต้องการตัวศาสนา ไม่ต้องการหัวใจของศาสนา มันก็คือลอกตัวเอง. เพราะฉะนั้นขอให้กตัญญูจนเข้าใจว่า โดยสรุปความแล้ว พุทธศาสนามีนิพพาน มีสิ่งที่เรียกว่านิพพานนั้นแหละเป็นหัวใจ เป็นเนื้อแท้เป็นแก่นสาร. เอนิพพานออกไปเสียเมื่อไร ก็หมดความเป็นพุทธศาสนาเมื่อนั้น และการเป็นพุทธบริษัทนี้ ก็เพื่อจะได้นิพพานไม่ใช่อย่างอื่นเลย.

เราจะต้องทำความเข้าใจ ในเรื่องนิพพานกันให้ถูกต้อง เพื่อให้เราเป็นพุทธบริษัทจริง และก็ได้สิ่งที่ควรจะได้กันจริงๆ; จึงขอร้องให้ทุก ๆ ท่านสนใจในนิพพาน ในฐานะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนากัน จงทุก ๆ คนก่อน. แต่สำหรับในวันนี้ ก็ไม่มีเวลาจะพูดเรื่องนิพพานโดยละเอียด ไม่อาจจะพูดเรื่องตัวนิพพานโดยละเอียด แต่จะพูดเรื่องที่มีมันแวดล้อมกันอยู่ กับความเข้าใจของคน ที่เข้าใจผิด ๆ ที่เกี่ยวกับนิพพาน. จึงขอพูดแต่ในแง่ที่จะเห็นว่า นิพพานต้องเป็นสิ่งที่ปรารถนากันทันทีและเดี๋ยวนี้ และทำให้ ได้กันทันทีและเดี๋ยวนี้.

เอาละ ที่มันก็มีอุปสรรค ที่ทำให้เราเข้าใจไม่ได้แบบนี้ เราก็จะต้องแก้ไขอุปสรรคเหล่านี้ ซึ่งจะยกตัวอย่างมาให้ดู : การสอนกันผิด ๆ เรื่องนิพพานนี้มันเป็นอุปสรรคต่อการที่จะเข้าใจนิพพาน. เราเข้าใจนิพพานกันไม่ได้ เพราะมีการสอนเรื่องนิพพานกันผิด ๆ. พูดไปอย่างนี้คล้าย ๆ กับว่าอวดดีหรือยกตัว. ถ้าใครจะคิดอย่างนี้ อาตมาก็ยอมให้เขาคิดว่าเป็นคนอวดดี เป็นคนยกตัว หรือเป็นคนปากร้ายหรืออะไรก็ตาม. ขอแต่ให้เพียงได้มีโอกาสที่จะพูดเรื่องนี้ออกไปเท่านั้น ให้มันเป็นความจริงที่ถูกบอกกันต่อ ๆ กันไป. ฉะนั้นจึงต้องขอพูดว่า พวกเราทั้งหลายเข้าใจนิพพานกันไม่ได้ หรือไม่ถูกต้อง เพราะมีการสอนเรื่องนิพพานกันผิด ๆ.

บัดนี้ก็จะพูดให้เห็นว่า มันผิดอย่างไรบ้าง? การสอนว่าได้นิพพานต่อตายแล้ว หรือตายแล้วหลายๆชาติ หลายๆร้อยชาตินั้น มันเป็นการสอนที่ผิด. ถ้ามีว่าสอนกันอยู่อย่างนี้ มันเป็นการทรยศ ต่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า, ทรยศต่อความประสงค์ของพระพุทธองค์ด้วยความโง่ของเรา. เราใช้ความโง่ของเรา ทำการขบถทรยศต่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งไม่ได้สอนอย่างนั้น; และขบถต่อความประสงค์ของพระพุทธองค์ ซึ่งไม่ทรงประสงค์อย่างนั้น. ท่านสอนว่านิพพานต้องเป็น *สนฺทิฏฺฐิโก* ต้องรู้อเอง, เป็น *อกาลิโก* ไม่ประกอบด้วยเวลา คือต้องมีได้ทีนั้น และเดี๋ยวนี้ ที่มีการดับกิเลส. ความประสงค์ของพระองค์ เพื่อจะช่วยโปรดสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ ให้มีความพ้นทุกข์ที่เป็น *สนฺทิฏฺฐิโก* ที่เห็นได้ด้วยตัวเองทันแก่เวลา. ที่นี้เรามาสอนให้ผิดเพี้ยนกันไปๆ เอาคนตายมาได้นิพพาน คือหลังจากที่ตายแล้ว จึงจะได้นิพพาน. อย่างนี้ก็ลองไปคิดดูเถอะว่า มันจะมีประโยชน์อะไร. แล้วก็ด้วยการสอนอย่างนี้เอง คนทั่วๆ ไปและโดยเฉพาะคนสมัยใหม่จึงไม่สนใจนิพพาน เลยทำให้พุทธศาสนาเป็นหมัน เพราะสอนผิด.

ฉะนั้น การสอนว่านิพพานต่อตายแล้ว หรือตายแล้วหลายร้อยหลายพันชาตินั้น มันเป็นความโง่ของเรา แล้วเราใช้ความโง่นั้น ทรยศขบถต่อคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ และความประสงค์ของพระพุทธองค์ด้วย. การสอนว่านิพพานต่อตายแล้วนั้น มันขัดกันกับหลักที่ว่า พระธรรม (คือนิพพาน นี้รวมอยู่ในคำว่าพระธรรม เพราะเป็นธรรมอย่างยิ่ง) ต้องเป็น *สนฺทิฏฺฐิโก* ต้องเป็น *อกาลิโก* ต้องเป็น *ปัจจุตฺตํ เวทิตพฺโพ*. *สนฺทิฏฺฐิโก* ก็คือเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ตายแล้วจะเห็นอย่างไรได้ จะมีความรู้ ความเห็น ความรู้สึกอะไรที่ไหน มันต้องคนเป็นๆ. *สนฺทิฏฺฐิโก* ในที่นี้ คือคนเป็นๆ รู้เห็นประจักษ์อยู่ด้วยใจตนเองว่านิพพานเป็นอย่างนี้ๆ จะเป็นนิพพานชั่วคราว หรือเป็นนิพพานเด็ดขาดถาวรหรืออะไรก็ตาม ต้องประจักษ์ในจิตใจของคนเป็นๆ. ถ้าไปสอนว่าต่อตายแล้วหรือคนตายแล้วจึงจะได้นิพพาน มันก็ขัดกับหลักที่ว่า *สนฺทิฏฺฐิโก* หรือ *ปัจจุตฺตํ*

เวทิตัพโพ ผู้รู้ ผู้มีปัญญา จะรู้ประจักษ์ได้ด้วยตน เห็นได้ด้วยตน. และเป็น *อกาลิโก* ก็คือว่า ตับกิเลสได้เตียวนี้ ก็มีความเย็นเป็นนิพพานเตียวนี้, ไม่ใช่ว่า ปฏิบัติธรรมในชาตินี้แล้ว ไปได้ผลของการปฏิบัติธรรมกันชาติหน้า. อันนั้น ว่าเอาเอง เป็นความพินเพื่อนของการสั่งสอน.

เมื่อเรากินน้ำเข้าไป เราก็รู้สึกว่ามันร้อนหรือสดชื่นขึ้นมา มันต้องที่นั่น และเตียวนี้. เมื่อเราปฏิบัติธรรม หรือเราเป็นอยู่ชนิดที่กิเลสมันไม่ปรากฏ หรือว่ามันดับลงไป. เราจะรู้สึกผลของความไม่มีกิเลส ที่นั่นและเตียวนี้, นี้ เรียกว่า *อกาลิโก*. ถ้ามันไปสอนอยู่แต่ว่านิพพานต่อตายแล้ว ให้คนตายแล้ว ได้นิพพาน หรือว่าปฏิบัติชาตินี้ไปเอาผลชาติหน้า อย่างนั้นมันไม่ใช่ *อกาลิโก*. เพราะมันแต่สอนกันว่า นิพพานต่อตายแล้วอย่างนี้ มันทำให้คนทั่วไปเกิดไม่เข้าใจ นิพพาน หรือเข้าใจนิพพานผิด; อีกทางหนึ่งก็ทำให้ไม่สนใจ ไม่อยากจะสนใจ สิ่งที่จะได้ต่อตายแล้ว. เรื่องมันไม่จริงด้วย แล้วมันก็ให้โทษแก่ผู้ฟังด้วย. คนที่มีความเชื่อมงาย ก็เก็บมันไว้เป็นความฝัน เป็นเรื่องฝันอยู่อย่างนั้น.

การสอนว่านิพพานต่อตายแล้ว หลายร้อยหลายพันชาติหลายหมื่นชาติ นั้นมันเป็นการหลอกลวงคนโง่ให้ทำบุญ ให้หลงเป็นเหยื่อหลายร้อยหลายพันชาติ หลอกลวงคนให้ทำบุญอย่างเดียว ตะพึดไป อย่างไม่มีที่สิ้นสุด; อย่างมากก็จะพูดว่า *นิพพานปัจจุโย โทศุ* ให้มันเป็นบัจฉัยแห่งนิพพานอยู่เรื่อยๆไป, จะนิพพานกันต่อเมื่อไรก็ไม่รู้. มันเป็นการสอนชนิดที่ เป็นการหลอกลวงให้ทำบุญ อย่างไม่มีขอบเขต ด้วยเจตนาร้ายเจตนาชั่วก็มี หรือโดยความโง่ของผู้สอนเองก็มี. ขอให้พยายามทำความเข้าใจว่า นิพพานต้องที่นี้และเตียวนี้ ซึ่งเราจะได้พูดกันต่อไป.

ข้อสำคัญอีกข้อหนึ่งก็คือว่า ถ้าสอนกันไปในแง่ที่ว่า คนๆ เตียวนี้ ตายแล้วเกิด ตายแล้วเกิด... เป็นคนๆ เตียวกันนี้เรื่อยๆไป อย่างนั้นมันเป็น

มิจฉาทิฏฐิ คือเป็นสัสสตทิฏฐิ ประเภทมิจฉาทิฏฐิ. เพราะตามความจริงนั้น คนในนาที่นี้กับคนในนาที่หลัง มันก็ไม่ใช้คนเดียวกันเสียแล้ว มันเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย. เพราะฉะนั้นการสอนที่ว่า มีตัวตนมีคนคนนั้นยังยืนอยู่ตลอดกาลปาวสาน กว่าจะนิพพาน นั้นมันเป็นเรื่องสัสสตทิฏฐิ ว่าเที่ยง ว่ายั่งยืน ไม่ใช่พุทธศาสนา. ถ้าจะสอนว่าคนเดียวกันนี้อุทิศทำไป ทำไปๆ แล้วก็หลายสิบชาติ หลายร้อยชาติ หลายพันชาติ แล้วก็จะได้นิพพาน อย่างนั้นมันเป็นการสอนสัสสตทิฏฐิ ไม่ใช่สอนพุทธศาสนา; มีตัวกูตัวเรา อาตมันถาวรเรื่อยไป จนกว่าจะไปรวมกับปรมาตมัน คือนิพพานใหญ่. มันกลายเป็นไม่ใช่สอนพุทธศาสนา กลายเป็นสอนมิจฉาทิฏฐิ เรื่องสัสสตทิฏฐิ. การสอนผิดๆ ว่านิพพานต่อตายแล้ว มีผลอย่างนี้.

บางคนสอน หรือชักชวน หรือเกลี้ยกล่อมกัน ให้เกิดความเข้าใจว่า นิพพานเป็นของสุคติสำหรับพวกเราสมัยนี้. ขอให้คิดดูให้ดีฟังดูให้ดี ว่าเรากำลังคิดอย่างนั้นหรือเปล่า? เพื่อนฝูงของเรากำลังบอกเราอย่างนั้นหรือเปล่า? ว่านิพพานนั้นเป็นของทันสมัย สุคติสำหรับสมัยนี้เสียแล้ว อย่าไปทำกันเลย. นี่ก็เป็นการสอนที่ผิดๆ. มันเป็นเรื่องใจหรือความเหลวไหลของผู้สอนนั่นเอง แต่ยังไม่อยากสอนคนอื่นอยู่. ตนใจและเหลวไหลแล้ว แต่ยังไม่อยากสอนคนอื่นอยู่ ตัวเองก็ต้องสอนว่า นิพพานนั้นสุคติเสียแล้ว เพื่อแก้ตัวให้ตัวเองตัวดี แล้วก็ถึงคนอื่นไม่ให้สนใจ หรือให้เหลวไหลไปตามตัวเองตัวดี.

ที่พูดนั้นอาจจะพูดไปตามความรู้สึกจริงใจก็มี ว่ามันสุคติ แต่ที่เจตนาจะหลอกกันก็มี. เพราะเขารู้ยู่ที่ว่า ถ้าพระพุทธเจ้าเอาสิ่งที่เหลือวิสัยมาสอน พระพุทธเจ้าก็ไม่ใช้พระพุทธเจ้า. หรือถ้าพระพุทธเจ้าเอาสิ่งที่มีเฉพาะกาลเวลา มาสอน ก็ไม่ใช่พระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าต้องสอนสิ่งที่จริงถูกต้อง และใช้ได้

ตลอดอนันตกาล ไม่จำเพาะกาลเวลา ว่าสิ่งที่ใช้ได้เมื่อครั้งพุทธกาล ต่อมาอีกสองพันกว่าปีใช้ไม่ได้ พันสมัยล้านสมัยเหลือวิสัยของคน; อย่างนั้นมันก็ใช้ไม่ได้. ถ้าเราเชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เราต้องถือว่าสิ่งที่ท่านสอนนั้น ต้องไม่เหลือวิสัย เพราะท่านตรัสรู้ ท่านเป็นสัพพัญญู ท่านต้องรู้ว่าอะไรมันทำได้หรือทำไม่ได้ ท่านก็จะต้องสอนแต่สิ่งที่ทำได้.

ฉะนั้นอย่าไปถือว่าเป็นของเหลือวิสัย แต่ถ้าเราไปทำตัวให้เปลี่ยนไป เป็นเสียอย่างอื่นแล้ว มันก็อาจจะเหลือวิสัยจริงก็ได้; แต่ถ้าเราทำตัวให้ถูกต้องตามเรื่องของพุทธบริษัท มันก็ยังไม่เหลือวิสัย : ที่สอนว่านิพพานเป็นเรื่องสุคติวิสัยของสมัยนี้ อย่าไปสนใจ ให้ทำแต่บุญ ทำแต่กุศลเรื่อย ๆ ไปเถอะ อย่างนี้มันอาจจะเป็นเพราะเจตนาหลอกลวงของผู้สอนอีกเหมือนกัน. เขารู้ว่าพระพุทธเจ้าจะไม่สอนสิ่งที่ปฏิบัติไม่ได้ แต่เขามาสอนผู้อื่นว่าเป็นสิ่งที่ปฏิบัติไม่ได้สำหรับสมัยนี้; ดังนั้นเขาก็เจตนาที่จะหลอกกัน ถ้าผู้สอนเป็นผู้หวังจะได้รับประโยชน์ ก็เป็นการลวงเขาให้ทำบุญแก่ตน. นี้หมายความว่า ผู้สอนเป็นพระหรือผู้สอนที่อยู่ในศาสนานี้ สอนให้เขาทำบุญ ตนก็ได้สิ่งที่เขามาทำบุญเรื่อย ๆ ไป ไม่มีที่สิ้นสุด. ถ้าไปสอนเรื่องนิพพาน มันก็เป็นการตัดทางหากินของเขา . เพราะว่าคนที่ต้องการไปนิพพานนั้น ไม่ต้องทำบุญ บำบุญ เมามบุญ เหมือนกับคนที่ไม่ต้องการนิพพาน แต่ต้องการจะบำบุญ.

บางคนก็กลัวว่าลูกหลานจะไปบวชเสีย จะไม่อยู่กับบ้านกับเรือน, เลยบอกลูกบอกหลานว่าอย่าไปบวชเลย นิพพานเป็นของสุคติวิสัยเสียแล้วในสมัยนี้. นี้หลอกให้ลูกหลานโง่ตามตนเองไปอีก อย่างนี้ก็เรียกว่า เจตนาสอน หรือเจตนาหลอก ให้ลูกหลานหมกมุ่นอยู่แต่ในเรื่องโลก ๆ เรื่องสวย เรื่องงาม เรื่องเอร็ดอร่อย เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ : นี้ก็เป็นเรื่องเจตนาที่ไม่ดี.

ยังมีอีกบางพวก เป็นเพียงคนอวดดี อยากจะพูชชนิดที่อวดดี ก็พูดไปว่า นิพพานนั้นพ้นวิสัยของคนสมัยนี้แล้ว อย่างนี้ก็มิ. คนอวดดีนั้นปากอยู่นิ่งไม่ได้ มันก็ต้องพูด และพูดไปตามที่รู้สึก จึงพูดผิดๆ พูดยั่วๆ ไปว่า นิพพานนี้สุดวิสัยของคนสมัยนี้.

ยังมีคนบางพวกที่สอนว่า นิพพานนี้ถึงแม้ว่า จะมีจริง หรืออยู่ในวิสัยที่จะทำได้จริง มันก็เป็นเรื่องครีๆ กระๆ บ้าๆ บอๆ เป็นเรื่องของคนบ้าๆ บอๆ หรือล้าสมัย. คนพวกนี้ ที่มีความคิดว่านิพพานเป็นของครีกระนั้น เป็นคนตามกันฝรั่งมากเกินไป หลงไหลในวัฒนธรรมทางเนื้อหนัง ของพวกฝรั่งมากเกินไป, เลยรู้สึกว่านิพพานเป็นเรื่องครีกระ; แล้วมองดูอีกทีหนึ่งก็คือว่าไม่รู้จักตัวเอง จึงหลงผิดไปว่านิพพานเป็นเรื่องครีกระ; ไม่รู้จักตัวเองว่า เป็นอะไร ควรจะได้อะไร ธรรมชาติสร้างมาอย่างไร หรืออะไรเหล่านี้; ไม่รู้จักตัวเองทุกอย่างทุกประการ ทำให้เกิดความเข้าใจผิดไป ว่านิพพานเป็นเรื่องครีกระ. คนที่ไม่รู้จักตัวเอง ก็คือคนที่ไม่รู้จักพระธรรม; พระธรรมคือธรรมชาติ หรือกฎของธรรมชาติ หรือหน้าที่ตามธรรมชาติ; อย่างนี้เขาไม่รู้ทั้งนั้น.

ฉะนั้นเขาจึงไม่รู้จักตัวเอง ว่าเป็นอย่างไรที่เนื่องกันกับธรรมชาติ มันเกิดความรู้สึกขึ้นมาว่า นิพพานนี้เป็นเรื่องครีกระ เพราะสอนแต่เรื่องความสงบ ความหยุด ความว่าง อะไรทำนองนั้น. เขาต้องการเรื่องสนุกสนาน เอรีดอรร้อย เหมือนที่คนสมัยใหม่เขาทำกัน คนพวกนี้ก็สอนว่า นิพพานเป็นเรื่องครีกระ บ้าบอสำหรับสมัยนี้; ลูกหลานก็เลยหันหลังให้เรื่องของนิพพาน.

บางคนบางพวกเขาสอนว่า เรื่องนิพพานนี้ ไม่เกี่ยวกับฆราวาส ฆราวาสอย่าไปสนใจเรื่องนิพพาน, แล้วเรื่องนิพพานนี้ เป็นข้าศึกแก่ความเจริญ

ของพวกฆราวาส. พังคู้ให้ตี เป็นเรื่องจริงที่มีอยู่ทั่วไป ว่าถ้าไปสนใจ เรื่องนิพพานแล้ว ชีวิตฆราวาสจะไม่ก้าวหน้า นี่คือคนโง่แสนจะโง่ แล้วหลับตาพูด. คนนั้นไม่รู้จักความเป็นฆราวาส ไม่รู้จักตัวเอง เท่า ๆ กับที่ไม่รู้จักนิพพาน ; เขาไม่รู้ตัวเองเท่า ๆ กับ ไม่รู้จักนิพพาน แล้วเป็นฆราวาส ก็ไม่รู้จักความเป็น ฆราวาสว่าคืออะไร. ถ้าเขาจะรู้สึกนึกหนึ่ง ว่าฆราวาสนี้แหละคือพวกที่อยู่ ในกองไฟ; ฉะนั้นฆราวาสนี้แหละ คือพวกที่ต้องการน้ำจะดับไฟ ต้องมี สติบัญญัติรู้จักหาน้ำมาดับไฟ จะได้อยู่อย่างไม่ต้องอยู่ในกองไฟ. เรื่องนิพพานนั้น เป็นเรื่องน่าที่จะดับไฟ ไม่ว่าจะของใครของผู้ใด ไม่ว่าจะ เป็นฆราวาสหรือเป็น บรรพชิต. เมื่อฆราวาสอยู่ในกองไฟมากกว่าบรรพชิต ฆราวาสก็ต้องการน้ำที่ จะดับไฟมากกว่าบรรพชิต; ฉะนั้นมันยังจำเป็นสำหรับฆราวาส.

พระพุทธเจ้าท่านต้องการจะช่วยคนที่มีความทุกข์. นี้ขอให้จำไว้ให้ เป็นหลักว่า พระศาสดาของศาสนาไหนก็ตาม ต้องการที่จะช่วยคนที่ เป็นทุกข์. ถ้าคนที่ไม่มีความทุกข์ ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องช่วย ไม่จำเป็นจะต้องมี บัญญาอะไร; คนที่อยู่ในกองทุกข์ต่างหากต้องช่วย เพราะมีปัญหา. ดังนั้นธรรมะหรือศาสนา ต่าง ๆ นี้ มีเพื่อคนที่อยู่ในกองทุกข์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือฆราวาส เพื่อ เขาจะได้เป็นฆราวาสชนิดที่ไม่มีความทุกข์ โดยที่ไม่จำเป็น. การที่เกิดความเข้าใจ ว่านิพพานไม่เกี่ยวกับฆราวาส แล้วเป็นข้อเสียแก่ความก้าวหน้าของฆราวาสนั้น มันเป็นคำพูดที่ผิด; แล้วเป็นขบถต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง. แต่คนก็ยังมี ความเข้าใจอย่างนั้นกันไปได้. ยิ่งในบ้านเมืองที่เจริญอย่างเช่นที่กรุงเทพฯ อย่างนี้ คนยิ่งจะหลงในความเป็นฆราวาส และรู้สึกว่านิพพานเป็นข้อเสียของพวก ฆราวาส ยิ่งกว่าที่บ้านนอกคอกนา.

ที่เป็นอย่างนั้นก็เพราะผู้สอนนั้นสอนผิด. ผู้สอนจะเป็นพระหรือฆราวาส ทั่วกันก็ตาม สอนกันผิด ผิดด้วยเจตนาร้ายก็มี ผิดด้วยความโง่ พุทไปตาม

ความโง่โดยไม่เจตนา ก็มี, และสอนสืบ ๆ กันมา โดยไม่ต้องบอกต้องถาม โดยไม่ต้องวิจารณ์กันอีกแล้ว. ก็เลยเหมาเอาตื้อ ๆ ว่าเรื่องนิพพานไม่เกี่ยวกับฆราวาส, แล้วก็ป็นข้าศึกแก่พวกฆราวาส. แต่ว่าต้นเหตุสำคัญนั้น มันอยู่ตรงที่ว่า คนหลงในความสุขทางเนื้อทางหนัง อย่างหลับหูหลับตามากเกินไป คนชั้นบิณฑบาตนั้นไม่เท่าไร; คนชั้นลูกชั้นหลานนั้นถูกการศึกษา การอบรม แวดล้อมกันไป ให้หลงไหลไปในทางเนื้อทางหนังกันมากขึ้น และมากเกินไป โดยไม่มีที่สิ้นสุด; ก็เกิดความคึกคักไถ่เองว่า ถ้ามันมีเรื่องอะไร ที่ทำให้เห็นห่างออกไปจากสิ่งเหล่านี้แล้ว อย่างนั้นมันเป็นข้าศึกของเรา. ฉะนั้นคนหนุ่ม ๆ สาว ๆ สมัยนี้ จึงไม่สนใจเรื่องนิพพาน ที่เขาสอนกันมาอย่างผิด ๆ ตัวเองก็เข้าใจอย่างผิด ๆ.

ขอให้ไปเข้าใจเสียใหม่ กลับความเข้าใจของตัวเสียใหม่ แล้วก็บอกลูกบอกหลานให้มันถูกต้อง ว่าฆราวาสอยู่กลางกองไฟนี้ นิพพานจะช่วยดับไฟ จะไม่ต้องนั่งร้องไห้ จะไม่ต้องฆ่าตัวตาย จะไม่ต้องเป็นโรคเส้นประสาท; เราจะพูดกันต่อไปอีก.

มีคนบางพวก พูดอย่างรวม ๆ กันทุกยุคทุกสมัย ทุกหนทุกแห่งแล้ว เขาพูดว่า คนที่จะมีอุปนิสัยขนาดที่จะบรรลุนิพพานได้นั้น มีน้อยเกินไป เราไม่อยู่ในพวกนั้น; ว่าคนที่จะบรรลุนิพพาน มีได้น้อยเกินไป เท่ากับจำนวนของเขาวัว ส่วนคนที่ธรรมดาสามัญ ที่ไม่อาจจะบรรลุได้นั้น มีจำนวนเท่าชนของวัว. วัวตัวหนึ่งมีสองเขา แล้วก็ยังมีขนก็หมิ่นก็แสนก็ล้านเส้นก็ไม่รู้ ไม่เคยนับ, แต่ทุกคนก็มองเห็นได้ว่า มันมากกว่ากันมาก. ที่นี้ เขาก็มาสอนกันไปในทางยืนยันให้ยึดมั่นว่า คนที่จะไปนิพพานได้มีจำนวนเท่าเขาวัว และอยู่ในวิภวภูสงสาร มีจำนวนเท่าชนวัว; สอนให้ปักใจเชื่อกันเสียอย่างนี้ นี้ก็เป็นคนหลับตาพูด

อยู่ในประเภทคนโง่ชนิดหนึ่ง, คือไม่เข้าใจคำว่า “อุปนิสัย” เอาเสียเลย. คำว่า “อุปนิสัย” นั้น เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาได้ อบรมได้ แวดล้อมได้ เพิ่มเติมได้ แก้ไขได้.

ท่านทั้งหลาย ช่วยทำความเข้าใจกันเสียใหม่อย่างนี้. **ว่าสิ่งที่เรียกว่า นิสัยบัจฉัย หรืออุปนิสัย อชฌาศัย อะไรก็ตาม มันเป็นที่เราสร้างขึ้นมาได้ แก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ เพิ่มเติมให้มากขึ้นได้;** อย่าไปตายใจเสียว่า เราไม่มีอุปนิสัยที่จะเป็นไปได้อ่างนี้ก็เป็นคนปล่อยหมด วางมือหมด. เขาไม่เข้าใจตัวเอง ไม่เข้าใจนิพพาน ไม่เข้าใจธรรมชาติที่สร้างสัตว์ทั้งหลายมา และไม่เข้าใจสิ่งที่เรียกกันว่า อุปนิสัย ที่เขาพูดอยู่พล่อยๆ นั้น.

อีกอย่างหนึ่งต้องเข้าใจว่า นิพพานนั้นมีอยู่หลายระดับ คืออย่างชั่วคราวก็มี อย่างถาวรก็มี; อย่างน้อยที่สุดเดี๋ยวนี้เรามีสมรรถภาพ มีอุปนิสัย มีอะไรพร้อมที่จะรู้จักนิพพานอย่างชั่วคราว หรือตัวอย่าง หรือชิมลอง. เช่นเมื่อเรามา นั่งอยู่ที่นี้ไม่มีกิเลสรบกวน เย็นสบาย นี้เราก็รู้สึกความเย็นของจิตใจอันนี้ได้ นี้ก็เป็นนิพพานชิมลอง; ไม่เห็นต้องใช้ความสามารถพิเศษวิโสอะไร เราก็รู้สึกความเยือกเย็นอันนี้ได้ ซึ่งเป็นตัวอย่างนิพพานชิมลอง หรือว่าตัวอย่างสินค้าของพระพุทธเจ้า. เราอยู่ในฐานะหรืออุปนิสัยที่จะชิมลองได้ แล้วค่อยติดตามต่อๆ ไป. ฉะนั้นถ้าใครพูดว่า เราไม่มีอุปนิสัยเพื่อนิพพานอย่างนี้ คนนั้นไม่รู้จักตัวเองก่อน แล้วก็ยังไม่รู้จักนิพพาน ไม่รู้จักอะไรหมด จึงพูดว่าเราไม่มีอุปนิสัยสำหรับนิพพาน; เขาจัดตัวเองให้เป็นคนโง่ ตัวโง่เหลือที่จะโง่ และเป็นคนโง่คร่ำที่สุดเหลือที่จะโง่คร่ำ.

แม้แต่สัตว์ไตรัจฉาน มันก็ยังรู้รสของความสงบ, มันพอใจในความสงบ อยากเรณสงบ อยากไม่ให้มีอะไรรบกวน; มันมีอุปนิสัยที่จะมีความรู้เรื่อง

ความสงบ แล้วก็ชอบความสงบ ฉะนั้นคนต้องดีกว่านั้น เพราะธรรมชาติสร้างมาให้มีอุปนิสัย ให้มีสติปัญญา สามารถในการที่จะดับทุกข์ของตน ๆ ด้วยกันทั้งนั้น อย่าไปบิตผันมันเสียให้ผิด, ปล่อยให้มันเป็นไปตามวิถีทางของธรรมชาติ แล้วมันจะค่อยฉลาดในเรื่องของความดับทุกข์ยิ่งขึ้นทุกที ๆ. เดี่ยวนี้คนไปบิตผันธรรมชาติ เพราะการศึกษาผิด อบรมผิด แวดล้อมผิด หันไปหาความหลงใหลในเรื่องเนื้อหนังมากขึ้นทุกที ตามความเจริญของโลกสมัยใหม่.

ฉะนั้นขอให้ทุก ๆ ท่านไปคิดดูให้ดี ว่าเรากำลังได้รับการสั่งสอนมาผิด ๆ หลายอย่างหลายประการ เช่นว่านิพพานต่อตายแล้วหลายร้อยหลายพันชาติ, นิพพานเป็นของสุดวิสัยของพวกเราสมัยนี้, นิพพานเป็นเรื่องครึคระบ้า ๆ บอ ๆ, นิพพานไม่เกี่ยวกับภราวาส, เราไม่มีอุปนิสัยของนิพพาน, อย่างนี้ขอให้กวาดทิ้งไปเสียให้หมดจากจิตใจ และให้ถือว่ามันเป็นเรื่องโศคร้ายที่ได้รับคำสั่งสอนอย่างนี้ ต้องแก้ไขต้องเลิกล้างเสียให้กลายเป็นโศคดี.

เออละ เมื่อเราไปพูดกันถึงเรื่องอุปสรรค ที่ทำให้ไม่สนใจในนิพพานมาพอแล้ว ก็จะพูดถึงเรื่องนิพพานโดยตรงกันบ้าง. พอเป็นเรื่องสังเกต อย่างที่ได้กล่าวแล้วว่า พวกมันละเอียด คราวนี้มันไม่ไหว, แต่พูดโดยถ่อมใจให้เข้าใจได้นั่น มันพอจะทำได้. ฉะนั้นจะไปพูดในหัวข้อต่อไปว่า นิพพานนี่คืออะไร ?

เราต้องตั้งปัญหาขึ้นมาก่อนว่า นิพพานนี่คืออะไร ? แล้วบิตออกเสียว่าอย่าไปโพล่งบอกออกไปว่า นิพพานคือสิ่งที่ได้ต่อตายแล้ว หลายร้อยหลายพันหลายหมื่นชาติ; อย่าไปเข้าใจอย่างนั้น อย่าเพื่อเข้าใจอย่างนั้น อย่าเพื่อมีปัญหาย่างนั้น : ทั้งมันไปเสียให้หมด มาพิจารณากันเดี๋ยวนี้ว่า นิพพานนี่คืออะไร ?

ถ้าถามว่า นิพพานคืออะไร ? มันเกิดแบ่งแยกออกเป็น ๒ แพร่ง ๒ ทาง. คือนิพพานแท้จริงตามธรรมคาสามัญของธรรมชาตินี้ ทางหนึ่ง, แล้วนิพพานนี้ออก ที่งอกไปตามความเพื่อของสติปัญญา ของการศึกษา ของปริยัติธรรม ของภาษา ของคนบ้าหอบฟาง รู้อะไรท่วมหัวก็ยังไม่รอด นั้นเรียกว่า นิพพานของพวกนักพูด นักศึกษา นักปริยัติ นี้ก็ทางหนึ่งแพร่งหนึ่ง. แบ่งนิพพานออกเป็น ๒ นิพพาน : **นิพพานแท้ ๆ ตามธรรมชาติ** ของคุณบ้าคุณยาที่ไม่รู้หนังสือ นิพพานตามธรรมชาติ อย่างนี้พวกหนึ่ง ความหมายหนึ่ง; แล้ว **นิพพานของนักปริยัติ** ตัวเอกพูดได้ร้อยนัย พันนัย เป็นบ้าหอบฟางไป นั่นก็อีกพวกหนึ่ง; มันเป็น ๒ นิพพานอยู่อย่างนี้ ที่นี้จะพูดนิพพานตามธรรมคาสตามธรรมชาติแท้ ๆ ของพระพุทธเจ้าก่อน พังไว้ให้ตี แล้วจึงค่อยพูดถึงนิพพานของนักปริยัติพวกบ้าหอบฟางทีหลัง.

ถ้าถามว่านิพพานคืออะไร ? นิพพานตามธรรมชาติแท้ เป็นนิพพานแท้ และเป็นของชาวบ้านที่ไม่ต้องรู้หนังสือก็ได้ หรือตามที่พระพุทธเจ้าทำนุ่งหมายหรือตามที่คนก่อนพระพุทธเจ้าเขาทำนุ่งหมายกัน ในทางที่ถูกต้อง. เมื่อถามว่านิพพานคืออะไร ? ก็ต้องตอบได้เลยว่านิพพานนั้นคือ เย็นหรือไม่ร้อน. นี่แหละมันง่ายอย่างนี้ มันจะง่ายแสนง่ายที่จะจำไว้ว่า **นิพพานนั้นคือเย็นและไม่ร้อน.** ถ้าเย็นสนิทก็เติมคำว่า 'ปริ' เข้ามาเป็น **ปรินิพพาน** นี้แปลว่าเย็นสนิท; นิพพานเฉย ๆ ก็แปลว่าเย็น. ถ้าร้อนไม่ใช่นิพพาน, ถ้าเย็นเป็นนิพพาน.

คำพูดที่พูดกันอยู่ก่อนพุทธกาลก่อนโน้น ไม่เกี่ยวกับธรรมะนั้น นิพพานก็แปลว่าเย็น ปรินิพพานก็แปลว่าเย็นสนิท. ที่นี้พูดให้มันชัดออกไปให้มันกว้างออกไป เพื่อจะเข้าใจได้ชัดขึ้น คำว่าเย็นสนิทนี้ ไม่ใช่จะหมายถึงเรื่องทางธรรม

ทางศาสนา. เขาหมายถึงหมดเลย; จึงแบ่งความเย็นได้ออกไปเป็น ๓ ชนิด คือ เย็นของวัตถุ. วัตถุที่ไม่มีชีวิตจิตใจ ที่มันร้อนแล้วมันเย็นลง ความเย็นนั้นก็เรียกว่านิพพาน เช่นถ่านไฟร้อน ๆ เย็นลง ความเย็นนั้นก็ เป็น นิพพาน. ข้าวหรือกับข้าวร้อน ๆ กินไม่ได้ ปล่อยให้เย็นเสียก่อน มันเย็นลงกินได้ ความเย็นนั้นก็ เป็น นิพพาน. หรือวัตถุอะไรก็ตามที่มันร้อนแล้วมันเย็นลง ความเย็นอันนั้นก็ เป็น นิพพาน; อย่างนี้เรียกว่าความเย็นของวัตถุ, ก็เรียกนิพพานกันมาแต่เดิม ก่อนพระพุทธเจ้า. แม้ในสมัยพระพุทธเจ้า หรือในสมัยที่พูดภาษาบาลีนี้ เมื่อ เล็งถึงวัตถุ คำว่านิพพานก็แปลว่าเย็นของวัตถุ.

อย่างที่สอง มันเย็นของมรรยาท กิริยาอาการ. กิริยาอาการ ที่มันคุร่ายที่มันอันตราย เช่น เสือ หมี อะไรก็ตาม เป็นสัตว์บ้าคุร่าย หรือ วัว ควาย ที่เป็นของป่ายังคุร่าย มีกิริยาอาการอันคุร่าย นี้เรียกว่าร้อน; และเมื่อ สัตว์เหล่านั้นได้รับการฝึกดีแล้ว มันจึงมีกิริยาอาการเย็น. ถึงคนก็เถอะ คนบ้า กิริยาอาการคุร่ายไม่น่าไว้ใจ มาฝึกฝนเสียให้ดี. มีกิริยามรรยาทเย็นลงอย่างนี้ ก็เรียกว่าเย็นเหมือนกัน เย็นลงของกิริยาอาการหรือมรรยาทนี้. นี้พูดไว้สำหรับว่า จะจัดให้เป็นนิพพานของสัตว์เดรัจฉาน. นิพพานที่ ๑ ของวัตถุที่ไม่มีชีวิตจิตใจ. นิพพานที่ ๒ ของสัตว์เดรัจฉานที่มีคุณค่าแสดงทางกิริยาอาการ.

นิพพานอย่างนี้ ๓ เย็นของจิตใจ คือเย็นของมนุษย์ที่มีคุณธรรมดี มีธรรมะมากแล้วใจเย็น. ถ้ามีกิเลสมันร้อน ที่นี้กิเลสมันละลายไป ว่างไปมันก็ เย็นลง ๆ ความเย็นนี้เรียกว่านิพพาน นิพพานของคน. แต่พูดกว้าง ๆ ว่า เย็นใจก็แล้วกัน เพราะมันมีเย็นใจอย่างอื่น ซึ่งไม่ตรงกับหมดกิเลสนั้นก็ยังมี. จำไว้ให้ดีกว่าก่อนว่า นิพพานนี้แปลว่าเย็น : เย็นของวัตถุก็ได้, เย็นของกิริยา อาการท่าทางก็ได้ และเย็นของจิตใจก็ได้; เรียกว่านิพพานเหมือนกันหมดโดย

ภาษาพูด. แต่ว่า นิพพานในทางธรรมนั้นหมายถึงเย็นโดยจิตใจ ^{นี้มีหลัก}
 อยู่อย่างนั้น. ในที่นี้เราจะพูดถึงเรื่องเย็นโดยจิตใจอย่างเดียว; เย็นทางวัตถุ
 เย็นทางกิริยาอาการนั้นมันไม่เกี่ยวกับธรรมะ. ที่เกี่ยวกับธรรมะ นั้นมีแต่
 เรื่องเย็นทางจิตใจ.

เย็นทางจิตใจนี้ ก็ยังแบ่งออกไปได้เป็นระดับๆ ตามความสูงหรือต่ำ
 ของสติปัญญา หรือการศึกษาขั้นกว่า หรือวัฒนธรรมที่เป็นมาแต่ต้นจนบัดนี้.

ความสูงต่ำของสติปัญญา ทำให้เกิดเข้าใจความเย็นนั้นแหละสูงต่ำได้.
 ดังนั้น ตามที่ได้เป็นมาแล้วในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ที่กันกว่าเรื่องนิพพาน
 เรื่องความเย็น โดยเฉพาะในประเทศอินเดียนี้ ที่แรกเขาไปหลงเอาความเย็น
 เพราะได้อย่างออกอย่างใจในทางกามคุณ เราหิวกามคุณ เป็นความร้อน พอได้
 กามคุณอย่างใจ ก็เป็นความเย็นชนิดหนึ่งขึ้นมา. ฉะนั้นเขาหลงเอาความสมบูรณ์
 ทางกามารมณ์ อย่างสูงสุดเรื่องเพศนี้ เป็นนิพพาน หรือเป็นของเย็น ก็ได้
 พักหนึ่งยุคหนึ่ง มันเย็นจริงหรือไม่ ก็ตอบได้อย่างกำกวม มันเย็นชั่วระงับ
 ความหื่นกระหายได้ขณะหนึ่งเท่านั้น แต่แล้วมันไม่ใช่เย็นจริง.

ฉะนั้นต่อมา ผู้มีปัญญาก็ค้นพบว่า นั่นไม่ใช่เย็นจริง นี้ยังไม่ใช่นิพพาน
 แท้ เป็นนิพพานหลอกเด็กไป แล้วต่อมากันพบจิตที่เย็นจริง เพราะอำนาจของ
 สมာธิ คือทำให้จิตหยุดจากความกระวนกระวาย ระส่ำระสาย ฟุ้งซ่าน จิตมีความ
 สงบเย็นลงมาด้วยอำนาจของการฝึกฝน ก็เลยถือเอาความเย็นจากการทำสมาธินี้
 เป็นนิพพานกันมาพักหนึ่ง ยุคหนึ่ง นานมากเหมือนกัน; จนกระทั่งถึงยุค
 พุทธกาลก็ยังมีเหลืออยู่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงพวกนี้เหมือนกันว่า พวกที่ยังหลง
 เอาจตุตถฌานเป็นนิพพาน ยังมีอยู่แม้ในครั้งพุทธกาล. พวกนี้เอาความสุขที่เกิด
 จากสมาธิเป็นนิพพาน ก็อย่างน้อยก็ได้จตุตถฌาน. ผู้ที่สามารถทำจตุตถฌาน

ให้เกิดขึ้นได้ จะรู้สึกว่าสุขเหลือประมาณ กระทั่งสูงขึ้นไปถึง ทั่วกายตะนะ ต่างๆ เช่นอากิญจัญญายตะนะ เวนสัจญานาสัจญายตะนะ ฯลฯ หลงกันอยู่อย่างนี้ อยู่ยุคหนึ่ง.

ต่อมาสติปัญญาสูงขึ้น จนเกิดพระพุทธรเจ้า พระพุทธรเจ้าท่านพบว่าสองอย่างนั้น มันก็ยังไม่ใช่นิพพานแท้ มันเย็นอยู่เหมือนกัน แต่ไม่ใช่เย็นที่แท้จริงหรือที่สุด. เย็นแท้จริงคือต้องหมดกิเลส ไม่มีกิเลสเหลืออยู่ กระทั่งหมดกรรม ไม่มีกรรมด้วย; หมดกิเลสหมดกรรม จึงจะหมดทุกข์; ถึงจะเย็นจริง. หมดกิเลสหมดกรรม แล้วจึงหมดทุกข์ ซึ่งเป็นผลของกรรม มันจึงจะเย็นจริง. นี้คือเย็นเหลือที่จะพรรณนาได้ เรียกว่านิพพานจริง.

ลองเปรียบเทียบกันดู : เย็นเพราะได้กำมารมณตามต้องการ, เย็นเพราะจิตเป็นสมาธิ, เย็นเพราะจิตหมดกิเลส มันเป็น ๓ ชั้นอยู่อย่างนี้. แต่ก็ต้องเรียกว่าเย็นด้วยกันทั้งนั้น แม้สองอย่างแรกนั้นมันจะเย็นไม่จริง แต่ก็ยังดีกว่าร้อน. นี้ถ้าเอาความสูงต่ำของสติปัญญาเป็นประมาณ มันก็ได้อย่างนี้.

ถ้าเราจะเอาน้ำหนักของการกระทำ หรือความสามารถของการกระทำ เป็นประมาณ ที่เกี่ยวกับนิพพานจริงๆ หรือนิพพานไหนก็ตาม ก็ยังแบ่งได้เป็น ๓ ชั้นว่า : เย็น เพราะประจวบเหมาะเข้าหรือเป็นเอง นี้มันก็เย็นชนิดหนึ่ง. มันประจวบเหมาะเข้า เช่นท่านทั้งหลายมาที่วัดนี้ ประสบสิ่งแวดล้อมอย่างนี้ จิตใจมันก็เย็นลง โดยความประจวบเหมาะ เย็นเองไม่ต้องทำอะไร นี้มันก็เย็นชนิดหนึ่ง; เรียกว่าเย็นประจวบเหมาะ เย็นเองตามธรรมชาติ. หรือว่าเมื่อมันร้อน ร้อนหนักเข้าๆ มันก็ช้เก็จร้อน มันก็หยุดไปเอง เหมือนง่วงนอน มันก็นอนหลับไปเอง อย่างนี้; นี้เย็นอย่างหนึ่ง มันเป็นไปเอง.

อย่างที่สอง เราฝึกฝนและบังคับได้ ให้จิตมันสงบอยู่ชั่วเวลาที่เราบงคับมัน อย่างนี้มันก็เย็น เพราะบังคับไว้. มัน เย็นได้เท่าที่เราบงคับไว้ ได้ด้วยการปฏิบัติของเรา; เย็นอย่างนี้ก็ไม่ใช่อยุ่เย็นที่สุด. เย็นที่สุด ดาววที่สุคนั้นก็ต้องเพราะหมคกิลเลส หมคกรรมหมคทกขี้อีกนั่นแหละมันจึงจะเย็นจริง. แต่มันก็เรียกว่าเย็นทั้งสามอย่าง และเรียกได้ว่านิพพานทั้งสามอย่าง. แต่ถ้าไม่เย็นจริง ไม่เย็นสนิทจริง เราไม่เรียกว่า “ปรินิพพาน”.

ขอเตือนย้ำไว้เสมอว่า นิพพานก็ตาม ปรินิพพานก็ตาม หมายถึงมีชีวิตอยู่นะ อย่าเอาไปปนกับต่อตายแล้ว นั่นมันเป็นเรื่องของคน หลับตาพูด. นิพพานหรือปรินิพพานก็ตาม เป็นเรื่องของคนเป็น ๆ ที่มีชีวิตอยู่ ไม่ใช่คนตายแล้ว. ฉะนั้นถ้ามีเย็นก็เรียกว่านิพพาน ถ้าเย็นจริงเย็นถึงที่สุดก็เรียกว่า “ปรินิพพาน”. ถ้าว่าเย็นโดยประจวบเหมาะเรียกว่า “ตถังคนิพพาน”, เย็นเพราะเรบบังคับเอาได้ด้วยการกระทำเรียกว่า “วิกขัมภนนิพพาน”, นี้ ยังไม่ใช่เย็นสนิทหรือเย็นจริง. แต่ให้เข้าใจไว้ ให้รู้จักสังเกตไว้ ว่าเย็นโดยบังเอิญไม่ต้องทำอะไร ก็มี แล้วเราก็ออยู่ได้ด้วยความเย็นอันนี้ เราจึงไม่เป็นบ้า. ถ้าจิตมันฟุ้งซ่านเรื่อย มันร้อนเรื่อย ไม่รู้จักเย็นตามธรรมชาติเลย เราก็ต้องตายหรือเป็นบ้าหรือเป็นโรคเส้นประสาท. นี้เราก็มวิธีทำให้มันเย็นโดยการบงคับปฏิบัติให้ถูกต้อง มันก็แก้สิ่งร้าย ๆ เหล่านั้นได้; แล้วเราทำไป ๆ ๆ ๆ จนสามารถทำให้มันเย็นสนิท เพราะหมคกิลเลส. นี้ คำว่าเย็นหรือนิพพาน มันมีเป็นชั้น ๆ อย่างนี้; เย็นประจวบเหมาะ เย็นบงคับเอา, และเย็นเพราะหมคกิลเลส.

ที่นี้ ก็อยากจะพูดถึง คำว่านิพพาน โดยความหมายอย่างอื่นให้เข้าใจไว้ อีกทีหนึ่ง เพื่อช่วยให้เข้าใจทั้งหมดได้ง่ายเข้า ก็คืออยากจะให้ได้ยินได้ฟังคำว่า “นิพพานชิมลอง” หรือตัวอย่างสินค้า นี้ เรียกว่านิพพานชิมลอง ตัวอย่างสินค้า

เราไปที่ไหน เราทำอะไร หรืออย่างสมมติว่ามาที่นี่ แล้วเย็นนอกเย็นใจ นี่แหละเป็น นิพพานชิมลอง.

นิพพานอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า นิพพานทันใจอยาก ต้องการเมื่อไร ทำได้ทันใจอยาก. ยังไม่ใช่นิพพานจริงเหมือนกัน แต่ว่ามีรสอย่างเดียวกัน แล้วทำได้ทันใจอยาก; คือให้ฝึกสมาธิ ถ้าฝึกสำเร็จแล้ว ก็หมายความว่าเราอยากจะมีสมาธิเมื่อใดก็มีได้เมื่อนั้น; พอเราอยากจะนิพพานทันใจอยากขึ้นมา เราก็เข้าสมาธิ ก็ได้อยู่ในความเย็นทันใจอยาก แล้วก็เย็นเหมือนกัน เย็นจริงๆ.

นิพพานอีกอย่างหนึ่งที่ควรจะเรียกว่า “นิพพานชั่วคราว” หรือนิพพาน ชั่วขณะ แปลว่าด้วยการที่เราทำขึ้นก็ตาม หรือมันเป็นเองก็ตาม กินเวลาชั่วขณะ หรือชั่วคราว บางทีจิตใจมันก็โปร่งเย็นสบายขึ้นมาเฉยๆ โดยไม่มีเหตุผล หรือว่า เราได้รับการพักผ่อนนอนหลับสบายดี ตื่นขึ้นมาก็ชุ่มชื้นเยือกเย็นไม่มีกิเลสอะไร รบกวน มันก็เป็นนิพพานประจวบเหมาะ แล้วก็เป็นเรื่องชั่วคราวหรือชั่วขณะ, ทั้งหมดมันล้วนแต่เป็นนิพพานชั่วคราวหรือทันใจอยาก หรือเอาไว้ที่ก่อน หรือ ชิมลอง.

ยังมีนิพพานแท้^{๑๓}อีกพวกหนึ่ง แม้ที่เป็นนิพพานแท้ ก็ยังแบ่งเป็น ๒ ชั้น คือชั้นที่เป็นพระอรหันต์ พระอรหันต์นั้นเรียกว่า นิพพานแท้^{๑๔}นิพพาน ถึงที่สุดทั้งนั้นแหละ แต่ว่าพระอรหันต์ที่แรกเป็น ท่านเพียงแต่หมดกิเลสสิ้นเชิง แต่ว่าร่างกายของท่านเปลี่ยนตามไม่ทัน ฉะนั้นท่านจะยังมีความรู้สึกในเวทนาต่างๆ บางคราวเวทนาจะเป็นของร้อนสำหรับท่านคือ รู้สึกเจ็บปวดแสนสาหัส ทนทรมาณ ทั้งที่เป็นพระอรหันต์แล้ว เวทนานั้นยังเป็นของไม่เย็นอยู่ก็มี; ที่นั้นต่อมา พระอรหันต์ที่อยู่ไปๆ และจะเป็นเวลาเท่าไรก็ไม่แน่ แต่มันเปลี่ยนหมดจน

กระทั่งว่าเวทนาไม่มีทางที่จะร้อนขึ้นมามาก แม้เวทนาที่จะเอาชีวิต. ในบาลีเรียกพระอรหันต์ที่แรกเป็น เวทนายังไม่เขารู้ป็นว่า “**อนุปาทิสเสนิพพานธาตุ**” ท่านได้นิพพานธาตุชนิดที่ยังมีเชื้อเหลืออยู่ ท่านยังจะต้องผจญกับเวทนาที่เป็นทุกข์อย่างที่เราเรียกว่า “**เป็นทุกข์**” หนึ่ ต่อมาท่านอยู่เหนืออำนาจของเวทนา ไม่มีอะไรทำให้เป็นทุกข์ได้ เรียกว่า “**อนุปาทิสเสนิพพานธาตุ**” อย่างพระพุทธเจ้าของเรา ปรีนิพพานด้วย อนุปาทิสเสนิพพานธาตุ คือไม่มีเวทนาที่เป็นของร้อนเลยสำหรับท่าน. หนึ่ นิพพานแท้ก็ยังมีชนิดที่ยังไม่ถึงที่สุด และถึงที่สุดอย่างนี้.

หนึ่ เราพูดเรื่องเย็น ๆ กันมา ขอให้รู้จักคำว่าเย็น ให้หมดสิ้นอย่างนี้ ตามธรรมชาติตามธรรมดา ไม่มีเลขน้อยอะไร ทางคำพูดทางตัวหนังสือ. สรุปความเมื่อถามว่านิพพานคืออะไร? ก็ตอบว่านิพพานนั้นคือเย็น. เย็นของสิ่งทีร้อน ไม่ใช่เย็นของสิ่งทีมันไม่ร้อน. สิ่งทีมันเย็นอยู่เองนี้ เราไม่พูดได้ว่ามันเย็นอีก. แต่ถ้ามันมีความร้อนอยู่แล้ว มันมีทางทีจะต้องเย็นลง ๆ เราเรียกว่าความเย็นลงของสิ่งทีร้อนนี้ ว่าเป็น “**นิพพาน**”; จะเป็นกายร้อน ใจร้อน อะไรร้อนก็ตาม ถ้ามันเย็นลงไปนั้นก็เป็นนิพพาน, เช่นไม่สบายใจมาจากบ้าน พอเข้ามาในป่าอย่างนั้นมันเย็นลง ความไม่สบายใจมันเย็นลง หนึ่ก็เรียกว่านิพพาน ชนิดหนึ่ง ๆ, นิพพานชั่วคราว นิพพานประจวบเหมาะไปตามเรื่อง.

จะนั้นจึงบัญญัติความหมายให้ชัดเจนไปว่า นิพพานนั้นคือความเย็นลงของสิ่งทีมีความร้อน จนกระทั่งถึงที่สุด. แล้วเป็นสิ่งที่รู้ได้ด้วยจิตใจของคน เพราะฉะนั้นต้องเป็นเรื่องของคนเป็น ๆ ไม่ใช่เรื่องของคนตายแล้ว. หนึ่แหละคือนิพพานทีทุกคนจะต้องสนใจ เป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นเรื่องทีทุกคนเข้าใจได้ ไม่เหลือวิสัย ไม่อะไรหมด เป็นเรื่องของความเย็นหลาย ๆ ชนิด หลาย ๆ ชั้น แล้วเราก้ทำให้ได้ตามสมควรแก่ความสามารถของเรา. ขอเตือนอีกครั้งว่า หนึ่แหละ

คือนิพพานที่ท่านทั้งหลายจะเข้าใจได้ ในเมื่อถามว่านิพพานคืออะไร? คือเย็นลงแห่งสิ่งที่ร้อน : มันจะเป็นวัตถุหรือจะเป็นสัตว์ไตร่ตรอง หรือว่าจะเป็นคนมนุษย์ก็ตาม; มันเย็นลงแล้ว ก็เรียกว่านิพพาน มีเท่านั้นเอง สั้น ๆ ลุ่น ๆ ว่าเย็นลงของสิ่งที่ร้อน.

เอาละ ที่นี้จะพูดถึงนิพพานเพื่อเจอ นิพพานพื้นเผื่อของนักปฏิบัติ เพื่อทดสอบว่าถูกต้องด้วยว่า ใครจะว่างนอนก่อนใคร. ถ้าพูดถึงนิพพานของนักปฏิบัติแล้ว จะมีมากมาย : หมายความว่าเรื่องปฏิบัติในพระพุทธศาสนานี้ มันเพิ่งจะเกิดขึ้นเมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว นานเข้าๆ เรื่องปฏิบัติ เรื่องตัวหนังสือ เรื่องคัมภีร์ ตำราอันมันมากขึ้น ๆ ปฏิบัติมันมากขึ้น ๆ จนท่วมหัวท่วมหู : พอมาถึงยุคปฏิบัติท่วมหัวท่วมหูนี้ เรื่องของนิพพานมันก็เลยมากขึ้น ท่วมหัวท่วมหูเหมือนกัน แต่ก็ควรจะลองฟังไว้บ้าง มันมีประโยชน์ที่จะช่วยให้เข้าใจได้.

พอหลังพุทธกาลแล้ว สิ่งทีเรียกว่าปฏิบัติ การศึกษาทางหนังสือหนังสือ คัมภีร์ ตำราวรรณคดี มันหนาขึ้น ๆ ๆ เป็นดอกเห็ดในฤดูฝน เพราะฉะนั้น การตีความนั้นนี้ มันก็เลยมากขึ้น ๆ ๆ. ที่นี้คำว่า "นิพพาน" ก็ถูกบัญญัติความหมายและตีความมากมาย ๆ ๆ จนคำว่า "นิพพาน" คำเดียวมีความหมายได้หลายอย่าง เรียกนิพพานว่า ธรรม ก็มี เรียกนิพพานว่า ธรรมชาติ ก็มี เรียกนิพพานว่า อายตนะ ก็มี; แม้แต่คำแทนชื่อหรือไวพจน์ของนิพพานก็มีมากขึ้นมา. และศัพท์คำว่านิพพานเปลี่ยนความหมายไปตามสาธารณะของศัพท์นั้น ตาม case ตามกรณีของศัพท์นั้น ๆ ที่มีใช้อยู่ในคัมภีร์ทั้งหมดนั้นอย่างที่จะว่าให้ฟังนี้ :—

(๑) นิพพาน เป็นแดนหรือเป็นที่ นิพพาน คือ แดนที่เข้าไปสงบรำงับดับแห่งสังขาร หรือแห่งวัฏฏสงสาร หมายความว่า ที่นั้นแดนนั้น มันเป็น

แดนที่เข้าไปสงบรำงับของวิภูฏสงสาร ของสังขาร. อยู่ที่ไหนก็บอกไม่ได้ ชี้ไม่ได้ พุทให้เป็นกลาง ๆ ว่า เป็นแดนเป็นเขต เป็นที่ที่สังขารมันจะดับลงที่นั่น. อย่างนี้ เราไม่ต้องรู้จักได้ แต่ตัวหนังสือมันมี แล้วมันก็มีเป็นเรื่องของทางสติปัญญา.

(๒) นิพพานที่ เป็นเครื่องมือ เป็นธรรมชาติ ทำความสิ้นไปแห่งกิเลส เป็น ธรรมชาติเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งอาสวะ นั้นเป็นเครื่องมือ. เราอาศัยนิพพานเป็นเครื่องมือ เราจึงฆ่ากิเลส ฆ่าอาสวะ; นี่นิพพานเป็นเครื่องมือ.

(๓) นิพพาน เป็นกิริยาอาการ คืออาการที่กิเลสสิ้นลง ดับลง หรือว่างไป อาการที่มันสิ้นลง ว่างลง ดับไป ของโลภะ โทสะ โมหะ เรียกว่านิพพาน; นี่หมายถึงกิริยาอาการที่มันสิ้นไป.

(๔) นิพพาน เป็นผล ของการสิ้นไปแห่งกิเลสนี้. โดยนัยอย่างนี้ นิพพานเป็นความสุขอย่างยิ่ง นิพพานคือความเย็นอย่างยิ่ง นิพพานคือความไม่เสียบแทงเผาผลาญ; กระทั่งนิพพานเป็นความว่างอย่างยิ่ง.

อย่างน้อยมันตั้ง ๔ ความหมายแล้ว คือเป็นที่หรือเป็นแดนสำหรับดับกิเลส, แล้วเป็นเครื่องมือสำหรับดับกิเลส, แล้วเป็นกิริยาอาการของการสิ้นไปแห่งกิเลส, แล้วก็เป็นผลที่เกิดมาจากการสิ้นไปแห่งกิเลส; ตั้ง ๔ ประเภทแล้ว แต่ละประเภทยังแยกผ่อยออกไปได้อีกมาก จะค่อย ๆ มากขึ้น ๆ ค่อย ๆ เพื่อค่อย ๆ เพื่อเจือชนจนเวียนหัว.

ที่นี้ก็ขยายความเบ็ดเตล็ดออกไปว่า นิพพานนี้เป็นสิ่งที่ต้องรู้ต้องถึง มันเป็นจุดปลายทาง. พบบาลีแปลก ๆ ในพระไตรปิฎกแห่งหนึ่ง เรียกนิพพาน

นี้ว่า “วิญญาณ” แต่ไม่ใช่วิญญาณอย่าง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือวิญญาณ
อย่างอื่น. คำว่า “วิญญาณ” เฉพาะในที่นี้แปลว่า **สิ่งที่คนต้องรู้ ต้องรู้แจ้ง**
คือนิพพานนั่นเอง. **สิ่งที่มนุษย์ควรรู้แจ้งถึงที่สุด ไม่มีอะไรนอกจากนิพพาน ;**
เลยเรียกนิพพานเป็น “วิญญาณ” อย่างนี้ก็มิ. **นี่แหละมันเผื่อมันเผื่อมากขึ้นตาม**
ตัวหนังสือ หรือโดยตัวหนังสือ.

ยังมีอีกว่านิพพานเป็นธรรม เป็นธรรมะอย่างยิ่ง เป็นธรรมะสูงสุด,
นิพพานคือเกาะ, นิพพานคือที่พึ่ง, นิพพานคือที่ค้ำคาน, นิพพานคือ
บ่อมปราการ พุทธตั้งวันก็ไม่จบ ว่านิพพานนั้นคืออะไร? **แล้วยังมีว่านิพพาน**
เป็นอมฤตธรรม เป็นอมตธรรม เป็นความไม่ตาย, นิพพานเป็นอสังขตธรรม
สิ่งที่ไม่มีบัจจัยปรุงแต่ง, นิพพานเป็นวิสังขาร ไม่ปรุงแต่งอะไร, นิพพานเป็น
อภัยกฤต คือพูดว่ามันเป็นอะไรก็ไม่ได้; ในที่สุดกล่าวว่านิพพานเป็นนคร
เป็นอมตมหานคร คิวโมกข์ อมตมหานคร. สมมุติเป็นเมืองเป็นนครอะไร
อันหนึ่ง ซึ่งให้คนรีบทำบุญเข้าจะได้ไปถึง ไปอยู่ในนครนั้น. แล้วนิพพาน
ยังเป็นอะไรอีกเยอะเยอะ จนในที่สุดก็จะเห็นว่า สุดอยู่แต่เป็นบรมสัพพัญญา
“บรมสัพพัญญา” เป็นความว่างที่สุด เป็นความว่างสูงสุด. นี่คือนิพพานตามนัย
แห่งปริยัติ จะพูดกันตั้งเดือนตั้งปีก็ไม่จบ; เท่าหัวข้อที่ยกมาพูดนี้ พูดกันตั้งปี
ก็ไม่จบ.

ถ้านิพพานที่เกิดขึ้นเพราะเห็นอนิจจัง ก็เรียกว่า **“อนิมิตตนิพพาน”**
ถ้านิพพานเกิดขึ้นเพราะเห็นทุกข์ ก็เรียกว่า **“อุปปณฺธิตนิพพาน”**, ถ้านิพพานที่เกิด
ขึ้นโดยเห็นอนัตตา ก็เรียกว่า **“สุญญตนิพพาน”** ๓ **ชื่อหรืออธิบายตั้งเดือนสองเดือน**
ก็ไม่จบ.

ที่นี้ยังมีแถมมากไปจนไม่น่าเชื่อ และไม่อยากจะเชื่อ ในหนังสือชั้นหลังๆ นี้พูดว่า กิเลสนิพพาน ชันธนิพพาน ธาตุนิพพาน. จะพูดว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะว่ากิเลสของท่านสิ้นไปก็เรียกว่า “กิเลสนิพพาน” ต่อมาร่างกายของท่านแตกดับ เรียกว่า “ชันธนิพพาน” เหลือพระธาตุอยู่ พระธาตุมีอยู่ในที่ต่างๆ ทั่วโลก แบ่งกันไปนี้ แล้วอีกประมาณกี่พันปีก็ไม่ทราบ พระธาตุเหล่านี้จะรวมตัวเข้ามาเป็นพระพุทธเจ้าอีกทีหนึ่ง แสดงธรรม แสดงปาฏิหาริย์อะไรเสร็จแล้วจะนิพพานอีกทีหนึ่ง เรียกว่า “ธาตุนิพพาน”. อย่างนั้นมันชักจะเหลือเชื่อมากขึ้นทุกที แต่มันก็มีกล่าวไว้ในหนังสือชั้นหลังๆ ว่าธาตุนิพพานว่ากิเลสนิพพาน ชันธนิพพาน.

ที่นี้ยังมีนิพพานที่ประหลาดๆ มีอยู่ในหนังสือคำแถลงการณ์ ประกาศโฆษณาแถลงการณ์ว่า ท่านองค์นั้นท่านองค์นี้ นิพพานไปแล้ว อย่าออกชื่อดีกว่าไปค้นหาหนังสือแถลงการณ์บางเล่มอ่านดู จะมีพบว่าเอาคำนิพพานมาใช้แก่การตายทำลายขันธ ของคนบางคนในยุคปัจจุบันนี้. แล้วบางทีเขาเรียกว่า ไม้ นิพพาน ต้นไม้ นิพพาน เป็นต้น คือไม้ต้นนั้นมันตายอย่างผิดปกติธรรมดา ก็เลยเรียกว่า ต้นไม้ต้นนั้น นิพพาน นี้ก็มี.

นี่คือนิพพานที่เพ้อของภาษาทางปริยัติ มันมีอยู่มากมายอย่างนี้. มันไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติ มันเป็นเรื่องของนักปราชญ์ในทางคำพูด ในทางตีความทางภาษาทางปริยัติ; พวกเราไม่ต้องสนใจ. สมัครเอานิพพานตามภาษาพูดของชาวบ้านผู้โง่เขลาดีกว่า.

อาตมาก็สมัครถือเอานิพพานอย่างนี้ นิพพานตามคำพูด ตามภาษาพูดของชาวบ้านผู้โง่เขลา คือเย็นเท่านั้นเอง; มีแต่คำว่าเย็นคำเดียวเท่านั้นเอง

ไม่ต้องการอะไรมากกว่านั้น. ถ้าจะขยายออกไปอีกก็คือ ความเย็นก็เรียกว่านิพพาน เครื่องทำให้เย็นมันก็เป็นนิพพาน กิริยาอาการที่ดับเย็นก็เป็นนิพพาน; ไปๆ มาๆ ก็อยู่ที่เย็นคำเดียวเป็นนิพพาน.

ฉะนั้น ขอให้ทุกคนภาวนา สำหรับที่จะรู้จักกับความเย็น ตั้งใจที่จะรู้จักกับความเย็น ระวังคำพูดของพวกผู้มากยากนาน คือนักปริยัติที่เข้ามาแล้ว เป็นพวกผู้มากยากนาน; ก็รู้มากเข้าๆ ก็ยังมีความทุกข์ ความลำบากมากเข้าๆ พวกนักปริยัติเป็นอย่างนั้น. เขาจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พวกบ้าหอบฟาง” หอบฟางเสียท่วมหัวท่วมหูท่วมตัว แต่ไม่มีข้าวสักเม็ดหนึ่ง มันเป็นฟางล้วนๆ อย่างนี้เรียกว่า บ้าหอบฟาง, ความรู้อ้างชนิดมันมีลักษณะอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่งก็เรียกว่า “พวกกำมือเปล่า” หมายความว่า ไม่มีอะไรที่มีค่ามีราคาอยู่ในกำมือของเขา เรียกว่า “โมฆบุรุษ” แต่รู้พระไตรปิฎก รู้อรุณกถา รู้บาลี รู้อะไรหมด คือภิกษุบางรูปในครั้งพุทธกาล วัตรธรรมมากมาย แต่พระพุทธเจ้าเรียกว่า โมฆบุรุษ เพราะเขาเพียงแต่รู้. เดี่ยวนี้แม้เพียงแต่รู้ มันก็มีประโยชน์นะ ถ้ารู้มากก็เป็นครู เป็นโปรเฟสเซอร์ สอนได้เงินเดือนละหลาย; มันเพียงแต่รู้มันก็ยังไม่มีประโยชน์. แต่ทางธรรมเขาเรียกว่า มันรู้มากยากนาน รู้บ้าหอบฟาง ดับทุกข์ไม่ได้; แต่มันมีประโยชน์ ทางโลกๆ ในทางทำมาหากิน เป็นเครื่องมือหากินก็ได้.

ขอให้เรารู้จักนิพพาน ในความหมายของชาวบ้าน ผู้โง่เขลา อาตมาก็สมัครอย่างนั้น รู้แต่ว่ามันเย็นๆ เป็นเครื่องทำความเย็น เป็นที่เย็น เป็นกิริยาอาการที่มันเย็น ไม่พูดกันเรื่องตัวหนังสือให้มากมายเป็นภูเขาเลากา. เอาละ พอกันที่สำหรับนิพพานคืออะไร.

นิพพานตามความหมายของชาวบ้านผู้โง่เขลา^๕ ก็เป็นส่วนนิพพานตามความหมายของนักปริยัตินั้นเพื่อเจ้า พุคเดือนหนึ่งก็ไม่จบ ปีหนึ่งก็ไม่จบ จนตายก็ไม่จบ เพราะมันพุทได้แก่นั้นแก่นั้นโน้น ตามความค้นได้ของตัวหนังสือไม่มีที่สิ้นสุด.

หัวข้อต่อไปที่เราจะพูดกันก็คือ นิพพานเมื่อไร? จะนิพพานกันเมื่อไร? หัวข้อที่จะบรรยายในวัน^๕ก็มีแล้วว่า จะนิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้ หรือว่านิพพานต่อตายแล้ว; มันมีอยู่ ๒ แง่. นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้ พุคตรงๆเลย เป็นภาษาชาวบ้านผู้โง่เขลาอีกเหมือนกัน ไม่ก้าวลมไม่ทันได้ ว่านิพพานแท้ต้องที่นี้และเดี๋ยวนี้. อย่างนี้ขอให้ทุกคนหลับตานึกถึงเรื่องความร้อน : ถ้าร้อนที่ไหน มันต้องดับที่นั่น, ถ้ามันร้อนเมื่อไร มันต้องดับร้อนเมื่อนั้น, จึงจะเป็นนิพพานแท้. ร้อนเมื่อไรดับมันเมื่อนั้น, ร้อนที่ไหนดับมันที่นั่น ให้มันติดกันไปเลยไม่ต้องแยกออกจากกัน. อย่างว่าร้อนชาติ^๕ แล้วไปดับร้อนชาติหน้า ลองไปกิดคชิวามันเรื่องบ้าหรือเรื่องดี. หรือว่ามันร้อนที่นี้ แล้วไปดับร้อนที่กรุงเทพฯ มันจะทำได้อย่างไร. มันต้องว่าร้อนที่ไหนดับร้อนที่นั่น ร้อนเมื่อไรดับร้อนเมื่อนั้น นั่นจึงจะมีความหมายตรงกับนิพพานแท้ของพระพุทธเจ้า. ถ้าไม่อย่างนั้นไม่ใช่ นิพพานของพระพุทธเจ้า ก็เป็นนิพพานไม่แท้ ไม่จริง ของคนอื่น ที่พูตไปตามความเห็นของเขา. ถ้าไม่ดับร้อนที่นั่นและเดี๋ยวนั้นแล้ว ไม่ใช่ นิพพานในพุทธศาสนา. นิพพานในพุทธศาสนาต้องเป็นอกาลิโก; นิพพาน^๕ อกาลิโก — นิพพานเป็นอกาลิโก คือว่าไม่แยกเวลา ไม่เป็นฤดูกาล; ต้องที่นั่นเดี๋ยวนั้น ต้องทันควันที่นั่น : ทำชั้วก็ชั้วเดี๋ยวนั้น ทำคักก็คักเดี๋ยวนั้น ดับเย็นก็เย็นเดี๋ยวนั้น. ถ้าเอาไปไว้คราวอื่น ที่อื่น เวลาอื่น ก็ไม่ใช่พุทธศาสนา และถ้าว่าไม่ดับร้อนที่นั่นและเดี๋ยวนั้น มันก็ไม่มีประโยชน์อะไร. ไปกิดคชิวาจะไม่มีประโยชน์อะไร

อย่างไรไหม้เราเดี๋ยวนี้ เราจะค่อยดับต่อปีหน้า เราก็ตายก่อน มันไม่มีประโยชน์อะไร.

สมมติว่าเราเจ็บไข้ลงเดี๋ยวนี้ แล้วเราก่อยรักษาต่อปีหน้า มันก็ไม่มีประโยชน์อะไร. ถ้าจะมีประโยชน์มันต้องเป็นทีนี้และเดี๋ยวนี้ ตามความหมายของสิ่งที่เรียกว่าธรรม เป็นอกาลิโก เป็นสันทิฏฐิโก. แล้วอีกอย่างหนึ่งก็ต้องรู้จักด้วยตนเอง รู้แทนกันไม่ได้ รู้สึกด้วยตนเองเป็นสันทิฏฐิโก. ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องของคนเป็น ๆ ไม่ใช่เรื่องคนตายแล้ว, และเป็นเรื่องเฉพาะตน มารู้แทนกันไม่ได้ นี่นิพพานต้องทีนี้และเดี๋ยวนี้ และก็โดยผู้นั้น. นิพพานจริงต้องเย็นทันที; ต้องดับร้อนทันที ถ้ายังไม่ดับร้อนยังไม่ใช่นิพพาน.

เพราะฉะนั้นเราจะหาเย็นที่ไหน? ต้องหาเย็นที่ร้อน; ร้อนอยู่ที่ตรงไหน ต้องหาเย็นที่นั่น. ถ้าไม่อย่างนั้นจะไปหาทำไม จะไปหาเพื่อประโยชน์อะไร. ถ้ามันทุกขร้อนอยู่ที่นี้ มันก็ต้องหาความดับทุกข์ที่นี้เวลานี้ โดยบุคคลนี้ของบุคคลนี้; อย่าได้ไปแยกกัน แม้ว่าพูดคุยๆ คล้ายๆ กับว่าตรงกันข้ามแต่มันอยู่ด้วยกัน : เช่นเราจะดับไฟ อย่างนี้เราจะไปดับที่ไหน ช่วยคิดดูซิว่าเราจะดับไฟนี้ เราจะไปดับที่ไหน; มันต้องดับที่ไฟ ไฟมันร้อน เราต้องการเย็น เราต้องการดับไฟ เราก็ตองดับที่ไฟ.

ฉะนั้นต้องหาความเย็นที่ความร้อน หากความดับไฟที่ไฟ. ดังนั้นเราจะดับตัวกู มันจะต้องดับที่ตัวกู. เราจะหาความดับแห่งตัวกูนั้น เราต้องการที่ตัวกู ตัวกูที่มันเกิดขึ้นแล้วจึงดับมันเสีย. ถ้าไปมัวหาที่อื่น มันก็ไม่มีทางพบ : ความทุกข์อยู่ชาตินี้ ดับทุกข์อยู่ชาติหน้า มันก็ไม่มีวันพบกัน. ทุกข์อยู่ที่ตรงไหน ต้องดับทุกข์ตรงนั้น และเมื่อนั้น โดยบุคคลนั้น.

ที่^๕ความหมายมันกว้างสำหรับนิพพานนี้ ว่า มันไม่ปรากฏกิเลสที่ไหน ก็มีนิพพานที่นั่น ; ช่วยจำไว้เป็นคำสำคัญสักหน่อยว่า “กิเลสไม่ปรากฏที่ไหน ก็เป็นนิพพานที่นั่น” เวลานั้นตัวท่านทั้งหลายนั่งอยู่ที่นั่นทุกคน ถ้ากิเลสไม่ปรากฏในใจ นิพพานมีอยู่แล้วที่นั่นในใจนั้น. ถ้าเมื่อใดกิเลสมันกลับมาอีก อ้าว! นิพพานก็หายไป สังสารวัฏฏ์ก็มาอีก สังสารวัฏฏ์หรือความทุกข์หรือความร้อนมันก็มาอีก. เราเลยพูดได้เป็นกฎตายตัว ว่า กิเลสไม่ปรากฏที่ไหน นิพพานปรากฏที่นั่น ; พูดให้เพราะอีกหน่อย ว่า สังสารวัฏฏ์ไม่ปรากฏที่ไหน นิพพานก็ปรากฏที่นั่น. เที่ยวนั้นจิตใจของเราไม่ปรากฏกิเลส นิพพานจึงอยู่แทน คือเย็น แต่ว่าเราหรือร่างกายนี้ หรือนามรูปนี้ มันยังมีความเคยชินแก่การที่จะเกิดกิเลสเหลืออยู่ เพราะฉะนั้นมันอาจจะเกิดกิเลสขึ้นอีก หรือปรากฏออกมาอีก มันจะสลักกันอยู่อย่างนี้.

ที่^๕เรามีสติปัญญาที่ได้มาจากพระพุทธเจ้า รู้จักควบคุมให้กิเลสปรากฏไม่ได้ คือควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในลักษณะที่กิเลสจะมาปรากฏไม่ได้ เราก็มี ความที่ว่างจากกิเลส นั้นยาวออกไปๆ ยาวออกไปๆ คือความเย็นนั้น มันยาวออกไปๆ จนวันหนึ่งไม่เคยมีร้อนสักทีหนึ่ง ; จนเดือนหนึ่งก็ไม่เคยมีร้อนสักทีหนึ่ง ปีหนึ่งหรือหลายปีก็ไม่เคยร้อนสักทีหนึ่ง นี่เราก็สบาย คือเจริญงอกงามไปตามทางของพระพุทธศาสนา นอนหลับสนิท ไม่เป็นโรคเส้นประสาท ไม่วิกลจริต ไม่ตาย. ฉะนั้นกิเลสไม่ปรากฏที่ไหน นิพพานจะปรากฏที่นั่น คือมันอยู่ด้วยกันไม่ได้ มันปรากฏพร้อมกันไม่ได้ แต่ว่ามันจะอยู่ในที่เดียวกัน คืออยู่ในใจ ; จะไปหาของสองสิ่ง^๕ที่อื่นไม่ได้ ต้องหาที่จิตใจ : บางเวลาปรากฏเป็น กิเลส บางเวลาปรากฏเป็น ว่างจากกิเลส มันอยู่ที่เดียวกันนั้น.

ที่นี้แม้ว่าเรายังไม่เป็นพระอรหันต์ เราก็เย็นได้เหมือนกับพระอรหันต์; หากแต่ความเย็นของเรามันมีระยะสั้น. ที่ว่า “เย็น—เย็น” นี้ มันไม่มีเย็นอย่างอื่นไปได้ มันเย็นอย่างเดียวกัน ถ้าไม่อย่างนั้นมันไม่ใช่เย็นหรอก. เพราะฉะนั้นพระอรหันต์เย็นอย่างไร เราก็เย็นอย่างนั้น ในเมื่อเราเย็น แต่เรามันมีเวลาที่กลับร้อน ก็อีกเลสกลับมาปรากฏอีก. ถ้าเผชิญเวลาใดเราว่างจากกิเลส กิเลสไม่ปรากฏ เมื่อนั้นเราก็เย็น อย่างเดียวกับที่พระอรหันต์ท่านเย็น : ไม่รักอะไร ไม่เกลียดอะไร ไม่กลัวอะไร ไม่ต้องการอะไร ไม่ระแวงอะไร ไม่สงสัยอะไร คือไม่มีเรื่องร้อนเลย; แต่ของเรามันเดี๋ยวเดียว มันเปลี่ยนไปเป็นร้อน ที่นี้เราก็ทำให้มันมากเข้าๆ ให้เย็นนั้นมันนานเข้าๆ ยืดออกไปๆๆ จนสิ่งที่ร้อนไม่มีที่อยู่ ที่อาศัย ก็เป็นพระอรหันต์อีกเหมือนกัน.

แล้วขอให้ดูให้ดีๆ เย็นชนิดนี้กลับมีประโยชน์แก่เรามากที่สุด เย็นชนิดชั่วคราวนี้ ทำให้เรารอดชีวิตอยู่ได้ ไม่เป็นโรคเส้นประสาท ไม่วิกลจริต ไม่ตาย เพราะเราเย็นอยู่ได้ชั่วคราว. แม้เวลาเราอนหลับสบายไม่ฝันร้ายนี้ มันก็เป็นความเย็นตามธรรมชาติ ธรรมชาติมีให้ ธรรมชาติจัดสรรให้ อย่างพอเหมาะพอสมสมควร ถูกต้อง เราก็มีการพักผ่อนซึ่งเป็นความเย็น แล้วร่างกายมันก็อยู่ได้ ชีวิตมันก็อยู่ได้; แล้วเราก็ไผ่หาแต่สิ่งแฉะลุ่ม มาแฉะลุ่มอย่างสถานที่นี้ เข้ามามันเย็น เราก็ไผ่หาแต่อย่างนี้เพิ่มเติมเข้าไว้อีก ให้ความเย็นมันมีมากขึ้น ให้มันเย็นติดนิสัยไปจนกระทั่งอยู่ที่บ้านก็เย็น เราอย่าไปทำให้อุ่น.

ที่นี้ดับร้อนได้เท่าไร มันก็เย็นได้เท่านั้น ดับร้อนได้เท่าไร มันก็เย็นยิ่งขึ้นเท่านั้น ดับที่ไหน มันก็เย็นที่นั่น; ดับเมื่อไรมันก็เย็นเมื่อนั้น. ที่ไหนเมื่อไร เท่าไร มันก็ที่นั่น เมื่อนั้น เท่านั้น.

เดี๋ยวนี้เราใช้คำพูดที่จำง่ายอีกคำหนึ่ง ใช้คำว่า “ตัวกู”. ตัวกูไม่ปรากฏเมื่อไร เราก็เขียนเมื่อนั้น. ตัวกูมาปรากฏเมื่อไร เราก็รื้อนเมื่อนั้น ที่นั่นและที่นั่น : ตัวกูใหญ่ก็รื้อนมาก ตัวกูเล็กก็รื้อนน้อย.

ฉะนั้นจึงขอให้จำไว้เป็นหลักว่า เมื่อใดจิตไม่มีตัวกู นิพพานก็มีอยู่ทั้งจิตนั้น; พอตัวกูเกิดได้ในจิตนั้น สังสารวัฏฏ์ก็มาเกิดแทนความเย็น นี้แหละที่ถามว่านิพพานเมื่อไร? ก็ตอบว่านิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้; ถ้าไม่อย่างนั้นไม่ใช่นิพพานในพระพุทธศาสนา. ฉะนั้นจะพูดกันตรงๆ ตามธรรมดาชาวบ้านผู้โง่เขลาซึ่งอาตมาก็ยอมถือลัทธินี้ว่า เรามีนิพพานคือความเย็นที่นี้และเดี๋ยวนี้.

เอาละ ที่นี้มันมีนิพพานอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า “นิพพานต่อตายแล้ว” นี้เป็นคำพูดที่กำกวม และบางทีจะเพ้อเจ้อก็ได้ แต่ก็ควรฟัง. ส่วนนิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้ มันอย่างหนึ่งนะ เราพูดเสร็จไปแล้ว ช่วยจำไว้ให้ดี และเป็นนิพพานแท้ นิพพานจริงของชาวบ้านผู้โง่เขลา โง่เขลาเท่าไร ก็ยังสามารถมีนิพพานได้.

ที่นี้นิพพานต่อตายแล้วนี้เป็นเรื่องยุ่ง เป็นเรื่องคั่นได้ หรือความสลับปลับของคำที่ใช้พูดกัน คือคำว่า “ตาย” นั่นเอง. คำว่า “ตาย” นี้ มีความหมายหลายอย่าง แต่ความหมายที่ถือกันอยู่แล้ว เป็นความหมายที่ผิด หรือไม่มีประโยชน์ คือนิพพานต่อตายแล้ว หมายความว่า นิพพานต่อเมื่อตายเข้าโลงไปแล้วเกิดอีก ตายแล้วเข้าโลงไปแล้วเกิดอีก ตามกันไปหลายสิบหนจึงนิพพาน. ถ้าพูดว่านิพพานต่อตายแล้ว ในลักษณะอย่างนี้แล้ว ผิดหมด ไม่มีถูกเลย; ก็มันไม่มีทางที่จะเกี่ยวกันได้. นิพพานนั้นมันต้องที่นี้และเดี๋ยวนี้ ติดต่อเป็นเรื่องเดียวกันเลย จะไปแยกไว้คนละชาติคนละโลกไม่ได้.

แต่ที่นั่นมันมีคำว่า “ตาย” อีกความหมายหนึ่ง : ตายของร่างกาย
 อย่างที่ว่าตายแล้วเข้าโลง. ที่นี้ ตายของตัวกู โดยที่ร่างกายไม่ต้องตาย นั่นมัน
 อีกความหมายหนึ่ง. ความสำคัญมันหมาย ความโง่ความเขลา ว่าตัวกู—ของกู.
 “ตัวกู—ของกู” อย่างนี้มันตายได้ แล้วเกิดใหม่ได้ ตายได้เกิดใหม่ได้ วันหนึ่ง
 หลายๆ หน. ถ้าคำว่า “ตาย” ในที่นี้ หมายความว่าอย่างนี้แล้ว เราพูดได้เหมือนกันว่า
 นิพพานต่อตายแล้วถูก คือ “ตัวกู” ตายเมื่อไร นิพพานเมื่อนั้น, ตัวกูตายเมื่อไร
 นิพพานเมื่อนั้น. แต่ร่างกายยังไม่ตายนะ; นี้เรียกว่า ตายเสียก่อนตาย
 เป็นการตายชนิดที่ตายเสียก่อนตาย : ตัวกูตาย ร่างกายยังไม่ตาย.

จะนั่นถ้าตัวกูเกิดเมื่อไร มันก็ร้อนเป็นไฟ ตัวกูเกิดขึ้นมาสำหรับ
 จะโลก มันก็โลกๆๆๆ แล้วมันก็ร้อนเป็นไฟ, ตัวกูเกิดขึ้นมาสำหรับจะโกรธ
 มันก็โกรธๆๆๆ แล้วมันก็ร้อนเป็นไฟ, สำหรับจะโง่ จะหลง ก็ร้อนเป็นไฟ,
 พอ “ตัวกู” ตาย มันก็เย็นเป็นนิพพาน. อย่างนี้เรียกว่า นิพพานต่อตายแล้ว
 ก็ใช้ได้เหมือนกัน; แต่ไม่ใช่ตายอย่างเข้าโลงจับไปเผา.

บางที่ยังมีคำพูดว่า ความประมาทนั่นแหละคือความตาย “อปฺปมาโท
 อมตํ ปทํ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ; อปฺปมตฺตํ น มียนฺติ เย ปมตฺตํ ยถามตํ”
 ทั้งหมดนั้นล้วนแสดงว่า ความประมาทนั่นคือความตาย คนประมาทนั่นคือคนตาย;
 เดี่ยวนี้เรามาพูดเสียว่า คนประมาทมันตาย พอตายแล้วหมดความประมาท อย่างนี้
 ก็คือไม่ตาย กลายเป็นนิพพาน; หมดความประมาทเมื่อไร มันก็มีความเย็น
 หรือนิพพานเมื่อนั้น, มีความประมาทเมื่อไร มันก็ร้อนเมื่อนั้น.

จะนั่นเรามีความหมายพิเศษ ที่คนธรรมดาเขาไม่พูดกัน คนธรรมดา
 เขาพูดว่า ตาย หมายถึงจับใส่โลงไปฝังไปเผา; แต่ภาษาธรรมะยังมีถึงกับว่า

“ตาย” ไม่ต้องใส่โลงไปเผา แต่กลับสบายเสียอีก คือตายแห่งตัวกู กลายเป็นไม่ตาย กลายเป็นนิพพาน. ถ้าท่านผู้ใดสมักรจะถือว่านิพพานต่อตายแล้ว ก็ได้เหมือนกัน แต่ต้องแปลความหมายให้ถูก ว่าต่อเมื่อ “ตัวกู” มันตายไปแล้วจึงจะนิพพาน ตัวกูตายที่ไหน มันก็มีนิพพานที่นั่น. ความประมาทตายไปแล้ว ก็มีนิพพานที่นั่น คำว่า “ตาย” นี้ มันมีความหมายพุกกันในกลุ่มมนุษย์หลายชนิด. แล้วก็แยกกาย คว้ากันทั้งนั้น.

คัมภีร์ของพวกคริสเตียนใช้คำ “ความตาย” นี้ว่ามีอยู่ ๒ ความหมาย คือ ตาย คือความทุกข์. ไปกินผลไม้ รู้ตัวชั่วเข้า เลยต้องตาย; นี่คือความทุกข์ เรื่อยไป. และอีกทีหนึ่งหมายความว่า ถ้าเกิดเห็นพระเจ้าเมื่อไร จะต้อง “ตาย” เมื่อนั้น ^๕ หมายความว่ารู้จักธรรมะสูงสุด คือเรื่องนิพพาน “ตัวกู” ก็ตายไป.

ข้อความมีว่า เพราะพระเจ้าไม่ยอมให้โมเสสเห็นตัวพระเจ้า ถ้าโมเสส เห็นตัวพระเจ้าเมื่อไร โมเสสเป็นตายเมื่อนั้น ก็จะหยุดไม่ทำอะไร แล้วจะ ไม่มีประโยชน์อะไร. เมื่อยังต้องการให้โมเสสเที่ยวทำประโยชน์นั้น ประโยชน์นี้อยู่ อย่าเพื่อให้เห็นหน้าพระเจ้า เห็นแต่หลังไร ๆ เห็นแต่ชายเสื้อชายผ้า; หมายความว่า ถ้าใครเห็นพระเจ้า ก็คือเห็นนิพพาน เป็นความตายแห่งตัวกู. นี่แหละ “ความตาย” มันหมายถึงตายใส่โลงก็มี, ความตายหมายถึงเป็นความ ทุกข์อยู่เป็นประจำวันอยู่อย่างโง่เขลา^๕ก็มี, ความตาย ตายแห่งตัวกู^๕ หมายถึง นิพพานก็มี. ตายเพราะเห็นหน้าพระเจ้านั้นคือนิพพาน กลายเป็นว่าไม่ตาย อีกต่อไป. ส่วนที่จะต้องตายนั้นมันตายแล้ว ที่ควรตายมันตายแล้ว. ฉะนั้น ให้เข้าใจไว้ว่า ตายอย่างเนื้อหนังเอาไปฝัง ไปเผาก็มี; ตายเสียก่อนตายไม่รู้จัก ตายอีกต่อไป อย่าง^๕ก็มี. แต่อย่างไรก็ดี อย่าไปถือว่าตายแล้วเข้าโลง ตายแล้ว เข้าโลงนั้น ^๕ ว่าเป็นความตายที่แท้จริง; นั้นมันเป็นเรื่องของร่างกาย. และ

นิพพานมีไม่ได้เพราะการตายชนิดนั้น ; นิพพานมีได้เพราะการตายแห่งตัวกู
ของกู.

นี่คือเรื่องนิพพานต่อตายแล้ว มันมีอยู่อย่างนี้ ; พุทฺธว่าผิดมันก็ผิด พุทฺธว่าถูกมันก็ถูก. แต่ตามที่เข้าใจกันอยู่โดยมาก นั้นมันผิดทั้งนั้น ถูกเขาสอนให้หลงไหลในเรื่องตัวตนตัวกู เป็นเรื่องสัสสตทิฏฐิ เป็นมิจฉาทิฏฐิ ให้หลงเวียนว้าย อยู่ในวัฏฏสงสารเสียมากกว่า.

เอาละ ที่นี้ข้อสุดท้าย คือเวลามันก็จะหมดลงแล้ว ก็จะมีพุทฺธโดยหัวข้อว่า ทำอย่างไรจึงจะเย็นเป็นนิพพาน? เมื่อได้พุทฺธมาแล้วว่า นิพพานคือความเย็น คือเย็นอย่างนั้น ๆ : นิพพานที่นี้เดี๋ยวนี้ก็มี นิพพานต่อตายแล้วก็มี เรียกว่าเย็นทั้งนั้น. ที่นี้ทำอย่างไรจึงจะเย็น? นี้ก็เป็นปัญหาสำคัญ; สำคัญตรงที่ว่า ถ้าเข้าใจผิดข้อนี้แล้ว คนจะรู้สึกว่ นิพพานเป็นเรื่องเหลือวิสัย, ถ้าคนเข้าใจถูกข้อนี้แล้ว จะรู้สึกว่ นิพพานอยู่แค่เอื้อม. แต่ว่าแค่เอื้อมนี้ บางทีมันอยู่ที่หน้าผาก มันมองไม่เห็น เพราะฉะนั้น อย่าคิดว่าแค่เอื้อม คนโง่หาให้ตายก็หาไม่พบทั้งที่มันอยู่แค่เอื้อม.

ที่ว่านิพพานอยู่แค่เอื้อมในที่นี้ หมายความว่า ความเย็นเป็นนิพพานนั้น มันมีอยู่แล้วเป็นพื้นฐาน เราอย่าไปทำอะไรมันเข้าซี มันจะเย็นอยู่เองตามธรรมชาติเป็นพื้นฐาน. ขอให้ถือหลักให้ถูกต้องว่า **พื้นฐานของจิตใจตลอดเวลานั้น คือความเย็น** ความร้อนเป็นของมาใหม่ จรเข้ามาเป็นคราว ๆ เหมือนแขกมาบ้านเรา. แขกไม่ใช่เจ้าของบ้านไม่ใช่อยู่ประจำบ้าน เราเป็นเจ้าของบ้านที่อยู่ประจำบ้าน. ฉะนั้นความเย็นนี้เป็นเจ้าของบ้าน คือมีอยู่เป็นประจำแล้ว ความร้อนนั้นเป็นแขกเข้ามา. แต่แล้วมันเป็นความโง่ของใครก็ไม่รู้ ของนามรูปของร่างกาย ที่ประกอบด้วยอวิชชา นั้นมันชอบรับแขก ที่เป็นความร้อนเข้ามา;

ให้ระวังตรงนั้ให้ตี คือรักษาสภาพพื้นฐานต้งเดิมไว้ให้ได้ ก็แล้วกัน. ข้อนั้เป็นสิ่งที่ทำได้ เพราะพระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสไว้ว่า จิตนั้มันประภัสสร คือ รุ่งเรืองใสสะอาด กระจ่างอะไรอยู่ แต่แล้วมันเศร้าหมองเป็นคราวๆ เพราะแขกคือกิเลสเข้ามาเป็นคราวๆ; ส่วนพื้นฐานของมันคือประภัสสร ใสกระจ่างหยุดนิ่งซึ่งไม่ใช่กิเลสก็แล้วกัน. ฉะนั้นถ้าจะถามว่าทำอย่างไรจึงจะเย็น? ก็ขอพูดตรงๆ ขอภัย ๒ หน ๓ หน ขอภัยที่จะพูดตรงๆ ว่า “ก็คุณอย่าไปเสือกทำให้มันร้อนสิ; คุณอย่าไปแสร้งทำให้มันร้อน คุณอย่าไปเสือกทำให้มันร้อน; มันเย็นอยู่แล้วตามธรรมชาติพื้นฐานของมัน” ที่เราไปสร้างความโลภ ความโกรธ ความหลงขึ้นมา ด้วยความโง่ ความเขล่านั้ เรียกว่า ไปเสือกหรือไปแสร้งไปทำให้มันร้อนขึ้นมา.

พูดอย่างนั้นมันแคบไป พูดให้มันกว้างสักหน่อย ก็ว่ามนุษย์มันไปเสือกทำให้ร้อนขึ้นมา ธรรมชาติมันสร้างมนุษย์ให้เย็น; แต่มนุษย์มันไปเสือกทำให้ร้อนขึ้นมา มนุษย์มีความคิดความนึก ก้าวหน้ากว่าสัตว์เดรัจฉาน ก้าวหน้ากว่าต้นไม้ มันจึงไปเสือกไปแสร้งไปทำ ให้ร้อนขึ้นมา. ส่วนสัตว์เดรัจฉาน ส่วนต้นไม้มันอยู่ตามสภาพเดิม. ฉะนั้นที่ไปหลงนั้นหลงนี้จนโลกขึ้นมา จนโกรธขึ้นมา นั้เรียกว่า ไปเสือกหรือไปแสร้ง ไปทำให้มันร้อนเสีย; ที่มันเย็นอยู่ก็ไปทำให้มันร้อนเสีย.

เอากันอย่างนี้ ว่าพ่อแม่เกิดเรามา ก็เกิดมาอย่างเย็น ให้มาอย่างเย็นๆ พ่อแม่คลอดเรามาในลักษณะที่เป็นความเย็น; แต่พอเราคลอดออกมาจากท้องแม่แล้ว เราได้รับสิ่งแวดล้อมผิด ให้ทะเยอทะยานนั้น นี โนน หลงชั่วหลงดี มากขึ้นๆๆ จนเกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง แล้วร้อน. ถ้าเราได้รับการแวดล้อมที่ถูก ในครอบครัวมีวัฒนธรรมดี พ่อแม่เกิดมาแล้ว สั่งสอนอบรมถูกต้อง มันจะเป็นไปแต่ในทางเย็น.

เดียวนี้มันเป็นกรรมของใคร ของมนุษย์หรือของอะไรก็ตาม โลกมัน หมุนไปในทางที่จะอบรมเด็กให้หลงไปในทางที่ร้อน คือไปหลงในเรื่องดีเรื่องชั่ว ที่ภาษาคริสเตียนเขาเรียกว่า ไปกินผลไม้ต้นที่ทำให้รู้ตัวชั่วขึ้นมา มันก็เลย เกิดโลก เกิดโกรธ เกิดหลง จน “ตาย” อยู่เสมอ. ^๕ จะเห็นได้ว่า ของที่จะร้อนนี้ มันเพิ่งจะเข้ามาเกี่ยวข้อง เพิ่งอุตุริสร้างชน ไปสร้างมันขึ้นมา. ธรรมชาติสร้างมาเย็น พ่อแม่ก็คลอดมาในลักษณะเย็นหรือที่เป็นกลางๆ; แต่เรา โตขึ้นๆนี้ กลับเสือกไปแส้ไปหาส่วนที่จะทำให้มันร้อน เพราะวัฒนธรรมนี้ไม่ดี สอนกันผิด อบรมกันผิดในครอบครัว ไม่ถือตามหลักของพระพุทธเจ้าที่จะให้รู้ว่า ทุกสิ่งยึดมันถือมันว่าตัวกู—ของกูไม่ได้. ถ้าเราได้รับการสั่งสอน อบรม แวดล้อมมาให้รู้ว่า ทุกสิ่งจะถือว่าเป็นตัวกู—ของกูไม่ได้อยู่เรื่อยไป ในทุกกรณีแล้ว จะไม่มีใครร้อน; เด็กๆ จะไม่ร้องไห้ ผู้ใหญ่จะไม่ต้องฆ่าตัวตาย จะไม่ต้องปวดหัว จะไม่ต้องเป็นโรคเส้นประสาท หรือเป็นอะไรทุกอย่างหมด.

นี่ฟังดูแล้วมันก็น่าหวั ในข้อที่ว่า ถ้าถามว่าทำอย่างไรจึงจะเย็น? คำตอบมีอยู่ว่า มันเย็นอยู่เองแล้ว คุณอย่าไปเสือกทำให้มันร้อน; วิธีที่จะแก้ให้ตัวเอง ไม่เสือกที่จะไปทำให้มันร้อนนั้น ต้องพูดกันอีกก็ยาว ต้องพูดคราวอื่น. ในที่นี้ขอให้อธิบายให้เป็นความจริง ชัดแจ้วอยู่ในใจ. เห็นแจ่มอยู่ด้วยตนเองว่า ธรรมชาติพื้นฐานมันเย็นอยู่แล้ว แล้วเราไปเสือกทำให้มันร้อน ฉะนั้น เราอย่าไปเสือกทำให้มันร้อน รักษาสภาพเย็นพื้นฐานไว้ให้ได้ เรื่องมันก็มีเท่านั้นเอง. ถ้าเข้าใจข้อนี้ ก็เข้าใจได้เองทันที ไม่ต้องมีใครบอก ว่า นิพพานที่แท้จริงนั้น เป็น ^๕ สิ่งที่มีอยู่ที่นั่นและเดี๋ยวนี้ ไม่ใช่ต่อตายแล้ว. เอาละ เรื่องของเรามันก็มีอยู่เท่านั้น สำหรับหัวข้อที่จะพูดวันนี้ว่า นิพพานที่เดียวนี้ หรือนิพพานต่อตายแล้ว.

ขอยุติการบรรยายไว้เพียงเท่านี้ สำหรับวันนี้.

มนุษย์ของพระเจ้า กับ คนของกิเลส

— ๓ —

เสาร์ที่ ๒๓ มกราคม ๒๕๑๔

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

วันนี้เราจะได้พูดคุยกันอย่างเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายอีกตามเคย. ขอตักเตือนและขอร้องซ้ำๆ ให้นึกถึงข้อที่ว่าทำไมเราจึงต้องมาพูดคุยกัน—ฟังกัน อย่างนี้บ่อยๆ อย่างที่เราตั้งใจว่าจะทำไปเรื่อย ๆ ทุก ๆ วันเสาร์. ขอให้นึกไว้เสมอว่าฐานะของพุทธบริษัทเราเวลานี้ยังไม่สมกับฐานะ ยังรู้อะไรน้อยเกินไป และยังปฏิบัติอะไรได้น้อยเกินไป หรืออะไรก็ตามที่เรียกว่ายังไม่สมกับฐานะ. ถ้าเราพิจารณาคูสิ่งอื่นๆ โดยเฉพาะที่เป็นเรื่องของโลก นั้นมันก้าวหน้าไปเรื่อย; แต่ฐานะของพุทธบริษัทนี้ยังไม่เป็นอย่างนั้น. นี่ก็เป็นสิ่งที่ควรจะวิตกสำหรับพวกเราชาวพุทธในประเทศไทย ที่ถือกันว่ามีพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองที่สุดกว่าประเทศใด. ถ้ามีว่แต่ที่นึกเอาผ่านเอาเองอย่างนั้น สักวันหนึ่งก็ต้องประจักษ์ออกมาว่า

ไม่รู้จะเอาหน้าไปไว้ที่ไหน คือมีอะไรที่ยังไม่สมแก่เกียรติหรือฐานะของพุทธบริษัท. และอีกอย่างหนึ่งก็ขอให้ถือว่าธรรมะนี้เป็นของยากอยู่บ้าง จึงต้องชวนชวายกันเรื่อย ๆ ไป. ถ้ามันเป็นเรื่องที่ง่าย เราพูดกันคราวเดียวก็พอ; แต่เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่ไม่ง่ายจึงต้องพูดกันเสมอ ๆ. ฉะนั้น จึงขอเจียดเวลามาทำความเข้าใจกัน อย่างน้อย ๆ.

สำหรับเรื่องที่จะพูดก็ได้แสดงความมุ่งหมายไว้แล้วในใบประกาศที่แจกกันไป ว่าในภาคแรก ๓ เดือนนี้ สามเดือนตอนแรกนี้จะพูดกันถึงเรื่องหลักวิชา, สามเดือนต่อไปก็จะพูดถึงเรื่องหลักปฏิบัติและอบรมการปฏิบัติ. ในวันนี้ก็ยังเป็นเรื่องของหลักวิชา หรือว่าเป็นเรื่องทางทฤษฎีที่จะต้องทำความเข้าใจกันเรื่อย ๆ ไปเป็นวงกว้าง ๆ เหมือนกับพื้นฐาน หรือ *back ground* ของตัวการปฏิบัติ. ถ้ามีพื้นฐานดีพอ การปฏิบัติก็จะเป็นไปได้โดยง่าย. ในการบรรยายครั้งที่ ๑ ได้พูดถึง **พระพุทธเจ้าชนิดที่จะอยู่กับเราได้ตลอดเวลา** ผู้ที่ได้ฟังแล้วก็ย่อมจะเข้าใจได้ว่า เราพูดกันถึงเรื่องพระพุทธเจ้าในลักษณะที่จะมองดูกว้างทั่วไปหมด และเลือกเอาว่าพระพุทธเจ้าชนิดไหนและอย่างไร ที่จะอยู่กับเราได้ตลอดเวลา. ในครั้งที่ ๒ ต่อมาก็ได้พูดโดยหัวข้อว่า **นิพพานที่เห็นเดี๋ยวนี้** กับ **นิพพานที่ตายแล้ว** เพื่อจะเป็นเครื่องเปรียบเทียบให้ดูให้ฟังให้เข้าใจ ว่าเรามีความเข้าใจเรื่องนิพพานแตกแยกหรือก้าวก่ายกันอยู่อย่างไร แล้วทำไมจึงไม่ค่อยได้รับประโยชน์จากเรื่องของนิพพาน. ส่วนในวันนี้จะได้พูดในหัวข้อว่า **“มนุษย์ของพระเจ้า กับ คนของกิเลส”**.

“มนุษย์ของพระเจ้า”, “คนของกิเลส”. เพียงแต่ได้ยินหัวข้อก็เข้าใจว่าบางคนอาจจะทายได้ว่ามีความมุ่งหมายอย่างไร. มนุษย์ของพระเจ้า คนของกิเลส บางคนก็อาจจะสงสัยว่าทำไมไปแยกมนุษย์ออกเสียจากคน หรือแยกคนออกไปเสียจากมนุษย์. เอามนุษย์ไปไว้ฝ่ายพระเจ้า, เอาคนมาไว้ฝ่ายกิเลสหรือพญามาร. ถ้าเป็นมนุษย์ ก็เป็นของพระเจ้า ถ้าเป็นคน ก็เป็นของกิเลสหรือเป็นของพญามาร.

ขอให้ท่านทั้งหลายฟังแล้วก็พิจารณาดูโดยหลักกว้าง ๆ ให้เข้าใจคำว่ามนุษย์กับคน ปัญหาใหญ่ในโลกนี้คืออยู่ที่ตรงที่ไม่ค่อยจะเป็นมนุษย์กันโดยมาก ไปเป็นเสียแต่เพียงคน. เราจึงแยก **มนุษย์** เป็นของพระเจ้า **คน** เป็นของกิเลส.

สำหรับมนุษย์กับคน ขอให้สังเกตดูเป็นข้อแรกก่อนว่า ประชาชนในโลกทั้งหมดหรือว่าคนในโลกทั้งหมดนี้ มีทงชนิดที่เป็นมนุษย์ของพระเจ้าและมีทงชนิดที่เป็นคนของกิเลส. ขอให้กวาดตาหรือส่องใจไปทุก ๆ โลก ก็จะพบว่าในโลกนี้มีทงมนุษย์ของพระเจ้าและมีทงคนของกิเลส. แล้วอันไหนจะมากกว่ากัน ท่านทั้งหลายก็จะหายได้เอง. แล้วยังจะต้องสังเกตดูว่า บุคคลบางคนนี้เป็นมนุษย์ของพระเจ้าอย่างถาวรอย่างแท้จริง แต่บางคนก็สลับแปลงกลับไปกลับมา บางคนเดียวเป็นมนุษย์ของพระเจ้า เดียวเป็นคนของกิเลส. แล้วก็ยังมีบางคน หรือบางคนเป็นคนของกิเลสอย่างถาวร ไม่เคยเป็นมนุษย์ของพระเจ้าเอาเสียเลย. ลองส่องใจดูไปทั่ว ๆ โลกแม้ที่เราไม่เคยไปเห็น เราก็อ้างเชื่อได้ว่าคนบางพวกในโลกนี้เป็นมนุษย์ของพระเจ้าอย่างถาวร, คนบางคนในโลกนี้เป็นคนของกิเลสอย่างถาวร, แล้วบุคคลบางพวกเดียวเป็นมนุษย์ของพระเจ้า เดียวเป็นคนของกิเลสกลับไปกลับมา; แล้วพวกไหนจะมากที่สุด บางทีจะจัดด้วยตัวเองเสียได้เลยว่าเราเองนี่เป็นคนชนิดไหนในโลกนี้.

ทีนี้จะขอร้องให้ดูให้ละเอียดไปกว่านั้น มันจะได้ใกล้จุดของปัญหามากขึ้น ก็ว่าในคนคนเดียว ในบุคคลเพียงคนเดียว คือตัวเราเองหรือใครก็ตามเพียงคนเดียว ก็ยังมี **ความเป็นมนุษย์ของพระเจ้า** และ **ความเป็นคนของกิเลส** บางทีในวันหนึ่ง ๆ วันเดียวเท่านั้น เราเป็นคนของกิเลสทั้งหลาย ๆ หน แล้วเป็นมนุษย์ของพระเจ้าเพียงไม่กี่หน. พุทธอย่างนี้ท่านก็พอจะเข้าใจได้อย่างน้อยก็ราง ๆ ว่าเราเองนี่ เวลาไหนชั่วโมงไหนเป็นคนของกิเลส ชั่วโมงไหนเป็นมนุษย์

ของพระเจ้า. ชนิดไหนมันเหนียวแน่นกว่ากัน คือความเป็นมนุษย์ของพระเจ้าของเราที่เหนียวแน่น หรือว่าความเป็นคนของกิเลสมันเหนียวแน่น. หมายความว่าเราเกิดมาแล้วจนบัดนี้ มันสะสมอะไรเข้าไว้มาก สะสมอย่างไรเข้าไว้มาก อันนั้นแหละถึงจะเป็นสิ่งที่เหนียวแน่นมาก.

เราดูให้ดี เราจะเห็นได้ว่า เวลาที่เราเป็น *มนุษย์ของพระเจ้า* นั้น น่าดู, เวลาที่เราเป็น *คนของกิเลส* นั้น มันไม่น่าดู. แล้วคน ๆ หนึ่งก็ยังเป็นสองอย่างสลับกันอยู่อย่างนี้ พอตีมันไปเข้ารูปกันกับคำพูดที่พูดกันอยู่ว่า "คุ่มตี่คุ่มร้าย". เราพูดว่าคุ่มตี่คุ่มร้าย เราเป็นผู้พูดเอง แล้วก็รู้สึกว่าเป็นคำดูหมิ่นผู้ที่ฟัง แต่แล้วทำไมไม่ย้อนมาดูตัวเองดูบ้าง ว่าความคุ่มตี่คุ่มร้ายนั้นแหละมันได้แก่ตัวเรา. เมื่อใดเราเป็นมนุษย์ของพระเจาก็เป็นคนคุ่มตี่ เมื่อใดเราเป็นคนของกิเลสก็เป็นคนคุ่มร้าย. เราเองคนเดียวก็เป็นคนเดียวตี่เดียวร้าย เป็นคนคุ่มตี่คุ่มร้าย แล้วแต่ว่าเรากำลังเป็นอะไร. นี่ก็คือความคุ่มตี่คุ่มร้ายของคนเราวันหนึ่ง ๆ เดียวเป็นคนของกิเลส เดียวเป็นมนุษย์ของพระเจ้า, เรียกว่าคุ่มตี่คุ่มร้ายนี้ถูกแล้ว ไม่เป็นการแก่งค่าแก่งว่าอะไร แต่แล้วคนก็ไม่ค่อยจะยอมรับ เอาให้เป็นเรื่องของคนบ้า ๆ บอ ๆ คุ่มตี่คุ่มร้าย; อย่างนั้นมันไม่มีปัญหาอะไร มันไม่มีเรื่องมาก. คนที่เรียกตัวเองว่าปรกตินี้แหละ มันยังมีคุ่มตี่คุ่มร้ายวันหนึ่งหลาย ๆ คน. ถ้ามนุษย์เราแก้ปัญหาคือได้ โลกนี้ก็จะหมดปัญหา. เพราะฉะนั้น ขอให้หมองเห็นกันเสียให้เป็นที่ชัดเจนว่า โรคคุ่มตี่คุ่มร้ายนี้กำลังเป็นกันอยู่ทุกคน ไม่ยกเว้นใครผู้ใด จะเป็นชาวไร่ชาวนาตาสีตาสา เป็นพ่อค้าข้าราชการ เป็นนักการเมือง เป็นพระราชา มหากษัตริย์ กระทั่งพระจักรพรรดิ กระทั่งเทวดาในเทวโลก.

เกี่ยวกับคนเราก็ลองอ่านคัมภีร์ประวัติศาสตร์ แม้นั้นที่เป็นพระมหากษัตริย์หรือ
ในโลกละก็ยังมีคุ่มตี่คุ่มร้าย เดียวกับจิตใจขุนมัวหม่นหมองอาละวาด เดียวกับมี

ใจคอปรกติเฉลียวฉลาด เป็นถึงจักรพรรดิแล้วยังเป็นอย่างนี้. กระทั่งเป็นเทวดา ในเทวโลกก็ยังหม่นหมองคึดคุ่มร้าย เดียวกลัวตาย เดียวไม่กลัวตาย เดียวได้ อย่างใจ เดียวไม่ได้ อย่างใจ ก็มีอารมณ์เปลี่ยนไปเป็นเรื่องคึดคุ่มร้าย. นี้ก็เรียกว่า บางคราวคนเหล่านั้นก็เป็นคนของกิเลสหรือเป็นสัตว์ของกิเลส และบางคราว ก็เป็นมนุษย์ของพระเจ้าด้วยเหมือนกัน. ดังนั้นขอให้ถือว่า โรคคึดคุ่มร้ายนี้ เป็นกันทุกคน คือเดี๋ยวเป็นมนุษย์ เดี่ยวเป็นคน สลับกันไปอย่างนี้, ไม่ยกเว้นใคร ผู้ใดเลย ถ้ายังเป็นปุถุชนธรรมดาสามัญ หรือยังไม่เป็นพระอรหันต์อยู่เพียงใดแล้ว มันก็ต้องมี โรคคึดคุ่มร้ายสลับกันอยู่อย่างนี้เสมอไป. นั้นแหละขอให้เข้าใจ ไป พิจารณาดูเอาเถิดว่าหัวข้อของเราสำหรับบรรยายในวันนี้ คือ *มนุษย์ของพระเจ้า กับ คนของกิเลส* นี้มันเป็นเรื่องอะไร เป็นเรื่องของใคร ที่ไหน ถ้ามันไม่ใช่เป็นเรื่อง ของเราโดยตรง และเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันทุก ๆ วัน; จึงถือว่าเป็นเรื่อง ที่ ควรเอามาพูดกันอย่างยิ่งหรือไม่ นี้ก็ขอให้ลองคิดดู.

เดี๋ยวนี้เอาตามยืนยันว่า เรากำลังเป็นโรคคึดคุ่มร้าย เดี่ยวเป็นมนุษย์ เดี่ยวเป็นคนกันอยู่อย่างนี้ และถ้าเมื่อใดในโลกนี้มีกันแต่มนุษย์ของพระเจ้า ไม่มี คนของกิเลสแล้วมันจะเป็นอย่างไร? ถ้าในโลกนี้มีกันแต่มนุษย์ของพระเจ้า โลกนี้ ก็เป็นโลกพระศรีอารีย์ขึ้น มาทันที. โลกพระศรีอารีย์เมตไตรยจะเกิดขึ้นมาทันที ในขณะที่คนเป็นมนุษย์ของพระเจ้ากัน เลิกเป็นคนของกิเลสกันเสียทีเดียว. ถ้าจะพูด อย่างภาษาศาสนาอื่นก็มีพูดได้ต่าง ๆ กัน แต่ใจความมันเหมือนกัน. พูดอย่าง คริสเตียนก็จะพูดว่า *แผ่นดินพระเจ้าปรากฏขึ้นมาทันทีแล้ว*; พูดอย่างพวกเราก็ว่า *โลกพระศรีอารีย์มาถึงแล้ว*. ถึงศาสนาไหน ๆ ก็มีความหมายตรงกันที่ว่า สภาพ หรือภาวะที่ปรารถนากันอย่างยิ่งที่สุดนั้นได้มาถึงเข้าแล้ว โดยที่มนุษย์เป็นมนุษย์ กันอย่างถูกต้อง เป็นมนุษย์ของพระเจ้า แล้วก็ช่วยกันสร้างโลกพระศรีอารีย์ หรือแผ่นดินพระเจ้าขึ้นมาในโลกนี้ ได้ทันแก่เวลา. ดังนั้น เป็นอันว่าเรื่องการเป็น

มนุษย์ของพระเจ้า^๕ เป็นเรื่องที่เราควรจะสนใจกันอย่างเต็มที่ จึงได้เอามาพูดเพื่อ
ให้ได้สนใจกันอย่างเต็มที่ ในการที่จะทำตนให้เป็นมนุษย์ของพระเจ้าแทนที่จะเป็น
คนของกิเลส.

เอาละทีนี้เราก็ได้พูดกันต่อไปโดยหัวข้อที่ว่า “มนุษย์” กับ “คน”
นั้นมันต่างกันอย่างไรให้ชัดเจนยิ่งขึ้น. มีบางคนกล่าวหาว่า อาตมาว่าเอาเอง
ว่ามนุษย์เป็นอย่างนั้น คนเป็นอย่างนี้. ที่แท้มนุษย์กับคนนั้นเป็นของสิ่งเดียวกัน
หรืออย่างเดียวกัน. นั้นมันก็ถูกแล้ว เป็นความถูกต้องอย่างลูกเด็ก ๆ ในโรงเรียน
เรียนหนังสือครูก็สอนว่ามนุษย์แปลว่าคน. นร ก็แปลว่าคน, ชน ก็แปลว่าคน
ไม่เห็นมันต่างอะไรกัน. นั้นเป็นเรื่องของลูกเด็ก ๆ ที่เรียนหนังสือแรกเริ่มเรียน,
ส่วนเรื่องทางธรรมะทางภาษาศาสตร์ ทางภาษาปรัชญา หรืออะไรก็ตามที่มันสูง
ไปกว่าลูกเด็ก ๆ แล้ว เราก็ให้ความหมายต่าง ๆ กัน สำหรับคำที่เคยเข้าใจว่าเป็น
คำเดียวกัน หรือหมายถึงสิ่งเดียวกัน. ดังนั้น อาตมาจึงแนะนำให้สังเกตว่า คำว่า
“มนุษย์” กับคำว่า “คน” นั้นมันต่างกัน ทั้งโดยตัวหนังสือและทั้งโดยความหมาย.

ถ้าว่ากันตามตัวหนังสือ คำว่า “มนุษย์” นิยมแปลกันว่า **มีใจสูง** หรือว่า
เป็น **เหล่ากอของผู้ที่มีใจสูง**. มนุษย์แปลว่าใจสูงก็ได้ หมายความว่า เป็นสัตว์ที่
มีใจสูง หรือจะแปลว่าเทือกเถาเหล่ากอของผู้ที่มีใจสูงก็ได้, มันหมายถึงว่า
เมื่อเป็นเทือกเถาเหล่ากอของผู้ที่มีใจสูง มันก็มีใจสูงอยู่นั่นเอง. ทีนี้ส่วนคำว่า
“คน” นี้ถือเอาความหมายของคำว่า “ชน” เป็นหลัก คำว่าชนนั้นมันแปลว่าเกิดมา
มีชีวิตเกิดขึ้นมา หรือสักแต่ว่าเกิดมาก็เป็นคน, ส่วนมนุษย์นั้นก็มีคำว่า มน
ะที่แปลว่าใจ อูสสะที่แปลว่าสูง มันถึงต่างกัน แม้โดยตัวหนังสือ. แต่เรามาสอนกัน
อย่างหวัด ๆ ลวก ๆ แปลว่าคนเหมือนกันหมดในภาษาไทย. มนุษย์ก็แปลว่าคน,
ชนก็แปลว่าคน, ประชาชนก็แปลว่าคน, บุคคลก็แปลว่าคน, นร ก็แปลว่าคน,

อะไรก็แปลว่าคน ; มันก็เลยทำให้ไม่ฉลาด ไม่ฉลาดก็หมายความว่ายังโง่งอยู่
บางอย่าง. ฉะนั้น ควรจะถือเอาประโยชน์จากคำพูดเหล่านี้ ในลักษณะที่มันจะ
ช่วยให้เราได้รับประโยชน์อื่นๆ ขึ้นไป จึงได้แบ่ง “มนุษย์” ออกไปเสียจาก “คน”
หรือแบ่ง “คน” ออกไปเสียจาก “มนุษย์” ว่ามนุษย์มีใจสูง ว่าคนนั้นสักแต่กำเนิดมา.
นี้เรียกว่าตามตัวหนังสือมันเป็นอย่างนี้.

ตัวหนังสือมันก็ยังไม่แน่นอน เราเอาตัวจริง เอาความจริง คือ
อรรถะหรือความหมายกันอีกชั้นหนึ่ง คำว่ามนุษย์ที่แปลว่ามีใจสูงนั้น มันหมาย
ความว่าเป็นสัตว์ที่มีโพธิ คือมีปัญญา มีสติปัญญา แล้วกำลังออกงามไปตามอำนาจ
สิ่งที่เรียกว่าโพธิ นี้แหละคือมนุษย์. มนุษย์มีโพธิกำลังออกงามไปตามอำนาจ
ของโพธิ ส่วนคนนั้นหนาอยู่ด้วยกิเลส แล้วกำลังออกงามไปตามอำนาจของกิเลส.
พวกหนึ่งออกงามไปตามอำนาจของโพธิ พวกหนึ่งออกงามไปตามอำนาจของกิเลส
แล้วมันจะเหมือนกันได้อย่างไร, ก็เป็นที่เข้าใจได้ไม่ยาก แก่ทุก ๆ คนแล้ว.
ทีนี้เราก็สรุปเอาใจความสั้น ๆ ว่า มนุษย์นี้แปลว่ามีใจสูง สูงอยู่เพราะมีโพธิ
แล้วเป็นไปตามอำนาจของโพธิ อย่างนี้เรียกว่า “มนุษย์”. ส่วนคนธรรมดาที่ไม่ใช่
มนุษย์นั้นมันสักแต่กำเนิดมาแล้วหนาขึ้นด้วยกิเลส แล้วเป็นไปตามอำนาจของกิเลส
**ดังนั้นโพธินี้แหละเป็นเครื่องทำความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับคน, ถ้าเป็นมนุษย์
ก็มีโพธิ ถ้าเป็นคนยังไม่ต้องมีโพธิก็ได้.**

เรากันต่อไปอีกว่าสิ่งที่เรียกว่า “โพธิ” นี้ คืออะไรกันแน่ คำว่าโพธิ
ตัวหนังสือแปลว่าความรู้ หมายถึงสติปัญญาที่จะช่วยให้รอดได้ และถือกันว่าสิ่งที่
เรียกว่าโพธินี้เป็นคุณสมบัติดั้งเดิมของจิตใจ คือว่าจิตใจทุก ๆ ชนิดจะมีเชื้อของความ
เป็นโพธิ ให้มาด้วยเสรีจ คืออย่างน้อยมันก็รู้จักอะไรตามที่ควรจะรู้จักในขั้นแรก
แล้วมันจะค่อย ๆ เจริญออกงามไปจนรู้จักสิ่งที่ยากที่ลึกที่สูงขึ้นไป. จึงขอให้ยอมรับ

กันเสียทุกคนว่า เรานั้นธรรมชาติได้ให้เชื้อแห่งโพธิมาแล้วทั้งนั้น แต่เราไม่ปลูกไม่ฝัง หรือไม่เพาะหว่านให้มันเจริญงอกงาม มันก็เลยเป็นช่องว่างเป็นที่สำหรับกิเลสอันเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามจะงอกงาม. เราเกิดมา แทนที่โพธิจะงอกงามกลับหดลงไป ให้ช่องแก่กิเลสที่จะงอกงามเจริญยิ่งขึ้น เราจึงกลายเป็นไม่มีโพธิ ทั้งที่มีเชื้อแห่งโพธิ ทั้งที่ธรรมชาติได้มอบหมายให้มาเสร็จแล้ว. ส่วนโพธิแท้ๆ นั้นมันเป็นเรื่องของสติปัญญา ที่ได้เชื่อมาแล้วจะต้องอบรมด้วยการศึกษา ด้วยการประพฤติ กระทำให้เจนจัดในสิ่งเหล่านั้น นี่เรียกว่าเป็นสิ่งที่ต้องอบรมขึ้นมา. นอกจากจะต้องอบรมขึ้นมาแล้ว มันยังเป็นสิ่งที่ทำได้ยากด้วย อบรมได้โดยยาก, แล้วมันยังมีลักษณะฝืนกระแสโลก มันไม่คล่องหรือสะดวก หรือลื่นไปตามกระแสโลก มันฝืนกระแสโลก เพราะว่าโลกนี้มันต้องการแต่จะไปในทางที่ง่าย คือตกไปในทางต่ำ ส่วนสิ่งนี้มันก็ฝืนกระแสโลก คือต้องการจะไปในทางสูงที่เราเรียกกันว่าดี.

นี้แหละ สติปัญญาหรือที่เรียกว่าโพธินี้มีลักษณะอย่างนี้ ก็ต้องอบรมขึ้นมา แล้วก็ต้องทำโดยยากลำบาก แล้วก็ต้องยอมฝืนกระแสโลก. ถ้าเราจะเอาแต่ง่าย ๆ เข้าว่าแล้ว จะเอาตามชอบใจ ตามสะดวกสบายของกิเลสแล้ว ไม่มีช่องทางที่ค้นโพธินี้จะเจริญงอกงามได้.

สิ่งที่เรียกว่าโพธิ หรือสติปัญญา นี้แหละพอที่จะเรียกได้ว่าเป็น "พระเจ้า" ที่จะช่วยมนุษย์ให้มีความเป็นมนุษย์ ให้ถึงขีดความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์. ถ้าปราศจากสิ่งนี้ คือโพธินี้แล้ว ก็เหมือนกับไม่มีพระเจ้าที่จะมาช่วยให้มนุษย์งอกงามถึงความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์ มนุษย์จะเป็นมนุษย์ของพระเจ้าได้ก็เพราะมีสิ่งเรียกว่า "โพธิ" ฉะนั้นเราจึงสรุปความสำคัญว่า โพธินี้คือสติปัญญาที่จะต้องอบรมขึ้นมาด้วยความยากลำบาก ทวนกระแสโลกเรื่อยไปจนกว่าจะถึงที่สุด. นั่นแหละคือสิ่งที่จะช่วยมนุษย์ให้เป็นมนุษย์ ในฐานะที่เป็นพระเจ้าผู้ช่วยมนุษย์.

ทีนี้ถึงสิ่งที่ตรงกันข้ามคือกิเลส ว่าคืออะไร? ถ้าจะจำกัดความกันให้ง่าย ๆ สำหรับคนสมัยนี้ถือเป็นหลักโดยสะดวก ก็อยากจะพูดว่า **กิเลสก็คือความโง่ต่ออารมณ์** ที่ซึ่งโอกาสวิวัฒนาการแทนโพธิเสียเรื่อย ๆ มา **ตั้งแต่เกิด**. กิเลสก็คือความโง่ต่ออารมณ์ เป็นความโง่ที่มันชิงโอกาสของโพธิเสียเรื่อย จึงเข้ามาอยู่แทน แล้วมันก็วิวัฒนาการเจริญงอกงามยิ่งขึ้นมาแทนโพธิ แล้วเป็นอย่างนี้เรื่อย ๆ มาตั้งแต่อ่อนแอออกมาแรกเกิดมาจากพ่อแม่ นี่เป็นคำจำกัดความสั้น ๆ แล้ว.

ถ้าอธิบายก็พอจะมองเห็นได้ว่า พอเราเกิดมาในโลกนี้จากท้องแม่สิ่งแวดล้อมที่มันแวดล้อมตัวเรานี้ล้วนแต่เข้ามาทำให้เราโง่ โง่ต่อความจริงที่จะให้เป็นมนุษย์ ที่อาจจะดับทุกข์ได้; สิ่งที่สวยงามก็มาล่อเราให้หลงไหลในความสุขงาม, สิ่งที่ไม่ไพเราะก็มาล่อให้เราหลงไหลในความไพเราะ, สิ่งที่หอมหวานก็มาล่อให้เราหลงไหลไปในสิ่งที่หอมหวาน, สิ่งที่เอร็ดอร่อยทางลิ้นก็ล่อให้เป็นคนหลงแต่เรื่องกิน เรื่องอร่อยทางลิ้น, แล้วความเอร็ดอร่อยทางผิวหนัง สัมผัสทางผิวเนื้อก็มีเพิ่มมากขึ้นที่จะมาล่อให้เราหลงต่อสัมผัสทางผิว, แล้วก็ความรู้ที่ผิด ๆ โดยไม่รู้สึกรู้สีก็น่าล่อให้เราหลงไปอย่างผิด ๆ หลงว่าพ่อของกู แม่ของกู บ้านของกู เงินของกู อะไรของกู เต็กเล็ก ๆ ก็พุกเป็นทั้งนั้น ว่าอะไร ๆ ก็ของกู.

นี่ก็แปลว่าถูกแวดล้อม หรือถูกหลอกถูกล่อ ให้เกิดความโง่ต่ออารมณ์ ทุก ๆ ชนิดที่เข้ามาแวดล้อมตน, ไม่มีใครสอนเต็ก ๆ ลูกเล็ก ๆ ว่าอย่าไปหลงเรื่องรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัส, แล้วอย่าไปถือว่าอะไรเป็นตัวกูเป็นของกู, มีแต่จะสอนให้หลงไปในเรื่องตัวกูของกู เรื่องเอร็ดอร่อยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางผิวหนังอะไรทั้งนั้น. นี่ก็เพราะว่าพ่อแม่หรืออะไรก็โง่มาก่อนแล้ว และกำลังโง่อยู่อย่างนั้น ก็สอนลูกให้เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้. ทีนี้ลูกเกิดมาก็ได้รับการแวดล้อมที่ทำให้เกิดความโง่ ต่ออารมณ์ต่าง ๆ ที่มาแวดล้อมตัว แล้วความโง่นี้ได้โอกาส ก็ชิงโอกาสของสติปัญญาไว้ได้หมด ฉะนั้นความโง่ก็เจริญ โพธิ หรือสติปัญญาก็ถอยไป.

ทรง^๕ต้องสังเกตดูให้ดี ๆ ว่า การที่เราให้เด็กเล็ก ๆ เรียนหนังสือ หน้าหา เรียนวิชาความรู้ กระทั่งเรียนปรัชญา เรียนวิชาสูงสุดของมนุษย์^๕ มันกลับกลายเป็นทำให้โง่ คือโง่ไปในทางที่จะยึดมั่นถือมั่นในเรื่องตัวกู—ของกูทั้ง^๕นั้น. วิชาที่เขาสอนกันอยู่ในโลกสมัย^๕นี้ นับแต่ชั้นอนุบาลขึ้นไปถึงชั้นมหาวิทยาลัย ล้วนแต่ทำให้โง่เรื่องตัวกู—ของกู คือยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวกู—ของกูทั้ง^๕นั้น ยิ่งเรียนก็ยิ่งโง่ในทาง^๕นี้ คือยิ่งฉลาดในการที่จะโง่ในทาง^๕นี้ ฉลาดแต่ที่จะโง่ในทาง^๕นี้เรื่อยไป. มนุษย์จึงเป็นมนุษย์ของพระเจ้าไม่ได้ กลายเป็นคนของกิเลส ก็เลย^๕ได้รบราฆ่าฟันเบียดเบียนกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง ได้ดินบนดิน จนกระทั่งวัน^๕นี้ มนุษย์ก็ยัง^๕มีจิตใจทรนโทคร้าย เป็นทาสของอารมณ์ หลงในอารมณ์ มีเรื่อง^๕ตัวกู—ของกูหนาแน่นขึ้นทุกที. นี่แหละคือคำอธิบายหรือความหมายของคำว่ากิเลส คืออะไร ?

โดยสรุปความ คำว่ากิเลสคือความโง่ต่ออารมณ์ ที่ซึ่งโอกาสของโพธิ^๕มาวิวัฒนาการเสียเต็มปรีในจิตใจดัง^๕นี้เรื่อย ๆ มา ตั้งแต่อดีตอันแต่อก แล้วผลก็ดู^๕เขาเองว่ามันเป็นอย่างไร. ที่^๕นี้ถ้าจะพูดกันอย่างบุคคลาธิษฐานก็กล่าวได้อีกว่า กิเลส^๕นั้นคือพญามาร หรือซาตาน แล้วแต่จะเรียกโดยคำภาษาไหน กิเลส^๕นั้นถ้า^๕พูดโดยสมมติก็คือพญามาร อย่าไปดูพญามารที่อื่น มารอย่างอื่นไม่ร้ายเท่าพญามาร คือกิเลสชนิดที่^๕ได้กล่าวมาแล้ว ว่าคือความโง่ทางอารมณ์ที่ซึ่งโอกาสวิวัฒนาการ^๕เรื่อยมาจนบัด^๕นี้.

มาร^๕นี้เราจะมองดูกันได้ใน ๒ แง่ ข้อ^๕นี้อาจจะผิดแปลกแตกต่างไปจาก^๕ที่ท่านทั้งหลายเคยมาฟังมาแล้วก็ได้ คือท่านมักจะมองสิ่งที่เรียกว่ามารหรือกิเลส^๕กันแต่ในแง่ร้ายด้านเดียว. ถูกแล้วมันเป็นเรื่องร้าย หรือทำให้เกิดความทุกข์^๕หรือทำให้ตายจากความดี นี้เรียกว่า “มาร”. แต่ถ้าเราจะมองในมุมกลับ ที่จะ^๕แก้ลำมันให้^๕ได้ก็จะต้องมองว่า มาร^๕นั้นมันเป็นสิ่งที่ควรจะมี หรือว่าถ้ามีพระเจ้าที่สร้าง^๕อะไรได้ทุกอย่าง ก็สร้างพญามารขึ้นมาให้มนุษย์ เพื่อเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ เพื่อ

จะฝึกฝนมนุษย์ให้มันเข้มแข็ง เพื่อจะให้มันเป็นบทรียนหรือบทยอดไล่. ฉะนั้น ขอให้ถือว่าความโง่ของมันมันเป็นบทรียนที่จะทำให้ฉลาด ถ้าไม่เคยโง่แล้วมันจะฉลาด ใต้อย่างไร, ถ้าไม่มีความโง่แล้วความฉลาดก็ไม่มีราคา ไม่มีความหมาย, ฉะนั้น ต้องถือเอาความโง่เป็นบทรียน ก. ข. ก. กา สำหรับสร้างความฉลาด. เมื่อความโง่เป็นพญามาร ก็จงถือว่าพญามารนี้ มาเพื่อทำให้เราดีขึ้น อย่าไปยอมแพ้จะกลายเป็นคนโง่หนักขึ้นไปอีก; มันโง่อยู่แล้ว ถ้าไปยอมแพ้ความโง่อีก มันก็โง่หลายชั้น หลายชั้น. ถ้าจะคิดเสียใหม่ว่าความโง่ของมันมาทำให้เราฉลาดทีเดียว มันก็หายโง่; ฉะนั้นให้จัดการให้ถูกต้องกับเรื่องของความโง่ เพื่อความเป็นคนฉลาด โดยถือเอาความหมายอีกทางหนึ่งว่า **กิเลสหรือมารนั้นคือบทรียนและบทยอดไล่ของเรา** เราต้องเรียนและสอบไล่ผ่านไปได้.

ถ้าพูดอย่างเป็นเขาเป็นเรากันอย่างสมมติ พระเจ้ากับมารนี้ ก็อย่าได้คิดว่าเป็นคนละเรื่องกันไปเสียทีเดียว ให้ถือว่า **พระเจ้าสร้างพญามารขึ้นมาสำหรับทำให้มนุษย์ดีขึ้น.** คนอื่นเขาจะถืออย่างไรก็ตามใจเขา เรายังจะถือว่า พระเจ้าสร้างชาตาน์ สร้างมาร สร้างอะไรขึ้นมา ก็เพื่อจะให้มนุษย์มันดีขึ้นเร็ว ๆ ให้ชาตาน์หรือมารร้ายคอยเล่นงานคนโง่ ให้ฉลาดขึ้นมาเสียเร็ว ๆ พอฉลาดรู้ทันแล้ว มันก็เลยไม่มีมาร ไม่มีชาตาน์อะไรอีกต่อไป. ที่นี้เราก็สรุปความกันเสียเลย ว่า สิ่งที่เราเรียกว่ากิเลสหรือมารหรือพญามารนี้ มันเป็นของขบวนการที่ธรรมชาติหรือพระเจ้าให้แก่เรา เพื่อให้เราเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องของพระเจ้าได้โดยเร็ว ถ้ามันยุ่งพื้นเผื่อนักก็ถือสั้น ๆ แต่เพียงว่า มารคือสิ่งที่มีไว้สำหรับให้เราเอาชนะให้ได้, มารคือสิ่งที่มีไว้สำหรับให้เราเอาชนะมันให้ได้ อย่าให้แพ้เป็นอันขาด ถ้าแพ้ก็บ้าหรือตายเลย. ใครแพ้แก่พญามารคนนั้นต้องบ้า หนักเข้าก็ตายเลย. พ่ายแพ้แก่ความรู้สึกฝ้ายชั่วฝ้ายต่ำฝ้ายเลว แล้วทำลงไปตามอำนาจของความรู้สึกฝ้ายชั่ว

มันก็คือคนบ้า. แต่เมื่อมันบ้ากันมากๆ เขาก็เลยไม่หาว่าบ้า กลายเป็นดีไปก็ได้อ เพราะมันบ้ากันหมดทุกคน. แต่ถ้าเอารรรมะเป็นหลักแล้ว คนที่ทำอะไรไปตามอำนาจของมาร เพราะพ่ายแพ้แก่มารนั้นแหละคือคนบ้า ไม่ได้ใส่โซ่ตรวนอะไรที่ไหน. เมื่อบ้าหนักเขาก็ตาย คำว่า “ตาย” ในที่นี้หมายถึงตายจากความดี ไม่มีชีวิตอะไรเหลืออยู่ก็เหมือนกับคนตายแล้ว ฉะนั้นขอให้ทุกคนระวังไว้ว่า มารนี่คือสิ่งที่เราจะต้องเอาชนะ. เรามีไว้หรือธรรมชาตินี้ไว้ให้เรา เพื่อให้เราเอาชนะ ขึ้นแพ้กับ้าหรือตาย. นั่นแหละคือสิ่งที่เรียกว่ากิเลส.

ถ้าไม่เคยเข้าใจสิ่งที่เรียกว่ากิเลสมาในลักษณะอย่างนี้ ก็ขอให้เข้าใจกันใหม่เสียเถิดว่า กิเลสคืออย่างนี้ กิเลสคือความโง่ต่ออารมณ์ ตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้ มันเป็นมารทำให้เราสูญเสียความดี แต่ว่ามันก็มีใช้อะไรอื่น มันเป็นบทเรียน สอบไล่ ที่เราจะต้องเรียนและสอบไล่ให้ได้ เพื่อให้เราเป็นมนุษย์ของพระเจ้า ไม่บ้าและไม่ตาย. ฉะนั้นมารคือสิ่งที่มิไว้สำหรับให้มนุษย์เอาชนะให้ได้ ดังนั้นท่านผู้ใดต้องการที่จะเป็นมนุษย์ ก็จงตั้งหน้าในการที่จะชนะมาร อย่าปล่อยให้ตกอยู่ในอำนาจของมารหรือพ่ายแพ้แก่พญามาร.

นี่แหละเราได้พูดกันแล้วว่า มนุษย์คืออะไร? คนคืออะไร? และได้พูดกันถึงคำว่าพระเจ้า. ที่นี้ก็มาถึง **มนุษย์ของพระเจ้า และคนของกิเลส** ต่อไป เราถือว่า โพรธิหรือสติปัญญาว่าเป็นใจความของพระเจ้า ถ้ามนุษย์มีใจสูงได้จริง ก็เป็น **“มนุษย์ของพระเจ้า”** ถ้าใจต่ำก็เป็น **“คนของกิเลส”** สรุปความก็คือว่า มนุษย์ของพระเจ้านั้น คือบุคคลที่กำลังอยู่กับโพรธิ กำลังมีโพรธิอยู่ในใจ มีสติปัญญาของพระเจ้าอยู่ในใจ เขากำลังมีความสะอาด ความสว่าง ความสงบ ระเบียบเรียบร้อยอยู่แม้ชั่วขณะหนึ่ง ๆ ก็ยังดี. มนุษย์จะต้องมีความสะอาด ความสว่าง ความสงบ อยู่แม้ชั่วขณะหนึ่งก็ยังมีดี แม้แต่ระดับใดระดับหนึ่งก็ยังมีดี เพราะมัน

เป็นลักษณะของโพธิ์ทั้งนั้น นี้เรียกว่า “มนุษย์ของพระเจ้า” ส่วน “คนของกิเลส” นั่นก็คือ บุคคลที่กำลังปล่อยตัวไปตามสัญชาตญาณที่ปราศจากการควบคุม ดังนั้นเขาจึงกำลังสกปรก มีคัมภ์ เราร้อนไปตามขณะๆ ที่ว่าอะไรมากระทบเข้าแล้วทำให้เขามีคัมภ์ไปอย่างไร. “มนุษย์ของพระเจ้า” กำลังสะอาด สว่าง สงบ ส่วน “คนของกิเลส” นั้นกำลังสกปรก มีคัมภ์ และเราร้อน มันจึงต่างกันมากอย่างนี้.

วันนี้เรากำลังพูดถึงถึงเรื่องมนุษย์ของพระเจ้กับคนของกิเลส เพื่อจะเปรียบเทียบกันให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นไปจนเป็นที่แจ่มแจ้ง และปัญหาใหญ่มันอยู่ตรงที่คำว่า “พระเจ้า” เพราะมันกว้างขวางลึกซึ้งยากที่จะเข้าใจ. เมื่อเราไม่ต้องการที่จะเป็นคนของกิเลส เรื่องกิเลสยังไม่ต้องพูดถึงก็ได้ แต่เราต้องการจะเป็นคนของพระเจ้า เราก็ต้องพูดถึงเรื่องพระเจ้าให้ชัดเจน ฉะนั้นขอให้ท่านทนฟังความรู้ ความคิดเรื่องราวเกี่ยวกับพระเจ้าต่อไปอีก.

คำว่า “พระเจ้า” บางคนจะรู้สึกว่าเป็นของแปลกเป็นของพิเศษ หรือวิเศษ หรือนอกเหนือธรรมชาติธรรมดา มักจะรู้สึกกันอย่างนั้น เพราะว่าไม่คุ้นเคยกับสิ่งที่เรียกกันว่า “พระเจ้า” เพราะไม่ได้รับคำสั่งสอนอบรมให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า “พระเจ้า”. เดียวนี้อาตมาอยากจะพูดว่า “พระเจ้า” นั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาตามความรู้สึกทางสัญชาตญาณของสัตว์อีกเหมือนกัน. สัตว์มีสัญชาตญาณคือความรู้ที่เกิดได้เองไม่ต้องมีใครมาสอน นี่เป็นทัวสัญชาตญาณมีอยู่ประเภทหนึ่งต่างจากความรู้อันจะต้องอบรมสั่งสอน. ส่วน “พระเจ้า” นั้นเกิดมาจากสัญชาตญาณโดยไม่รู้สึกรู้สึทัว คือสัญชาตญาณแห่งความกลัว สัญชาตญาณแห่งการต้องการที่พึง. สุนัขของเราพอมันกลัวอะไรขึ้นมา มันจะวิ่งมาหาเราให้เป็นที่พึ่ง. นี้ สัญชาตญาณแห่งความกลัว ไม่ต้องมีใครสอน เช่นสุนัขที่อาตมาเลี้ยงไว้ มันก็จะวิ่งมาหาอาตมา

พอถูกเบียดเบียนอย่างใดอย่างหนึ่งเข้า. นี่เรียกว่าเป็นไปตามอำนาจของ
 สัจชาตญาณ ความต้องการที่พึง คือมันต้องการสิ่งที่เป็นที่พึง นั่นแหละคือพระเจ้า.
 เมื่อมนุษย์กลัวอะไรขึ้นมา ต้องการที่พึงขึ้นมา ก็นึกหาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หวังในสิ่งใด
 สิ่งหนึ่ง ตามที่ตนจะคิดนึกเอาได้ด้วยสติปัญญาหรือด้วยความงมงายก็ตามใจ ในขณะที่
 มีความรู้สึกอย่างไรก็ต้องถือเอาสิ่งนั้นแหละเป็นที่พึง ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า
 “พระเจ้า” หรือสิ่งสูงสุดนี้แหละมันเกิดขึ้นตามสัจชาตญาณของสัตว์ ที่มีความกลัว
 และต้องการที่พึง. ฉะนั้นเราอย่าไปคิดว่าพระเจ้านั้นวิเศษวิโสอะไรนัก มนุษย์
 นี้แหละสร้างขึ้นมา

เมื่อมนุษย์เกิดกลัว เกิดต้องการที่พึง ยึดเอาอะไรเป็นที่พึง อันนั้น
 ก็เป็น “พระเจ้า” ที่นี้พระเจาก็แปลกแตกต่างกันออกไป สูงขึ้นไป ๆ ตาม
 สติปัญญาของมนุษย์ ที่วิวัฒนาการขึ้นไปตามลำดับจากสัจชาตญาณ แต่ว่าจุดตั้งต้น
 ริเริ่มที่แรก มันมาจากสัจชาตญาณแห่งความกลัว และความต้องการที่พึง ฉะนั้น
 ถือว่าพระเจ้านั้นเกิดขึ้นตามอำนาจของสัจชาตญาณ. พระเจ้ายังเป็นสิ่งที่เราอาจจะ
 รู้จักหรือรู้สึกได้ทางสัจชาตญาณอีกนั่นเอง เป็นสัจชาตญาณแห่งการหนีภัย ถ้าเรา
 ไม่มีสัจชาตญาณแห่งการหนีภัย เราจะไม่มีโอกาส หรือไม่มีหวังที่จะรู้จักพระเจ้า.
 ฉะนั้นเราอาศัยสัจชาตญาณของการที่จะหนีไปจากอันตราย แล้วเราก็พยายามจะ
 หนีจากอันตรายนั้น โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง. และเมื่อหนีได้เท่าไร มันก็เป็น
 “พระเจ้า” ให้แก่เราเท่านั้น. เราหนีจากอันตรายได้เท่าไร พระเจาก็เกิดขึ้นแก่เรา
 ได้เท่านั้น คือช่วยเราได้เท่านั้น. นี้พูดเป็นคำกว้างขวางตลอดกาลนี้วันคร
 ตั้งแต่มนุษย์ยังเป็นสัตว์หรือยังคล้ายสัตว์ แล้วเป็นมนุษย์ขึ้นมาทีละน้อย ๆ จนเป็น
 มนุษย์สูงสุด แล้วต่อไปข้างหน้าในอนาคตอีกก็ยาวไม่รู้จบไม่รู้สิ้น เราจะต้องอาศัย
 สัจชาตญาณแห่งการหนีภัยนี้ เป็นเครื่องมือสำหรับจะรู้จักพระเจ้า, เพราะว่าพระเจ้า
 คือสิ่งที่จะช่วยเราให้ปลอดภัย หนีไปจากภัยได้ หนีไปจากภัยได้เท่าใด เรา

ถุจกัพระเจ้าเท่านั้น. ขอให้รู้จักพระเจ้าอย่างนี้กันก่อน, ซึ่งเป็นพระเจ้าที่จริง และเป็นจุดตั้งต้น. ถ้ารู้จักพระเจ้าชนิดนี้แล้ว ต่อไปจะรู้จักพระเจ้าทุก ๆ ชนิด ซึ่งมีมากมายแล้วแต่มนุษยชาติไหน ภาษาไหนจะบัญญัติขึ้นมาอย่างไร.

เอาละ, ที่นี้เราจะลองจำแนกพระเจ้าดูบ้าง อยากจะอวดดี; เป็นมนุษยนี้แหละจะจำแนกพระเจ้าดูบ้าง เพราะว่าได้อวดดีมาตั้งแต่ที่แรกแล้ว ว่ามนุษยนี้สร้างพระเจ้าขึ้นมา ด้วยสัญชาตญาณแห่งความกลัว การหาที่พึ่ง การเอาตัวรอด เพื่อเราจะได้รู้จักพระเจ้าเป็นพวก ๆ ไป. เราก็มองดูพระเจ้าพวกแรกที่สุด คือ พระเจ้าในความรู้สึกสามัญสำนึกของคนทุกคน, ความรู้สึกสามัญสำนึกนี้ ไม่ต้องเรียนจากหนังสือ ไม่ต้องเชื่อใครด้วย. เราจะต้องถือว่าทุกคนจะเป็นคนดีก็ตาม คนชั่วก็ตาม มีความรู้สึกในสามัญสำนึกและบางทีก็ตรงกันเลย ทั้งคนดีและคนชั่ว; แต่คนช้วนั้น เขายังบังคับไม่ได้ มันฝืนความรู้สึกแม้สามัญสำนึก เขาจึงไปทำความชั่ว เพราะเห็นแก่ปากแก่ท้องหรือเห็นอะไรทำนองนั้น แต่ในใจนั้นอาจจะรู้สึกอยู่ว่า ของดีของจริงของประเสริฐนั้นไม่ใช่อย่างนี้ อย่างนี้ก็มิ. แต่เมื่อเขายังบังคับไม่ได้หรือเขายังบังคับได้เท่าไร เขาก็ยึดเอาที่นั่นว่าเป็นที่พอใจของเขาและก็เอาเป็นพระเจ้าไปเสียเลย. ฉะนั้นเราจึงมีพระเจ้าตามสามัญสำนึกนี้ผิดแปลกกัน.

อันแรกก็ดูจะเรียกว่า **พระเจ้าเงินตรา** เพราะเดี๋ยวนี้มีสามัญสำนึกว่า เงินช่วยอะไรได้ทุกอย่าง มันจะโง่หรือฉลาดไว้ค่อยพูดกัน แต่คนโดยมากจะถือว่า เงินนี้ช่วยอะไรได้ทุกอย่าง เพราะฉะนั้นเงินเป็นพระเจ้า เพราะว่าจะช่วยให้เราทำได้ทุกอย่าง ก็เลยบูชาเงินเป็นพระเจ้าองค์แรก คือพระเจ้าแห่งเงินตรา เงินตรานี้หมายถึงอำนาจแห่งการซื้อหาสิ่งที่เราต้องการ จะเป็นกระดาษหรือโลหะหรืออะไรก็สุดแท้ เรียกว่าเงินตรา มีอำนาจในการซื้อหาสิ่งที่เราต้องการ ใครมีมากก็มีอำนาจที่จะซื้อหาหรือเอาอะไรได้มาก คือเรียกว่ามันช่วยได้มาก แล้วเราก็ลอง

ทดสอบดูตัวเราเองว่าเรามีพระเจ้าเงินตรา มีเงินตราเป็นพระเจ้านั้นหรือเปล่า? บางทีแม่เวลานี้ ในสภาพปัจจุบันนี้ เราก็คือพระเจ้าเงินตรากันอยู่เป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะพวกวัตถุนิยมก็คือพระเจ้าเงินตรากันทั้งนั้น ไม่รู้จักพระเจ้าอย่างอื่น. แล้วเรานี้แหละบางทีบางเวลาบางโอกาส เราก็คุ้มคั้มร้ายไปเป็นวัตถุนิยมเป็นคนของกิเลส เราก็คือพระเจ้าเงินตรา เงินตราเป็นพระเจ้าไปพักหนึ่ง จนกว่าจะนึกได้ แล้วละอายขึ้นมา. นี่พูดกันตรง ๆ ก็ต้องพูดกันอย่างนี้.

พระเจ้าถัดไปก็คือสิ่งที่ตนรัก ตนชอบ ตนพอใจ เขาใช้คำว่า พ่อทูนหัว แม่ทูนหัว. คำว่าแม่ทูนหัวก็หมายถึงผู้หญิง พ่อทูนหัวก็หมายถึงผู้ชาย คือไม่มีอะไรดีกว่านั้น จึงได้พูดคำนี้ออกมา. นี้ก็ด้วยความรัก ถ้ารักอะไรเข้า อันนั้นก็เป็นที่พระเจ้าขึ้นมาทันที พระเจ้าอื่นไม่รู้ไม่ชี้ เวลาสิ่งที่เรารักที่สุดนั้นก็เป็นที่พระเจ้าสำหรับเรา นี้ก็เป็นพระเจ้าอันหนึ่ง ตามสามัญสำนึกที่คนทุกคนจะมอบกายถวายชีวิตจิตใจทั้งหมดทางสันให้แก่พระเจ้านี้ โดยไม่เห็นแก่หน้าพระเจ้าอื่น. อยากจะพูดให้มันหยาบคายสักหน่อย ว่าคนก็หันหน้าไปหาแฟนของตัว มากกว่าที่จะหันหน้าไปหาพระพุทธเจ้า. เขาบอกว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาก็ยังไม่สนใจ จะไปหาแฟนของตัวก่อน. นี้ลองเทียบดูเถิดว่าพระเจ้าที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของความรัก ความหลงนี่มันเป็นอย่างไร มันใหญ่หรือเล็ก มันมากหรือน้อย. นี้ก็เป็นพระเจ้าตามสามัญสำนึกจริง ๆ เป็นพระเจ้าจริง ๆ ด้วยเหมือนกัน.

ยังมีพระเจ้าแบบอื่นต่อไปอีก คือโดยเหตุที่เรามีสัญชาตญาณแห่งความกลัว เมื่อความกลัวครอบงำแล้ว มันไม่รู้จักสิ่งอื่น นอกจากสิ่งที่ตนกลัว ก็อยากจะพ้นจากความกลัว ฉะนั้น อะไรที่มันจะทำให้รู้สึกบรรเทาความกลัวได้แล้ว

ก็ยอมรับหมด ฉะนั้นเราไม่รู้จักพระเจ้า ไม่เคยเห็นพระเจ้า แต่เราก็บูชาพระเจ้า ในฐานะที่ว่าเป็นสิ่งที่เรากลัว คนเป็นอันมากในโลกนี้ถือพระเจ้าชนิดนี้ แล้วก็ถือแต่ตามพิธีรีตอง เพราะเขาไม่เคยเห็นพระเจ้า ไม่อาจจะรู้จักพระเจ้า แต่เขากลัว ก็ต้องทำไปตามพิธีรีตองที่จะช่วยบรรเทาความกลัว จึงมีพิธีรีตองบนบานศาลกล่าว เช่นสรวงพิธีทางไสยศาสตร์นานาชาติ เพื่อขจัดความกลัว แล้วก็สมมติเอาว่าพระเจ้านั้นอยู่ ที่ที่เราไม่เคยเห็นตัว ไม่เคยรู้จักหน้า แล้วก็เชื่ออย่างนั้นด้วย แล้วทำการบนบานศาลกล่าว ฉะนั้น พระเจ้าชนิดนี้ก็คือผู้หรือสิ่งที่เรากลัว แล้วบนบานศาลกล่าวกันอยู่ ทั้งที่ไม่รู้จักตัวและเห็นตัว มีอยู่ทั่วไป จะเรียกว่าเป็น “พระเจ้าผี” หรือ “พระเจ้ามายา” ทำนองนั้นแหละจะถูกกว่า เพราะไม่เห็นตัว ไม่เคยรู้จักตัว แต่ทำไปโดยอำนาจของความกลัวตามพิธีรีตองนั้น ๆ. พระเจ้าอย่างนั้นก็ครอบครองจิตใจมนุษย์อยู่มากที่สุดด้วยเหมือนกัน.

ที่นี้อยากจะพูดถึงพระเจ้าอีกแบบหนึ่งซึ่งน่าหัว แล้วก็จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็สมัยใหม่ปัจจุบันหยก ๆ นี้เอง จะเรียกว่าพระเจ้าชนิดไหน ท่านทั้งหลายลองตั้งชื่อเอาเองจะดีกว่า. คือว่าคนสมัยปัจจุบันนี้ หลงใหลกันอย่างยิ่งก็คือ การงานที่จะนำมาซึ่งประโยชน์ตามที่ตัวต้องการ. คน ๆ หนึ่งเขาเล่าให้ฟังไม่ใช่ ประสบกับอาตมาเอง ว่าเพื่อนของเขาคนหนึ่งเป็นญี่ปุ่นเป็นคนหนุ่ม พ่อคุณเคยกันพอสมควรแล้วเขาแอบกระซิบถามว่า ท่านถือพระเจ้าอะไร หรือศาสนาอะไร. เพื่อนญี่ปุ่นคนนั้นก็บอกว่าเขาถือพระเจ้า Hitachi เพราะว่าเขาทำงานอยู่กับบริษัท Hitachi มีเงินเดือนสูงเป็นช่างเทคนิค บริษัท Hitachi เลี้ยงไว้. ถ้าบริษัทนี้ไม่เลี้ยงไว้เขาจะต้องเป็นอย่างไร คือไม่มีงานทำ. เมื่อสังเกตดูตามน้ำเสียงและสีหน้าของเขา ก็รู้สึกว่าเขาไม่มีศาสนาอย่างอื่น ไม่มีพระเจ้าอย่างอื่นจริง ๆ นอกจากพระเจ้า Hitachi. สินค้าญี่ปุ่นยี่ห้อ Hitachi มันแพร่หลายมาก ทำเงินได้มาก เขาถือพระเจ้า Hitachi. พระเจ้าชนิดนี้คือพระเจ้าอะไรชนิดไหน ลองตั้งชื่อเอาเอง

ก็อยากจะทำอะไรก็ได้ทุกคน. มันก็ยิ่งกว่าพระเจ้าเงินตราอย่างที่กล่าวที่แรก เพราะพระเจ้าเงินตรามันทั่วๆไป เป็นมาแต่ก่อนโบราณกาล หลายพันหลายหมื่นปีมาแล้วก็ได้ แต่พระเจ้า Hitachi เพิ่งเกิดหยกๆนี้ คือมันแรงมาก หรือเพิ่งจะเดือดจัดกันมากที่สุดในเวลาอันสั้น ฉะนั้น ใครที่ฝากเนื้อฝากตัวอยู่กับบริษัทไหน การงานไหน องค์กรไหน นักการเมืองคณะไหน พรรคไหน ก็คงจะเอาอันนั้นแหละเป็นพระเจ้า. นี่แหละพระเจ้าใหม่ หยกๆ สดๆ ร้อนๆ ก็มีขึ้นมาอีกพวกหนึ่งอย่างนี้.

นี่เป็นตัวอย่างพอแล้ว พุทไปก็ไม่รู้จักจบจักสิ้น ว่าพระเจ้าในความรู้สึกสามัญสำนึกที่เกิดขึ้นมาได้เองในจิตใจนั้น มันเป็นอย่างนี้ แล้วเราคนไหนกำลังมีพระเจ้าชนิดนี้กันอย่างไรมาจนน้อยเท่าไร ลองสำรวจดูตัวเองก็แล้วกัน. เอาละ พวกนี้เสียทีสำหรับพวกพระเจ้าที่เกิดขึ้นตามความรู้สึกสามัญสำนึก ใครบังคับใครไม่ได้ นี่มันเป็นอย่างนี้.

ทีนี้ก็มาถึงพระเจ้าอีกประเภทหนึ่ง คือพระเจ้าที่ถูกบัญญัติขึ้น ตามหลักเกณฑ์หรือตามทางแห่งศาสนา. สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนา นี้กว้างขวางลึกซึ้ง พุกกันไม่จบ แต่รวมความว่าเป็นสถาบันที่มีอำนาจเหนือมนุษย์. พระเจ้าที่บัญญัติขึ้นตามทางศาสนา นักพลอยมีอำนาจอย่างยิ่งไปด้วยตามเครติศของศาสนา นั้นๆ. พระเจ้าที่ถูกบัญญัติขึ้นโดยกฎเกณฑ์ตามทางศาสนานี้ ก็มีมากเหมือนกัน เอากันแต่ที่เราจะเห็นกันได้ง่ายๆ เช่นว่าพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้านี้ก็ยอมมาจากคำที่ว่า พระพุทธเป็นเจ้า พระธรรมเป็นเจ้า พระสงฆ์เป็นเจ้า สำเร็จเป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ขึ้นมา นี้ก็เรียกว่า “พระเจ้า” ล้วนมีทั้งอย่างงมงายและไม่มงาย คนถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นี้ มีทั้งอย่างทั้งมงายและไม่มงาย แต่จะมงายหรือไม่มงายก็ตามใจ อยู่ในรูปของพระเจ้าทั้งนั้น ถ้าถือกันในรูปแบบของความขลังหรือศักดิ์สิทธิ์ หรือแม้ด้วยสติปัญญา. งมงายมันก็ถือ

ด้วยชีวิตจิตใจด้วยความมกมาย ถ้ามีสติปัญญาที่ถือสุดชีวิตจิตใจ เพราะมีสติ
 ปัญญามองเห็นชัดเจน. ฉะนั้น พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นี้แหละอยู่ในรูป
 ที่เป็นพระเจ้า หรือเป็นพระเป็นเจ้าของพุทธบริษัททั้งทั้งมกมาย และไม่มกมาย คือ
 ทั้งพุทธบริษัทแท้จริง และพุทธบริษัทไม่จริง ก็มกมาย. พระพุทธ พระธรรม
 พระสงฆ์ เป็นพระเจ้าอย่างไรนี้ เราไม่จำเป็นต้องอธิบายกันในที่นี้แล้ว มันจะ
 กินเวลามากไป คราวอื่นก็ได้อธิบายแล้ว ไปหาความเข้าใจเอาได้ แต่ว่า
 สรุปความว่า เรากำลังมอบกายถวายชีวิตจิตใจ แก่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
 นับถือเป็นสิ่งสูงสุด จะช่วยเราให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวงที่พระเจ้าอย่างอื่นช่วย
 ไม่ได้ ก็เลยมีพระเจ้าที่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็เรียกว่าเป็นพระเจ้า
 ที่บัญญัติขึ้นด้วยเหมือนกัน. โดยทั่วไปเป็นสิ่งที่บัญญัติขึ้น แต่เฉพาะคนบางคนนั้น
 เขารู้จักด้วยใจเอง โดยไม่ต้องมีใครมาช่วยบัญญัติให้ นี้ก็ยังมี. แต่ว่าที่แรกเขาถือ
 พระเจ้าเหล่านั้นตามการบัญญัติของคนที่บัญญัติไว้แต่ก่อน.

พระเจ้าถัดไปอีก คือคำพูดว่า “พระเจ้า” ที่บัญญัติไว้ในภาษาไทย
 แต่บรมโบราณ คำว่าบรมโบราณนี้ขอจำกัดระบุว่า ก่อนแต่ที่ศาสนาคริสต์นิกายหรือ
 ศาสนาอะไรจะเข้ามาในเมืองไทยในประเทศไทย คนไทยเราก็มียุคว่า “พระเจ้า”
 ใช้อยู่แล้ว ก่อนแต่ศาสนาคริสต์นิกายเป็นต้นจะเข้ามา ฉะนั้น คำว่า “พระเจ้า”
 ไม่ใช่ของใหม่ ไม่ใช่พวกคริสเตียนนำมาให้ เพราะว่าไทยเราก็มียุคที่เรียกว่า
 “พระเจ้า” อยู่ก่อนแล้ว บัญญัติใช้อยู่ในคำพูด อยู่ในภาษาไทย. คำว่า “พระเจ้า”
 เจย ๆ ในภาษากฎหมายโบราณ สมุทขยอนั้น หมายถึงพระพุทธเจ้า หมายถึง
 พระเจ้าพระสงฆ์ก็มี ไม่ได้หมายถึงพระเจ้าอย่างของคริสเตียนมาแต่ก่อน เพราะว่า
 ก่อนคริสเตียนเข้ามาในเมืองไทย เราก็มียุคว่า “พระเจ้า” ใช้อยู่ในภาษาพูดแล้ว
 ฉะนั้น เขาหมายถึงสิ่งไร นั่นก็คือพระเจ้า ที่เขาบัญญัติขึ้นตามหลักเกณฑ์ของภาษา
 ทางศาสนา หรือทางวัฒนธรรม เป็นต้น.

ยังมีพระเจ้าที่เข้าบัญญัติกันขึ้นมาเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นเทวดา หรือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์พิเศษ เป็นเรื่องทางไสยศาสตร์ ทางวิญญานศาสตร์ ทางอะไรที่เข้าบัญญัติขึ้นเฉพาะศาสตร์นั้น ๆ อย่างนี้เราพลอยถือตาม ๆ เข้าไป เพราะว่าเรายังมีความงมงาย ที่ถือพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ เป็นพระเจ้าอยู่แล้ว ก็พลอยไปมีพระเจ้าที่เข้าบัญญัติตามทางฝ่ายไสยศาสตร์นั้นเข้ามาอีก นี่เป็นคนไม่มีอะไรที่เป็นชั้นเป็นอันเป็น หลักเป็นเกณฑ์, มันมีความกลัวพรา ๆ ไปหมด ก็รับพระเจ้าอย่างพรา ๆ ไปหมด คือรับเอามาหมด; เป็นพุทธบริษัท มีพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ เป็นพระเจ้าสูงสุดอยู่แล้ว ยังไปรับเอาพระเจ้าไสยศาสตร์ ที่น่าหัวเราะนั้นเข้ามาอีก. นี่ก็เรียกว่าไปถือพระเจ้าที่เข้าบัญญัติขึ้นมาอีกเหมือนกัน ไม่ใช่ความรู้สึกตามสามัญสำนึกของตัวเองเลย ไปพลอยงมงายกับเขาเท่านั้น.

ทีนี้ก็พระเจ้าที่บัญญัติขึ้นมาอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งลึกซึ้งหรือออกจะลึกซึ้ง คือพระเจ้าที่อาศัยหลักปรัชญา หรือหลักพระธรรมทางศาสนาโดยตรงบัญญัติขึ้นมา จะเป็นทางศาสนาพุทธหรือศาสนาไหนก็ตาม มันมีหลักเกณฑ์ที่ตายตัวแน่นอน ลงไปว่า มีอะไรที่จะทำให้โลกนี้เกิดขึ้น หรือทำให้โลกนี้คงอยู่หรือเปลี่ยนไป หรือทำให้โลกนี้ดับลง. พุทธศาสนาก็มีหลักแห่งความเชื่ออย่างนี้ว่า โลกนี้มันเกิดเอง ไม่ได้ มันต้องมีเหตุปัจจัยอะไรทำให้มันเกิดขึ้นมา แล้วให้คงอยู่ ให้เป็นไป แล้วดับลง สิ่งนั้นก็มียุติกันตามทางปรัชญาหมายความว่า เมื่อได้ศึกษาสิ่งต่าง ๆ รอบด้านทั้งทางศาสนา ทั้งทางวิทยาศาสตร์ ทางอะไรอื่น ๆ เสร็จแล้ว มาสรุปเอาเป็นเหตุผลของตัว ก็มีความรู้สึกว่าจะต้องมีอะไรอย่างหนึ่ง หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งทำหน้าที่สร้างโลกนี้ขึ้นมา ควบคุมโลกนี้อยู่ หรือว่าจะทำลายโลกนี้ให้สิ้นไปในวาระหนึ่ง ๆ ก็เลยบัญญัติสิ่งนี้ให้เป็นพระเจ้า เกิดเป็นพระเจ้าซึ่งมีหน้าที่สร้างโลกขึ้นมา มีหน้าที่ควบคุมโลกนี้ไว้ และมีหน้าที่ทำลายโลกนี้ให้ดับไปคราวหนึ่ง ๆ. นี่พระเจ้าที่บัญญัติขึ้นตามหลักเกณฑ์ทางปรัชญา หรือทางธรรมะ หรือทางศาสนา ซึ่งเป็นชั้นสูงสุด.

สิ่งเหล่านี้จะเป็นรากฐานของพระเจ้าที่ถาวรได้ ขอให้ท่านทั้งหลาย กำหนดไว้ให้ดีๆว่า รากฐานของพระเจ้าที่แท้จริงนั้นมันมาจากหลักที่ว่า โลกนี้ต้องมีอะไรสร้างขึ้นมา หรือควบคุมอยู่ หรือทำลายให้ดับไป. มันจะเป็นคนเป็นสัตว์ หรือเป็นสิ่งของเป็นอะไรยังรู้ไม่ได้ แต่ว่ามันมีแน่. ที่นี้พวกที่เขาเชื่อในความเป็นบุคคล เขาก็ถือว่า มีสัตว์ มีบุคคลหรือมีเทวดา มีอะไรที่มองไม่เห็นตัว เรียกว่า พระเจ้า : พระเจ้าผู้สร้างโลกเช่นพระพรหมของศาสนาฮินดู มีพระเจ้าผู้ควบคุมโลก คือพระนารายณ์ของศาสนาฮินดู และมีพระเจ้าผู้ทำลายโลกเป็นคราวๆ คือพระศิวะ หรือพระอิศวร ของศาสนาฮินดู. เราฟังไม่ได้ศัพท์ จับมากระเดียดก็พลอยเข้าใจไปว่ามีคนเป็นอย่างนั้น แล้วเชื่อบ้างไม่เชื่อบ้าง ที่เชื่อก็มิ ไม่เชื่อก็มิ ที่นี้ เอาคนออกไปเสียซิ มันก็จะหมดปัญหา คือเอาตัวพระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวร ที่เป็นคนออกไปเสีย มันก็เหลืออยู่แต่อำนาจอะไรอันหนึ่งซึ่งใครก็ไม่รู้ ไม่รู้จัก มีอำนาจในการที่จะสร้างอะไรขึ้นมา มีอำนาจที่จะควบคุมสิ่งต่างๆ อยู่. และมีอำนาจที่จะยุบหรือดับสิ่งต่างๆ ลงไปเป็นคราวๆ นี้ เมื่อพูดอย่างนี้ มันก็เป็นความจริง แม้วิทยาศาสตร์ของปัจจุบันหยกๆ นี้ก็จะค้านความคิดอันนี้ไม่ได้ คือความคิดที่ว่า มีอำนาจอะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งเรายังไม่รู้จักร ที่สร้างโลก ควบคุมโลก แล้วก็ยุบโลกเสียเป็นคราวๆ แล้วสร้างใหม่. นี่คือรากฐานอันแท้จริงของพระเจ้า. ในทางพุทธศาสนาก็ให้ชื่อไปอย่างหนึ่ง ในทางวิทยาศาสตร์ก็ต้องให้ชื่อไปอีกอย่างหนึ่ง ในศาสนาฮินดู สำหรับคนโง่เขาเรียกว่า พระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวร. ส่วนศาสนาฮินดูที่ฉลาดเขาก็ไม่พูดอย่างนั้น ศาสนาฮินดูที่ฉลาดเช่นลัทธิเวทานตะ เขาพูดเป็นอย่างอื่น เป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์อะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งให้ชาวบ้านเรียกว่า พระพรหม พระนารายณ์ พระศิวะกันไปตามชอบใจก็แล้วกัน แต่ตัวจริงมันเป็นอะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งเอามาพูดให้คนเหล่านั้นฟังไม่ได้ เพราะฟังไม่ถูก เพราะยังโง่ ก็เลยให้เชื่อว่ามีพระพรหม พระนารายณ์

พระอิสวรไปเรื่อย ๆ ก็แล้วกัน แต่ตัวจริงของพระเจ้าทั้งสามนั้นคืออะไร ไว้ค่อยรู้ทีหลัง นี่แหละคือพระเจ้าที่ถูกบัญญัติขึ้นตามหลักเกณฑ์ทางศาสนา ทางปรัชญา หรือทางวิทยาศาสตร์ มันก็ต้องมีอย่างนั้น.

เอาละ, ที่นี้เราไม่ต้องการที่จะมาพูดให้เสียเวลากับเรื่องที่ไม่จำเป็น เราจะพูดแต่เรื่องที่จำเป็น ที่จะทำให้ลุล่วงไป เราก็ต้องมีพระเจ้าชนิดที่จะเป็นประโยชน์แก่เรา และเป็นพระเจ้าที่มีอยู่จริง เราก็ต้องเลิกพระเจ้าชนิดที่ไม่จำเป็นแก่เราเสีย หรือพระเจ้าที่ต่ำเกินไป สำหรับเด็กเกินไป ก็เลิกเสีย เช่นพระเจ้าเงินตรา^๕ ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็คงจะละลายกันมาก พอที่จะเลิกไปเสียได้ ไม่ต้องให้เป็นพระเจ้าแล้ว พ่อทูนหัวแม่ทูนหัว สิ่งที่เรากลัว หรือพระเจ้า Hitachi อย่างนี้เราก็ไม่ต้องให้เป็นพระเจ้าแล้ว. เราจะมีพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ หรือเทวดา หรือว่า พระพรหม พระนารายณ์ พระอิสวร บ้าง ก็ดีความให้มันถูกต้อง คือให้เป็นสิ่งที่มีอำนาจในการสร้าง ในการคุ้มครอง ในการขับทำลายอะไรได้จริง ๆ.

เรามาเอาแต่ความหมายที่จริงที่อาจจะเข้าถึงได้เสียดีกว่า ^๕นี้ก็เลยต้องแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ว่าพระเจ้าประเภทที่พูดให้เป็นบุคคลอย่างนั้นอย่างนั้น^{๕๕} นี้เรียกว่า : **“พระเจ้าโดยบุคคลาธิษฐาน”** อย่างนี้เรามีไว้สำหรับคนที่ไม่ฉลาด (ขอภัยที่จะพูดอย่างนี้ ซึ่งคนโง่ก็จะโกรธเอา) สำหรับคนส่วนมากที่ยังไม่ฉลาด ก็ต้องมีพระเจ้าประเภทบุคคลาธิษฐานเป็นบุคคลในสวรรค์ หรือในโลกของพระเจ้า ในวิมานอะไรของท่าน เป็นบุคคลโกรธก็ไต่รักก็ได้ ต้องประจบท่านอะไรอย่างนี้ นี่พระเจ้าบุคคลาธิษฐาน มีไว้สำหรับคนที่ไม่ชอบทำสิ่งที่ยาก ๆ เพราะโง่ หรือไม่สามารถทำสิ่งที่ยาก ๆ เพราะโง่ ต้องการที่จะทำง่าย ๆ คือเชื่อ แล้วก็ทำไปตามพิธีรีตองไปก่อน อย่าไปทำความชั่วก็แล้วกัน ทำให้ถูกใจพระเจ้านั้นต้องทำความดี พระเจ้าที่แท้จริงต้องการให้มนุษย์ทำความดี ถ้าต้องการให้มนุษย์ทำความชั่ว

แล้วไม่ใช่พระเจ้า ถอดเสียจากพระเจ้าได้เลย ถ้ายังเป็นพระเจ้าแล้วละก็ ต้องหมายความว่าต้องการให้มนุษย์ทำความดี แม้จะทำอย่างพิธีรีตองมันก็มีความหมาย อยู่ตรงที่ทำความดี. ฉะนั้น เชื่อพระเจ้านั้นก็ปลดปล่อยอยู่ในขั้นนี้ ก็ว่าอย่างไร เสียก็ต้องทำความดี แล้วก็ช่วยตัวเองก่อน แล้วพระเจ้าจึงจะช่วย นั่นเป็น พระเจ้าอย่างบุคคลาธิษฐาน มีอยู่จริงในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องตีความ พุทธสมมติไว้ เป็นบุคคล ต้องตีความให้เป็นธรรมาธิษฐานออกม่อีกทีหนึ่ง ที่นี้เราบัตั้งออกไป พระเจ้าอย่างบุคคล เรามาเอาพระเจ้าอย่างเป็นธรรม เป็นนามธรรม เป็น ธรรมาธิษฐาน.

บัดนี้เราจะพุกกันถึง **พระเจ้าโดยธรรมาธิษฐาน** ท่านช่วยฟังให้ด้ เพราะมีประโยชน์อยู่ที่ตรงนี้ หรือจะช่วยกันได้จริงก็อยู่ที่ตรงนี้ จะมีจริง จะถึงจริง จะอะไรจริงมันก็อยู่ที่ตรงนี้. พระเจ้าโดยธรรมาธิษฐาน ก็ว่าไม่เฟ่งที่บุคคล แต่เฟ่งที่ธรรมะหรือตัวพระธรรม. ที่นี้คำว่า “พระธรรม” นี้ อันแรกที่สุด สิ่งแรก ที่สุดสำหรับเป็นความหมายของคำว่าธรรม นั่นคือธรรมชาติ ฉะนั้น พระเจ้าที่ แท้จริงเราจะต้องเฟ่งเล็งไปถึงตัวธรรมชาติ. การเฟ่งเล็งไปถึงตัวธรรมชาติต้องแบ่ง ออกเป็น ๔ ส่วน คือ ๑. ตัวธรรมชาติแท้ ๆ ล้วน ๆ นั้นอย่างหนึ่ง คือปรากฏการณ์ ทั้งหลายที่ปรากฏอยู่เป็นธรรมชาตินี้อย่างหนึ่ง. ๒. ก็คือกฎของธรรมชาติ ที่มีอยู่ ในตัวธรรมชาตินั้น ๆ นี้ระบุไปยังตัวกฎหรือหลักหรือเกณฑ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในตัว ธรรมชาตินั้น ๆ แล้ว. ๓. ก็คือหน้าที่ที่เจียบขาด ที่มนุษย์จะต้องกระทำตาม กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ. อันสุดท้ายข้อ ๔. ก็คือว่า ผลที่เกิดมาจากการทำตาม หน้าที่นั้น ๆ นี้เป็นผลจากการทำหน้าที่ตามธรรมชาติ เมื่อครบทั้ง ๔ อย่างนี้แล้ว จึงจะเรียกว่าเป็นตัวธรรมชาติที่สมบูรณ์ ก็เป็นทั้งหมด ไม่ยกเว้นอะไร ไม่เหลือ อะไร.

ในศาสนาอื่นที่เขามีคำว่าพระเจ้าใช้เป็นหลักนั้น เขาจะพูดว่าพระเจ้าเป็นทุกสิ่ง พระเจ้าคือทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไร ในศาสนาพุทธเราเมื่อพูดโดยหลักธรรมชาติอย่างนี้แล้ว มันก็เป็นทุกสิ่ง ธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ตามธรรมชาติ และผลตามธรรมชาติรวมกันเป็น ๔ อย่าง นี้แหละคือทุกสิ่ง ทุกสิ่งที่มนุษย์จะรู้จักหรือพูดถึงได้. ธรรมชาติทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นหลักในพุทธศาสนาด้วย : ธรรมชาติทั้งปวงเรียกว่า *สภาวะธรรม*, กฎของธรรมชาติเรียกว่า *สังขธรรม*, หน้าที่ตามธรรมชาติบังคับไว้แล้ว เรียกว่าธรรมหรือธรรมะ ธรรมะนั้น แปลว่าหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ จึงได้แก่ *ปฏิบัติธรรม*, แล้วผลที่จะเกิดขึ้นมา เป็นบุญ เป็นบาป เป็นดี เป็นชั่ว เป็นนรกสวรรค์ หรือว่าเป็นมรรคผลนิพพานอะไรก็ตาม ผลเหล่านี้ก็เรียกว่า*วิปากธรรม*. ดังนั้นในพุทธศาสนาจึงมีหลักที่เกี่ยวกับธรรมชาติครบถ้วนทั้ง ๔ ประการ คือว่าตัวธรรมชาติก็ดี ตัวกฎธรรมชาติก็ดี หน้าที่ตามธรรมชาติก็ดี ผลของหน้าที่ตามธรรมชาตินั้นก็ดี รวมกันทั้งหมดนี้เรียกสั้น ๆ คำเดียวว่า “ธรรม” หรือ “ธรรมชาติ” ตามภาษาบาลีที่พุทธศาสนาใช้อยู่ และนี่แหละคือ “พระเจ้า” ใน ๔ อย่างนี้ เมื่อเอามารวมกันหมดแล้ว นี่แหละคือพระเจ้า ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้ พระเจ้าคือทุกสิ่ง ก็คือ ๔ สิ่งนี้รวมกัน. แล้วพระเจ้าที่เกี่ยวข้องกับเรามากที่สุด คือหน้าที่ที่จะต้องทำให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ แล้วมันก็ต้องมีธรรมชาติสำหรับให้เราเข้าไปเกี่ยวข้อง ถ้าไม่มีธรรมชาติอะไรเสียเลยเราก็ไม่ได้เกิดขึ้นและทำอะไรไม่ได้.

เนื้อหนังร่างกายของเรานั้นมันคือตัวธรรมชาติ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม สิ่งต่าง ๆ ที่ประกอบกันอยู่เป็นโลกคือธรรมชาตินี้ ก็คือตัวธรรมชาตินั้นต้องมีธรรมชาติพื้นฐานอย่างนี้ แล้วก็มักอยู่ในธรรมชาตินั้น. เราพบมันแล้วเราจึงปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ ได้ เช่นเรารู้เรื่องกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่เกี่ยวกับร่างกายเราจึงปฏิบัติต่อร่างกายอย่างถูกต้องได้. เราปฏิบัติต่อสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในโลกได้. ที่นี้เราก็ได้รับผลเหมือนกับว่าพระเจ้าประทานให้ ตามที่เราประพฤติกระทำถูกต้อง

คือชั่ว มากน้อยอย่างไร. นี่คือพระเจ้าที่เด็ดขาดที่สุด แล้วมีอยู่จริง ถึงกับมีอยู่ในเลือดในเนื้อของเรา.

กฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้นมีอยู่ในเลือดในเนื้อของเรา คอยควบคุมทุกสิ่งทุกอย่าง แล้วร่างกายจิตใจต้องทำหน้าที่ของมัน ตามอำนาจบังคับบัญชาของพระเจ้า แล้วเกิดผลขึ้นมาจากการประทานของพระเจ้า ฉะนั้นเราเลยเป็นพระเจ้า อยู่ทั้งเนื้อทั้งตัว ผู้อื่นก็เหมือนกัน สิ่งทั้งหลายต่างๆ ที่รวมเป็นโลกนี้ ก็เรียกว่ามีพระเจ้าเป็นเนื้อเป็นตัวอยู่ในนั้นทั้งนั้น. ฉะนั้นขอให้มองดูพระเจ้าชนิดที่มีอยู่จริง กระทั่งว่าอยู่ในตัวเราเป็นเนื้อเป็นตัวของเราอย่างนี้ นี่แหละพระเจ้าโดยธรรมชาติฐานมันเป็นอย่างนี้ มันต่างจากพระเจ้าที่เป็นบุคคลาธิฐาน เป็นตัวเป็นคนเป็นคนอยู่บนสวรรค์วิมาน อยู่ที่ไหนเหลือที่จะกล่าวได้ นั้นมันอย่างสมมติพูดให้เป็นบุคคลาธิฐาน

เดี๋ยวนี้เรามีอำนาจที่จะสร้างโลกหรือควบคุมโลก หรือยุบโลกเป็นคราวๆ อยู่ในเนื้อในตัวของเรา. ถ้าเรารู้จักสิ่งที่เรียกว่า “โลก” อย่างถูกต้อง เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า “โลกก็ตี เหตุให้เกิดโลกก็ตี ความคับสนธิแห่งโลกก็ตี ทางให้ถึงความคับสนธิแห่งโลกก็ตี ตถาคตบัญญัติไว้ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่งที่มีพร้อมทั้งสัญญาและใจ” พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ในร่างกายคนเป็นๆ ไม่ใช่คนตาย ต้องคนเป็นๆ นั้นมีโลก มีเหตุให้เกิดโลก มีความคับสนธิแห่งโลก มีทางให้ถึงความคับสนธิแห่งโลก อยู่พร้อมเสร็จแล้ว. คือหมายความว่าในร่างกายคนเป็นๆ คนหนึ่งมีพระเจ้าทุกชนิดอยู่ครบถ้วน ผู้สร้าง ผู้ควบคุม ผู้ทำลาย มีอยู่เสร็จ.

เราจึงศึกษาพิจารณาให้รู้จักอำนาจอันลึกลับน่าอัศจรรย์ข้อนี้ก็แล้วกัน. อำนาจทำให้เกิดขึ้น อำนาจที่ทำให้ตั้งอยู่ชั่วขณะ อำนาจที่ทำให้ดับลงเพื่อเกิดใหม่

แห่งสังขารธรรมทั้งปวง. ถ้าหนักมากเกินไปจนไม่รู้จักคำว่า “สังขารธรรมทั้งปวง” มันก็พังยาก มันก็ช่วยกันยาก. ถ้ารู้จักคำว่า *สังขารธรรม* อยู่เป็นปกติแล้วละก็จะฟังเรื่องง่าย. สังขารธรรมคือธรรมชาติที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง แล้วก็กำลังเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ตั้งอยู่เพราะเหตุปัจจัย คับไปเพราะเหตุปัจจัย นี้เรียกว่า “สังขารธรรม” อำนาจที่ทำให้เกิดสังขารธรรมก็มีอยู่ในร่างกายนี้ อำนาจที่ทำให้สังขารธรรมเป็นไปอยู่ เปลี่ยนไปอยู่ ก็มีอยู่ในร่างกายนี้ อำนาจที่จะทำให้สังขารธรรมอันหนึ่งคับไป เพื่อให้อันอื่นเกิดขึ้นมาแทนใหม่ มันก็มีอยู่ในร่างกายนี้; เรียกว่าอำนาจลึกลับอะไรก็ไม่รู้เหลือที่จะพูดได้ ที่ทำให้มีการเกิด มีการตั้งอยู่ มีการคับลงไปแห่งสังขารธรรมทั้งหลาย. ที่อำนาจที่ทำให้เกิดสังขารธรรมนี้คือ **ผู้สร้างโลก**, อำนาจที่ทำให้สังขารธรรมตั้งอยู่ชั่วขณะ เปลี่ยนไป นี้ก็เรียกว่า **ผู้ควบคุมโลก**, อำนาจที่สังขารธรรมคับลงไปแล้วเกิดใหม่ นี้เรียกว่า **ผู้ทำลายโลก**, เพราะฉะนั้นพระเจ้าผู้สร้างโลก ควบคุมโลก และทำลายโลก ก็อยู่ที่นี้. หรือว่า พระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวรก็อยู่ที่นี้ อยู่ตรงอำนาจที่กำลังทำหน้าที่เพื่อสร้างสังขารธรรม ควบคุมสังขารธรรม หรือทำให้คับไปเป็นครั้งคราว. เมื่อเป็นอย่างนี้เราก็จะระบุไปยังสิ่งลึกลับอะไรอันหนึ่ง ซึ่งทำให้เกิดการเกิดขึ้นแห่งสังขาร ตั้งอยู่แห่งสังขาร คับไปแห่งสังขาร นั้นแหละว่าเป็นพระเจ้า.

เมื่อตะกั้นเราใช้คำว่า “ธรรมชาติ” ตัวธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ตามธรรมชาติ ผลตามธรรมชาตินั้นคือพระเจ้า. เดียวนี้เรามาพูดว่าอำนาจลึกลับอะไรอันหนึ่งซึ่งเราก็ไม่รู้ แต่เขาเวียกกันว่า “ธรรม” ที่ทำความเกิด ทำความตั้งอยู่ ทำความคับไป นี้ก็เรียกว่า “ธรรมชาติ” ได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้นมันก็คือธรรมชาติอีกนั่นแหละ. แม้ว่าอำนาจนี้จะเป็อำนาจลึกลับวิเศษนำอัสจรรย์เข้าใจไม่ได้ ก็คือธรรมชาตินั่นเอง. นี้แหละพระเจ้าคืออำนาจที่ลึกลับเหลือประมาณที่ทำหน้าที่สร้าง ควบคุม และทำลาย; นี้เราได้พระเจ้ามายัง ๒ ชนิดแล้ว.

ที่นี้จะกล่าวถึงชนิดสุดท้าย คือพระเจ้าจริง ๆ คือตัวเองนี้. ตนเองมันก็มีพระเจ้าอย่างที่ว่าอยู่แล้ว คือสังขารธรรมในตัวคนเรา นี้มันก็มีกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ มีลักษณะสร้าง ควบคุม และทำลายอยู่แล้ว ที่นี้เมื่อได้อบรมให้ถึงที่สุด ตนเองก็จะเป็นที่พึ่งแก่ตนเองได้ไม่มีอะไรอื่น ดังพระพุทธภาษิตว่า *อตฺตํ หิ อตฺตโน นาโถ* - ตนนั้นแหละเป็นที่พึ่งของตน. คำว่า “ตน” นี้มันไม่ใช่ตนเองอย่างแรกที่เกิดมาแล้วไม่รู้อะไร ก็โง่ต่ออารมณ์ที่เข้ามาแวดล้อม ตนอย่างนั้นใช้ไม่ได้. มันก็ต้อง “ตน” ที่อบรมดีแล้ว ศึกษาดีแล้ว ผ่านมาพอแล้ว เป็นคนที่เข้าถึงธรรมชาติแล้ว เป็นคนที่ประกอบอยู่ด้วยอำนาจตามกฎของธรรมชาติ อำนาจอันสูงสุดของธรรมชาติที่เข้ามามีอยู่ในตนนี้แล้ว เพราะว่ามันได้อบรมดีแล้ว ฉะนั้นมันต้องถูกระงับก็ได้. ตนที่อบรมดีแล้วนี้ต้องการอะไรก็ได้ ต้องการมรรคผลนิพพานก็ได้ หรือต้องการอะไรก็ได้ทั้งนั้น ขอให้มันเป็นตนที่อบรมดีแล้วเท่านั้นแหละ ต้องการเงินก็ได้ ต้องการชื่อเสียงก็ได้ ต้องการความสุขอย่างไหนก็ได้ ต้องการมรรคผลนิพพานก็ได้ นี้คำว่า “ตน” นี้คือพระเจ้าที่แท้จริง. นอกจากจะเป็นพระเจ้าที่แท้จริงแล้ว ยังเป็นพระเจ้าที่อยู่กับเนื้อกับตัวของเรา ตลอดเวลาอีกแล้วด้วย แล้วจะเอาอย่างไรกันอีก. เป็นพระเจ้าที่แท้จริง คือช่วยได้ แล้วยังเป็นพระเจ้าที่อยู่กับเราตลอดเวลา คือตัวเรานั้นแหละเป็นพระเจ้าเสียเอง. **ตนที่อบรมดีแล้วทุกอย่าง ทุกทางคงแต่คนอุปโลกน์นี้เป็นพระเจ้า.**

เราก็จะต้องนึกกันต่อไปอีกสักหน่อยหนึ่งว่า ทำอย่างไรจึงจะเกิด “ตน” หรือพระเจ้าชนิดนี้ขึ้นมา? เพราะว่าเราต้องการที่จะเป็น **มนุษย์ของพระเจ้า** ที่นึกคิดทบทวนไปมามันก็เข้ารูปปลงรอยกันไปได้ว่า **ถ้าเราต้องการจะเป็นมนุษย์ของพระเจ้า เราจึงอบรมตนให้มีวิวัฒนาการ หรือความเจริญก้าวหน้าถึงที่สุดก็แล้วกัน.** เราจะเป็นคนของพระเจ้า เราจะมีพระเจ้า เราจะถึงพระเจ้า เราจะอยู่กับพระเจ้าได้ ก็โดยที่ที่มีการอบรมตนให้ถึงจุดสูงสุดของความเป็นมนุษย์ คือ

ประกอบอยู่ด้วยธรรม. ประกอบอยู่ด้วยพระธรรมเท่านั้น แล้วตัวนั้นก็ถึงสภาพสูงสุด เพราะประกอบอยู่ด้วยธรรม มีคุณสมบัติ มีความสามารถหรือมีสมรรถภาพในการที่จะช่วยคนได้ทุกอย่าง ต้องการอะไรก็ได้ทั้งนั้น แล้วไม่มีอะไรที่ต้องกลัว ไม่มีอะไรจะเหลืออยู่สำหรับกลัว สำหรับเป็นปัญหา ต้องการอะไรที่ควรต้องการ. มันมีปัญหาว່ว่าอะไรควรต้องการ มันต้องการอะไรในทางที่ควรต้องการ มันก็ได้ทั้งนั้น. กระทั่งมรรคผลนิพพานก็ได้.

ถ้าเราจะต้องการตนชนิดนี้ หรือว่าต้องการพระเจ้าชนิดนี้แล้วจะต้องปฏิบัติอย่างไร? มันมีคำตอบอย่างกำปั้นทุบดินว่าต้องปฏิบัติตามพระเจ้า คือตามกฎเกณฑ์ที่มีอยู่สำหรับชนิดนี้ปฏิบัติตามพระเจ้า. ในทางพุทธศาสนาที่ว่าจะต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง. พุทธสัน ๆ ก็ว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ถ้าภิกษุทั้งหลายจะเป็นอยู่กันโดยชอบแล้ว โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์” นี้เอาหลักมาง่าย ๆ ก็ว่า “เป็นอยู่ให้ถูกต้อง” เป็นอยู่ให้ถูกต้อง นั่นมันเป็นคำที่ชัดที่อยู่แล้ว แต่บางคนอาจจะมองไม่ทั่วถึง ดังนั้นจึงต้องจำแนกออกเป็นอริยมรรคมีองค์ ๘.

ที่เราเรียกกันว่ามรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ — ความถูกต้องในความคิดเห็นเรียกว่า สัมมาทิฐิ, — ความถูกต้องของความปรารถนาและใฝ่ฝันเรียกว่า สัมมาสังกัปป — ความถูกต้องในการพูดจาเรียกว่า สัมมาวาจา — ความถูกต้องในการประกอบการทำงานทางกาย เรียกว่า สัมมากัมมันโต — ความถูกต้องในการหาเลี้ยงชีวิตเรียกว่า สัมมาอาชีโว — ความถูกต้องในการพากเพียรขยันขันแข็งตะบึงตะบันไปไม่มีที่สิ้นสุดเรียกว่า สัมมาวายาโม — ความถูกต้องในการดำรงสติไว้ตลอดเวลานี้เรียกว่า สัมมาสติ. — ความถูกต้องในการมีกำลังใจเข้มแข็งถึงที่สุดอยู่ตลอดเวลาเรียกว่า สัมมาสมาธิ. รวมกันเป็น ๘ ความถูกต้อง คือทางปฏิบัติ. นี้แหละคือหนทางหรือทางปฏิบัติ เพื่อให้เราเป็นคนของพระเจ้า มีพระเจ้า ถึงพระเจ้า

และอยู่กับพระเจ้า ^{นี้}เรียกว่าปฏิบัติตามพระเจ้า. เพราะว่าพระเจ้าต้องการให้ทำ
อย่าง^{นี้} ถ้าพระเจ้าองค์ไหนไม่ต้องการให้ทำอย่าง^{นี้} ถอดออกจากตำแหน่งพระเจ้า
ได้เลย ถือว่าเป็นพระเจ้าไม่ได้.

มีค่าง่าย ๆ สั้น ๆ คำเดียวที่เป็นหลักของการปฏิบัติรวบรัด เรียกว่า
ทางลัดหรือเคล็ด ก็คือการปฏิบัติที่ตนทำตนให้เป็นคนของผู้อื่นเสีย ทำตนให้เป็น
คนของผู้อื่นเสีย อย่าเป็นคนของตัวเอง อย่าเป็นตัวของตัวเอง อย่าเพื่อตัว อย่าเห็น
แก่ตัว. กล้าย ๆ กับที่เราลืมตัวเอง เรื่องตัวของเรา^{นี้}ไม่ต้องนึกถึง มุ่งหน้าแต่
จะทำประโยชน์ของผู้อื่นเท่านั้น. อย่าเพื่อตกใจว่าจะไม่มีข้าวกิน มันจะโง่เกินไป
ถ้ามาตกใจว่ามัวแต่ทำประโยชน์แก่ผู้อื่นแล้วจะไม่มีข้าวกิน นั่นเป็นคนที่มีมออะไร
อย่างลวก ๆ มากเกินไป. ถ้าเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นล้วน ๆ จริงแล้ว จะมีข้าวกิน
จนกินไม่ไหว. ขอทำไว้อย่าง^{นี้}และจะไม่อธิบาย ขออ้างหลักฐานพระพุทธเจ้าเป็น
พยานว่า มัวแต่ทำประโยชน์แก่ผู้อื่น แล้วมีข้าวกินจนกินไม่ไหว คือพระพุทธเจ้า.
ฉะนั้น ขอให้เราลืมนึกถึงประโยชน์ของตัวเองเถอะ เห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นอยู่
ตลอดเวลาเถอะ มันจะเกิดความถูกต้อง ๘ ประการขึ้นมาอย่างอัตโนมัติ แล้วก็
เป็นการปฏิบัติชนิดที่พระเจ้าต้องการ. รวมความว่าพระเจ้าต้องการให้คนทุกคน
ลืมตัวเอง นึกถึงแต่ผู้อื่น ทำสิ่งที่ เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น แล้วทุกคนทำอย่าง^{นี้}
แล้วแต่ละคนจะมีข้าวกินไม่ไหว. ^{นี้}เรียกว่าวิธีที่จะให้มนุษย์เป็นคนของพระเจ้า
เลิกเป็นคนของกิเลสกันเสียที. อย่าเป็นคนของกิเลสชานพญามารเลย จงเป็น
มนุษย์ของพระเจ้าเถิด.

คำสุดท้ายที่จะพูดก็เหลืออยู่แต่ว่า เราจะ เป็นพระเจ้าเสียเอง. ถ้า
เราได้ปฏิบัติโดยหลักที่กล่าวมาอย่าง^{นี้}แล้ว ก็มีตนที่ชนะกิเลสแล้ว เราเป็น
พระเจ้าเสียเอง เหมือนกับที่ได้อธิบายมาแล้วเมื่อตะกี ^{นี้}คือเป็นพระเจ้าด้วยตนเอง

ตนเองที่อบรมดี ฝึกฝนดี ก้าวหน้าถึงที่สุดแล้ว เรียกว่ามีตนชนิดที่เห็นแก่ตนนั้น ออกเสียแล้ว ชนะกิเลสแล้ว ชนะตัวเองที่เป็นกิเลสเสียแล้ว ก็เรียกว่ามีตนอันชนะแล้ว ตนชนิดนี้ไม่มีความยึดมั่นว่าตัวกู—ของกู ไม่มีกิเลสอะไรจะเกิดขึ้นได้ ก็เลยเป็น ตนสูงสุด ที่ต้องการอะไรก็ได้ทั้งนั้น ต้องการความสุข อย่างมรรคผลนิพพานก็ได้ตามที่ต้องการ เรียกว่า เป็นคนที่สามารถทำอะไรที่ควรทำได้ทุกอย่าง ทั้งเพื่อตัวเองและเพื่อผู้อื่น. นี่แหละคือพระเจ้าที่แท้จริง มันเป็นคนที่ไม่มัวปัญหาเหลืออยู่ต่อไป. ถ้าไม่มาถึงขั้นนี้ ปัญหาจะยังเหลืออยู่สำหรับความเป็นคนหรือเป็นมนุษย์ แต่ถ้ามันมาถึงขั้นที่ตนชนะตนแล้ว ชนะกิเลสแล้ว มันก็ถึงที่สุด คือมีธรรมะเป็นตน มีตนเป็นธรรมะ มีธรรมะเป็นตน มีตนเป็นธรรมะ ไม่ใช่ตัวกู ไม่ใช่ของกู กลายเป็นธรรมหรือธรรมชาติไปเสีย, เคียนจิตใจไม่มีความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวเพื่อตัว เพื่อของตัว. นี่เรียกว่ามันเป็นสิ่งสูงสุดในทางคุณค่า สูงสุดในทางสมรรถภาพ สูงสุดในความประเสริฐวิเศษทุก ๆ ทาง นี่เราเรียกโดยโวหารว่า “เราเป็นพระเจ้ากันเสียเองทุก ๆ คน” แล้วความเป็นพระเจ้านั้นจะเหมือนกันหมด ไม่ว่าจะไปอยู่ในโครงร่างไหน ถ้าเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องแล้ว มันจะเป็นมนุษย์เหมือนกันหมด เรียกว่ามนุษย์ที่ปราศจากกิเลส เหมือนกันหมด เรียกว่ามีธรรมเป็นตน มีตนเป็นธรรม. นั่นแหละคือพระเจ้า เพราะฉะนั้นพระเจ้านี้คือตน ตนก็คือพระเจ้า คือตนที่เป็นธรรม. ความเป็น *คนของกิเลส* หมดไปไม่มีเหลือ.

ขอให้ทบทวนดูให้ดีทุก ๆ คนว่า มีความแตกต่างกันอย่างไร ระหว่าง **ความเป็นมนุษย์ของพระเจ้า** กับ **ความเป็นคนของกิเลส** เอาไปทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้ง ชัดเจนแล้ว มันจะง่ายที่สุด ในการที่จะแยกตนออกมาเสียจากความเป็นคนของกิเลส มาสู่ความเป็นมนุษย์ของพระเจ้า. มีผลเท่ากับช่วยกันสร้างโลกพระศรีอาริย์ขึ้นมาในโลกนี้ได้ในพริบตาเดียว ไม่ต้องมีปัญหาเรื่อง

การเมือง เรื่องเศรษฐกิจ เรื่องก่อการร้าย หรือเรื่องอะไรที่มันเป็นกันอยู่ทั่วโลกอย่างในปัจจุบันนี้ เพราะว่ามันขบถต่อพระเจ้า ไม่นับถือพระเจ้านับถือกิเลส. เป็น *คนของกิเลส* เทียบนั้นมาทำให้เป็น *มนุษย์ของพระเจ้า* เสียเท่านั้น บัญหาก็จะหมดไป.

เทียบนั้นปัญหาในโลกมาติดชะงักอยู่ตรงที่ว่าไม่มีมนุษย์ของพระเจ้า มีแต่ที่เป็นคนของกิเลส. เพราะฉะนั้นวิชาความรู้มันจะตีเท่าไรก็ช่วยไม่ได้, แผนการจะตีอย่างไรเท่าไรก็ไม่มีประโยชน์อะไร เพราะไม่มีคนที่จะปฏิบัติตามแผนการ มีแต่คนของกิเลส พอยื่นแผนการที่ดีให้ไป ก็ไปทำเพื่อประโยชน์ส่วนตัวของเขาเอง ความรู้จะตีเท่าไร แผนการจะตีเท่าไรก็ไม่มีประโยชน์แก่คน หรือแก่ประเทศชาติอยู่นั่นเอง. **เพราะว่าขาคมนุษย์ของพระเจ้า มีอยู่แต่คนของกิเลส.**

มันมีความสำคัญอย่างยิ่งอยู่อย่างนี้ ในการที่ว่าโลกนี้จะรอดอยู่ได้อย่างไร เป็นโลกของมนุษย์นั้น จะต้องมีการแก้ไขกันที่ตรงนี้ มิฉะนั้นแล้วมันจะเป็นโลกของคนทีเต็มอยู่ด้วยกิเลสอยู่ตลอดไป.

ขอยุติการบรรยายด้วยสมควรแก่เวลาไว้เพียงเท่านี้.

ศาสนาเพียงศาสนาเดียว.

— ๕ —

เสาร์ที่ ๓๐ มกราคม ๒๕๑๔

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

วันนี้เราจะพูดกันในหัวข้อที่ว่า **ศาสนาที่แท้จริง มีเพียงศาสนาเดียวในหมื่นโลกธาตุ** ที่ท่านทั้งหลายก็ทราบกันอยู่แล้ว. แต่ก่อนอะไรทั้งหมด ก็อยากจะพูดกันถึงเรื่องที่ว่า เพราะเหตุไรจึงต้องพูดกันถึงเรื่องนี้?

ถ้าจะกล่าวโดยทั่ว ๆ ไปก็เพราะเหตุว่า เดิมนั้นเรากำลังมีศาสนามากมาย จนมีการทะเลาะกันระหว่างศาสนา, หรือว่าความที่มันมีศาสนาที่ขัดกันนั้นแหละ จึงเป็นมูลเหตุให้โลกนี้ระส่ำระสาย. ยิ่งถ้าจะดูกันให้ลึกกว่านั้น ปัญหามันยังเนื่องไปถึงเรื่องที่ลึกกว่านั้น ซึ่งเราจะได้แบ่งออกเป็นปัญหาหลาย ๆ กลุ่มด้วยกัน.

บรรดาปัญหาของโลกเป็นส่วนรวมนี้ มีอยู่กลุ่มหนึ่ง เป็นเรื่องที่เราจะต้องพิจารณาดูกันให้เห็น ก็คือว่าโลกกำลังจะฉิบหาย เพราะมีวิกฤตการณ์แรง

ร้ายยิ่งขึ้นทุกที. ข้อที่ท่านทั้งหลายอาจจะทราบกันอยู่แล้ว ไม่ต้องอธิบายอะไรกันให้มากมายก็ได้ แต่เอามาพูดเพื่อให้เห็นว่ามันก็มีอันนี้แหละ เป็นมูลเหตุที่เป็นปัจจัยสำคัญของโลกทุกวันนี้ ที่เราจะต้องช่วยกันคิดแก้ไข. โลกกำลังประสบวิกฤตการณ์ กำลังจะฉิบหายแรงร้ายขึ้นทุกทีนี้ มันมีมูลเหตุมาจากการที่ไม่เข้าใจซึ่งกันและกัน ระหว่างศาสนา รวมอยู่ด้วยประการหนึ่ง.

ดังนั้นสิ่งที่เราควรมุ่งหวังก็คือว่า **โลกมันจะรอดต่อไปได้ ก็เพราะความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา** คือแต่ละศาสนา หรือแต่ละบุคคล ผู้ที่นับถือศาสนาต่าง ๆ กันนั้น มีความเข้าใจกันดี แล้วก็เพราะเข้าใจศาสนาของตน ๆ ดี และปฏิบัติถูกต้องด้วย อันนี้เป็นทางที่โลกนี้มันจะรอดอยู่ได้. ที่นี้จะสำเร็จอย่างนั้นได้ก็ต้องมีความเข้าใจอันถูกต้อง ว่าโดยที่แท้แล้วมีศาสนาเพียงศาสนาเดียวในหมื่นโลกธาตุ. ส่วนที่คิดผิดแตกต่างกันนั้น มันเป็นเพียงเปลือก เปลือกนอกของศาสนา ไม่ใช่เนื้อแท้ของศาสนา. นี้แหละ คือปัญหาของโลกเป็นส่วนรวมกันทั้งโลก โลกมันมีปัญหานี้ โดยเฉพาะในปัจจุบันนี้ เราจึงเอามาพิจารณาเพื่อจะช่วยกันแก้ไขในฐานะที่เราอยู่กันในโลก.

ที่นี้ ก็มาถึงปัญหาของชาวพุทธโดยเฉพาะ ในฐานะที่เราเป็นชาวพุทธ เรามีความเคารพนับถือตัวเอง ในฐานะที่เป็นชาวพุทธ เรามีความรับผิดชอบในหน้าที่ของเรา เราก็มองไปยังปัญหาที่กำลังมีอยู่. โดยทั่วไปเราจะพบว่า พระพุทธศาสนาของเรายังไม่เป็นประโยชน์ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ ตามที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ตถาคตเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์, ธรรมวินัยของตถาคตก็เพื่อประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์, การเผยแผ่พรหมจรรย์หรือธรรมวินัยนี้ ก็เพื่อประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ ;

อะไร ๆ ก็ล้วนแต่เล็งถึงเทวดาและมนุษย์. แต่เดิวนั้นพุทธศาสนาของเรายังไม่เป็นประโยชน์ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์.

คำว่า “เทวดาและมนุษย์” ในที่นี้ ถ้าไม่มีปัญญาที่จะมองเห็นเป็นอย่างอื่น ก็จึงมองไปในทำนองที่ว่า มนุษย์ ก็คือคนธรรมดาสามัญ ชนชั้นสามัญ, เทวดาก็คือผู้คนชั้นพิเศษที่มันดีกว่าสามัญ. โดยทั่วไปในโลกเราก็มีคนที่สามัญอาบเหงื่อต่างน้ำ ที่ชั้นพิเศษ ก็ไม่ต้องเป็นอย่างนั้น มีความสะดวกสบาย สนุกสนานอยู่ได้, มันไม่เหมือนกัน มันผิดกันเกือบจะตรงกันข้าม. ดังนั้นแหละ เราจึงเรียกว่าเป็นเทวดาพวกหนึ่ง เป็นมนุษย์สามัญอีกพวกหนึ่ง ที่พุทธศาสนานี้ต้องการให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์. แม้ว่าเทวดากับมนุษย์จะต่างกันโดยสภาพความเป็นอยู่ แต่ก็ยังเหมือนกันโดยทางจิตใจ คือมีกิเลสและมีความทุกข์. พุทธศาสนาจะต้องเป็นประโยชน์ได้เท่ากัน ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์.

เดิวนั้นปัญหาของเรามีอยู่ว่า ศาสนาของเรายังไม่เป็นประโยชน์ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ — ตามที่พระศาสดาทรงประสงค์, — ตามที่มันควรจะเป็นได้โดยเหมาะสมแก่มนุษย์ และตามที่พระเจ้ากำหนดไว้. เรามองดูกันใน ๓ แง่อย่างนี้ :

ที่ว่า **ตามที่พระศาสดาทรงประสงค์** : พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เองว่า ไม่ได้ประสงค์อย่างอื่น นอกจากประโยชน์เกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ ท่านประสงค์อย่างนี้. ที่นี้สิ่งเหล่านั้นยังไม่เป็นไปตามที่ท่านประสงค์ พวกเราที่เคารพตัวเองแล้ว ต้องรับผิดชอบที่ต้องทำหน้าที่อันนี้.

ที่ว่า **ตามที่มันควรจะเป็นไปได้** โดยเหมาะสมแก่มนุษย์นั้น ก็เพราะว่ามนุษย์ไม่ใช่สัตว์ไตร่จางาน. ธรรมชาติสร้างมนุษย์มาให้สติปัญญาเพียงพอที่

จะรับเอาประโยชน์อันสูงสุด ยิ่งกว่าสัตว์เดรัจฉาน ; มนุษย์มีอะไร ๆ ที่จะรับเอาประโยชน์ให้มากได้ แต่แล้วมันก็ยังไม่ได้. เพราะเหตุอะไร ? ก็เพราะปัญหาที่กำลังพูดถึงอยู่นี้.

ส่วนข้อว่า **ความที่พระเจ้าประสงค์** หรือตามที่ธรรมชาติกำหนดไว้ว่าเป็นมนุษย์ควรจะมีอะไร มากสักเท่าไร. คนอื่นเขาเรียกว่า “พระเจ้า” ก็ตามใจเขา เราเรียกว่า “ธรรมชาติ” ธรรมชาติเป็นผู้กำหนดไว้ว่ามนุษย์ควรจะมีอะไร จึงจะสมกับความเป็นมนุษย์ เต็มวันเราก็กังไม่ได้สิ่งนั้น.

เหล่านี้เรียกว่าเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับพวกเรา และเกี่ยวกับพุทธศาสนา ที่เรารับนับถือกันอยู่ เป็นปัญหาที่เราจะต้องช่วยกันแก้ไขให้ลุล่วงไป.

ปัญหาอีกกลุ่มหนึ่ง ก็ปัญหาของคนบางพวก แต่แล้วก็เป็นส่วนใหญ่ ที่มีอยู่ในโลกนี้ แยกกันเป็นพวก ๆ ไม่เหมือนกัน และมีปัญหาต่าง ๆ กัน :

พวกที่หนึ่ง เห็นว่าศาสนาไม่จำเป็นสำหรับโลกในสมัยนี้แล้ว นี่ท่านทั้งหลายก็เคยได้ยินได้ฟังกันอยู่แล้ว และเข้าใจได้ด้วย ว่ามีคนพวกหนึ่งจำนวนมาก อยู่ที่เดียว พวกนั้นเห็นว่าศาสนาไม่เป็นที่จำเป็นสำหรับมนุษย์อีกต่อไปแล้ว พวกนั้นก็ไม่มีสนใจศาสนา แล้วเป็นพวกที่จะมีมากขึ้นทุกที ๆ ด้วย. อย่างคนชาวต่างประเทศหนุ่ม ๆ หลายนาน ๆ คนมาที่นี่ พอถามว่าถือศาสนาอะไร เขาบอกว่าไม่มีศาสนา พูดด้วยการแน่ใจยืนยันมั่นคง หน้าเฉยตาเฉย. นี้อยู่ในพวกที่เห็นว่าศาสนาไม่จำเป็นสำหรับโลกแล้ว.

พวกที่สอง เป็นพวกที่เห็นส่วนที่ไม่ใช่ศาสนา ว่าเป็นศาสนา. สิ่งที่ไม่ใช่ศาสนานั้น หมายถึงเปลือกของศาสนาบ้าง ไสยศาสตร์บ้าง พิธีรีตอง

ลมๆ แล้งๆ บ้าง ซึ่งไม่ใช่ศาสนา แต่คนพวกนี้เขาเห็นว่านี่แหละคือศาสนา; มีได้ทั้งบ้านนอกและเมืองหลวง ซึ่งเป็นที่รู้จักกันคืออยู่ โดยเฉพาะในหน้าหนังสือพิมพ์ที่มีอยู่ทุกชนทุกที.

พวกที่สาม เห็นศาสนาผิดว่าไม่ใช่เป็นศาสนา คือส่วนที่จะดับทุกข์ดับกิเลสโดยตรงนั้นแหละ เขากลับเห็นว่าไม่สำคัญอะไร. คนบางพวกถือว่าไม่เกี่ยวกับเรา ไม่ใช่ศาสนา หรือไม่ใช่หน้าที่ของเราที่จะดับกิเลส เขาอยากจะมีกิเลสมากๆ และว่าเมื่อมีกิเลสมากแล้วก็มีกำลังมากๆ; หากไปทำลายกิเลสเสียมันก็จะถอยกำลัง. เรื่องนี้เขาเห็นการทำลายกิเลสเห็นว่า เป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์อะไร นี่แหละเห็นตัวศาสนาผิดไปว่าเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ศาสนา.

พวกที่สี่ เห็นว่า “การได้” นั้นแหละเป็นศาสนา ได้เงินได้ของนั้นแหละเป็นศาสนา. คนพวกนี้เปลี่ยนศาสนาเร็วมาก พอมองเห็นว่าถ้าอะไรเป็นทางที่ทำให้ได้ได้ในสิ่งที่ตัวต้องการแล้วจะยึดถือสิ่งนั้นทันที. สังเกตที่เขาจะถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เขาจะรู้สึกว่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จะช่วยให้เขาได้สิ่งที่เขาต้องการ โดยเฉพาะเช่นเงิน ความสวยงาม ความอะไรต่างๆ; นี่ถือเอาความได้วัตถุที่ตัวต้องการเป็นศาสนาไปเสีย นี้ก็มีมากเหมือนที่เคยเล่าให้ฟังวันก่อนว่ามีคนถือศาสนา Hitachi เพราะทำงานอยู่ในบริษัท Hitachi มีรายได้ดีไม่มีอะไรดีต่อเขา สำหรับการจะได้เป็นอย่างนั้น. นี้เรียกว่าเป็นตัวอย่างในการที่ถือเอาว่า **การได้** นี้เป็นศาสนา.

พวกที่ห้า คนอีกส่วนหนึ่ง เห็นศาสนาเป็นข้าศึกของความเจริญหรือความก้าวหน้าในโลกนี้. เขาต้องการความเจริญความก้าวหน้าในโลกนี้. แล้วก็เห็นศาสนาเป็นข้าศึกต่อความก้าวหน้า. นี้ก็เพราะเข้าใจว่าศาสนาสอนให้ไม่ทำความเจริญ สอนให้สันโดษอย่างโง่ๆ; ซึ่งเป็นเรื่องความเข้าใจผิดของ

คนเหล่านั้น มันไม่ใช่เรื่องของศาสนา. กราวหนึ่งได้ไปเถียงกันถึงเรื่องนั้น เขาหาว่าคนหนึ่งนั้นจะต้องปฏิบัติได้แต่ในทางโลก ส่วนทางธรรมนั้นเอาเข้ามาด้วยกันไม่ได้ มันขัดกัน. เขาเปรียบว่ามันเหมือนขนมปังแผ่นเดียวทาเนยสองหน้าอย่างนี้ ไม่มีใครทำ; แต่ที่แท้เรื่องนั้นมันไม่ได้เป็นอย่างนั้น ถ้าจะเปรียบกับขนมที่กินแล้วมันควรจะเป็นเหมือนกับ sandwich มีไส้อยู่ตรงกลางประกบด้วยของสองอย่าง สองข้างซึ่งไม่ต้องเหมือนกันก็ได้. เราทำ sandwich ด้วยขนมปังสองชนิด หรือของที่ไม่ใช่ขนมปังเสียข้างหนึ่งก็ยังได้ ก็เป็น sandwich ที่ดี มันไม่ขัดกันอย่างนี้. ฉะนั้นอย่าได้เห็นว่ ศาสนานี้เป็นข้าศึกของความเจริญหรือความก้าวหน้า.

พวกที่หก เห็นว่าศาสนานี้เป็นสิ่งที่ทำให้เสียเปรียบในการแข่งขัน คือถ้าอยู่กันในโลกนี้มันต้องมีการแข่งขัน ถ้าใครไปเคร่งศาสนา คนนั้นจะเสียเปรียบแล้วก็ไปไม่รอด ก็เลยไม่อยากจะเกี่ยวข้องกับศาสนา หรือถือศาสนาเป็นหลักถือเอาให้ได้เปรียบนั้นแหละเป็นหลัก.

นี่ ปัญหาเหล่านี้มันก็มีอยู่ทั่วไปในโลก แล้ว **ปัญหาที่สำคัญที่สุดอย่าง** **หนึ่งในเวลานี้** ก็คือปัญหาที่จะเอามาเป็นข้อสุดท้าย **คือมีคนพวกหนึ่งเห็นเป็นว่ามีศาสนาหลาย ๆ ศาสนา** **แล้วก็มีศาสนาของเรา** **ศาสนาของเขาในฐานะที่ตรงกันข้าม** หรือว่าเป็นข้าศึกแก่กัน เป็นปรปักษ์ต่อกันและกัน. ฉะนั้นขอให้นึกถึงตัวเองให้คิดว่าชาวพุทธบางคนก็มีอาการอย่างนี้ : เรามีศาสนาพุทธ เรามีศาสนาอื่น แล้วมันไม่เหมือนกัน มันเป็นปรปักษ์ต่อกัน แปลว่าอยู่รวมกันไม่ได้มีอย่างนั้น.

นี่ ปัญหาเหล่านี้ เป็นปัญหาที่มีอยู่จริงที่ทำให้เกิดความลำบากยุ่งยากระส่ำระสายเบียดเบียนกันไม่มีที่สิ้นสุดส่วนหนึ่งด้วย. **ถ้าจะให้หมดปัญหาทุกชนิด**

คงกล่าวมาแล้ว **เราจะต้องมีใจอกคองคองคองที่เราเรียกว่าศาสนา;**
 แล้วก็เห็นว่ามันมีเพียงศาสนาเดียว โดยแท้จริงในทั้งหมื่นโลกธาตุ. และถ้าคน
 เข้าถึงศาสนาจริง ศาสนาเดียวในหมื่นโลกธาตุนี้แล้ว มันก็ง่ายเข้าที่ปฏิบัติ
 แล้วจะเกิดความรักใคร่กัน เหมือนกับว่าเป็นคน ๆ เดียวกันทั้งหมื่นโลกธาตุ แล้วมัน
 ก็ไม่โง่ ไม่หลงมกย ในเรื่องความแตกต่างของโบสถ์วิหาร พิธีของ ลัทธิ
 ธรรมเนียม อะไรอีกเยอะเยอะ.

เดี๋ยวมันกำลังโง่ กำลังหลงอยู่ในความแตกต่างกัน กระทั่งโบสถ์วิหาร
 โบสถ์พวกพุทธ โบสถ์พวกคริสต์ โบสถ์พวกอิสลาม โบสถ์ของพวกอื่น มันก็ล้วน
 แต่แตกต่างกัน; มันไป โง่ไปหลงที่เห็นความแตกต่างกันของโบสถ์ ก็เลยเข้าใจ
 ไปว่าศาสนามันก็แตกต่างกัน. ในเมื่อโบสถ์มันเป็นเพียงเปลือกของศาสนา เนื้อ
 ในของศาสนานั่นอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้, หรือว่าไป โง่ไปหลงในพิธีของเล็ก ๆ น้อย ๆ
 ปลีกย่อยที่เป็นของเพิ่งเกิดขึ้นมา ไม่ใช่ตัวศาสนา ขอให้เข้าใจว่าพิธีของเกิดขึ้น
 ตามความเข้าใจมกยมีอยู่ด้วยกันทุกลัทธิทุกศาสนา; แม้แต่ศาสนาพุทธนี่ก็มี
 พิธีของที่เป็นเนื้อร้ายเนืองอกที่เกิดขึ้นอีกมากเหมือนกัน ศาสนาอื่นเขาก็มี แล้ว
 ไป โง่ไปหลงในความแตกต่างของพิธีของอย่างนี้; หรือว่าไปหลงในเรื่องลัทธิ
 ธรรมเนียม ซึ่งเป็นสักว่าของที่เพิ่งจะสร้างขึ้น ทำขึ้น เพื่อความเหมาะสมอย่างอื่น;
 หรือว่าไปหลงในฝอยของพระคัมภีร์. ที่จริงสิ่งที่เรียกกันว่าพระคัมภีร์นั้น ล้วน
 แต่เป็นฝอยทั้งนั้น ในครั้งพุทธกาลพระพุทธเจ้าหรือที่เขาพูดกันในครั้งนั้นก็ไม่เคย
 ใช้คำว่าคัมภีร์. คัมภีร์คำนี้ใช้เป็นคุณศัพท์ หมายถึงลึกลับ สิ่งลึกลับ เดียว
 เราเอาคำว่าคัมภีร์มาใช้เป็นชื่อของกระต่ายหรือโบลาน หรือเรื่องราวที่ลึกลับมีอยู่
 เพียงแต่อยู่ในกระต่ายหรือโบลานก็เรียกว่าคัมภีร์. สมัยที่ยึดถือโบลานกันอย่างยิ่ง
 ถ้ามีอยู่ในโบลานแล้ว ใครจะเขียนใครจะพูดก็เป็นของศักดิ์สิทธิ์ไปหมด ฉะนั้นเลย
 อ้างคัมภีร์มาข่มผู้อื่น แต่แล้วเรื่องคัมภีร์นั้นมันเป็นเรื่องฝอยทั้งนั้น ฝอยทั้งคัมภีร์

หรือคัมภีร์ฝอยทั้งนั้น. มันก็เลยไปติดอยู่ในคัมภีร์ ไป โง่ไปหลงในตัวคัมภีร์
ไม่รู้ว่าจะศาสนาที่แท้จริงคืออะไร อยู่ที่ไหน.

นอกนั้นยังไปหลงในเรื่องปุคคลาธิษฐาน ที่เรื่องมันลึกเกินไป พวกกัน
ตรงๆไม่ได้ เขาพูดเป็นเรื่องสมมุติ อุปมาเป็นโวหารนี้เรียกว่าปุคคลาธิษฐาน
ก็ไปหลงเรื่องอย่างนี้กันมาก. แล้วยังมีเรื่องปาฏิหาริย์ที่พูดไว้ในภาษาคน มันก็
คล้ายๆกับเรื่องปุคคลาธิษฐาน. ปาฏิหาริย์คือสิ่งที่ถ้ำพังกันตามตัวหนังสือแล้ว
เชื่อไม่ไหว อย่างว่าพระพุทธเจ้าพอคลอคอกออกมาก็เดินได้ พูดได้ อะไรได้ทำนองนี้.
อย่างนี้มันมีกันทุกศาสนาเรียกว่าเป็นปาฏิหาริย์ ความมุ่งหมายคือสนับสนุน
ให้พระศาสนานั้น ๆ มีความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้นอย่างหนึ่ง และมีความมุ่งหมายว่าจะ
เปรียบเทียบสิ่งอันลึกซึ้งไว้ในรูปคำพูดชนิดนี้ เช่นว่าพอเกิดมาเดินได้ ก็หมายความว่า
ความว่า พอพระพุทธเจ้าตรัสรู้ขึ้นมาก็เผยแผ่ศาสนาของพระองค์ได้ มีคนเชื่อฟัง
พูดให้กันยอมรับได้ไม่ต้องรอเวลาอะไรอีก. ปาฏิหาริย์อย่างนี้ขอให้เข้าใจว่ามีกัน
ทุกศาสนา แล้วพอๆกันทั้งนั้น ไม่มากนักน้อยกว่ากัน. ถ้าไปมัวหลงตามตัวหนังสือ
เหล่านั้นแล้วก็ไม่ถึงตัวของศาสนา มันต้องหมกความหลงในเรื่องอย่างนี้กันเสียก่อน.
ฉะนั้นการที่จะหมกความหลงหรือหมกปัญหาต่างๆ เหล่านี้ ก็จะต้องเข้าใจสิ่งที่
เรียกว่า “ศาสนา” นั้นอย่างถูกต้อง. ถ้าเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า “ศาสนา” ถูกต้อง
จริงๆ จะมองเห็นเอง ว่ามันมีแต่เพียงศาสนาเดียวใน همینโลกธาตุ.

ที่นี้ ก็มาถึงคำว่า “โลกธาตุ” บางคนอาจจะยังไม่เข้าใจ โลกะ—ธาตุ.
คำว่าธาตุ หรือ ธา—ตุ นี้หมายถึงสิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้ ปราภฏการณมีสำหรับ
สิ่งเหล่านั้น นี้ก็เรียกว่าธาตุ. คำว่า “โลก” โลกะในภาษาบาลีนี้ตามตัวหนังสือ
ตามหลักของภาษาบาลีคำนี้แปลว่า **สิ่งที่แตกได้** ก็หมายความว่าสิ่งที่ไม่อยู่ถาวร
ตลอดอนันตกาล เป็นสิ่งที่ชำรุดหรือแตกได้ นี้เรียกว่าโลก ไม่ว่าโลกไหน.

โลกธาตุก็แปลว่า สิ่งที่ทรงตัวอยู่ชั่วขณะหนึ่งแล้วก็แตกไป เรียกว่า โลกธาตุ.
 ันแหละเป็นความหมายทางภาษาศาสตร์ : ถ้ามันทรงตัวอยู่ได้ถึงระยะเวลาที่มันจะ
 อยู่ได้ แล้วก็แตกดับลงนี้เรียกว่าโลกธาตุหนึ่ง แล้วมีมากมาย. แต่เดี๋ยวนภาษา
 ธรรมดาที่เราพูดกันอยู่นั้น ไม่ใช่อย่างนั้น เราพูดกันอย่างภาษาคนธรรมดาที่เขาพูด
 กันทั่วไป แม้ในประเทศที่มีภาษาบาลีเป็นหลัก คำว่า *โลกธาตุ* นี้ ก็หมายถึง
 โลก ๆ หนึ่งหรือชุดหนึ่ง แต่มันก็พูดยากหรืออธิบายยาก จึงต้องเอาตามรายการที่
 เขาวางไว้ เช่นว่ามีพระพุทธเจ้าเพียงองค์เดียว มีดวงอาทิตย์เพียงดวงเดียว มีระบบ
 ของมนุษย์ นรก สวรรค์ อินทร์ พรหม อะไรเพียงระบบเดียว ันแหละเรียกว่า
 โลกธาตุหนึ่ง. เช่นมีคำกล่าวไว้ว่า “ในโลกธาตุหนึ่งจะมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นสององค์
 นั้นไม่ได้ เป็นอฐานะ” นี้พระพุทธภาษิตก็มี ที่กล่าวอย่างนี้. ฉะนั้นเรารู้เอาเอง
 ก็แล้วกัน ว่าขอบเขตที่มันจะมีพระพุทธเจ้าได้เพียงองค์เดียว มีครั้งละ ๒ องค์
 ไม่ได้มัน มีแต่ทำอะไรแค่นั้น แล้วมีดวงอาทิตย์เพียงดวงเดียว มีนรกอยู่ระบบหนึ่ง
 มีสวรรค์อยู่เพียงระบบหนึ่ง หรือมีคนอื่นอะไรก็ตามล้วนแต่เพียงระบบเดียวเท่านั้น
 ใน ๑ โลกธาตุ. เรายังมองเห็นด้วยตาไม่ได้ เราจึงต้องคำนวณตามหลักที่เขา
 กล่าวไว้. ถ้าสมันทำนองมันคล้าย ๆ กับว่าระบบสุริยจักรวาล ซึ่งมีดวงอาทิตย์
 ดวงเดียวตั้งอยู่เป็นประธาน : *Solar system* ที่เรียกในภาษาวិทยาศาสตร์นั้น มัน
 มีพระอาทิตย์เพียงดวงเดียว แล้วก็ทำอะไรก็เพียงเดียว ๆ ไป นี้ก็เรียกว่า
 “โลกธาตุหนึ่ง” ก็ยังพอจะใช้ได้โดยอนุโลม ให้มันพอจะฟังถูก. ที่มันมีคำว่า
 “ตั้งหมื่นโลกธาตุ” โลกธาตุหนึ่ง ๆ นั้นมิใช่มีน้อย แต่มีตั้งหมื่น และบางราย
 บางก็มีว่า มีตั้งสามหมื่น สามหมื่นโลกธาตุ มีอยู่ทั้งหมดสามหมื่นโลกธาตุ ;
 อย่างจะพูดสมันก็มีตั้งสามหมื่นสุริยจักรวาล.

เอาละเรื่องนี้ ไม่สำคัญ มันจะมีเท่าไรไม่สำคัญ สำคัญอยู่ตรงที่ว่า
เวลานี้เราจะยืนยันว่าในโลกธาตุไหน ระบบสุริยจักรวาลไหนก็ตาม รวมกัน

ข **ทั้งหมดแล้วคำสอนที่แท้จริงอยู่เพียงคำสอนเดียว.** ขอให้ท่านสนใจฟังในข้อนี้ แล้วถ้าฟังแล้วต้องฟังจนให้เข้าใจคำว่า “ศาสนาเดียว” ด้วย.

เรามีความหมายที่สำคัญอยู่อย่างหนึ่งว่าในโลกธาตุไหน ก็โลกธาตุก็ตาม มันมีสิ่งที่มีชีวิตเป็นของสำคัญ. ถ้าไม่มีสิ่งที่มีชีวิตก็ไม่ใช่ของสำคัญอะไร ไม่ต้องพูดถึง. ที่นี้ถ้ามีสิ่งที่มีชีวิตแล้ว มันมีอะไรอย่างเดียวกันอยู่อย่างหนึ่ง ก็คือ หลักเกณฑ์เกี่ยวกับความทุกข์, เกี่ยวกับเหตุให้เกิดทุกข์, ความดับของความทุกข์ และทางให้ถึงความดับของความทุกข์, ที่เราเรียกกันว่า “อริยสัจสี่” นี้ เหมือนกันหมดเลย. ข้อนี้จะอธิบายละเอียดกันทีหลัง. ในชั้นนี้ก็เพียงแต่ต้องการให้ทราบ **ว่าในโลกธาตุไหนก็ตาม เรื่องนี้เกี่ยวกับความทุกข์และความดับทุกข์นั้น มันเหมือนอันหมด** ไม่ว่ามันจะมีสักกี่หมื่นโลกธาตุ; และยังแถมว่าในอดีตกาล ในปัจจุบันกาล ในอนาคตกาล มันจะเป็นอย่างนี้ทั้งนั้นไม่เป็นอย่างอื่นอีก ถ้ามันยังมีโลกธาตุอยู่ แล้วก็มิไปจนกว่ามันจะแตกดับลงไปสมตามชื่อของมัน ว่าโลกคือสิ่งที่แตกได้. ในทุก ๆ โลกธาตุไม่ว่าโลกธาตุไหน มันอยู่ที่กฎของธรรมชาติอย่างเดียวกันข้อเดียวกัน คือความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. ต่อให้มันมีสักล้านโลกธาตุ มันก็มีความเหมือนกันตรงที่มีความเป็นอนิจจัง เป็นทุกขัง เป็นอนัตตา.

พวกมหายานเขากล่าวไว้ประหลาด ๆ ว่ามีพระพุทธเจ้าต้นกำเนิดอยู่องค์หนึ่งเรียกว่า อาทิพุทธเจ้า — พระพุทธเจ้าองค์เดิมหรือองค์แรก; แล้วก็เกิดพระพุทธเจ้าออกมาเป็นชั้น ๆ ๆ จากองค์นั้น เป็นพระพุทธเจ้าประเภทที่มาจากกำลังจิตหรือฌานของพระพุทธเจ้าองค์แรก แล้วยังมีพระพุทธเจ้าที่เป็นมนุษย์ ออกมาจากพระพุทธเจ้าที่เกิดจากกำลังฌานนั้นอีกทีหนึ่ง; ก็เลยมีพระพุทธเจ้านับด้วยพันด้วยหมื่นด้วยแสน; และพระพุทธเจ้าทั้งหมดนั้นขึ้นอยู่กับพระพุทธเจ้าองค์แรกเพียงองค์เดียว. นี่มันคล้าย ๆ กับว่า **ทั้งหมดมันขึ้นอยู่กับสิ่ง ๆ เดียว**

หรือออกมาจากสิ่งเดียว. อาทิพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าองค์แรกนั้น บางพวกใช้ชื่อว่า อมิตายุ อมิตากะ ก็มี ก็เป็นสิ่งที่มิอาจรู้ที่คำนวณไม่ได้ มีแสงสว่างที่คำนวณไม่ได้ เป็นต้นตอของแสงสว่างหรืออายุทั้งหมด.

นี่ พูดไปมันก็มากเรื่องแล้ว จะฟันเฟื่อ จะเวียนหัว จะง่วงนอน ; ขอให้จับใจความให้ได้แต่เพียงว่า สิ่งที่มีอยู่มากมายนั้นมันไม่แปลกกัน มันมีความเหมือนอย่างเดียวกันอยู่อย่างหนึ่ง. สำหรับในแง่ของศาสนานั้นเราจะถือว่า ไม่ว่าในโลกธาตุไหนมีศาสนาอย่างเดียวกัน ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป ว่าคืออะไร.

ที่นี้ ก็มาถึงสิ่งที่เรียกว่า “ศาสนา” มันก็ชวนง่วงนอนมากยิ่งขึ้น ขอให้ฟังให้ดีๆ ถ้าเราจะเข้าใจคำๆนี้ในแง่ของภาษา เรื่องมันก็จะมาก : ชั้นแรกที่สุดให้เข้าใจว่า คำว่า “ศาสนา—ศาสนา” นี้ เป็นคำพูดที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นมาแล้วกับบัญญัติความหมายเอาตามความรู้สึกของตัว. พวกเราเป็นไทยก็มีภาษาไทย ถือตามความหมายในภาษาไทย ; ในภาษาไทยมีคำว่า “ศาสนา” ซึ่งเอามาจากภาษาบาลี. แต่คำว่า “ศาสนา” ตัวนี้ มันแปลว่าคำสั่งสอน กลายเป็นคำพูดที่เป็นคำสั่งสอน. คำๆนี้ยังมีได้เล็งถึงตัวการปฏิบัติ ฉะนั้นคำว่า “ศาสนา” ในภาษาไทยนี้มันหมายถึงคำสั่งสอน. แต่พระพุทธเจ้าไม่เรียกศาสนาของท่านว่า คำสั่งสอน คือท่านไม่ยากให้มีแต่คำสั่งสอน ต้องการให้มีการปฏิบัติ. พระพุทธเจ้าท่านไม่เคยทรงใช้คำว่า “ศาสนา” แต่ท่านใช้คำว่า “พรหมจรรย์” — จรรย์นั้น แปลว่า จริยา คือประพฤติหรือปฏิบัติ, — พรหมนี้ แปลว่า ประเสริฐ. สิ่งที่เราเรียกกันในเมืองไทยว่า “ศาสนา” นั้น พระพุทธเจ้าท่านไม่เคยเรียก ท่านเรียกว่า “พรหมจรรย์” จงมาประพฤติพรหมจรรย์ นี้คือมาบวชในศาสนานี้. แล้วจงไปเผยแผ่พรหมจรรย์นั้นแหละคือไปเผยแผ่ศาสนา; ฉะนั้น ตัวศาสนาของพระพุทธเจ้าท่านหมายถึงตัวการประพฤติปฏิบัติที่ประเสริฐที่เรียกว่า “พรหมจรรย์”.

บางที ก็เรียกว่า “**สิกขา**” = ศีลสิกขา สมာธิสิกขา บัญญาสิกขา นี้ก็ไม่ใช้ตัวคำสั่งสอน ; คือตัวการปฏิบัติลงไปตรง ๆ ให้เป็นศีล ให้เป็นสมาธิ ให้เป็นปัญญาขึ้นมา อย่างนี้เรียกว่าสิกขา และนั่นแหละคือตัวศาสนา. ในภาษาไทยเรียกว่า “ศาสนา” แต่ในภาษาบาลีเรียกว่า “สิกขา”.

บางที พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรียกรวม ๆ ว่า “**ธรรมวินัย**” ธรรมวินัยนี้ก็มีได้หมายถึงตัวคำสั่งสอน หมายถึงได้รับคำสั่งสอนแล้วปฏิบัติตามธรรม ตามวินัย. มีธรรมะมีวินัย นั่นหมายความว่ามันปฏิบัติจึงจะมี ไม่ใช่เพียงแต่เล่า ๆ เรียน ๆ แล้วมันจะมีธรรมะมีวินัยขึ้นมาได้ ; ต้องปฏิบัติเสร็จแล้วมันจึงจะมีธรรมะและมีวินัย. ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า “**ศาสนา**” โดยเนื้อแท้หมายถึงการปฏิบัติ ตัวการปฏิบัติ ไม่ใช่สักแต่ตัวคำสั่งสอน ; นี้จำไว้ดี ๆ ประเดี๋ยวมันมีเรื่องคาบเกี่ยวกันอีกมาก. แต่ในภาษาไทยเรามีคำว่า “**ศาสนา**” คำนี้แปลว่าคำสั่งสอน แต่ **ตัวแท้ของศาสนา** ไม่ใช่คำสั่งสอน มันเป็นตัวการปฏิบัติ. ถ้าเราจะให้คำ ๆ นี้ยังคงใช้ได้อย่างถูกต้อง เราต้องแก้คำแปล หรือความหมายของคำว่า **ศาสนา** ในภาษาไทยนี้เสียใหม่ คือให้มันหมายถึงตัวการปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นเสร็จแล้ว จึงจะเป็นตัวศาสนาขึ้นมา. ขอให้ท่านจำคำว่า “**ศาสนา**” ไว้ในฐานะเป็นภาษาไทยเสียคำหนึ่งก่อน.

ทีนี้ เราก็จะดูไปถึงคำว่าศาสนาที่เป็นภาษาสากล คือใช้ร่วมกันทั้งโลก โดยเฉพาะก็คือคำภาษาอังกฤษว่า **religion** ซึ่งเอามาจากภาษาละติน คำว่า **religion** นี้เป็นภาษาอังกฤษที่ถอดเอามาจากภาษาละติน ; ก็เลยต้องเอาความหมายในภาษาละตินมาเป็นหลัก : คำว่า **religion** เดี่ยวนี้ก็แปลกันว่าศาสนา เพราะว่ามันไม่รู้ว่า จะแปลว่าอะไร. แต่แล้วมันก็มีปัญหาเกิดขึ้น ซึ่งจะได้พิจารณากันต่อไป คาบเกี่ยวไปถึงพระเจ้าและอะไร ๆ อีกมาก. ทีนี้ว่ากันตามตัวหนังสือก่อน คำว่า **religion** ถ้าลูกลูก ๆ ที่เพิ่งสอนเรียนภาษาอังกฤษก็จะอ่านว่า **re-lig-ton**. ตัว **lig** มันสำคัญ : ในสมัยโบราณ คือสมัยที่ฝรั่งเจ้าของภาษาที่ใช้ภาษาละตินนี้ เขาค้นพบ

กันว่าในสมัยที่คนชื่อ Cicero เป็นเจ้าตำรับตำราอยู่นั้น คนๆ นั้นเขาให้คนอื่น ถือหลักว่า คำ *religion* นั้นมาจากคำว่า *lig* คำว่า *lig* นี้แปลว่าปฏิบัติ ปฏิบัตินี้ คือ ปฏิบัติตามคำสั่งที่มาจากสวรรค์.

ต่อมาอีกถึงสมัยคนที่ชื่อ Servius คนนั้นมาให้ความเห็นใหม่ว่า คำว่า *religion* นั้นที่ถูกมาจากคำว่า *leg* คำว่า *leg* นี้แปลว่าผูกพัน เหมือนเอาเชือก มาผูกอะไรอย่างนี้ เรียกว่าผูกพัน. ฉะนั้น *religion* คือ สิ่งที่ทำการผูกพันมนุษย์ ให้ติดกับพระเจ้า. สองคนเกิดให้ความหมายเป็น ๒ อย่างแล้ว.

ต่อมาอีกถึงสมัย St. Augustin The Great คล้าย ๆ จะประนีประนอมว่า อย่าไปมัวเถียงกันเลย เอามันทั้งสองคำมาผูกรวมเข้าด้วยกัน ทั้ง *leg* และ ทั้ง *lig* ก็เลยได้ความหมายว่า การปฏิบัติตามคำสั่งจากสวรรค์ เพื่อให้เกิดการผูกพันกันระหว่างมนุษย์กับพระเป็นเจ้า. นี้ความหมายสมบูรณ์เต็มที่ คือเราต้องปฏิบัติ ไม่ใช่เพียงแค่พูดหรือเพียงแค่สอน ปฏิบัติตามคำสั่งที่มาจากสวรรค์แล้วเกิดความผูกพันมนุษย์กับพระเจ้าให้ติดกัน นี้คือตัว *religion* หรือ “ศาสนา” ในภาษาไทย. ฟังดูแล้วของเขาคือ เข้าที่ติด ติดว่าคำว่า “ศาสนา” ในภาษาไทยมากที่สุดทีเดียว. คำว่า ศาสนาในภาษาไทยแปลได้แต่ว่าเป็นคำสั่งสอน, ส่วนคำว่าศาสนาในภาษาอังกฤษ คือ *religion* นั้น มันแปลว่าปฏิบัติตามคำสั่งจากสวรรค์จนเกิดความผูกพันระหว่างมนุษย์กับพระเป็นเจ้า นี้มันดีกว่ากันมาก. แต่แล้วคำว่า “*religion*” นั้นแหละเมื่อจะต้องแปลเป็นไทย มันก็ไม่แปลเป็นอื่นได้ นอกจากจะแปลว่า ศาสนา.

เรามันอยู่ในโลกรวมกันทั้งโลก มันต้องมีคำพูดใช้ได้ร่วมกันทั้งโลก สำหรับคำว่าศาสนานี้มันไม่มีคำอื่นนอกจาก คำว่า *religion*; จะเป็นศาสนาไหน ในโลกนี้ก็ตาม มันต้องมีคำว่า *religion* เป็นคำกลางสำหรับทุกคนให้เข้าใจกัน

ทั้งโลก. อย่างเจาะหน้ากัน จะถามว่านับถือศาสนาอะไร อย่างนั้นมันก็ต้องใช้คำๆ เดียวกันมันจึงจะรู้กันคือ religion อะไร. หรือจะไปขอหนังสือเดินทางไปต่างประเทศ เขาก็ต้องถามว่าถือศาสนาอะไร มันก็ต้องใช้คำๆ หนึ่งซึ่งมันตรงกันหมดแล้วแต่ว่าจะนับถือศาสนาไหน. ฉะนั้นคำว่าศาสนาในภาษาไทยนั้นไม่ต้องพูดถึงก็ได้ ต้องเอาคำกลางคำสากลที่ใช้ได้แก่ทุกชาติทุกศาสนาทุกภาษา ที่เขาจะใช้เขียนในหนังสือเดินทางเป็นต้น ก็คือ religion หมายถึงระบบปฏิบัติตามคำสั่งจากสวรรค์ ที่ให้มนุษย์เป็นอันเดียวกันกับพระเจ้า.

ปัญหามันเดินต่อไปอีก ในข้อที่ว่าศาสนาที่มันจะเป็นประโยชน์นั้นมันต้องทำหน้าที่ ไม่ใช่ว่าเป็นคำสั่งเฉยๆ หรือเป็นพระกัมภีร์อยู่ในตู้พระไตรปิฎกเฉยๆ นั้นมันไม่ได้ มันต้องมาอยู่ในฐานะเป็นเครื่องช่วยโลก ช่วยคุ้มครองโลก. เรามีคำอุปมาอื่นๆ อีกมาก เช่น คำว่า เป็นโรงพยาบาลของโลก หรืออะไรทำนองนี้ ให้ศาสนามีอยู่ในโลกเพื่อช่วยมนุษย์ให้พ้นจากความทุกข์ทางจิตทางวิญญาณ เป็นโรงพยาบาลทางจิตทางวิญญาณนี้ นั่นคือตัวศาสนา. ที่ไหนคนในประเทศไหนภาษาไหนเขาจะเรียกว่าอะไรก็ตามใจเขาซิ เขาจะเรียกเป็นคำพูดอื่นอีกก็ภาษาก็ตามใจ แต่ของจริงต้องมีเพียงสิ่งเดียวคือสิ่งนี้ คือ **สิ่งที่ช่วยมนุษย์ให้พ้นจากความเป็นทุกข์ในทางจิต ทางวิญญาณ**; แล้วก็ยุติว่าจะใช้เป็นหลักภาษาสากลว่า “religion” เป็นกลางสำหรับรู้จักกันไป เพราะว่าเราใช้ภาษานี้เป็นภาษากลางระหว่างชาติ.

ศาสนาที่แท้จริงมันมีความหมายอย่างไร? มันก็มีความหมายตรงที่ว่า **ช่วยให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ ระบบปฏิบัติอันใดมันช่วยให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ได้ ระบบนั้นชื่อว่าศาสนา** ฉะนั้นเมื่อเราพูดว่า “ศาสนาที่แท้จริงเพียงศาสนาเดียวใน همینโลกธาตุ” นี้ เราต้องเล็งถึงระบบปฏิบัติที่มันช่วยคน หรือช่วยสัตว์ทั้ง

หมิ่นโลกธาตุให้พ้นจากทุกข์ทางจิตทางวิญญาณได้. แล้วก็ไต่กล่าวมาแล้วในข้างต้นว่า ในที่ร้อยก็พันก็หมื่นก็แสนโลกธาตุอะไรก็ตาม เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เรื่องความทุกข์ ความดับทุกข์ นั้นเหมือนกันหมดไม่ต่างกันเลย. ฉะนั้นสิ่งที่จะมาดับความทุกข์ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ได้หมด ก็ต้องเป็นสิ่งเดียวกัน อันเดียวกัน ข้อเดียวกัน เรื่องเดียวกัน หรือเหมือนกัน; ก็เลยเรียกว่าระบบปฏิบัติเพื่อความรอดจากความทุกข์โดยตรง.

ระบบปฏิบัติเพื่อรอดออกจากความทุกข์โดยตรง นั่นคือ ศาสนา เป็นลักษณะเฉพาะของสิ่งที่เรียกว่าศาสนา; ไม่ใช่คำพูด ไม่ใช่ตัวหนังสือ ไม่ใช่อะไรทำนองนั้น ไม่ใช่พิธีรีตอง ไม่ใช่ลัทธิธรรมเนียม แต่ว่าเป็นตัวการปฏิบัติ ด้วยวิธี ด้วยแรง ด้วยมือ ด้วยเท้าลงไปจริง ๆ แล้วเอาตัวรอดจากความทุกข์ได้นั้นแหละคือตัวศาสนา. ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า “ศาสนา” นั้น มันอยู่คู่กันกับสิ่งที่เรียกว่า “ความรอด” ความรอดนั้นมี ๒ ความหมาย : รอดทางกายคือไม่ตาย รอดทางวิญญาณคือไม่มีความทุกข์เลย มีชีวิตอยู่โดยไม่มีความทุกข์เลย. อย่างรอดทางกายเช่นหนีเสือหนีช้างเอาตัวรอดไปได้ นั้นรอดทางกาย นี้ไม่สำคัญ รอดทางวิญญาณ หมายความว่าตอนมีชีวิตอยู่นี้แหละ แล้วก็รอดจากความทุกข์ที่เกิดจากกิเลส กิเลสจับตัวเราไม่ได้ เราไม่มีความทุกข์เพราะกิเลส นี้เรียกว่า “ความรอดในทางวิญญาณ”.

สิ่งที่เรียกว่าศาสนานี้คู่กันกับความรอด; แล้วก็เป็นการรอดทางวิญญาณ ไม่พูดถึงเรื่องทางกาย มันเป็นเรื่องของสิ่งที่ต่ำกว่าศาสนา. ถ้ารอดจากความทุกข์ ละก็ใช้ได้. เพราะฉะนั้นสัตว์ใดมีความทุกข์ สัตว์นั้นต้องมีศาสนา แม้ว่าสัตว์นั้นจะเป็นเพียงสัตว์เดรัจฉาน นี้พึงดูให้ดี ๆ. เพราะฉะนั้นศาสนาของสัตว์เดรัจฉานก็ต้องมี แต่มันอยู่ในรูปร่างกาย ฉะนั้นเราเลยไม่เรียก

ว่ามีศาสนาสำหรับสัตว์ไตรภพ ; แต่ที่แท้มันก็ต้องมี สำหรับระบบทางร่างกาย. สัตว์ไตรภพ เช่น เบี้ยว เช่น ปู นี้ชอบยกตัวอย่างให้มันต่ำที่สุดมันก็มีศาสนา คือการลงรู. เมื่อมันวิ่งลงรูมันก็หนีภัย หนีอันตรายรอดตายอยู่ได้ คือความรอด; นั่นแหละคือศาสนาของมัน. การวิ่งลงรูนี้เพราะมันสู้ใครไม่ได้ แต่ถ้า สัตว์อื่นที่มันคิดว่าเบี้ยวกว่าปู มันมีวิธีที่จะทำให้รอดอย่างอื่นได้ มันก็สู้ขึ้นไป สูงขึ้นไป. ส่วนมนุษย์เราไม่ถือว่าความรอดเพียงเท่านั้นมันพอแล้ว ถ้าความ รอดเพียงเท่านั้นมันพอแล้ว มันก็เท่ากับสัตว์ไตรภพ มันขายขี้หน้ามนุษย์ที่ ตีกว่าสัตว์ไตรภพ. มันต้องมีความรอดคืออย่างหนึ่งที่สูงขึ้นมา คือความรอดทาง จิต ทางวิญญาณ.

เมื่อจะพูดให้รวมกันหมดแล้ว คำว่าศาสนานี้หมายถึงระบบของความรอด ทั้งทางกายและทางใจ ตีกว่า เพราะว่า ถ้ากายมันไม่รอดแล้ว ใจมันก็ไม่มีความ สำคัญ; มันควรจะรวมความรอดทางกายนี้เข้าไว้ด้วย. ดังนั้นจึงขอรวบรัด เอาเสียเลยว่า “สิ่งที่เรียกว่าศาสนานี้ คือระบบของความรอด” ใช้คำกลางๆว่า ความรอด. อยู่รอดได้ทั้งทางกายและทางจิต. ฉะนั้นศาสนาที่แท้จริง คือระบบ การปฏิบัติ เพื่อให้รอดจากอันตราย ทั้งทางกายและทางจิต. จะมีพระเจ้าหรือไม่ จะมาจากสวรรค์หรือไม่ นั้นไม่ใช่ปัญหาสำคัญ หมายความว่าถ้ามันเป็นการปฏิบัติ ที่เอาตัวรอดได้แล้วมันใช้ได้ทั้งนั้น มันจะมาจากพระเจ้ามาจากสวรรค์หรือไม่ ไม่ สำคัญ; มันสำคัญอยู่ที่เอาตัวรอดได้. แต่ว่าในที่สุดที่แท้จริงนั้นมันมีพระเจ้า และมาจากสวรรค์ด้วยกันทั้งนั้น : ระบบที่ช่วยให้เอาชีวิตรอดก็ตาม ให้เอาวิญญาณ รอดก็ตาม มันมาจากพระเจ้า หรือมาจากสวรรค์ทั้งนั้น โดยมีความหมายต่างกัน. คนหนึ่งถือว่าพระเจ้าเป็นคน เป็นคนๆเราแหละ และอยู่ที่สวรรค์ทางทิศไหน ก็ตาม แล้วก็พูดส่งลงมา ของดลงมา; นี้เขาเชื่ออย่างนั้นก็. แต่ว่าพระเจ้า ของพวกเราชาวพุทธบริษัทนี้ไม่เป็นเช่นนั้น พระเจ้าของเราคือกฎธรรมชาตินี้ ฉะนั้นสวรรค์ของพระเจ้าคือที่อยู่ของกฎธรรมชาตินั้นเอง.

ศาสนาผีระบบความจริงที่ปฏิบัติแล้วเอาตัวรอดได้ นั่นมันเป็นกฎ

ของธรรมชาติ พระเจ้าธรรมชาติให้มา พระเจ้ากฎธรรมชาติให้มา สำคัญกว่าพระเจ้าชนิดไหนหมด. เราก็คุยได้เหมือนกันว่า ศาสนาพุทธนั้นก็มาจากสวรรค์ของพระเจ้า พระเจ้าส่งมาด้วยเหมือนกัน. แต่พระเจ้าของเรามีความหมายอย่างอื่น พระเจ้าของคนพวกอื่นมีความหมายอย่างอื่น ; แต่แล้วก็อย่ามามัวเดียวกันเรื่องเปลือก มาตั้งหน้าตั้งตาพิจารณากันในข้อที่ว่า ที่ส่งมาจากสวรรค์นั้นส่งมาว่าอย่างไร ? คือว่าจะเอาตัวรอดให้ ได้จากความทุกข์นั้นจะต้องให้ทำอย่างไร ? อันนี้จะเหมือนกัน. เดี่ยวจะพูดให้ฟังว่ามันเหมือนกันอย่างไร.

เดี๋ยวนี้เรากำลังพูดถึงสิ่งที่เรียกว่า “ตัวศาสนา” และเป็นศาสนาที่แท้จริง เป็นระบบปฏิบัติเอาตัวรอดได้ ซึ่งได้รับมาจากสวรรค์หรือพระเจ้า แล้วเราก็มีสวรรค์หรือพระเจ้าตามแบบของเรา คนอื่นก็มีตามแบบของคนอื่น.

ในชั้นนี้อยากจะให้มองกันกว้างๆ เสียก่อนว่า ทุกสิ่ง หรือว่าทุกชีวิต ทุกระดับของชีวิต ชีวิตทุกระดับนี้ต้องมีศาสนา ต้องมีสิ่งที่เรียกว่าศาสนา. นี่ขอให้มองให้เห็นขั้นนี้ แล้วก็จะเกิดความพอใจ ชอบสิ่งที่เรียกว่าศาสนา. สัตว์ในระดับสูง มนุษย์ เทวดา มาร พรหม หรืออะไรก็ตาม ; สัตว์ในระดับสูงนี้ มันก็มีศาสนา มนุษย์ก็ต้องมีศาสนา เทวดาก็ต้องมีศาสนา มารพรหมก็ต้องมีศาสนา ต้องถือศาสนา. ถ้าวาโดยภาษาคนธรรมดา มนุษย์อยู่ที่นี้ เทวดาอยู่บนสวรรค์ ข้างบน พรหมอยู่ข้างบนขึ้นไป มันก็ต้องมีศาสนา. แต่ว่าถ้าจะถือว่าทั้งหมด อยู่ในหัวใจของคน เวลาที่เราเห็นตเห็นอเห็นอไหลโคลย้อยลำบาก เราเป็นมนุษย์อย่างนี้ เราก็คงต้องมีศาสนาของมนุษย์ที่จะแก้ปัญหาล่าช้า. ในบางเวลาเราสบาย อิ่มเอิบไปด้วยกามารมณ์ได้อย่างใจไปหมด พอใจตัวเอง อย่างนี้เราเป็นเทวดาอยู่ที่นี่. แม้ว่าเราอยู่ในสภาพที่เป็นเทวดาถึงขนาดนี้แล้ว เราก็คงต้องมีศาสนา. เพราะว่ามีว่า แม้ว่าเราได้อิ่ม ได้สบาย ได้สรวลเสเฮฮา ถึงขนาดนั้นแล้ว ก็ยังมีสิ่งที่ต้องระวัง

ต้องสำรวม ต้องปฏิบัติอยู่ดี. แม้จะได้เป็นพรหมมีความสุขอย่างพรหม เกิดมาจากฉนวนสมาธิอันจิตสนิทสะอาดแล้ว ก็ยังต้องมีศาสนาที่จะต้องระมัดระวังปฏิบัติ อย่าให้เกิดความทุกข์ขึ้นมาได้เหมือนกัน. แม้ว่าจะเป็นวาทามารพรหมชนิดไหน ก็ยังต้องมีศาสนา, เป็นมนุษย์ก็ยังมีศาสนา.

แม้มองในทางทำที่ว่าจะเป็นสัตว์นรก หรือสัตว์เดรัจฉาน หรือเปรต หรืออสุรกาย มันก็ต้องมีศาสนาไปตามแบบของเขา คือให้พ้นจากความทุกข์. พวกที่ตกนรกอยู่ก็อยาก จะพ้นความทุกข์ในนรก ก็ต้องมีศาสนาเพื่อปฏิบัติ. สัตว์เดรัจฉานรู้ได้เท่าไร มันรู้อะไรได้เท่าไร มันก็ต้องมีวิธีปฏิบัติให้ตัวรอดชีวิต อยู่ได้เท่านั้นเหมือนกัน. เปรตมันก็ต้องหาวิธีเอาตัวรอดจากความเป็นเปรต. อสุรกายก็ให้มันรอดจากความเป็นอสุรกายไป. ก็เลยแปลว่าทั้งนรก เสร็จจฉาน เปรต อสุรกาย มันก็ต้องมีศาสนา.

พูดกันอย่างอื่นอีก โดยหลักที่เขาใช้จัดพวกสัตว์ต่าง ๆ นี้. เขาว่า สัตว์มีอยู่พวกอันตชะวะ เกิดจากไข่, ชลาพุชะ เกิดในน้ำ, สังเสทชะ เกิดในความหมักหมม, โอปปาทิกะ เกิดผุดขึ้นทางจิตทางวิญญาณ; ถ้าพูด ๔ อย่างนี้แล้วเหมือนกันหมด. **พวกอันตชะวะ** เกิดจากฟองไข่ก่อน เช่นนก เช่นสัตว์ที่มีไข่ก่อนก็ต้องมีศาสนา. **ชลาพุชะ** เกิดในน้ำ คือพวกมนุษย์นี้ มันก็ต้องมีศาสนา. **พวกสังเสทชะ** เกิดในความหมักหมม จุลินทรีย์ที่ดูตัวอย่าไม่เห็น เกิดจากความหมักหมม ไม่ต้องมีพ่อแม่นี้ มันก็ต้องมีศาสนา เพราะว่ามันยังอยากมีชีวิต อยากเอาตัวรอด มันก็ดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอดเหมือนกัน. ส่วน **พวกโอปปาทิกะ** ทางจิตทางวิญญาณ คิดอย่างไรเกิดเป็นอย่างนั้น — คิดอย่างไรเกิดเป็นอย่างนั้น นี่มันก็ต้องคิดไปในทางเอาตัวรอด หรือเมื่อมันมีความรู้สึกเป็นทุกข์ มันก็ต้องคิดในทางเอาตัวรอด. สัตว์เหล่านี้ทั้งหมดก็ต้องมีศาสนา คือความรอด.

ที่นี้ ต่อให้เป็นต้นไม้เราเห็น ๆ อยู่ ต้นไม้เหล่านี้ต้นโต ๆ กระทบต้นไม้เล็ก ๆ กระทบต้นไม้ที่ขนาดคล้ายตาไม่เห็นเป็นจลนทรีย์ประเภทพืช เป็นต้นไม้ที่คล้ายตาไม่เห็น มันก็ต้องมีศาสนา. ต้นไม้ก็มีศาสนา มันก็นอนอยู่ตลอดเวลาเพื่อรอดชีวิต มันต่อสู้ในเรื่องแสงสว่าง เรื่องน้ำ เรื่องอาหาร เรื่องอากาศ เรื่องอะไร ๆ ให้มันรอดชีวิตอยู่ ฉะนั้นระบบการต่อสู้ของต้นไม้ นั่นแหละคือศาสนาของต้นไม้. แม้ว่าจะเป็นต้นไม้ที่เล็กจนคล้ายตาไม่เห็น มันก็มีระบบการต่อสู้เพื่อให้มันรอดอยู่. สัตว์เล็ก ๆ แม้ cell เทียบมันก็มีความรู้สึกที่จะต่อสู้ให้มันรอดชีวิตอยู่ แปลว่ามันก็มีศาสนา; นี่คือศาสนาวิทยาศาสตร์ละ; ขอให้เข้าใจ. ถ้านิยมวิทยาศาสตร์ ชอบวิทยาศาสตร์เป็นหลักละก็ นี่คือศาสนาวิทยาศาสตร์ คือสิ่งที่มีชีวิตมีความรู้สึกต่อสู้ดิ้นรนเพื่อให้ตัวรอดอยู่ได้ แล้วมันก็ต่อสู้ดิ้นรนเอาตัวรอดอยู่ ได้จริง ๆ เหมือนกัน ; ระบบนั้นนั่นแหละคือศาสนาของสิ่งที่มีชีวิต. ถ้ามันสูงขึ้นมา ๆ มันก็มีระบบต่อสู้ ระบบปฏิบัติที่สูงขึ้นมา ๆ จนถึงคน. คนมีปัญหทางร่างกายและทางจิต ระบบศาสนามันก็กว้างออกไป ส่วนสัตว์เดรัจฉานหรือต้นไม้ที่เราถือว่ามันมีปัญหาทางร่างกาย ไม่มีสติปัญญา ความทุกข์ที่จะเกิดขึ้นเพราะมีสติปัญญา จึงไม่มี. ส่วนมนุษย์เราไม่มีสติปัญญา ยังมีสติปัญญามากทางที่จะเกิดความทุกข์เพราะสติปัญญา มันก็ต้องมาก คือมันคิดเก่ง ละโมบเก่ง โกรธเก่ง โง่หลงเก่ง เพราะมันคิดได้เก่งก็เลยมีระบบศาสนาที่ลึกซึ้งหรือสูงขึ้นไป.

เท่าที่พูดมาทั้งหมดคนก็เพื่อที่จะให้รู้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “ศาสนา” นั้นมันคืออะไร? คือการดิ้นรนอยู่ที่เดียว เพื่อที่จะให้เกิดความรอดจากสิ่งที่ตัวไม่ต้องการ; นี่คือตัวศาสนา ที่เป็นศาสนาตัวแท้ แล้วมีอย่างเดียวกันตรงกันหมดทั้งในหมื่นโลกธาตุ ซึ่งจะได้พูดให้ฟังต่อไป.

อยากจะพูดเลยไปเสียให้หมดถึงสิ่งที่จะขอเรียกไว้ที่ก่อนว่า “ศาสนาแฝง”. ที่พูดมาแล้วนั่นหมายถึง “ศาสนาจริง” ศาสนาแท้จริง ระบบตรงลงไปจริง ๆ. นอกจากศาสนาที่ถูกต้องที่แท้จริงแล้วมันยังมีศาสนาแฝง สิ่งเข้ามาแฝงกันอยู่กับ

ศาสนาจนมองเห็นเป็นศาสนาไปด้วย นี่คือศาสนาที่มันอยู่ในรูปของอะไรบางอย่าง แต่ว่ามันเนื่องกันอยู่กับศาสนา. ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า “ศาสนาแฝง” นี้พอจะแบ่งออกไปได้ว่าศาสนาที่อยู่ในรูปของศีลธรรม วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี.

ศีลธรรม เป็นของกลาง กว้าง ใช้กันได้ทั่วโลก มีระบบปฏิบัติเหมือนๆ กันหมด คือไม่เบียดเบียนกันทางสังคม เป็นคนซื่อสัตย์สุจริต กตัญญูกตเวที หรืออะไรทุกอย่าง ที่ทำให้สังคมอยู่เป็นปกติ นี้เรียกว่าศีลธรรม. ศาสนาที่อยู่ในรูปของศีลธรรมอย่างนี้ก็มี ไม่ถูกระบุว่าเป็นศาสนานี้ศาสนาโน้น แต่มันเป็นศาสนาที่อยู่ในรูปของศีลธรรม หรือศีลธรรมนั้นแหละมันมาอยู่ในรูปของศาสนา ส่วนหนึ่งเท่านั้น.

วัฒนธรรม ก็เหมือนกัน ไทยก็มีวัฒนธรรมอย่างนี้ อย่างนี้ประจำชาติ มันก็คือศาสนาที่แฝงอยู่ในรูปของวัฒนธรรม หรือว่าวัฒนธรรมที่มาอยู่ในรูปของศาสนาส่วนหนึ่งเท่านั้น ; ที่เป็นธรรมเนียมประเพณีที่ต่างต่าง ๆ ก็เป็นอย่างนี้.

สูงขึ้นไปก็มี **ศาสนาที่อยู่ในรูปของปรัชญา** หรืออภิปรัชญา ที่มีสติปัญญาเป็นหลักซึ่ง เป็นเรื่องเกี่ยวกับสติปัญญา ไม่เกี่ยวกับทางปฏิบัติ. สิ่งที่เรียกว่าปรัชญา หรืออภิปรัชญานั้นเป็นเพียงทฤษฎี ไม่ใช่ตัวการปฏิบัติ ; แต่เขาถือกันว่าเป็นต้นเหตุที่จะให้เกิดการปฏิบัติที่ถูกต้อง. แต่เดี๋ยวนี้สติปัญญานั้นมีมากจนใจ ลองฟังให้เข้าใจดูที่ว่าสติปัญญานั้นมีมากจนใจ. มันมีมากเกินไป มันคิดเก่ง มันคิดไปได้มากมายหลายร้อยหลายพันแง่ แล้วใช้อะไรไม่ได้ ล้ามากเปล่า เหนื่อยเปล่า. นี่มันเป็นเรื่องมีสติปัญญาจนใจอย่างนี้ เป็นเรื่องของปรัชญา คือชอบคิดอย่างเดียว. ยิ่งเป็นเรื่องที่เข้าใจไม่ได้ของพุทธศาสนากันแล้ว ปรัชญานั้นก็ยังเป็นปรัชญาที่เพื่อเจ้อต่อไปอีก. ที่จริงตัวพุทธศาสนานั้นไม่ใช่ปรัชญา เป็น

หลักปฏิบัติตรง ๆ อย่างที่กล่าวมาแล้ว และอยู่ในรูปของวิทยาศาสตร์ คือมีเหตุผล ชัดอยู่ในตัวเลย ว่ากิเลสเป็นอย่างนี้ พอเกิดขึ้นแล้วเป็นอย่างนี้ มีความทุกข์อย่างนี้ ; คับกิเลสเสีย มันก็ดับความทุกข์อย่างนี้ ; นี่เป็นวิทยาศาสตร์. แต่พูดไว้ในรูป ที่เข้าใจไม่ได้หรือเข้าใจทันทีไม่ได้ ก็เลยกลายเป็นปรัชญา เช่นเรื่องปฏิจาสุมุปาบท อันซับซ้อนลึกซึ้ง พวกกันผิดมากออกไป ผิดมากออกไป อธิบายผิดมาตั้งแต่พันปีแล้ว เรื่องปฏิจาสุมุปาบทในพุทธศาสนา กลายเป็นปรัชญาไป. แต่ที่แท้มันเป็นเรื่อง วิทยาศาสตร์ แสดงอยู่ชัดเลยว่า เพราะนั้นเกิดอันนั้นจึงเกิด, นั้นเกิดอันนั้น จึงเกิด ไม่ต้องไปตามใครที่ไหน ไม่ต้องคำนวณอะไรอีก เป็นวิทยาศาสตร์. แต่มันเกิดไม่เข้าใจและมองไม่เห็น มันกลายไปอยู่ในรูปของปรัชญา. เรื่องอริยสัจจ์ เรื่องปฏิจาสุมุปาบทนี้ สำหรับพระอรหันต์แล้ว มันเป็นเรื่องวิทยาศาสตร์ที่ท่าน เห็นชัดและปฏิบัติอยู่ ; สำหรับคนธรรมดาไม่เห็นอย่างนั้น เลยกลายเป็นปรัชญา ยิ่งพวกฝรั่งที่เป็นคนชอบคิดมากสมัยนั้นแล้ว พอมาพบเข้ายังเป็นปรัชญาใหญ่ไปเลย ; แต่เรื่องแท้ ๆ นั้นเป็นเรื่องวิทยาศาสตร์ง่าย ๆ สำหรับพระอรหันต์.

ที่นี้ ยังมีอยู่ในรูปของ **ตรรกศาสตร์** ที่ใช้เหตุผลทางทฤษฎีไม่ต้อง ปฏิบัติกัน พุทธศาสนาที่อยู่ในรูปของปรัชญาของตรรกศาสตร์อย่างนี้ก็มีมาก เรียน จนตายก็ไม่ได้ประโยชน์อะไร และนักศึกษาสมัยปัจจุบันก็ชอบเรียนกันในแง่นี้ เหล่านี้แหละ “ศาสนาแฝง” ที่เสียเวลาอย่างนี้.

ศาสนาแฝงที่อยู่ในรูปของ **จิตวิทยา** ก็มี. ธรรมดาเรารู้แต่เรื่องกิเลส เพียงเพื่อดับกิเลสได้ไม่ต้องการให้เป็นความรู้ทางจิตวิทยา เพราะเอาแต่เพียงดับ กิเลสได้ มันก็เป็นเรื่องศาสนา เรื่องดับทุกข์. ที่นี้ เขามาตั้งปมของปัญหาให้ มากขึ้นในทางจิต เรื่องเกี่ยวกับจิต เลยกลายเป็นจิตวิทยาขึ้นมา เป็นภูเขาเลากา ที่เรียกคัมภีร์ “อภิธรรมเจตคัมภีร์” นี้เป็นเรื่องจิตวิทยาแทบทั้งนั้นเลย มากมาย เป็นภูเขาเลากา จนเป็นพุทธศาสนาอยู่ในรูปของจิตวิทยาไปแล้วก็มี.

ยังมีพิเศษที่ว่า พุทธศาสนาที่อยู่ในรูปของศิลปะ คือความงดงามในทางความคิดความนึก หรือการปฏิบัติที่จะให้ดับทุกข์ได้ พอดีดับทุกข์ได้แล้ว มันงดงามอย่างยิ่ง ไปดูกันแต่ที่ความงดงาม นั้นกลายเป็นศิลปะ เลยไม่ต้องปฏิบัติกันเหมือนกัน. แล้วยังมีวัตถุศิลปะที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาอีกมากมาย เช่น พระพุทธรูป โบสถ์วิหาร และอะไรต่างๆ ที่สวยงามล้วนเป็นศิลปะ นี้ก็เลยไม่ต้องปฏิบัติอะไรกัน.

พุทธศาสนาที่อยู่ในรูปแฝงต่าง ๆ อย่างนี้เหล่านี้ก็มีมาก ให้รู้ไว้ว่าเป็นศาสนาแฝง ไม่ใช่ศาสนาตัวจริง. ศาสนาตัวจริงคือวิธีวิ่งหนีลงรูของเขี้ยวของปู นี่จริงกว่าเสียอีก เพราะคือการประพฤติปฏิบัติที่ช่วยดับทุกข์ได้ นั่นคือตัวศาสนาจริง. ถ้าเป็นมนุษย์ก็รู้จักควบคุม อย่าให้เกิดความผิดพลาดขึ้น ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ อย่าให้เกิดความรู้สึกเป็นตัวกู—ของกูขึ้นมาที่นั่น นั่นแหละคือศาสนาจริง; นอกนั้นเป็นศาสนาแฝง แล้วยังมาก แล้วยังเพื่อจนเป็นบ้าหอบฟางอีกตามเคย. หอบฟางไว้ท่วมหัว ท่วมหู ท่วมตัวมองไม่เห็น แต่ในนั้นไม่มีข้าวเปลือกสักเม็ดเดียว มันมีแต่ฟาง; และถ้ามีเม็ดข้าวเปลือกบ้างก็เป็นเม็ดลึบๆ ไม่มีสาร. เทียบนี้เรากำลังตกอยู่ในลักษณะอย่างนี้ ไปหลงตามพวกที่ชอบคิดอะไรไม่มีขอบเขต เลยไปถูกเปลือกทั้งนั้น ไปถูกศาสนาแฝงทั้งนั้น ไม่ใช่ศาสนาที่ถูกต้อง.

นอกจากศาสนาแฝงที่กล่าวมาแล้ว มันยังมาอยู่ในรูปศาสนาที่ว่าเอาเอง นี่ก็เป็นศาสนาแฝง. ศาสนาว่าเอาเอง ที่ชอบใจอะไรก็ว่าเอาอันนั้นเป็นศาสนา เหมือนกับนายคนนั้นที่ว่าเขาถือศาสนา Hitachi อย่างนี้ เขาว่าเอาเอง ใครจะไปทำอะไรเขา. นี่เราก็มึนทางที่จะว่าเอาเองเหมือนกัน ถือศาสนาอะไรตามที่เราจะชอบ และรู้สึก แล้วยังพูดออกมา.

สรุปแล้วเราจึงมีศาสนาจริงและศาสนาแฝง กล่าวคือทางปฏิบัติที่มีอยู่
 ๒ ชนิด คือ **ศาสนาแท้ที่เป็นของ**
แท้จริงต้องเป็นอิสระ เช่นว่าไม่อยู่ภายใต้อำนาจของการเมืองเป็นต้น. ศาสนา
 ที่อยู่ภายใต้อำนาจของการเมืองนั้นต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงบิตผันไปตามอำนาจของ
 การเมือง ทำให้ศาสนาเป็นบริวารของการเมือง **เดี๋ยวนี้ทั่วโลกเขาทำกันอย่างนี้.**
 เขาถือศาสนาอะไรอยู่ที่ตาม แต่แล้วการเมืองมันบังคับให้เขาต้องบิตผันศาสนาของเขา
 เพื่อคล้อยไปตามประโยชน์ทางการเมือง. ศาสนาพุทธก็ถูกใช้อย่างนี้ ศาสนาคริสต์
 ก็ถูกใช้อย่างนี้ หรือศาสนาอื่น ๆ ก็ถูกใช้อย่างนี้. เมื่อมันถูกใช้ไปอย่างนี้เสียแล้ว
 มันก็ไม่ใช่ศาสนาที่แท้จริง หรือศาสนาที่เป็นอิสระ. **นี่เรามีศาสนาที่แท้จริงและ**
อิสระอยู่เป็นชนิดที่หนึ่ง.

ชนิดที่สองก็คือ **ศาสนาจำยอม** จำเป็นต้องยอมแพ้ เป็นศาสนาจำยอม
 ให้อยู่ใต้อิทธิพลของสิ่งอื่น ไม่จริงอยู่ได้ในตัวเอง. บางคนเขาพูดว่าเดี๋ยวนี้จนนัก
 ขออนุญาตพระพุทธเจ้าไปเลี้ยงเบ็ดสั๊กพักหนึ่งก่อนเถิด **นี่อย่างนี้เรียกว่าศาสนา**
จำยอม; แต่ยังเป็นเรื่องเล็ก. เรื่องใหญ่ของคนทั้งโลก เช่น มันฆ่าฟันกัน
 ทั้งโลก แล้วขอให้พระเจ้ายกโทษไม่ต้องถือว่าเป็นบาป **นี่มันเป็นศาสนาจำยอม**
ไม่จริง.

เราควรรู้จักศาสนาแท้จริงและศาสนาจำยอม สำหรับจะแยกออกจากกัน
 โดยเด็ดขาด แล้วเราเอาแต่ศาสนาแท้จริงมาสำหรับจะเป็นศาสนาเดียวกันใน همین
 โลกธาตุ.

เอาละมาถึงตอนนี้ก็อยากจะพูดถึงประเด็นที่ว่า **มีเพียงศาสนาเดียวใน**
 همینโลกธาตุ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีก ก็คือจะพูดเฉพาะในประเด็นนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ไปอีก : ข้อแรกคือ **มีเพียงศาสนาเดียวโดยหลักของธรรมชาติ** บทนิยามใน ประเด็นนี้มันมีอยู่ว่า ศาสนาคือความรอด ที่เกิดมาจากการปฏิบัติที่ถูกต้องตามกฎ ของธรรมชาติ. ความหมายสำคัญอยู่ที่ตรงที่ว่าต้องเป็นความรอดอยู่แล้ว หรือ รอดอยู่ แล้วก็จากการปฏิบัติที่ถูกต้อง แล้วถูกต้องนั้นต้องตามกฎของธรรมชาติ ถ้าผิดจากกฎธรรมชาตินั้นไม่ถูกต้อง แล้วมันไม่เป็นไปได้ ฉะนั้นเราต้องเอาหลักที่ ธรรมชาติ. ที่นี้สำหรับหลักของธรรมชาตินั้นมันมีอยู่ว่า ศัพทธรรมชาตินั้นอย่างหนึ่ง, ศัพทกฎของธรรมชาตินั้นอย่างหนึ่ง, หน้าที่ของมนุษย์ตามกฎของธรรมชาตินั้น อย่างหนึ่ง, แล้วผลที่เกิดจากหน้าที่นั้นก็เป็ธรรมชาติอีกอย่างหนึ่ง. สิ่งที่เราเรียกว่า “ธรรมชาติ” มีความสำคัญที่เราจะต้องรู้หรือเข้าถึงอยู่ ๔ อย่าง อย่างนี้ : ศัพท ธรรมชาติแท้ ๆ เป็นอย่างไร? ในนั้นมีกฎอย่างไร? แล้วหน้าที่เกิดมาจากกฎนั้น มันมีอยู่อย่างไร? เราต้องทำงานได้ผล ถ้ายังไม่ได้ผลก็ไม่มีประโยชน์อะไร.

ทุกสิ่งทุกอย่างมันเป็นธรรมชาติ ชีวิตของเรา ร่างกายของเรา เลือดเนื้อ ของเรา ศัพทเราทางตัวนี้เป็นธรรมชาติ, ที่นี้ความทุกข์ที่เกิดขึ้นแก่ตัวเรานั้นก็เป็นตัว ธรรมชาติ กิเลสที่มีอยู่ในตัวเราก็เป็นศัพทธรรมชาติ แล้วรูป หรือนาม หรือขันธ์ หรือธาตุ หรืออายตนะ หรือลักษณะเฉพาะ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มันก็เป็นเรื่อง ธรรมชาติที่มีอยู่ในตัวเรา. ที่นี้ เราจะต้องหาให้พบกฎของธรรมชาติที่มันเกี่ยวกับ ความสุข หรือความทุกข์ : ถ้าพอเมื่อใดเราเกิดความคิดว่าตัวกู วาของกูขึ้นมา เมื่อไหร่จะเกิดความรู้สึกที่เป็นทุกข์ทันที; เมื่อใดเราว่างอยู่จากความรู้สึกที่เป็น ตัวกู—ของกู เมื่อไหร่เราไม่มีทุกข์เลย; นี่เป็นกฎธรรมชาติ. ฉะนั้นเราก็เกิดมีหน้าที่ ที่จะต้องทำไม่ให้เกิดตัวกู—ของกูขึ้นมา. แม้ว่าเราจะต้องทำอย่างอื่นเช่นหาเลี้ยงชีวิต หรือปฏิบัติการงานอะไรเรื่อยเปื่อยไปอย่าง เราก็ต้องควบคุมไม่ให้เกิดความรู้สึกว่า

ตัวกูของกูขึ้นมา จึงจะไม่เกิดความทุกข์. ^๕ หนี้ เราก็ปฏิบัติในลักษณะที่ไม่ให้เกิดตัวกูของกู ผลของมันก็คือความสุข อยู่อย่างมีความสุข. เราเรียกว่ามรรค ผล นิพพาน พวกอื่นเขาเรียกว่าได้อยู่ร่วมกับพระเจ้า ได้อยู่ในโลกของพระเจ้า ไม่มีความทุกข์เลย เพราะว่ามันกำลังไม่มีตัวกู – ของกู. ^๕ หนี้ ศาสนาเดียวทั้งหมดในโลกธาตุมีได้เพราะว่ามันเป็นเพียงกฎของธรรมชาติเพียงกฎเดียวอย่างเดียวย่างนี้. ขอให้ตั้งอกตั้งใจพิจารณาให้เห็นว่ามันขึ้นอยู่กับธรรมชาติและกฎของธรรมชาติเพียงอย่างเดียวทั้งหมดในโลกธาตุ.

เมื่อมันมีเพียงอย่างเดียว เราจะมองกันในแง่ว่ามันเหมือนกันทุกศาสนา ที่มีอยู่ในโลกเวลานี้ หรือปัจจุบัน หรืออนาคต หรืออดีตก็ตาม มันจะมีที่ร้อยศาสนา ก็สิบศาสนา มันต้องอาศัยกฎของธรรมชาติเกี่ยวกับความสุข ความทุกข์ทั้งนั้น จึงจะเป็นศาสนาขึ้นมาได้. ถ้าไม่อย่างนั้นมันเป็นเพียงความเห็นเอกชน. พูดว่าความเห็นเอกชน ก็คือความเห็นของคนบางคน ผิดหรือถูกก็ตามใจ เขาบัญญัติตัดสินอย่างนั้นอย่างนั้นขึ้นมาเป็นมิจจาทฎฐิกัมมี สัมมาทฎฐิกัมมี นี่มันเล็กน้อยเกินไป ไม่เรียกว่าศาสนา. ถ้าถึงขนาดจะช่วยคนได้มาก ๆ แล้วจึงจะเรียกว่าศาสนา.

ศาสนาทุกศาสนาจะต้องมาจากกฎที่แท้จริงของธรรมชาติ เพราะฉะนั้นจึงเหมือนกัน; แม้ว่าเปลือกข้างนอกจะผิดกัน. เรามีโบสถ์วิหารต่างกัน มีพิธีรีตองต่างกัน มีขนบธรรมเนียมต่างกัน กัมภีร์ต่างกัน อักษรภาษาที่ใช้ต่างกัน ก็ตามใจมัน อันนั้นมันเปลือกนอก; แต่เนื้อแท้มันอยู่ที่ว่าต้องกำจัดตัณหาอุปาทานไม่เกิดตัวกู – ของกูเหมือนกันอย่างนี้. ^๕ หนี้ เพราะถ้าไม่ทำอย่างนี้ธรรมชาติลงโทษให้เป็นทุกข์.

จะเปรียบเทียบเหมือนกันให้เข้าใจง่ายขึ้นว่า : ความเหมือนกัน ซึ่งถ้าทำไม่เข้าใจแล้ว ก็จะเห็นว่ามันผิดกัน เรื่องนี้เคยชอบเปรียบเทียบด้วยสิ่งที่เรียกว่า น้ำ. น้ำนั้นมันจะต้องเหมือนกันทุกหนทุกแห่ง. ถ้าเรียกว่าน้ำจะต้องเหมือนกันทุกหนทุกแห่ง; แต่ว่าน้ำนั้นมันอยู่ในลักษณะที่ต่างกันโดยเปลือกนอก เช่นน้ำคลอง น้ำบ่อ น้ำหนอง น้ำห้วย น้ำในคู น้ำในส้วม น้ำอุจจาระ น้ำบัสสวาระ น้ำปลา น้ำส้ม น้ำอะไรต่างๆ แต่ว่าน้ำเหล่านี้เหมือนกันหมดตรงที่เป็นน้ำ. เนื้อแท้คือน้ำของมันเหมือนกันหมด; ส่วนเปลือกนอกของมันที่มันมาหุ้มไว้มันต่างกัน. ตัวน้ำแท้ๆคือน้ำบริสุทธิ์ อย่างนี้เรียกว่าน้ำกลั่นที่บริสุทธิ์กันจริงๆ น้ำกลั่นที่เราเห็นกันอยู่นี้ก็ไม่บริสุทธิ์ เราสมมุติว่าให้มันเป็นน้ำกลั่นที่บริสุทธิ์ไม่มีอะไรเลย เรียกว่า "น้ำ" แล้วน้ำที่บริสุทธิ์นั้นจะมีอยู่ในทุกน้ำ : ในน้ำอุจจาระ น้ำบัสสวาระ ก็มีน้ำที่บริสุทธิ์นี้; แยกเอาส่วนที่เป็นอุจจาระ บัสสวาระ ออกไปเสีย ก็มีน้ำที่บริสุทธิ์อยู่ในน้ำอุจจาระ น้ำบัสสวาระ. ในน้ำคลอง น้ำหนอง น้ำห้วย น้ำคูอะไรก็ตาม แยกเอาส่วนสกปรกออกไปเสียจะเหลือแต่น้ำที่บริสุทธิ์เหมือนกัน น้ำขี้ควาย น้ำโคลน น้ำอะไรๆก็ลักษณะเดียวกันอีก. น้ำส้ม น้ำปลา น้ำเหล้า น้ำอะไรๆทุกชนิด แยกเอาส่วนที่ไม่ใช่ น้ำออกไปเสีย จนเหลืออยู่แต่ส่วนที่เป็นน้ำบริสุทธิ์; แล้วน้ำบริสุทธิ์นั้นมันจะเหมือนกันหมด ไม่ว่า มันจะไปอยู่ในน้ำปลา น้ำส้ม น้ำตาล หรือน้ำอุจจาระ บัสสวาระอะไร. ถ้ามันไม่บริสุทธิ์ เราไม่ควรจะเรียกว่าน้ำ. ถ้าเรียกได้ว่าน้ำ มันต้องเป็นน้ำบริสุทธิ์; และน้ำบริสุทธิ์นี้จะเหมือนกันหมดไม่ว่ามันจะไปอยู่ที่ไหน. แม้ในเลือดในโลหิตของเรานี้มันก็มีน้ำบริสุทธิ์ เราแยกส่วนที่เป็นเยื่อที่มีลักษณะแฉะๆเป็นโลหิตออกไปเสีย มันก็มีน้ำบริสุทธิ์. ฉะนั้นขอให้มองดูสิ่งที่เรียกว่าน้ำบริสุทธิ์นี้ว่ามีอยู่ในทุกหนทุกแห่ง ในดิน ในทราย ในต้นไม้ ในอะไรก็ตามมันก็มีน้ำบริสุทธิ์อยู่ทุกหนทุกแห่ง. ในอากาศก็มีน้ำบริสุทธิ์อยู่ทุกหนทุกแห่ง เลยพูดว่าชื่อว่าเป็นน้ำแล้วต้องเหมือนกันทุกหน

ทุกแห่ง; ถ้ามันเป็นน้ำจริง ๆ. ศาสนาก็เหมือนกัน ถ้าเป็นศาสนาที่จริง มันจะเหมือนกัน ถ้าไม่เหมือนกันมันไม่ใช่ศาสนาที่จริง. ศาสนาที่จริงต้องทำความดับทุกข์ คือทำความรอดให้ได้ เลยเหมือนกันในข้อนี้.

ที่นี้ จะชี้ให้เห็นชัดยิ่งขึ้นไปอีกว่า ความเหมือนกันหรือที่ขอยืนยันว่าเหมือนกันนั้น มันมีแง่ที่จะดูกันอยู่ ๓ แ่ง ขอให้ดูชัด ๆ ใน ๓ แ่งนี้ : ข้อ ๑. **ศาสนาที่แท้จริงแล้วต้องมีความมุ่งหมายตรงกัน** คือมุ่งหมายให้มนุษย์ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ คือความรอด. ศาสนาไหนก็ตาม มีอยู่กี่ร้อยก็พันศาสนาก็ตาม ถ้าเป็นศาสนาที่มีส่วนจริง **ต้องมีความมุ่งหมายตรงกันหมด คือมุ่งหมายให้มนุษย์หรือสัตว์ได้รับสิ่งที่ดีสุดที่มนุษย์ควรจะได้** คือความรอด. ศาสนาคริสต์เคยก็พูดถึงข้อนี้ ศาสนาไหนก็พูดข้อนี้ คือความรอด. ความมุ่งหมายตรงกันคือทุกศาสนาเลย มุ่งหมายจะให้ได้ความรอด. ถ้ามันไม่มุ่งหมายอย่างนี้ ก็ถอดมันเสียได้เลย อย่าให้มันเป็นศาสนาเลย; ไม่มีความเป็นศาสนาอยู่ในระบบนั้นแล้ว ถ้ามันมิได้มุ่งหมายความรอดของสัตว์ เราถอดเสียได้เลยจากความเป็นศาสนานั้น ศาสนานี้.

ข้อ ๒. **ศาสนาที่แท้ต้องมีหลักปฏิบัติตรงกัน** หมายความว่านอกจากมีความมุ่งหมายที่ตรงกันแล้ว ต้องมีหลักปฏิบัติที่ตรงกัน. หลักปฏิบัติที่ตรงกันและสรุปให้สั้นเชิงที่สุดก็คือ หลักปฏิบัติที่ทำลายความเห็นแก่ตน หรือทำลายความยึดถือว่าตัวกูว่ของกูนี้เสียได้. ศาสนาไหนก็ต้องสอนอย่างนี้ ให้ทำลายความเห็นแก่ตัว โดยเฉพาะทำลายความยึดถือว่าตัวกู ว่าของกูนี้แหละเสียให้ได้ นี่คือหลักปฏิบัติของศาสนาที่แท้จริง. ถ้าผิดจากนี้ คือไม่ทำอย่างนี้แล้ว ถอดทิ้งเสียได้ ไม่เป็นศาสนา ไม่ให้เป็นศาสนา คือไม่ใช่ศาสนา. ถ้าเป็นศาสนาแล้วต้องทำลายความเห็นแก่ตัว ควบคุม หรือรำบับ หรือเลิกล้างความยึดมั่นว่าตัวกู - ของกู ทุกศาสนาเลย.

แล้วก็เหมือนกันอีก ข้อที่ ๓. ศาสนาที่แท้ ต้องมีผลลัพท์สุดท้ายมันตรงกัน : ศาสนาที่แท้จริงนอกจากจะมีความมุ่งหมายตรงกัน หลักปฏิบัติตรงกันแล้ว ยังมีผลลัพท์สุดท้ายตรงกันอีก คือการได้เข้าถึงความรอด. ศาสนาที่มีพระเจ้า เขาก็พูดว่าได้เข้าถึงความเป็นอันเดียวกับพระเจ้านี้ก็มี ได้เข้าถึงโลกของพระเจ้า ได้อยู่อาศัยกับพระเจ้าในโลกพระเจ้านี้ก็มี. แต่ในศาสนาพุทธเราเรียกว่า ได้บรรลุ มรรค ผล นิพพาน. บรรลุ มรรค ผล นิพพานนั้นแหละคือความรอดตามลำดับ ๆ ๆ จนกระทั่งรอดขั้นสุดท้าย. ถ้าศาสนาไหนไม่ให้ผลลัพท์อย่างนี้ ก็ถอดเสียจากความ เป็นศาสนา ไม่ใช่เป็นศาสนา ไม่ใช่ศาสนา. ศาสนาที่แท้จริงต้องให้ผลลัพท์ เป็นความรอดจากความทุกข์แก่สัตว์ผู้ปฏิบัติ.

เราจึงพูดได้เลยว่าศาสนาที่แท้จริงต้องมีความมุ่งหมายตรงกัน ; ต้องมีหลักปฏิบัติตรงกัน, แล้วต้องมีผลลัพท์อันสุดท้ายนั้นตรงกัน ; นี้เรียกว่าเป็นศาสนาที่แท้จริง.

ที่ปัญหาที่มันมาขัดขวางการอาจงันอยู่ ก็คือที่ว่า มีพระเจ้าหรือไม่มีพระเจ้า นี่มันอยู่ที่ตีความหมายของคำว่าพระเจ้าต่างกันอีก. พุทธศาสนาก็มี "พระเจ้า" อย่างที่ว่ามาแล้ว กล่าวคือกฎธรรมชาตินั้นแหละคือพระเจ้า พระธรรมนั้นแหละคือพระเจ้า ฉะนั้นเมื่อพวกฝรั่งเขาจะยืนยันว่ามีพระเจ้าจึงจะเรียกว่า religion: เราก็บอกว่าเราก็มีพระเจ้า. ฉะนั้นเราก็เป็น religion ก็คือมีพระธรรมเป็นพระเจ้า มีกฎของธรรมชาติอันเด็ดขาดเป็นพระเจ้า. ส่วนพระเจ้าที่เป็นคน ๆ อยู่ในสวรรค์ หน้าตาเหมือนคน โกรธก็เป็น รักก็เป็น กลียดก็เป็น นั้นเราไม่เอา. เราไม่ยอมรับว่าเป็นพระเจ้า. พระเจ้าของเราไม่มีรูปร่างที่ใครมองไม่เห็น และหน้าตาไม่เหมือนคน ที่เราจะเรียกว่ากฎของธรรมชาติ หรือเรียกว่าพระธรรม หรืออะไรก็ตามใจ เป็นสิ่งที่ยิ่งกว่านามธรรม ก็มองไม่เห็น และไม่มีอะไรสร้างขึ้นมานะ ไม่มี

อะไรปรุงแต่ง; นี่พระเจ้าของเราเป็นอย่างนี้. แล้วศาสนาหรือคำสั่งสอน หรือกฎปฏิบัติของเราก็มารจาก “พระเจ้า” นี้. “พระเจ้า” นี้ให้เรามา. เราจึงเป็น religion คือมีคำสั่งคำสอน หลักการปฏิบัติที่มาจากสวรรค์ที่ส่งมาโดย “พระเจ้า” พุทธศาสนาก็เป็น religion. เราไม่ยอมให้เขาหลอกให้ไปถือพระเจ้าอย่างหน้าตาเหมือนคน มีหนวดขาวๆ เกี้ยวโกรธ เกี้ยวรัก อย่างนั้นเราไม่เอา. จะนั้นขอให้ถือว่าศาสนาทุกศาสนานั้นเป็นสิ่งเดียวกันอย่างนี้ เหมือนว่าน้ำไม่ว่าอยู่ที่ไหนเป็นน้ำด้วยกันทั้งนั้น. ศาสนาที่แท้จริง เป็นศาสนาเดียวกัน. แล้วควรเรียกว่า religion ด้วยกันทั้งนั้น.

เดี๋ยวนี้มาถึงปัญหาที่เป็นประเด็นสำคัญ ที่มีความมุ่งหมายของการบรรยายนี้ ว่าเรานั้นมันไปทำให้มีหลายศาสนา แล้วต่าง ๆ กัน แล้วเป็นศัตรูกัน มันมีความงอของเราเอง. ใครก็ตามเป็นพุทธ เป็นคริสต์ เป็นอิสลาม ก็ตาม ถ้าไปเกิดเข้าใจว่ามีศาสนาต่างกัน ตรงกันข้าม เป็นปฏิปักษ์กัน เป็นคู่วิวาทกันแล้ว กอนั้นมันงอ. เพราะว่าคนนั้นมันไม่รู้ข้อเท็จจริงที่ว่า ศาสนาที่แท้จริงมีเพียงศาสนาเดียวใน همینโลกธาตุ. ถ้าเราเคยงอก็ขอให้เลิกงอกันเสียที จงเข้าใจอย่างถูกต้องตามที่เป็นจริงกันเสียที อย่าเอาถึงฉลาดเลย เอาแต่เพียงว่า หมกโง่แล้วก็รู้ตามที่เป็นจริง แค่นั้นก็พอ.

เราควรตั้งข้อสังเกตรอบๆ ตัวเราไว้ให้ดีๆ **อย่าลืม! ว่าเดี๋ยวนี้ เรา กำลังอยู่ร่วมโลกกับคนบ้า.** เรากำลังอยู่ร่วมโลกกับคนบ้า ปัญหามันจึงมีมาก. อย่างน้อยก็มีคนบ้าที่เข้าใจไปว่าศาสนานั้นต่างกัน ศาสนานั้นกำลังเป็นปฏิปักษ์ ศัตรูรบราฆ่าฟันล้างผลาญกัน; ใครเข้าใจอย่างนั้นมันคือคนบ้า. แล้วมันยังมีบ้าอย่างอื่นอีกมากมายหลายร้อยหลายพันอย่าง เกินกว่า ๑๐๘ จำพวก. แต่คนบ้าที่น่าอันตรายที่สุดก็คือ คนที่ทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทกันระหว่างศาสนา โดย

เห็นไปว่าศาสนาแต่ละศาสนาไม่เหมือนกัน ก็เลยเกิดมีศาสนาของกู. นี่ก็อยาก
จะพูดว่าคนบ้าเท่านั้น ที่จะมีศาสนาของกู.

ถ้าใครพูดว่าศาสนาพุทธของกู นั้นให้เข้าใจเถิดว่าศาสนาพุทธที่เขาพูด
ถึงนั้นเป็น ศาสนาของมาร. ศาสนาพุทธที่แท้จริงจะมาเป็น ศาสนาของกูไม่ได้
มันเหมือนกันทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็ศาสนาไหน. หรือใครว่าศาสนาคริสเตียนของกู
คนนั้นก็มิศาสนาซาตานมารเหมือนกัน ศาสนาที่ใครกำลังพูดถึง ว่าศาสนา
คริสเตียนของกู นั้นแหละคือศาสนาซาตาน : ที่นี้ มันยังมีมากไปกว่านั้น
ว่าศาสนาพุทธของกู แล้วจะพูดเลยไปถึงว่า “ศาสนาของกูเท่านั้นถูก ศาสนาของ
คนอื่นผิดหมด” นั้นแหละคือศาสนาของมารที่เป็นบ้า เป็นศาสนาของซาตานที่
เป็นบ้า แล้วแต่ว่ามันจะเรียกศาสนาของมันว่าอะไร. ขอให้เลิกความเห็นแก่ตัว
หรือยกตัว หรือเข้าใจผิด ว่าเราถูกอย่างเดียว คนอื่นผิด. อย่างนี้ต้องยกเลิก
ความคิดอันนี้กันเสียให้หมด ไม่อย่างนั้นเราจะเป็คนที่ถือศาสนาบ้า ศาสนาของ
พญามาร แล้วเป็นมารที่บ้าด้วย, ศาสนาของซาตาน แล้วเป็นซาตานที่บ้าด้วย;
เลิกความคิดชนิดนี้กันเสียให้หมด ให้เห็นว่าความจริง ของจริง หรืออะไร ๆ จริง
มีเพียงสิ่งเดียวในหมีนโลกธาตุ. ทุกคนก็ยึดความจริงอันนี้กันทั้งนั้น แต่บางยุค
บางสมัยมันเฮลาไป ไปหุ่มเปลือกให้มันหนาเข้า ให้มันแปลกแตกต่างกันไป.
แล้วเรื่องที่จะต้องปฏิบัติก็คืออย่าไปเถียงกันว่าเป็ *religion* หรือไม่. *religion*
คำนี้ต้องให้เป็นคำธรรมดาสามัญหมายถึงศาสนา เพราะฉะนั้น พุทธศาสนาก็เป็
religion ก็เป็คำกลางสากลใช้แก่ศาสนาทั้งโลก.

ที่นี้ อยากจะเล่าเรื่องบางเรื่องที่ซัน ๆ ให้ฟังว่า คำว่า *religion* นี้มัน
เกิดเป็นปัญหาขึ้นมาจากพวกเจ้าของคำ ๆ นี้ ระบุก็คือพวกฝรั่งที่พูดภาษาอื่น แล้ว
ก็ถือศาสนาที่ใช้คำ ๆ นี้เป็หลัก เขาก็บัญญัติเป็หลักของศาสนาของเขาว่า
ถ้าศาสนาไหนไม่มีพระเจ้า ศาสนานั้นไม่ใช่ *religion* ก็ไม่ใช่ศาสนานั้นแหละ.

เมื่อพวกสอนศาสนา หรือเจ้าหน้าที่ทางศาสนา มันบัญญัติเสียอย่างนั้นแล้ว คนทั่วไปก็เชื่อ มันก็รับเอามา. นักศึกษาหัวสมองใส นักมหาวิทยาลัยเป็น นักปราชญ์ศาสตราจารย์ ก็เลยเชื่อตามคนที่พูดนั้น ว่าถ้าไม่มีพระเจ้ามันไม่ใช่ religion เพราะเขาบัญญัติหลักอย่างนั้น. ที่นี้ พวกเราในเมืองไทยก็เลยพลอย หลับตาพูดตามเขาไปด้วย ว่าถ้าไม่มีพระเจ้าไม่ใช่ religion. นี่เพราะว่าไม่รู้จัก ความหมายที่แท้จริงของคำว่า religion ว่าหนทางแห่งความรอด; จะมาจาก พระเจ้าหรือไม่ก็ตาม. แต่ที่แท้มันมาจากพระเจ้าทั้งนั้น เพียงแต่พระเจ้าที่มีความหมายต่างกันหรือเล็งถึงต่างกัน คนหนึ่งพวกหนึ่งว่าพระเจ้าเป็นคน ๆ พวกหนึ่งว่าพระเจ้าเป็นธรรมชาติ. ฉะนั้นพวกเราในเมืองไทยก็เลยพลอยคิดร่างแห คำพูดที่หลับตาพูดกันไปด้วย ขอให้เลิกคิดอย่างนั้นกันเสียดีกว่า ให้ทุกๆ ฝ่ายรู้จัก สิ่งที่เรียกว่า "พระเจ้า" ตามที่เป็นจริงเสียก่อน แล้วก็รู้ว่าพระเจ้านั้นสำคัญที่สุด สร้างทุกสิ่ง ควบคุมทุกสิ่ง ทำลายล้างทุกสิ่ง และเป็นต้นตอที่มาของศาสนา คือ กฎของธรรมชาติที่มนุษย์หลีกเลี่ยงไม่ได้ จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง. นี่มันมาจาก คนที่เป็นเจ้าของคำว่า religion นี้ เกิดหวงขึ้นมา มันขี้เหนียวมันตระหนี่ขึ้นมา จะไม่ให้คนอื่นใช้ แล้วมันน่าหวั.

เรื่องน่าหวัที่จะเล่าก็คือมีว่า เมื่อประเทศไทยเราประกาศวันขึ้นปีใหม่ เป็นวันที่ ๑ มกราคมนี้ หนังสือพิมพ์ของพวกคริสเตียนบางฉบับตีพิมพ์กันใหญ่เลย ว่าประชาชนไทยนี้ขยับใกล้เข้ามาจะถือคริสเตียนแล้ว. นี่พูดอย่างนั้นก็ดี. เพราะ เหตุที่ไปถือวันที่ ๑ มกราคม เป็นวันปีใหม่. ที่จริงก่อนพระเยซูเกิดก็มีการถือ วันที่ ๑ มกราคม เป็นวันปีใหม่มาแล้วก็มี ก็มันหวงหรือมันขี้เหนียวแต่จะชิงโอกาส ยกตัวเองมากอย่างนี้ จึงขอให้ถือเสียว่า **ศาสนาจริงโดยสรุปแล้วมีเพียงศาสนาเดียว** ใน همینโลกธาตุ คือหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ. "หน้าที่ตามกฎของ

ธรรมชาติ” คำนี้ช่วยท่องไว้ร้อยครั้งพันครั้ง ว่าหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ ปฏิบัติตามหน้าที่ตามกฎธรรมชาตินี้คือศาสนาจริงเพียงศาสนาเดียวในหมื่นโลกธาตุ. เนื้อแท้มันมีเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่โดยรูปร่างต่างกันนั้นมันเป็นเพียงเปลือก มันมีเปลือกต่างกัน.

ทำไมมันเกิดเปลือกหุ้มข้างนอกต่างกัน ? ก็เพราะว่าปัญหาที่เกิดมาจาก สิ่งแวดล้อมมันต่างกัน. ของจริงของแท้เนื้อในมีสิ่งเดียว อย่างเดียว แต่เปลือก หุ้มข้างนอกมันต่างกัน. ศาสนาที่แท้จริงมีอย่างเดียว แต่แล้วเปลือกข้างนอก มันต่างกัน เพราะว่าคนมันต่างกัน. นี่ถ้าจะพูดให้เป็นเรื่อง ๆ ไปก็เพราะว่า มันต่างกันขึ้นมา เพราะความสูงต่ำแห่งสติปัญญาของมนุษย์ที่เกี่ยวกับพระเจ้า. มนุษย์มีสติปัญญาสูงต่ำไม่เท่ากันในเรื่องเกี่ยวกับพระเจ้า คือพวกหนึ่งรู้จักพระเจ้า มาก พวกหนึ่งรู้จักพระเจ้าน้อย พวกหนึ่งรู้จักครึ่ง ๆ กลาง ๆ; พวกหนึ่งรู้จัก เฉไปทางหนึ่ง อีกพวกหนึ่งเฉไปอีกทางหนึ่ง ฉะนั้นคำว่าพระเจ้าถูกรู้จักผิดกัน ต่าง ๆ กัน นี่จึงทำให้ศาสนาเกิดเปลือกหุ้มแปลก ๆ กัน จนไม่เหมือนกัน เช่นสถาน ที่เรียกว่าโบสถ์นี้ โบสถ์ศาสนานั้น รูปร่างอย่างนั้น โบสถ์ศาสนานี้ รูปร่างอย่างนี้. มันเกี่ยวกับคนมันไม่เหมือนกัน แล้วภูมิประเทศดินที่อาศัยมันก็ไม่เหมือนกัน. อย่างประเทศอินเดียสมัยนั้น มันสบายและเต็มไปด้วยคนฉลาด เต็มไปด้วยความ สมบูรณ์เรื่องปัจจัยที่จะหล่อเลี้ยงชีวิต. ที่นี้ ศาสนาอื่นเกิดในที่แห้งแล้งกันดาร เตือคร้ออัน โง่เขลา อะไร ๆ มันก็ไม่เหมือนกันอย่างนี้. แล้วฐานะทางวัตถุ คือ เนื้อหนังทางร่างกายมันก็ต่างกัน แล้วฐานะทางจิตทางวิญญาณการศึกษามันก็ ต่างกัน; แล้วที่สุดก็คือ ความเปลี่ยนแปลง—เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วรุนแรงไม่หยุด หย่อนของกาลสมัยของช่วงเวลา นั้นมันก็ทำให้ต่างกัน.

ศาสนาอะไรก็เกิดอยู่ก่อนแล้ว ต่อมา ก็ศาสนาพุทธเกิดขึ้น ต่อมาอีก ๕๐๐ ปีศาสนาคริสต์นเกิดขึ้น ต่อมาอีกประมาณ ๕๐๐ ปีศาสนาอิสลามเกิดขึ้น

นี้ก็เป็นหลาย ๆ ศาสนา; ที่จริงต้องการจะสอนความรอดจากความทุกข์ ตามกฎของธรรมชาติด้วยกันทั้งนั้น. แต่เนื่องจากเกิดในสมัยที่ต่างกัน แผ่นดินที่ต่างกัน ในหมู่คนที่ต่างกัน ในสติปัญญาพื้นฐานที่ต่างกัน มันก็เลยอยู่กันคนละรูปในส่วนเปลือก. ที่นี้ เปลือกมันเป็นเรื่องอกที่งอกออกมาเรื่อย ๆ จนเนื้อในไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหน ฉะนั้นแต่ละศาสนาเลยไปถือเปลือก เอาเปลือกขึ้นมายืนยัน มันก็ต่างกันได้รบราฆ่าฟันกัน ก็เพราะเหตุว่าเปลือกมันต่างกัน. ถ้าเอาเนื้อในเป็นหลักแล้วไม่มีทางที่จะรบราฆ่าฟันหรือเบียดเบียนกัน เพราะว่าเนื้อแท้มันมีสิ่งเดียวใน همینโลกธาตุ อย่างที่กล่าวมาแล้ว. ฉะนั้นมันจะมีศาสนา ที่เรียกว่า “ศาสนา” ซึ่งจะมีอยู่ที่ศาสนาก็ตาม เนื้อแท้มันก็เหมือนกัน.

เดี๋ยวนี้ว่ากันว่ามียู่อายุประมาณ ๑๒ ศาสนา โหลหนึ่งพอตี ข้างตะวันออกก็มีศาสนาขงจื้อ เหลาจื่อ ซินโตของญี่ปุ่น ขยับเข้ามามีศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ ศาสนาไฮนละ ศาสนาซิกข์ในอินเดีย ไปทางตะวันตกมีศาสนายิว ศาสนาคริสเตียน ศาสนาอิสลาม รวมกันก็โหลหนึ่งพอตี แล้วก็กำลังมองกันด้วยสายตาที่ไม่เป็นมิตรกัน เพราะไม่เข้าใจข้อเท็จจริงที่ว่า ศาสนาจริงมีเพียงศาสนาเดียวใน همینโลกธาตุ; แล้วเป็นบาปเป็นกรรม เป็นโซคร้ายของมนุษย์ในโลก ที่ว่าแม่แต่ศาสนานี้ ถ้าถือผิดแล้ว คนก็จะกัดกัน รบราฆ่าฟันกัน เพราะอาศัยศาสนานี้เองเป็นต้นเหตุ. นี้ก็เป็นโซคร้ายอย่างมาก เป็นบุญเป็นกุศลอย่างมาก ถ้าเราจะได้รู้ความจริงกันเสียที ว่าศาสนาที่แท้จริงมีเพียงศาสนาเดียวใน همینโลกธาตุ. แล้วสิ่งที่จะกันลมใต้ที่สุกก็คือคำว่า “น้ำ” ขึ้นชื่อว่าน้ำที่บริสุทธิ์แล้ว มันเหมือนกันหมดไม่ว่าน้ำนั้นจะอยู่ในรูปของน้ำอะไร.

ขอให้ท่านทั้งหลายทุกคน กำหนดจดจำใจความของการบรรยายวันนี้อย่างถี่ถ้วน เพราะว่ามีปัญหาที่กำลังครอบงำโลก จะทำลายโลกให้ฉิบหาย

อยู่แล้ว เพราะความเข้าใจผิดเกี่ยวกับศาสนาเป็นมูลเหตุประการหนึ่งด้วย. ให้รู้
 ให้ถูกต้องเสียว่าศาสนาแท้จริงนั้น แม้จะมากมายใน همینโลกธาตุ ในสามหมื่น
 โลกธาตุ หรืออีกแสนโลกธาตุ ก็จะมีเพียงสิ่งเดียว คือ **กฎความจริงของธรรมชาติที่จะ
 ช่วยมนุษย์ให้รอดได้ด้วยการปฏิบัติ** ชนิดที่ทำลายเสียซึ่งตัวกู—ของกู มันมีเท่านั้น
 เหมือนกันทุกศาสนา ทั้งอดีต ทั้งปัจจุบัน ทั้งอนาคต เหมือนกันหมด และกันลืม
 ด้วยคำว่า น้ำ—น้ำ—น้ำ. น้ำนี้เปรียบด้วยธรรมะ อย่างพระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่า
ธมฺโม รหิโต อทุกทมฺโม —**ธรรมะนี้เหมือนน้ำที่ไม่มีตะกอน.** ฉะนั้น น้ำที่ไม่มี
 ตะกอน หรือไม่มีอะไรเจือแล้ว จะเหมือนกันหมดทุกอย่างทุกน้ำ.

ก็ขอยุติคำบรรยายเฉพาะวันนี้กันเสียที.

โลกในทรรศนะของพุทธบริษัทคืออะไร ?

— ๕ —

เสาร์ที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายที่นี้ของเราเป็นเรื่องพูดอย่างตรงไปตรงมา อย่างที่พูดกันกับเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน เหมือนที่เล่าๆ มา. หัวข้อเรื่องในวันนี้ก็มีว่า “โลกในทรรศนะของพุทธบริษัทนี่คืออะไร” ดังที่ท่านทั้งหลายก็ทราบกันดีอยู่แล้ว.

เราจะพูดกันก่อนเล็กน้อยเสมอไป ว่าทำไมจึงพูดเรื่องนี้โดยหัวข้อนี้? คำว่า “โลก” เป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากสำหรับเราทุกคน เพราะว่าเราอยู่ในโลก เราก็ต้องรู้จักโลก แต่ว่าปัญหาสำคัญมันอยู่ที่ว่า การที่อยู่ในโลกนั้นมันยาก; ถ้าอยู่ไม่เป็น หรืออยู่ไม่ถูกตามเรื่องของโลก มันก็ต้องลำบาก. เดียวนี้เรามีความจำเป็นที่จะต้องอยู่ร่วมโลก กับคนบ้ามากขึ้นทุกที เราพูดกับคนบ้าไม่รู้เรื่องมากยิ่งขึ้นทุกที.

“คนบ้า” ในที่นี้มีความหมายพิเศษ ไม่ใช่จะหมายแต่เพียงคนเป็นโรคประสาท หรือโรคจิตลจริตจะต้องไปอยู่ที่โรงพยาบาล. พวกที่ไปอยู่โรงพยาบาลนั้นไม่ได้ทำปัญหาอะไรมากมาย เพราะว่าเขาเก็บตัวไว้เรียบร้อยแล้ว. แต่ยังมี *คนบ้าทางวิญญาณ* ที่ไม่ต้องไปเก็บไว้ที่โรงพยาบาล ที่ยังเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอยู่นี้แหละมีปัญหามาก. มันเป็นคนบ้าด้วยโรคเห็นแก่ตัวชั้นสอง ความเห็นแก่ตัวมีมากขึ้นในโลก. ชั้นหนึ่งจะไม่มีใครเถียง เพราะว่าโลกยังมีความเจริญมากขึ้นเท่าไร ความเห็นแก่ตัวก็ยิ่งมากขึ้นเท่านั้น เพราะว่าโลกเจริญด้วยสิ่งที่ทำให้เห็นแก่ตัว. เรื่องสะทวอกสบายสนุกสนานเปลือกเปลือกต่าง ๆ เหล่านี้ยังมีมากขึ้นยิ่งทำให้คนเห็นแก่ตัวมากขึ้นเท่านั้น. ฉะนั้นความเจริญของโลกหรือที่จะเรียกว่าความเจริญอย่างสมัยนี้ เป็นเรื่องที่ทำให้เห็นแก่ตัวยิ่งขึ้น; นี้คือคนบ้ามากขึ้น.

คนเห็นแก่ตัวมากเท่าไรและมีจำนวนมากขึ้นเท่าไร มันก็ยิ่งทำให้โลกนี้เต็มไปด้วยคนบ้ามากขึ้นเท่านั้น. เพราะว่าเห็นแก่ตัวแล้วจะทำให้เห็นไปว่าตัวนั้นผิดปกตินุษย์ แล้วก็เบียดเบียนผู้อื่น เบียดเบียนกันเป็นหมู่เป็นคณะ และเบียดเบียนกันทั้งโลก โดยไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเบียดเบียน เพราะมันบ้ามันจึงมีการเบียดเบียนกันมากขึ้นในโลกนี้. **ความเห็นแก่ตัวทำให้ใจคอผิดปกติ** ไปคิดคุณเองก็แล้วกันว่า จะเรียกว่าคนบ้าได้หรือไม่? ที่จริงไม่มีโรคบ้าชนิดไหนยิ่งไปกว่าโรคเห็นแก่ตัว พอเห็นแก่ตัวแล้วต้องคิดผิด พุทธิผิด ทำผิด นี้คืออาการของคนบ้า; บ้ามากจนเรียกว่าชั้นสอง. หมายความว่าในสมองของเขาทั้งหลับและทั้งตื่นไม่มีอะไรออกไปจากความเห็นแก่ตัว.

สำหรับคนบ้านมันพูดกันรู้เรื่องยาก แม้ว่าจะบ้าเหมือนกัน ท่านลองสังเกตคนที่บ้าจริงๆ เป็นคนวิกลจริต มันก็พูดกันไม่รู้เรื่องทั้งที่เป็นบ้าอย่าง

เดียวกัน. ที่นั่นคนที่เป็นบ้ทางวิญญานด้วยโรคเห็นแก่ตัวนี่ก็ยิ่งพูดกันไม่รู้เรื่อง เพราะความเห็นแก่ตัวมันจึงไปหาประโยชน์ของตัว มุ่งแต่จะเอาประโยชน์แก่ตัว นแหละ **ข้อนี้เป็นเหตุที่ทำให้พูดกันไม่รู้เรื่อง คือไม่ยอมกันนั่นเอง;** โลกนี่จึง มีปัญหา มากขึ้น.

ข้อความในพระคัมภีร์หลายศาสนาหรือหลายแห่งมีกล่าวไว้ว่า เมื่อ ก่อนนั้นมนุษย์พูดภาษาเดียวกัน ต่อมามนุษย์แยกเป็นหลายภาษาจนพูดกันไม่รู้เรื่อง. ข้อนี้อยากจะพูดว่า ที่แรกเขาไม่ค่อยมีความเห็นแก่ตัวด้วยกันทั้งนั้น มันก็พูดกันง่าย พูดกันรู้เรื่อง. มนุษย์สมัยโบราณมีความเห็นแก่ตัวน้อย มีความเชื่อมาก มีความ กลัวพระเจ้า กลัวศาสนาอะไรหลายๆ ฉะนั้นความเห็นแก่ตัวมันจึงเกิดไม่ค่อยจะได้ จึงพูดกันง่ายเพราะไม่มีความเห็นแก่ตัว; พูดกันรู้เรื่อง. ต่อมาต่างคนต่างแยก แขนงออกไปเป็นความเห็นแก่ตัวอย่างนั้นอย่างนี้ มันก็เหมือนกับหลายภาษาออกไป จนบัดนี้พูดกันไม่รู้เรื่อง. ที่นี้เราก็อยุกันในโลกในสมัยที่พูดกันไม่รู้เรื่อง ต่างคน ต่างเห็นแก่ตัว มองแต่ประโยชน์ของตัว. โลกกำลังเป็นอย่างนี้มากขึ้น เราจะต้อง อยู่ในโลกอย่างนี้. เราเป็นพุทธบริษัทจะต้องมีความรู้ วิธีการหรือวิธีปฏิบัติ ของเราเพื่อจะอยู่ในโลกชนิดนี้.

ถ้าเรามีความรู้เรื่องโลกอย่างถูกต้อง มันก็มีประโยชน์อย่างน้อย ๒ ทาง คือร่วมมือกับทุกคนแก้ไขโลกนี้ให้ดีขึ้น ; ถ้ายังไม่แก้ไขได้หรือแก้ไขไม่ได้ด้วยเหตุใด นี้เราก็กึ่งทำตัวเอง ตัวเราโดยเฉพาะแม้เพียงคนเดียวนี้ ให้อยู่เหนือปัญหาต่างๆ ในโลกได้ อย่างที่เรียกว่า "อยู่เหนือโลก". ถ้าโลกมันจะบ้ามากเกินไป เราก็กึ่ง ปลีกตัวออกมาได้ อยู่ในโลกได้ด้วยจิตใจที่อยู่เหนือโลก. เพียงเท่านั้นก็พอที่จะเป็น เหตุผล อันแสดงให้เราเห็นว่า เราควรจะรู้จักโลกกันให้พอสมควร หรือว่าทุกแง่

ทุกมุมเท่าที่เราจะรู้จักได้. ฉะนั้นก็จะโต้กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับโลกที่ควรจะรู้เท่าที่เห็นว่าเป็นความจำเป็น.

ข้อแรกที่สุดก็อยากจะพูดถึงคำพูดคำนี้ คือคำว่า “โลก” นี้ โดยความหมายทางภาษากันเสียก่อน. คำว่าโลก หรือโลกะ นี้ไม่ใช่ภาษาไทย เป็นภาษาบาลี. ภาษาไทยเต็ม ๆ ไทยแท้ ๆ จะเรียกว่าอะไรก็ยังไม่ทราบ อาจจะมีคำที่มีความหมายว่าแผ่นดินหรืออะไรทำนองนั้นใช้เรียกก็ได้ แต่เดี๋ยวนี้พวกเราคนไทยก็รวมเรียกกันว่าโลก และมีความหมายเป็นที่เข้าใจทั่วกัน. คำนี้มันเป็นภาษาบาลี คำว่าโลกนี้ตามรูปของศัพท์ ซึ่งมีรากศัพท์เฉพาะนี้ ถือกันว่า มันมาจากคำว่า “แตก” ฉะนั้นคำว่า “โลก” ก็คือของที่แตกได้ แตกแน่ตามธรรมชาติ. ฟังดูแล้วรู้สึกอย่างไรบ้างจะนำยินดี หรือว่าน่ากลัว หรือน่ารังเกียจ.

โลกนี่คือสิ่งที่ต้องแตกแน่ โดยธรรมชาติ. แต่คนเราเดี๋ยวนี้เราเองยังรู้สึกว่า แหม! โลกนี้มันช่างใหญ่โต แน่นหนา แข็งแรง มั่นคง ถาวรเสียจริง ๆ; นี่เราจะเป็นคนโง่หรือคนฉลาดก็ลองคิดดู. ในภาษาบาลีหรือภาษาธรรมะนี้ คำว่าโลกแปลว่าต้องแตกแน่ ส่วนเราไม่รู้สึกว่าโลกเป็นของแตกแน่ กลับรู้สึกว่าเป็นโลกที่ถาวร ที่ได้ตามต้องการอยู่เรื่อยไป. เดี่ยวเราก็จะพูดกันให้ละเอียดในขั้นนั้น. ส่วนพวกอื่นหรือศาสนาอื่นอาจจะไม่ยอม โดยเฉพาะศาสนาที่ถือพระเจ้า นี้ขอให้รวบรวมปัญหากันโดยหลักที่ว่า แม้ศาสนาที่บัญญัติว่ามีพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก เขาก็ยังบัญญัติว่ามีพระเจ้าที่ยึดโลก.

อย่างศาสนาฮินดูนี้มีพระพรหมผู้สร้างโลก พระนารายณ์ผู้คุ้มครองโลก และมีพระศิวะผู้ทำลายโลก ตามหน้าที่ของตนเป็นยุค ๆ ไป. ที่นี้ยุคหนึ่งทีโลกนี้จะต้องถูกยุบโดยพระเจ้าตามวาระ. แม้เขาจะพูดไว้โดยที่เป็น ปุคคลาธิษฐาน

มันก็ได้ความอย่างเดียวกันว่า โลกนี้เป็นของที่แตกแน่ แตกโดยธรรมชาตินี้ก็ได้ โดยพระเจ้าก็ได้. ถ้าเราไม่โง่จนเกินไป เราก็จะมองเห็นว่าธรรมชาตินั้นแหละคือพระเจ้า ไม่มีพระเจ้าอะไรที่ยิ่งใหญ่ไปกว่าธรรมชาติ ฉะนั้นโลกมันก็เป็นเรื่องที่ไม่มีความมั่นคง แน่นหนา ถาวรอะไรเหมือนที่เรานึก ๆ กัน มันแตกง่ายแตกแน่ และต้องแตกแน่ ๆ โดยธรรมชาติ หรือโดยน้ำมือของพระเจ้า.

นี่แหละคำว่าโลกในความหมายของภาษาเป็นอย่างนี้ : จะแบ่งแยกเป็นโลกมนุษย์ โลกนรก โลกสวรรค์ เทวโลก มารโลก พรหมโลก ก็ล้วนแต่จะต้องแตกแน่ด้วยกันทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นให้ถือเอาความหมายในชั้นแรกนี้ว่า คำว่า *โลกนี้แปลว่าของแตก* เหมือนกับ หม้อ อ่าง โอ่ง ไห ถ้วยแก้ว มันเป็นของแตกแน่ไม่วันใดก็วันหนึ่ง ฉะนั้นอย่าเที่ยวดูโลกในฐานะเป็นของแน่นหนา หรือมีแร่ธาตุอันแข็งแกร่ง ใหญ่โตมหึมา มันจะแตกได้อย่างไร? นี่มันเป็นเรื่องของคนไม่รู้. เพราะว่าแม้โดยวัตถุมันก็ยังต้องแตกแน่ โดยภาษาทางธรรมะมันก็แตกอยู่ทุกวัน.

เอาละทีนี้เราจะพูดกันในความหมายของคำว่า “โลก” เพื่อให้เรารู้จักโลกดีขึ้นในทุกแง่ทุกมุม : การที่ถามว่าโลกคืออะไร; นี่ได้แบ่งแยกเอาไว้แล้วว่า ในฐานะที่เป็นทรรศนะของพุทธบริษัท มันก็ต้องมีอย่างหนึ่ง ของคนที่ไม่ใช่พุทธบริษัท มันก็ต้องมีอีกอย่างหนึ่ง.

คนที่ไม่ใช่พุทธบริษัทมันรู้แต่เรื่องภาษาคน ความหมายอย่างที่คนธรรมดาารู้สึก. ถ้าเป็นพุทธบริษัทต้องรู้ความหมายอย่างภาษาธรรม คือตามที่บุคคลผู้รู้ธรรมเขารู้สึก นี่แหละมันเป็นเหตุให้ต่างกัน. ภาษาโลก ๆ มีความหมายอย่างโลก ๆ, ส่วนภาษาธรรมของผู้มันมีความหมายอย่างของผู้. พุทธบริษัท

อยู่ในฝ่ายผู้รู้ ฉะนั้นจึงไม่ใช่ผู้ที่พูดภาษาโลกๆ แต่พูดภาษาธรรม. ที่ว่าภาษา เกิดแบ่งเป็น ๒ ภาษา นั่นคือภาษาคนกับภาษาธรรม ภาษาชาวบ้านธรรมดาพูด เรียกว่า “ภาษาคน”, ภาษาผู้รู้ธรรมะพูดเรียกว่า “ภาษาธรรม”. เราจะดูโลก ในภาษาโลกกันก่อน ซึ่งมันอยู่ใกล้ :

ถ้าพูดกันโดยภาษาคน อย่างแรกก็เอาวัตถุเป็นหลักก่อน ยังไม่ถึงขั้น เอาความรู้สึกของกิเลสเป็นหลัก เอาความรู้ทางเรื่องของวัตถุเป็นหลักก่อน. เช่น ว่า **ถ้ากล่าวโดยเรขาคณิต** คนที่เคยเรียนเรขาคณิตก็ย่อมจะรู้ว่า โลกนั้นมันก็ถือ ก้อนกลม ๆ ก้อนหนึ่ง แปะข้างบนข้างล่างนิดหนึ่ง เหมือนกับลูกส้มเขียวหวาน มันมีรูปร่างอย่างนี้ทั้งนั้น ; ^๕ โลกโดยภาษาเรขาคณิตมันไม่มีอะไรมากไปกว่านี้. เด็กอนุบาลเด็กประถมมันก็รู้ว่าโลกนี้มีรูปร่างอย่างนี้. ^๕ ถ้าใครรู้เพียงแค่นี้มันจะมี ประโยชน์อะไรลองคิดดูเถอะ.

ถ้าดูโลกกัน **ในแง่ของธรณีวิทยา** มันก็เห็นเพียงว่าโลกนี่คือวัตถุธาตุ ต่าง ๆ นานาชนิด ประกอบกันอยู่เป็นก้อนใหญ่ก้อนหนึ่ง เปลี่ยนแปลงอยู่อย่างช้า ๆ และมีสิ่งที่มีชีวิตพลอยเกิดพลอยอาศัยอยู่ในก้อน ๆ นี้ ; ^๕ นี้ภาษาธรณีวิทยามันเรียง กันแต่ในแง่นี้. และเพียงเท่านั้นมันก็ยังช่วยไม่ได้ในการที่จะดับความทุกข์ทางจิตใจ จะต้องมีความรู้อย่างอื่นเข้ามาประกอบ เคี้ยวจะว่าให้ฟัง.

เป็นอันว่าจะพูดถึงโลกทางภาษาฟิสิกส์มันก็ไม่พ้นไปจากว่า โลกนี้มัน ก็คือก้อนอะไรก้อนใหญ่ ๆ ก้อนหนึ่ง ^๕ ซึ่งหมุนอยู่รอบ ๆ ดวงอาทิตย์ แล้วก็มี แสงอาทิตย์เป็นปัจจัยสำคัญในทุกแง่ทุกมุม. โลกนี้ได้รับความร้อนและแสงสว่าง จากดวงอาทิตย์ มันจึงเกิดมีชีวิตมีอะไรอยู่ได้ ^๕ และเพื่อความอยู่ในร่องในรอย อย่างอื่น ล้วนอาศัยอิทธิพลของแสงอาทิตย์ทั้งนั้น ; พอขาดแสงอาทิตย์ มันก็มี

อยู่ไม่ได้โดยประการทั้งปวง. รู้เพียงเท่านั้นมันก็ยังช่วยดับความทุกข์ในจิตใจไม่ได้ มันต้องรู้อย่างอื่นอีก ; เดียวจะพุดกัน. แต่มันก็ยังดีกว่าที่จะไม่รู้ ไปเสียเลยว่า มันขึ้นอยู่กับแสงอาทิตย์ทั้งนั้น. หากแสงอาทิตย์อย่างเดียวโลกนี้จะไม่มีส่วนที่มีชีวิตอยู่ได้. ต้นไม้ที่มีชีวิตก็อยู่ไม่ได้. หรือสิ่งต่าง ๆ จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างที่มีมนุษย์จะไม่สามารถรับประโยชน์อะไรเลย.

ถ้าเราจะ **มองดูโลกกันในแง่ของเคมีวิทยา** มันก็จะต้องหลับตาให้เห็นว่า โลกนี้ประกอบขึ้นจากส่วนประกอบที่เรียกว่าปรมาณู หรืออะตอม ที่มันเล็กจนดูด้วยตาไม่เห็นไม่รู้ก็ร้อยก็หมื่นเท่า. แต่นั่นแหละคือส่วนประกอบที่แท้จริง ของสิ่งที่เรียกว่าโลก เป็น atom เป็น molecule เป็นวัตถุธาตุ เป็นสัตว์ เป็นคนอะไรขึ้นมาอย่างนี้. ส่วนที่เป็นรากฐานที่แท้จริงของมันก็คือปรมาณูนั้น. ดังนั้น โลกนี้จึงไม่มีอะไรนอกจากปรมาณูที่ประกอบกันอยู่ในรูปร่างต่าง ๆ กัน. แล้วมีหน้าซ้ำมีการเปลี่ยนแปลงทางเคมีคือ **chemical change** หรืออะไรก็ได้แล้วแต่เขาจะเรียกกันอยู่ตลอดเวลา. ทั้งที่เรารู้สึกและไม่รู้สึก ทั้งที่นอกตัวเราและในตัวเรา. มันก็ไม่มีสาระอะไร นอกจากปรมาณูที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ. ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง. ไม่แ่งใดก็แ่งหนึ่ง. ส่วนใดส่วนหนึ่ง. ในปรมาณูหนึ่ง ๆ ก็มีแต่ว่าง. ขึ้นแยกออกไปก็จะเหลือแต่ความว่าง. รู้มาถึงขนาดนี้ก็ยังมี ก็พอจะทำให้เกิดความไม่ประมาทได้บ้าง. แต่มันยังเป็นเรื่องราววัตถุอยู่นั่นเอง.

ที่ที่เราดู **โลกในแง่ของ เมคานิกส์** บางทีจะดีกว่า. คือว่าโลกนี้มันมีก้อนใหญ่อยู่ก้อนหนึ่ง. มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ตรงกลางจุดเป็นจุดกลางที่สุดของโลกที่จะดึงดูดเอาสิ่งที่เป็นวัตถุทุกสิ่งให้เข้าไปหาศูนย์กลางนั้น. และเราก็ถูกดึงดูดตั้งอยู่ทุกเวลา. จึงไม่ตกไปจากโลก. ไม่หล่นไปจากโลก. ทำให้ไม่มีบนไม่มีล่าง. เพราะว่าบนมันก็คือนอกไกลออกไป. ล่างก็คือจุดศูนย์กลางของโลก. ไม่มีบนไม่มีล่าง. และเราก็ไม่ตก

ไปจากโลก; ในเมื่อมีลักษณะที่เรียกกันว่าห้อยหัว มันไม่มีการห้อยหัวสำหรับ
เรื่องของจุดศูนย์กลางแล้วมันก็จะตกไปทางจุดศูนย์กลางของโลก แต่เราก็เฝ้า
มีบนมีล่าง.

ขอให้จำไว้ก่อนว่า เรากำลังเฝ้าว่ามันมีบนหรือมีล่าง ที่แม้มันมีแต่จะวิ่ง
ไปหาจุดกลางของไอ้ก้อน ๆ นี้ ที่เรียกว่าจุดศูนย์กลาง. แล้วมันก็มีอำนาจดึงดูดสิ่งที่
อยู่รอบตัว แล้วยังหมุนอยู่รอบตัวมันเอง แล้วมันยังถูกดึงดูดด้วยดวงอาทิตย์
ที่ทำให้ต้องหมุนอยู่รอบ ๆ ดวงอาทิตย์ แล้วมันยังสัมพันธ์กับความดึงดูดระหว่าง
โลกอื่น ดวงดาวอื่น ๆ ที่เป็นเพื่อนโลกด้วยกัน. ให้ดูว่ามันอยู่ได้ด้วยความคิด
อย่างนั้นมันก็น่าอัศจรรย์ในแง่ของ **mechanics** แล้วก็เป็นอย่างนี้ว่าเราอยู่อย่างไม่รู้
ตัวเองเป็นอะไร หลับตาอยู่อย่างนี้ไม่รู้ว่ามันอยู่ได้อย่างไร แต่ก็แตกกันไปต่าง ๆ
นานาตามทีตัวมันเองได้.

ทั้งหมดนี้มันเป็นเรื่องโลกในทรรศนะของวัตถุ ในทรรศนะที่มันเป็น
วัตถุ ในทรรศนะของภาษาคนธรรมดา ไม่เกี่ยวกับธรรมะ เป็นเรื่องวัตถุแท้ ๆ.
รู้จักโลกในแง่วัตถุอย่างนี้กันเสียก่อน แล้วให้รู้เถิดว่านี่ยังไม่ใช้ทรรศนะของ
พุทธบริษัท. พุทธบริษัทไม่รู้ในแง่อย่างนี้ก็ได้ ไม่จำเป็นจะต้องรู้อย่างนี้ก็ได้
เป็นเรื่องของชาวบ้านที่จะต้องรู้ แต่ถารู้ก็เหมือนกัน ตีกว่าไม่รู้. นี้โลกในฐานะ
เป็นวัตถุ มันมีอยู่อย่างนี้ตามความรู้สึกของชาวบ้าน หรือในภาษาคนพูดกัน.
เดี๋ยวนี้เด็ก ๆ ก็เล่าเรียน เด็กตัวเล็ก ๆ ก็รู้. ที่นี้ ในภาษาคนที่มันสูงขึ้นไปก็คือ
ความรู้สึกของคน ตามความรู้สึกของคนที่เป็นปุถุชน คือผู้ที่ยังไม่รู้อะไรตามแบบ
ของพระอริยเจ้า นี้เราเรียกว่าปุถุชน. ปุถุชนมีความรู้สึกต่อโลกอย่างไรก็เข้าใจว่า
โลกเป็นอย่างนั้น มันเหมือนกับตาบอดคลำช้าง :

ตามความรู้สึกของคน : **โลกก็คือที่อยู่อาศัยที่เป็นของจำเป็นอย่างยิ่งแก่เราหรือแก่สัตว์ทั้งปวง**; นี่ทุกคนก็ต้องรู้สึกอย่างนี้เป็นพื้นฐานก่อน. เป็นที่อยู่อาศัยของเรา จนเราอยากจะพูดว่าโลกของเรา หรือควรจะรักยิ่งกว่าบ้านเรือนของเรา.

ถัดมา ตามความรู้สึกของคน **โลกคือสิ่งที่สวยงามวิจิตรตระการตา** น่าอยู่น่าทะนุถนอม. ถ้าเราออกไปเที่ยวทั่วๆ โลก เราจะรู้สึกว่ามันเป็นสิ่งที่สวยงาม แปลกประหลาดน่าดู มีทะเล มีภูเขา มีเกาะ มีต้นไม้ มีหาดทราย มีสิ่งสวยงาม นานาชนิด ทั้งในน้ำ ทั้งบนบก ทั้งบนฟ้า ก็เรียกว่าเป็นสิ่งที่สวยงาม; แล้วก็หลงไปในทางที่ว่า มันน่าจะอยู่น่าจะยินดี จนถึงกับในทางธรรมะก็มีพูดถึงข้อนี้ว่า **“จงมาดูโลกนี้ที่สวยงามเหมือนกับราชรถของหลวง ที่พวกคนโง่เขาพากันหมกหมองอยู่; แต่พวกสัตว์ไม่เกี่ยวข้องเลย”**. ว่าโลกนี้มีความสวยงามเหมือนกับราชรถของพระราชา. เขายกอันนี้มาเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบ ดูแล้วติดตาตรึงใจ คนเขลาที่พากันติดจมอยู่ในความสวยงาม แต่ผู้รู้ตามที่เห็นจริงว่ามันเป็นเรื่องหลอกลวงไม่เกี่ยวข้อง. นี้ก็คือโลกในฐานะที่เป็นสิ่งสวยงามตามความรู้สึกของคนธรรมดาสามัญแม้สมัยนี้ แม้ในสมัยที่บ้าในเรื่องศิลปะ เรื่องอะไรกันขึ้นมาก ๆ นี้มันก็ยังเห็นโลกนี้เป็นของสวยงามยิ่งขึ้นไปอีก.

ถัดไปก็เรื่อง **โลกในแง่ของสิ่งที่ประหลาด** โลกเป็นสิ่งที่ประหลาดลึกลับมหัศจรรย์น่าสนใจ น่าคิดน่านึก. สิ่งที่ยังไม่รู้มีอยู่มาก อยู่ใต้ทะเลก็มี ใต้ดินก็มี หรือแม้แต่ในตัวเรา เราก็ยังไม่รู้จักทั้งหมด มันมีความลึกลับอยู่มาก. ความลึกลับเหล่านี้มากพอให้ศึกษาจนตาย ตายแล้วตายอีกก็ไม่รู้จักหมดจักสิ้น ก็ล้วนแต่น่าอัศจรรย์, นี้โลกในแง่ที่มันเป็นของลึกลับน่าอัศจรรย์.

แง่ถัดไปตามความรู้สึกของคน คือการแบ่งแยกว่า **โลกนี้เป็นโลกของมนุษย์เรา** ไม่เหมือน หรือไม่ยอมให้เหมือนกับโลกของสวรรค์ หรือว่าโลกนรก หรือโลกที่นอกออกไป. คนที่ไม่รู้เขาเข้าใจว่านิพพานก็เป็นโลก แล้วก็ว่าโลกของนิพพานไว้อย่างหนึ่ง. นี้ก็ต้องเรียกว่าเป็นคนบ้าเหมือนกัน คือแยกนิพพานไว้เป็นโลกอีกโลกหนึ่ง แล้วก็ว่าสภาพไว้อีกอย่างหนึ่ง. แม้เมืองนรกเมืองสวรรค์ เขาก็ไม่เคยเห็น แต่เขาก็ว่าสภาพไว้เป็นโลกอย่างนั้นโลกอย่างนี้ แล้วก็ไม่เหมือนกับโลกของเรา; เรามีโลกมนุษย์เป็นของเราอย่างนี้. คิดดูด้วยตัวเองว่ารู้สึกอย่างนั้นหรือเปล่า.

ต่อไปอีกก็คือความคิดที่มันสุขุมละเอียดลงไปอีก ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกว่า **โลกนี้มันคือสิ่งที่ตรงกันข้ามจากธรรม.** ตรงกันข้ามจากธรรม หมายความว่าโลกนี้มันเป็นโลก; ธรรมนั้นมันเป็นธรรม เอาเรื่องโลกนี้ว่าเป็นเรื่องโง่ ๆ ง่าย ๆ คำ ๆ ง่าย ๆ แล้วก็คำเพื่อนว่า ไ้มิ่งมันโลกจัดเกินไป. หมายความว่าเราต่ำเขาว่าโง่หรือต่ำหรือไม่มีค่า. ถ้าไม่เป็นโลกจัดเกินไปก็ต้องมีจิตใจสูงกว่านี้ รู้จักที่รู้จักชั่ว รู้จักบุญรู้จักบาปอะไรต่าง ๆ ให้มันสูงขึ้นมา จึงจะเรียกว่าเป็นธรรม. บางทีเขาก็ให้ความหมายเป็นธรรมไปเสียเลย โลกนี้คืออธรรม แล้วก็ตรงกันข้ามกับธรรม. มันก็พอเข้ารูปกันเลย กับที่ในสมัยปัจจุบันนี้ โลกมันกำลังเป็นอธรรม คือไม่มีธรรมมากขึ้น มันจึงมีความเดือดร้อนวุ่นวายมากขึ้น. ถ้ามีธรรมก็เป็นธรรมฝ่ายอกุศล เป็นอกุศลธรรม อย่างนี้เขาเรียกว่าไม่ใช่ธรรม คือไม่มีธรรม.

แต่อย่างไรก็ตาม ในที่สุดตามความรู้สึกของมนุษย์ คำว่า “โลก” ก็เล็งถึงทั่วโลก ตัวแผ่นดินโลก ไม่ใช่จะเล็งไปถึงสัทั่วโลกหรือธรรมชาติธรรมตา ที่เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติธรรมตาว่าเป็นทั่วโลก. นี้แยกทางเดินกันตรงเห็นว่า เขาเอาตัวก้อนโลกก้อนใหญ่ก้อนกลมนี้เป็นทั่วโลก; แทนที่จะไปเล็งถึงมนุษย์สัตว์

ทั้งหลายที่มีชีวิตที่อาศัยอยู่ในโลกเวลานั้นแหละคือโลก หรือเอาตัวธรรมคาโลกมาเป็นโลกก็ไม่มี. ต้องมีจิตใจสูงหรือว่าเป็นไปในทางธรรม จึงจะเอาตัวโลกมาเป็นโลก หรือเอากฎธรรมคาโลกมาเป็นโลก.

รวมความแล้วชาวบ้านก็มีความรู้สึกในสิ่งที่เรียกว่าโลกนี้ ต่าง ๆ กัน หลายชนิดหลายอย่างด้วยเหมือนกัน ; แต่เป็นไปเพียงความรู้สึกของคนธรรมดาสามัญ ; เรียกว่ารู้จักโลกในแง่ของชาวบ้าน คือคนธรรมดาเขามีอยู่อย่างนี้ : โลกคือที่อยู่อาศัย โลกคือสิ่งสวยงาม โลกคือสิ่งประหลาดมหัศจรรย์ โลกคือไม่ใช่ นรกหรือสวรรค์ โลกคือตรงกันข้ามจากธรรม ; แต่แล้วก็ไม่วายที่จะเฝ้าโลกนี้ คือก้อนโลก.

เท่าที่เราได้พิจารณากันมาแล้วนี้ เรียกว่าโลกในภาษาคน ภาษาชาวบ้าน ธรรมดาที่เขารู้จักและพูดออกมา ยังไม่สำเร็จประโยชน์. รวมกันทั้งหมดนี้ก็ยังไม่ใช่โลกตามทรรศนะของพุทธบริษัท. พุทธบริษัทฉลาดกว่านี้ ไปไกลกว่านี้. เราจะดูว่าพุทธบริษัทรู้จักโลกในลักษณะอย่างไร.

ขอทวนอีกครั้งหนึ่งว่า คำว่า **พุทธะ** นี้แปลว่า **ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน**. คำว่า **บริษัท** แปลว่า **คนหลายคนมารวมประชุมกันด้วยมติหรือความคิดความเห็นอันเดียวกัน** ; **บริ** แปลว่า **รอบ** หรือเป็นวงกลมรอบๆ, **ษัท** แปลว่า **นั่ง**; **บริษัท**แปลว่านั่งกันเป็นวงกลมรอบๆ **อุดมคติหรือวัตถุประสงค์** หรือ**ความคิดเห็น** หรือ**ความเชื่อถือ** อย่างเดียวกัน นี้เรียกว่า**บริษัท**หนึ่งๆ. จะเป็น**บริษัท**ชายของ มันก็อยู่ในหลักเกณฑ์อันนี้ **ประชุมกันตั้งบริษัท**ชายของก็เรียก**บริษัท**. แม้สัว่มที่คนทุกคนไปรวมกันที่นั่น มันก็เรียกว่า**บริษัท**ได้เหมือนกัน. ความหมายยังคงเดิมว่า มันไปรวมกันอยู่ที่นั่นด้วย**วัตถุประสงค์**อย่างเดียวกัน.

เราเป็นพุทธบริษัท เรามีความคิดนึก หรืออุคฺมคติอย่างพุทธบริษัท แล้วรวมกันเพื่อจะทำกิจอันนี้ อย่างมาที่นี้ก็ต้องเรียกบริษัทหนึ่งแล้ว มาเพื่อจะฟังบรรยายนี้. แต่ทว่าพุทธบริษัทมีความหมายกว้าง คือบริษัทของคนผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข รวมความแล้วก็หมายความว่า ไม่มีความคิดอะไรผิดแปลกแตกต่างไปจากพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นประมุข คือเป็นยอดสุดของบุคคลผู้เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน.

พุทธบริษัทเหล่านี้จะมีทรรศนะในสิ่งที่เรียกว่าโลกนี้เป็นอย่างไรร ?

พุทธบริษัทที่แท้จริงถึงขั้นที่สุดของความเป็นพุทธบริษัทแล้ว เขาอาจจะคิดนึกของเขาเองได้ มีความรู้สึกอย่างถูกต้องต่อสิ่งที่เรียกว่า “โลก” ส่วนพุทธบริษัทที่เพิ่งเป็น หรือเพิ่งจดทะเบียน หรือเป็นพุทธบริษัทแต่ปากนั้นมันยังรู้ไม่ได้; แต่ถึงอย่างนั้นก็ยอมรับความคิดของท่านที่รู้แล้วเอามาเป็นความคิดของตัวเอง.

ถ้าเราเป็นพุทธบริษัทที่อยู่ในร่องในรอย ก็ต้องคิดหรือพูดไปตามที่พุทธบริษัทที่แท้จริงเขาพูดเขาคิดเขาสอนกัน. ฉะนั้น เราควรระวังเสียว่าพุทธบริษัทที่สมบูรณร่วมกันเป็นคณะ ทั้งคณะใหญ่โตมโหฬาร มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขนั้น ท่านเหล่านี้มองดูโลกในทรรศนะอย่างไร. ท่านเหล่านี้มองดูโลกในทรรศนะของผู้รู้; พูดออกมาในภาษาของผู้รู้ซึ่งเรียกว่า “ภาษาธรรม” ดังนั้น จึงเรียกว่าโลกในภาษาธรรม. ดังจะได้พิจารณากันต่อไปเป็นเรื่อง ๆ :

โลกในภาษาธรรม ข้อแรก ที่สุดก็คือ ถือเอาตรงตามความหมายของภาษา คือ คำว่า “โลก” **ได้นักขณที่แตกแน่** ที่แตกได้ แตกง่าย และแตกแน่. มันจะเป็นก้อนโลกชนิดไหน โลกอาจจะต้องแตกแน่. นี้พุทธบริษัทรู้ว่ามันต้องแตกแน่. ฉะนั้น มันจะไม่โง่ ไม่หลง ไปคิดว่าจะไม่ให้มันแตก หรือมันจะต้อง

แตกออกไปก็ไม่ตกใจ ไม่กลัว ไม่เป็นทุกข์ หรือไม่แปลกประหลาดอะไร. นี้ก็เรียกว่ามีความรู้ความเข้าใจอย่างพุทธบริษัทในขั้นพื้นฐานแล้ว เห็นโลกเป็นของไม่แน่นอนจะต้องแตกแน่ ไว้เป็นทุนสำรองเป็นหลักพื้นฐาน แล้วเราจะมองคุณมันในแง่ต่อไป. นี้เรียกว่าจะเป็นพุทธบริษัทประเภทไหน ก็จะต้องมองโลกในแง่ที่เป็นของแตกแน่นอนอย่างนี้ก่อน.

แล้วที่นี้ก็มองดูที่หมู่สัตว์มากกว่าที่ก้อนแผ่นดิน : คำว่า “โลก” ตามความหมายของพุทธบริษัทนั้น **เล็งไปยังหมู่สัตว์** ซึ่งมีชีวิตจิตใจ มีความรู้สึกนึกคิดมากกว่าที่จะเล็งไปที่ตัวก้อนแผ่นดิน. ที่พูดว่า “โลก—โลก” นี้พระพุทธเจ้าท่านหมายถึงหมู่สัตว์ หรือบางทีก็หมายถึงกฎของโลก กฎธรรมคาในโลก ไม่มองอย่างปุถุชนที่มองดูกันแต่ตัวโลก หรือตัวอ้อยที่มีอยู่อย่างเอิร์ตอ้อย อย่างสวยงามในโลก จนไปหลงในโลก หลงในความสวยงาม หลงในความลึกลับมหัศจรรย์อย่างนี้เป็นต้น.

ยังมีความหมายพิเศษไปอีก : ที่พูดว่า โลกนรก โลกเทร็จฉาน เทวโลก มารโลก ก็ไม่ใช่เล็งถึงตัวโลก แต่เล็งถึงหมู่สัตว์ที่มีความรู้สึกนึกคิดเหมือนกับสัตว์นรก เทร็จฉาน หรือเทวดา หรือพรหม; มันกลายเป็นเล็งถึงระดับจิตใจของสัตว์เหล่านั้นไป ไม่เล็งถึงตัวก้อนวัตถุ.

บางทีก็จะเล็งเป็นหลักที่สูงขึ้นไปว่า **โลกนี้ไม่มีอะไรนอกจากปรากฏการณ์.** คำว่า “ปรากฏการณ์” นี้บางคนก็ยังไม่เข้าใจ : **ปรากฏการณ์** คือสิ่งที่มากระทบเราทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางผิวหนัง และทางจิตใจ นี้เรียกว่า “ปรากฏการณ์”. ไม่มีอะไรนอกไปจากปรากฏการณ์ที่ได้เห็นด้วยตาและรู้กันดีอยู่แล้ว ได้ยินด้วยหู ได้กลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ที่สัมผัสด้วยผิวหนัง ก็เป็น

เรื่องใหญ่ โทมโหฬารที่ทำให้เกิดกิเลส มีรากะเป็นต้น ยิ่งกว่าสิ่งใด. **สิ่งที่แสดงความรู้สึกต่อเรา ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ** เรียกว่า ปรากฎการณ **นั่นแหละคือโลก** ไม่ถึงถึงก่อนวัตถุซึ่งเป็นเพียงเปลือกหรือสิ่งที่มันไม่ใช่ตัวจริง. มันมาเป็นพิษเป็นโทษ หรือเป็นคุณเป็นประโยชน์อะไรต่อเรา ก็อยู่ที่ความปรากฏของมัน ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น เป็นต้น ดังที่กล่าวแล้ว.

ตรงนี้อาจจะขอให้สังเกตข้อเท็จจริงอันหนึ่ง ซึ่งเราพอจะแบ่งได้เป็น ๒ พวกง่าย ๆ ว่าโลกข้างนอกกับโลกข้างใน. **โลกข้างนอก** ก็คือปรากฏการณ ที่เราเห็นด้วยตา ได้ยินด้วยหู นี้โลกข้างนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณ. ส่วน **โลกข้างใน** คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้มันอาจที่จะทำให้ทุกอย่างมีความหมายเป็นโลกขึ้นมา คือของข้างนอก. ของข้างนอกมันพร้อมที่จะเป็นโลกขึ้นมา ก็เพราะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันรับเข้ามา. ฉะนั้น โลกข้างนอกตัวเราคือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณ, โลกในตัวเราคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เรียกว่าอินทรีย์.

โลกข้างนอกพูดมาแล้ว ที่นี้พูดโลกข้างในกันต่อไปที่เป็นนามธรรม ยิ่งขึ้นทุกที : แม้ที่พูดว่า “โลกภายใน” คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ก็ไม่ได้หมายถึงเนื้อหนัง ไม่ใช่ลูกตานั้นคือตา หรือใบหูนั้นคือหู; มันหมายถึงความรู้สึกที่เกิดขึ้น หรือเครื่องทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก นั่นแหละคือโลกภายใน เรียกว่า “อายตนะภายใน” มีโลกเป็นโลกอยู่ภายใน. มันจึงพร้อมที่จะรับโลกภายนอกเป็นคู่ๆ กันไป เช่น ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส ผิวน้ำกับโสภณูปพะที่จะมากระทบ แล้วใจกับความรู้สึกที่จะเกิดขึ้นในใจ; นี้เป็นโลกภายใน เป็นพื้นฐาน.

เราดูกันต่อไปให้ละเอียดอย่างพุทธบริษัทที่มีความรู้ ความตื่น ความเบิกบาน อย่างที่กล่าวมาแล้ว. เมื่อพุทธบริษัทดูโลกในแง่นี้แล้ว ก็เกิดความรู้สึกขึ้นมาว่า **โลกนี้ คือ กิเลส** : ยังเข้าใจว่าโลกอยู่เพียงใดยังเป็นกิเลสอยู่เพียงนั้น; เลียดือเอาว่าโลกนี้มันคือกิเลสเสียเลย; ถ้าพ้นโลกเมื่อไรจึงจะพ้นกิเลส; **เป็นโลกุตระเมื่อไรจึงจะพ้นกิเลส.** ยังไม่พ้นโลก ยังเป็นโลกอยู่เพียงไร ยังเป็นกิเลส ยังมีกิเลส ยังเป็นสิ่งที่อยู่ในอำนาจในวิสัยของกิเลสอยู่เพียงนั้น. รวมเรียกว่า “โง่” เสียก็แล้วกัน : **โลกนี้คือ ความโง่.** มีพระบาลีพุทธภาษิตอยู่ข้อหนึ่งซึ่งควรระนึกถึงในกรณีนี้ว่า “สัพพะโลกข้องอยู่ในภพ มีสิ่งที่เรียกว่าภพนั้นแหละแวดล้อมอยู่ แล้วก็กลับโง่เห็นเป็นอย่างอื่น จึงได้ไปหลงไหลอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า ภพ.” หมายความว่า **คนมันไม่เห็นว่าเป็นของแตกง่าย แตกง่าย มันโง่ในข้อนี้** แล้วมันจึงไปหลงอยู่ในโลกที่เป็นของแตกง่าย แตกแน่นอนเอง เมื่อทุกคนเป็นอย่างนั้นก็เรียกได้ว่า **โลกนี้คือความโง่.** ความโง่นี้เป็นที่สรุปรวมของกิเลส : เมื่อโง่แล้วก็โกรธ เมื่อโง่แล้วก็หลง เมื่อโง่แล้วก็รักหรือเกลียดกลัว เป็นไปได้ต่างๆ เป็นกิเลส. แล้วก็ยิ่งไปหลงรักในสิ่งนี้มากขึ้น ไม่รู้จักโลกก็หลงรักโลกมากขึ้น เลยเรียกมันเสียทั้งหมดว่า **“กลุ่มแห่งความโง่”.** นี้เป็นแง่ๆ หนึ่งซึ่งมองแล้วก็จะเห็น จะเห็นจริง นี่เป็นแง่หนึ่งในหลายๆ แ่ง.

ที่นี้ จะพูดให้เข้าใจขึ้นใจหน่อยว่า **โลกนี้คือชีวิต.** “ชีวิต” ในที่นี้หมายถึงสภาพความเป็นอยู่ หรือสภาพความเป็นไปของสิ่งที่มีชีวิต รวมเรียกสั้นๆ ว่าชีวิต แล้วชีวิตนี้แหละคือโลก. ถ้าโลกไม่มีชีวิต ก็ไม่มีโลก คือไร้ความหมายของโลก. ฉะนั้นชีวิตของสิ่งที่มีชีวิตนี้คือตัวโลก. มีพระพุทธานุศาสน์จะยกมาให้ฟังได้อีกเหมือนกันว่า **“ผู้ใดตอนแรกๆ เป็นคนประมาท แต่แล้วภายหลังกลายเป็นคนไม่ประมาท ; คนนี้จะทำโลกนี้ให้สว่างได้ เหมือนพระจันทร์ที่พ้นจากเมฆ.”** หมายความว่า เขาเลิกเป็นคนประมาทเสีย เขาจะทำโลกนี้ให้สว่างได้เหมือน

พระจันทร์พ้นจากเมฆ : เขาทำโลกนี้ให้สว่างได้ คือเขาทำชีวิตที่โง่ที่มีคมมันท์ให้มันกลายเป็นของสว่างขึ้นมา. ก่อนหน้าชีวิตเป็นความมืด เดียวเขาทำชีวิตให้กลายเป็นแสงสว่าง. “โลก” ในพระพุทธภาษิตคือชีวิต. เขาจะทำโลกนี้ให้สว่างได้เหมือนดวงจันทร์ที่พ้นจากเมฆ. เขาจะทำชีวิตของเขาให้สว่างใสรุ่งเรืองได้ไม่มีอะไรเป็นความโง่เหมือนกับหมอกเมฆอีกต่อไป.

ขอให้ลองเปรียบเทียบกันตามลำดับ ๆ ขยับเข้ามาว่า มันเป็นที่รณะที่ละเอียดซุกซุมลึกซึ้งยิ่งขึ้นมาเท่าไร จากที่ว่าโลกเป็นเพียงก้อนโลกหรือเป็นเพียงสัตว์โลกหรือเป็นอายตนะ หรือเป็นกิเลส กระทั่งมาเป็นชีวิต.

ต่อไปอีกพระพุทธเจ้าท่านเรียกความทุกข์ว่าโลก : **โลกคือความทุกข์ ความทุกข์คือโลก** เป็นพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า “โลกก็ดี, เหตุให้เกิดโลกก็ดี, ความคับสนธิแห่งโลกก็ดี, ทางให้ถึงความคับสนธิแห่งโลกก็ดี, อยู่ในร่างกายที่ยาวาหาหนึ่ง ซึ่งยังมีสัญญาและใจ” คือที่ในตัวคนที่ยังมีชีวิตเป็น ๆ อยู่ นั่น ซึ่งยาวเพียงประมาณหาหนึ่ง ในนั้นมีทั้งโลก ทั้งเหตุให้เกิดโลก ทั้งความคับสนธิของโลกละ และทางให้ถึงความคับสนธิของโลกละ; พระพุทธเจ้าท่านพูดอย่างนี้. คนที่หนึ่งอยู่ที่นั่น เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย นั่นแหละเป็นเครื่องวัดความเป็นพุทธบริษัทของตัวว่ามีหรือไม่มี หรือมีมากน้อยเพียงไร. เมื่อเราเห็นโลกทั้งหมดรวมอยู่ที่ในร่างกายที่ยาวาหาหนึ่ง ก็เห็นโลกในแง่ลึกที่ละเอียดที่มีประโยชน์ที่จะทำให้ชนะโลกได้.

เมื่อพูดถึงว่าโลกคือความทุกข์ ความทุกข์คือโลก มันมีความหมายสำคัญอยู่ที่ว่ามันเป็นทุกข์. คำว่า “ทุกข์” นี้แปลว่าต้องทน หรือว่าเหนื่อยแล้วน่าเอือมระอา. ถ้าความทุกข์มันอยู่กับเราก็คือต้องทน, ถ้าความทุกข์มีอยู่กับเราเวลานี้ มองดูแล้วก็น่าระอา. ความทุกข์ของผู้หนึ่งหรือที่แสดงอยู่ที่ไหนก็ตาม ไปมองดูเถอะจะ

เอือมระอาขยะแขยงหวาดเสียว ; แต่ถ้ามันเกิดอยู่ในเราจริงๆ เราต้องทน. โลกคือความทุกข์ ความทุกข์คือโลก เป็นสิ่งที่ต้องทน. เมื่อมันมาให้รักก็ต้องทนรักกับมัน, เมื่อมันมาให้เกลียดให้โกรธก็ต้องทนเกลียดกับมัน. อย่าเข้าใจว่ามันจะทำให้ต้องเจ็บปวดแล้วจะต้องทน. **ที่มันมาให้รักให้หลงนั้นแหละมันยิ่งทรมาณมากกว่า.** ถ้าใครไม่รู้ ^๕นี้คือคนโง่ ^๕นี้คือไม่ใช่พุทธบริษัท. สิ่งที่มีมันมาชื่อกุศลธรรมต่าง ๆ อยู่บนคอน ^๕กลับไม่รู้สึกรู้หา เห็นเป็นของน่ารักน่าพอใจไปเสีย ไม่ใช่เป็นของต้องทน ; **๕๘** **นรกแปลว่า ไม่รู้จักโลก.**

จะนั้น เราพูดได้ว่าสิ่งสวยงามต่าง ๆ นั้นมันมาทรมาณ : ทรมาณตา ทรมาณหู ทรมาณจมูก ทรมาณลิ้น ทรมาณกาย มาทรมาณไปหมด แต่เราไม่รู้สึกรู้หา มาทรมาณ กลับรักกลับชอบกลับหลงไหล ยอมตาย ไม่ได้สิ่ง^๕ก็จะยอมตาย, สิ่ง^๕พลัดพรากไปก็จะยอมตาย ; ^๕มันเป็นความโง่สักเท่าไร. โลกคือความทุกข์ ความทุกข์คือสิ่งที่ต้องทน. มาในรูปไหนล้วนแต่ต้องทนทั้งนั้น ถ้าเป็นเรื่องของโลก ; ใต้เงินใต้ทอง ใต้เกียรติยศชื่อเสียง ก็ต้องทน ทนแบกทนหามทนต่อสู้ทนหนักอกหนักใจ. ที่เรียกว่าโลกแล้วต้องหนัก ^๕หนักแล้วก็ต้องแบกต้องหามแล้วก็ต้องทน ; **ถ้าสลัดออกไปเสียก็เบาสบายและไม่ต้องทน.**

จะนั้น เรื่องเกี่ยวกับที่ต้องสลัดโลกออกไปเสียนี้เป็นเรื่องจำเป็น เป็นเรื่องสำคัญ. ถ้าไม่อย่างนั้นเราจะต้องทนอยู่ตลอดเวลา ทั้งหลับและทั้งตื่น : ^๕ตื่นขึ้นคิดนึกได้ก็ทนทรมาณ, หลับแล้วก็ยังฝันร้าย เพราะมันเหลือค้างอยู่ในความรู้สึกมันถื้อมัน แล้วก็ต้องทน. นี่โลกคือความทุกข์ มีความหมายอย่างนั้น. ^๕นัยนี้ก็เรียกว่าเป็นโลกฝ่ายนามธรรมมากยิ่งขึ้นทุกที ไม่ใช่ก่อนโลกแล้ว : เป็นโลกที่มาอยู่ในจิตใจของมนุษย์แล้ว.

มองดูกันให้ละเอียดลงไปอีก ให้เป็นรายละเอียดปลีกย่อยลงไปอีก :
 เช่นว่า โลกนี้มีเพียง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ ๖ อย่าง ไม่ใช่ว่า
 ไม่รู้ว่่าก็อสงไขยอย่าง ไม่รู้จักแสนก็หมื่นก็ล้านก็อสงไขยอย่าง อย่างที่คนก็รู้สึกกัน ;
 ที่แท้มีเพียง ๖ อย่าง, ๖ อย่างนี้มันก็เหลือเพียงอย่างเดียว คือเป็นอารมณ์ข้างนอก
 เป็นปรากฏการณ์ข้างนอก. เราทำให้โลกเหลือเพียงอย่างเดียว เรื่องมันน้อย
 ปัญหาน้อย มันสบายที่จะเตะให้กระเด็นออกไป เพราะมันมีเรื่องเดียว. แต่ถ้ามัน
 มีร้อยเรื่องพันเรื่องหมื่นเรื่องแสนเรื่อง เราจะเตะมันให้กระเด็นออกไปได้อย่างไร.
 ถ้าเราไปเ่งทำให้มันมากเรื่อง แล้วก็จะควบคุมมันไม่ได้. เรื่องรูป เสียง กลิ่น รส
 โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ ๖ เรื่องนี้ เป็นเพียงปรากฏการณ์เข้ามาสู่ภายในจิตใจที่เ่งเวลา
 ก็รับไว้ด้วยความยึดมั่น ถือมั่น แล้วก็ได้เป็นทุกขอยู่. **นี่โลกคือของสิ่งเดียว คือ
 ปรากฏการณ์ที่จะเข้ามากระทำแกจิตใจเ่งเ่ง.**

ที่นี้ ดูโลกกันต่อไปในข้อปลีกย่อย โดยจะสรุปให้เป็นหัวข้อสั้น ๆ
 จำง่ายว่า **โลกนี้คือความมืด** : เรากำลังนั่งอยู่ที่นี้เป็นเวลาเที่ยงวันมีแสงสว่าง ;
 อาตมาพูดว่าโลกนี้คือความมืด บางคนคงจะคิดว่าบ้าแล้วที่ไปพูดว่าโลกนี้คือความ
 มืด. “ความมืด” ในภาษาวัตถุมันก็อย่างหนึ่ง “ความมืด” ในภาษาธรรมะมันก็
 อย่างหนึ่ง. **เมื่อไรมีความรู้ไม่ถูกต้อง เมื่อนั้นกมความมืด** ให้เอาดวงอาทิตย์มาให้
 สัก ๑๐๐ ดวง ๑๐๐๐ ดวง มันก็ยังมืดอยู่นั้นแหละ. นี่แสงสว่าง หรือแสงอาทิตย์
 มันกลายเป็นความมืดไปเสียเอง มันทำให้เห็นอย่างอื่น ไม่เห็นธรรมชาติ ไม่เห็น
 ความจริง : **แสงสว่างบังลึกลตา แสงสว่างบังความจริง.** โลกนี้เป็นความมืดก็
 เพราะว่ามันถูกหุ้มห่ออยู่ด้วยอวิชชา **อวิชชา นินฺโต โลโก** — โลกนี้ถูกหุ้มไว้ด้วย
 อวิชชา นี่พระพุทธเจ้าท่านว่า ว่ามันเป็นความมืด; **เววจฺฉา นปฺปกาสติ** — โลกไม่
 สว่างเพราะว่าคนมันมีแต่ความมอญาก.

โลกนี้มีดีเพราะอวิชาหุ่มห่อ, แล้วโลกนี้มันไม่สว่างเพราะคนมันมีแต่ความอยาก. ในจิตใจของคนมีแต่ความอยาก ความอยากหุ่มห่อกลายเป็นความมีดี; แล้วยังตรัสว่าโลกนี้มันมีดี แต่น้อยคนที่จะมองเห็นว่ามันมีดี : **อนฺธภูโต อยฺ โลกิ** —โลกนี้มันมีดี, **ตํกฺเขตฺต วิปฺสฺสติ** —แต่น้อยคนเหลือเกินในโลกนี้จะเห็นอย่างนี้. ก็หมายความว่าคนที่เห็นว่าโลกนี้เป็นของมีดี มันก็มีแต่พระอรหันต์ในชั้นสูง ๆ; มันจะมีน้อยมาก. ส่วนบุรุษคนธรรมดาไม่มองเห็นว่าโลกนี้เป็นของมีดี ถึงเราก็ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นของมีดีเพราะเราชินกันแต่มองในแง่สว่าง เตียวมีกลางวันเตียวมีกลางคืน เตียวมีกลางคืนเตียวมีกลางคืน; กลางคืนค้ำลงเราก็จุดไฟขึ้น เลยไม่ต้องพูดถึงความมีดี. ที่แท้**มันมีดีในดวงใจ มีดีทั้งกลางวันมีดีทั้งกลางคืน.** นี่โลกในทรรศนะของพุทธบริษัทที่ว่ามันเป็นความมีดี.

ยังมีแง่ว่า **โลกนี้เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์**; เอาสิ่งที่ไม่เที่ยงกันก่อน. โลกนี้ไม่เที่ยงคือเปลี่ยนแปลงเรื่อย คนในสมัยพระพุทธเจ้าเขาเห็นว่า โลกนี้เป็นของเปลี่ยนแปลงด้วยกันมากเหมือนกัน ทั้งตะวันออก ทั้งตะวันตก ทั้งตรงกลาง ทางตะวันออกสุดก็มีศาสนาเช่น เล่าจื๊อ อธิบายเรื่องความไม่เที่ยงความเปลี่ยนแปลงของโลกได้ดีมาก นี่ก็พ้องสมัยกับพระพุทธเจ้า. ทางตะวันตกมี เฮรัคคูลิตัส เป็นนักปรัชญาอาจารย์ของพวกกรีกเจ้าของลัทธิ **“แพนทาเร”** ซึ่งแปลว่า **ทุกอย่างไหล.** ทุกอย่างไหลหมายความว่าไม่มีอะไรที่ไม่ไหล เขามองเห็น **ไหลคือเปลี่ยนแปลงเรื่อย; ไหลคืออนิจจัง.** นี่ก็พ้องสมัยกับพระพุทธเจ้า. ก็แปลว่าเรื่องที่ว่าโลกนี้ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงเรื่อย นี่เขาเห็นกันมาแล้วหลายพันปี จนกระทั่งถึงสมัยพระพุทธเจ้า เพราะเขาพยายามจะมองในแง่ของความจริง.

เตียวนี้เรามองโลกในแง่ที่จะเป็นทาสเป็นบ่าวของโลก คือมองแต่จะหาเหยื่ออร่อยในโลก ไม่มองในแง่ความจริง ฉะนั้น คนในโลกปัจจุบันนี้จึงไม่มองเห็น

ว่าโลกคือของที่ไหลเรื่อย เปลี่ยนแปลงเรื่อย หรือเป็นอนิจจัง; ฉะนั้น เาจะมา
 พุศเสียใหม่ให้รู้ว่า โลกนั้นที่แท้ก็คือสิ่งที่เป็นอนิจจัง คือเปลี่ยนแปลงเรื่อย หรือ
 ไหลเรื่อย. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ภพทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงเป็นทุกข์
 เปลี่ยนแปลงเรื่อย : *สพฺเพ เต ภวา อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธฺมา* —ไม่เที่ยง
 เป็นทุกข์ เปลี่ยนแปลงเรื่อย. *มองดูให้เห็นโลกในลักษณะที่เปลี่ยนแปลงเรื่อย
 มองให้ดี ดูก้อนหินก้อนนี้ไหลเรื่อย ต้นไม้ต้นนี้ก็ไหลเรื่อย แผ่นดินนี้ก็ไหลเรื่อย;
 ไหลเรื่อยไปตามอำนาจ* ของความเปลี่ยนแปลง. แม้แต่ทางวัตถุธาตุภายใน
 มันก็เปลี่ยนแปลง เพราะมันประกอบอยู่ด้วยประมาณเป็นอะตอม มันก็ล้วนแต่มี
 ความเปลี่ยนแปลงโยกโคลงไหลเวียนอยู่ในนี้ มันเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอย่างอื่น
 ในเวลาที่เหมาะสมของมัน. **โลกคือสิ่งไม่เที่ยง** หมายความว่าอย่างนี้ ส่วนโลกคือ
 หมูสัตว์ สิ่งที่มีชีวิตแล้วยังเห็นง่าย โดยเฉพาะความคิดของคนเปลี่ยนแปลงเรื่อย
 ไหลเรื่อย. นี้เราเอาว่าแม้แต่ก้อนหินก้อนดิน ต้นไม้ต้นไม้ ก็คือสิ่งที่เปลี่ยนแปลง
 ไหลเรื่อยเหมือนกัน.

แง่ต่อไปอีกก็ว่า **โลกคือสิ่งที่เป็นมายา** คือมันจะพ้องกับความ
 เปลี่ยนแปลง แต่ว่ามันต่างออกไปอีกแง่หนึ่งเป็นมายา. เอาคำสอนของพระพุทธเจ้า
 มาพูดกันดีกว่า ว่า “*เมื่อคนเห็นโลกอยู่ว่าเป็นเหมือนกับฟองน้ำ เหมือนกับหยับ
 แดกแล้ว ความตายก็จะไม่มองเห็นคนนั้น*” นี้สอนให้มองโลกนี้ว่าเหมือนกับ
 ฟองน้ำหรือหยับแดก. ฟองน้ำเกิดจากการกระทบกระเทือนที่ผิวน้ำ เกิดเป็น
 ฟองขึ้นมา. ในนั้นกลวงไม่มีอะไร เทียบก็แตกดับไป นี้เรียกว่าฟองน้ำ; ให้ดู
 โลกในลักษณะที่มันเป็นอย่างนี้. หยับแดกนั้นคือเมื่อแตกมันมีอากาศวิปริต กระทั่ง
 ตาเราก็ตนความร้อนไม่ได้ จนกระทั่งเห็นภาพต่างๆ ขึ้นในหยับแดก เป็นรูปร่าง
 อย่างนั้นอย่างนี้ ที่จริงมิได้มี.

ถ้ามองเห็นโลกว่าที่เห็นเป็นอย่างนั้นอย่างนั้นนั้น นี่เพราะว่ามันมีความ หลอกลวงเป็นมายา. ที่จริงมันเป็นของอย่างที่ว่ามาแล้ว เช่นไม้เที่ยงเป็นต้น. *ยถา ปพฺพุทฺถํ ปสฺเส, ยถา ปสฺเส มรฺจิกํ*, — เมื่อมองเห็นโลกอยู่อย่างนี้ *เอวํ โลกํ อเวกฺขนฺติ มจฺจุราชา น ปสฺสตี* — ความตายจะไม่เห็นท่าน ความตายจะไม่ กรอบงำท่าน. คือเมื่อมองว่ามันเป็นมายา ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา แล้ว มันไม่รู้ว่ใครจะตาย ไม่มีใครจะตาย; นี้เรียกว่าความตายจะจับตัวท่านไม่ได้ เพราะ มองไม่เห็นท่าน; นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า.

นี่ มองดูเถอะทั้งโลกวัตถุ โลกมนุษย์ โลกสัตว์ แมื่ก่อกันหินนี้ก็มีความ เป็นมายา แต่ยากที่จะมองเห็นว่าเป็นมายา. เพราะไปจับเข้าที่ไรก็เป็นก้อนหินแข็ง เสียทุกที ไม่เหมือนฟองน้ำหรือพยับแดด. แต่ถ้ามองด้วยสติปัญญาที่สูงแล้ว ก็ จะเห็นความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลง : ที่แรกไม่มี แล้วก็มาอยู่ แล้วก็หายไป ในที่สุด. อย่าว่าแต่ก้อนหินนี้เลย โลกทั้งโลกนี้มันก็มาจากไม่เคยมี มันก็ขึ้นมา แล้วมันเปลี่ยนไป แล้วมันก็จักหายไปไม่เหลือ; เพียงแต่เวลามันนาน เราไม่ทัน อยู่เห็น เราไม่มีอายุยืนยาวพอจะอยู่เห็น.

ถ้าสมมุติว่าเรามีอายุยืนกว่าโลกนี้สักหลายร้อยเท่าหลายพันเท่า เช่นว่า โลกมีอายุอยู่หลายแสนปีเราก็มีอายุอยู่หลายอสงไขยปี แล้วได้อยู่ดูเห็นโลกนี้แตกดับ แยกดับ—แยกดับ—แยกดับ หลาย ๆ หน; นั้นแหละเราจะเห็นได้ง่ายทันทีว่า โลกนี้เป็นมายา เหมือนฟองน้ำเหมือนพยับแดดด้วยเหมือนกัน. ลองคำนึงสมมุติ เอาชิวว่า เรามีอายุยืนกว่าโลกหลายร้อยเท่า แล้วมองเห็นโลกนี้เกิดดับ ๆ ๆ ด้งหลายหน ก็ จะเห็นก้อนหินนี้เป็นมายาได้ง่ายขึ้นเหมือนกัน. นี้เรียกว่า **โลกคือสิ่งซึ่งเป็น มายา หรือความเป็นมายา นั้นแหละคือโลก.**

ละเอียดยิ่งไปอีก สูงขึ้นไปอีกก็คือว่า **โลกนี้คือสิ่งซึ่งเป็นอนัตตา, เป็น**
สูญญตา. โลกคือสิ่งที่ไม่ใช่ตนและว่างจากตัวตน พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสอย่างนี้
 “เมื่อใดมองเห็นโลกโดยความเป็นของว่าง มัจจุราชก็จะไม่มองเห็นท่าน คือจับตัว
 ท่านไม่ได้อีก” คำว่า “ว่าง” ในที่นี้หมายความว่าหาสิ่ง หารสส่วน หาระไรที่จะควรแก้
 คำว่า “ตัวตน” นั้น มันไม่ได้ มันไม่เที่ยง มันเปลี่ยนแปลงเสียเรื่อย จะเอาตรง
 ไหนเป็นตนได้; และทุกๆ อย่างมันไม่มีอะไรมากไปกว่าการที่ปรากฏแก่ตา หู จมูก
 ลิ้น กาย ใจ. ถึงเจ้า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เป็นของที่ไหลเรื่อย เปลี่ยนแปลง
 เรื่อย มันจะเอาจริงกันที่ตรงไหนก็ไม่ได้. เมื่อของข้างในคือสิ่งที่จะรับเอาโลกนั้น
 เข้ามา มันก็เป็นของที่เปลี่ยนแปลงเรื่อยเสียเองอย่างนี้ ทั้งหมดก็เลยพลอยเปลี่ยน
 แปลงเสียหมดด้วย. นี้ก็เรียกว่าว่างเหมือนกัน ว่างจากตัวตน.

คำว่า **ตัวตน** นี้ มันมาจากความยึดถือสิ่งที่รัก ที่ถูกใจ ที่พอใจ ได้อย่างใจ
 จึงเรียกว่าตัวตน. ถ้าไม่ได้้อย่างใจก็ไม่เรียกว่าของตนหรือตัวตน. ที่นี้เราไปเข้าใจ
 ว่ามันได้อย่างใจ เลยมีตัวตนขึ้นมา. พวกที่ยังไม่รู้ ว่าทุกอย่างมันไม่อยู่ในอำนาจ
 หรือในวิสัยของใคร มันเปลี่ยนไปตามเรื่องของมัน เรายังไม่ทันรู้ เราจึงไปเข้าใจ
 เอาว่าตัวเรา ว่าของเรา, ว่าตัวกูว่าของกู : เงินทองข้าวของก็เป็นของกู จิตใจที่ยัง
 ไม่คิดทำอะไรขึ้นมา ก็เรียกว่าตัวกู.

ที่ละเอียดยิ่งไปกว่านี้ คือสรุปให้มันเหลือน้อยเข้ากว่า **โลกนี้คือ**
ธรรมชาติล้วน ๆ ไม่ทราบว่าจะใช้คำพูดว่าอะไรดี ก็ถือเอาตามตัวหนังสือ ตามบาลี
 นั้น ๆ โดยที่บาลีมันมีอยู่ว่า **สฺวทฺธิ ธมฺมสมุปฺปนฺนํ** แปลว่า เป็นของเกิดขึ้นแห่ง
 ธรรมชาติล้วน ๆ; **สฺวทฺธิ สงฺขารสมฺมุตฺตํ** เป็นเพียงการสืบทอดของสังขารล้วน ๆ.
 ฟังฟังดูให้ดี ว่า “เป็นเพียงการเกิดขึ้นแห่งธรรมชาติล้วน ๆ เป็นเพียงการสืบทอด

ต่อเนื่องกันของสังขารล้วน ๆ” นี้ก็คือโลกละ. *ไม่มีตัวตน ไม่มีอะไรที่ไหน* นอกจากการเกิดขึ้นอย่างธรรมชาติล้วน ๆ. ธรรมชาติล้วน ๆ ก็หมายความว่าไม่ใช่พระเจ้า ไม่ใช่สัตว์บุคคลอะไรอื่น นอกจากว่าเป็นธรรมชาติล้วน ๆ; แล้วก็เป็นการสืบทอดของสังขารล้วน ๆ. สังขารคือสิ่งที่มันได้รับการปรุงแต่ง, และปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไป นี้เรียกว่าสังขาร ไม่มีตัวเองที่ไหน.

ทุกสิ่งที่เรียกว่า “สังขาร” นั้น หมายความว่ามันเกิดขึ้นมาด้วยสิ่งอื่น ปรุงแต่ง ไม่มีเนื้อหาสาระเป็นแก่นสารตัวตนอะไรที่ไหน. มันปรากฏขึ้นมาในลักษณะหนึ่งได้ เพราะมีอะไร ๆ หลาย ๆ อย่างปรุงแต่งสร้างขึ้นมา แล้วมันเองก็ปรุงแต่งสร้างสิ่งอื่นต่อไป. เช่นร่างกายมันถูกปรุงแต่งขึ้นมาจาก ดิน น้ำ ลม ไฟ ข้าวปลาอาหาร มีบิดามารดาเป็นแดนเกิด โตขึ้นมาด้วยการปรุงแต่ง; ร่างกายคือสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง. และร่างกายก็ปรุงแต่งอื่นต่อไป เช่นเป็นที่ตั้งที่อาศัยของ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เกิดวิญญาน เกิดสัมผัส เกิดเวทนา ตัณหาอะไรต่อไปอีก. สิ่งที่ถูกปรุงแต่งขึ้นมาแล้วปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไป. นี้เรียกว่า “สังขาร”.

โลกนี้ไม่ใช่อะไรอื่นนอกจากการสืบทอดของสังขารล้วน ๆ. สังขารมีมากมายนับชนิดไม่ไหว แต่เหมือนกันตรงที่ว่าเป็นการปรุงแต่ง ถูกปรุงแต่งมาสำหรับปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไป. และมันสืบทอดกันไว้ สืบทอดกันไว้ ไม่ให้ขาดตอนได้ นี้คือโลก. เราไม่เห็นอย่างนี้ เราเห็นโลกเป็นตัวเป็นตน จนเป็นสัตว์เป็นบุคคล เป็นตัวกูเป็นของกูได้. ถ้าเมื่อใดเห็นโลกนี้เป็นเพียงการเกิดขึ้นแห่งธรรมชาติล้วน ๆ เป็นเพียงการสืบทอดแห่งสังขารล้วน ๆ นั้นแหละคือเห็นโลกถึงขนาด ตามแบบมาตรฐานของพุทธบริษัท.

ยังมีคำตรัสกล่าวต่อท้ายอีกว่า *ปสฺสนตฺสฺส ยถากุติ ภยํ น โหติ คามณิ* — กูก่อนคามณี! เมื่อเห็นโลกอยู่ตามเป็นจริงอย่างนั้นแล้ว ความกลัวไม่มี. นี้มัน

เนื่องจากคนที่ชื่อ คามณิ ไปทูลถามเรื่องความกลัว จึงตรัสอย่างนี้ : ความกลัว เป็นปัญหาของทุกคน กลัวตาย กลัวจน กลัวอะไรสารพัดอย่าง คือกลัวเรื่อง ในอนาคตแล้ว รวมอยู่ที่กลัวตาย. ถ้าเมื่อใดเห็นโลกโดยความเป็น ธรรมชาติ เกิดขึ้นล้วน ๆ. สืบต่อของสังขารล้วน ๆ เมื่อนั้นความกลัวไม่อาจจะเกิด ; ฉะนั้น ขอให้เห็นโลกตามที่เป็นจริง ถูกต้องตามที่เป็นจริง ชีวิตนี้จะปราศจากความกลัว. จิตใจนี้จะปราศจากความกลัว จิตใจจะไม่เป็นที่ตั้งของความกลัว อีกต่อไป. การเห็นโลกในทรรศนะนี้มันประเสริฐอย่างนี้ คือความทุกข์จะไม่มี เหลืออยู่เลย.

เดี๋ยวนี้ทุกคนเต็มไปด้วยวิตกกังวลอย่างนั้นอย่างนี้ คือความกลัวนั้นแหละ มาที่นี้แล้วยังเป็นห่วงบ้าน กลัวบ้านจะเป็นอย่างไรก็ไม่รู้. ในปัจจุบันนี้ก็กลัวว่า มันจะตาย มันจะมีอันตราย หรือกลัวว่าจะตายแล้วมันจะไปได้ดีเหมือนที่เราต้องการ หรือไม่ ; มันเป็นเรื่องของความกลัวทั้งนั้น. พอทุกอย่างคือโลกนี้มันเป็นของ ว่างจากตัวตนไปหมดแล้ว ความกลัวไม่อาจจะเกิด.

ทีนี้จะขอชี้ในลักษณะที่ประหลาด วกเข้ามาหาสัตว์อีกทีหนึ่งว่า **โลกนี้ คือหมู่สัตว์ที่ออกทำโกหก** โลกนี้คือหมู่สัตว์ที่กำลังออกทำโกหก. ทุกคนในโลก กำลังออกทำโกหก. จะโดยรู้สึกตัวหรือไม่รู้สึกตัวก็ตามใจ โลกนี้คือหมู่สัตว์ที่กำลัง ออกทำโกหก. เดียวจะไม่เชื่อ อาตมาก็ต้องขอพึ่งบารมีพระพุทธเจ้า อ้างพระพุทธ ภาษิตีอีกตามเคยว่า : **โมทสมุพฺพธโน โลกิ** — สัตว์โลกนี้ถูกความมืดท้อหุ้มไว้ ; **ภพฺพโรไปว ทิสฺสติ** — แต่ปรากฏราวกับว่าเป็นคนแคว้นกล้าเสียเต็มประดา.

โลกนี้คือสัตว์ที่มความมืดท้อหุ้มพัวพันรังรัดไว้อย่างเต็มที่ แต่มันแสดง ทำทางออกมา คล้ายกับมันเป็นคนที่แคว้นกล้าสามารถเสียเต็มประดา.

นี่ต้องคิดทบทวนหลาย ๆ หน ว่าเรา^๕อยู่ด้วยความโง่ ท่ามกลางของความโง่ ห่อหุ้มอยู่ด้วยความโง่ แต่เราไม่ยอมรับอย่างนั้น; เราแสดงอาการเป็นผู้รู้ แสดงอาการเป็นผู้เก่งกล้าสามารถกระทำนั้นกระทำนี้ จะเอานั้นจะเอานี้ เหมือนกับไม่มี ความโง่หรือไม่มีควมมึต. ^๕คือการออกท่าโกหก จริงหรือไม่จริง. ตัวเอง ไร้ความสามารถ ไม่มีสมรรถภาพอะไร เพราะความโง่รวบรัด ริงรัดเอาไว้ แต่ก็ออกทำเป็นคนเก่ง เป็นคนแค้นกล้าสามารถ จะทำอย่างนั้น จะเอาอย่างนี้ จะเอาอย่างโน้น คุณมันเป็นคนเก่งไปเสียทุกอย่าง หารู้ไม่ว่าตนกำลังเป็นคนที่เป็น ทาสของความมึต อยู่ใต้อำนาจใตวิสัยของความมึต. ท่าที่มันแสดงออกมาเพราะ ความไม่รู้^๕ มันตรงกันข้ามกับความที่เป็นจริง. มันเป็นคนไม่มีอิสระแก่ตัวเลย เป็นทาสของความมึต แต่มันออกทำเป็นคนเก่ง. สรุปว่าโลกนี้คือสัตว์โลกที่กำลัง ออกท่าโกหก ไม่ตรงตามที่เป็นจริง : ไร้สมรรถภาพ แต่แสดงท่าว่าเก่งไปเสีย ทุกอย่างทุกทาง.

^๕นี่เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดมันก็มากพอแล้ว ก็จะสรุปกันเสียที่ว่าโลกนี้คือ กลุ่มของหมู่สัตว์ที่น่าสงสาร เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายกันดีกว่า; ทุกคนอยู่ใน สภาพที่น่าสงสาร ตามนัยะดังที่กล่าวมาแล้ว; มาเป็นเพื่อนเกิด เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ เพื่อนตาย กันเสียดีกว่า ที่จะมาเป็นศัตรูไฟรีอะไรแก่กันและกัน. พุท ุให้สั้นกว่า **โลกนี้เป็นโลกของคนทุกคนได้ยากอยู่ด้วยกันทั้งนั้น มีปัญหา อย่างเดียวกัน มีหัวอกอย่างเดียวกัน มีอะไรเหมือน ๆ กันตรงที่ว่า ความมึต หุ้มห่อ มีความทุกข์ทรมาน กำลังต้องเกิดแก่เจ็บตาย มีปัญหาด้วยเรื่องนั้น ถ้าเรารู้กันใ้ใจแล้วมันจะไม่ประมาท ปัญหาจะค่อย ๆ หมดไป ทั้งโดยส่วนตัว และโดยส่วนรวม.**

เดี๋ยวนี้เราไม่ค่อยคิดว่า เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน ไม่ช่วยเหลือ ชิงกันและกัน แล้วมีหนายังอธิบายซึ่งกันและกัน แล้วไม่มองกันใ้ใจที่เป็น

ความจริง ว่าเรากำลังเป็นทุกข์เพราะกิเลสอยู่ด้วยกัน กลับมาอีกจากนั้น แล้วไม่ช่วยเหลือนกัน เพราะเรามีความเห็นแก่ตัว เหมือนที่พูดมาแล้วข้างต้นว่าเติมไปด้วยคนบ้า. ในโลกนี้มีแต่คนบ้า คือคนเห็นแก่ตัว เพราะเขาไม่มีความรู้สึกที่เราเป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายแก่กันและกัน. เราไปมองในทางที่ว่า มึงเป็นมึงกูเป็นกู มีความเห็นแก่ตัวอยู่อย่างนี้. **หนังสือให้มองกันเสียใหม่ในทหระณะของพุทธบริษัท : ว่าโลกนี้คือโลกของเพื่อนที่กำลังตกทุกข์ได้ยากอยู่ด้วยกัน** หนึ่ง แล้วกรับร่วมมือกัน สามัคคีกันที่จะแก้ปัญหานี้พร้อม ๆ กันไป ทั้งโดยส่วนตัวบุคคล และส่วนรวมทั้งโลก.

นี่ได้พูดมาถึงสิ่งที่เรียกว่าโลกในแง่ลึกซึ้งหรือปรมาัตต์ (ปรมาัตต์ แปลว่า เนื้อความอันลึกซึ้ง = อรรถอันลึกซึ้ง) พอสมควรแล้ว เหลือเวลานิดหน่อยอยากจะพูดเป็นของแถมพกว่าในแง่ของศีลธรรม จริยธรรม ว่าโลกนี้คืออะไร?

ต่อไปนี้จะพูดถึง **โลกในแง่ของจริยธรรม** ว่าคืออะไร? **จริยธรรม** แปลว่า ธรรมที่พุทธบริษัทจะต้องประพฤติ : จริยะ แปลว่า ต้องประพฤติ หรือ ควรประพฤติหรือพึงประพฤติ. **จริยธรรมคือธรรมที่พุทธบริษัทควรจะต้องประพฤติ** พึงประพฤติ ต้องประพฤติ. เราจะมองดูโลกในแง่ไหนจึงจะมีประโยชน์แก่จริยธรรม? เทียบนี้อาตมาก็มีแง่ที่จะเอามาพูดให้ฟังหลายอย่าง เพราะเคยคิดมานานแล้วเป็นสิบ ๆ ปี :

อันแรกที่สุด **ข้อที่ ๑** ยากจะ **ให้มองโลกในแง่ที่ว่ามันเป็นโรงละคร** : โรงละครที่มีอวิชาเป็นนายโรง ตัวละครไม่มีใครต้องสอน แสดงได้ในตัวเอง มีความยึดมั่นถือมั่นเรื่องตัวกู—ของกู : พอเกิดโลภะขึ้นมาก็ออกทำโลภะ, เกิดโทสะขึ้นมาก็ออกทำโทสะ, กิเลสอื่น ๆ อีกตั้งหลายสิบอย่างหลายร้อยอย่าง มันแสดง

ละครท่าทางอย่างนั้น ๆ ได้ในตัวของมันเอง โดยไม่มีใครต้องมาสอน ; มันแล้วแต่
ว่าวิชาจะแจกจำแนกไปในทางไหนแง่ไหน มันก็เกิดบทบาททางแง่^๕นั้นขึ้นมา ;
แล้วแสดงชั่วตาปี^๕ด้วย. ละครที่คนจัดแสดงขึ้นที่โรงละครนั้นมันแสดงไม่กี่ชั่วโมง ;
แต่^๕มันแสดง^๕ทั้งหลัง^๕ทั้งต้นและตลอดชั่วนาตาปี. โลกคือโรงละครอย่างนี้ เราควร
จะสำนึกกันเสียบ้าง เลิกโง่เขลาองมงายเป็นตัวละครของวิชาชั่วตาปีกันเสียบ้าง.

ข้อที่ ๒ โลกเป็นบทเรียน สำหรับข้อนี้จะขอเตือนให้นึกถึงหลักที่ว่า
เราจะมองสิ่งต่าง ๆ แต่ในแง่ที่เป็นประโยชน์. สิ่งต่าง ๆ รวมทั้งโลกด้วยนี้ มันมีแง่
ให้มองหลายสิบแง่หลายร้อยแง่. หรือบุคคลคนหนึ่งก็เหมือนกัน มันมีแง่ที่ให้มอง
หลาย ๆ แ่ง เราอย่าไปมองแง่ที่ไม่มีประโยชน์หรือแง่ร้าย เรามองแต่ในแง่ที่ดีมัน
จะให้ประโยชน์. คนเดินมาคนหนึ่งเราจะมองแต่ในแง่ดีของเขา ที่จะ^๕เป็นประโยชน์
อย่าไปมองในแง่ร้ายอย่าง^๕นี้ก็สบาย. โลก^๕นี้ก็เหมือนกัน มัน^๕เป็นทุก^๕ มัน^๕ไม่เที่ยง
มันไหลเรื่อย มันอะไร ๆ มันมีแง่ร้ายมาก ; แต่เราจะมามองกันเสียในแง่^๕ที่มันเป็น
บทเรียน ที่มันแสดงอะไรแก่เรา อย่าง^๕นี้มันเป็นบทเรียน มัน^๕เป็นข้อสอบได้ พร้อม
กันไปในตัว. มันมีอะไรให้อย่างเจ็บปวดบ้าง อย่าง^๕ล่อหลอกบ้าง อย่าง^๕ให้หลง
เพลิดเพลินบ้าง ; มันมีครบทุกอย่างเหลือที่จะพูด แต่ทั้งหมด^๕นี้ให้เป็นบทเรียน.
ตั้งแต่เกิดจนตายได้รับบทเรียนแล้ว^๕ก็สอบไล่มาเรื่อย แล้ว^๕ก็สอบตกเป็นส่วนมาก จน
เข้าโลงแล้วยังเรียนไม่รู้^๕ที่ตัว เรียนหนังสือได้เพียงสองสามตัว คือไม่ค่อยจะมาก.
ให้ถือว่าโลก^๕นี้เป็นบทเรียน ชะมัก^๕เขมันเรียนแล้ว^๕ชะมัก^๕เขมันสอบได้ แล้ว^๕ไม่เท่าไรจะ
อยู่เหนือโลก ; ^๕นี่คือ จริยธรรมที่จะต้องประพฤติ.

ข้อที่ ๓ ดูไปอีกทีหนึ่งว่า **โลก^๕เป็นเครื่องทดสอบของพญามาร.**
พญามาร^๕นั้น หมายถึง^๕ข้าศึกที่เราเกลียดกัน^๕นักเกลียดกัน^๕หนา แต่^๕เดี๋ยวนี้เราจะมอง

พญามารในแง่ผู้ออกข้อสอบได้. ฉะนั้น โลกนี้คือข้อทดสอบหรือการสอบไล่ของพญามาร. พญามารมาทดสอบว่าคุณนั้นมันติดทั้งจมโลก เวียนว่ายอยู่ในทุกชั้นมากน้อยเท่าไร ว่าให้มันได้รับการทดสอบเพื่อจะเลื่อนชั้นสูงขึ้นไปๆ ถ้าไม่มีข้อทดสอบ คนเราไม่มีการเลื่อนชั้นได้ มันต้องมีสิ่งที่มาทดสอบ มาสอบนั้นแหละ แล้วมันก็สอบได้ มันก็เลื่อนชั้นไปได้. ฉะนั้น ขอให้ต้อนรับพญามารในฐานะผู้มาทดสอบ, เราเองก็ต้องสมัครเข้ารับการทดสอบและสอบให้ได้ สอบให้ได้ทุกปี; ไม่เท่าไรพญามารก็จะพ่ายแพ้ หันหลังกลับไป. ขอให้โลกนี้เป็นสิ่งทดสอบของพญามาร : จริยธรรมที่เราพึงประพฤติก็คือยินดีรับข้อสอบไล่หรือข้อทดสอบหรือเผชิญหน้ากับพญามาร ไม่กลัว ไม่หนี ไม่อะไรทุกอย่าง เหมือนที่เขาทำๆ กันนั้นเราไม่ทำ; แต่เราจะเผชิญกันด้วยการรับการทดสอบ แล้วก็สอบให้ได้.

ข้อที่ ๔ โลกนี้เหมือนร่วมไม้หักแคคพักร้อนกลางทาง : เหมือนกับคนที่เดินทางไกลมาก กลางวันแดดร้อนก็ต้องอาศัยร่วมไม้เพื่อพักร้อนเรื่อย ๆ ไป. ความหมายมันอยู่ตรงที่ว่า ไม่ได้ถือเอาว่าต้นไม้หรือร่วมไม้เป็นบ้านเรือนของเราแล้วอยู่เสียที่นั่นเลย. **เราเพียงแค่อาศัยแล้วก็ไปต่อไป;** โลกนี้ก็เหมือนกัน อย่ามายึดถือโลกนี้ว่าของกู อะไรรู้อะไรของกู เงินทองของกู บ้านเรือนของกู ลูกเมียของกู; ให้ถือว่าเป็นเสมือนที่หยุดพักร้อนแล้วเดินต่อไป กว่าที่จะถึงปลายทาง. ปลายทางก็คือมีจิตใจอยู่เหนือโลก มีจิตใจที่ไม่ต้องมีอะไรเป็นตัวกูหรือเป็นของกู. ถ้าสิ่งใดเข้ามาในฐานะให้ยึดถือว่าเป็นของกู ก็ถือว่าเป็นเครื่องพักผ่อนสำหรับให้รู้ว่ามันไม่ใช่ของกู สำหรับจะอยู่อาศัยชั่วคราว. ถือว่าโลกนี้เป็นที่อยู่อาศัยชั่วคราว สำหรับจะผ่านไปยังโลกุตตระหรือเหนือโลก. อย่าได้ไปหลงใหลสิ่งใด โดยความเป็นตัวกูเป็นของกู จะถูกลิงค่าด้วยการล้างหูใส่หน้า. นิทานเรื่องนี้ก็มี

เขียนไว้แล้วในโรงมหรสพทางวิญญาณ เรื่องสิงคัมภีร์ด้วยการล้างหูใส่หน้า ; เพราะไม่ถือว่าอะไร ๆ เป็นเพียงที่อาศัยพักระหว่างทาง.

ข้อที่ ๕ เราจะต้อนิกกันในแง่จริยธรรมอยู่เรื่อย ว่ามันเป็นเครื่องอาศัยชั่วคราว ก็ถือเอาว่าชั่วคราว อย่าถือเอามากกว่านั้น แล้ว **โลกนี้มันเป็นทางผ่าน** **ทางเดินที่จะต้องเดินผ่านแน่นอนจะทุกคน.** ถ้าทางมันเดินเรียบ มันก็ง่ายนิดเดียว. แต่ทางมันก้นการมาก มันก็มีปัญหามากในการจะเดิน. อย่าพูดถึงนั่งรถยนต์ ซี่เรือบินอะไรทำนองนั้น พุดถึงทางเดินเท้า แล้วก็แสนจะก้นการ เต็มไปด้วยโคลน เต็มไปด้วยสิ่งกีดขวาง ภูเขาเลากา แม่น้ำทะเล ล้วนแต่มีโจรมีผู้ร้ายคอยทำลายชีวิต หนทางที่แสนจะทุรกันดารอย่างนี้คือโลกนี้ ; เพราะฉะนั้นเราจะต้องผ่านมันไปให้ได้. ความทุรกันดารนี้มันมีเพื่อให้เราเก่งสำหรับผ่านมันไปให้ได้. ถ้าโลกนี้มันง่ายมันสบายแล้ว คนก็โง่ แล้วบางทีก็ไม่จำเป็นที่จะต้องเกิดมา.

โลกนี้ธรรมชาติจัดให้มีความที่แสนจะทุรกันดาร ด้วยความเกิดความแก่ ความเจ็บความตาย ด้วยกิเลสตัณหานานาสารพัดอย่าง ล้วนแต่เป็นความหลอกลวงและเป็นอันตรายทั้งนั้น. ถ้าเราผ่านไปได้มันก็เป็นคนเก่งจริง เหมือนกับคนที่เขาผ่านทางก้นการไปได้. ฉะนั้น เราต้องยินดีต้อนรับความยากลำบากเหลือแสนนี้ ต้องยินดีต้อนรับ **การเอาชนะกิเลสให้ได้ ถึงจะยากลำบากเหลือแสนก็ต้องยินดีต้อนรับ.**

ที่นี้ คนมันโง่ว่า มันลำบากแล้ว กูก็ไม่เอา ก็เลยไม่รู้จักเก่ง ไม่รู้จักการต่อสู้ จะหันไปหาสิ่งสนุกสนานเอร์ดีอ่อย มันก็เลยเป็นการถอยไกลออกไป คือเพิ่มความทุรกันดารมากขึ้น คือมันจะเพิ่มความเกิดแก่เจ็บตายมากขึ้น เพิ่มกิเลสเพิ่มตัณหามากขึ้น ก็คือเพิ่มความก้นการมากขึ้น. เราไปมัวหลงเรื่อง รูป รส

กลืน เสียง สัมผัส ที่ย้วยวนต่าง ๆ นั้นแหละคือ หลบหลีก หลีกไปหาหนทางที่มัน ยาวขึ้น ให้มีความทุกกันการมากขึ้น. ฉะนั้น ในแง่ของจริยธรรม เราจะอยู่ในโลก ต่อสู้โลกแสนจะทุกกันการเท่าไร ก็ผ่านไปให้ไ้ที่ละเล็กทีละน้อย ๆ; นี่จึงจะถูก ต้องตามความหมายอันนี้.

ข้อที่ ๖ โลกนี้คือมหาสมุทรที่องค์ความขาดมฺหฺร. มหาสมุทรตาม ธรรมดาก็รู้กันอยู่แล้วว่ามันกว้างใหญ่ลึกเท่าไร แต่มันยิ่งกว่ามหาสมุทร — สำหรับ “ปลามนุษย์” จะได้เวียนว่ายเที่ยวหาเหยื่อที่ไม่รู้จักอิ่มไม่รู้จักพอ. มนุษย์เปรียบ เหมือนปลาว่ายอยู่ในน้ำ น้ำถึงตาก็ไม่เห็นว่ามีน้ำ อยู่ในทะเลก็ไม่รู้ว่าอยู่ในทะเล อยู่ในกองทุกซึกก็ไม่รู้ว่าอยู่ในกองทุกซึก มันก็ว่ายไปทั้งที่ตาไม่เห็นน้ำ มุ่งเห็นแต่ อร่อย มุ่งแต่ของอร่อย ที่เรียกว่าเหยื่อ แล้วก็ไม่มีทางที่จะรู้จักพอ. โลกเราเป็น มหาสมุทรสำหรับให้ปลาเวียนว่ายอย่างไม่รู้จักพอ อย่างไม่รู้จักสิ้นสุด. ในแง่ของ จริยธรรมก็พยายามที่จะขึ้นมาเสียจากมหาสมุทร จากทะเล จากวัฏฏสงสาร ให้กลายเป็น นิพพาน. โลกเป็นมหาสมุทรหรือเป็นทะเลที่จมน้ำอยู่เสมอ นี้ก็เรียกว่าอยู่ใน สภาพที่น้ำสงสารอยู่เสมอ. โลกคือมหาสมุทรสำหรับปลาโง่ว่ายอยู่อย่างไม่รู้สิ้นสุด.

ข้อที่ ๗ โลกนี้คือกรงไก่ที่เขาใส่ไก่ไว้สำหรับจะเอาไปฆ่า ตามสถานี รถไฟตามท่าเรือมีมาก กรงไก่ที่จะเอาไปฆ่า ไปยืนดูให้ตีที่ตรงนั้น พิจารณาดูไก่ใน กรงนั้นว่ามันเหมือนกับก้อย่างไร. ที่จริงมันเหมือนเสียยิ่งกว่าเหมือน คืออยู่ใน กรงที่เขาจะเอาไปฆ่า แล้วก็ยังจิกกันตีกันชนกันอยู่ในกรง ๆ นั้น. นี่ก็คนในโลกนี้ที่ มัจจุราชจับใส่กรงไว้แล้วทั้งนั้นเลย ก็ต้องตายแน่ ๆ ทุกคนเลย เหมือนกับมัจจุราช จับใส่กรงไว้แล้วแน่แล้ว แต่แล้วมันก็ยังจิกกัน ตีกัน เบียดเบียนกัน ฆ่าฟันกัน ล้วง ละเมิดกันด้วยของรักของใคร่ ตีรันฟันแทงกันอยู่เสมอ แล้วขยายออกไปเป็นการ ฆ่าฟันกันระหว่างพวก เป็นสงครามเป็นมหาสงครามในโลกนี้. คือพวกไก่ที่มัน

ไม่รู้จักตัวเอง ว่าเขาจับใส่ไว้ในกรงเพื่อเอาไปฆ่า แล้วมันก็ยังจิกตีกันอยู่ในกรงนี้ ; โลกนั้นก็กรงไก่อย่างนี้ ; แต่ไม่มีใครสนใจ แม้จะนึกได้สักแวงหนึ่งแล้วก็ลืมเสีย, แต่แท้จริงไม่มีใครสนใจมากกว่า.

ในแง่ของจริยธรรม เราต้องช่วยกันเพื่อจะทำลายกรงนี้เสีย ให้ไก่ทุกตัว รวมมือกัน รวมกำลังกัน ทำลายกรงนี้ให้แตกออกไป แล้วบินออกไปเสียให้หมด. คราวหนึ่งหลายปีมาแล้วไปเทศน์ตามต่างจังหวัด แล้วก็ไปเทศน์ในเรือนจำ ก็ไม่ได้ นึกอะไรมาก ก็ไปบอกว่าพวกคุณ มันเหมือนกับอยู่ในกรงไก่ในโลกนี้ แล้วยังมัว จิกตีกันเอง นี่คุณทำไม่ถูก คุณควรจะรักใคร่สมัคสรสมานสามัคคีกัน อย่าเบียดเบียน กัน ช่วยกันเอาชนะกรงนี้ให้ได้. พอเทศน์เสร็จแล้วมีผู้แปลความว่าอาตมาไปสอน พวกนักโทษชวนกันแหกคุกทำลายคุก. อย่างนั้นมันภาษาคน ให้นักโทษช่วยกัน พังทำลายคุกหนีออกไป ; เรามันพูดภาษาธรรม **ว่าเราเป็นนักโทษของมัจจุราช ขว้อกันทำลายวัฏฏสงสาร.** วัฏฏสงสารนี้เหมือนกับคุกหรือว่ากรงไก่ เราช่วยกัน ทำลายวัฏฏะนี้เราก็อยมลุดรอตออกไปด้วยกันทุกคน. ในแง่ของจริยธรรมมันเป็น อย่างนี้ อย่ามัวอิจฉาริษยากันเลย อย่ามัวเบียดเบียนกันเลย เป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ต้วยกัน อยู่ในกรงที่เขาจะเอาไปเชือดคอต้วยกัน ; ให้ช่วยกันทำลายกรง ให้ แหกออกแล้วบินหนีไปเสียให้หมด.

ข้อที่ ๔ ก็อยากจะให้มองดูโลกในแง่ที่ว่าเป็นกลุ่มของหมู่สัตว์ **โลกคือ หมู่สัตว์ มัวแต่ถือเราถือเขา** เมื่อตะกัฟุดไว้มันเป็นกรงไก่ ไก่แต่ละตัวมันไม่ สามัคคีกัน ไม่รวมมือกันที่จะทำลายกรง เทียนนี้ก็มาบอกให้รู้ว่า โลกคือหมู่สัตว์ ที่มัวแต่ถือเราถือเขา. พระพุทธภาษิตในขันธมัยมีอยู่ว่า : **อหังการปสุตา—ยิ ปชา** — หมู่สัตว์นั้นมัวแต่มีอหังการ ; **ปรังการปสุมหิตา** — ประกอบอยู่ด้วยปรังการ. **อหังการ คือทำความรู้สึกว่าตัวกู, ปรังการ คือทำความรู้สึกว่าตัวผู้อื่น, หรืออหังการคือ**

“ตัวกู” ปรังการคือ “ตัวมึง”. หมู่สัตว์นั้นมีแต่ชวนชวายเป็นอยู่ในอหังการและปรังการ. หมายความว่ามามีความรู้สึกกว่าเราว่าเขา ว่ามึงว่ากู แล้วก็พยายามที่จะอธิบายขยาย เบียดเบียนกัน ช่มเหงกัน เอาเปรียบกัน ทำลายล้างกัน มันมัวแต่อย่างนี้. นี่ พระพุทธเจ้าท่านว่า แล้วอาตมาก็เห็นด้วยอย่างยิ่ง แล้วก็นำมาพูดต่ออีก :

โลกนี่คือหมู่สัตว์ที่มัวแต่ถือเราถือเขา. นี่เราทุกคนลองคิดดู ว่าเรากำลังถือเราถือเขาหรือไม่ และคิดดูให้ละเอียดๆ เรากำลังเลือกที่รักมักที่ชัง หรือว่าเรากำลังไมยินดีด้วยแก่ผู้อื่น รวมความแล้วจะเรียกว่า มีเรามีเขาเกิดขึ้น เพราะความยึดมั่นถือมั่น. เมื่อถือเราถือเขาอย่างนี้ มันก็แน่นอนที่จะต้องมีการเอาเปรียบเบียดเบียน เพราะฉะนั้นโลกทั้งหมดมันจึงเต็มไปด้วยการเอาเปรียบและเบียดเบียนอยู่ทุกวินาที ทุกลมหายใจเข้าออก.

ในที่ใดมีเหยื่อล่อมาก ในที่นั้นก็มีการถือเราถือเขา เพื่อจะเอาตัวไปเบียดเบียนมาก. ในดวงในป่าไม่ค่อยมีเหยื่อ ความรู้สึกถือเราถือเขา เอาเปรียบเบียดเบียนก็มีน้อยหรือยังไม่อาจจะเกิด. แต่โดยทั่วไปของหมู่สัตว์วันนี้ก็คือ เคยชินแต่ต่ออหังการและปรังการ — ความสำคัญว่าตัวกู ความสำคัญว่าตัวกู. โดยแง่ของจริยธรรมก็ให้เลิกความเห็นแก่ตัว : *ความเห็นแก่ตัวเป็นศัตรูอันร้ายกาจของสากลโลก จงพยายามทำลายความเห็นแก่ตัว เลิกมีความยึดมั่นถือมั่นเรื่องเราเรื่องเขา.*

ข้อที่ ๙ อยากจะพูดว่า **โลกนี่คือสิ่งจะต้องนำมาอยู่ใต้เท้าเรา** ฟังดูมันออกจะหยาบคายแต่มันเป็นความจริง หรือมันมีความหมายที่ต้องพูดอย่างนั้น ว่า “โลกนี่ต้องมาอยู่ใต้เท้าเรา อย่ามาอยู่บนหัวเรา” อย่าให้โลกนี่มันมาเป็นนายเรา เพราะเราโง่ เราหลง หลงรัก หลงเกลียด หลงโกรธ หลงอะไรก็ตาม

อย่างนั้นมันมาอยู่บนหัวเรา. สิ่งใดเรารักมัน มันก็มาอยู่บนหัวเรา สิ่งใดเราเกลียดมัน ก็มาอยู่บนหัวเรา ทุกอย่างในโลกมีอยู่ ๒ แฉ่ง : คือน่ารักกับไม่น่ารัก. ถ้าเราไปหลงเข้าทั้ง ๒ อย่าง จะมาอยู่บนหัวเรา มาอยู่บนจิตใจเรา มาทรมานจิตใจของเราให้รักหรือให้เกลียดไปตามนั้น. มันก็บังคับเราได้ เช่นบังคับให้แสดงละคร บทไหนก็ได้ไปจนตาย.

ถ้าโลกคือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ เป็นเหมือนที่กล่าวมาแล้ว มันต้องมาอยู่ใต้ฝ่าเท้าเรา. สมัยนี้จะสำเร็จอยู่ที่คำว่า “เงิน” ถ้ามีเงินแล้วซื้อรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสได้ นี่ไม่สมควร : **มันมีเงินก็ต้องให้อยู่ใต้เท้าเราอย่าให้อยู่บนหัวเรา.** เราต้องถือเอาความเฉลียวฉลาดของพระพุทธเจ้ามาเป็นที่พึ่ง ให้สิ่งเหล่านั้นอยู่ใต้ฝ่าเท้าเรา โลกมันจะใหญ่เท่าไร สักก็โลก ถ้าเราไปเกี่ยวข้องแล้วก็ให้มาอยู่ใต้ฝ่าเท้าเรา อย่ามาอยู่บนหัวเรา.

นี่ ในแง่ของจริยธรรมกล่าวว่า อย่าเป็นทาสของอารมณ์ อย่าเป็นทาสของอายตนะภายใน ; คืออย่าเป็นทาสของ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรืออย่าเป็นทาสของอายตนะภายนอก ; คืออย่าเป็นทาสของ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ; หรืออย่าเป็นทาสอารมณ์ก็เรียก. อย่าเป็นทาสของอารมณ์ อย่าเป็นทาสของอายตนะแล้ว โลกทั้งหมดจะมาอยู่ใต้ฝ่าเท้าเรา. มีพระพุทธภาษิตว่า **“ความสุขสูงสุดในโลกนี้ก็คือ สุขสูงสุดในสวรรค์ทั้งหลายก็ดี มันไม่ได้ส่วนเสียที่ ๑๖ ของสุขที่มาจากความสิ้นไปแห่งตัณหา”**. ถ้าเราแสวงหาความสุขอย่างโลก ๆ ในมนุษยโลก ในเทวโลก แล้วเราจะเป็นทาสคือเป็นทาสของอารมณ์ เป็นทาสของกิเลสตัณหา อย่างนี้ความสุขทำให้เราเป็นทาส.

ถ้าเราแสวงหาความสุขจากความสิ้นตัณหา สันอุปาทาน สันกิเลส นั้น เราไม่เป็นทาสของอะไร เราเปลื้องตัวออกจากความเป็นทาสได้. เพราะฉะนั้น

ท่านจึงว่าความสุขที่ได้จากกามารมณ์ในโลกนี้ หรือในสวรรค์ก็ตาม เทียบกันแล้ว ไม่ได้เสียวที่ ๑๖ ของความสุขที่เกิดมาจากนิพพานคือ หมดัตถุ, ความสุขที่เกิดมาจากความว่างจากตัฏฐ. คำว่า “เสียวที่ ๑๖” นี้เป็นภาษาบาลี; ภาษาทางธรรมบางคนอาจจะยังไม่ทราบ ขอให้ทราบไว้ แล้วจำไว้ด้วย จำไว้ตลอดกาลด้วย เพื่อฟังเรื่องอื่น ๆ ต่อไป มันง่ายดี.

ที่เขาเรียกเสียวที่ ๑๖ นั้น หมายความว่า : มันมีอยู่ส่วนหนึ่ง ส่วนนั้นแบ่งออกเป็น ๑๖ ส่วน, แล้วเอามาส่วนหนึ่งแบ่งออกเป็น ๑๖ ส่วนอีกทีหนึ่ง, แล้วเอามาเพียงส่วนหนึ่งแบ่งออกเป็น ๑๖ ส่วนอีกทีหนึ่ง, เอามาแบ่งเป็น ๑๖ ส่วนอย่างนี้เรื่อยไปจนครบ ๑๖ วาระ มันเหลืออยู่ก็มากน้อย นั้นแหละคือเรียกว่าเสียวที่ ๑๖. ความสุขทางกามารมณ์ไม่ได้ส่วนเสียวที่ ๑๖ แห่งความสุขที่เกิดมาจากความสิ้นไปแห่งตัณหา.

ถ้าอยากจะเอาชนะโลก ให้โลกมาอยู่ใต้ฝ่าเท้าเรา เราต้องสลัดความสุขที่ทำให้เราเป็นทาสของมันนั้นออกไปเสีย. มันเป็นหน้าที่ แม้ในทางจริยธรรมของคนทั่วไปที่จะต้องไม่เป็นทาสของอารมณ์ ไม่เป็นทาสของอายตนะ. เรียกภาษาโลก ๆ เป็นสุภาพบุรุษก็ว่า ไม่ควรเป็นทาสของอารมณ์. เดียวนี้สุภาพบุรุษสุภาพสตรีทั้งโลก นี้นิยมความเป็นทาสของอารมณ์ .หลงไหลในความสวยงามเอร็ดอร่อยแล้วจะเรียกว่าสุภาพบุรุษหรือสุภาพสตรีได้อย่างไร. สุภาพแปลว่า มีภาวะที่ดี=สุ—ดี ภาพ—ภาวะ มีภาวะที่ดี มีรูปร่างที่ดี มีลักษณะที่ดี.

การเป็นทาสของอารมณ์ของกิเลสนั้นมันสกปรกไม่น่าดู. ฉะนั้น แม้แต่เป็น **สุภาพบุรุษในโลกก็ต้องไม่เป็นทาสของอารมณ์** จึงจะมีหลักความมุ่งหมายทางจริยธรรมว่า เราจะเป็นสุภาพบุรุษที่ไม่เป็นทาสของอารมณ์ มีทุกสิ่งอยู่ได้

ผ้าเท้าเรา ไม่อยู่บนศีรษะเรา; แล้วนี่ละคือจุดมุ่งหมายของธรรมะ หรือปรัชญาของชาวพุทธ พุทธบริษัทต้องมีจุดมุ่งหมายทางธรรม ทางศาสนา ทางปรัชญาทางอะไรอะไรอยู่ที่นี้ อยู่ที่ว่าโลกต้องมาอยู่ที่ผ้าเท้าเรา เรียกว่าวิมุตติ ความหลุดพ้นจากโลก. นี้ก็เรียกว่าเป็นความสุขที่สูงสุดอยู่แล้วในทางจริยธรรม.

ข้อที่ ๑๐ มองดูต่อไปอีกนิตหนึ่งชั่วเวลาเล็กน้อยนี้ เราก็จะต้องดูว่า **โลกนี่คือสิ่งที่ต้องเป็นไปตามกฎแห่งกรรม** โลกนี่คือสิ่งที่ต้องเป็นไปตามกฎแห่งกรรม มีบาลีว่า *กมฺมุนา วตฺตตี โลกิ* — โลกย่อมเป็นไปตามกรรม. กรรมคือการกระทำ : โลกมีการกระทำอย่างไร ต้องเป็นไปตามผลของการกระทำอย่างนั้น.

เที่ยวในโลกมันบักันมาก มันก็มีผลคือว่ามีความทุกข์ทรมาน มีความยุ่งยากลำบากเพราะความบักันมาก เบียดเบียนกันทั้งโดยตรงและโดยอ้อม อิจจา ธิชยากันทั้งโดยตรงและโดยอ้อม พวกกันหันหลังให้ศาสนา หันหน้าไปหาอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูกอะไรๆ ที่เรียกว่าความสุขทางเนื้อหนัง; **หันหลังให้ศาสนา เพื่อหันหน้าไปหาเนื้อหนัง**; นี่เป็นคำดำที่หยาบคายที่สุดเ็นทางศาสนา แต่คนเที่ยวมันหันหน้าด้าน จึงไม่รู้สีกว่านี่เป็นคำดำ. ถ้าเราจะมีจิตใจอย่างพุทธบริษัทจะต้องถือว่านี่เป็นคำดำเหลือประมาณ ว่า “หันหลังให้ศาสนา หันหน้าไปหาเนื้อหนัง” เป็นคำดำเหลือประมาณที่จะกล่าวได้แล้ว.

โลกต้องเป็นไปตามกรรม นี่มองดูก็พอจะเห็นได้ว่ามันเป็นหลักวิทยาศาสตร์ ก็มีเหตุมีปัจจัย มันไม่ได้เกิดขึ้นมาเองลอยๆ มันจึงต้องเป็นไปตามอำนาจของเหตุของปัจจัย ฉะนั้นเราต้องรอบรู้เรื่องกรรมซึ่งมีเหตุและมีผล. กรรมนี่เป็นการกระทำ มันมีเหตุให้กระทำ พอกระทำอย่างนี้แล้วกรรมนั้นก็มีผล, กรรมกรรมนั้นพอกระทำลงไปอีก กรรมนั้นก็กลับเป็นเหตุให้เกิดผลอย่างอื่นขึ้นมาอีก.

กรรมก็เป็นสังขารเหมือนกัน กรรมมันจะเกิดขึ้นมาลอย ๆ ไม่ได้ มันต้องมีเหตุ อันใดอันหนึ่ง เช่นกิเลสเป็นต้น ให้ทำการม; กรรมกระทำลงไปแล้วมันก็กลายเป็นเหตุให้เกิดผลคือวิบาก; วิบากมันก็ย้อนมาส่งเสริมกิเลสอีก; กิเลสก็เจริญงอกงาม ส่งเสริมให้ทำการมอีก; กรรมก็ให้เกิดผลกรรมอีก; ผลกรรมก็ย้อนมาส่งเสริมกิเลสอีก; เรียก “**วัฏฏสงสาร**”.

การหมุนเวียนไปแห่งกรรม ผลกรรม และกิเลส : การอยากทำการม แล้วทำการม แล้วมีผลกรรม แล้วอยากทำการมเวียนอยู่อย่างนี้ อยู่ในวงกลมของวัฏฏสงสารอย่างนี้ นี่แหละคือโลก. เพราะฉะนั้น จึงว่า **โลกคือสิ่งที่ต้องเป็นไปตามกรรม** ตามกฎของเหตุและปัจจัย. เราต้องรอบรู้เรื่องนี เพื่อจะแก้ไขอย่าให้ต้องทนทรมาน เวียนว้ายไปในวัฏฏสงสารตามกรรม; แต่จะให้หลุดถึงภาวะที่เรียกว่าสังกรรมหรือหมดกรรม หรือดับสนิทไม่มีเหลือ คือนิพพาน.

ทั้งหมดนี้ เรายินดีรับเอาโลกในแง่ดี ก็ว่ามันมาให้เราแสดงความสามารถ อย่าหาว่ามันมีไว้สำหรับทรมานเลย : มีไว้สำหรับเป็นบทเรียนสำหรับจะทำทุกอย่างในแง่ของจริยธรรมนานาชนิดตั้งที่กล่าวมาแล้ว, สรุปแล้วให้สนใจในแง่ที่ทำให้มีความหวัง ว่า **มันเป็นสิ่งที่แก้ไขได้** และสิ่งทั้งหลายเหล่านี้มีเหตุมีปัจจัย เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ตามกฎของเหตุของปัจจัย. เมื่อเรารู้เรื่องกฎของเหตุปัจจัยดีแล้ว เราก็ควบคุมได้ เลยเป็นไปแต่ในทางที่น่าปรารถนา จนกระทั่งสูงสุดแล้ว ไม่ปรารถนาอะไร คือไม่มีกิเลสเพราะไม่มีกรรมและไม่มีผลกรรม; นี้เรียกว่า **ที่สุดของมนุษย์ไปจบอยู่ที่นั่น คืออยู่เหนือโลก** สังกรรมและอยู่เหนือโลก.

เราจะอยู่เหนือโลก เราต้องรู้จักว่าโลกมันคืออะไร อยู่ตรงไหน เป็นอย่างไร เราจึงจะสามารถอยู่เหนือโลกได้. เดียวนี้เรารู้จักโลกในลักษณะ

ต่าง ๆ กันอย่างนี้ ; แต่ที่เป็นความหวังที่สุดก็คือว่า มันเป็นกฎแห่งกรรม เราก็ทำให้ถูกต้องตามกฎแห่งกรรม : ละกรรมชั่วเสียทำกรรมดี ทำกรรมดีถึงที่สุดแล้วก็ทำกรรมที่จะเลิกล้างเสียทั้งกรรมชั่วและกรรมดี คือไม่ยึดมั่นถือมั่นเรื่องชั่วเรื่องดี : แล้วก็เป็นการดับสนิทแห่งตัวกู—ของกู เป็นนิพพานไม่มีความทุกข์ ไม่มีการเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร ; แล้วความหวังอันนั้นมันก็อยู่ใกล้ ๆ ที่นี้ ก็คือว่า **ที่ไหนมีความทุกข์ที่นั่นมีช่องทางที่จะดับทุกข์ ;** ฉะนั้น จงยินดีเผชิญกับความทุกข์ แล้วหาช่องทางที่จะดับความทุกข์นั้นเสีย. ที่ไหนร้อนก็จะต้องหาความเย็นที่นั่น คือดับความร้อนนั้นเสีย.

เดี๋ยวนี้ โลกคือของร้อนเป็นไฟ ไม่มีอะไรจะร้อนเป็นไฟยิ่งกว่าโลก เรา ก็หาความดับเย็นที่ตรงโลกนั่นเอง. แล้ว **พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า โลกและความดับโลกนั้นมันก็อยู่ในร่างกายเราที่ยาวประมาณวาหนึ่งนั่นทั้งเป็น ๆ** มันจึงไม่เหลือวิสัย ขอให้ไปคิดดู, ไปพิจารณาให้ดีกว่าในตัวคนที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้มีอะไรครบหมด จะเลือกเอาอะไรก็ได้ จะเลือกเอาความทุกข์ก็ได้ จะเลือกเอาความดับทุกข์ก็ได้ แต่ทางที่ตักคือใช้มันให้เป็นการปฏิบัติ เพื่อความดับทุกข์ เราก็จะได้สิ่งที่ตักที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้.

พุทธบริษัทมองดูโลกในทรรศนะอย่างนี้ จึงได้ทำตนให้เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานได้จริง. หวังว่าท่านทั้งหลายจะช่วยเอาไปคิดพิจารณา ช่วยกันทำโลกนี้ให้มันดีขึ้น คือให้มันเป็นไปในทางดีขึ้น สมตามความปรารถนาที่เราจัดให้มีการบรรยายที่นี้ทุกวันเสาร์ด้วยกันจงทุก ๆ คนเถิด.

ขอยุติคำบรรยายวันนี้ไว้เพียงเท่านี้.

สิ่งสำคัญของพุทธศาสนาในรูปภาษาธรรม.

— ๖ —

เสาร์ที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

อาตมาได้เลือกเอาเรื่องสำหรับพูดกับเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันมาพูดอีกตามเคย : วันนั้นจะได้พูดโดยหัวข้อตามที่ได้กำหนดไว้แล้ว คือเรื่อง **สิ่งสำคัญในพุทธศาสนาที่ได้กล่าวไว้โดยภาษาธรรม.** ทำไมจึงพูดโดยหัวข้อนี้ ที่พูดถึงสิ่งที่สำคัญในพุทธศาสนาพูดไว้โดย *ภาษาคน* แต่ต้องถือเอาตามความหมาย ตาม *ภาษาธรรม*? เพราะว่าคำพูดที่เกี่ยวกับหลักธรรมในพุทธศาสนานี้ มันเป็นเรื่องที่สูงที่สุด มีภาษาพูดเป็นของตัวเองเฉพาะ; แต่ที่มันก็พูดไม่ได้เสมอไป คือมันยากเกินไปบ้าง มันเข้าใจไม่ได้สำหรับคนทั่วไปบ้าง ก็ต้องพูดโดยภาษาที่คนธรรมดาพูด แต่ให้มีความหมายพิเศษแปลกออกไป เป็นความหมายของผู้ที่รู้ธรรม.

สิ่งสำคัญในพระพุทธศาสนา ก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าเรื่องการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ ที่เรียกว่าการประพฤติพรหมจรรย์ หรือว่าการเดินไปตามอริยมรรคมีองค์แปด; นี่คือสิ่งสำคัญที่สุดและสิ่งเดียวด้วยในพุทธศาสนา. มีความสำคัญในที่นี้หมายความว่า **มัน**เป็นของจำเป็นสำหรับเราทุกคน ที่จะต้องปฏิบัติให้สำเร็จ คือเดินให้สำเร็จ; แล้วปัญหานี้ก็เกิดอยู่จริง ๆ กับเราทุกคน แม้ว่าเราจะไม่รู้สึกตัว ก็ไม่บ่อยจะมีใครคิดนึกหรือมองเห็นว่า ชีวิตนี้มันเหมือนกับการเดินทาง เพราะว่าเขามัวแต่ที่จะเที่ยวไปหลงไหลมัวเมาในสิ่งอะไรต่าง ๆ แล้วหยุดชะงักอยู่ที่นั่น ชีวิตมันก็ไม่เป็นการเดินทาง. ไม่รู้สึกว่าเป็นการเดินทาง เพราะว่ามัวแต่เที่ยวหลงติดอะไรอยู่ตามทาง จนไม่รู้ว่ามีมันเป็น หนทางหรือกลางทาง. เขาพอใจอะไรเขาก็ทำอย่างนั้น ทำอยู่แต่อย่างนั้น แล้วก็ทำให้มันยิ่ง ๆ ขึ้นไปเสียด้วย. ตัวชีวิตแท้ ๆ แทนที่จะเป็นการเดินทางไปข้างหน้า ไปในทางที่สูงกว่าดีกว่า มันก็ไม่บ่อยจะมี. ข้อนี้ก็เนื่องจากเราไม่เข้าใจในความหมายที่ว่า **ชีวิตนี้เป็นการเดินทาง.**

เมื่อพูดว่า **ชีวิตเป็นการเดินทาง** แม้แต่เป็นคำพูดในภาษาคนธรรมดา มันก็ยังฟังไม่ถูกว่า **จะเดินทางกันอย่างไร** นั่นจึงต้องถือเอาความหมายในภาษาธรรม เพราะว่าคำชนิดนี้เป็นคำกล่าวอย่างภาษาธรรม. **ชีวิตเป็นของเดินทางเป็นการเดินทาง** นี่ก็เป็นการกล่าวอย่างภาษาธรรมไม่ใช่ภาษาคน. แล้วสิ่งที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนาว่าในภาษาธรรมอย่างนี้ด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้นความหมายที่เป็นภาษาธรรม มันมีอยู่ในภาษาคน ก็เลยต้องตีความหมายกันให้ถึงความจริง คือความหมายที่ลึกซึ้ง แล้วส่วนใหญ่ก็เป็นไปในรูปของการอุปมาคือ เปรียบเทียบ. เช่นว่าชีวิตเป็นการเดินทาง อย่างนั้นมันก็เป็นอุปมา; อุปมาชนิดนี้มีอยู่แล้วในพระพุทธภาษิต เป็นพระพุทธภาษิตตรง ๆ มีอยู่ในพระบาลี ในพระไตรปิฎก. แต่แล้วก็มีบ้างเหมือนกันที่ผู้รู้ในชั้นหลัง ได้ผูกขึ้นในทำนองเดียวกันเป็นอุปมาอย่าง

เดียวกัน แต่ก็ไม่ทิ้งหลักที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสอุปมา. ขอแต่ให้รู้ว่า คำกล่าวในภวชาธรรมที่เป็นอุปมาอย่างลึกซึ้งนี้ ก็เป็นพระบาลีพุทธภาษิตแทบทั้งนั้น ; มีที่เราพูดกันขึ้นในที่หลัง ตอนหลัง ๆ นั้นมันก็มีเป็นส่วนน้อย แต่แล้วก็แอบอิงอยู่กับพระพุทธภาษิตนั้น.

สิ่งสำคัญในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์เรา **ไม่ใช่อะไร**
นอกจากการทำความดีทุกข์. การทำความดีทุกข์ เราเปรียบเทียบเป็นอุปมา
 ได้หลายอย่าง : เป็นการเดินทางก็มี เป็นการอะไรก็มี หลายอย่างด้วยกัน ซึ่งจะ
 ยกตัวอย่างมาให้ดูสัก ๑๒ อย่างคือโหลหนึ่งพอดี. ^{นี้}ทั้งนี้ก็เพราะว่า ถ้าหากท่าน
 ทั้งหลายเข้าใจความหมายของคำพูดเหล่านี้โดยถูกต้องแล้ว จะมีประโยชน์มาก
 จะสะดวกมากในการที่จะพึงธรรมะ ศึกษาธรรมะ ปฏิบัติธรรมะต่อไปข้างหน้า.
^{นี้}ที่นี้สองฟังก์ ในขั้นแรกนี้จะยกหัวข้ออุปมานั้นมาพูด ก็พูดแต่โดยหัวข้อก่อน
 แล้วก็พูดรายละเอียดทีหลัง.

ข้อที่ ๑ ข้อที่สำคัญที่สุด ก็คือมีมากที่สุดที่ใช้พูดกัน ก็คือว่า **ชีวิตนี้**
เหมือนกับการเที่ยวเรือไปในทะเล เหมือนกับพ่อค้าเรือท่องเที่ยวไปในทะเลเพื่อ
 หาสิ่งที่ต้องประสงค์. สมัยก่อนนี้เห็นได้ง่าย เขาไม่มีรถไฟ ไม่มีเรือบิน มันมี
 เรือเดินทะเล เขาก็เที่ยวกันไปกระทั่งทั่วโลกได้เหมือนกัน ลงเรือไปในทะเลก็เพื่อ
 ไปหาอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีค่ามากที่สุดสำหรับเขา จนกว่าจะได้. พอได้แล้วก็
 หยุด, หยุดเล็กเที่ยว. ชีวิตของคนเราเหมือนกับลงเรือค้า เที่ยวไปค้าขายหาอะไร
 ที่ต้องการ คือเงิน ตามถิ่นต่างๆ จนกว่าจะหยุด.

ข้อที่ ๒ ชีวิตนี้เหมือนกับเดินทางไกล เดินทางบก เดินทางเท้าไป
 ที่เมือง ๆ หนึ่งที่เรียกว่าเมืองนิพพาน หรือเมืองอมตะก็แล้วแต่จะเรียก มันก็ต้อง
 เดินทางไกล ก็ไปด้วยความยากลำบาก. อริยมรรคมีองค์แปดเปรียบเหมือนกับ

เดินทางไกลก็ได้. คนจะเดินทางไกลต้องมีความรู้ เช่นแผนที่ ที่เราจะเดินไป ต้องมีการตระเตรียม ต้องมีการอารักขา ต้องมีเสบียงอาหาร ต้องมียานพาหนะ แม้ที่สุดแต่รองเท้าหรือร่ม นี้ก็เรียกยานพาหนะ จนกว่าจะไปถึงเมืองนั้น. ชีวิตนี้ก็เหมือนกันก็เดินทางวิญญาน เดินทางนามธรรม เดินอยู่ภายใน จนกว่ามันจะถึงจุดหมายปลายทาง. การปฏิบัติอริยมรรคมีองค์แปด เป็นการเดินทางอยู่ข้างใน.

ข้อที่ ๑ ชีวิตเปรียบเหมือนนกที่ออกไปสู่ฝั่งโน้น : แผ่นดินฝ่ายนี้มีแต่เรื่องร้ายกาจทั้งนั้น ก็อยากจะออกไปสู่ฝั่งโน้น. ฝั่งนี้เรียกว่า ตีระ ฝั่งโน้นเรียกว่า ปาระ; นิพพานเป็นชื่อของปาระ คือฝั่งโน้น, โลกียะเป็นชื่อของตีระ คือฝั่งนี้. แต่ว่าน้อยคนนักที่จะออกไปสู่ฝั่งโน้นได้ ส่วนมากก็วิ่งเลาะอยู่ตามฝั่งนี้ อย่างบทสวดมนต์ที่เราสวดกันอยู่ทุกวันนี้.

ข้อที่ ๔ ชีวิตเปรียบเหมือนออกจากโลกไปสู่โลกอสุร ฟังคุณล้ายว่า โลกนี้มันไม่ไหว จะไปสู่โลกอื่นคือโลกอสุร. ที่แท้คำว่า “โลกอสุร” แปลว่า เหนือโลก พ้นโลกไม่เกี่ยวกับโลก. โลกหรือโลกียะนี้มันเหลือทน ที่นี้ต้องการจะออกไปเสียจากโลก ไปสู่นอกโลก คือ โลกุตตระ. นี้ก็เรียกว่า ๔ อย่างที่กล่าวมานี้ เป็นเรื่อง “ไป” ชีวิตไม่ได้หยุดนิ่ง เป็นชีวิตที่ ไป - ไป - ไป ฯลฯ เทียบเรือไปในทะเล ไปหาที่ต้องการ หรือว่าเดินทางไกลไปสู่เมืองนิพพาน หรือว่าออกไปเสียจากฝั่งนี้ไปสู่ฝั่งโน้น หรือออกไปเสียจากโลกไปสู่โลกุตตระ.

ข้อที่ ๕ บุปมาอีกงวักหนึ่ง เป็นเรื่องจะได้จะเอาอะไร เช่นเปรียบชีวิต หรือการปฏิบัติธรรมเหมือนกับการทำนา. การทำนาทุกคนรู้จักดีว่าทำอย่างไร. แต่ทำนาตามแบบของพระพุทธเจ้ายังไม่รู้จัก เป็นการทำนามที่มีอมตะเป็นข้าวเปลือก. เนื่องจากมีคนที่ถือว่าพระพุทธเจ้า ทำนองคำใส่หน้า ว่าดีแต่กิน ไม่เห็นทำอะไร.

พระพุทธเจ้า ท่านบอกว่า ท่านก็ ทำนา เหมือนกัน ทำนาที่มี อมตะ เป็นผล, มี สรัทธา เป็นข้าวพืช เป็นข้าวกล้า เป็นเม็ดข้าวพืช, มี ตบะ เป็นน้ำฝน, มี บัญญา เป็นตัวไถสำหรับไถนา เพราะมันคม, มี หิริ ความละอายบาปที่ทำให้งามเป็นงอนไถ, มี โฉ เป็นเชือกชักไถ มีครบทุกอย่างเหมือนกัน แล้วมีการ บรรลุผล^๕ เป็นการสิ้นสุดการทำนา หยุดการทำนา ได้ผลเป็นข้าวเปลือก เป็นอมตะ. ถ้าพูดอย่างนี้กับคนทำนา เขาเข้าใจได้ง่าย. ตาพราหมณ์คนนั้นกำลังไถนาอยู่ พระพุทธเจ้าท่านแกล้ง ท่านทรงแกล้งเข้าไปให้มันตำเล่น แล้วท่านก็ตอบคำถาม^๕. นี้เรียกว่าชีวิต^๕นี้เป็นการทำนา การปฏิบัติตามมรรคมืองค์แปด^๕เป็นการทำนา จนกว่าจะได้ข้าวเปลือกเป็นอมตะมา

ข้อที่ ๖ ว่า **ชีวิต^๕นี้เหมือนกับการรักษาตนให้หายจากโรค** คนที่เป็นโรคร้ายไข้เจ็บอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ก็พยายามรักษาตนให้หายจากโรค; แต่คนนั้นมันเป็นโรคทางกาย อย่างดีก็เป็นโรคทางจิต ไปโรงพยาบาลธรรมดาไปโรงพยาบาลโรคจิต แล้วก็ไปรักษาให้หาย. แต่โรคที่ร้ายนั้นคือโรคทางวิญญาณ ต้องไปโรงพยาบาลของพระพุทธเจ้า. โรคทางวิญญาณ ก็คือความโลภ ความโกรธ ความหลง อะไรเหล่านี้ที่มันเสียบแทงแผลนอย่างยิ่ง ทนทรمانอย่างยิ่ง ต้องไปหาโรงพยาบาลของพระพุทธเจ้า แล้วรักษาให้โรคนั้นหายไป. เปรียบชีวิต^๕นี้ก็เหมือนกับการรักษาตนให้หายโรค เพราะเราเกิดมาก็มีโลภะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้นอกงามขึ้นมาเรื่อยก็เป็นโรคที่เจริญขึ้นเรื่อย ก็หาทางรักษาให้หายไป. ชีวิต^๕ ก็เหมือนการรักษาตนให้หายจากโรค.

ข้อที่ ๗ ว่า **ชีวิต^๕นี้เหมือนกับการถอนลูกศรที่กำลังเสียบอยู่** คือว่าใครคนหนึ่งถูกลูกศรเสียบอยู่ที่ตัว ก็ต้องรีบพยายามอย่างยิ่งที่จะถอนออกมาเสีย แล้วก็รักษาแผลให้หายเสีย; อย่าไปมัวโง่ไปเที่ยวถามอยู่ว่าใครยิงกู ยิ่งเพราะ

เหตุไร, มันเอาอะไรทำลูกศร, มันเอาอะไรทำสายศร, นั่นมันเป็นความคิดที่จะคิดไปโง่ๆ เสียเวลาเปล่า. มันต้องรีบคิดรีบทำไปในทำนองว่า จะเอาออกได้อย่างไร จะรักษาหายได้โดยเร็วอย่างไร. อย่าไปมัวโง่ถามว่า วิญญาณมีหรือไม่มี ตายแล้วอะไรไปเกิด เกิดด้วยอะไรอย่างไร มันเป็นคำถามที่โง่ๆ ไปมัวคิดเรื่องที่ไม่จำเป็น. ต้องมีคำถามว่า มันเกิดอยู่แล้วอย่างนี้ มันมีปัญหาคืออะไร จะแก้ปัญหานี้อย่างไร; มันมีความทุกข์ มันจะต้องดับทุกข์ ทุกข์มันเกิดจากอะไร ก็ต้องแก้ที่นั่น. ไม่ต้องมัวถามว่าตายแล้วเกิด, หรือไม่เกิดเป็นต้น มันควรจะถามว่าที่เกิดอยู่นี้ทำอย่างไร. ถ้าทำให้เสร็จเรื่องมันก็จบ. ถ้าทำเสร็จก็รู้ว่าดับทุกข์อย่างไร ดับได้แล้วมันดับตัวกู — ของกูหมด ดับตัวคนเสียหมด ไม่มีใครเกิด ไม่มีใครตาย; นั่นปัญหาเรื่องเกิดเรื่องตายมันก็สูญหายไปเลย เหลือแต่ว่ามีความทุกข์ แล้วก็ดับทุกข์เสียได้. นี่แหละชีวิตนี้เหมือนการถอนลูกศรที่กำลังเสียบอยู่ที่ตัว เรามีหน้าที่ถอนออกให้ได้เท่านั้น.

ข้อที่ ๘ ชีวิตเหมือนกับการดับไฟที่ไหม้อยู่ที่ศีรษะ นี้ก็คล้ายกับ

ที่แล้วมา เพียงแต่เขาเปรียบเป็นไฟที่กำลังไหม้อยู่บนศีรษะ นี่ก็เพื่อให้มองเห็นว่าเป็นเรื่องรีบด่วนเหลือเกิน รีบด่วนอย่างยิ่ง อย่าไปมัวรอช้าอย่างอื่น ต้องรีบดับไฟที่ไหม้อยู่ที่ศีรษะ. ไฟนี้มีความหมายร้อน ร้อนก็คือ โลภะ โทสะ โมหะ อีกนั่นแหละ : รากค์คินา ร้อนด้วยไฟ คือราคะ โทสค์คินา ร้อนด้วยไฟ คือโทสะ โมหค์คินา ร้อนด้วยไฟ คือโมหะ; หมายถึงมันร้อนมันเผา. ส่วนลูกศรนั้นหมายถึงเสียบแทง มันต่างกันเพียงความหมายที่ว่าร้อนหรือเสียบแทง; แล้วก็ต้องรีบดับโดยไม่ต้องไปมัวค้นว่าต้นไฟอยู่ที่ไหน ใครมันจุด; นั่นไว้ทีหลัง หรือไม่ต้องก็ได้ ดับไฟให้ได้แล้วอย่าให้มันลุกขึ้นมาได้อีกก็พอแล้ว.

ข้อที่ ๙ ชีวิตนี้เปรียบเหมือนการพยายามติดตามฆ่าอักษัณมาร ยักษ์

มารในภาษาคนมันก็รู้จักอยู่แล้วในนิยายนิทานว่ามีอยู่อย่างนั้น ๆ ติดตามกันด้วยความยากลำบาก อุบายฉลาดฆ่าอักษัณมารสำเร็จไปได้; แต่ความหมายทางภาษาธรรมนั้นมันก็จะเอียง เพราะอักษัณมารนี้ยังไม่รู้อยู่ที่ไหนด้วยซ้ำไป จะไปฆ่ามันอย่างไร. กิเลสมาร ชันธมาร สังขารมาร มัจจุมาร เทวปุตตมาร ล้วนแต่เป็นมารทั้งนั้น. กิเลสก็เป็นมาร, ร่างกายตามธรรมชาติก็เป็นมาร, ผลกรรมก็เป็นมาร, ความตายก็เป็นมาร, เทวดาอีกประเภทหนึ่งก็เป็นมาร เทวดาประเภทนี้หมายถึงกามารมณณ์มันเป็นมาร. เมื่อเราไม่รู้จักมาร มันก็เป็นมารเสียเอง ตัวเองก็เป็นมารเสียเอง จะไปฆ่ามารอะไรได้. ฉะนั้นเป็นหน้าที่ที่จะต้องรู้จักมารและเครื่องมือเครื่องใช้อุบายวิธีที่จะฆ่ามาร. ชีวิตนี้มันเหมือนกับการพยายามติดตามฆ่ามาร มิฉะนั้นมารก็จะเจริญงอกงามมากขึ้น ๆ. นี้ให้รู้จักว่ามารอยู่ที่ตรงไหนคืออะไรบ้าง. อุปมาเรื่องมารนี้เขียนเป็นนิยายกันสนุกสนานมาก.

ข้อที่ ๑๐ สูงขึ้นไปในทางธรรม **ชีวิตนี้เปรียบเหมือนการทำลาย**

เปลือกหุ้มฟองไข่ ออกจากที่มีคมมาสู่ที่สว่าง. ฟองไข่ไก่ ไข่เป็ด ไข่นกอะไรก็ตามมันหุ้มสัตว์ตัวเล็กๆ ไว้ในไข่นั้น ถ้าสัตว์ตัวเล็กๆ นั้น ทำลายเปลือกฟองออกมาไม่ได้ มันต้องตายแน่ มันต้องตายอยู่ในเปลือกไข่; แล้วมันก็ได้ตายไปเป็นส่วนมากเหมือนกัน. สำหรับคนเราเปลือกฟองไข่นั้น คืออวิชชา พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างนั้น. พระพุทธเจ้าท่านเป็นบุคคลแรก เป็นลูกไก่ตัวแรกที่ทำลายเปลือกฟอง คืออวิชชา ออกมาได้; นี้เป็นพุทธภานิตที่ท่านตรัสเอง ไม่ใช่ที่เราพูด. อวิชชาเป็นเปลือกหุ้มเหมือนกับเปลือกไข่หุ้มลูกไก่ในฟองไข่ มันก็ใช้ปากมันออกมาให้ทะลุ ไข่ทำดีบให้แตกออกไป มันออกมาได้ นั้นแหละคือผู้สามารถทำลายเปลือกฟองไข่ คืออวิชชา. ผิดกันแต่ว่าพระพุทธเจ้าเป็นตัวแรก ท่าน

เรียกพระองค์เองว่า **ลูกไก่ตัวที่ที่สุด** ที่สามารถออกเป็นตัวอย่างเป็นตัวแรก แล้วก็มีลูกไก่มากมาย ทำได้ตามอย่างออกมาเป็นพระอรหันต์อีกมาก.

เดี๋ยวนี้ คนเราไม่รู้สักตัวว่า เรา^{นี้}กำลังอยู่ในเปลือกฟองไข่ก็เลยอวดคียกหูชูหางอย่างนี้^{อย่างนี้} มันหา^{รู้}ไม่ว่ามันกำลังอยู่ในเปลือกฟองไข่. ที่เรานั่งนอนยืนเดิน ทำอะไร^{วุ่น}ไปหมดอยู่^{เดี๋ยวนี้} มันอยู่ในเปลือกฟองไข่อย่างไรไม่รู้; อวิชชา^{มัน}ห่อหุ้มไว้อย่างไร เป็นไป^{ใน}อำนาจของอวิชชา ค้นหา อยากรู้ก็^{ไม่รู้}ทั้งนั้น; ฉะนั้น ส่วนมากที่^{ที่สุด}มันจึงตายอยู่ในเปลือกฟองไข่ ตลอดชีวิตตั้งแต่เกิดมาจนเข้าโลงไป มันมีอาการเหมือนกับตายอยู่ในเปลือกฟองไข่จนตลอดชีวิต. ชีวิตที่เป็นการทำลายเปลือกฟองไข่ออกมาได้^{นั้น}นับว่าประเสริฐ เป็นอุปมาที่เป็นธรรมะมาก^{ขึ้น}.

ข้อที่ ๑๑ ที่สูงขึ้นเป็นธรรมะยิ่ง^{ขึ้น}ไปคืออุปมาที่ ๑๑ ว่า **ชีวิตนั้น** เหมือนกับการหาจุดเย็นที่สุด^{ใน}กลางเตาหลอม. ขอให้^{นี้}นึกถึงเตาหลอม หลอมเหล็ก หลอมอะไรก็ตามใจ มันต้องใช้ความร้อนสูงมากมันจึงจะทำให้โลหะละลายได้ แล้วเขาบอกให้หาจุดเย็นที่สุดตรงจุดศูนย์กลางของเตาหลอม ก็ลองหลับตามองเห็นภาพเตาหลอมขนาดใหญ่ หลอมเหล็กที่ละลายกัน มันใหญ่เท่าไร? มันร้อนเท่าไร? แล้วก็หาจุดเย็นที่สุดศูนย์กลางเตาหลอมได้^{อย่างไร}. นั่นมันเป็นเรื่องวัตถุ ส่วนเรื่องของจิตใจ^{นี้}เราต้องรู้ว่า สัตว์ที่เวียนว่ายอยู่^{นี้}มันเหมือนกับอยู่กลางเตาหลอม คือว่าโลกทั้งโลกใหญ่เท่าไรก็ตามใจ รู้เอาเองก็^{แล้ว}กัน ว่าโลกทั้งโลกมันเป็นเตาหลอม แล้วมันเต็มไปด้วยไฟ คือโลหะ โทสะ โมหะ. ยิ่งสมัย^{นี้}แล้วไฟร้อนจัด^{ขึ้น}ทุกที.

สมัยปัจจุบัน^{นี้}ความเจริญก้าวหน้าแบบใหม่ของเขา^{นี้}ก็คือ ทำโลกให้เป็นเตาหลอมมากขึ้นทุกที. ถ้าเราไม่มีปัญญาจะต่อสู้ เราจะสุกไหม้อยู่^{ใน}เตาหลอม

นั้นแหละ แต่ถ้าเรามีปัญญาของพระพุทธเจ้า หรือหลักของพระศาสนามาช่วยเรา ก็หาพบจุดเย็นที่สุดท่ามกลางเตาหลอม; ยิ่งร้อนเท่าไรยิ่งเย็นเท่านั้น ก็มันเท่ากัน : ไฟดวงน้อยๆ เราดับมันลงไป มันก็เย็นน้อยๆ, ไฟดวงใหญ่ดับได้มาก มันก็เย็นมาก, ไฟใหญ่ที่สุด ดับได้ มันก็เย็นที่สุด. เพราะฉะนั้นไม่ต้องกลัว มันจะร้อนเท่าไรก็ตามใจ เราดับได้มันก็เป็นเรื่องเย็นที่สุด. มันอยู่ที่ตรงกลาง ท่ามกลางความร้อนที่สุด ความเย็นที่สุดมันอยู่ที่นั่น. แต่เดี๋ยวนี้มันไม่ปรากฏ เพราะว่ามันเป็นความร้อนอยู่ เราจึงดับไม่ได้ พอดับได้มันก็เป็นความเย็นที่สุด อยู่ที่ตรงนั่นเอง ไม่ต้องไปหาที่อื่น.

ที่สวนโมกข์^๕ เรามีสัญลักษณ์ข้อเท็จจริงข้อ^๕ ที่ว่ามะพร้าว นาฬิกา^๕ อยู่กลางทะเล^{๕๕} : ทะเล^{๕๕}คือวัฏฏสงสารที่เวียนไปตามอำนาจของกิเลส เป็นของร้อน, มะพร้าว นาฬิกา^๕คือนิพพานอยู่ตรงจุดศูนย์กลางของวัฏฏสงสาร หรือทะเล^{๕๕}. หยุต^{๕๕}ไม่ทำ^{๕๕}ให้มัน^{๕๕}เป็น^{๕๕}ข^{๕๕}ง^{๕๕} คือเดี๋ยวเหลว—เดี๋ยวแข็ง เดี่ยวดี—เดี่ยวชั่ว เดี่ยวบุญ—เดี่ยวบาป เดี่ยวสุข—เดี่ยวทุกข์ เดี่ยวอะไรสลัดกันไป อย่าให้มันเป็นอย่างนั้น มันก็หยุคและเย็น อยู่ที่ตรงนั่นเอง. ความร้อนมันก็อยู่ตรงที่ความเย็น. ความเย็นมันก็อยู่ตรงที่ความร้อน : เอาความร้อนออกไป ความเย็นก็อยู่ที่นั่น; ความเย็นออกไปความร้อนเข้ามา มันก็อยู่ที่นั่น.

สภาพที่ตรงกันข้ามอย่าง^๕นี้ ถือว่ามันอยู่ที่นั่นโดยไม่ต้องแยกกันไว้คนละทาง. ถ้าเอาไว้คนละทางจะหาไม่พบ คือถ้าเอาพระนิพพานไปไว้เสียทิศหนึ่ง แล้วเอาวัฏฏสงสารไปไว้ทิศหนึ่ง อย่าง^๕นี้มันไม่มีวันหาพบทั้งสองอย่าง; แล้วโดยแท้จริงมันอยู่ในใจของคน. ใจของคน เดี่ยวเป็นวัฏฏสงสาร เดี่ยวเป็นนิพพาน, เดี่ยวเป็นวัฏฏสงสาร เดี่ยวเป็นนิพพาน; สลัดกันอยู่อย่าง^๕นี้ อยู่ที่ใจนั้น. แล้วแต่ว่าการปรุงแต่งมันจะมีขึ้นอย่างไร. ถ้ามีการปรุงแต่งขึ้นมากก็เป็นวัฏฏสงสาร

ร้อนไป ถ้าหยุดการปรุงแต่งเสีย มันก็เย็นอยู่ที่นั่น ฉะนั้น จึงอุปมาเหมือนกะว่า
ทำนทั้งหลายจงหาจุดเย็นท่ามกลางเตาหลอม.

ข้อที่ ๑๒ อุปมาสุดท้ายนี้พูดว่า ชีวิตนี้ **หาให้พบเพชรที่มีอยู่แล้ว
ที่หน้าผาก.** มันมีคนโง่ไปเที่ยวหาเพชร มันก็หาไปจนตายมันก็ไม่พบ เพราะว่า
เพชรมันอยู่เสียที่หน้าผากของคน ๆ นั้น. นี่เป็นอุปมาทางวัตถุทางภาษาคน แต่
ความหมายในทางภาษารธรรมมันมีอยู่ว่า ในร่างกายนี้ มันมีความดับทุกข์ หรือ
นิพพานอยู่แล้ว คู่กันกับความทุกข์. ที่นี้เรามันมองไม่เห็น ด้วยอำนาจอวิชชา
จากความโง่เขลา มันมองไม่เห็นทั้งที่มีมันมีอยู่แล้ว เหมือนกับว่ามันมีอะไรอยู่ที่
หน้าผาก แล้วมองไม่เห็น. ถ้าเอาอวิชชาหรือความโง่เขลาออกไปเสีย มันก็จะว่า
อ้าว, มันอยู่ที่ตรงนี่เอง มันใกล้เสียยิ่งกว่าใกล้. ฉะนั้น ชีวิตที่แท้จริงนั้น ถ้าทำ
ให้ดีแล้ว มันเหมือนกับหาให้พบเพชรที่มีอยู่แล้วที่หน้าผาก มันไม่ยากเย็นลำบาก
มันไม่เหลือวิสัย มันไม่อะไรเลย. แต่ถ้าหาไม่เป็นแล้วมันยิ่งกว่าเหลือวิสัยนะ กิตุ.
บางทีแว่นตาสวมอยู่แต่ ๆ มันลืมไป ก็เที่ยวหาแว่นตา อย่างนี้ก็ยังมี. เรื่องจะหา
นิพพานมันก็เหมือนกัน ต้องใช้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ที่เพียงพอ มันก็จะหา
พบง่าย ๆ เหมือนกับหาพบเพชรที่อยู่หน้าผาก.

นี่เท่าที่ยกมาให้ดูเป็นตัวอย่างก็มากแล้วทั้ง ๑๒ อย่าง พอทันที. ใน
๑๒ อย่างนี้ ให้เอาไปพิจารณาดูให้ดี มันก็จะตรงเรื่องของเราเข้าสักอย่างเป็นแน่.

ที่นี้ จะบอกเคล็ดอันสุดท้ายให้ ซึ่งจะเรียกว่าอุปมาหรือ เคล็ด หรือเรียก
อะไรก็ได้ ว่า **“อยู่เฉย ๆ ดีกว่า ไม่ต้องทำอะไร”** อย่าทำอะไรขึ้นมา อย่าสร้าง
อะไรขึ้นมา กำนี้ฟังยาก นักปราชญ์ราชบัณฑิตในกรุงเทพฯ หลายคนฟังไม่ถูก คำ
อาตมาอยู่เรื่อย. ที่ว่า “อยู่เฉย ๆ ไม่ต้องทำอะไร” มันมีความหมายพิเศษ ; บอกแล้ว

ว่าเป็นภาษาธรรมไม่ใช่ภาษาคน. ในภาษาคน การอยู่เฉยๆ คือไม่กระตุกกระติก ไม่เคลื่อนไหวมือเท้าอะไร นี่ก็คือไม่ทำอะไร; แต่**ในภาษาธรรมนั้น คำว่าอยู่เฉย ๆ นั้น คือว่าอย่าให้สังขารปรุงแต่งอะไรขึ้นมา.** อย่าปรุงแต่งตัวกู—ของกูขึ้นมา อยู่เฉยๆ เสีย อย่าให้ความคิดเกิดปรุงแต่งเป็นตัวกู—ของกูขึ้นมา อยู่หนึ่งๆ อยู่เฉยๆ อยู่ว่างๆ. หรือจะพูดอีกทีว่า รักษาสภาพเดิมแท้ไว้ชั เพราะพระพุทธรเจ้าท่านก็ตรัสว่า *ปกสฺสรมิถิ ภิกฺขเว จิตฺตํ* — จิตนี้มีธรรมชาติเป็นประภัสสร คือไม่มีกิเลส ไสกระ้างอยู่, ไม่มีตัวกู ไม่มีของกูอยู่ในความรู้สึกนั้น; *อาคนฺตฺเกหิ อูปกิเลเสหิ อูปกิลฺลิจิ* — แต่จิตมันเปลี่ยนไปสู่ความมืดมัวเศร้าหมอง เพราะว่ามีอาคันตุกะ คือกิเลสเข้ามาแทรกแซง. ^๕นี้หมายความว่ากิเลสนั้นมัน ถูกปรุงขึ้นมาเป็นของใหม่ เรียกว่าอาคันตุกะ; ถ้าเราอย่ารับเอาของใหม่ คงเหลือไว้แต่ของเก่า มันก็ประภัสสรอยู่ตามเดิม. ฉะนั้น อยู่หนึ่งๆ อย่าชุกชอน อย่าแสไปหาเรื่อง ให้เกิดการปรุงแต่งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เป็นตัวกู—ของกูขึ้นมา. ^๕อันสุดท้ายจะเรียกว่า ข้อที่ ๑๓ ก็ได้ ว่าอยู่เฉยๆ อยู่เฉยๆ **ชีวิตนทเทหิจริงอยู่เฉยๆ ก็เป็นความคับทุก** เป็นการถึงสิ่งที่ควรถึงคือนิพพาน. ยิ่งเดินยิ่งไม่ถึง ยิ่งอยู่เฉยๆ ยิ่งถึง; ยิ่งเอายังไม่ได้ อยู่เฉยๆ ยิ่งได้; นี่เป็นอุปมาอย่างนี้.

^๕มันมี **บัญญัติหนักอยู่ที่ว่าทำอย่างไรจึงจะเฉยได้** มันเฉยไม่เป็น มันคอยแต่จะสัปคนอุทรอยู่หนึ่งไม่ได้ ปรุงแต่งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย อยู่เรื่อย ตัวกู—ของกูมันคันคองอยู่เรื่อย มันกระวนกระวายอยู่เรื่อยหนึ่งไม่ได้ เฉยไม่ได้. ^๕ถ้าใครชอบอุปมานักศึกษาในแง่ของความเฉย ทำอย่างไรจึงจะเฉยได้ แล้วเรื่องมันก็หมด บัญญัติมันก็หมด.

ใครสนใจในแง่การเดินทาง ก็ศึกษาเรื่องวิธีการเดินทาง เดินให้มันถูกต้อง
ใครสนใจในเรื่องการทำนา ก็สนใจวิธีทำนาอมตะนี้ให้มันถูกต้อง

มันก็ได้ผลเป็นข้าวเปลือกอมตะ. ใครมองในแง่ร้ายว่าชีวิตนี้เหมือนกับไฟไหม้ที่ระลอกครเสียบออกหรืออะไร ก็สนใจศึกษาวิธีที่จะดับไฟเสีย หรือจะถอนออกมาเสีย, ที่จะดับเสีย ใครรู้สึกเรื่องเป็นเหมือนมารก็ฆ่ามารเสีย. ถ้าละเอียดสูงขึ้นไปในทางธรรมถึงกับว่า เพราะอวิชชา ก็ฆ่าอวิชชาเสีย ก็หาจุดเย็นท่ามกลางความร้อนคือกิเลส หรือโลกที่กำลังกลุ้มไปด้วยกิเลส. คนฉลาดเพียงไม่กี่คนในหมู่มนุษย์ทั้งหลายก็หาพบได้ที่หน้าผาก; ทุกๆ อย่างหาพบได้ที่หน้าผาก.

รวม ๑๒ ข้ออย่างนี้ ใครชอบข้อไหนก็เอาข้อนั้นไปนึก ให้เข้าใจแจ่มแจ้งในความหมายนั้น แล้วในที่สุดก็ไปพบกันเอง ก็คนหรือว่ากัณฐิ วิธินั้นก็ตามที่เถิด ในที่สุดก็จะไปพบกันที่จุดหนึ่ง คือปลายทาง คือความไม่มีทุกข์ หรือความดับทุกข์เสียได้.

สำหรับวันนี้ก็อยากจะพูดอุปมาที่ ๑ เป็นหลัก เพราะว่ามันกินความกว้าง กรอบคลุมไปทั่วทั้งพระคัมภีร์ทั้งหมด คือเรื่องที่ว่า **ชีวิตนี้เหมือนกับการเดินทางไปในทะเล** อย่างที่พูดแล้วในอุปมาที่ ๑ จะชอบหรือไม่ชอบลองฟังก็แล้วกัน ก็ให้มองด้วยสติปัญญา หากความหมายในทางภาษาธรรม จากคำพูดที่เป็นโลก ๆ :

สมมุติว่าคน ๆ หนึ่งเป็นนายอุปาทาน เป็นลูกของอวิชชา มีชื่อว่า "ตัวกู-ของกู" นายตัวกู-ของกู คนนี้แหละมันอยากรวย เหมือนที่เขาอยากกันทุกคนมันก็อยากรวย อยากดิบอยากคืออยากพิเศษ เห็นว่าความรวยมันช่วยได้ก็อยากรวยก็เลยไปค้าเรือ. คน ๆ นั้นมันก็ลงเรือลำใหญ่ไปค้าในทะเลอย่างที่เขาที่ทำกันโดยมาก เช่นอยู่อินเดียมาค้าทางสุวรรณภูมิ เอาทองคำกลับไปอินเดียแยะจนที่นั่นหมดไปมาก ไปอยู่เสียที่อินเดีย. ถ้าเรือมันก็ต้องไปในทะเล ไม่เหมือนค้าบนบก เพราะว่าเรือมันต้องลอยไปในทะเล ในมหาสมุทรที่เว้งว่างกว้างใหญ่. ความหมายของ

คำว่าทะเลมีอยู่มากก็ต้องเผชิญภัย ภัยหลายๆ ชนิด เช่นว่าโจรสลัดบ้าง หรือว่าพายุร้ายบ้าง หรือว่าสัตว์ร้ายในทะเลบ้าง นึกเห็นกันอยู่. ถ้าเรือของแกก็แตกแล้วแตกอีก ส่วนตัวแกมันก็ไม่รู้จักตาย. อวิชา อุปาทานยังเหลืออยู่เพียงใด ตัวกู-ของกู มันก็ไม่รู้จักตาย เรือแตกแล้วแตกอีกมันก็หาเรือใหม่ไม่ได้ มันก็เปลี่ยนเรือเรื่อย สิ้นค่านี่ไม่คุ้มมันก็เปลี่ยนสินค้าอื่นได้ มันก็หาสินค้าที่ดีๆ ที่เป็นกุศล เป็นมหากุศลอะไรไปตามเรื่อง มากำกันใหม่ เปลี่ยนแล้วเปลี่ยนอีก เปลี่ยนแล้วเปลี่ยนอีก; เตียวฆาตทუნ เตียวไต่กำไร เตียวฆาตทუნ เตียวไต่กำไร สลับกันไปมันก็ทำได้ แล้วคอยจ้องโอกาสร่ำไป; หนักๆ เข้า มันซักจะเบือเหมือนกัน ทะเลที่กว้างขวางไม่มีที่สิ้นสุด แล้วเรือก็แตกแล้วแตกอีก เผชิญภัยแล้วเผชิญภัยอีก.

ครั้งหลังนี้ ปรากฏว่าเรือแตกต้องว่ายน้ำ แกก็ว่ายน้ำ เผอิญมันว่ายน้ำไปทิศทางหนึ่ง มันเกิดไปพบเกาะแห่งหนึ่ง มันก็ขึ้นไปบนเกาะ เมื่อเกิดไปพบสิ่งที่ทำให้จิตใจเปลี่ยนหมด ก็เกิดไม่อยากจะ ไม่อยากเป็น ไม่อยากมีอะไร; ตัวกู มันก็เกิดเอือมระอาตัวเอง ไม่อยากจะ ไม่อยากเป็น ไม่อยากเอาอะไรขึ้นมา เพราะที่นั่นมันมีน้ำอมฤตให้กิน พอกินน้ำอมฤตเข้าไปแล้วมันเปลี่ยนจิตใจหมด มันก็ไม่อยากจะไปหาเรือลำใหม่ สินค้าอันใหม่ มันไม่อยากจะ; มันก็เลยหยุดสลายตัวเสียที่นั่น. นี่เรื่องโดยใจความมันมีอย่างนี้.

ชีวิตของคนเรานั้นเป็นอย่างนี้ได้อย่างไร ก็ลองคิดดู ที่นั่งๆ กันอยู่ที่นี้ ทุกคนมันก็มีชีวิต และชีวิตก็มีลักษณะอย่างนี้ เหมือนกับการเดินทางไปในทะเล เตียวกำชายฆ่าแล้วฆ่าอีกจนกว่าจะพบสิ่งที่มันทำให้หยุด เบื่อระอาที่จะทำอย่างนั้นอีก. เตียวนี้เรากำลังอยู่ในสภาพอย่างไร หยุดหรือยัง เบื่อหรือยัง หยุดได้หรือยัง หรือว่ากำลังว่ายน้ำทะเล หรือว่ากำลังนั่งอยู่บนเรือ เตียวกำชายอยู่เมื่อนั้นเมื่อนั้น หรือว่าเรือแตกเที่ยวลอยคอยู่ ไปคิดเอาเองก็แล้วกัน.

เดี๋ยวนี้ อยากจะอธิบายให้เห็นโดยรายละเอียดออกไปอีก สำหรับจะได้ไปคิดให้เข้าใจ **สิ่งที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา** ที่พูดไว้โดยภาษาคน แต่มีความหมายเป็นภาษาธรรม. ถ้าถือเอาตามความหมายในภาษาคนแล้วไม่ได้เรื่อง ไม่ได้ราว เป็นเรื่องบ้า ๆ บอ ๆ เลอะเทอะ ; ถ้าพูดในภาษาธรรมแล้วมีเรื่องมาก และน่าสนใจด้วย. นี้ถ้าจะให้เข้าใจก็ลองใคร่ครวญต่อไปตามที่จะวิชันนำให้ฟังตามหัวข้อของการบรรยายวันนี้ :—

นายอุปาทานมันเป็นลูกของอวิชา. อุปาทานคือความสำคัญมันหมายความว่านั่น ว่าเป็นตัวกู—ของกู นายคนนี้เป็นลูกของอวิชา ก็เพราะว่าถ้าไม่มีอวิชาแล้ว นายคนนั้นไม่มีทางจะเกิด จึงว่ามันมีพ่อเป็นอวิชา มีแม่เป็นตัณหาก็คือมาเป็นอุปาทานมีนามว่า “ตัวกู—ของกู” ก็คือกลุ่มสังขารทั้งหมด ทั้งกลุ่มนี้. เราเข้าใจว่าสิ่งใดเป็นตัวกู เป็นของกู ก็คืออันนั้นแหละ ที่เป็นลูกของอวิชาและตัณหา.

ที่ว่ามันไปเที่ยวค้าหาเรือ เพราะมันอยากตามความต้องการของแม่ของมันคือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. เพราะมันมีอวิชา มันโง่ มันไม่รู้ ว่าสิ่งเหล่านี้ไม่ควรจะอยากเลย ; ไปอยากเข้าด้วยอวิชาเมื่อไร ก็มีความทุกข์เมื่อนั้น. นี้เราก็อีกอยากกันอยู่ด้วยอวิชา อยากอย่างนั้นอยากอย่างนี้ แล้วได้เป็นทุกข์ทุกที. ส่วนที่อยากด้วยสติปัญญาด้วยญาณทัสนะนั้น อยากไม่เป็นต้องการไม่เป็น ; ต้องการแต่ด้วยอวิชาตัณหาไปทุกที. ที่นี้มันก็ทำไปตามความอยากคือไปเที่ยวค้าเรือ.

เรือก็ต้องมีนายเรือ มีเจ้าของเรือ มีอุปกรณ์ในเรือ : ถ้าเรือคือร่างกายแท้ ๆ ล้วน ๆ. นายเรือก็คือจิต, แล้วอุปกรณ์นอกนั้นทุกอย่างก็คือ เจตสิก,

คือสิ่งที่เป็นสมบัติของจิต ปรู้งแต่จิตอย่างนั้นอย่างนั้นอย่างโน้น เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นกลาง ๆ ก็มี; ฉะนั้นคำว่าเรือครบชุดก็คือ ลำเรือ, นายเรือ, อุปกรณ์เรือ, ไม้เท้าร่างกายนี้เป็นเรือ จิตนี้เป็นนายเรือ เจตสิกธรรมทั้งหลาย ก็เป็นอุปกรณ์ในเรือ ลูกเรือ และเครื่องใช้; เรียกอย่างอื่นก็เรียกว่าขันธ์ ๕. รูปขันธ์ คือลำเรือ วิญญาณขันธ์ คือนายเรือ เวทนา สัญญา สังขารนี้เป็นเจตสิกธรรม เป็นอุปกรณ์ในเรือ. ถ้าเรียกว่าขันธ์ ๕ ก็ต้องเรียกอย่างนี้ แล้วก็ เป็นเรือครบชุด. ย่อเหลือ ๓ ก็คือ ร่างกาย จิต กับเจตสิก ไม้เท้าร่างกาย จิต และ ความรู้สึกของจิต. ย่อเหลือ ๒ ก็คือ นาม และรูป : คำว่า นาม มันรวมจิตกับเจตสิก ๒ อย่างเข้าไว้; นาม—รูป นี้เองเป็นเรือครบชุดทั้งนายเรือและลูกเรือ.

ที่เรือก็ต้องแล่นไปในทะเล. “ทะเล” ในเรื่องนี้หมายถึงอันตราย คือว่าถ้าจมลงไปก็อันตราย แม้ไม่จมก็มีพายุ มีสัตว์ร้าย มีโจรสลัดอะไรอย่างที่ว่าแล้ว แต่ความหมายใหญ่ของมันก็คืออันตรายต่อเมื่อจมลงไป ฉะนั้นเขาจึงเรียกว่า จมน้ำ หรือน้ำท่วม เรียกว่า โอะฆะ ซึ่งมีอยู่ ๔ อย่าง : **กามโอะฆะ** จมลงไปในการ, **ทิกฺขโอะฆะ** จมลงไปในความโง่ ทิกฺขวิความรู้ความเห็นที่มันโง่, **ภโวฆะ** จมลงในการเห็นนั้นเป็นนี่ยกหูชูหาง, **อวิชโอะฆะ** นี้จมลงไปในการมีศ. (ต่างกับทิกฺขวิ ทิกฺขวิมันหมายถึงยึดมั่นถือมั่นทางความคิดความเห็นทางทิกฺขวิ ส่วนอวิชขานันมันมีศไปทะพีคเลย). ๔ อย่างนี้เป็นทะเลสำหรับให้จมอยู่เรื่อย เคี้ยวจมในการ เคี้ยวจมในทิกฺขวิ เคี้ยวจมในการมีความเป็น เคี้ยวก็จมในอวิชชา วันหนึ่ง ๆ จมไม่รู้กี่ครั้ง.

คน ๆ หนึ่งจมทะเลไม่รู้สักกี่ครั้งหรือก็อย่าง. แถมทะเลนี้เป็นทะเลเลขผิง หมายความว่ามันมีอยู่ใน ๒ แ่ง ก็ทำให้รักอย่างหนึ่ง ทำให้เกลียดอย่างหนึ่ง : เหมือนกับขิง ผิง เคี้ยวก็เหลว เคี้ยวก็แข็ง นี้คือ ตี—ขัว บัญ—บาป สุข—ทุกข์ ฯลฯ

อย่าเข้าใจว่าดี ๆ ตีนนี้ไม่ใช่เท้า ไม่ใช่ทะเล แต่ที่เท้ามันเป็นทะเลเหมือนกัน :
 ชวมันก็เป็นทะเล ตีมันก็เป็นทะเล. มันจะต่างกันอย่างไรก็ตามใจ แต่ว่ามันก็ยัง
 เป็นอันตรายในเมื่อจมลงไปทั้งนี้ จะเป็นน้ำชนิดไหนเมื่อจมลงไปแล้วมันก็แย
 ะ ; ไม่ว่าจะน้ำแข็งหรือน้ำเหลวหรืออะไรก็ตาม ถ้ามันจมลงไปแล้วก็เป็นที่ทุก
 ษ ; แม้ที่สุข และที่ทุกข์ ก็เป็นทะเล คนเรายังต้องจมอยู่ในกองสุข จมอยู่ใน
 กองทุกข์ ; มันต้องไม่จมอะไรเลย มันจึงจะไม่ใช่ทะเล. ทะเลนี้เราเลยเรียกว่า
ทะเลขง คือทะเลที่ทั้งสองหน้า อย่างนั้นก็จม อย่างนั้นก็จม มันจมทั้งขึ้นทั้งลง.

ที่ เรื่องของนาย “ตัวกู—ของกู” นั้นมันเล่นไปในทะเลขง เષฐญญั.
 “**ภยในทะเล**” ก็คือความทุกข์ คือตัวความทุกข์ ที่มาจากอุปาทานในเบญจขันธ์.
 นี้ต้องรู้เรื่องเบญจขันธ์ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณให้ถูกต้อง. ตามปกติ
 เราก็มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ถ้าไม่มีอุปาทานเจืออยู่ก็ไม่ใช่เป็นทุกข์ ;
 อย่าไปเข้าใจตามที่เขาพูดกันผิด ๆ อยู่ ว่าขันธ์แล้วก็ต้องเป็นทุกข์. มันต้องพูดให้
 ชัดลงไปว่าขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทาน คือมีตัวกู—ของกู เป็นเจ้าของเป็น
 อุปาทาน ; ถ้าขันธ์เฉย ๆ ขันธ์บริสุทธิ์ยังไม่เป็นทุกข์.

เรามีร่างกายชีวิตจิตใจพร้อมอยู่ นี้ ถ้าไม่เกิดอุปาทาน หรือยังไม่เกิด
 อุปาทาน มันยังไม่เป็นทุกข์. ฉะนั้นเกิดอุปาทานเป็นคราว ๆ มันก็เป็นทุกข์เป็น
 คราว ๆ. ถ้ากิเลสตัดหาอุปาทานหมด เป็นเบญจขันธ์ที่บริสุทธิ์ถาวรอย่างพระ
 อรหันต์ นั้นมันก็ไม่เป็นทุกข์ ไม่มีอุปาทานที่จะเป็นทุกข์. ส่วนปุถุชนคนธรรมดา
 บางเวลาหรือส่วนมากมันมีอุปาทานยึดครองว่าตัวกู—ของกู บางทีหลับแล้วมันก็ยัง
 ทำหน้าที่ยึดครองได้ คือฝันไปในทางยึดมันถือมัน ; มันก็เป็นทุกข์ทั้งฝันอย่างนั้น.
 ตื่นอยู่มันก็ยังยึดถือมากอยู่เหมือนกัน ประเดี๋ยวทางตา เดี่ยวทางหู เดี่ยวทางจมูก เดี่ยว
 ทางลิ้น ฉะนั้นจึงมีความทุกข์ทุกวัน วันหนึ่ง ๆ มาก คือจมทะเล เષฐญญัในทะเล ;

ถูกปลาร้าย หรือโจรสลัด หรือพายุร้ายกาจ กล่าวคือความทุกข์นานาชนิดเกิดมาจากเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน ที่มันปรุงขึ้นมาเป็นตัวกู — ของกูครั้งหนึ่ง ๆ ในวันหนึ่ง ๆ. นี่เรียกว่าทุกข์หรือโทษหรือภัยหรืออันตรายที่มีอยู่ในทะเล.

ที่นี้ ปัญหาใหญ่มันอยู่ที่การเวียนว่าย ถ้าเรารู้จักเข็ดรู้จักหลาบ เราขึ้นจากการเวียนว่ายเสีย มันก็หมดเรื่อง ; แต่เราไม่รู้จักเข็ดรู้จักหลาบ เรา มันเวียนว่ายเพราะว่ามันมีอะไรที่ลลอกให้เวียนว่าย คือมันสร้างอวิชชา ตัณหา อุปาทานขึ้นมาได้เรื่อย ไม่มีหยุด มันเปลี่ยนหน้ากันเข้ามาลลอก สร้างอวิชชา ตัณหา อุปาทานได้เรื่อย มันก็เกิดการเวียนว่าย คือไม่ยอมออกไปจากการเวียนว่าย สมักรที่จะเวียนว่ายอยู่เรื่อยไป ฉะนั้นปัญหาใหญ่ก็คือการเวียนว่าย.

สิ่งสำคัญที่สุดในพุทธศาสนา คือสิ่งที่ไม่มีขันธ์ปรารถนาคือการเวียนว่าย เรียกว่าวัฏฏสงสาร ; และ **สิ่งที่ขันธ์ปรารถนาคือหอกการเวียนว่าย** ก็เรียกว่านิพพาน ; นิม ๒ สิ่งเท่านั้น. ถ้าไม่เป็นนิพพานก็เป็นวัฏฏสงสาร ถ้าไม่เป็นวัฏฏสงสารก็เป็นนิพพาน ; มันมีสองสิ่งนี้เท่านั้น.

สำหรับนิพพานนั้นไม่เป็นปัญหา เพราะมันไม่ทำอะไรเรา แต่ส่วนวัฏฏสงสารนี้เบียดเบียนอยู่เรื่อย ฉะนั้น ควรจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่า “วัฏฏสงสาร” หรือการเวียนว่ายนี้ให้เพียงพอ ฉะนั้น เราจะพูดกันเรื่องนี้มากกว่าเรื่องอื่น.

การเวียนว่าย นี้จะจำแนกให้เป็นส่วน ๆ ให้เห็นลักษณะอาการเป็นส่วน ๆ : (๑) **ถ้าว่าโดยอารมณ์** การเวียนว่ายก็เวียนว่ายไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ คือสิ่งที่ เป็นเหยื่อที่เข้ามาล่อให้รักหรือให้เกลียด ให้รัก หรือให้ชัง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เราเรียกกันว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

ธัมมารมณฺ์ นี้เวียนว่ายก็เวียนอยู่ในนี้, เวียนอยู่ใน ๖ อย่างนี้. ภาพวงกลม ภาพปริศนาธรรมที่เขียนไว้ในคตินั้น ก็มีวงกลม มีคน ๖ คนเวียนอยู่รอบๆ วง เพราะมันเวียนว่ายอยู่ในอารมณ์ทั้ง ๖ มันไม่เบื่อได้ง่ายๆ เพราะมันมีทั้งรูป ทั้งเสียง ฯลฯ ทั้ง ๖ อย่าง และในแต่ละอย่างมันเปลี่ยนได้ไม่มีที่สิ้นสุด.

(๒) ว่าโดยสถานที่หรือแดน ก็เวียนว่ายอยู่ในสุคติ ทุกคติ; ทุกคตินั้น มี ๔ สุคติก็มี ๔ นัยก็ง่ายๆ ตีกว่า มันจำง่าย ทุกคติ ๔ สุคติ ๔ รวมเป็น ๘. ในภาพเขียนปริศนาธรรมก็เขียน นก ๘ ตัว เวียนอยู่ในวงกลม : ทุกคติ ๔ คือ นรก เตรงจัน เปเรต อสุรกาย เวียนไปเล่นสนุก; ที่นี้ สุคติ ๔ ก็คือมนุษย์ ๑, แล้วก็เทวดาอย่างกามาวจร ๑, เทวดาอย่างรูปาวจร ๑, เทวดาอย่างอรุปาจร ๑, รวมเป็น ๔. มนุษย์ ๑. แล้วก็เทวดาหรือเทพ มี ๓. อย่างชั้นกามาวจร ๖ ชั้น เต็มไปด้วยกามารมณฺ์ รวมเรียกว่ากามาวจรพวกเดียว. แล้วพวกรูปพรหมมีความสุขที่ไม่เกี่ยวกับกาม ถือเอารูปบริสุทธ์เป็นอารมณ์นี้ ก็พวกหนึ่ง. แล้วอรุปรหมเอาสิ่งที่ไม่ใช่รูปเป็นอารมณ์นี้อีกพวกหนึ่ง. สุคติก็เลยมี ๔ ทุกคติมี ๔ รวมกันก็เลยเป็น ๘ เป็นสถานที่ ๘ แห่ง ให้เวียนว่ายตามพอใจ : คิดอย่างไรได้อย่างนั้น คิดอย่างสัตว์เตรงจันก็เกิดเป็นสัตว์เตรงจันขึ้นมาทันที, คิดอย่างเป็นคน ร้อนใจ ก็เป็นสัตว์นรกขึ้นมาทันที, กลัวก็เป็นอสุรกายทันที, หิวก็เป็นเปเรตทันที; เหยื่อไหลไหลก็เลยยัดคนรณะเขยอทะยานเพื่อให้ได้สิ่งที่ปรารถนาอันอยู่ตามปกติ นี้ก็เป็นมนุษย์ เดียวก็มีกาม เดียวก็ไม่มี. ที่นี้ ถ้าได้กามารมณฺ์ตามต้องการก็เป็นเทวดากามาวจร. ที่มันเอือมระอา เช่นคนแก่คนเฒ่าเอือมระอา เรื่องกามารมณฺ์ก็อยู่เฉยๆ ไปเล่นกับของมีรูปก็อยู่ชั้นรูป ไปเล่นกับของที่ไม่มีรูปก็อยู่ชั้นอรุปร; แต่ตามตัวหนังสือที่ในคัมภีร์โบราณเขาถือว่า รูปพรหม อรุปรหม, อยู่ที่โลกอื่น ไม่ใช่อยู่ที่นี้; แต่นั่นมันตลก.

ขณะนั้นชักกันพันตกว่า ว่าคน ๆ หนึ่งนี้ เขียวก็เกิดเป็นสัตว์นรก เกรจฉานเปรต อสุรกาย เขียวก็เกิดเป็นมนุษย์อีก เขียวก็เป็นเทวดา กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร สลับกันอยู่อย่างนี้. แล้วคล้าย ๆ กับว่าธรรมชาติมันกำหนดมาให้ เพราะว่าคน ๆ หนึ่งเกิดมา ตั้งแต่เกิดจนกว่าจะตายนั้น มันหยุดหนึ่งอยู่ได้เมื่อไร มันเปลี่ยนเรื่อย : เด็ก ๆ ก็ชอบอย่าง, โตขึ้นก็ชอบอย่าง, หนุ่มสาวก็ชอบอย่าง, พ่อบ้านแม่เรือนก็ชอบอย่าง, คนแก่ก็ชอบอย่าง, คนแก่ห้องมก็ชอบอีกอย่าง ; มันเปลี่ยนไปตามนั้น มันครบตามนั้นพอดี. เมื่อใครร้อนใจ เมื่อนั้น ตกนรก, เมื่อใดทิวเมื่อนั้นเป็นเปรต, เมื่อใดโง่เมื่อนั้นเป็นสัตว์เกรจฉาน, เมื่อใดกลัวเมื่อนั้นเป็นอสุรกาย, เมื่อใดเหงื่อไหลไคลย้อยก็เป็นมนุษย์, เมื่อใดบ้ากามารมณ์ ก็เป็นเทวดากามาวจร, เมื่อใดไปชอบรูปบริสุทธ์ก็ไปเป็นรูปพรหม, เมื่อใดไปชอบอรูปก็เป็นอรูปพรหม, อยู่ที่นี้. อย่างนี้เห็นได้ง่าย ไม่อยากจะไปพูดถึงสิ่งที่มองไม่เห็น ไม่รู้อยู่ที่ไหน. ขอให้สังเกตดูให้ถี่ ๆ ว่า เราเปลี่ยนแปลงสถานที่ของการเวียนว่าย เวียนว่ายไปมาอยู่ใน ๘ สถานที่นี่. เมื่อว่าโดยสถานที่แล้วก็เวียนว่าย อยู่ในสุคติ ๔ ทุกคติ ๔.

(๓) การเวียนว่ายนี้ ถ้าว่าโดยกิริยาอาการ มันก็แบ่งเป็น กิเลสกรรม และวิบาก. — *กิเลส* คือความอยาก, — *กรรม* คือการกระทำลงไปตามอำนาจของความอยาก, — *วิบาก* คือผลที่เกิดขึ้นจากกรรมนั้น, — วิบากก็ทำให้เกิดกิเลสรายใหม่อีก คือมีกิเลสอีก ทำกรรมอีก ได้ผลกรรมอีก, — แล้วก็เกิดกิเลสอีก ทำกรรมอีก ได้ผลอีก เป็นวงกลมอยู่อย่างนี้. ความต้องการ แล้วกระทำไป แล้วก็ไ้ผลของการกระทำ แล้วมันก็ย้อนไปหาความต้องการอีก; แล้วกระทำอีก มีผลอีก; เป็นวงกลมอย่างนี้เรียกว่า “ไตรวัฏฏ์”, ไตรวัฏฏ์ แปลว่า วัฏฏะสาม ก็คือความวนเวียนใน ๓ ตอน ๓ ระยะ. เราจะขยายให้ละเอียดออกไป มันก็เป็นเรื่อง ปฏิจัสสมุปบาท ๑๒ อาการ. นี้เวลาไม่พอที่จะพูด พูดแต่เรื่องว่ากิเลส

กรรม วิบาก, กิเลส กรรม วิบาก, น้มน้ก็พอแล้ว. ในวันหนึ่งๆเรามีที่
วิญญะ ในวันหนึ่งเราอยาก แล้วเราทำ แล้วได้ผล แล้วอยากอีก แล้วทำอีก
แล้วได้ผลอีก ในวันหนึ่งๆก็มีหลายวิญญะ หลายวงหลายรอบของวิญญะ; เดือน
หนึ่งปีหนึ่งจะมีเท่าไรก็ลองคิดดู มันก็มีเป็นหลายร้อยหลายพันหลายหมื่น : ให้
มองเห็นกันเสียบ้าง จะได้ว่ารู้จักเบือ. น้ว่าโดยอาการความว้ายเวียนน้มีอยู่ ๓ อย่าง
อย่างน้.

(๔) ถ้าว่าโดยผลที่ได้มาเป็นปฏิกริยาออกมา ก็คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ;
มันจะเวียนอยู่ในเรื่องเกิดแก่เจ็บตายในฐานะเป็นผลของวิญญะ. การเวียนว้ายอยู่
ในความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย น้เรียกว่าการเวียนว้าย โดยผลเป็นหลัก
มองที่ผลของมันเป็นหลัก, เรื่องน้ไต่กันไต่พันกันมานานมาก ก็ไม่ต้องอธิบายอะไรน้
เราเกิดมาแล้วก็แก่ แล้วก็เจ็บ แล้วก็ตาย แต่ไม่ใช่หมายในทางวัตถุอย่างเดียว ไม่ได้
หมายแต่ทางร่างกายน้อย่างเดียว; ให้หมายถึงทางจิตใจด้วย : ตัวกูมันเป็นอุปาทาน
เกิดขึ้นมา แล้วเดียวตัวกูมันก็ค่อยๆเสื่อม ก็ค่อยๆเปลี่ยน แล้วตัวกูมันก็ดับลงไป
เดียวตัวกูมันก็เกิดขึ้นมาอีก มันก็เปลี่ยนไป เดียวมันก็ดับลง; อาการอย่างน้มีได้
มากมายหลายครั้งในวันหนึ่งๆ. น้เรียกว่าเป็นการเกิดแก่เจ็บตายของตัวกู ในฐานะ
ที่มันเป็นผล เป็นผลเกิดขึ้นแก่ตัวกูนั้น ได้ผลเป็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ
ความตาย. อย่างทางร่างกายน้ก็ได้ ตามที่เขาเชื่อกันอยู่ คือเกิดมาจากท้องแม่
แล้วก็แก่ลงทุกวัน แล้วก็เจ็บไข้บ้างแล้วก็ตายเข้าโลง แล้วก็เชื่อกันว่าไปเกิดใหม่;
เกิดขึ้นมาใหม่ก็มีแก่เจ็บตายอีก เวียนไปอย่างน้ก็มี; น้เป็นภาษาคนพุทธ. แต่
ภาษาธรรมะหมายถึงว่า “ตัวกู” เกิดจากอุปาทานครั้งหนึ่งแล้วเดียวก็เปลี่ยนไป เดียว
ก็ทุรนทุรายไป เดียวก็เสื่อมไป เดียวก็ดับไป แล้วก็เกิดใหม่อีก วันหนึ่งไม่รู้กี่รอบ.

(๕) นัยสุดท้ายก็คือว่า *เมื่อคุณโดยสภาวะธรรม* การเวียนว่ายนั้นก็ไม่มีอะไรนอกจากการเกิดขึ้น เปลี่ยนไปและดับลง. คำว่า “เกิด” นี้เราไม่ได้หมายถึงเกิดของร่างกาย เกิดของอะไรก็ได้ คือมีขึ้นมาดั่งนั้นก็ดับลง แล้วก็เปลี่ยนไป แล้วก็สิ้นสุดลง จะของร่างกายก็ได้ ของจิตใจก็ได้ ของวัตถุล้วน ๆ ของดิน ทรา ยหิน ไม้ อะไรก็ได้ มีสภาวะธรรม คือปรากฏขึ้นมา แล้วก็เปลี่ยนไป แล้วก็สิ้นสุดลง แล้วก็ปรากฏขึ้นมา แล้วก็เปลี่ยนไป แล้วก็สิ้นสุดลง; นี้ก็เรียกว่าเวียนว่าย. เวียนว่ายในวัฏฏสงสาร มีอาการอย่างนี้.

นายคนนั้นมันไปเที่ยวค้าขายเรือในทะเล แห่งวัฏฏสงสาร มันก็มีการเวียนว่ายอย่างนี้ คือนาม รูป กาย ใจ นี้เป็นเรือ เป็นนายเรือ เป็นลูกเรือครบชุด เวียนว่ายไปในลักษณะอย่างนี้ เทียบหารูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เทียบเปลี่ยนสถานที่ มีการต้องการและทำตามที่ต้องการ แล้วก็ได้ผลมา แล้วก็ต้องการอีก มันจึงซ้ำซากอยู่.

การเกิดขึ้น เปลี่ยนไป ดับลง. เกิดขึ้น เปลี่ยนไป ดับลงนี้ มีบางคนเขาว่า *ตั้งอยู่* นั้นอย่าพูดดีกว่า มันเป็นภาษาเด็กเกินไป เป็นภาษาคนเกินไป; มันเกิดขึ้นมาแล้วมันก็เปลี่ยนไป ตรงเปลี่ยนไปนี้ บางคนเรียกว่าตั้งอยู่; แล้วมันก็สิ้นสุดลงคือดับไป. ที่แท้ไม่มีอะไรที่จะตั้งอยู่ได้เป็นการถาวร เป็นการเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว; จะถือเอาการเปลี่ยนไปนั้น เป็นการตั้งอยู่ชั่วขณะจิตหนึ่งก็ได้ แต่ถ้ามันเกินขณะจิตแล้วมันก็ต้องเปลี่ยน ถ้ามันตั้งอยู่เกินขณะจิตหนึ่งแล้ว มันต้องเปลี่ยนความคิดของเราเกิดขึ้นมาแล้ว ความคิดนั้นก็เปลี่ยนไป ๆ จนกว่าจะสิ้นสุดลง ฉะนั้นดูให้ดีๆ จะเห็นว่าไม่มีอะไรนอกจากเกิดขึ้น เปลี่ยนไป แล้วดับลง. ที่นี่ยากจะพูดว่า เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับลงก็ได้ ในเมื่อเอาทั้งหมดนั้นเป็นความเปลี่ยนที่ไม่มีที่สิ้นสุด; แต่ที่แน่นอนในระหว่างเกิด กับ ดับ มันก็มีการเปลี่ยน เพราะมันตั้งอยู่ไม่เกินหนึ่งขณะจิต ก็ต้องถือว่าเป็นการเปลี่ยน.

ที่^๕ เล่านิทานต่อไปก็คือว่า มันก็เกี่ยวค้าขาย ค้าขายมันก็ค้าขายด้วย ความอยากความต้องการที่จะได้กำไร กำไรคือสิ่งที่ตนปรารถนา. มันก็มีกำไรบ้าง ขาดทุนบ้าง ไปตามเรื่องของการค้าขาย : เมื่อใดเป็นกำไรก็หมายถึงเป็นกุศล คือ เป็นเรื่องฝ่ายดี. เมื่อใดเป็นเรื่องขาดทุนก็เป็นเรื่องอกุศลคือฝ่ายชั่ว. เมื่อใดเสมอตัว เมื่อ^๕นั้นคืออภัยกฤต. ธรรม^๕ทั้งหลาย^๕ทงปวงจะถูกแบ่งออกเป็นเพียง ๓ อย่างคือ กุศล อกุศล และอภัยกฤต. ที่^๕นี้การค้าขายของนายคน^๕นี้ เกี่ยวก็ได้กำไร เกี่ยวก็ขาดทุน เกี่ยวก็เสมอตัว; รวมอยู่ในหลักที่ว่าเกี่ยวเป็นกุศล เกี่ยวเป็นอกุศล เกี่ยวเป็นอภัยกฤต คน ๆ หนึ่ง ในชีวิตหนึ่ง ส่วนที่ทำบุญทำกุศลมันเป็นกำไร ส่วนที่ทำชั่วทำบาปมันเป็นขาดทุน และในบางเวลา^๕ก็ไม่เป็นบุญเป็นบาป ก็คือ กลาง ๆ เสมอตัวอยู่^๕อย่าง^๕นี้ หมุนเวียนไปจนตาย. แต่แล้วเรื่องของเราไม่ใช่ต้องการ กำไร เรื่องของเราต้องการจะออกไปให้พ้นจากการขาดทุนและมีกำไร.

เรื่องนิพพาน เรื่องอมตะนั้นไม่ใช่ขาดทุนและกำไรและก็ไม่ใช่เสมอตัว มันเป็นเรื่องที่ไม่เอาอะไร^๕ทั้ง^๕นั้นเลย ไม่มีตัวตนที่จะสมมุติว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นดี เป็นชั่ว เป็นบุญ เป็นบาป ต้องการจะไม่มีทุกข์เลย คืออยู่เหนือกำไรและขาดทุน. มีกำไรก็ทำให้มีความทุกข์อย่างมีกำไร นอนไม่หลับ, ขาดทุนยิ่งนอนไม่หลับ. หรือว่ากำไรนั้นแหละมันทำให้โง่มากขึ้น ทำให้หลงใหลมากขึ้น ทำให้จมอยู่ใน กองทุกข์มากขึ้น; มันก็เลยถอนตัวไม่ออกจากการหาเงิน. พวกนักธุรกิจการค้า หาเงิน นักทำเงิน^๕นั้น มันถอนตัวออกมาไม่ได้ เพราะกำไรและขาดทุน^๕นี้แหละ. พอมีกำไรก็อยากมีอีก มันก็ไม่หยุด; พอขาดทุน มันอยากแก้ตัวใหม่ มันก็ไม่หยุด. ฉะนั้นเลยไม่มีเวลามาวัด เพราะเรื่องกำไรและขาดทุน^๕นี้ถึง^๕เอาไว้. เรื่องที่หยุด, เรื่องนิพพาน^๕นี้ มันต้องเหนือ^๕นั้น : เหนือดี เหนือชั่ว เหนือบุญ เหนือบาป เหนือสุข เหนือทุกข์ นั่นก็หมายความว่าเหนือขาดทุนและเหนือได้กำไร.

เดี๋ยวนี้ นายคนนั้นยังเที่ยวค้าขายไปในวิภูฏสงสาร เดี่ยวชาตุน เดี่ยว
 กำไร เดี่ยวเสมอตัว วนเวียนกันอยู่อย่างนี้ นี่แหละคือสิ่งที่เรียกว่ากรรม และ
 ผลกรรม. ในการที่แกเที่ยวทำการค้าขายเป็นกรรม แล้วมันก็มีผลกรรม คือ
 ชาตุน กำไร เสมอตัว นี่เป็นวิบาก. ฉะนั้นการค้าของแกก็ไม่มีอะไรนอกจาก
 กรรมและวิบาก การเป็นไปตามกระแสแห่งกรรมและวิบาก. ขึ้นชื่อว่ากรรมและ
 วิบากแล้วจะเป็นอย่างไร ก็ไม่ไหวทั้งนั้น ต้องเหนือกรรม : กรรมดีก็ไม่ไหว
 กรรมชั่วก็ไม่ไหว ต้องกรรมพิเศษเป็นที่สิ้นสุดแห่งดีและชั่วนั้นแหละจะไหว คือ
 อริยมรรคมีองค์แปดที่จะนำไปสู่นิพพาน นี่เรียกว่ากรรมที่ทำให้อยู่เหนือดีเหนือชั่ว.
 บุญหรือกุศลนั้นดี. บาปหรืออกุศลนั้นชั่ว. มันมอมแมมกันไปตามเรื่อง ;
 ต่อเมื่อเหนือบุญเหนือบาปคือเหนือกรรมดีกรรมชั่ว สิ้นกรรม มันจึงจะได้พักผ่อน
 ได้เป็นความสงบสุขที่แท้จริง. **ดังยั้งต้องเป็นไปตามกรรมก็คือไม่มอดรภาพ.**

ที่พูดเปรียบว่าเรือแตกแล้วแตกอีก แยกแล้วแตกอีกนี้ ก็พอจะเห็นได้.
 ถ้าพูดภาษาคนเอาร่างกายเป็นหลักก็คือว่าเกิดมตาย แล้วเข้าโลงไป เวียนมาเกิดอีก
 เข้าโลงไป, เวียนมาเกิดอีก เข้าโลงไป ถือว่าจิตใจยังไม่ตาย มันหาร่างกายใหม่
 ได้เรื่อย ถ้านายเรือยังไม่ตาย มันหาเรือลำใหม่แทนลำเก่าได้เรื่อย. แต่ที่พูดอย่าง
 ภาษาเด็ก ๆ พูดมาก่อนพระพุทธเจ้าพูด ไม่อยากจะสนใจ. ถ้าพูดอย่างพระพุทธเจ้า
 พูดกว่าในวันหนึ่งนี้ ในวันหนึ่งไม่ต้องตั้งปี มันก็มีเรือแตกหลาย ๆ หน ตัวกู—ของกู
 เกิดขึ้นมา ยึดครองร่างกายนี้พักหนึ่งก็เรียกว่าเรือลำนี้ ตัวกู—ของกูดับไปเรือลำนี้
 ก็หมดความมีเจ้าของ จนกว่าตัวกู—ของกูจะเกิดใหม่ อย่างนี้ก็เรียกว่าเรือแตกแล้ว
 แตกอีก, แยกแล้วแตกอีกได้เหมือนกัน; แล้วในวันเดียวกันแตกได้หลายหน
 หลายสิบหน; ประุ่งแล้วประุ่งอีก, ประุ่งแล้วประุ่งอีก ในวันหนึ่ง ๆ นี้แหละ เรือ
 แตกแล้วแตกอีก ๆ. แยกแล้วได้มาใหม่ แล้วแตกอีก แยกแล้วได้มาใหม่ แล้ว
 แตกอีก.

ฉะนั้นคำว่าชาติ ความเกิดขึ้นมันมี ๒ ความหมาย : ชาติของร่างกายนั้น
ราว ๑๐๐ ปีก็เข้าโลงไป, ส่วนชาติทางวิญญาณ ทางนามธรรมนี้ บางที ๒ นาที
๓ นาทีนั้นก็ตายอีก แล้วเกิดอีก บางทีก็ชั่วโง่งหนึ่งอย่างมาก ก็เกิดอีกตายอีก.
คำว่า ภพ^๕ หรือ ภพ^๖ มันมีความหมายอย่างนี้ : ภพ^๕ คือภพในปัจจุบันที่กำลัง
รู้สึกอยู่, ภพ^๖ คือภพที่จะรู้สึกข้างหน้า หลังจากนั้นไป อีกก็นาที ก็ชั่วโง่ง ก็วัน
ก็ตามใจ นี้เรียกว่าภพอื่น. โลก^๗ และ โลก^๘ ก็หมายความอย่างนี้; ไม่จำเป็น
จะต้องเข้าโลงแล้ว.

ที่เข้าใจผิดกันอยู่มากก็เรื่อง **ทิฏฐิธัมม กับ สัมปรายิกะ** : ทิฏฐิธัมม
เขาเข้าใจกันว่าชาติ^๕ทั้งชาติ และสัมปรายิกะ หลังจากเข้าโลงแล้ว จึงจะเป็น
สัมปรายิกะ. ที่จริงตามตัวหนังสือ หรือตามหลักธรรมะก็ตาม สัมปรายิกะ ก็คือ
อื่นจาก^๙ ก็อื่นจากที่กำลังรู้สึกอยู่นี้. เทียบ^{๑๐}รู้สึกในใจเป็นปัจจัยตั้งอยู่อย่างไร
นี้เรียกว่า ทิฏฐิธัมม—ทิฏฐิธัมมิกะ กำลังรู้สึกอยู่เทียบ^{๑๑}ในใจ ส่วนสัมปรายิกะ
คืออื่นจาก^{๑๒}ที่ยังไม่เกิด จนกว่าเมื่อไรจะเกิด.

เราจะพบคำอธิบายของคำๆ นี้ที่ชัดที่สุดในเรื่องนิพพานสอง กล่าวคือ
คนเขาเข้าใจผิดต่อความหมายของคำๆ นี้ ก็เลยเข้าใจไปว่า สอุปาทิเสสนิพพาน^{๑๓}นั้น
คือพระอรหันต์ยังไม่ตาย อนุปปาทิเสสนิพพาน^{๑๔}นั้น พระอรหันต์ตายแล้วจึงไปถึง.
นี่ลองฟังดูมันเป็นเรื่องที่น่าหัวอย่างยิ่ง.

คำอธิบายในบาลี ที่มาของเรื่องนิพพาน^{๑๕}เห็นได้ชัดว่า **คนสันนิเลตต**
เป็นพระอรหันต์ อย่างนี้เป็นทิฏฐิธัมมิกะ คือรู้ว่าสันนิเลตตไป แต่ว่าไออุ่น
ยังไม่ดับ ความร้อนที่เหลือเศษมันยังไม่หมด ต้องต่อไปอีกทีหนึ่ง ต่อไปอีกกระยะหนึ่ง
ซึ่งเป็นระยะสัมปรายิกะ มันจึงจะหมดความอุ่นหรือไออุ่นนั้น.

นิพพานแปลว่าดับเย็น นี้เราเปรียบเทียบกันได้ง่ายๆ กับของร้อน ยกตัวอย่างในทางวัตถุว่า ถ่านไฟแดงๆ ลูกโซนนี เป็นวัตถุสงสาร เป็นทุกข์เต็มที; แล้วเอาน้ำสาครตุมลงไปดับทันที เปลี่ยนจากลูกโซนมาเป็นคำสนิท แต่แล้วไปจับมันซิ มันยังร้อนมันยังไหม้มือ. ทั้งที่ไฟไม่มีแล้ว แต่ไออุ่นยังเหลืออยู่; ต้องรออีกสักครู่หนึ่งมันจึงจะหมดร้อน คือเย็นสนิท ตอนนี้เป็นสัมปรายิกะ. ตอนที่เอาน้ำสาครตุมลงไป เป็นทิวฐรัมมิกะ ไม่ต้องรอต่อชาติหน้าชาติไหน ต่อตายแล้วดอก ติดๆ กันไปนั้นแหละ. เมื่อด่านไฟแดงๆ ถูกน้ำสาครตุมลงไป ถ่านนั้นมันก็ดำ แต่มันก็ยังอุ่น ที่นี้รอไปจนเป็นสัมปรายิกะ มันจึงจะทั้งดำและทั้งเย็น. เพราะฉะนั้น “เสสสะ” คือเศษเหลือในที่นี้หมายถึงไออุ่น ดับแล้วมีไออุ่นเหลือ แล้วเย็นสนิท ไม่มีไออุ่นเหลือ. ในคำอธิบายใช้คำว่า “ทิวฐรัมมิกะ” แต่อย่างหลังคือไออุ่นดับไปหมด ในสัมปรายิกะ.

ฉะนั้น ขอให้เข้าใจกันเสียใหม่ แม้จะแปล คำว่า ทิวฐรัมมิกะ และสัมปรายิกะนี้ ก็ไม่จำเป็นจะต้องหมายถึงเข้าโลงแล้ว หรือชาติปัจจุบันนี้หลังจากเข้าโลงแล้ว. ในวันหนึ่งๆ นี้แหละยังมีทิวฐรัมมิกะและสัมปรายิกะสลับกันไปได้มากมาย. เพราะฉะนั้นเรือของเราแตกแล้วแตกอีกๆ เป็นทิวฐรัมมิกะ สัมปรายิกะ ชาตินี้—ชาติหน้า, ชาตินี้—ชาติหน้า ฯลฯ อยู่ได้ในวันหนึ่งๆ นั้นนับไม่ไหว นับไม่ถ้วนว่ากี่ครั้ง. เรือแตกแล้วแตกอีกๆ เรียกว่าความไม่สิ้นแห่งกรรม ความที่กรรมยังมีสืบเนื่องกันอยู่ เรื่องผลกรรมให้เกิดอันใหม่. ความไม่สิ้นไปแห่งกรรมนี้ ทำให้เกิดมีอาการเหมือนเรือแตกแล้วแตกอีกๆ ตัวกู—ของกูตัวนี้ดับไป เทียวตัวกู—ของกูรูปอื่นมันก็โผล่ขึ้นมา นี่เรือแตกแล้วแตกอีกๆ. ที่นี้มันแตกหลายร้อยครั้ง หลายพันครั้ง หลายหมื่นครั้ง หลายแสนครั้ง อสงไขยครั้ง อะไรก็ตามใจแล้วแต่คนมันหนาหรือบางก็มากน้อย; มันก็ถึงจุดหนึ่งที่มันจะเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง เป็นการแตกครั้งสุดท้าย ก็ลงว้ายทะเล มันก็ลัทธิวัตถุสงสารมากขึ้นไปอีก.

นายคนนี่เรือของแกแตกก็ต้องว่ายน้ำ มันเผชิญตรงนั้นมีเกาะก็ว่ายน้ำ
ไปที่เกาะ. เรือแตกแกลงว่ายน้ำอยู่เป็นวันเป็นคืน เป็นเดือนเป็นปีว่ายน้ำอยู่.
ทันถึงวันดีคืนดี มันก็มองเห็นทิศทางที่เป็นเกาะ ก็ว่ายน้ำเข้าไปหา. เรือแตกครั้ง
สุดท้ายว่ายน้ำทะเลนั้นก็หมายความว่า เรากำลังพยายามปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ ด้วยมือ
ด้วยเท้าตะกุยน้ำอย่างเต็มที่ นั่นคือ **การปฏิบัติธรรมที่แท้จริง.** ก่อนนั้นมันเหลวไหล
โลเลเหลวไหลทะเลพุทแต่ปาก เทียบวันมันจมลงไปลอยคออยู่แล้ว ลองไม่เอาจริงสิ
มันจะต้องตาย. บัดนี้เกิดการเอาจริงในเรื่องการปฏิบัติธรรม พยายามด้วยมือ
ด้วยเท้าสุดความสามารถ ก็เพื่อว่ายน้ำเอาตัวรอด มาถึงบพที่ว่าตนเป็นที่พึ่งแก่ตน
โดยเฉพาะ. ทำตนให้เป็นที่พึ่งแก่ตน หมายความว่าทำตนให้เป็นธรรม ทำธรรม
ให้เป็นที่พึ่ง; อย่าเอาตัวกู—ของกูเป็นตนเหมือนที่แล้วก็มา.

ที่พูดว่า “เอาตนเป็นที่พึ่งแก่ตน” นี้ มันคนละตน เขาอธิบายกันสั้น ๆ
สั้น ๆ ง่าย ๆ ว่าตนนั้นแหละเป็นที่พึ่งแก่ตน อย่างนั้นมันไม่สำเร็จ; มันต้องทำตน
ให้กลายเป็นธรรมขึ้นมาใหม่อีกตนหนึ่ง มันจะได้เป็นที่พึ่งแก่ตนที่ไม่ใช่ธรรม
ที่โง่เขลาขึ้น. หรือจะพูดกลับว่าทำตนให้กลายเป็นธรรมเสีย อย่าให้มันมีตนเหลือ
อยู่อีกต่อไป อย่างนี้ก็ใช้ได้.

นี่คือตัวการปฏิบัติธรรมที่แท้จริง ที่คนตกทะเลจะเอาตัวรอดได้. เอาละ
เรื่องของเราก็ควรจะไปตอนหนึ่ง คือตอนที่เป็นการท่องเที่ยวเวียนว่ายอยู่ในกอง
ทุกข์; ตอนที่หนึ่งจบที่.

ที่นี้ เปิดฉากตอนที่สอง มันก็จะขึ้นฝั่งแล้ว : นักเริ่มด้วยที่ว่านายคนนี่
อุทิศสำหรับว่ายน้ำข้ามทะเลช่วยตัวเองมาเรื่อย จนถึงขณะหนึ่งถึงขีดที่มันจะช่วยตัวได้
แน่นอน มองไปยังทิศทางหนึ่งมันเห็นเกาะตะกุ่ม ๆ ว่าเป็นเกาะแน่ มันก็มีความ

แน่ใจว่า ไปข้างนั้นนี่ดีแล้ว ทางข้างหลังนี่พอกันที พอกันทีโวย ที่แล้วมาแต่หลังนี้. อาการที่ **พอกันทีโวย!** นี้เราเรียกกันอยู่ติดปากว่า **“นิพพิทา”** **นิพพิทา** มันเป็นความเบื่อหน่าย พอกันทีโวย ล้วนแต่สั้นหัวเอื่อมระอาไปทั้งนั้นแหละ : เป็นพ่อเขาก็ไม่สนุก เป็นแม่เขาก็ไม่สนุก เป็นเมียเขาก็ไม่สนุก เป็นผ้าเขาก็ไม่สนุก เป็นอะไรก็ล้วนแต่ไม่สนุก. พอกันทีโวย นี้คือมีอาการของนิพพิทา; เป็นมนุษย์ก็ไม่สนุก เป็นเทวดาก็ไม่สนุก เป็นพรหมก็ไม่สนุก เป็นอบายทุกตาก็ไม่สนุก ไม่มีอะไรสนุก พอกันทีโวย ไม่มีที่จะเที่ยวค้าขายหากำไรที่ไหนอีกแล้ว มันเบื่อทั้งกำไรและขาดทุนแล้ว ก็พอกันที.

ที่มองไปเห็นฝั่งฝ้ายโน้น คือไม่เกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้อีกต่อไป มันเป็นฝั่งโน้นฝั่งนอก ฝั่งนอกโน้นไม่ใช่ฝั่งโน้น. มันอยู่นอกออกไป แต่ว่ามันก็หาพบที่นี้. มันอยู่นอกออกไปตรงกันข้าม แต่มันก็หาพบที่นี้. นี้เห็นฝั่งแน่นอน มีความตัดสินใจแน่นอนไม่มีถอยกลับเป็นธรรมดา นี้ก็เรียกว่าอาการของ โสตาปัตติมรรค โสตาปัตติผล คือพระโสตาบันเกิดขึ้น. ความเป็นพระโสตาบันเกิดขึ้นในความหมายที่ว่า แน่ต่อฝั่งโน้น ไม่มีอาลัยอาวรณ์ในฝั่งนี้หรือฝ้ายนี้ ไม่มีถอยหลังกลับ แล้วก็แน่นอนที่จะถึงข้างหน้า อย่างนี้เรียกว่าเป็น **พระโสตาบัน**.

ครั้นเขาวายไป ๆ ไกลจุกนั้นเข้าทุกที จนถึงเขตหน้าดินหยั่งถึงแล้วจะเดินไปบ้างก็ได้แล้ว มันไกลเกาะนั้นเต็มที ก็เป็นพระ **สภิกาทามิ**. ที่นี้เดินต่อไปอีกมาถึงริมทราย ริมน้ำ ริมทรายนี่เป็น **พระอนากามิ**. แล้วก็ขึ้นบกที่แห่งสนิทก็เป็น **พระอรหันต์**. นี้การขึ้นบกของคน ๆ นี้เป็นระยะ ๆ ไปอย่างนี้. ที่นี้ขึ้นไปบนบกแห่งสนิทมันเป็นอมตะ เป็นเกาะ. เมืองนิพพาน อมตนคร นี้มันหมายถึงนิพพาน. มีบาลีหลายแห่งเรียกนิพพานว่าเกาะ ทวีปะ (ทวีปะในภาษาสันสกฤต ทวีปะในภาษาบาลี ภาษาไทยแปลว่าทวีป คือเกาะ เป็นเกาะนิพพาน). นี้แหละพบ

มะพร้าวนาฬิกาเกอร์ในทะเลเลขผั่งด้วยอาการอย่างนี้ ก็คือเราพบนิพพานในท่ามกลาง วัฏฏสงสาร.

ฉะนั้น บทร้องกล่อมลูก เรื่อง มะพร้าวนาฬิกาเกอร์ ต้นเดี่ยวโคนเน กลาง ทะเลขผั่ง ผ่นตกไม่ต้อง ฟ้ำร้องไม่ถึง นี่มันไม่ใช่ของเล่น ๆ มีความหมายสูงลึก. ยังมีบทที่ร้องว่า “มะม่วงหิมพานต์ สุกอมหอมหวาน อยู่กลางแม่น้ำทะเลหลวง พันลึงพันค่าง พันสัตว์ทั้งปวง” ก็มีความหมายอย่างเดียวกัน คือมันพ้นจากอะไรหมดเลย. เรียกอย่างหนึ่งว่ามะพร้าว เรียกอีกอย่างหนึ่งว่ามะม่วงหิมพานต์.

เมื่อขึ้นไปบนเกาะนั้น มันก็ได้กินน้ำมะพร้าว พูดยอย่างภาษาคนก็ว่า กินน้ำมะพร้าวบนเกาะนั้น นี่น้ำออมฤต อมฤตธรรม อมตธรรมเป็นน้ำออมฤต กินได้บนเกาะนั้น จากเกาะนั้น. นี่มันเป็นวิมุตติสุขหรือนิพพานสุขที่มี ที่หาพบได้ที่เกาะนั้น แล้วก็กินเข้าไป ต้มเข้าไป เป็นการเสวยวิมุตติสุข. ที่นี้ก็ไม่มีอะไร นอกจากแก้วน้ำนั้นพอักันที่ มันสิ้นสุด ในใจก็สลัดหมด ตัวกู—ของกูมันก็สลัดหมด เพราะกินน้ำนั้นเข้าไป : สลัดเรือ, สลัดสินค้า, สลัดอะไรจากจิตใจ สลัดหมดเลย สละทิ้งเลย. นี่คือคำว่า “ปฏินิสสัคคะ” เราสวดอานาปานสติขั้นสุดท้ายบทจบว่า ปฏินิสสัคคานุปัสสี วิหริติ.

ปฏินิสสัคคะ คือขวางค์นไปให้เจ้าของเดิม. เรื่องบ้าง ๆ บอ ๆ ที่ชั่ว บุญบาป สุขทุกข์ ขวางค์นไปให้เจ้าของเดิมคือธรรมชาติ หรือสภาวะธรรมตามปกติ เราไม่เอา; เราขวางค์นเจ้าของเดิม. เป็นปฏินิสสัคคะ แปลว่าขวางค์น ขวางค์กลับ มันก็เลยเป็นการสูญตัวกู—ของกู ไม่มีตัวกู—ของกู เหลืออยู่ในจิตใจ ในความรู้สึก อีกต่อไป ก็ถึงสูงสุดจุดหมายปลายทาง เป็นชีวิตนิรันดร หรือจะเรียก **สุญญตา นิรันดร** ก็ได้.

ถ้าพูดอย่างคน จะเอาสำนวนโลกๆ ภาษาคน ก็เรียก **“ชีวิตนิรันดร”** ได้ความไม่ตาย ได้ชีวิตนิรันดร. แต่ถ้าพูดอย่างภาษาธรรม ก็พูดว่า **“สุญญตานิรันดร”** ความว่างที่เป็นนิรันดร. อย่างนี้ไม่เป็นอันตราย ถึงไม่เข้าใจก็ไม่เป็นอันตราย. แต่ถ้าพูดว่า **“ชีวิตนิรันดร”** นี้ไม่แน่ เข้าใจผิดก็เกิดยึดถือขึ้นมาอีก มันก็เลยไม่ได้ประโยชน์อะไร. นี่ก็แปลว่า นายคนนี่ถึงที่สุดแห่งความสลายตัวเอง ตัวกู—ของกูสลายตัวไป เพราะไม่มีตัณหา อุปาทาน อวิชชา มาหล่อเลี้ยงขึ้นอีก.

นี่ใจความสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา ที่ได้พูดไว้ในภาษาธรรม แต่อาศัยคำพูดภาษาคน เราจึงเปรียบเทียบเรื่องนี้ ว่าเหมือนคนเที่ยวค้าเรือในทะเล เป็นอย่างนั้น ระหกระเหินจนกว่าจะพบเกาะ คือนิพพานเป็นที่สลายไปแห่งตัวกู—ของกู. เวลาเราพูดอย่างภาษาธรรมก็ไม่ต้องพูดเป็นนายคนนั้น นายคนนั้นพูดเป็นเรื่องนามและรูป และกิเลส และความทุกข์ แล้วปฏิบัติ และก็ดับทุกข์ ก็เป็นนิพพาน. ภาษาคนกับภาษาธรรมมันเคียงคู่กันไปอยู่อย่างนี้. สำหรับคนที่พูดภาษาธรรมไม่รู้เรื่อง หรือขี้ลืม ก็พูดภาษาคนให้เอาไปคิดไปนึกกลางๆ ก็แล้วกัน ฉะนั้น ขอให้เข้าใจว่า **เรื่องที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา** มีอยู่อย่างนี้ พูดไว้โดยภาษาคน—ภาษาธรรม ประคบกันเข้าไว้ อย่าให้มันเขวไปได้ในลักษณะอย่างนี้.

บัดนี้ ก็มาถึงข้อเท็จจริง ที่มันมีอยู่ตรงที่ว่าเรามันมักจะพูดกันแต่เรื่องที่เป็นฝ่ายภาษาคน แล้วก็คนเอามากๆ ก็อาจจะยึดถือเอาเสียเรื่อย ฉะนั้นจึงเกิดยึดมั่นถือมั่น ในเรื่องวิญญานของกู วิญญานของคนนั้นคนนั้น เขาตายไปแล้วเผาเสร็จแล้ว. มันก็มีตัวเขาเหลืออยู่เวียนว่ายไป เป็นตัวตนของเขาที่ถาวร. อย่างนี้ไม่ใช่พุทธศาสนา เพราะว่าเป็นสัสสตทิฏฐิ ถือว่ามีตัวตนที่ถาวรของคนใดคนหนึ่ง นี่เป็นสัสสตทิฏฐิ นอกพุทธศาสนา มีพูดอยู่ก่อนพุทธศาสนา.

พุทธศาสนาจะไม่มีตัวตนที่ถาวรอย่างนี้ มีแต่การเกิดดับๆ เกิดดับของตัวกู—ของกู เพราะฉะนั้นวิญญาณก็เกิดดับ—เกิดดับอยู่ : วิญญาณของตัวกู—ของกู นั้นมันเกิดดับ—เกิดดับอยู่ เป็นสิ่งเดียวกันกับตัวกู—ของกู ฉะนั้น วิญญาณไม่ใช่สิ่งที่จะถาวรอะไรได้ แต่เป็นสิ่งที่เกิดดับ—เกิดดับอยู่.

คำว่า “วิญญาณ” มันมี ๒ แง่ คือว่าถ้ามันเกิดขึ้นมาด้วยอวิชา มันเป็นวิญญาณที่จะเป็นทุกข์ตามนัยแห่งปฏิจสุมุบาท, กล่าวคือวิญญาณนั้นมันเกิดขึ้นมาด้วยอำนาจของอวิชา มันก็ต้องนำไปสู่ภพ ชาติ และทุกข์ ตามนัยแห่งปฏิจสุมุบาท; ที่นี้คือวิญญาณหนึ่งมันไม่ได้เกิดมาจากอวิชา หรือมันเกิดขึ้นมาโดยไม่ต้องเกี่ยวกับอวิชา มันเป็นความรู้แจ้งสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่มีอวิชาเจืออยู่ วิญญาณนี้เป็นนิพพาน. ในพระบาลีมีอยู่แห่งหนึ่งซึ่งเรียกนิพพานว่า “วิญญาณ” แปลว่า *สิ่งที่บุคคลควรรู้อัจฉ* หรือ *ความรู้แจ้ง* ก็ได้ นี่มันไม่เกี่ยวกับอวิชา. ฉะนั้น วิญญาณมันจึงเกิดเป็น ๒ ชนิดขึ้นมา วิญญาณที่มาจากอวิชา เกิดดับ—เกิดดับอยู่ตามอวิชา มันก็เป็นทุกข์เรื่อยไป; วิญญาณที่มันไม่เกี่ยวกับอวิชา มันเกี่ยวกับปัญญา เกี่ยวกับวิชาเสีย มันก็ไม่มีความทุกข์เลย มันก็เป็นนิพพานไป มีความหมายเป็นนิพพาน เป็นฝ่ายไม่มีทุกข์ตลอดกาลไป.

นี้แหละถ้ามันเกี่ยวกับฝ่ายอวิชาเป็นวิญญาณโง่ มันก็เกี่ยวกับความทุกข์ มีความทุกข์ตามนัยแห่ง *ปฏิจสุมุบาทฝ่ายเกิด* ก็เกิดทุกข์. ที่นี้ถ้าไม่มีอวิชา เพราะอวิชาดับ วิญญาณก็ไม่มีที่จะเป็นทุกข์ แต่เป็นวิญญาณที่ไม่ทุกข์ เช่นรู้อัจฉ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ไปตามเรื่องตามราว แต่ไม่ปรุงปรุงความทุกข์ เพราะมันไม่มาจากอวิชา. พระอรหันต์ก็มีวิญญาณ ไม่ใช่ว่าดับวิญญาณไปหมด แต่มีวิญญาณที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชา. ฉะนั้น พระอรหันต์จึงรู้อัจฉรูป เสียง

กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณฺ์ ค่ายวิญญาณชนิตฺถิ มํณฺิจิไม่ก่อให้เกิดทุกฺขิ มํณฺิจิเป็น ปฏิจสุมุปาบทฝ่ายนิโรธวาร คือดับ.

พวกเราตามธรรมคามีวิญญาณที่เนื่องอยู่กับอวิชา มํณฺิจิเป็นปฏิจ-
สุมุปาบทฝ่ายสมุทฺยวาร คือเกิดทุกฺขิเรื่อย เกิดความทุกฺขิเรื่อย. อีกทางหนึ่ง
มํณฺิตฺบฺทุกฺขิเรื่อย ทางนี้มํณฺิเกิดทุกฺขิเรื่อย. ฉะนั้น ขอให้มวิญญาณที่ไม่เนื่องด้วย
อวิชา มํณฺิจิจะป้องกันความทุกฺขิไม่ให้เกิดขึ้นมา; อยู่เฉยๆไม่ต้องทำอะไรก็ไม่มี
ความทุกฺขิเกิดขึ้นมาได้.

เที่ยวนี้มามัวโง่ มามัวหลง เรื่องความหมายของคำว่า “วิญญาณ” แล้ว
ไปยึดมั่นวิญญาณว่า เป็นตัวกู—ของกู คนเดียวกันตลอดก็ชาติๆ นี้มันผิด. ที่แท้
วิญญาณเป็นสิ่งที่เกิดดับๆ อยู่ตามเหตุปัจจัยที่แวดล้อมทางตา ทางหู ฯลฯ ฉะนั้น
วิญญาณเป็นของชั่วขณะ ชั่วขณะๆ ถ้ายังมีเหตุมีปัจจัย มันเกิดดับๆ ได้
เรื่อยไป; หมคเหตุหมคปัจจัย ก็เลิกเกิดเลิกดับ.

ที่นี้ เราไม่ต้องให้มันหยุดดับหยุดเกิดอะไรโดยตัวมันเองนัก คือเรา
อย่าไปยึดถือมันว่า ตัวกู—ของกู ก็มีค่าเท่ากับดับไม่มีที่เหลือเหมือนกัน. มันจะเป็น
อะไรก็ช่างมัน จิตนี้อย่าไปมีอวิชา ไปหลงยึดถือว่ามันแหละคือตัวกู วิญญาณ
ก็จะกลายเป็นของดับไปตลอดกาล; เหลือแต่ความรู้สึกทางตา ทางหู ทางจมูก
ทางลิ้น เป็นต้น ที่ทำอะไรใครไม่ได้ ที่ไม่ทำให้เกิดความทุกฺขิได้. ขอให้ศึกษา
สนใจศึกษาฝึกฝนและปฏิบัติอย่างนี้ คือให้เหลืออยู่แต่วิญญาณที่ไม่เกี่ยวข้องกับ
อวิชา ตัดหาอุปาทาน มันก็จะมีปฏิจสุมุปาบทฝ่ายดับอยู่เสมอไป ทุกครั้งที่
ตาเห็นรูป หูฟังเสียง เป็นต้น.

ฉะนั้น ใครต้องการที่จะไม่ต้องเวียนว่ายไปในวัฏฏสงสารเหมือนนายคนนั้นแล้ว ก็จงพยายามควบคุมความรู้สึกที่จะเกิดขึ้นในขณะที่ตาเห็นรูป หูฟัง เสียง เป็นต้น ให้มันคงเป็นแต่วิญญาณทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่รับอารมณ์มารู้ว่าเป็นอะไร แล้วมีปัญญาารู้แจ้งว่าควรทำกับมันอย่างไร อย่าไปหลงรัก หลงเกลียด หลงชัง เกิดตัณหาอุปาทานขึ้น ก็จะเป็นผู้ที่อยู่เหนือกองทุกข์ พระอรหันต์ท่านมีชีวิตอยู่ด้วยวิญญาณที่เป็นนิพพานอยู่ตลอดเวลา พวกเรานี้มันโง่ มันจึงมีวิญญาณชนิดที่เป็นวัฏฏสงสารอยู่ตลอดเวลา; แล้วยังจะเพิ่มหนักขึ้นไปอีก ที่จะเอามาเป็นวิญญาณตัวเดียวคนเดียวคนเดียวก็ร้อยชาติพันชาติ.

เดี๋ยวนี้ ที่กรุงเทพฯ กำลังเข้าใจกันอย่างนี้ ที่จะให้วิญญาณใดวิญญาณหนึ่งเป็นวิญญาณที่ถาวรตลอดกาลนั้น มันไม่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ไม่ใช่พุทธศาสนาด้วยทุกข์ไม่ได้. มันต้องเป็นวิญญาณตามสภาวะธรรมชาติ ไม่ใช่ตัวกู—ของกู ไม่ยึดถือเอาเป็นตัวกู—ของกู นี่แหละวิญญาณนิพพาน วิญญาณที่เป็นนิพพาน, ถ้าไม่อย่างนั้นจะเป็นวิญญาณที่เป็นวัฏฏสงสาร. ฉะนั้น บัญญัติที่จะมาเถียงกันว่า วิญญาณนั้นมีหรือไม่มี เสียเวลาเปล่า ๆ. วิญญาณต้องมีแน่ แต่เป็นของชั่วคราว—ชั่วคราว : ชนิดหนึ่งเป็นความทุกข์เป็นวัฏฏสงสาร. อีกชนิดหนึ่งเย็นสนิทเป็นนิพพาน.

วิญญาณที่เย็นเป็นนิพพาน ใครมี มันก็หมดปัญหา ไม่มีเรื่องที่จะต้องลำบากต่อไป; วิญญาณที่เป็นตัวกู—ของกูนั้นอย่าเอากับมันเลย ให้มันเกิดแต่วิญญาณที่เป็นขั้นที่บริสุทธิ์ล้วน ๆ ไม่เจืออยู่ด้วยอุปาทาน ให้เป็นขั้นที่ไม่เจืออยู่ด้วยอุปาทาน เป็นวิญญาณตามธรรมชาติล้วน ๆ จิตนั้นก็จะเป็นประภัสสรอยู่เองตามธรรมชาติ ไม่มีปัญหาเรื่องความทุกข์. เผลอเมื่อไรโง่เมื่อไร อวิชชา อุปาทานเข้ามาครอบครองก็เป็นวิญญาณที่อยู่ในวัฏฏสงสารเป็นความทุกข์. ใครฉลาดมากพอ คนนั้นจะมีปัญหามาก คือมีการได้ที่ดีมาก ก็จะไม่ต้องเป็นทุกข์ แล้วก็ไม่ต้อง

ลงทุนอะไรด้วย อยู่เฉยๆ ก็ได้หมด ถึงหมด คับหมด เย็นหมด; คับทุกข์ได้ เพราะอยู่เฉยๆ.

นี่ เป็นอุปมาข้อสุดท้าย ไม่ต้องชวนชวหาอะไร ไม่ต้องสร้างอะไร ไม่ต้องทำอะไร อยู่เฉยๆ ให้ถูกวิธี ตามที่พระพุทธองค์ตรัสว่า *สเจเม ภิกขุ สมฺมาวิหเรยฺย* — ถ้าภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ จักเป็นอยู่โดยชอบไซ้; *อสฺสฺสฺส โลกโอรหนฺเตหิ อสฺส* — โลกนี้ก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า อยู่ให้ถูกต้อง อยู่ให้ชอบเท่านั้น ไม่ต้องทำอะไร; แต่มันมีความหมายอยู่ในตัว *“เป็นอยู่โดยชอบไซ้ โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์”* **เป็นอยู่โดยชอบ** นี้ไม่มีอะไรที่ไปกว่าอยู่ให้หนึ่งๆ อยู่หนึ่งๆ อย่าไปแปร่งแต่งนั้นนี้ ยึดถือนั้นนั้นขึ้นมา ทาวิธีอยู่หนึ่งๆ ให้ได้; นี้เพราะว่ามารู้เรื่องที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา คือวิธีที่จะออกไปเสียจากความทุกข์ โดยวิธีที่สมมุติไว้ต่าง ๆ กัน หลายอย่างหลายประการจนเวียนหัว.

ถ้าพูดอย่างเต็มที่ พูดอย่างให้เรื่องมันมากก็พูดว่า ต้องทำนั่น ต้องทำนี่ ต้องทำบุญ ต้องทำกุศล ไม่รู้จักสันไม่รู้จักสุด หรือว่าต้องแล่นไปในวัฏฏสงสารไม่รู้ ก็พ้นก็หมิ่นชาติ ก็อสงไขยชาติ นี่เป็นต้น เรื่องมันยาวเช่นเดียวกับที่เล่านิทานให้ฟังมาแล้ว. แต่ถ้าฉลาดเรื่องมันกลายเป็นสนสนสนสุดลงเดี๋ยวนี้ ที่นี้ ว่าอยู่เฉยๆ ให้ถูกวิธี แล้วจะไม่มี ความทุกข์อะไรเกิดขึ้นมาได้ **มันจะเป็นนิพพานอยู่ที่ความเฉยได้ในสิ่งทั้งปวง** — ความเฉยได้ต่อสิ่งทั้งปวง; ไม่ต้องเหน้อยอะไร ไม่ต้องยากอะไร ไม่ต้องลำบากอะไร ไม่ต้องลงทุนอะไร ดังพระบาลีที่ว่า *ลทฺธา มฺธา นิพฺพตี ภฺยขฺมานา* — นิพพานเป็นของให้เปล่าไม่เก็บสตางค์. เดียวนี้คนลงทุนทำบุญกันมากมาย เป็นหมื่นเป็นแสนจะซื้อนิพพาน มันไขว้กันอยู่อย่างนี้.

ฉะนั้น หวังว่าทุกคนจะได้กำหนดเอาใจความสำคัญตรงที่ว่า **สิ่งสำคัญใน
พระพุทธศาสนา** นั้น เขาพูดไว้ในภาษาธรรมเสมอไป แม้ว่าจะมีคำภาษาคนมาพูด
ก็เป็นเพียงเปลือกหรือภาชนะ สำหรับจะใส่ของที่มีค่าเป็นเนื้อใน มันก็เรียกว่า
ไปด้วยกันได้ ไม่ต้องแยกกัน. ถ้าเรามีเพชรพลอย เราก็ต้องมีหีบ มีตู้ มีอะไร
ที่จะใส่มันให้มันอยู่ด้วยกัน ขออย่างเดียวแต่ว่าอย่าไปเข้าใจกลับกันเสีย คือไป
บูชาเปลือก แล้วก็ไม่สนใจสิ่งที่ เป็นเนื้อใน; ที่แล้วมาเป็นอย่างนั้น เพราะคน
ส่วนมากไม่สนใจในภาษาธรรม ไปสนใจแต่เปลือก คือภาษาคน.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะสมควรแก่เวลาเพียงเท่านั้น.

เรียนพุทธศาสนาจากอะไร จึงจะรู้พุทธศาสนา ?

—๑—

เสาร์ที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔

ท่านผู้อ่านผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

หัวข้อบรรยายในวันนี้ของเรา มีอยู่ตั้งที่ท่าน
ทั้งหลายทราบแล้ว ว่า **เรียนพุทธศาสนาอย่างไร จึงจะรู้
พุทธศาสนา ?** หัวข้อนี้ฟังดูที่หนึ่งก็คล้ายๆ กับว่าเป็นเรื่อง
ที่ง่าย ๆ ตื้น ๆ สำหรับเด็ก ๆ เสียเต็มที แต่ที่จริงเป็นหัวข้อที่ลึก
ที่มีความหมายลึก หรือยากที่จะทำความเข้าใจกันได้ จึงขอ
เตือนท่านทั้งหลายว่า อย่าได้ประมาทเสีย เคี้ยวจะไม่ตั้งใจฟัง
เพราะเห็นว่าเรื่องมันง่ายเกินไป. ความประมาทว่าง่ายเกินไป
นี้แหละ ได้ทำลายโอกาส ได้ทำลายประโยชน์ หรืออะไร
ที่ควรจะได้มาเสียแล้วอย่างมากมาย ในเรื่องราวแต่หนหลัง
ของเราเอง.

แต่ละคนอาจจะคิดว่า เรา^๕รู้พุทธศาสนากันอยู่แล้ว โดยเฉพาะคิดว่าตัวเองรู้พุทธศาสนาอย่างยิ่ง. ความคิดเช่นนั้นมันมีได้ตามธรรมชาติ ตามธรรมดาต่างคนต่างก็จะรู้สึกตัว^๕รู้อะไร หรือมีอะไรไม่น้อย; ทั้งที่เมื่อกล่าวตามหลักพุทธศาสนาแล้วยังไม่รู้ หรือยังไม่^๕มีสิ่งที่ควร^๕จะรู้ — ควรจะมี อย่างถูกต้องและพอเพียง. เพราะฉะนั้น อาตมาจึงขอร้อง^๕ที่จะเอาเรื่องชนิดนี้มาพูดอีก มันฟังดูคล้าย ๆ กันว่าเป็นการดูหมิ่นท่านผู้ฟังอยู่สักหน่อย.

โดยเนื้อแท้แล้ว มันก็เป็นเรื่องยาก และยังเป็นเรื่องยาก แม้สำหรับแก่ตัวอาตมาผู้พูด^๕เอง ทั้งที่อาตมา^๕เป็นผู้ที่เรียนพุทธศาสนา^๕มาตั้งหลายสิบปี คือสนใจมาตั้งแต่ก่อนบวช. บวช^๕ตั้ง ๔๐ กว่าปีแล้ว แล้วก็สนใจมาตั้งแต่ก่อนบวช ก็ยังรู้สึก^๕ว่า ยังไม่รู้^๕พุทธศาสนาถูกต้องเพียงพอ^๕เต็มตามที่ควรจะมี. และก็เคยคิดว่าเคย^๕รู้มาก ต่อมาก็ยังรู้สึก^๕ว่ามันยังไม่^๕รู้มากขึ้นด้วยเหมือนกัน เพราะฉะนั้นสิ่งที่เคยผ่าน^๕มาแล้ว ทั้งที่มันถูกต้องหรือที่มันผิดพลาดบกพร่องอย่างไร ก็จะได้เอามาประมวลกันเข้า และมากล่าวให้ท่าน^๕ทั้งหลายฟัง.

นี่ก็คือข้อที่จะต้องขอร้อง^๕ในเบื้องต้นว่า ขอร้อง^๕ได้ประมาณเลย จงตั้งใจฟัง หรือสนใจที่จะเข้าใจเรื่อง^๕นี้ และแก้ปัญหาข้อ^๕นี้ให้ลุล่วงไป โดยหัวข้อว่า “เรียน^๕พุทธศาสนาอย่างไร จึงจะ^๕รู้พุทธศาสนา?”

โดยหัวข้อ^๕นี้ มันก็แสดงอยู่แล้วว่า *เรียนอย่างไร?* หมายความว่ามันมีวิธีเรียนหลายอย่างหลายสิบอย่าง เราต้องเรียน^๕อย่างไรจึงจะ^๕รู้พุทธศาสนา. นี่ย่อมหมายความว่า เรียน^๕บางอย่าง เรียนจนตายก็^๕ไม่รู้^๕พุทธศาสนา. อาตมาเคยไปพูดในที่บางแห่ง ไม่มีใครเชื่อ คือพูดว่า *ยังเรียนพระไตรปิฎก ยังไม่รู้^๕พุทธศาสนา* ไม่มีใครเชื่อ; ก็เลยพูดเสียเลย^๕ว่า *ยังเรียน^๕พุทธค้ำดันันแหละ*

ยังไม่รู้พุทธศาสนา. ยิ่งเรียนพุทธศาสนาอย่างที่เขารเรียนกันเดี๋ยวนี้อย่างที่พวกฝรั่งเรียนพุทธศาสนานี้ ยังไม่รู้พุทธศาสนา. พวกฝรั่งเขารเรียนพุทธศาสนากันอีกแบบหนึ่ง เรียนเท่าไรก็ไม่รู้จักตัวแท้ของพุทธศาสนา; นี่เป็นเรื่องที่พูดแล้วไม่น่าเชื่อ แล้วก็ต้องคอยฟังกันต่อไปว่า ทำไมจึงพูดว่า **ยิ่งเรียนพุทธศาสนา ยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา** แต่ก็ตอบอย่างกำปั้นทุบดินว่า เพราะมันเรียนไม่ถูกวิธี จึงได้เกิดมีหัวข้อขึ้นมาว่า “เรียนพุทธศาสนาอย่างไร หรือโดยวิธีใด จึงจะรู้พุทธศาสนา.”

ที่นี้ เราจะตั้งต้นพิจารณากันอย่างละเอียดลเอียดถี่ถ้วน เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่การเรียนทุกชนิด ทุกสาขา แก่ผู้ฟังทุกๆ แขนงของวิชา แม้ที่ไม่ใช่พุทธศาสนาก็จะพลอยได้รับประโยชน์; ฉะนั้น ขอให้สนใจฟังตอนแรกๆ นี้เป็นการวินิจฉัยกันอย่างละเอียดในคำพูดนั้นๆ หรือเรื่องนั้นๆ :

ข้อแรกก็อยากจะขอร้อง ให้สนใจในคำสำคัญคำนั้นเองคือคำว่า “เรียน” คำว่า **เรียน** นี้มันหมายความว่าได้หลายอย่างหลายระดับ แต่คนก็ไม่ค่อยจะสนใจกัน พอพูดว่าเรียนก็หมายถึงเข้าโรงเรียน แล้วก็เรียนที่โรงเรียน. อย่างเด็กเรียนหนังสือหรือพระเณรเรียนนักธรรม นี้เรียกว่าเรียน. ถ้าเรียนเพียงเท่านั้น พระพุทธเจ้าท่านยังไม่เรียกว่าเรียน, ชาวบ้านหรือพวกเราเรียกว่าเรียนก็ตามใจ. คำว่า “เรียน” ที่แท้จริงมันมีอยู่ยิ่งไปกว่านั้น ฉะนั้นเรามาพูดกันให้หมดว่า “เรียน” นั้นมันมีอย่างไร :-

เรียนอย่างแรก หมายถึง การฟัง การอ่าน การศึกษา อย่างที่ใช้ในการเรียนทั่วไป นี้เรียกว่าการฟัง มันก็เป็นการเรียน. อย่างเราพูดว่า **สุ. จิ. ปุ. ลี. วินมุตโต กถิ โส ปณฺธิ โต ภเว** - ให้ฟัง ให้คิด ให้ตาม ให้จำ อย่างนี้มันเป็นเรื่องเรียนธรรมคาอย่างเรียนหนังสือ เรื่องสามัญ แม้ที่สุกแต่บาลีที่ว่า **สุสุสุสุ ลภเต**

ปลงใจ — ฟังด้วยดีจึงจะได้ปัญญา อะไรทำนองนี้ มันเป็นการเรียนธรรมตาทางนั้น เป็นการฟังการเรียนตามธรรมดา. สมัยก่อนเขาไม่มีหนังสือให้อ่าน ฉะนั้น การเรียนก็คือฟังนั่นเอง. เดียววันสะตวักชน มีกระดาษ มีหนังสือให้อ่าน มันก็แทนการฟัง เป็นการฟังทางตา. นี้เรียกว่าเป็นการเรียนอย่างหนึ่ง.

เรียนอย่างที่ ๒ เรียนคือทำลงไปจริงๆ ปากไม่ต้องพูด หูไม่ต้องฟัง แต่ว่าทำลงไปจริงๆ นั่นแหละ ปฏิบัติลงไปจริงๆ ปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญาที่เรียกว่า ไตรสิกขา นั่นแหละคือการเรียน. ภาษาบาลีว่า สิกขา ภาษาสันสกฤตว่า ศิกษา ภาษาไทยว่า ศึกษา สามคำนี้ก็หมายถึงการเรียน แต่หมายถึงการทำลงไปจริงๆ. ไตรสิกขาในพุทธศาสนา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ทั้ง ๓ อย่างนี้ หมายถึงการทำลงไปจริงๆ ไม่ใช่การเรียนจากหนังสือ เหมือนที่เราเรียนกันแต่ปาก อย่างนกแก้ว นกขุนทอง ถ้าเรียนอย่างนั้นมันไม่สำเร็จประโยชน์ มันไม่เป็นสิกขา หรือศึกษา ขึ้นมาได้. ถ้าไม่เรียกอย่างสิกขา ๓ ก็เรียกว่า พรหมจรรย์ ตีกว่า พรหมจรรย์ นั่นแหละคือเรียน. ประพาศพรหมจรรย์ในพุทธศาสนา คือ ไตรสิกขา; ปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา นี้เรียกว่า ประพาศพรหมจรรย์.

พรหมจรรย์นี้มีอยู่ ๒ ระดับ : ระดับแรกคือพรหมจรรย์สำหรับผู้ยังไม่เป็นพระอรหันต์ นี้ก็เรียกว่า “พรหมจรรย์”. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “**เอหิ ภิกขุ พุทฺทมจฺริยํ จรฺทึ ทฺถุขสฺส อนฺตกิริยา**” — เธอจงมาประพาศพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งความทุกข์, จงมาประพาศพรหมจรรย์ เพื่อให้เป็นผู้ดับทุกข์ให้ได้. ระดับที่ ๒ เป็นพระอรหันต์มาก่อนบวช เพราะได้ฟังคำสั่งคำสอนคำอบรมหรืออะไรก็ตามแต่ เป็นพระอรหันต์แล้ว แต่ยังไม่ได้บวช พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “**เอหิ ภิกขุ พุทฺทมจฺริยํ จรฺทึ**” อีกนั่นแหละ ว่า *จงมาประพาศพรหมจรรย์*. แต่ไม่มีคำว่า “เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ” เพราะท่านถึงที่สุดแห่งทุกข์แล้ว.

นี่ขอให้เข้าใจว่า คำว่า “พรหมจรรย์” นี้ ยังใช้ได้แม้แก่ผู้ที่เป็นพระอรหันต์มาแล้ว ตั้งแต่ก่อนบวชเข้ามาประพฤติพรหมจรรย์. ถ้ายังไม่เป็นพระอรหันต์ก็มาประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งกองทุกข์ ก็เพื่อเป็นพระอรหันต์; แต่ถ้าเป็นมาแล้วก็มาประพฤติพรหมจรรย์เฉย ๆ. การประพฤติพรหมจรรย์ นี้คือการศึกษาคือการศึกษา หรือการเรียน เป็นการเรียนด้วยการปฏิบัติลงไปจริง ๆ ไม่ใช่มาแต่อ่าน ฟัง นั่ง คำนี้จึงคำนวณอะไรอยู่.

เรียนอย่างที ๑ เป็นการเรียนในตัวของชีวิตโดยชีวิต คือว่าเรียน เพราะมันได้ผ่านสิ่งต่างๆ ไปมาก ตั้งแต่เกิดจนบัดนี้. นี้ก็มีเรียนกันทุกคนโดยไม่รู้สึกรู้สีก้าว ยิ่งอายุมากก็มีเรียนมาก; แต่คนบางคนนั้นใจไม่สนใจกับการเรียนชนิดนี้. ภาษาบาลีเรียกว่า “รัตตัญญู” แปลว่าผู้รู้ราตรีมาก คือมันเกิดนาน. สมัยใหม่เขาเรียกกันว่า “เจนจัด” มีความเจนจัดในสิ่งนั้นสิ่งนี้. ก็หมายถึงชีวิตที่มันอยู่นาน มันเจนจัดในตัวชีวิตนั่นเอง. บาลีเรียกว่า รัตตัญญู — มีราตรีมาก มีราตรีนาน; ความหมายเหมือนกัน. ฉะนั้น ขอให้ถือเสียว่าชีวิตนี้ยังไม่ตายเสียเพียงไร มันย่อมเป็นการเรียนอยู่ในตัวมันเอง โดยไม่รู้สึกรู้สีก้าวอยู่เพียงนั้น; นี้ก็เป็นการเรียน.

การเรียนอย่างที ๑ นี้ เป็นการฟัง การอ่าน ตามที่ทำกันอยู่ในเวลานี้ ภาษาโลก ภาษาชาวบ้าน ภาษาคน เขาหมายความว่าอย่างนั้น. การเรียนอย่างที ๒ ในภาษาผู้ปฏิบัติธรรม เขาหมายถึงการปฏิบัติลงไปจริง ๆ. และการเรียน อยู่โดยธรรมชาติที่ได้ผ่านไป ๆ วันหนึ่ง คืนหนึ่ง, วันหนึ่ง คืนหนึ่ง โดยไม่รู้สึกรู้สีก้าว. ท่านทั้งหลายลองไปเปรียบเทียบดูเอาเองเถิดว่า เรียนอย่างไรหน่มันจะจริงกว่ากัน หรือมันจะมีค่ามีคุณมีผลประโยชน์อะไรมากกว่ากัน หรือมันช่วยเราได้มากกว่ากัน.

อีกทางหนึ่งพอที่จะเปรียบเทียบได้ก็คือ **วิธีเรียนซึ่งแบ่งประเภทตามการสอน.** การสอนกับการเรียนมันต้องคู่กันไป จะมีแต่การสอนไม่มีการ

เรียนไม่ได้; มีแต่การเรียนไม่มีการสอนก็ไม่ได้. ที่ผู้สอนนั้นเป็นคนก็ได้ เป็นธรรมชาติก็ได้ เป็นตัวชีวิตนั้นเองก็ได้. เอาละ ถ้าคนสอนโดยมากมันสะดวกดี แต่ถึงอย่างนั้นมันก็มีหลายอย่าง หลายระดับต้นลึกกว่ากัน : **อย่างที่ ๑** สอนด้วยการพูดให้ฟัง น้อยอย่างหนึ่ง. **อย่างที่ ๒** เขาสอนโดยไม่ต้องพูด แต่ว่าทำให้ดู ปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง เหมือนกับสัตว์มันสอนลูกมัน มันไม่ได้พูดกัน มันทำให้ดู ลูกมันก็ทำตาม; นี่ใครบางคนไม่พูด แต่ว่าทำให้ดู. นี่ดีกว่า มัวแต่นั่งพูดกันอยู่. **อย่างที่ ๓** สอนด้วยการรับประโยชน์ให้ดู คือมีความสุขให้ดู เป็นผู้มี ความสุขอย่างน่าเลื่อมใส น่านับถือให้ดู; แม้ไม่พูดสักคำหนึ่ง.

การสอนอย่างหลังนี้แหละคนกลับยินดีรับเอา ทำตาม โดยไม่ต้องกะ ไม่ต้องเกณฑ์ ไม่ต้องเชื่อไม่ต้องเชื่อ. การสอนอย่างแรกนั้นไม่แน่ สอนแล้ว สอนอีก มันไม่สนใจ มันไม่นับถือ มันไม่เชื่อฟัง เพราะมันสอนแต่ปาก. แม้ ทำให้ดู มันก็ยังไม่ค่อยแน่ แต่ถ้ามีความสุขให้ดู ได้รับประโยชน์ให้ดู แล้วจะ เอาอย่างกันใหญ่. เหมือนทำไร่ทำนาทำสวนนี้ พอเห็นใครทำได้ผลดีรวยก็เอาอย่าง กันใหญ่ เพราะมันต้องการประโยชน์. ความต้องการประโยชน์นั้นบังคับให้เรียน จริง ให้ทำตามจริง ๆ. นี้คำว่า "เรียน" มันก็ยังมีอยู่หลายชั้นอย่างนี้.

ลักษณะการเรียนที่แบ่งประเภทตามผล เอาผลของการเรียนทาง ธรรมะโดยตรง มาเป็นเครื่องพิจารณาอีกสักที่หนึ่งก็ยังได้ : ผลของการเรียนมันก็ แตกต่างกันไปตามลักษณะของการเรียน.

เรียนอย่างที่ ๑ มีผลทำให้มีความรู้ สอบไล่ได้ มีความรู้เป็นปริญญา เป็นบัณฑิต เป็นมหาบัณฑิต มาจากมหาวิทยาลัย นี่เรียนเพื่อให้ความรู้. อย่างนี้อาศัยการอ่าน การจำ การทำตามธรรมดา.

เรียนอย่างที่ ๒ เรียนเพื่อให้เกิดความฉลาดหรือความเข้าใจ. นี้ไม่ต้องอาศัยการฟังหรือการเรียนตามธรรมดา แต่อาศัยการใช้เหตุผล จะต้องเป็นคนใช้เหตุผล มีการใช้เหตุผลอยู่เรื่อย มันจึงจะได้ผลเป็นความฉลาด หรือความเข้าใจ; ซึ่งต่างจากความรู้อันหนึ่ง.

เรียนอย่างที่ ๓ มันมีผลทำให้เกิดความซึ่มซาบทางวิญญาณ โดยเฉพาะการเรียนด้วยการปฏิบัติลงไปจริง ๆ หรือว่าการเรียนด้วยชีวิต มันสอนอยู่ในตัวมันเองนั่น ผลก็คือการซึ่มซาบทางวิญญาณเฉพาะตนด้วย ใครก็มารู้แทนกันไม่ได้แล้วจะไปสอนผู้อื่นมันก็สอนไม่ได้ด้วย. ผลที่เป็นความซึ่มซาบทางวิญญาณนี้ บางทีพูดเป็นคำพูดไม่ได้ เขียนเป็นตัวหนังสือไม่ได้. ธรรมะที่ลึกที่แท้จริงมันมีลักษณะอย่างนั้น.

ขอให้จำไว้เป็นของแถมพก แต่ที่สำคัญที่สุด กล่าวคือมันเป็นเรื่องเป็นประโยชน์ทั่วไปว่า **ตัวธรรมะ หรือ ความจริง ของจริง หดถึงที่สุดนั้นจะเป็นสิ่งที่พูดบรรยายด้วยคำพูดไม่ได้ เขียนเป็นตัวหนังสือไม่ได้.** "สิ่ง" ชนิดนี้มันจะเป็นผลของการที่เรียนมาอย่างถูกวิธีและลึกซึ้ง คือเรียนในตัวเอง คือเรียนด้วยการผ่าน—ผ่านสิ่งนั้นลงไปด้วยชีวิตจริง ๆ. ฉะนั้น ขอให้ทุกคนนี้ก็ย้อนหลังถึงการที่เราได้ผ่านมาตั้งแต่เกิดมาจนถึงทุกวันนี้ เรารู้อะไรมากอย่าง ซึ่งคนอื่นเขามารู้อะไรกับเราด้วยไม่ได้ มันเป็นความรู้สึกเฉพาะคน; แล้วมันก็ยังสอนกันไม่ได้ จะสอนคนที่มันนิสัยอย่างหนึ่งให้เปลี่ยนนิสัย อย่างนั้นมันยากเหลือประมาณ. นิสัยสันดานของเขาเป็นอย่างอื่น มันก็เปลี่ยนยาก. เขาจะต้องเรียนของเขาเอง โดยวิธีลึกซึ้งอย่างที่ว่ามาแล้ว จึงจะเปลี่ยนได้. ครูจะช่วยบอกให้ที่หนึ่งก็เพียงแต่อาจไปทำอย่างนั้น ๆ ไปสังเกตอย่างนั้น ๆ โดยรอบ ๆ ทั่ว ๆ ไป โดยรอบ ๆ ด้าน ดูแล้วก็พบวิธีที่เหมาะสม ที่เฉพาะแก่ตน แล้วก็ลองไปทำ มันก็พบได้. มันเหมือน

กับชี้ทางให้เดิน มันเดินแทนกันไม่ได้. หรือว่าบอกให้ไปทำอะไรกินดู ชิมดู แล้วมันก็รู้รสแทนกันไม่ได้.

นี้แหละ เพียงแต่คำ “เรียน” มันก็มีความหมายหลายชั้นเสียอย่างนี้แล้ว ฉะนั้น ขอให้ถือเอาประโยชน์จากคำว่า “เรียน” นี้ ให้ได้ลึกที่สุด สูงที่สุด เพื่อจะเรียนพุทธศาสนา ให้รู้พุทธศาสนา.

ข้อต่อไปก็อยากจะตั้งเป็นปัญหาขึ้นมาเลยว่า **เรียนอะไร?** เมื่อพูดถึง **การเรียน** **วิธีเรียน** **ลักษณะการเรียน** หหมดแล้ว ก็จะมาถามว่า เรียนซึ่งอะไร. ก็อย่างเดียวกันอีกนั่นแหละ มันมากมายหลายอย่าง. ถ้าเราไปเรียนในสิ่งที่ไม่ควรเรียน มันก็เท่ากับไม่ได้เรียน. ฉะนั้น เราต้องเลือกให้ถูก เรียนสิ่งที่เราควรเรียน อย่าไปเสียเวลากับสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องเรียน ; แต่แล้วคนเราก็มชอบไปเสียเวลากับสิ่งที่ไม่จำเป็นมากจนทุกทีในโลกนี้. นี้จะประมวลมาให้ฟังพอเป็นเครื่องสังเกตุ :

เมื่อถามว่าเรียนอะไร? มันก็มีอยู่ว่า **อย่าง ๑** เรียนทั้งหมด มันเป็นคนบ้าเรียน ตั้งใจจะเรียนทั้งหมด จะรู้ไปเสียทั้งหมด นี้เรียกว่าเรียนทั้งหมด อะไรเรียนได้ก็จะเรียน. การเรียนอย่างนี้ มันเพื่อเป็นนักปราชญ์ชนิดที่บ้าหอบฟาง ไม่รู้อะไรจริง แต่รู้ไปเสียทุกอย่าง. “บ้าหอบฟาง” หมายความว่า มันหอบฟางไว้ท่วมหัว ท่วมตัว มองไม่เห็นตัว แต่ในสิ่งที่หอบไว้นั้นมันเป็นฟาง ไม่มีข้าวเปลือกสักเม็ดเดียว. ถ้ามีข้าวเปลือกคติดอยู่บ้างที่ฟองนั้น ก็เป็นข้าวเปลือกดิบ. นี้มันเรียนทั้งหมด มากเกินไปจนใช้อะไรไม่ได้.

แม้เรียนพระไตรปิฎก จนจบพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าท่านก็ยังเรียกว่า “โมฆะบุรุษ” คือเป็นผู้กำมือเปล่า เรียนพระไตรปิฎกจบ พระพุทธเจ้าก็ยังเรียกเขา

ว่า “กำมือเปล่า” อย่างนี้ก็มี. จะเรียนธรรมวินัยทั้งหมด ตามหลักปริยัติทั้งหมด ก็เรียกว่าเรียนจบพระไตรปิฎก แม้ในสมัยที่ไม่มีการแบ่งเป็นพระไตรปิฎก ก็เรียกว่าพระไตรปิฎกอย่างที่เราเรียกกันเดี๋ยวนี้ก็เหมือนกัน คือเรียนกันทั้งหมด โดยทฤษฎีแล้วเรียนหมด. พอเรียนหมดแล้วพระพุทธเจ้าเรียกว่า “โมฆะบุรุษ” คือเป็นคนกำมือเปล่า ในมือมีแต่ลม. มันกำมือก็จริง แต่ว่าในมือไม่มีอะไร มีแต่ลม. หรือเรียกว่าคนเลี้ยงโค ฉลาดเลี้ยงโค เลี้ยงโคเป็นร้อยเป็นพันเป็นหมื่น แต่ไม่ใช่เจ้าของโค ไม่มีโอกาสจะกินนมโค เพราะเป็นลูกจ้างเลี้ยงโค. คนเดี๋ยวนี้ก็เรียนมาาก เพื่อเป็นลูกจ้างสอนหนังสือ แต่ไม่ได้รับประโยชน์ของพระธรรม ที่เป็นความสะอาดสว่าง สงบ หรืออะไรทำนองนั้นเลย; เป็นบ้าหอบฟาง เป็นโมฆะบุรุษ เป็นคนเลี้ยงโค แล้วแต่จะเรียก. นี้แหละ คือคนเรียนทั้งหมด เรียนเพื่อเป็นนักปราชญ์ ตามที่ตลาดเขาต้องการจะจ้าง.

อย่างที่ ๒ เรียนเฉพาะที่พระพุทธเจ้าท่านขอให้เรียน เรียนเฉพาะเท่าที่พระพุทธเจ้าท่านขอให้เรียน. อย่างนี้ *เรียนกำมือเดียว* โดยเปรียบเทียบว่า ความรู้ทั้งหมดที่ตลาดได้ตรัสรู้นั้น มีปริมาณมากเท่ากับไปไม้ทั้งป่า ทั้งคงทั้งประเทศ แต่ว่าที่เอามาสอนเธอทั้งหลายนี้เท่ากับไปไม้กำมือเดียว. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ปุพฺเพ จาหํ ภิกฺขเว เอตฺรหิ จ, ทฺถุขณฺเจว ปญฺญาเปมิ, ทฺถุขสฺส จ นิโรธํ—** *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลก่อนก็ดี เดี่ยวนี้ก็ดี เราบัญญัติสอน เฉพาะเรื่องความทุกข์ กับเรื่องความดับทุกข์เท่านั้น.* ก็หมายความว่า ถ้ามันไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์ละก็ไม่ต้องสอน ไม่ทรงเอามาสอน แล้วเราก็ไม่ต้องเรียน.

เดี๋ยวนี้ เราไปเรียนสิ่งที่ไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์ ที่ไม่ใช่เป็นเงื่อนไขของพรหมจรรย์. มัวแต่เที่ยงกันเป็นบ้าเป็นหลัง โกรธวิวาทกันไป เรื่องตายแล้วเกิด เรื่องผีมีหรือไม่มี เรื่องวิญญูณคืออะไร นี่มันไม่มาสู่จุดที่ว่าดับทุกข์อย่างไร,

มันขยายไปไกลเรื่อย ๆ. ต้องตั้งปัญหาว่า ความทุกข์คืออะไร มาจากอะไร จับได้โดยวิธีใด แล้วก็ทำให้ได้อย่างนั้น อย่างนี้เรียกว่าไปไม่กำมือเดียว. แม้เป็นเรื่องทางโลก เราก็ควรจะเรียนชั่วไปไม่กำมือเดียว อย่าไปเรียนให้มันเกินความจำเป็น มันจะหละหลวม มันจะกะพร่องกะแพรงไปหมด. ถ้าเราเป็นชาวนา สมัครงจะเป็นชาวนา ก็เรียนเรื่องทำนาให้มันถึงที่สุด จะค้าขาย ก็เรียนเรื่องค้าขายให้มันถึงที่สุด ให้มันถนัดทั้งโดยวิชาและทั้งโดยการปฏิบัติ ทั้งโดยทฤษฎีและโดยวิธีการ อย่างนี้เรียกว่า “เรียนกำมือเดียว” คือเท่าที่จำเป็นจริงๆ. มันต่างกับเรียนทั้งหมดอย่างพร่ำๆ หรือว่าอย่างที่ไปรับจ้างสอนหนังสือ ไม่ใช่เพื่อปฏิบัติ.

อย่างที่ ๓ คืออย่างที่สมัยนี้เขาเรียนกัน เรียกว่าเรียนเฉพาะที่กิเลสมันต้องการ. ฟังดูออกจะแปลก อย่างที่ ๑ เรียนทั้งหมด, อย่างที่ ๒ เรียนเฉพาะที่พระพุทธเจ้าท่านขอให้เรียน, แต่คนสมัยนี้เรียนอย่างที่ว่า ๓ คือเรียนเฉพาะที่กิเลสมันต้องการ. การเรียนการศึกษาในโลกสมัยนี้ เรียนกันเฉพาะที่กิเลสของโลกมันต้องการ แล้วก็อวดกันนักหนา ยกหูชูหางว่า จัดการศึกษาพิเศษ ประเสริฐกว่าคนอื่นในโลกนี้. แต่หารู้ไม่ว่า มันเรียนเฉพาะเท่าที่กิเลสต้องการ. แล้วกิเลสก็ยิ่งหนามากขึ้น การเรียนก็ก้าวหน้าขึ้นไปตามความหนา ความมากของกิเลส.

เดี๋ยวนี้ กิเลสต้องการแต่เรื่องเนื้อหนัง กินดี—อยู่ที่ ประเภทเนื้อหนัง คือความเอร็ดอร่อยสนุกสนานทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ; นี่แหละคือกิเลสสมัยนี้ที่เจริญอกงามก้าวหน้า และก้าวหน้ามากยิ่งขึ้นทุกที. มันเขาก็ต้องการสิ่งนี้เพียงสิ่งเดียว ก็หาเหตุหาปัจจัยเพื่อให้ได้สิ่งนี้ แล้วก็แข่งขันกัน แย่งชิงกัน รบราฆ่าฟันกัน เอาพวกมาตายเป็นพันเป็นหมื่นเป็นแสน เอามาฆ่ากันเสีย

ก็เพื่อสิ่งนี้. ลองคิดให้คิดเถิดว่า เพื่อเนื้อหนังทงนหน เพื่อเอร็ดอรร้อย ทางตา ทางหู ทางจมูก ฯลฯ ทงนหน เขาจึงต่อสู้.

พวกกรรมกรก็อยากได้เอร็ดอรร้อยทางเนื้อหนัง ก็คิดทำลายนายทุน ; นายทุนก็ต้องการจะสงวนไว้รักษาไว้ ซึ่งเนื้อหนัง จึงปราบปรามกรรมกร. โลกทั้งโลกมีแต่ ๒ พวกนี้ : คนหนึ่งโศกมันตีมันรวย คนหนึ่งโศกมันไม่ตีมันจน มันก็ต่อสู้กันเพื่อให้ได้มา หรือรักษาไว้ซึ่งเนื้อหนัง; แต่เขากลับไปพูดเป็นอย่างอื่น เพื่ออุคมคติบ้าง เพื่อประเทศชาติบ้าง เพื่ออะไรบ้าง; แต่แล้วประเทศชาติของเขา ก็เพื่อเขาจะอยู่ มีชีวิตอยู่เพื่อเนื้อหนังของเขา ประเทศชาติของเขาไม่ใช่อะไรอื่น ไม่ใช่ความเป็นธรรม หรือความถูกต้อง เป็นเพียงประโยชน์ที่จะต้องรักษาไว้.

เรื่องเนื้อหนังนี้ ขยายออกไปสัก ๓ อย่าง ก็คือเรื่องกิน เรื่องกาม แล้ว ก็เรื่องเกียรติ นี่แหละเรื่องเนื้อหนัง. **เรื่องกิน** นี้รู้กันอยู่แล้วไม่ต้องอธิบาย พอหลังจากกินแล้วก็ต้องการ **เรื่องกาม**, เขียบเข้าไปอีกก็เป็น **เรื่องเกียรติ** เรื่องหน้าเรื่องตา. แต่ที่แท้เรื่องเกียรติของคนสมัยนี้ เป็นบริวารของเรื่องกินและเรื่องกาม เพราะว่าเขามีเกียรติไว้เพื่อเป็นเครื่องมือแสวงหา **กิน** และแสวงหา **กาม** ; ไม่ใช่มีเกียรติเพื่อความดีความงามความสามารถที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง มีเกียรติเพียงเพื่อเป็นอำนาจสำหรับเกิดโอกาสเพื่อจะหากิน และหากาม. มันเลยเป็นเรื่องเนื้อหนังไปเสียทั้งหมดแม้แต่เรื่องเกียรติ. เกียรติอย่างบริสุทธิ์ นั้นมันไม่เป็นทาสของกินและของกาม แต่เดี๋ยวนี้เกียรติมันปลอม มันคคโกง เป็นเกียรติเลวๆ คำๆ เป็นบริวารของเรื่องกินและเรื่องกาม.

ทุกคนในโลกกำลังศึกษาเพื่อประโยชน์แก่เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ จริงหรือไม่จริงไปกิดดู. ทุกคนในโลกเวลานี้กำลังศึกษากำลังเรียน เพื่อให้ได้

ที่สุกในเรื่องกิน เรื่องกาม และเรื่องเกียรติ. ที่แตกแยกแขนงเป็นวิชา หรือเป็น
การทำงาน เป็นวิธีการ เป็นอะไรไปมากมายนั้น มันไม่ต่างกันเลย มันมารวมกันอยู่
ที่นี้หมด. ตั้งแต่เรื่องเศรษฐกิจ เรื่องทหาร เรื่องการเมือง เรื่องอะไรต่างๆ
ที่มันใหญ่โตในโลกเวลานี้ ผลสุดท้ายมันก็อยู่ที่เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ.
มีเศรษฐกิจก็ อย่างน้อยก็เพื่อมีทหารดีไปรบเขาให้ชนะ; เดินแต่การเมืองก็
ก็เพื่อให้ชนะเขา; ชนะเขาแล้วเอาอะไร? ก็เอาปัจจัยของเรื่องกิน เรื่องกาม
เรื่องเกียรติ. ฉะนั้น เรื่องเศรษฐกิจ เรื่องการทหาร เรื่องการเมือง มันเป็นทาส
หรือเป็นบริวารของเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ. นั่นแหละคือนาย นั่นแหละ
คือกิเลส ที่ต้องการ; แล้วเราก็เรียนเฉพาะที่กิเลสมันต้องการ นอกนั้นไม่เรียน
ไม่ชวนชวายเป็น. ฉะนั้น มันจึงเป็น **การก้าวน้ำหรือเจริญรุ่งเรืองขึ้นเพื่อเช็ดคอ
ตัวเอง.**

ฟังดูให้ทีอาจจะไม่เข้าใจ ว่าความเจริญความก้าวน้ำอะไรของโลกมนุษย์
สมัยนี้ ก็เพื่อเช็ดคอตัวเอง. ทุกสิ่งทุกอย่าง ก้าวน้ำทางเศรษฐกิจ ทาง
การเมือง ทางทหาร อะไรก็ตามเถอะ เพื่อจะเป็นทาสของ *กิน กาม เกียรติ*
ให้มากขึ้น ทำตัวให้เลวลงในทางธรรม นี้เรียกว่า **“เช็ดคอตัวเอง”** ในทางวิญญาณ.

ที่นี้ เอาทางวัตถุ เจริญก้าวน้ำกัน สมมุติว่าเดี๋ยวนี้มีเครื่องรับวิทยุ
กันทุกบ้านทุกเรือน แล้วก็ทำอะไร ฟังเพลง ฟังดนตรี ฟังบทความชนิดที่
ส่งเสริมกิเลส; ถึงตอนเรื่องที่ไม่ส่งเสริมกิเลส เรื่องธรรมะ เรื่องความจริงนั้น
รีบปิดวิทยุเสีย. พอมีเรื่องเพลงเรื่องส่งเสริมกิเลส แล้วก็เปิด น้อยคนไม่ถึง
๑ เปอร์เซ็นต์ที่จะฟังเรื่องธรรมะธัมโม ที่ส่งอยู่ทางวิทยุ.

นี้ สรุปแล้วผลมันมีอยู่ว่า เมื่อก่อนนั้นคนยากที่จะได้ฟัง เรื่องอบายมุข.
เดี๋ยวนี้สะดวกที่สุด จะฟังเมื่อไรก็ได้ มีให้ทั้ง ๒๔ ชั่วโมง เพราะเหตุที่มีวิทยุนี้เอง

สามารถที่จะฟังเพลงที่ย่อมใจให้เลวลงนึ่ง ๒๔ ชั่วโมง นึ่งจะไม่เรียกว่า มีชั้น เจริญชั้น เพื่อเช็ดคอคอตัวเอง แล้วจะให้เรียกว่าอย่างไร.

ตัวอย่าง เช่นมีโทรทัศน์ ก็ให้มันมีการเสปตามากขึ้น ให้เต็ก ๆ เรียนหนังสือเลวลง เพราะมันไปนั่งเฝ้าจอโทรทัศน์; มันก็เสื่อมสุขภาพ ความเสื่อมทางจิตใจ. แล้วเรื่องที่มาส่งทางโทรทัศน์ มันก็เป็นเรื่องส่งเสริมกิเลส อีกร. มันทำลายทั้งร่างกาย มันทำลายทั้งจิตใจอย่างนั้นแล้ว จะไม่ให้เรียกว่า เจริญชั้นเพื่อเช็ดคอคอตัวเอง แล้วจะให้เรียกว่าอย่างไร. ลองเอาไปทิ้งเสียก็ไม่มีใครตาย หรือไม่มีใครโง่งง หรือไม่มีใครเป็นโรครภัยไข้เจ็บ; มันกลับจะตรงกันข้าม. นึ่งเรียกว่าเราไปทำในสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องทำหรือต้องมี; แต่มันก็พยายามทำ หรือมีเพื่อเป็นทาสของกิเลส เพราะกิเลสมันบังคับให้ทำ; มันก็อุตสาหะเรียน เพื่อให้มีสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องมีเหล่านั้นทั้งโลก. นึ่งตัวอย่างเล็ก ๆ เรื่องโทรทัศน์ เรื่องวิทยุ นึ่งมีอย่างอื่นกันอีกมากมาย แล้วก็ใหญ่โตมโหฬารกว่านั้นมากมาย ประคิษฐ์ประคอยกันขึ้นมา เพื่อให้มนุษย์ต้องทำสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องทำ. สิ่งที่ไม่ทำดีกว่าทำนั้น เขากลับเห็นว่ามันต้องมีต้องทำ; ทำนั้นทำที่มนุษย์ไม่จำเป็นจะต้องทำ ก็ล้วนแต่เพื่อให้กิเลสมันได้อย่างใจ. นึ่งเรียกว่าเป็นการเรียนอย่างที ๓ คือเรียนสิ่งที่กิเลสต้องการ เรียนตามความต้องการของกิเลส.

นึ่งแหละ “เรียนอะไร?” มันมี ๓ เรียนอย่างนี้ เรียนทั้งหมดเพื่อเป็นบ้ำหอบฟาง, แล้วก็เรียนเฉพาะกำมือเดียวที่พระพุทธเจ้าท่านแนะให้เรียน แต่แล้วเราก้ไม่เอา, เราก้เรียนตามที่นายของเรา คือกิเลสมันต้องการ. นึ่งเรียกว่าเรียนอะไร.

หัวข้อต่อไปก็จะตั้งในรูปคำถามว่า “เรียนโดยวิธีใด?” นึ่งมันยากมาก ที่จะสรุปมาพูดให้หมด ให้ละเอียดลออ. แต่เรามีทางทำได้โดยอาศัยหลักของ

พระพุทธเจ้า เราเป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าทุกกระเบียดนิ้ว ฉะนั้น เมื่อเราต้องการคิดอะไร พุทธอะไร ทำอะไร เราจะนึกถึงหลักของพระพุทธเจ้าก่อน. ฉะนั้น เมื่อตั้งปัญหาขึ้นมาว่า “เรียนโดยวิธีใด?” ก็นึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่อง กาลามสูตรขึ้นมาทันที เอมารับเข้ากันได้กับการเรียน.

กาลามสูตรนั้นสอนไปในทำนองว่า อย่าเชื่อนะ อย่าเชื่อโดยอย่างนั้น อย่าเชื่อโดยอย่างนั้น ๆ ๆ. ที่นี้เอามาปรับเข้าเป็นการเรียนได้อย่างไร? มันก็เห็นได้ง่าย ๆ นิดเดียวที่เราไปเชื่อใคร เพราะเราอยากเรียน. ใครมาบอกอะไรให้เราฟัง แล้วเราเชื่อนั้น เพราะเราอยากเรียน เราขอความรู้จากเขา. เพราะฉะนั้น **หลักเรื่องเชื่อนั้น เอมารับเข้ากันได้กับเรื่องเรียน, หลักเรื่องเรียน ก็เอามาจับกันได้กับหลักเรื่องสอน.** เรื่องเรียน เรื่องสอน เรื่องเชื่อ นั้นมันเป็นเรื่องที่ไม่แยกกันไม่ออก. ฉะนั้นเราจะเอาหลักของกาลามสูตรของพระพุทธเจ้ามากล่าวโดยตอบปัญหาว่า “เรียนโดยวิธีใด” แล้วจะพูดพร้อมกันไปทั้งคู่ คือทั้งฝ่ายที่ไม่ควรทำหรือใช้ ไม่ได้ กับฝ่ายที่ควรทำหรือใช้ได้ โดยหัวข้อเดียวกัน น่าแปลก! เพียงจะลองว่าให้ฟัง.

ถ้าถือตามหลักกาลามสูตรจะเรียนโดยวิธีใดแล้ว ก็พอจะกล่าวได้ว่า มันมีอยู่ ๔ ทางด้วยกัน คือ

๑. ทางการสดับรับฟัง เรียนโดยวิธีสดับรับฟัง
๒. ให้เรียนโดยวิธีฝากไว้กับตำรา
๓. โดยทางค่านิ่งคำนวณเอาเอง และ
๔. ทางบุคคลอื่น.

พระพุทธเจ้าตรัสหลักกาลามสูตรไว้ ๑๐ ข้อ แต่แบ่งจัดเป็นหมวด ๆ ได้ว่า ๔ หมวด อย่างนี้.

หมวดที่ ๑ การสดับรับฟัง นิมมอยู่ ๓ ทาง ที่พระพุทธเจ้าท่านห้าม
นะ ว่าอย่ารับเอามาเชื่อ หรือรับเอามาเรียนโดยสักว่าฟังบอกกันมา *มา อนุสฺสเวน*
—อย่าถือเอาโดยสักว่าฟังบอกกันมา; แล้วก็ *มา ปรมฺปราย* —อย่าถือเอาโดยเหตุ
สักว่ามันสืบกันมาอย่างนี้ตั้งแต่ศึกคำบรรพ์, *มา อติกราย* —อย่าถือเอาโดยเหตุ
สักว่าเคยวันมันกำลังเลื่องลือกันอยู่กระฉ่อนไปทั้งเมือง. เรื่องของการสดับรับฟัง
นิมมอยู่ ๓ ความหมาย คือ — ฟังบอกกันมา คนหนึ่งบอกคนหนึ่ง คนหนึ่งบอกคนหนึ่ง
วนเวียนกันอยู่ที่นี้ น้อย่างหนึ่ง; แล้วอีกอย่างหนึ่งถือกันว่าสืบมาแต่ศึกคำบรรพ์
เขามิเป็นหลักฐานแล้วอย่างตายตัว; แล้วอีกอย่างคือว่ากำลังลือกันอยู่กระฉ่อน
คือเชื่อกันทั้งเมือง เล่าลือกันอย่างไรก็ตาม อย่างที่ไม่น่าเชื่อนั้นแหละ มันลือกัน
กระฉ่อนทั้งเมือง มันก็พลอยเชื่อ. ที่กรุงเทพฯ มีอะไรบ่อย ๆ เรืองลือกระฉ่อน
กันทั้งเมือง แล้วเชื่อกันอย่างน่าละอาย.

หมวดที่ ๒ ทางตำรานมิตรัสไว้ว่า *มา ปฏุกสมฺปทานเนน* —อย่าเชื่อ
อย่าถือ เอาด้วยเหตุสักว่าฝากไว้กับตำรา คือมันมีตำราอ้าง.

หมวดที่ ๓ การค้ำนึ่งค้ำนวนเอาเอง นิมมอยู่ ๔ หัวข้อ : ๑. *มา*
ตกฺกเหตุ —อย่าถือเอามาเชื่อด้วยเหตุผลทางตรรกวิทยา ด้วยเหตุสักว่าตรรกวิทยา
แล้วก็ ๒. *มา นยเหตุ* —อย่าถือเอามาเชื่อโดยเหตุผลทางปรัชญา; นย คือการ
ค้ำนึ่งค้ำนวนทางปรัชญา. แล้วก็ ๓. *มา อาการปริวิตกฺเกน* —อย่าถือเอามา
เชื่อโดยเหตุผลสักว่าคิดไปตามสามัญสำนึก. เรามีปรกตคติคิดอย่างไรตามสามัญสำนึก
เราก็คิด คิดออกอย่างไร เราก็ถือเอาอย่างนั้น; เรียกว่าคิดเอาด้วยสามัญสำนึก.
อย่าถือเอามาเชื่อโดยเหตุที่คิดเอาตามสามัญสำนึก. แล้วก็ ๔. *มา ทิฏฺฐินิขฺฌานกฺ*
ขนฺคิยา —อย่าถือเอามาเชื่อโดยเหตุสักว่ามันทนต่อความเห็นของเรา. ทิฏฐิแปลว่า
ความเห็น สิ่งใดมันเข้ากับความเห็นของเรา มันไม่ขัดกับความเห็นของเรา แล้วเรา

ใช้ความเห็นของเราพิสูจน์ มันก็ทนต่อความเห็นของเรา. แต่พระพุทธเจ้าท่านก็ยัง
ตรัสว่า อย่าถือเอามาเชื่อโดยเหตุผลเพียงเท่านั้น. เพราะว่าเมื่อความเห็นของเรา
มันผิดแล้ว เรื่องมันก็ต้องผิด.

หมวดที่ ๔ ทางบุคคลอื่น เรียนโดยวิธีทางบุคคลอื่น มีอยู่ ๒ ข้อว่า :

มา ภพฺรฺพตาย — อย่าถือเอามาเชื่อด้วยเหตุสักว่า ผู้นั้นอยู่ในฐานะที่ควรเชื่อ,
ก็อย่าเพื่อเชื่อ. อย่ามีเหตุผลเพียงว่าผู้นั้นอยู่ในฐานะที่ควรเชื่อ. แล้วอีกข้อหนึ่ง ก็ว่า

มา สมโณ โน ครฺตฺติ — อย่าถือเอามาเชื่อด้วยเหตุผลสักว่าสมณะผู้นั้นเป็นครูของข้าพเจ้า
เป็นครูของเรา. นี่แหละคือข้อสุดท้าย อย่ารับเอามาเชื่อ อย่าถือเอามาเชื่อ
ด้วยเหตุผลสักว่าพระสมณะผู้นั้นเป็นอาจารย์ของเรา. นี่พระพุทธเจ้าท่านว่าอย่างนี้.
เดี๋ยวนี้เราจะไม่ปฏิบัติตามพระพุทธเจ้ากันเสียเลยหรือแทบทั้งนี้ ว่าอาจารย์ของเรา
เราต้องเชื่อ. เข้าข้างอาจารย์ สนับสนุนอาจารย์ เถียงกันหน้าดำหน้าแดง ชกต่อย
กันเลย เพราะผู้นั้นเป็นครูของเรา เราต้องเชื่อ.

นี่แหละ หลัก ๑๐ ประการในกาลามสูตร แบ่งได้เป็น ๔ ประเภท :
ประเภทการสดับรับฟัง ก็อย่าเชื่อโดยสักว่าฟังบอกกันมา หรือสืบทอดแต่คัมภีร์
หรือกำลังลือกระฉ่อนไปทั้งเมือง. ประเภททางหนังสือตำรา ก็มีข้อเดียวว่า อย่าเชื่อ
เพราะเหตุที่ว่ามันมีอยู่ในตำรา. การคำนึงคำนวณเอง ก็อย่าใช้วิธีทางตรรก ทาง
ปรัชญา ทางสามัญสำนึก หรือทางที่มันเข้ากันได้กับความคิดเห็น. ทางบุคคลก็ว่า
อย่าเชื่อว่า เพราะว่าคนนั้นมันน่าเชื่อ หรือเพราะว่าคนนั้นเป็นครูของเรา.

นี่ท่านทั้งหลายลองคิดดูว่า เมื่อพระพุทธเจ้าท่านทรงวางหลักไว้อย่างนี้
แล้วเราจะเรียนกันโดยวิธีใด? เมื่อท่านไม่ให้เชื่อโดย ๑๐ ประการนี้แล้ว เราจะเรียน

โดยวิธีใด? โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อสุดท้ายที่ว่า อย่าเชื่อด้วยเหตุผล สักว่าผู้นี้เป็น
ครูของเรา. แล้วเมื่อตะกี้ได้พูดว่าหลักกาลามสูตร นี่ถ้าพูดกันอย่างโลก ๆ อย่าง
ชาวบ้านธรรมดาแล้วใช้ได้ แล้วก็ใช้อยู่ด้วย แต่ทางจะศึกษาพุทธศาสนาแล้วใช้
ไม่ได้เลย.

ถ้าจะเล่าเรียนตามธรรมดาสามัญของชาวบ้านชาวโลก ที่เป็น ๆ กันอยู่
เป็นวิชาโลก ๆ นี้ใช้ได้ หลัก ๑๐ ประการนี้มันใช้ได้. แต่ถ้าจะเรียนตัวพุทธศาสนา
ไปนิพพาน บรรลุนิพพานแล้วมันกลับใช้ไม่ได้. มองดูก็เห็นได้ง่าย ๆ ที่ว่าใช้ได้
เดี๋ยวนี้เราก็ตีเรียนในโลกนี้ มีการศึกษาฟังบอกกันมาบางอย่าง มีมาแต่คึกคักบรรพ
บางอย่างกำลังลือกระฉ่อน นี่เรามันใช้ได้ รับมาได้ เอามาเป็นประโยชน์ได้ และ
เชื่อได้ มันเป็นเรื่องโลก ๆ ง่าย ๆ.

แล้วเดี๋ยวนี้คือสมัยที่ใช้ตำรามากที่สุด. ที่นี้มีตำราขนาดที่ว่าเอาข้างมา
ชน ๑๐ ตัวไม่หมด ที่วัดนี้วัดเดียว แล้วที่อื่นมันมากกว่านี้หลายร้อยหลายพันเท่า
ก็แปลว่าโลกนี้กำลังเป็นโลกที่ติดตำรา ฝากไว้กับตำรา; ในเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสว่า
อย่าฝากความเชื่อไว้กับตำรา. แต่ในทางโลกเขากลับใช้กันได้ และก้าวหน้า. เดี่ยวนี้
ก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ไปโลกพระจันทร์ก็ได้ ทำอะไรก็ได้ มันก็อาศัยตำรา
อาศัยความรู้สืบ ๆ กันมา.

แล้วทางโลกปัจจุบันนี้ เขาใช้ตรรกวิทยา ใช้ปรัชญา ใช้สามัญสำนึก
common — sense ใช้วิชาการ ใช้ความคิดความเห็น หรือเหตุผล เขาใช้กันอย่างเต็มที่
ในสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านว่า “อย่า อย่า” นั่นนะ. เดี่ยวนี้เราก็มียุคที่กว่าคนนั้นมัน
น่าเชื่อก็คือเชื่อ คนนี้เป็นครูของเราเราก็เชื่อ อย่างนี้เป็นต้น. ทางโลกใช้ได้และกำลัง
ใช้อยู่อย่างหลบหลับตา ในทุกแขนงเลย.

ที่นั่นพอถึงที่จะเรียนธรรมะเรียนพุทธศาสนาแล้วมันกลับใช้ไม่ได้ เพราะ ว่าตัวพุทธศาสนาที่แท้จริง มันไม่ใช่วิชาอย่างที่ชาวโลกเขาเรียน มันเป็นตัวธรรมะ ที่เป็น ปัจจัตติ เป็น เวทิตพิโท วิชฺฌุหิ เป็น สนฺทิจฺจโก อกาลโก มันกลับใช้ไม่ได้ ลองพิจารณากันต่อไป :

ให้พิจารณาได้จากเรื่องที่มีมันเป็นที่มาของสูตร ๆ นี้ ว่าหมู่บ้าน ๆ หนึ่ง เรียกว่าหมู่บ้านของชาวกาลามะ เกสปุคตะเป็นชนชาวกาลามะ : และหมู่บ้าน เกสปุคตะ พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงหมู่บ้านนั้น พ่อบ้านของหมู่บ้านนั้น ก็พาพรรคพวกไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ตีใจเหลือประมาณที่ว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาที่หมู่บ้านนี้ เข้าไปถวายความเคารพ ทำทุกอย่างเท่าที่ใครจะทำอย่างไร และแล้วก็ทูลถาม พระพุทธเจ้าว่า “หมู่บ้านเกสปุคตะนี้เป็นทางผ่าน เดียวก็มีศาสตาคณาจารย์ก็คนหนึ่ง ผ่านมาสอนอย่างนี้ ๆ ๆ ๆ ให้ท่านทั้งหลายถือเอาอย่างนี้ เป็นความถูกต้อง อย่างอื่นผิด ต่อมาอีกไม่กี่วันก็มีคณาจารย์อีกหมู่บ้านหนึ่งมา แล้วก็มาสอนว่า อย่างนี้ ๆ ๆ ๆ อย่างอื่นผิด. แล้วต่อมาอีกไม่กี่วันคณาจารย์อื่นก็ผ่านมามาก ก็สอนอย่างนี้ ๆ ๆ ๆ อย่างอื่นผิด. แล้วมันไม่เคยตรงกันเลย ในข้อที่คณาจารย์ทั้งหลายสอนนั้น พวกข้าพระองค์ไม่รู้อะไรจะทำอย่างไร ไม่รู้อะไรจะเชื่อใคร ไม่รู้จะเชื่อพวกไหน ในบรรดาคณาจารย์เหล่านั้น”.

พระพุทธเจ้าท่านจึงได้ตรัสสูตรนี้ว่า กาลามะ เอ๋ย! อย่าเชื่อโดยเหตุ สักว่าบอกกันมา, อย่าเชื่อโดยเหตุสักว่าสืบมาแต่คักดำบรรพ์, อย่าเชื่อที่มันเล่าสืบ สรรเสริญกันไปกระฉ่อน, แล้วอย่าเชื่อโดยฝากความเชื่อไว้กับตำราหรือปิฎก, อย่าเชื่อทางตรรก, อย่าเชื่อทางปรัชญา. (นี้ ถ้าภาษาสมัยโน้นเขาเรียกว่า อย่าเชื่อทาง ตรรกะ, อย่าเชื่อทางนัย, อย่าเชื่อทางอาการะปริวิตกคะ) แล้วก็อย่าเชื่อว่ามันเข้ากับ ความเห็นของเรา, แล้วก็อย่าเชื่อว่ามันน่าเชื่อ, หรือผู้มันเป็นครูของเรา.

แต่ถ้าเมื่อใดเรารู้ด้วยความรู้สึกอันแท้จริง เมื่อนั้นแหละเชื่อได้ ก็ไม่ต้องมีเหตุผลข้างนอก หรือไม่ต้องอาศัยเหตุผลก็ได้”.

ยกตัวอย่างเช่นว่า โลกะ ความโลภเป็นอย่างไร เกิดขึ้นในใจแล้วมันร้อนหรือไม่ร้อนนั้นอย่างนี้เป็นต้น. คือทุกคนเคยโลก พอโลกจืด ก็ร้อนหุ้ เพราะความโลภนั้น มันไม่ต้องใช้เหตุผลแล้ว ไม่ต้องคำนวณ ไม่ต้องฟังจากใคร ไม่ต้องไปเปิดตำราดู ว่าความโลภเป็นของร้อน แล้วไม่ต้องเชื่อครู ไม่ต้องเชื่ออาจารย์คนไหน เพราะมันร้อนหุ้ เมื่อเกิดโลกขึ้นมา เมื่อเกิดโกรธขึ้นมา เมื่อเกิดโง่งขึ้นมา. นี้ก็เหมือนกัน เรียกว่า **ศึกษาจากตัวเอง จากสิ่งที่อยู่ในตัวเอง แล้วประจักษ์ชัด อยู่ในตัวเอง** ไม่ต้องอาศัยเหตุผลเป็นอย่างนี้.

นั่นแหละเราเคียนเราไม่ทำอย่างพระพุทธเจ้าท่านว่า คือพระพุทธเจ้าท่านว่าธรรมะนี้เป็น **สนฺทิฎฺฐิโก** — เห็นได้ด้วยตน คนอื่นจะมาร่วมเห็นหรือให้คนอื่นเห็นด้วยไม่ได้. **สนฺทิฎฺฐิโก** นี้เราไม่สนใจ เราอยากแต่จะให้คนอื่นมาช่วยแนะนำ ช่วยสอน ช่วยอะไรกันเสียเรื่อย.

แล้วที่สำคัญต่อไปก็คือ **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ** ถึงแม้เป็นคนฉลาด ก็รู้เฉพาะตนเองเท่านั้น จะรู้หรือจะเห็นแทนกันไม่ได้. ถ้าเราถือหลักอย่างนี้ ไม่เท่าไรเราจะถึงตัวธรรมะเร็วเข้า แล้วจริง แล้วไม่มีทางผิด. แต่ถ้าเราไม่ถือหลัก ๑๐ ประการนี้ เราจะได้สิ่งซึ่งไม่ใช่ตัวธรรมะ แต่เป็นเพียงคำพูด เป็นเพียงเสียงเล่าลือ เป็นเพียงคำพูดเพื่อเจ้อมากเหมือนฟาง. แต่นั่นก็ยังไม่สำคัญเท่ากับที่ว่า มันไม่มีประโยชน์อะไร. ความรู้ที่มันได้มาโดยวิธีอื่นนอกจากวิธี **ปจฺจตฺตํ** แล้วมันไม่มีประโยชน์ในการที่จะดับทุกข์. **ถ้าไม่ดับทุกข์ก็ยังไม่เป็นพุทธศาสนา แม้จะมีคนอ้างว่าพุทธศาสนา มันก็ไม่ใช่พุทธศาสนา.** มันเป็นเพียงเปลือก เปลือกของพุทธศาสนา.

ตัวพุทธศาสนาเป็นนามธรรมที่มีโช่เสียง มีโช่แสง; มันเป็นตัวธรรมที่ปราศจากวัตถุ ที่จะสัมผัสได้ทางวัตถุ. ถ้าถามว่าอะไร เป็นตัวพุทธศาสนาต้องชำระไปยั้งตัว **ความคับทุกข์** : จะหมายถึงกิริยาอาการที่คับทุกข์ก็ได้, หรือวิธีที่คับทุกข์ก็ได้, หรือคับทุกข์เสร็จแล้วสบายอยู่ก็ได้; ต้องชี้ไปที่ตัวความคับทุกข์ ออกจากทุกข์ วิธีการออกจากทุกข์ได้นั้นแหละคือตัวพุทธศาสนา. ส่วนพระไตรปิฎกนี้คือตัวหนังสือที่เขียนไว้มาก ๆ ในกระดาษ แล้วก็มากจนไม่รู้ว่าจะเอาอย่างไรดี แล้วมีความไพเราะมากมายทางวรรณคดี ก็เลยไปบ้าวรรณคดีในพระไตรปิฎกจนตาย. พวกฝรั่งเรียนพระไตรปิฎกในลักษณะนี้กันทั้งนั้น. ที่ในเมืองเราก็เรียนพระไตรปิฎกกันในลักษณะนี้. หรือว่าเรียนในแง่ของภาษาได้เป็นเปรียญ ๔ ประโยค ๑๐ ประโยค ก็เก่งไปในภาษาของพระไตรปิฎก ไม่ถึงตัวพุทธศาสนา. นี้แหละคือข้อที่ว่าเรียนพระไตรปิฎก ยิ่งเรียนยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา เพราะมันไปเมาภาษาทางไวยากรณ์ ทางภาษา ทางศัพทศาสตร์ ทางอะไรในภาษาก็มี ทางวรรณคดีคือเนื้อความอันไพเราะจับอกจับใจเสียก็มี. ฟังเทศน์มหาชาติ น้ำตาไหลตลอดเวลา นี้ก็เหมือนกันว่าเรียนพระไตรปิฎกเหมือนกัน ก็ไม่มีทางจะรู้พุทธศาสนา. มันก็รู้แต่ผิวเปลือกของพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก แล้วบางที่ทำให้เกิดค้นหาอุปาทานอย่างอื่นใหม่ขึ้นมาอีก มีอุปาทานในพุทธศาสนา ถึงกับเป็นพุทธศาสนาของกูขึ้นมา.

ขอให้เข้าใจไว้เถอะว่า ถ้าความรู้สึกถึงขนาด “พุทธศาสนาของกู” ขึ้นมา นั้นมันบ้าแล้ว อย่าว่าแต่จะเป็นคนดีหรือเป็นคนรู้ธรรมะเลย. ถ้ามันเกิดมี ของกู — ของสุอะไรขึ้นมาแล้วมันเป็นเรื่องบ้า เรื่องพญามาร เรื่องชาตาน เรื่องยักษ์มารไปแล้ว. ถ้าเรียนพระไตรปิฎกแล้วมันยิ่งหมกความยึดมั่นถือมั่น มันเป็นเรื่องปล่อยวาง นั้นแหละจึงจะเรียกว่า **ยังเรียนพระไตรปิฎก ยังรู้พุทธศาสนา.** เตี่ยนี่ยังเรียนพระไตรปิฎกยั้งลิ้มตัว ยิ่งเล็งแจ้ง ยิ่งยกหูชูหาง มันก็ยังไม่รู้พุทธศาสนา.

แล้วมันก็น่าประหลาดที่ว่า ทำไมมันเป็นอย่างนี้ไปเสียหมด. เพราะว่าเรียนไม่ถึง
 ทั่วพุทธศาสนา มันก็ทำให้เกิดการมีเงินนำไปที่เปลือกนั้นเอง. นี่ก็คือข้อที่ว่า **ยัง**
เรียนพระไตรปิฎกยังไม่รู้พุทธศาสนา มันเป็นข้อเท็จจริงอยู่อย่างนี้.

ที่พูดว่า **ยังเรียนพุทธศาสนา แล้วยังไม่รู้พุทธศาสนา** ข้อนี้ได้แก่พวกฝรั่ง
 เป็นส่วนมาก และได้แก่พวกไทยเราด้วยเหมือนกัน ที่ว่าก็จะเรียนพุทธศาสนาอย่างนี้
 เลยยังไม่รู้พุทธศาสนา. ฝรั่งเขาจะเรียนพุทธศาสนา เขาจะเรียนตามหลักการ หรือ
 วิธีการของเขา เช่นพุทธศาสนาเกิดขึ้นในประเทศไหน เขาจะเอาอย่างนั้นก่อน
 ที่เดียว. ว่ามันเกิดในประเทศอินเดีย เขาก็ต้องศึกษาเรื่องประเทศอินเดียเสียเป็น
 วรรคเป็นเวร เรียกว่าวิชา *Indialogy* เขาเรียนวิชาความรู้เกี่ยวกับประเทศอินเดีย
 เรียนหมด. ที่จริงเรียนแต่วิชาเกี่ยวกับประเทศอินเดียนี้ เรียนให้หมดอาจจะตาย
 เสียก่อนก็ได้ เรียนแต่เพียงประเทศอินเดียเท่านั้นเรียนกันจริงๆ แล้วอาจตายก่อน
 ก็ได้จึงจะจบ. แต่ฝรั่งเขาก็ยังอยากจะเรียน ว่าถ้าเราจะเรียนพุทธศาสนา เราต้อง
 เรียนวิชาว่าด้วยเรื่องประเทศอินเดียก่อน ภูมิประเทศเป็นอย่างไร คนเป็นอย่างไร
 วัฒนธรรมเป็นอย่างไร ปรัชญาดั้งเดิมเป็นอย่างไร; แล้วก็เรียนอะไรที่มันพ้อง
 สมัยกันกับประเทศอินเดีย หรือความคิดนึกของชาวอินเดีย.

ต่อไปอีก ก็มาอีกชั้นหนึ่งที่ว่า ไทน์หลักฐานอยู่ที่ไหน? พระพุทธเจ้ามีตัว
 จริงหรือเปล่า? เอ้า! ยืนยันว่าพอจะมีตัวจริง คือมีคำสอนเหลืออยู่เป็นรูปพระไตร-
 ปิฎก นี่ฝรั่งจึงคิดพระไตรปิฎก. เราจะพูดอะไรกับฝรั่ง เราต้องกางพระไตรปิฎกให้เขา
 เห็น หน้านั้นบรรทัดนั้น เขาจึงจะเชื่อ. ถ้าเราจะพูดกันด้วยเหตุผลตามหลักของ
 ธรรมชาตินี้เขาไม่เชื่อ เขาไม่ยอมเชื่อเป็นอันขาดเลย เขาหาว่าเราว่าเอาเอง; ต้อง

เอาพระไตรปิฎกมาให้ดูว่า ว่าอย่างนั้น. ที่นั่นมันก็ลำบากตรงที่ว่าพระไตรปิฎกนั้นมันมิได้รวมเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นเรื่องเดียวกันอยู่ในที่เดียวกัน. และมันยังตีความหมายยาก. ยิ่งตีความหมายให้คนต่างชาติฟังแล้วมันยิ่งตียาก มันเลยพูดกันไม่ได้เพราะเหตุนี้. ฉะนั้น เขาจะเรียนพุทธศาสนาจากตำรานั้น เขาก็เลยต้องเรียนจากคัมภีร์ของเถรวาทของท่าภูเขา, แล้วไปเรียนคัมภีร์ของฝ่ายมหายานอีกกองเท่าสองภูเขา แล้วคำอธิบายเนื่อง ๆ ต่อ ๆ กันไปอีกมากมาย. ฝรั่งเศสจมอยู่ในความรู้เรื่องพุทธศาสนาโดยไม่รู้พุทธศาสนาอย่างนี้ คือไม่มีจิตใจที่จะเข้าถึง ความสะอาด ความสว่าง ความสงบ บรรลุมรรคผลนิพพานอะไรได้. นี่เรียนพุทธศาสนา แต่ไม่รู้พุทธศาสนา. ยิ่งเรียนพุทธศาสนาตามวิธีนั้นแล้ว ยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา ขอให้เข้าใจ.

ที่นี้ หลักธรรมที่ว่า อย่าเชื่อโดยฟังตามกันมา หรือว่ามีมาแล้วแต่ก็ยกตำบรพ์ หรือว่าลือกันอยู่กระฉ่อน นี่มันเป็นข้อปลุกย่อย ที่รัดกุมเข้ามาอีก. นี่เรียกว่านอกจากจะไม่เชื่อคัมภีร์แล้ว หลักฐานที่ว่าพระคัมภีร์ที่เขาสอนกันมาแต่ก็ยกตำบรพ์ หรือเขาบอกกันมาอย่างถูกต้อง หรือเขาพอใจกันอยู่ทั่วไป นี่ก็อย่าเอามาใช้เหตุผลอย่างนี้.

ส่วนปัญหาที่ว่า การคำนึงคำนวณเอาเองนี้. การคำนึงคำนวณเอาเองมันมีหลายอย่าง แต่พอจะแบ่งได้เป็น ๒ อย่าง คือมันไปในทางที่ยึดมันถือมันในหลักวิชาอย่างหนึ่ง, แล้วในทางที่เป็นอิสระแก่ความรู้สึกของตัวเองอีกอย่างหนึ่ง. อย่างหลังนี้ใช้ได้ เรามีความรู้สึกอย่างเป็นอิสระอย่างไร ใช้ความรู้สึกอันนั้นเป็นหลัก อย่าเอาเหตุผลทางปรัชญาทางตรรกวิทยา ทางจิตวิทยา หรือทางอื่น ๆ ซึ่งมันมีวิธีการที่บัญญัติขึ้นมาอย่างตายตัวตามแบบนั้น ๆ แล้วอยู่ที่การใช้เหตุผล ไม่ใช่อยู่ที่ความรู้สึกในใจ.

สองคำนี้ ช่วยจำกันให้ถี่ไว้ทุกคนว่า การใช้เหตุผลหรือ *reasoning* นี้ เป็นคนละอย่างต่างจากความรู้สึกที่รู้สึกอยู่ในใจ ที่เขาเรียกว่า *spiritual experience* ความรู้สึกที่รู้สึกอยู่ในใจ. ที่เขาเรียกว่า *spiritual — experience* ความรู้สึกในจิตใจที่มันแจ่มชัดมาแต่ไหนหลัง. เพราะฉะนั้นการใช้เหตุผล มันเป็นเรื่องคนละเรื่องกับความความรู้สึกที่รู้สึกจริงอยู่ในใจ. การใช้เหตุผลนั้นมีทางผิดได้ หลายทาง คือเหตุผลมันผิดอย่างหนึ่ง, แล้วเหตุผลมันเปลี่ยนได้อีกอย่างหนึ่ง, แล้ววิธีใช้เหตุผลนั้นมันผิดอีกที่หนึ่งก็ยังได้. เหตุผลจะถูกหรือจะไม่เปลี่ยนก็ตามใจ แต่การใช้หรือวิธีใช้เหตุผลมันผิดก็ได้; ฉะนั้นมีทางผิดได้มาก. ฉะนั้นอย่าพูดอย่างโก้ ๆ เหมือนกับที่เขาพูดกันว่าอยู่ในอำนาจแห่งเหตุผล ใช้เหตุผล. มันผิดก็ได้. ฉะนั้นวิชาที่ว่าด้วยการใช้เหตุผล เช่นตรรกศาสตร์ นั้นมันช่วยอะไรใครไม่ได้มีแต่ทำให้เวียนหัว. แต่มันไปใช้หากินได้ เพราะคนเขาชอบกันอย่างนั้น แต่สำหรับปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานแล้วไม่ต้องใช้เลย สำหรับเหตุผลหรือการใช้เหตุผลโดยวิธีนั้น. ให้ใช้ความรู้สึกเป็นครูสอนให้เรื่อย มันร้อนก็รู้ว่าร้อน แล้วอย่าไปทำมันก็แล้วกัน. นี่มันง่ายถึงขนาดว่าเขียวเขียวก็รู้ ความโลภ ความโกรธ ความหลง มันร้อน เรา ก็อย่าก่อมันขึ้นมา.

เดี๋ยวนี้ เรามันชอบร้อน นี้พูดอย่างนี้ฟังดูก็ไม่น่าเชื่อ ว่า **สัตว์ทั้งหลายกลัวความทุกข์ แต่กลับชอบความทุกข์** คือไปทำแต่เรื่องที่ทำให้เกิดความทุกข์อย่างซ้ำแล้วซ้ำอีก ซ้ำแล้วซ้ำอีก ทั้งที่รู้ว่าอย่างนั้นมันเป็นทุกข์. นั้นมันอยู่ที่ **การบังคับตัวเอง** ไม่ได้ ฉะนั้นบทต่อไป มันก็มีบทที่ว่าบังคับตัวเองให้ได้ มันเป็นหลักทั่วไปที่จะใช้ในทุกอย่าง.

เดี๋ยวนี้ เราพูดกันว่าให้ทำดี ให้ทำความดี; แต่แล้วมันไม่มีใครทำความดี เพราะว่ามันบังคับตัวให้ทำความดีไม่ได้. แล้วบางคนมีเจตนาบริสุทธิ์

อยากจะทำที่จริง ๆ เหมือนกัน แต่แล้วทำไม่ได้เพราะมันบังคับตัวให้ทำไม่ได้. นี่เพราะว่าเราไม่ได้ผูกกันถึงเรื่อง **วิธีการที่จะบังคับตัวเองให้ทำดี.** บังคับตัวเอง ให้เกลียดความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้เกลียดความชั่วนี้ เราไม่สนใจ. เราไปสนใจแต่เรื่องเหตุผลซึ่งเป็นลม ๆ แล้ง ๆ เสียเรื่อยไป ฉะนั้นก็บีบ ๆ ก็บังคับตัวเองไม่ได้ มันก็ไม่มีอะไรดีขึ้นในทางจิตทางวิญญาณ ; แล้วพอผลออกมา มันก็ไปสนุกสนานเอร็ดอร่อยทางเนื้อทางหนังอยู่เรื่อยไป. นี่คืออุปสรรคของการ บรรลุธรรม ของการรู้พุทธศาสนาตัวจริงมันมีอยู่อย่างนี้.

เรื่องไม่เชื่อครูบาอาจารย์ ไม่เชื่อผู้นำเชื่อนี้ นี่ก็เมื่อยากไม่สึกซึ่งอะไร พอที่จะเข้าใจกันได้. แต่มันมีความสำคัญอยู่ตรงที่ว่าเรามันก็มักจะไปทำให้ ตรงกันข้ามกับที่พระพุทธเจ้าท่านสอนอีกนั่นแหละ คือว่าเป็นคนเชื่อง่ายไม่มีเหตุผล ก็ยังเชื่อง่าย ก็ยังเชื่อได้ ที่กลางกรุงที่กรุงเทพฯ กลางกรุงนั่นแหละมีการเชื่อ อย่างไม่มีเหตุผล. ไม่ใช่ว่าเชื่อเพราะว่ามันน่าเชื่อหรืออยู่ในฐานะที่ควรเชื่อ. เคยว่าเขาว่าแม่อยู่ในฐานะที่ควรเชื่อก็อย่าเพื่อเชื่อ ; ระบุตรงไปที่พระพุทธเจ้า นั่นเอง พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เราพูดก็อย่าเพื่อเชื่อ “สมณะนี้เป็นครูของเรา” นี่ใช้ได้หมด. พระองค์นี้เป็นครูของเรา นี่ก็อย่าเชื่อ ; กระทั่งพระพุทธเจ้า ตรัสเองก็อย่าเชื่อ อย่าเพื่อเชื่อ. ต้องให้ความรู้สึกที่แท้จริงในภายใน มันบอก เสียก่อนว่า มันจะต้องจริงอย่างนั้น.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่าอย่างไร ให้ความรู้สึกของเรามันรู้สึก

อย่างนั้นจริง ๆ มันจึงจะเชื่อ. แต่ถ้ายังไม่รู้สึกก็ต้องรอไปก่อน รอไปจนกว่ามันจะ เกิดความรู้สึกอันนี้. นี่เขาเรียกว่าศรัทธาที่ถูกต้อง ศรัทธาที่แท้จริงมันประกอบ อยู่ด้วยปัญญาอย่างนี้. ถ้าไม่อย่างนั้นมันเป็นศรัทธาฆงาย เป็นความเชื่อฆงาย ; แล้วจะเป็นเหตุให้เน้นซ้ำ ให้ลำบากยิ่งยวดเพราะความเชื่ออย่างฆงาย. ถ้าเชื่อ

อย่างไม่งมงาย ระยะเวลามันสั้นเข้า ก็มันตัดกิเลสอะไรได้. ความเชื่อตัวเอง
ไม่งมงายนี้ มันช่วยตัดกิเลสได้; ส่วนความเชื่อมงาย มันช่วยให้ยืดยาว ช่วยทำ
กิเลสให้ยืดยาวออกไป.

ทั้งหมดนี้มันนำแปลตรงที่ว่า ชาวโลกในสมัยนี้เขาทำผิดคำแนะนำ
ของพระพุทธเจ้า แล้วมันก็ใช้ได้ตามเรื่องของเขา เพราะว่าเขาคือต้องการสิ่งที่
หลอกลวง. อย่าหาว่าค่าว่ากระแหะกระแหะกระทบกระเทียบเลย เพราะว่า
ชาวโลกทั้งหมดในปัจจุบันนี้ต้องการสิ่งที่หลอกลวง ต้องการสิ่งที่มีความคิด ความ
แก่ ความเจ็บ เป็นธรรมดา ต้องการสิ่งที่สะสมกิเลส ส่งเสริมกิเลสเป็นธรรมดา
ไม่ต้องการความคับเย็นเป็นนิพพาน ฉะนั้นเขาก็เลยใช้หลักนี้ได้ หลักที่จะเชื่อ
ไปตาม ๑๐ ประการนี้ได้.

แต่ถ้าเมื่อใดเกิดต้องการธรรมะจริง คับทุกข์จริง ข้นมาแล้ว ก็ต้อง
เปลี่ยนเป็นทั้งสิ่งเหล่านี้หมดเลย เหลืออยู่แต่ความรู้สึก เอาความรู้สึกเป็นหลัก;
ปัญญาออกมาจากความรู้สึก ไม่ใช่มาจากเหตุผล. เพราะฉะนั้น **ธรรมะที่แท้จริง**
เขว่ามันอยู่ที่ตัวตนเอง อยู่ที่ความรู้สึกตนเอง; ไม่อยู่ที่เหตุผล ไม่อยู่ใน
พระไตรปิฎก. นี่แหละควรจะละอายพวกนิกายเซ็นกันเสียบ้าง ที่เขาพูดว่า **เซ็น**
หรือธรรมะนั้นไม่เนื่องกับพระไตรปิฎก ไม่อยู่ในพระไตรปิฎก แล้วไม่เนื่องกับ
เหตุผล; แต่เนื่องอยู่กับเซ็นคือตัวชีวิต หมายถึงความรู้สึกที่มันรู้สึกอยู่จริงๆ
ไปจัดการที่ตรงนั้น. แล้วถ้าไปมัวใช้เหตุผล มันก็เป็นเรื่องไกลออกไปๆ ไม่
สำเร็จ เหมือนกับเอาลูกน้ำเต้ากลมๆ มาใช้เป็นเครื่องมือช้อนปลาตุ๊กที่แสนจะลื่น.
มันช้อนไม่ติด. มันต้องมีเครื่องมือเฉพาะมาช้อนปลาตุ๊ก แม้แสนจะลื่นอย่างไร
มันก็ช้อนได้. ฉะนั้นเราต้องเอาความรู้สึกที่เป็นของจริงมาเป็นหลัก สำหรับจะ
รู้สึก สำหรับจะรู้จัก สำหรับจะแก้ปัญหหรืออะไรต่างๆ. นี่แหละคือหลักของ

กาลามสูตรมันมีอยู่อย่างนี้ แต่เราก็ประพฤตินั้นผิดหลักกันอยู่ตลอดเวลา เพราะ
ว่าเราต้องการเรื่องทางโลกๆ ต้องการผลทางโลกๆ ต้องการผลที่หลอกลวง
ต้องการสิ่งที่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา; ไม่ได้ต้องการสิ่งที่อยู่เหนือการ
เกิด แก่ เจ็บ ตาย มันจึงใช้ได้. ขอให้รู้ข้อเท็จจริงอันนี้ไว้ว่า **เรียนโดยวิธีใด?**

เมื่อถามว่า **เรียนโดยวิธีใด?** แล้วก็อย่างชาวโลกเขาเรียนโดยวิธีสับ
รับฟัง ทางตำรา ทางคำนิ่งคำนวณเอาเอง ทางเชื่อบุคคลอื่น; แต่ถ้าเรียน
ธรรมะแท้จริง ธรรมะตัวจริงแล้วต้องให้เรียนจากความรู้สึก คือยังมีความหมาย
กว้างออกไป หมายความว่าความรู้สึกมันจะมาจากทางใด มันมีวิถีทางที่จะสร้าง
ความรู้สึก หรือว่าเพิ่มความรู้สึก หรือว่าควบคุมความรู้สึกให้มันถูกต้อง ก็โดย
นำมือของธรรมะนั่นเอง. ธรรมะจะช่วยธรรมะเองยิ่งขึ้นไปทุกที.

ทีนี้เราจะมีปัญหาข้อต่อไปว่า เราจะ **เรียนจากอะไร?** ที่ว่าเรียนโดยวิธี
ดังที่กล่าวมานั้นแล้วยังจะถามว่าเรียนจากอะไร? อันนี้มากมายจะเอาตามชอบใจ
จะพูดให้ฟัง :

อย่างที ๑ เรียนจากพระเจ้า; นี่แกล้งพูดให้คนโง่ ๆ ที่ยังไม่รู้จัก
พระเจ้า รู้จักพระเจ้ากันเสียที ก็เลยพูดว่าเรียนจากพระเจ้า. พระเจ้าคือธรรมชาติ
หรือหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เนื่องอยู่กับธรรมชาติ ไม่มีพระเจ้าอื่นนอกจากธรรมชาติ.
อะไรๆ มันก็เป็นธรรมชาติ : รูปธรรม นามธรรม มรรคผล นิพพาน อะไรๆ ก็
ล้วนแต่เป็นธรรมชาติ. วัตถุประสงค์ทั้งหลายเป็นธรรมชาติ แล้วมีกฎธรรมชาติ
เหมือนกันกับเรื่องทางจิตใจ. ฉะนั้นถ้าว่าเรียนจากอะไร? ก็เรียนจากพระเจ้า.

พระเจ้าคือธรรมชาติ ตัวธรรมชาติอย่างหนึ่ง, ตัวกฎของธรรมชาติ
อย่างหนึ่ง, หน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตามกฎของธรรมชาตินี้อย่างหนึ่ง, แล้ว

ก็ผลที่จะได้จากการปฏิบัติหน้าที่นั้นอีกอย่างหนึ่ง, รวมเป็น ๔ อย่าง; อธิบายไว้ละเอียดแล้วในหนังสือหลายเล่ม ไปหาอ่านดูเอาเอง, มันไม่เสียเวลาในที่นี้. น้อย่าลืมตรงที่ว่า **ธรรมบาคินนมนคองทงหมต** ตัวเราที่นั่งกันอยู่ที่นี้ทุกคน เนื้อหนังร่างกาย ชีวิตจิตใจอะไรของเราก็เป็นธรรมชาติ แล้วข้างนอกตัวเรา ต้นไม้ ก้อนหิน ก้อนดินอะไร อะไรก็ตามข้างนอกตัวเรา นี้ มันก็ธรรมชาติ.

ที่นี้ ในธรรมชาติทั้งหลายเหล่านี้มีสิ่งที่เรียกว่ากฎของธรรมชาตินั้นแหละ คือตัวพระธรรมในฐานะที่เป็นกฎ พระธรรมในฐานะที่เป็นกฎ. ตัวธรรมชาติแท้ ๆ เป็นพระธรรมในฐานะที่เป็น **สภาวะธรรม** คือเป็นอยู่เอง.

กฎของธรรมชาติในตัวธรรมชาติทั้งหลายนั้น เป็นพระธรรมในฐานะที่เป็นกฎ เรียกว่า **สัจธรรม** หรืออะไรก็ได้แล้วแต่จะเรียก.

ที่นี้ กฎมันมีอย่างนั้น มันไม่ยอมกะใคร มันไม่ไว้หน้ากะใคร มันตายตัว เราสิเป็นผู้ที่จะต้องเข้าไปรู้กฎ แล้วปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎ; นี้เรียกว่าหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ นี้คือพระธรรมที่เป็นตัวการปฏิบัติ. พระธรรมที่เป็นเพียงกฎมันก็ยังช่วยอะไรไม่ได้ ช่วยได้แต่เพียงว่าให้รู้ว่าต้องทำอะไร.

พระธรรมที่เป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติก็คือ ศีล สมาธิ บัญญา นี้เป็นตัวพระธรรมแท้ขึ้นมา จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ. แล้วที่นี้ไม่ต้องกลัว ผลจะเกิดขึ้น เป็นผลอย่างไร แล้วแต่ว่าได้ปฏิบัติอย่างไร ผิดหรือถูก ถ้าถูกก็มีเป็นชั้นมรรคผลนิพพานไปเลย. นี้คือผลที่เกิดจากการปฏิบัติหน้าที่ตามธรรมชาติ.

เรื่องอื่น ๆ เรื่องทำมาหากินเรื่องอื่น ๆ ก็ไม่พ้นจากกฎเหล่านี้ เพราะว่าไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมชาติ ตัวเราเองทั้งเนื้อหนังตัวก็เป็นธรรมชาติ สิ่งที่เราจะไป

ทำไปจับนอกตัวเรา มันก็เป็นธรรมชาติ; เป็นผลเข้ามาหาเรา ก็มาในฐานะที่ว่า เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ. ฉะนั้น **ถ้าเราจะเรียน พุทธศาสนากันให้จริงจัง ให้ถูกต้องจริงก็ต้องเรียนที่ตัวธรรมชาติ** ซึ่งพวกอื่นเขาเรียกว่าพระเจ้า. ถ้าคนอื่นเขาจะหมายความให้แก้คำว่า “พระเจ้า” อย่างอื่นก็ตามใจเขา เดี๋ยวนี้เราเอาคำว่า “พระเจ้า” นี้ให้เป็นชื่อของธรรมชาติ เพราะว่ามันสูงสุด มันเด็ดขาด มันเป็นทุกสิ่ง มันควบคุมทุกสิ่ง มันทำลายทุกสิ่ง มันอะไรทุกสิ่งแล้วสูงสุดไปหมด ฉะนั้น ควรเรียกมันว่า “พระเจ้า” ดีกว่า คือธรรมชาติ. เรียนจากธรรมชาตินี้มันง่าย มันไม่ต้องเชื่อตามใคร ไม่ต้องเชื่ออะไรอย่าง ๑๐ ประการที่ว่ากันนั้นเลย มันเรียนได้โดยตรงจากธรรมชาติ เพราะว่ามันเป็นอยู่ที่เนื้อที่ตัวอยู่ในจิตใจรู้สึกไปได้.

เอาละทีนี้จะยอมให้ถึงกับ แม้ธรรมชาติที่เป็นวัตถุภายนอกนี้ มันก็ยังสอน. ทีเคยพูดว่าเรียนจากธรรมชาตินี้กินความกว้างตั้งแต่เล็กที่สุดมาถึงขั้นที่สุด. จะเล่าเรื่องส่วนตัวว่าที่นี้เลี้ยงปลา เลี้ยงหมา เลี้ยงแมว เลี้ยงไก่ เลี้ยงนก แล้วก็ มีต้นไม้ ก้อนหินก้อนดิน บ่อห้วย หนองคลอง ลำธารนี้ มีธรรมชาติอย่างนี้. ธรรมชาติเหล่านี้มันมีประโยชน์ในฐานะเป็นผู้สอน คราวหนึ่งพระเยอรมันองค์หนึ่ง มาที่นี้ใหม่ๆ ก็ถามว่า อ้าว ทำไมท่านเลี้ยงหมา? ก็เลยบอกว่า ทำไมจะไม่เลี้ยงละ มันเป็นอาจารย์นี่! หมามันเป็นอาจารย์ ทำไมจะไม่เลี้ยง ท่านก็เลยทำหน้าย่น. ทีนี้ถามอีกว่า เลี้ยงปลาทำไม? ก็ว่าปลามันเป็นอาจารย์ก็ต้องเลี้ยง แมวก็เป็น อาจารย์ หมาก็เป็นอาจารย์ ไก่ก็เป็นอาจารย์ นก, ต้นไม้เป็นอาจารย์. เป็นอาจารย์อย่างไร? เป็นอาจารย์สอนให้ฉันรู้จัก “พระเจ้า”. ฉันรู้จักสิ่งที่เรียกว่า “พระเจ้า” เพราะแมว หมา นก ปลา มันสอนให้.

โดยเฉพาะปลานี้มันเกิดมาใหม่ๆ มันแปลกออกมา ทำให้เข้าใจคำว่า **พระเจ้าสร้างโลก.** โลกนี้ไม่เคยมี มันก็มี; สัตว์ชนิดนี้ไม่เคยมีมันก็มี. มีชั้น

มาโดยน้ำมือของใคร เรารู้ได้จากสิ่งเหล่านี้. นี้เรียกว่าโดยทั่วไปแล้ว มันสอนเรื่องธรรมชาติ : ผิดธรรมชาติ ถูกธรรมชาติ ครึ่งผิดครึ่งถูก คุ้ได้จากสัตว์เดรัจฉาน. **ธรรมะทุกข้อที่มนุษย์จะต้องรู้ได้จากสัตว์เดรัจฉาน.** โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องกิเลส ปลาชนิดหนึ่งมีกิเลสอย่างร้าย แต่ปลาชนิดหนึ่งไม่ปรากฏเลย. ปลาชนิดหนึ่งไม่เคยกัดกันเลย ไม่เคยโกรธกันเลย ไม่ถือว่าคู่แข่งตัวเมีย ไม่ถือว่านี่เป็นที่ของกู มึงอย่าเข้ามา. แต่ว่าปลาอีกชนิดหนึ่งไม่ได้ มันตรงกันข้าม มันกัดกันเรื่อย แล้วถือคู่แข่ง คู่ของกู นี้นี่ตรงนนี่ของกู. จึงทำให้รู้เรื่องกิเลส ในจุดเริ่มแรก ในจุดตั้งต้นที่ต่ำที่สุดขึ้นมา รู้จักเรื่องตัณหา รู้จักเรื่องอุปาทาน จากสิ่งเหล่านี้ ที่มันแสดงให้เห็นชัด.

การที่มันไปตรงตามกัมภีร์นั้น iva กันทีหลัง. เพราะว่าเมื่อเราอ่านกัมภีร์ เราไม่เกิดความเข้าใจอะไรเลย; แต่พอเรามาคูสิ่งเหล่านี้ เราก็เข้าใจว่ากิเลสตัณหาอุปาทานคืออะไร ไม่มีคืออะไร มีมากมีน้อยคืออะไร มันเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร มันคืออาจารย์ เป็นอาจารย์อย่างยิ่งตรงที่ว่าเราละอายมัน. เราเป็นคน เรายังโกรธเก่ง โมโหเก่งกว่าปลาที่เราเลี้ยงไว้ กว่าหมาที่เราเลี้ยงไว้ เราสู้สีกละอาย. จะนนหมาก็เป็นอาจารย์ แมวก็น่าเป็นอาจารย์ ปลาก็เป็นอาจารย์ นก หนู มด แมลงมันก็เป็นอาจารย์. เพราะจะนนจึงถึงว่านสีก็คือเรียนจากธรรมชาติ เรียนจากพระเจ้า มันไม่เสียที ที่เราเลี้ยงมันไว้ จนกว่าจะหมดความจำเป็น. หรือว่าอย่างน้อยก็เผื่อไว้เผื่อคนอื่นบ้าง หรือว่าเลี้ยงไว้เพื่อจะสืบต่อรักษากันไว้ดู. สีสีเป็นเพียงแขนงน้อยๆ แขนงหนึ่งเท่านั้น ที่ว่าเราจะเรียนจากธรรมชาติ. อย่างที่หนึ่งก็เรียนจาก พระเจ้า คือธรรมชาติ.

อย่างที ๒ อยากจะพูดเอาเองตามชอบใจว่า **เรียนจากมหาสพทางวิญญาน.** ไม่ค่อยมีใครเคยรู้ หรือว่าเคยคิด หรือไม่ยอมคิดด้วยซ้ำไปว่ามหาสพ

ทางวิญญานนั้นมันมีอยู่. รู้จักแต่ว่ามีมหรสพทางเนื้อหนังที่ตลาด เป็นหนังเป็นละครที่ตลาด นั้นมันทางเนื้อหนัง; มหรสพทางวิญญานนั้นพิเศษเหลือเกินเหลือประมาณ แต่ไม่มีใครสนใจ.

เอาละจะเริ่มเรื่องตั้งแต่ต้นไปว่า การที่ทุกคนมานั่งอยู่ที่นี้ กำลังได้รับประโยชน์จากมหรสพทางวิญญาน และทำให้จิตใจและมาอีกบ่อยๆ เพราะมันมีมหรสพทางวิญญานที่ตรงที่เรานั่งอยู่ที่นี้. จะเอาอะไร มันได้ทั้งนั้น เพราะมหรสพทางวิญญานนั้นคือตัวธรรมะที่แท้จริง. ธรรมะที่แท้จริงปรากฏในใจเมื่อไร แก่ใจเมื่อไร เมื่อนั้นเรียกว่า ใจมันได้คุมมหรสพทางวิญญาน.

ตัวอย่างที่ง่ายที่สุดก็คือว่า ก้อนหิน ก้อนดิน ต้นไม้ต้นไถ่ ภูมิประเทศที่เรานั่งอยู่ที่นี้ มันเป็นอนุปรภณ์ หรือเป็นเครื่องมือ หรือเป็นโรงมหรสพทางวิญญาน. อยู่ที่บ้านมันมีแต่เรื่องตัวกู—ของกูกลุ้มไปอยู่ตลอดเวลา. ที่นี้พอมานั่งลงตรงนี้ ที่นี้ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางจิตมันเปลี่ยนหมด; เพราะต้นไม้ เพราะก้อนหิน เพราะกรวดดิน หมดแมลงที่มันมันล้วนแต่ *หยุด* และ *เย็น*, ที่นี้มันก็ถึงจุดจิตใจของคนที่มา นั่งแถวนให้ลึ้ม ให้ลึ้มตัวกู—ของกู ให้ลึ้มความเห็นแก่ตัวที่กลัดกลุ้มอยู่ในใจ ที่เอามาจากบ้าน.

ที่บ้านเต็มไปด้วยเรื่องตัวกูเรื่องของกู นั่นนี่อย่างโน้นอย่างนี้ เตียว โลกนิต เตียวโกรธหน้อย เตียวโง่หน้อย สลั่วนเวียนกันอยู่แต่เรื่องตัวกู—ของกู อยู่ที่บ้าน. พอมาที่วัดนั่งลงตรงนี้ อานาจหรืออิทธิพลของพระเจ้า กล่าวคือของต้นไม้ของใบไม้ ของก้อนหิน นั้นมันถึงจุดจิตใจ จูงจิตใจไปแต่ในทางให้ลึ้มเรื่องบ้าที่สุด โง่ที่สุด ที่บ้านเสียให้หมด; จิตมันก็เลยว่างจากตัวกู—ของกู; ความสะอาด สว่าง สงบ เยือกเย็นตามธรรมชาติโดยบังเอิญมันก็เกิดขึ้นในใจ. เราก็อธิษฐานสบายใจบอกไม่ถูกเพราะนั่งอยู่ที่นี้; แล้วก็โง่จนไม่รู้ว่าจะทำไฉนมันจึงเป็นอย่างนั้น.

ควรจะนึกสักหน่อยว่า เพราะสิ่งเหล่านี้มันดึงดูดจิตใจไปแต่ในทางให้หยุด; ไม่ยู่ให้ย่ง ไม่ยู่ให้วุ่น; มันดึงดูดไปแต่ในทางให้หยุด เราก็เลยแพ้มัน จิตมันหยุด หยุดตัวกู—ของกู มันก็เลยเย็น. นี่พอหยุด แล้วก็เย็น เย็นแล้ว มันก็สบาย สบายใจบอกไม่ถูก. นี่อำนาจของพระเจ้าคือธรรมชาตินี้ ให้เกิดความรู้สึกลอยใจชนิดหนึ่งในทางวิญญาณ มีความเอร็ดอร่อยเหมือนเรื่องของกิเลส แต่ไม่เป็นอย่างเดียวกัน; มีความเอร็ดอร่อยเท่ากัน แต่ไม่ใช่อย่างเดียวกัน. มหรสพทางเนื้อหนังมันก็เอร็ดอร่อยไปตามแบบของกิเลส, มหรสพทางวิญญาณนี้มันก็เอร็ดอร่อยไปตามแบบของวิญญาณ. เคี้ยวนี้มันก็ประจักษ์แก่ใจเราเองแล้วว่ามันสบายจริง มันสบายใจบอกไม่ถูก ลืมความตาย ลืมความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และลืมตัวกู ลืมของกู ลืมทุกสิ่งทุกอย่าง เหลืออยู่แต่ความว่าง คือความสงบ หรือความสะอาด แล้วแต่จะเรียก.

ความรู้สึกชนิดนี้ที่กำลังได้รับอยู่ที่จิตใจนั้น คือ *มหรสพทางวิญญาณ*. ขอให้ท่านทั้งหลาย **เรียนพุทธศาสตร์ตัวจริงจากตัวมหรสพทางวิญญาณ** คือความสบายใจที่แท้จริงที่กำลังได้รับอยู่ว่ามันคืออะไร? มันมาจากอะไร? มันจะมาได้โดยวิธีใด? อย่างนี้ให้มากขึ้น; ไม่เท่าไรก็จะรู้เรื่องพระนิพพาน คือความว่างจากตัวกู ไม่มีตัวกูไม่มีของกู; นั่นแหละคือมหรสพทางวิญญาณ. เมื่อใดมันปรากฏแก่ใจจงรีบเรียน ๆ ๆ ให้รู้จักสิ่งนี้ให้มากที่สุด. เคี้ยวนี้โอกาสมันมีแล้ว มันปรากฏแก่ใจบ้างแล้วก็รีบเรียนเสีย. เรียนจากหนังสือไม่ได้ ไม่มีทางที่จะเรียนจากพระไตรปิฎก ไม่มีทางที่จะเรียนจากครูบาอาจารย์ อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านว่า บ้าเปล่า ๆ. เรียนโดยอาการ ๑๐ ประการอย่างในกาลามสูตรนั้นใช้ไม่ได้. ต้องเรียนจากความรู้สึก โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้สึกที่เป็นมหรสพทางวิญญาณ คือ มันน่ารัก น่าพอใจ น่าปรารถนา นำไปตามแบบของธรรมะ ไม่เกี่ยวกับกิเลส. พุคให้ชัดลงไปอีกที่ว่าเมื่อใดมีความสบายใจในลักษณะนี้ ในลักษณะนี้ โดยเฉพาะขอให้รีบเรียนมัน ;

เรียนที่ตัวลักษณะนี้ เรียนที่ตัวสิ่งนี้ แล้วก็พบได้เองว่า นี่คือการสบายใจที่แท้จริง.

ความสบายใจที่มีเงินมาก มีอะไรมาก มีลูกหลานดี ลูกหลานพะเน้าพะนอดี ความสบายใจชนิดนั้นมันคนละแบบ คนละอย่าง แล้วหลอกหลวง; สู้ความสบายใจตามแบบของพระพุทธเจ้าไม่ได้ คือสบายใจเมื่อได้ชมมหรสพทางวิญญาณด้วยวิญญาณ แล้วก็รีบศึกษามันให้ก้าวหน้า ๆ ๆ จนกระทั่งเป็นมรรค ผล นิพพานที่ถาวร. เคี้ยวมันมันเป็นมรรคผลนิพพานชั่วคราวชั่วขณะไปเสียหมด. อย่างนี้เอาตามาเรียกเอาเอง ใครจะว่าบ้างก็ตามใจ ว่า “เรียนจากมหรสพทางวิญญาณ”.

เอาละ ที่นี้จะพูดอย่างธรรมดา ๆ บ้าง : **อย่างที่ ๓** เรียนจากสิ่งทั้งปวงที่ใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น. ถ้าใครเข้าใจพุทธภาษิตันนั้นมันถึงว่า **ว่าท่านทั้งหลายจงเรียนพุทธศาสนาตัวจริงตัวแท้จากสิ่งทั้งปวงที่ใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น.** เราก็เคยรู้จักกันมาแล้ว. พระพุทธภาษิตมีอยู่ว่า **สพเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสย—ธรรมทั้งปวงทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น** นี่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นหัวใจของพระไตรปิฎกทั้งแปดหมื่นสี่พันธรรมขันธ์. นี่เป็นหัวใจพุทธศาสนา ฟังดูให้ตีหัวใจพระพุทธศาสนาอยู่ที่สิ่งทั้งปวง เพราะพระพุทธเจ้าท่านตรัสเองว่า สิ่งทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น. ความไม่ควรมียึดมั่นถือมั่นอยู่ที่สิ่งทั้งปวง ฉะนั้นต้องเรียนความไม่ยึดมั่นถือมั่นที่สิ่งทั้งปวง. เราจึงเรียนพุทธศาสนาที่สิ่งทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรมียึดมั่นถือมั่น.

ที่นี้ คนที่โง่อย่างเด็ก ๆ แม้หัวงอกก็จะคิดว่า โอ้ยมันมากมาย มันจะไปเรียนอะไรที่ไหนไหว; เด็กโง่ที่หัวงอกจะคิดอย่างนี้ ว่าสิ่งทั้งปวงมากมายหลายร้อย หลายหมื่น หลายแสน หลายล้านสิ่ง จะไปเรียนมันไหวอย่างไร. นั่น

เพราะว่าไม่ฟัง คำสั่งสอนชนิดที่ว่าดูให้ตี อย่าไปเชื่อใคร สิ่งทั้งปวงนั้นมันรวมอยู่ที่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ.

สิ่งทั้งปวงมันรวมอยู่ที่ ๖ สิ่งเท่านั้น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ. ความรู้สึกที่เข้ามาทางตา ความรู้สึกที่เข้ามาทางหู ความรู้สึกที่เข้ามาทางจมูก ทางลิ้น ทางผิวหนัง แล้วก็ทางใจเอง ๖ อย่างนี้ แล้วรวมเรียกเพียงอย่างเดียวว่า "อารมณ". คำว่า อารมณ แปลว่า **สิ่งที่มาทำให้จิตเกาะหรือยึด** คำว่าอารมณ แปลว่า **เกาะหรือยึด** คือยึดติดนั่นแหละ ถ้ายินดีก็คือเกาะหรือยึดเอามาแปลอีกทีว่ายินดี ตัวมันแปลว่าเกาะหรือยึด. **สิ่งที่มาทำให้รู้สึกยินดีนั้นเรียกว่า "อารมณ".** พุคกลาง ๆ ก็ว่าสิ่งที่ทำให้จิตเกาะ เกาะสำหรับยินดีก็ได้ เกาะสำหรับยินร้ายก็ได้ เพราะมันไม่เหมือนกัน. **สิ่งที่คนหนึ่งชอบ อีกคนหนึ่งไม่ชอบก็ได้ จะนั้นอย่าไปพูดว่า สิ่งใดมันจะดีหรือจะน่ารักเสมอไป สำหรับทุกคนมันไม่เหมือนกัน.**

ถ้าเอาคนไปเปรียบกับสุนัขแล้วยิ่งไกลกันใหญ่ มันอาจจะชอบไม่เหมือนกันเลยก็ได้ ตรงกันข้ามก็ได้. และในตนเองยังไม่เหมือนกัน. **นี้เรียกว่า สิ่งทั้งปวงคืออารมณ** เท่านั้น ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ จัดได้เป็น ๖ อย่างเท่านั้น แต่ถ้าไปจำแนกมันแล้วเป็น หมีนอย่าง แสนอย่าง อสงไขยอย่างไปเลย ไม่ไหวจริงเหมือนกัน. แต่มันไม่จำเป็นที่จะไปคุยกันทุกอย่าง อย่างนั้น ความหมายมันมาอยู่ตรงที่ทำให้จิตใจเข้าไปเกาะหรือไปยึด.

ฉะนั้น ก็ที่ว่าเมื่อไรมีสิ่งไรมาทำให้จิตใจมันเกาะมันยึด แล้วก็ระวังให้ตี ๆ **นี่คือตัวร้ายตัวมารร้าย** ตัวเหตุที่จะทำให้เกิดความทุกข์. แล้วก็ให้ดูที่เดียว ดูรวบรัดที่เดียวว่า **ไม่ว่าอะไรพอเข้าไปเกาะไปยึดด้วยยินดี หรือยินร้ายก็ตาม มันเป็น**

“ของกู” เป็นสำหรับรักหรือสำหรับเกลียดขึ้นมา : เกลียดก็ของกู รักก็ของกู. มันก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะเป็นของกู เพราะเป็นตัวกู. ฉะนั้น จึงมีความจำกัดลงไปว่า **สิ่งทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น** ว่าเป็นตัวกู หรือว่าเป็นของกู.

รวมความให้สั้นอีกทีก็ว่า อย่าได้เกิดความรู้สึกในสิ่งใด ๆ ว่าเป็นตัวกู ว่าของกู ฉะนั้นอะไรมันเข้ามาทางตาก็คุ้มมันอย่างนั้น อะไรมันเข้ามาทางหูก็คุ้มมันอย่างนั้น อะไรมันเข้ามาทางจมูกก็คุ้มมันอย่างนั้น เข้ามาทางลิ้น ทางผิวหนัง ทางจิตใจ ก็คุ้มมันอย่างนั้น มันก็ง่ายนิดเดียว มันไม่ต้องไปเที่ยวดูให้ทั่วจักรวาลอะไรที่ไหน นั่งอยู่ที่ตรงนี้ สติมีอยู่ที่ตาหูจมูกลิ้นกายใจ เข้ามามันก็ว่าเป็นธรรมชาติ นามรูปตามธรรมชาติ ตามสภาวะธรรม ไม่ใช่ตัวกูไม่ใช่ของกู. ทำอย่างนี้เรียกว่า **เรียนจากสิ่งทั้งปวงที่ใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น**. นั่งอยู่ตรงนี้เรียนได้ทั้งสากลจักรวาล. โดยมันทำให้รู้สึกขึ้นมาได้ว่าทั้งสากลจักรวาลนี้ไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่นอะไรเลย ว่าเป็นตัวกูว่าเป็นของกู อย่างนี้ก็ได้อธิบายเรียนจากทุกสิ่ง หรือสิ่งทั้งปวงที่ใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น.

หรือจะพูดไปอีกแบบหนึ่งก็ได้ คือ **อย่างที่ ๔** เรียนจากพระธรรมชนิดที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส ว่า “**ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา ; ผู้ใดเห็นเราผู้นั้นเห็นธรรม**”. “พระธรรม” ชนิดนี้เป็นสิ่งที่ควรเรียน. ตรงนี้ขอทบทวนอีกทีเดียวจะพื้นเผือกกันใหญ่ คำว่า “ธรรม—ธรรม” คำเดียวกัน แต่มีหลายความหมาย. เดียวนี้เรากำลังพูดว่า “**ธรรมที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ผู้ใดเห็นแล้วนั้นคือเห็นพระพุทธเจ้า**” อันนั้นมันรวมหมดทั้งตัวความทุกข์ ตัวเหตุให้เกิดทุกข์ ตัวความดับทุกข์ และทางแห่งความดับทุกข์ไว้หมดเลย. ผู้ใดเห็นธรรม ๔ ประการนี้ หรือจะเห็นเพียงอย่างเดียวก็นำที่ **ตัวความดับทุกข์**. ใครเห็นธรรมนี้

คนนั้นเห็นพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้ามีความหมายสำคัญอยู่ตรงที่ **ไม่มีทุกข์** มีความสะอาด สว่าง สงบ นั่นคือไม่มีทุกข์. ใครเห็น **สภาพอันนี้** เรียกว่าคนนั้นเห็น **พระพุทธเจ้า**. นี่พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นตถาคต ผู้ใดเห็นตถาคตผู้นั้นเห็นธรรม. ผู้ไม่เห็นธรรมไม่เห็นตถาคต แม้ว่าจะเกาะเชิง เกาะขา เกาะจีวรของตถาคตอยู่ ก็ไม่ชื่อว่าเห็นตถาคต”.

ฉะนั้น เราต้องเรียนให้เห็นธรรมชนิดที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่านั่นแหละ คือตถาคต. นั่นมันกลายเป็นเรียนข้างในโดยตรง : เมื่อใดมีความรู้สึกเป็นทุกข์ ก็รู้ว่าทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์ก็รู้ว่าเหตุให้เกิดทุกข์, และความไม่มีทุกข์ว่างจากทุกข์ ก็รู้ว่าความไม่มีทุกข์; ให้รู้อย่างนั้นอยู่เสมอโดยไม่ผิดพลาด ไม่ต้องใครสอน แต่ไม่มีทางผิดพลาด. ทุกข์มันก็รู้ และเหตุไรจึงทุกข์มันก็รู้ เหตุไรจึงไม่ทุกข์มันก็รู้. อยู่ที่บ้านเป็นทุกข์เพราะตัวกู—ของกู มานั่งตรงนี้ไม่ทุกข์เพราะมันไม่มีตัวกู—ของกู มันกำลังไม่ทุกข์; ให้เห็นในข้อเท็จจริงเหล่านี้้อยู่ด้วยความรู้สึก ไม่ใช่เห็นด้วยตา แต่เห็นด้วยปัญญา หรือยิ่งกว่าปัญญา คือเห็นด้วยความรู้สึก เมื่อนั้นเห็นพระพุทธเจ้า. จงศึกษาพุทธศาสนาด้วยการเห็นสิ่งนี้ นั่นแหละคือตัวแท้ของพระพุทธศาสนา ซึ่งเรียนไม่ได้จากครูบาอาจารย์หรือจากพระไตรปิฎก ต้องเรียนจากข้างใน เรียนจากตัวธรรมะนั่นเอง.

สำหรับ “พระธรรม” ยังมีตรัสไว้อีกว่า **ธรรมวินัยจะอยู่เป็นศาสดาแก่พวกเธอ หลังจากที่เราล่วงลับไปแล้ว** อย่างนี้ก็มิ. มีคนเขาอธิบายกันไปเสียว่า ธรรมวินัยนี่คือการเล่าเรียนที่โรงเรียน และถือว่าอยู่เป็นพระศาสดา นั่นมันไม่ถูก มันถูกเพียงนึกเดียว. **ธรรมวินัย** หมายถึงธรรมวินัยที่ได้มีการปฏิบัติและมีผลของการปฏิบัติควบกันอยู่อย่างนั้นจึงจะเรียกว่า “**ธรรมวินัย**” ที่อยู่เป็นพระศาสดาของพวกเธอ หลังจากการล่วงลับไปแล้วแห่งเรา.

นี้ ยกตัวอย่างมาบ้างเท่านั้น มันไม่อาจจะยกมาทุกอย่างได้ว่าจะเรียนพุทธศาสนาจะต้องเรียนตัวจริงของจริงคือ “**ตัวธรรม**”. ที่นี้ นอกจากจะเรียนจากตัวจริงของจริง คือตัวธรรมแล้ว ก็ยังต้องรู้จักการเปรียบเทียบตัวธรรมเหล่านั้นที่มันสัมพันธ์กันอยู่ในระหว่างธรรม ๒ ประเภท คือธรรมที่ทำความยึดมั่นถือมั่น และธรรมที่ไม่ทำความยึดมั่นถือมั่น.

ธรรมที่ทำความปล่อยวางก็คือ ธรรมที่ทำความยึดมั่นถือมั่นนี่ก็ มันก็ ธรรมด้วยกันทั้งนั้น; มันสำคัญ หรือมันขึ้นอยู่กับความต้องการของกิเลสตัณหา มันจึงทำให้เกิดเป็นธรรม ๒ ประเภทขึ้นมา. เมื่อตรงกับกิเลสตัณหา มันก็ยึดมั่น; และมันยึดมั่นสองชนิดก็คือว่า กลัวว่าสิ่งที่ตรงกับกิเลสตัณหาจะสูญหายไปเสียอีก มันก็เลยเกิดความโกรธความกลัว. ที่นี้เรารู้ข้อเท็จจริงลึกลงไปถึงขนาดที่ว่าเรา มันโง่ ไปยึดมั่นถือมั่นมันเข้า มันจึงเกิดมีราคาขึ้นมาสำหรับเรา. ถ้าเราอย่าไปยึดมั่นถือมั่นมันก็ไม่มีความอะไรสำหรับเรา, ที่นี้เราไปหลงไปลำบากไปอะไรกับมัน เพราะเราไปหลงยึดมั่นถือมั่น ไปให้ค่า ให้ราคามันเข้า.

ที่นี้ ก็ฉลาดขั้นที่สองต่อไปอีกว่า ค่า หรือราคานี้ที่แท้ก็เป็นของ หลอกหลวง เป็นมายา มิได้มีตัวค่าหรือราคาที่แท้จริง มันมีเพราะความโง่ของเรา ที่ไปเปรียบเทียบกันเข้าระหว่างความดีกับความชั่ว ระหว่างสิ่งที่มันเป็นคู่ ๆ คู่ ๆ แล้วมันไปทำการเปรียบเทียบโดยไม่รู้สักตัวระหว่างสิ่งที่มันต่างกันนี้ มันเลยเกิดค่าขึ้นมา. **ความดีมีค่าเพราะมีความชั่วเป็นคู่เปรียบ**; ความชั่วมันมีความหมาย หรือมีค่า ก็เพราะมีความดีเป็นคู่เปรียบ. ลองไม่มีความชั่วความดีก็ไม่ได้. ที่นี้เราโง่รักความดีเพราะเราไปเกลียดความชั่ว ความดีก็เลยมีค่าสำหรับเรา สำหรับความโง่ของเรา. ที่แท้ความชั่วมันก็มีค่า มีค่าสำหรับทรมาณใครเข้าก็ได้ แต่เรา มันเห็นแก่ตัว เข้าข้างตัว ก็เลยเอาแต่ที่เราเรียกว่าดี ซึ่งดีสำหรับเรา ไม่ใช่ดีสำหรับ

ความจริง หรือว่าดีสำหรับธรรมะ. อะโรมันถูกใจเรา มันก็ดีสำหรับเรา; เราเกลียดสิ่งใด มันก็ไม่ดีสำหรับเรา. เราก็ถูกหลอกให้เกลียดข้างหนึ่ง ให้รักข้างหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่แท้มันไม่ควรจะเกลียดหรือรักข้างใดเลย.

นี่คือสิ่งที่เรียกว่า “ค่า” ในทางธรรมะมันเป็นอย่างนี้. แม้ค่าในทางวัตถุ ทางเศรษฐกิจ ทางวัตถุมันก็มีความหมายอย่างนี้ เพราะมีของเป็นคู่เปรียบที่ตรงกันข้าม ค่ามันก็เกิดขึ้น เพราะความต้องการมันเกิดขึ้นในจิตใจของคนที่ต้องการสิ่งที่ตัวต้องการ. ที่นี้เราเลิกต้องการ แล้วก็เลิกใจว่ามันตรงกันข้าม มันอย่างนั้นอย่างนี้เสีย มันก็อยู่เป็นกลาง ๆ คือเฉยได้.

นักเรียนควูปุทธศาสนาจากความโง่ของตัวเอง ที่ไปให้ค่าหรือราคาแก่อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก เป็นต้น อย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น ตรงกันข้าม เป็นคู่ ๆ ไปเลย ดี—ชั่ว บุญ—บาป สุข—ทุกข์ อร่อย—ไม่อร่อย สวย—ไม่สวย หอม—ไม่หอม อะไรก็ตามใจ มีเป็นคู่ ๆ คู่ ๆ นับด้วยก็ همین ก็พันคู่ ก็ตามใจ. เป็นเรื่องความโง่ของคน สิ่งที่เป็นคู่ มันก็เกิดขึ้น. ที่จริงมันเป็นธรรมชาติ เหมือนกันหมด เป็นธรรมตา ธรรมชาติตามธรรมตาไม่ควรจะเรียกว่าอะไร เหมือนกันหมด คือ **มันเป็นอย่างนั้นเอง.** คนไปบัญญัติตามความโง่ของตัวว่า หอม—ไม่หอม อร่อย—ไม่อร่อย เป็นต้น. ฉะนั้น ถ้าจะเรียนให้รู้พุทธศาสนาตัวจริงต้องเรียนจากความโง่เหล่านี้จึงจะรู้ตัวพุทธศาสนา.

นี้จะพูดไปอีกก็ไม่จบ ก็พูดตัดบทเสียเลยเป็น **อย่างที่ ๖ ว่าเราจะเรียนพุทธศาสนาจากตัวชีวิตและการทำงาน;** จากตัวชีวิตและการทำงานที่มีอยู่เป็นประจำวันนี้เราจะเรียนพุทธศาสนาจากสิ่งนี้. เพราะว่าในตัวชีวิตและการทำงานนี้ มีความผิด มีความถูก มีความโง่ มีความฉลาด มีอะไรทุกอย่าง และโดยเฉพาะที่

เรียนพุทธศาสนาจากอะไร จึงจะรู้พุทธศาสนา?

๒๔๗

สำคัญที่สุดก็คือ ความผิดและความถูก : พอผิดก็เป็นทุกข์ทรมานอย่างเปิดเผย ; พอถูกก็สนุกสนานเอร็ดอร่อยเป็นทุกข์ทรมานอย่างเร้นลับ. ความชั่วความดีก็เหมือนกัน : ความชั่วทรมานคนอย่างเปิดเผย ; ความดีทำให้เอร็ดอร่อยแล้วทรมานคนอย่างเร้นลับ. ฉะนั้น ต้องเลิกเสียทั้งผิดทั้งถูก ทั้งดีทั้งชั่ว ทั้งแพ่งชนะ ต้องเลิกเสียทั้งหมด.

ในชีวิตการงานนั้นมันมีความผิดความถูก มีความได้ความเสีย มีการแพ้ การชนะ มีที่เป็นคู่ ๆ นี้ เราก็เรียนตัวชีวิตที่ประกอบอยู่ด้วยของหลอกลวงเป็นคู่ ๆ และอย่าลืมว่าความผิดนั้นเป็นครูดีกว่าความถูก. ความถูกนั้นมันหมายถึงได้ผลตามต้องการ แล้วมันก็ล้มตัวไปเลย. เกล็ดเปิดเบี่ยงไปเลย ความผิดมันทำให้เจ็บปวด มันก็หนีได้. เพราะฉะนั้น ความผิดสอนดีกว่าความถูก เป็นครูดีกว่าความถูก. คนโบราณเขาพูดไว้ว่า “ความผิดก็เป็นครู ความถูกก็เป็นครู” คล้าย ๆ กับว่ามันเสมอกัน ; แต่เอาตามีความเห็นว่าคุณผิดนั้นเป็นครูมากกว่าความถูก มันมีแต่ทำให้หลงแจ้ง มันพะเน้าพะนอคน ความผิดมันกัดเอา ขบเอา ตบหน้าเอา อะไรนี้ คนมันก็รู้สึกตัวได้ง่าย ควรจะถือว่าความผิดเป็นอาจารย์ดีกว่าความถูก มันทำให้ไม่ประมาท ทำให้ระมัดระวัง ทำให้อะไรมากขึ้น.

นี่เรารู้สึกหรือเห็นกันได้อยู่แล้ว ว่าในชีวิตและการงานเป็นประจำวันนี้เราจะรู้สึกว่าคุณมีความผิดมากกว่าความถูก เพราะมันมีความไม่ได้อย่างใจเสียเป็นส่วนมาก. เอาเถอะจะผิดหรือถูก จะไม่พูดกันแล้ว แต่จะเอาที่มันรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์. ที่แรก ๆ ส่วนมากเรารู้สึกเป็นทุกข์ ฉะนั้นต้องรับเอาความทุกข์นั้นเป็นครูที่ค้ำที่สุด มันมาเขย่า มันมาเตือน หรือมันมาเขียน มาตี มาขบ มากัด ให้ระวังอย่าไปมัวโง่ ไปหลงยึดมั่นเรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ให้ทำเสียใหม่ให้ถูกต้อง.

เพราะฉะนั้น จึงควรกตัญญูต่อความทุกข์ ชอบความทุกข์ รักความทุกข์ รับเอาเป็นอาจารย์แล้วมันก็จะชินเร็ว ชีวิตเป็นทุกข์ เพราะส่วนมากมันอยู่ด้วยความโง่หรือความยึดมั่นถือมั่น แต่แล้วในทางที่ตรงกันข้ามมันมาสอน มาสอนอย่างดีที่สุด ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เหล่านี้มันมาสอน สอนให้รู้ว่าอย่าไปมัวโง่ ไปหลงยึดมั่นเรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตาย กูเกิด กูแก่ กูตาย นี่ย่าไปเข้าใจอย่างนั้น จิตใจมันก็จะเป็นอิสระคือหลุดพ้นไปจากความคุกคามของความเกิด แก่ เจ็บ ตาย. นี่เรียนจากชีวิตและการงานเป็นอย่างนี้; หรือพูดอีกทีก็ว่าเรียนจากวัฏฏสงสาร.

ชีวิตประจำวันมันคือวัฏฏสงสาร มันเวียนวนอยู่ในความอยาก, แล้วก็ทำตามความอยาก แล้วก็ไต่ผลมาตรงหรือไม่ตรงกับความอยาก, แล้วมันเป็นเหตุให้อยากอื่นอีก แล้วทำอีก แล้วไต่ผลอีก แล้วอยากอีก ทำอีก ไต่ผลอีก นี่วัฏฏสงสารในชีวิตประจำวัน; จงเรียนจากสิ่งนี้ในชีวิตประจำวัน แล้วพร้อมกันนั้นก็ดูให้ดีกว่า บางระยะบางเวลามันไม่เกิดวัฏฏสงสาร มันยังว่าง ๆ อยู่บ้างเหมือนกัน อย่างน้อยก็เวลานอนหลับ หรืออย่างน้อยก็เวลาที่เรากำลังตั้งใจไว้ถูกต้องไม่เป็นวัฏฏสงสาร ขณะนั้นมันเป็นนิพพานน้อย ๆ นิพพานตัวอย่าง นิพพานขิมลอง นิพพานบังเอิญ; ไม่ใช่ฝีมือลายมือของเราได้ เป็นนิพพานบังเอิญ มันเกิดผลคู่เหมาะสมสำหรับที่จะหยุดสักครู่หนึ่ง มันก็สบายเป็นนิพพาน นิพพานตัวอย่าง นิพพานบังเอิญ สลับกันอยู่กับวัฏฏสงสาร; แล้วมันอยู่ด้วยกันที่จิต อยู่ในจิต ในชีวิต ในการทำงาน.

ดูให้ดีในการทำงานนั้นแหละมันมีระยะที่เป็นวัฏฏสงสารก็มี มีหยุดเป็นนิพพานน้อย ๆ แทรกอยู่ในระหว่าง ๆ ก็มี. อย่างมองกันไปโน้มน้อมมันก็มีแต่ความทุกข์ โดยไม่มีทางที่จะแก้ไขหรือควบคุม. นี่เรียกว่าถ้าเราเรียนข้อนี้ คือ

เรียนพุทธศาสนา : เรียนวิกฎสงสารในชีวิต เรียนนิพพานในชีวิต เรียนความผิด ความถูกอะไรในชีวิต ในการทำงานนั้นแหละ. เรียนพุทธศาสนาที่แท้จริงต้องเรียน ที่นั่น อย่าไปเรียนในพระไตรปิฎก ยิ่งเรียนยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา แต่ว่าจะรู้ พระไตรปิฎก. เราอย่าเรียนพุทธศาสนาอย่างพวกฝรั่งเรียน เรียนพุทธศาสนา อย่างนั้นยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา ต้องเรียนอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านนะให้เรียน ว่าจริง เรียนที่ความรู้สึก เหมือนที่นะไว้ในกาลามสูตร.

เอาละที่นั่นพูดเลยไปเสียที่ ปัญหาข้อต่อไปว่า **จะเรียนกันที่ไหน ?**

นั่นมันก็พูดได้หลายอย่าง ยิ่งพูดเล่นลั่นกันด้วยแล้ว ยิ่งพูดได้มากมายหลายร้อยอย่าง. **๓** ทนอยากจะพูดสัก ๓ อย่าง : เมื่อถามว่าเรียนที่ไหน ?

๑. เรียนในโรงเรียน คือร่างกายยาวประมาณวาหนึ่ง พร้อมทั้งสัญญา และใจ **๕** นี้พระพุทธเจ้าท่านว่า ไม่ใช่อาตมาว่า. คือพระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เองว่า “โลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความดับสนิทของโลกก็ดี ทางให้ถึงความดับสนิทของโลกก็ดี ตถาคตบัญญัติไว้ที่ร่างกายอันยาวประมาณวาหนึ่ง พร้อมทั้งสัญญาและใจ”. ในร่างกายที่ยาววาหนึ่ง แล้วยังเป็น ๆ ก็ยังมีชีวิตอยู่ มีสัญญาและใจ ในนั้นมีโลกทั้งหมด มีเหตุให้เกิดโลกทั้งหมด มีความดับสนิทของโลกทั้งหมด มีทางให้ถึงความดับสนิทของโลกด้วย ๔ อย่าง คืออริยสัจจ์. โลกในที่นี้คือความทุกข์ นั้นแหละคือโรงเรียน, โรงเรียนของเรายาววาเดียวแต่ยังเป็น ๆ แล้วยังในนั้นมีทั้งโลกและทุก ๆ โลก, แล้วแถมค้นเหตุให้เกิดโลกก็อยู่ที่นั่น, แล้วความที่โลกจะว่างจะหมดไป หรือทำให้หมดไปได้อย่างไรก็อยู่ที่นั่น; นั้นแหละโรงเรียนของเรา. ไม่ใช่ในพระไตรปิฎก ไม่ใช่ในโรงเรียนปริยัติธรรม หรืออะไรที่ไหนอื่น แต่ว่าในโรงเรียนที่ยาวสักวาหนึ่ง **๕** มีเรื่องที่เป็นตัวแท้ของพุทธศาสนาให้เรียน. **๕** เรียนที่โรงเรียน คือกายอันยาววาหนึ่ง. **๕** นั่นพูดเป็นเนื้อที่ พูดเป็นสถานที่ไป.

๒. **เรียนที่ความรู้สึกที่กำลังปรากฏอยู่ในจิต** ในภาษาศาสนาเขาเรียกว่า “ธรรม”. เรียนที่ธรรมะที่กำลังปรากฏอยู่ในจิต. ธรรมนั้นจะเป็นอะไรก็ได้ เป็นกุศลก็ได้ อกุศลก็ได้ อภัยกตก็ได้ เป็นเหตุก็ได้ เป็นผลก็ได้ เป็นรูปก็ได้ เป็นนามก็ได้ เป็นขันธ ธาตุ อายตนะอะไรก็ตาม เรียกว่า “ธรรม” ทั้งนี้ที่มันกำลังปรากฏอยู่แก่จิต รู้สึกอยู่กับจิตจริงๆ ไม่ใช่ตัวหนังสือ ไม่ใช่คำพูด ไม่ใช่ความจำ; มันเป็นตัวที่กำลังปรากฏอยู่กับจิตจริงๆ ว่าอะไรเป็นอย่างไรร. โดยเฉพาะอย่างยิ่งถึงถึงเวทนา เวทนา คือสุข ทุกข์ และอทุกขมสุข ๓ อย่างนี้. เราอยู่ด้วยความรู้สึกนี้เป็นส่วนใหญ่ และความรู้อื่นๆ มันเนื่องอยู่ด้วยความรู้สึกนี้ ฉะนั้นเราเรียนแต่ความรู้สึกนี้พอ คือ สุข, ทุกข์, อทุกขมสุข. เรียนพุทธศาสนาตัวจริงต้องเรียนนี่. ความรู้สึกเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องรู้สึก เพราะถ้าไม่มีความรู้สึก มันก็ตายแล้ว. มันยังเป็นอยู่ ร่างกายยาววาหนึ่งยังเป็นอยู่ มันก็มีความรู้สึก ก็เรียนที่ตัวความรู้สึก. นี้ถึงถึงเวทนา.

๓. **เรียนที่ตัวจิต** หรือที่ตัววิญญาณนั่นเอง. ข้อน้อย่าลืมนะว่าตามธรรมตาเราก็มีความโง่ ว่ามีตัวมีตนอยู่แล้ว มีตัวกู—ของกู มีตัวมีตน อยู่แล้ว. อะไรมันเป็นตัวเป็นตน? คนทั่วไปก็ว่าวิญญาณ เจตภูต หรือตัวตน; เรียกวิญญาณนั้นแหละเรียกกันมาก. แต่อย่าประมาทกับคำว่า “วิญญาณ” คำๆ นี้ หลอกหลวงมากที่สุด เพราะมันเป็นคำเดียวกับคำว่า “ตัวตน”. คำว่าตัวตนมันหลอกคนอย่างไร คำว่าวิญญาณมันก็หลอกคนอย่างนั้น. เพราะแต่แรกเริ่มเดิมทีมันมีรากเหง้ามาจากคำนี้ : วิญญาณมาเกิด วิญญาณจติไปแล้ว วิญญาณปฏิสนธิมาอีก เป็นตัวตนตายไปแล้วจติไปแล้วกลับมาอีก; ใช้คำว่า “วิญญาณ”.

ถ้าเราศึกษาสิ่งที่เรียกว่าวิญญาณนี้ให้ถูกต้อง ก็รู้พุทธศาสนาตัวจริงเหมือนกัน. วิญญาณที่แท้จริงนั้นเป็นวิญญาณที่ควรศึกษา; วิญญาณลมๆ

แล้งๆ ไม่จำเป็น. ญาณที่แท้จริงมีอยู่ ๒ ชนิด ช่วยจำไว้ให้ดีๆ ว่าญาณที่แท้จริงที่มีจริงมีอยู่ ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งเป็นญาณที่ปรุงมาจากอวิชา. เมื่อตาได้ผ่านรูป หูได้ผ่านเสียง มีคู่กระทบเข้ามา ถ้าปราศจากสติก็คือมีอวิชา; แล้วความเห็นแจ้งที่เป็นญาณทางตา ทางหู ทางจมูกนั้นถูกปรุงขึ้นมาโดยอวิชา สำหรับจะเป็นทุกข์โดยถ่ายเดียว นั่นคือ “ญาณ” ในปฏิจลสมุปบาทที่ถูกปรุงขึ้นมาสำหรับจะทำให้เป็นนามรูปที่เป็นของอวิชา ผัสสะของอวิชา เวทนาของอวิชา ตัณหาของอวิชา ก็เลยเป็นทุกข์ นี่ญาณที่ปรุงขึ้นมาจากอวิชา ชั่วขณะๆ ใดๆ ก็มันปรุงขึ้นมาขณะหนึ่ง แล้วไม่เท่าไรมันก็ดับไป. ฉะนั้น จึงมีญาณเกิดขึ้นไม่รู้กี่ครั้งกี่หนในคราวหนึ่ง ๆ เป็นญาณที่ปรุงจากอวิชา.

ญาณ อีกชนิดหนึ่งเป็นญาณที่เนื่องอยู่กับจิตประภัสสร เพราะว่าจิตมีลักษณะเป็นประภัสสร อวิชาไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง ความรู้สึกทางตา ทางหู ทางจมูก ฯลฯ มันก็ยังเป็นประภัสสร ไม่เป็นอวิชา; ญาณนี้ไม่มีทุกข์ เป็นญาณตามธรรมชาติที่ปราศจากความทุกข์. ญาณอย่างนั้นบางที่เรียกว่า “นิพพาน”. ต้องศึกษาพระไตรปิฎกให้ทั่วถึงจึงจะพบความหมายของญาณชนิดนี้ ซึ่งถึงถึงนิพพานเหมือนกับจิตประภัสสร แต่ว่าเป็นของชั่วคราว เป็นของชั่วขณะยังไม่เด็ดขาดเป็นอกุศลธรรม. ฉะนั้น ญาณที่ไม่ประกอบอยู่ด้วยอวิชาที่มีอยู่พวกหนึ่ง สำหรับจะไม่เป็นทุกข์ นี้เราสบาย เราฟังเสียง คมกลืน ลมรส สัมผัสอะไรก็ได้เหมือนคนทั่วไป แต่ไม่ประกอบด้วยอวิชา เพราะฉะนั้นเราจึงสบาย.

แต่ที่ว่าที่บางคราวบางโอกาส หรือว่าส่วนมากที่สุขมันไม่เป็นอย่างนั้น มันเผลอสติ มันใช้อวิชาเป็นต้นเงื่อน ปรุงความรู้สึกทางอายตนะ ด้วยอำนาจของอวิชานั่น. ฉะนั้นญาณนั้นก็ออกมาจากอวิชา ประกอบอยู่ด้วยอวิชา

เป็นวิญญาณสำหรับเป็นทุกข์. ฉะนั้น วันหนึ่ง ๆ ทีเดียวเรามีวิญญาณอย่างอวิชชา ทีเดียวเรามีวิญญาณอย่างจิตประภัสสร สลับกันอยู่อย่างนั้น. รู้จักว่ามันมีเพียงเท่านั้น แล้วนี่จะเป็นเรื่องที่ทำให้เกิดคำพูดมากมาย พูดกันไม่สิ้นสุด แต่ที่แท้มันเป็น แต่เพียงว่า **ประกอบอยู่ด้วยอวิชชา** หรือ **ไม่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชา**; อย่างนั้น ดูกว่า. ความรู้สึกคิดนึกจิตใจอะไรก็ตาม ที่จะบัญญัติว่าเป็นตัวกู่นั้น บางเวลา มันประกอบอยู่ด้วยอวิชชา เป็นวิญญาณของอวิชชา เป็นทุกข์; บางเวลา ไม่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชา มันก็ไม่เป็นทุกข์; เอาตัวกูอย่างนี้ดีกว่า. เอาตัวกู ที่ไม่เป็นทุกข์ คือวิญญาณที่เนื่องกันอยู่กับจิตประภัสสร อย่าให้เป็นวิญญาณที่เนื่องอยู่กับอวิชชา. ฉะนั้นเวลาที่เราสบายที่สุดอย่างเวลาคุมหรสพทางวิญญาณ อย่างนั้นเรารู้สึกเป็นสุขที่สุด; แต่ความรู้สึกหรือเวทนาอะไร หรือวิญญาณ นั้นมัน ไม่เนื่องด้วยอวิชชาเลย.

ฉะนั้น ขอให้รู้จัก “ตัวกู” ๒ ชนิด คือวิญญาณ ๒ ชนิด : วิญญาณที่ปรุงจากอวิชชานั่นชนิดหนึ่ง เป็นตัวกูที่เป็นทุกข์ เพราะความเข้าใจว่าเป็น “ตัวกู” วิญญาณที่ไม่ประกอบด้วยอวิชชา แต่เนื่องอยู่ด้วยกับจิตประภัสสร ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวกู ขณะนั้นไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวกู. เหมือนที่เรานั่งอยู่ที่นี้ กำลังลิ้มความเป็นตัวกู แต่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ยังสัมผัสรู้สึกได้ เรไรร้อง จักจั่นร้องยังได้ยิน แต่ไม่มีปรุงเป็นตัวกูเป็นของกู เป็นยินดียินร้าย เป็นอะไร.

นี่ คุให้ชื่อว่า “วิญญาณ—วิญญาณ” นั้นมีเพียงเท่านั้น. แล้ววิญญาณประเภทที่ไม่ประกอบด้วยอวิชชานั้นเป็นฝ่ายนิพพาน; แล้ววิญญาณฝ่ายที่ประกอบด้วยอวิชชานั้นเป็นฝ่ายวัฏฏสงสาร. แล้วทั้ง ๒ อย่างนั้นที่แท้ไม่เป็นตัวกู—ของกู แต่คนที่ยังมีอุปาทานต่างหากไปยึดเอาอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นตัวกู—ของกู; ใช้ความโง่ที่ไม่รู้จักนิพพานยึดนิพพานว่าเป็นตัวกู—ของกูก็มี นี่โง่ขนาดหนัก. ถ้าไม่โง่ก็คือ

ไม่มีอะไรว่าตัวกู ว่าของกู. ฉะนั้นขอให้เรียนพุทธศาสนาจากสิ่งนี้ โดยตรงเถิด จะรู้จักพุทธศาสนา. ยิ่งเรียนจากพระไตรปิฎกยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา จะรู้แต่วรรณคดี วัชรปริยัติ วัชรภาษา อย่าเรียนจากพระไตรปิฎกเลย **จงเรียนจากตัวความทุกข์ จะรู้ พุทธศาสนา.**

ยิ่งไปเรียนพุทธศาสนาเหมือนพวกฝรั่งเรียนยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา ; อย่าเรียนพุทธศาสนาจากพุทธศาสนาเลย จงเรียนพุทธศาสนาจากตัวเอง. เรียนพุทธศาสนาจากตัวเอง อย่าเรียนพุทธศาสนาจากพุทธศาสนา. “ตัวเอง” ในที่นี้ หมายถึงที่ได้พูดมาแล้วว่า อะไรมันปรุงแต่งกันใจอย่างไร? มันไม่ใช่ตัวตน แต่ใจว่าตัวตนอย่างไร? เป็นวิญญาน ๒ ชนิดอย่างไร? นี่จึงเรียนจากตัวเอง แล้วจะรู้พุทธศาสนา.

ที่^{นี้}อยากจะพูดต่อไปว่า ยิ่งอยากเก่งในทางธรรมแล้ว ยิ่งไม่ถูกตัว พุทธศาสนา. ท่านผู้ใดมีความปรารถนาต้องการว่าจะเป็นคนเก่งในทางธรรม ทางศาสนา นั้นแหละจะยังไม่ถูกต้องกับตัวพุทธศาสนา. มันต้องการจะเก่งเพื่อ ตัวกู—ของกู ยกหู ชูหาง ว่ามีความรู้ในทางธรรมมาก หรือปฏิบัติธรรมะได้มาก หรือมีธรรมะได้มาก เป็นเรื่องลมๆ แล้งๆ ทั้งนั้น. **ยิ่งอยากเก่งในทางธรรม ยิ่งไม่ถูกตัวพุทธศาสนา** มันกลายเป็นตัวกู—ของกูไปหมด. ต้องมุ่งแต่จะคับทุกข์ อย่างเดียว อย่ามุ่งเก่งในทางธรรม อย่ามุ่งเป็นครูบาอาจารย์. ภิกษุอาจารย์วิบัติสสนา เสียสติเป็นบ้าเป็นบอทั่วไปหมด เพราะมันอยากเก่งในทางธรรม; ไม่มุ่งจะคับทุกข์ มุ่งแต่จะเป็นอาจารย์ มุ่งจะเก่งในทางธรรม; มันจึงไม่ถูกตัวพุทธศาสนา มันไป ถูกของล้อของพญามารไปเสียหมด.

อันสุดท้ายก็อยากจะพูดว่า **ยิ่งยึดมั่นถือมั่นในพุทธศาสนา ยิ่งไม่เป็น พุทธศาสนา** ใครยิ่งยึดมั่นถือมั่นในพุทธศาสนาแล้วจะยิ่งไม่ถูกตัวพุทธศาสนา.

เพราะตัวแท้ของพุทธศาสนาไม่มีทางจะยึดมั่นถือมั่น ไม่ได้มีไว้สำหรับให้ยึดมั่นถือมั่น. ต้องยิ่งปล่อยวาง ยิ่งปล่อยยิ่งวางมันจะยิ่งเป็นตัวพุทธศาสนาขึ้นมาเอง ไม่ต้องยึดมั่นถือมั่น. นี้ขอให้จำคำพุทธชนคนไว้เพื่อกันลืม มันเป็นคำพุทธที่ประหลาดเหมือนคำพุทธที่วิกลจริตบ้า ๆ บอ ๆ แต่มันเป็นความจริง.

ยังเรียนพระไตรปิฎกยังไม่รู้พุทธศาสนา; ต้องเรียนที่ตัวความทุกข์โดยตรง มันจะสอนพุทธศาสนาให้.

ยังเรียนพุทธศาสนายังไม่รู้พุทธศาสนา เขาว่าบ้าเต็มที; แต่เอาตามว่าจริงที่สุด. นี่คือข้อที่ฝรั่งไม่รู้จักตัวพุทธศาสนา เพราะยังเรียนพุทธศาสนา.

ยังอยากเก่งในทางธรรม; ความอยากเก่งนั้น ยังทำให้ไกลจากตัวพุทธศาสนา.

ยังยึดมั่นถือมั่นพุทธศาสนาแล้ว จะยังไม่ถูกตัวพุทธศาสนา. เพราะพุทธศาสนาไม่เกี่ยวกับการยึดมั่นถือมั่นแม้แต่ประการใด.

นี้ขอให้ท่านทั้งหลายไปคิด ไปนึก ไปตรึกตรองดูเถิดว่า **เรียนพุทธศาสนาอย่างไรจึงจะรู้พุทธศาสนา?** ตามหัวข้อบรรยายของเราในวันนี้ มันมีอยู่อย่างนี้ ว่าเรียนพุทธศาสนาอย่างไร จึงจะรู้พุทธศาสนา แล้วก็แตกแขนงออกไปว่า คำว่า "เรียน" นี้หมายความว่าอย่างไร? แล้วเรียนอะไร? เรียนโดยวิธีใด? เรียนจากอะไร? เรียนที่ไหน? ตอบคำถามเหล่านี้ให้ถูกทั้งหมด แล้วก็รู้ตัวเอง ไม่ต้องมีใครมาบอกมาสอน ว่า **เรียนอย่างไรจึงจะรู้พุทธศาสนา?** เหมือนกับอย่างที่ได้อุบัติมาเป็นวรรคเป็นเวรนี้ ล้วนแต่แสดงให้เห็นอยู่แล้วว่าเรียนอย่างไรจึงจะรู้พุทธศาสนา.

ฉะนั้น ขอยุติคำบรรยายที่สมควรแก่เวลาไว้เพียงเท่านั้นก่อน.

การหลงเอาศีลธรรมและอื่น ๆ มาเป็นตัวศาสนา.

— ๘ —

เสาร์ที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายวันนี้มีโดยหัวข้อ ตามที่ท่านทั้งหลาย
ก็เห็นอยู่แล้วว่า **“การหลงเอาศีลธรรมและอื่น ๆ มาเป็นตัว
พุทธศาสนา”**. เหตุผลที่ได้บรรยายในหัวข้อนี้ก็มีอยู่ว่า โลก
เราในทุกวันนี้กำลังไม่มีศาสนายิ่งขึ้นทุกที หันหลังให้ศาสนา
กันยิ่งขึ้นทุกที; แต่แม้ที่หันหน้าให้ศาสนาก็ยังมีที่หันหน้าไป
ผิด ๆ คือไปหลงเอาศีลธรรมหรืออื่น ๆ มาเป็นตัวพุทธศาสนา
นั่นเอง.

การที่หลงเอาสิ่งอื่นมาเป็นตัวศาสนา ถ้ากล่าวโดยกว้างขวางแล้ว
ก็มีอยู่ ๒ อย่างด้วยกัน คือพวกที่เป็นนักศึกษาที่ยังหลง แล้วนับประสาอะไร
กับพวกที่ไม่เป็นนักศึกษาก็จะไม่หลง หนีพูดโดยคร่าว ๆ ก็พูดได้อย่างนี้. ที่น่า

ประหลาดใจก็คือว่า ยิ่งเป็นนักเรียนยิ่งหลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักศึกษาของสมัย
ปัจจุบัน ที่อวดตัวว่าก้าวหน้าในการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ โลกตะวันตก
ที่เราเรียกกันว่าพวกฝรั่ง ที่เขาถือกันว่าเป็นผู้ก้าวหน้าในการศึกษา. นักศึกษา
ชนิดนี้ ยิ่งหลงตัวพุทธศาสนายิ่งขึ้นไปอีก คือยิ่งไปกว่าชาวบ้านธรรมดา.

โดยมากการศึกษาสมัยใหม่นี้เขามีระบบการศึกษาที่ใช้เหตุผล หรือใช้
หลักวิชา หรือใช้วิธีการแบบใหม่ของเขา ฉะนั้นจึงมองเห็นไปแต่ในสิ่งที่มัน
ไปด้วยกันได้กับวิธีการอย่างนั้น. ที่นี้ตัวศาสนาจริงๆ นั้น ไม่ใช่เรื่องวิชา
ไม่ใช่ปรัชญา. พวกที่ศึกษามากในสมัยปัจจุบันนี้เมาปรัชญา พยายามแต่จะมอง
ศาสนาในแง่ของปรัชญา และยังเมื่อเห็นว่าพุทธศาสนาไม่มีพระเจ้าไม่มีอะไร
ทำนองนั้นแล้ว เขาก็ยังมองในแง่ปรัชญา จนพวกฝรั่งเขาพูดกันเสียเกร่อไปว่า
พุทธศาสนาเป็นปรัชญา. เรื่องนั้นมันไม่ถูก คือไม่ถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริง.

พุทธศาสนาตัวจริงไม่ใช่ปรัชญา แต่ว่าเราอาจจะมองพุทธศาสนาโดย
วิธีของปรัชญา แล้วทำให้เป็นปรัชญาขึ้นมาก็ได้. พวกฝรั่งจะมองพุทธศาสนา
แต่ในแง่ปรัชญาแล้วก็ถือว่าเป็นปรัชญา เพราะว่าไม่มีพระเจ้า. นี้แหละยิ่งผิดมาก :
จะมีพระเจ้าหรือไม่มีพระเจ้านั้นไม่สำคัญ ข้อสำคัญมันอยู่ที่ว่า ถ้าจับทุกซ์ ได้แล้ว
ก็เป็นศาสนา เพราะศาสนาเขามีไว้เพื่อจะจับทุกซ์ ไม่ใช่มีไว้เพื่ออวดภูมิรู้ทาง
สติปัญญาทางปรัชญา. ฉะนั้นหัวข้อของเราที่ชื่อว่า *การหลงเอาศีลธรรมและอื่น ๆ*
มาเป็นตัวพุทธศาสนานั้น คำว่า “อื่น ๆ” ในที่นี้มันหมายถึงที่พวกสมัยนี้เขาหลงกัน
เช่น ปรัชญาเป็นต้น เอามาเป็นตัวพุทธศาสนา.

ที่เห็นได้ง่ายๆ อย่างหนึ่งก็คือเรื่องศิลปะ” พวกฝรั่งเรียกพระพุทธรูป
หรือหินสลัก หรืออะไรนั้นว่าเป็น “พุทธศิลป์” ตามความคิดของเขา สิ่งเหล่านี้

เป็นพุทธศิลป์ เขามาเที่ยวหาพุทธศิลป์ *Buddhist Art* พุทธศิลป์นี้. ครั้งหนึ่งเคยพบคุยกัน อาตมาบอกเขาว่า นั่นไม่ใช่พุทธศิลป์ มันเป็นศิลปะทางวัตถุของคณาธรรมดา; พระพุทธเจ้าท่านไม่รู้จักพุทธศิลป์ เช่นพระพุทธรูป เป็นต้น. พุทธศิลป์ คือ **วิธีปฏิบัติที่น่าสนใจที่น่าอัศจรรย์อย่างอื่นที่ทำให้คนค้นทุกข์ได้นั่นคือ พุทธศิลป์ (พุทธ + ศิลปะ).** แม้เพียงเท่านั้นมันก็เป็นเรื่องเข้าใจผิดไปเสียแล้ว ไปเอาศิลปะที่ตัวพระพุทธรูป ที่เรื่องแกะสลักเรื่องขีดเรื่องเขียนอะไรพวกนี้ ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนามาเป็นพุทธศิลป์; ไม่ใช่วิธีปฏิบัติที่น่าสนใจที่ลึกซึ้งแยบคาย ว่าเป็นพุทธศิลป์.

นักศึกษาบางพวกมาเรียนพระไตรปิฎก แล้วเกิดความเข้าใจผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา ถือเอาวิชาหลักจิตวิทยาในอภิธรรมปิฎกนี้เป็นตัวพุทธศาสนาไปก็มี. พวกอภิธรรมพวกนี้เขาพูดว่า ถ้าไม่เรียนอภิธรรมปิฎกแล้ว ก็ไม่ถึงตัวพุทธศาสนา ไม่มีทางที่จะบรรลุธรรมผล; นี่เป็นความเข้าใจผิดงมงาย หรือหลงตาพูด. ในพระไตรปิฎกนั้นตัวพุทธศาสนาแท้ ๆ ที่เป็นการปฏิบัติโดยตรงบรรยายไว้ชัดเจนแทบทั้งหมดอยู่ในสุตตันตปิฎก. เรื่องอภิธรรมปิฎกนี้เป็นเรื่องจิตวิทยาที่ละเอียดลอลึกซึ้งแยบคาย ไม่แสดงหลักปฏิบัติอะไรไว้โดยตรง; แต่ไปแสดงการแยกแยะทางจิตวิทยา ทางปรัชญา ทางตรรกวิทยาเป็นต้น ไว้มากมายเหลือเกิน นั่นคืออภิธรรมปิฎก. บางพวกก็ถือเอาว่า นี่เป็นตัวพุทธศาสนาอย่างหนึ่งก็มี.

นี่แหละขอให้คิดดูให้ดี ๆ ว่า ยิ่งเป็นนักศึกษายิ่งหลงผิดตัวพุทธศาสนาเดียวกันจะได้เห็นกันว่ามันเป็นอยู่อย่างไร. นี่เพียงแต่แสดงให้เห็นว่า หลงเอาศีลธรรมบ้างและอื่น ๆ นอกไปจากศีลธรรมบ้าง มาเป็นตัวพุทธศาสนากันอยู่ทั่วไปในโลกนี้; แม้ในหมู่นักศึกษาที่ก้าวหน้าก็ยังหลงอย่างนี้ ฉะนั้นเลยไม่ได้รับประโยชน์จากตัวแท้ของพุทธศาสนา.

ขอให้ระลึกนึกถึงการบรรยายครั้งที่ ๔ ที่นี้ ที่บรรยายโดยหัวข้อว่า “ศาสนาที่แท้จริงมีเพียงศาสนาเดียวใน همینโลกธาตุ” ท่านทั้งหลายลองระลึกนึกดู อีกครั้งหนึ่ง ว่าได้พูดกันอย่างไร. ในการบรรยายครั้งนั้นได้ชี้ให้เห็นว่า ศาสนาที่แท้จริงมีเพียงศาสนาเดียวใน همینโลกธาตุ หมายความว่ามันจะมีที่ همینโลกก็ตาม ที่ยูก็สมัยก็ตาม สิ่งที่เราเรียกว่า “ศาสนาที่แท้จริง” มีเพียงศาสนาเดียว คือว่า **ถ้าเป็นศาสนาที่ถูกต้องแล้วจะตรงกันหมดเป็นศาสนาเดียว และนั่นก็คือการปฏิบัติ**; ขออย่าลงไปว่าเป็นการปฏิบัติ ไม่ใช่การศึกษา ไม่ใช่การพูดจา.

ช่วยจำไว้เป็นประโยชน์สัก ๆ เป็นวลีสั้น ๆ ว่า **การปฏิบัติที่ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติจนครบทุกข้อได้จริง** นั่นคือ **ตัวแท้ของศาสนา** ที่แท้จริง ที่มีเพียงศาสนาเดียวใน همینโลกธาตุ. และพุทธศาสนาของเราก็รวมอยู่ในขั้นนี้. พุทธศาสนาคือตัวการปฏิบัติที่เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา หรือ พรหมจรรย์นี้ คือตัวการปฏิบัติ แล้วมันถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ. กฎเกณฑ์ในที่นี้ก็คือเรื่อง ความทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์, เรื่องความดับสนิทแห่งทุกข์, หนทางที่ทำให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์. นี้เรียกว่าเป็นกฎธรรมชาติทั้งนั้น. เมื่อถูกต้องตามกฎเกณฑ์นี้แล้ว มันดับทุกข์ได้จริง; ถ้าไม่ถูกต้องไม่ดับทุกข์ได้จริง หรือ ถ้าดับทุกข์ไม่ได้จริงก็ยังไม่ถูกต้อง.

ฉะนั้น ศาสนาไหนก็ตาม ถ้าเป็น **ศาสนาที่แท้จริงถูกต้องแล้ว มันจะเหมือนกันหมดครั้งนี่ ตรงที่ว่าเป็นการปฏิบัติ แล้วถูกต้องตามกฎของธรรมชาติจนครบทุกข้อได้จริง.** เพราะฉะนั้นเราไม่ถือว่า เป็นศาสนาแท้จริงแต่เพียงพุทธศาสนา จะเป็นศาสนาไหนก็ได้ ถ้ามีการปฏิบัติถูกต้องตามกฎของธรรมชาติแล้วดับทุกข์ได้จริง; แม้ว่าจะดับได้ไม่ถึงที่สุดแต่ว่าดับได้จริงตามลำดับ ตามขั้นตามเหตุผล

ที่สมควรก็เรียกว่า คับทุกข์ได้จริง นั่นแหละคือตัวศาสนา. ฉะนั้นมันจึงไม่ใช่
วัตถุศิลปะ ไม่ใช่ปรัชญาเพื่อเจ้อที่มีการปฏิบัติ; ยิ่งพูดยิ่งไม่มีการปฏิบัติ มีแต่
ตัวหนังสือ มีแต่เหตุผลสำหรับพูด.

ขอให้มองดูให้ ใกล้ชิดพวกเรารู้สึกหน่อยว่า แม้การถือศรัทธาคนที่เราถือ
หรือรับกันทุกวันนี้ว่า พุทธฺ์ สรรณํ คจฺฉามิ, ธมฺมํ สรรณํ คจฺฉามิ, สงฺฆํ สรรณํ คจฺฉามิ
นี้ก็ขอให้ระวังให้ถี่ ๆ มันอาจจะเป็นเรื่องละเมอ เรื่องหลงก็ได้. มัวแต่พูดว่า
พุทธฺ์ สรรณํ คจฺฉามิ แล้วไม่รู้ว่าจะไร. แล้วก็มัวแต่คิดว่าถือพระพุทธ ถือพระ
ธรรม ถือพระสงฆ์ อย่างนี้แล้ว มันก็ไม่ใช่ตัวพุทธศาสนาขึ้นมาได้ มันต้อง
ปฏิบัติถูกต้องแล้วคับทุกข์ได้ จึงจะเป็นตัวพุทธศาสนาขึ้นมาได้. เพียงแต่คิดว่าถือ ๆ
ถือพระพุทธ ถือพระธรรม ถือพระสงฆ์อย่างนี้ มันเป็นจุดตั้งต้น เป็นจุดเริ่มต้น
เพื่อให้เกิดการปฏิบัติ.

ถ้าพูดว่า “ถึง” พูดว่าถึงพระพุทธ ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์ นี้แหละ
มันแน่นอนหน่อย คือว่าจะถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็ต่อเมื่อมีการปฏิบัติ
แล้วเท่านั้น; เมื่อยังไม่ปฏิบัติยังไม่มีการถึง. เมื่อยังไม่มีการเดิน ย่อมยังไม่ม
ีการถึง. ที่นี้เมื่อมีการปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้นแล้ว มันจึงถึง คือ
ถึงพระพุทธ ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์ หลังจากการปฏิบัติแล้ว : มีจิตอย่าง
พระพุทธเจ้าก็ชื่อว่าถึงพระพุทธเจ้า, มีจิตเป็นพระธรรมก็ชื่อว่าถึงพระธรรม, มีจิต
เป็นพระสงฆ์ก็ชื่อว่าถึงพระสงฆ์. ฉะนั้นมันเป็นผลของการปฏิบัติทั้งนั้น.

ฉะนั้น ขอให้สนใจสักหน่อยที่มัวแต่พูดว่า พุทธฺ์ สรรณํ คจฺฉามิ, ธมฺมํ
สรรณํ คจฺฉามิ, สงฺฆํ สรรณํ คจฺฉามิ อยู่ตั้งหลายสิบครั้ง หลายร้อยครั้ง แล้วบางคน
อาจจะถึงหลายพันครั้งก็ได้ ที่ขยันรับศีล แต่แล้วก็ไม่ถึงอะไร มันก็กลายเป็น

เอาตัวคำพูดที่พูดว่า ถือ ๆ ถึง ๆ นี่เป็นศาสนาไป มันก็น่าสงสารเหมือนกัน เพราะฉะนั้น อย่าไปพูดว่าเขาข้างเดียว ต้องนึกถึงตัวเราเองด้วย ที่มันแต่พูดอยู่อย่างนั้น มันก็เป็นการหลงเอาคำพูดที่ถือ ๆ ถึง ๆ นั้นมาเป็นตัวศาสนา มันก็น่าละอาย. น้ขอให้เข้าใจเรื่องที่ *ถือสรณาคมน์* หรือ *ถึงสรณาคมน์* น้ให้มันถูกต้อง.

คำว่า “*สรณาคมน์*” แปลว่า ถึง ไม่ได้แปลว่า ถือ. สรณะก็คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์; แล้ว คมะนะ หรือ อากมะนะ มันแปลว่าถึง ถึงทั่วทั่วถึง. การถึงทั่วซึ่งสรณะ คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หมายความว่า ปฏิบัติแล้ว ได้ผลเป็นการจับทุกข์ได้ น้เรียกว่าถึงสรณะ. ถึงสรณะเรียกว่า สรณาคมน์. เตียนมันพูดแต่ปากว่า *พุทธี สรณิ คจฺฉามิ* แล้วก็ถือว่าสรณาคมน์; มันก็ถูกเหมือนกัน. เรื่องมันก็กลายเป็นเพียงการจดทะเบียน เป็นพิธีการรับเข้า เป็นสมาชิกในพุทธศาสนาน้เท่านั้น มันยังไม่ถึงตัวพุทธศาสนาน้ได้; เป็นเพียงพิธีการรับเข้ามาเป็นสมาชิกในชั้นแรก ว่าคนน้จะถือพุทธศาสนาแล้วก็ปฏิบัติตามพุทธศาสนา อย่างน้เป็นต้น.

เพราะฉะนั้น ยิ่งวันเราจะต้องยิ่งถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ให้มากขึ้น มันจึงจะไม่เป็นการที่มันหลงนั้น หลงน้อยู่ เอนั้นเอนั้นเป็นตัวศาสนาอยู่. ถ้าเป็นตัวศาสนาที่แท้จริงต้องเป็นการปฏิบัติ แล้วก็ถูกต้องตามกฎของความจริง คือธรรมชาติ จนกระทั่งจับทุกข์ได้จริง จึงจะเรียกว่าถึงตัวแท้ของศาสนา.

ที่นี้ เราดูกันให้กว้างออกไปจนเห็นว่า ส่วนมากที่สุดในเวลานี้ก็เป็นเรื่องหลงเอาศีลธรรมมาเป็นตัวศาสนา. พูดลวงหน้าก็พูดว่า หลงเอาเปลือกเอากะพมาเป็นแก่น. พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้มากในเรื่องน้ เตียนจะเอามาอ่านให้ฟัง. ส่วนใหญ่ในหมู่พุทธบริษัทในประเทศไทยหรือเทศาไหนก็ตาม

ยิ่งหลงเอาเปลือกหรือกะพี้เป็นแก่นมากขึ้นทุกที; คือหลงเอาศีลธรรม สักแต่เพียง
 แคศีลธรรมมาเป็นตัวพุทธศาสนา. นี่มันมีผลทำให้เกิดความเสียหายขึ้นมา ก็คือว่า
 ไม่มีตัวศาสนาที่แท้จริง มีแต่ศีลธรรม. การมีแต่ศีลธรรมนั้นมันไม่ใช่มีศาสนา
 ถ้ามีแต่ศีลธรรมแล้วไม่มีศาสนา มันก็ไม่ใช่เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์. **มนุษย์จะเป็น**
มนุษย์สมบูรณ์ได้ก็ต่อเป็นมนุษย์ที่มรดกศาสนาสมบูรณ์ ไม่เพียงแต่มีศีลธรรม. มีแต่
 ศีลธรรมไม่มีศาสนา นี่ยังไม่เป็นพุทธบริษัท; ถึงจะเรียกตัวเองว่าพุทธบริษัท
 ก็ยังไม่ใช่พุทธบริษัท. เพราะว่าการเป็นพุทธบริษัทที่แท้จริงนั้นมันได้ด้วยการ
มีศาสนา ไม่ใช่มีเพียงดีกว่าศีลธรรม.

เมื่อผู้ใดอยากจะเรียกตัวเองว่าเป็นพุทธบริษัท ก็ต้องสนใจที่จะมีศาสนา
 ให้ถูกต้องและครบถ้วน ไม่ใช่มีแต่เพียงศีลธรรม. เดียวนี้มาหลงเอาศีลธรรม
 เป็นตัวศาสนา ก็เลยเข้าใจว่าเรามีหมดก็เลยประมาท. คำว่า “ประมาท” นี้คือ
 หลับตาโง่หรือลืมตาโง่. หลับตาโง่ มันก็หมายความว่าไม่รู้อะไรเสียเลย; ลืมตาโง่
 นี้คิดว่าตนรู้ คิดว่ารู้หมด มักพูดมากแล้วเถียงเก่งด้วย อย่างนี้เขาเรียกว่าลืมตาโง่.
 ทั้งหลับตาโง่และลืมตาโง่ มันใช้ไม่ไต่กัน; มันต้องไม่เป็นเรื่องโง่ ถ้าเป็น
 เรื่องโง่ก็เป็นเรื่องประมาท.

นี่แหละเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งและเป็นเวลาที่สมควรแล้วที่เราจะพูด
 กันถึงเรื่องนี้ เพราะฉะนั้นเอาตามจริงเอามาพูด. ไม่ใช่พูดด้วยเจตนาร้าย อยาก
 กระแทกกระแทงผู้ใดหรืออะไรก็ตามมิได้. แต่พูดเป็นเรื่องการปรับทุกข์ อย่างที่เคย
 พูดมาแล้วว่า พูดกับเพื่อนเกิดแก่เจ็บตาย ร่วมสุขร่วมทุกข์กันโดยเปิดเผย ไม่ต้อง
 บิดบังอะไร. เดียวนี้เรามาหลงเอาศีลธรรมหรือการปฏิบัติเพียงสักว่า ศีลธรรม
 เป็นตัวศาสนา. เพียงว่าไม่ทำอะไรที่เขาไม่ชอบ ที่เขาไม่นิยมกันแล้วก็พอแล้ว;
 อย่างนั้นมันไม่พอ. ถ้าจะให้พอมันต้องให้เป็นตัวศาสนาขึ้นมา.

เพราะฉะนั้น เราจึงต้องรู้จักความแตกต่างระหว่าง ๒ สิ่งนี้ คือสิ่งที่เรียกว่า “ศีลธรรม” และ “ศาสนา”.

ถ้าพูดโดยกว้าง ๆ ทั่ว ๆ ไปก็อาจจะพูดได้ว่า สิ่งที่เรียกว่า “ศีลธรรม” นั้น มันก็เป็นส่วนหนึ่งของศาสนารวมอยู่ในศาสนาด้วยก็ได้ แต่มันไม่ใช่สิ่งเดียวกัน; อย่างน้อยมันก็เล็กใหญ่กว่ากัน. ถ้าศีลธรรมเป็นส่วนหนึ่งของศาสนา มันก็แปลว่าเป็นส่วนน้อยส่วนหนึ่งของศาสนา ยังไม่ใช่ตัวแท้ของศาสนา. เราลองมาเปรียบเทียบกันดูระหว่างศีลธรรมกับศาสนาว่ามันมีความต่างกันอย่างไร ?

สิ่งที่เรียกว่า *ศีลธรรม* มันจำกัดเขตอยู่เพียงเพื่อประโยชน์ทางร่างกาย หรือทางวัตถุของเอกชน หรือของสังคมที่ผูกพันกัน. ศีลธรรมมันมุ่งหมายจะแก้ ปัญหาทางสังคม และเพื่อประโยชน์ทางฝ่ายวัตถุของบุคคล ขอบเขตมันมีได้เพียงเท่านั้น มันไปไกลกว่านั้นไม่ได้. ส่วนสิ่งที่เรียกว่า *ศาสนา* นั้น มัน *มุ่งไปยังประโยชน์ทางวิญญาณทางจิตใจ* ไม่ใช่ทางวัตถุหรือทางร่างกาย; แล้วมันไปได้ไกลมาก เพราะ *ไม่ผูกพันกันเป็นสังคม*. ถ้าเราถือศาสนาหมายความว่าเราไปได้โดยลำพังในทางจิตทางใจ *มีความฉลาดเท่าไร อุปลิขัย บัจฉัย เท่าไร ก็ไปได้ไกลจนบรรลุมรรคผลนิพพาน ไม่ต้องรอใคร และไม่ต้องผูกพันกับใคร*; แล้วประโยชน์นั้นเป็นประโยชน์สูงสุดทางจิตทางวิญญาณโดยเฉพาะ. ส่วนเรื่องศีลธรรมนั้นมันเป็นความจำเป็นของสังคม อยู่กันเป็นสังคม ผูกพันกันเป็นสังคม มันก็เห็นยวรงค์ซึ่งกันและกัน แล้วประโยชน์ของสังคมนั้นก็เป็นเพียงความสงบในทางฝ่ายโลก ๆ หรือฝ่ายสังคมนั่นเอง ไม่ไกลถึงมรรค ผล นิพพานได้. ที่เราจะมีหุ้นส่วนกันไปในนิพพานอย่างนั้นมันก็ไม่ได้ จะไปในนิพพานรวมกันร่วมกันก็ไม่ได้; มันเป็นเรื่องทางสังคม. ศีลธรรมมันหยุดอยู่เพียงแค่นี้ คือประโยชน์ของสังคม. แต่ทางศาสนานั้น เบ็ดโอกาสให้ต่างคนต่างไป ไปโดยจิตใจ ไม่ใช่ไปโดยร่างกาย.

ร่างกายก็อยู่ที่นี้และอยู่ในสังคมนี้ แต่ว่าจิตใจไปไกลมาก ไกลถึงขนาดที่ไม่มี
ความทุกข์เลย.

ที่นี้ เราจะต้องนึกดูให้คิดว่า เรื่องทางศีลธรรมนั้นมันไม่พอ เรื่องทาง
ศีลธรรมมันไม่พอที่จะทำให้คนมีความสุขถึงที่สุดได้ ยกตัวอย่างง่ายๆ ถ้าเป็นอยู่
กันอย่างถูกต้องในส่วนศีลธรรม แล้วก็มียศ มีเกียรติ มีเงิน มีเกียรติยศชื่อเสียงดี
อะไรก็ไปหมด แต่แล้วก็ยังต้องร้องไห้. ลูกเมียยังตีเท่าไรพอตายลง เจ้าของมัน
ยิ่งร้องไห้มากเท่านั้น. นี่แสดงว่าเรื่องศีลธรรมมันช่วยให้มีลูกมีเมียดี มีอะไรดีต่างๆ
แต่แล้วพอตายลงก็ต้องร้องไห้; แล้วอะไรจะมาแก้ร้องไห้ได้? มันก็ต้องเป็น
เรื่องของศาสนา อย่างน้อยก็เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่จะช่วยได้ ให้เราไม่ต้อง
ร้องไห้ เมื่อลูกตายเมียตายอะไรตายพลัดพรากจากกันไปอะไรนี้. เรื่องศีลธรรม
อย่างเดียวมันช่วยมนุษย์ได้ไม่พอ ไม่หมด; ช่วยให้อยู่ดีกินดีอะไรทำนองนี้ได้
แต่แล้วก็ช่วยแก้ปัญหาทางจิตทางวิญญาณ เช่น ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ
ความตายอย่างนั้นมันช่วยไม่ได้ มันจึงต้องมีสิ่งที่เรียกว่า “ศาสนา” เข้ามาอีก
ส่วนหนึ่ง. นี่แหละศีลธรรมกับศาสนามันต่างกันอย่างนี้.

โลกนี้ มันมาในลักษณะที่เรียกว่าเป็นตัวอย่างที่ดี คือมีปัญหาเกิดขึ้น
แล้วก็มีเครื่องแก้ไขเรื่อยมา มีกล่าวไว้ในพระคัมภีร์ในสูตรที่เป็นพุทธภาษิตตรัสไว้
ก็มี จะยกตัวอย่างเช่นเรื่องพระเจ้าสมมุตติราช ในที่ขนิภาย : ครั้นแรกมนุษย์
อยู่กันเหมือนกับสัตว์ก็ว่าได้ คือเกิดมีมนุษย์ขึ้นในโลก แล้วก็อยู่กันมาจนกระทั่ง
มันมากคนเข้า. เพราะมันมากคนนี่มันเกิดเรื่องทุกที พอมากคนเข้ามันก็มีคนที่
อุทรทำผิดที่ไม่เคยทำ เกิดการลัก เกิดการขโมย เกิดการเอาเปรียบอะไรกันขึ้น.
เรื่องมันไปไกลจนถึงกับว่า เมื่อก่อนนั้นมนุษย์ไปเก็บข้าว ข้าวสาลี หรือข้าวอะไร
ก็ตาม ที่มันเกิดโดยธรรมชาติในป่า ที่มันเกิดเองไม่ได้ปลูก มากินเลี้ยงชีวิตกันไป
วันหนึ่งๆ กินเมล็ดธัญของหญ้าบางชนิดนี้.

พอมนุษย์มีมากคนเข้า มันไม่พอ ก็มีคนคิดที่จะเอามาปลูกขึ้น. เมื่อต่างคนต่างปลูกขึ้นมันก็พอ. ต่อมามันเกิดมีคนคิดที่ว่าขโมยของเพื่อนดีกว่าปลูกเอง. ปัญหามันเกิดขึ้นอย่างนี้ มันก็ต้องมีเรื่องแก้ มนุษย์จึงสมมุติให้กัน ๆ หนึ่งเป็นผู้ทำหน้าที่ดูแลปกครอง. ถ้าใครทำผิดเรื่องขโมยหรือเรื่องเบียดเบียน หรือเรื่องล่วงเกินของรัก พุทธเจ้าพุทธอะไรก็ตาม ให้กัน ๆ หนึ่งมีอำนาจลงโทษหรือจัดการ. นี่เขาเรียกว่า “สมมุติราช” พระยาสมมุติราชคนแรกในโลก. ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องศีลธรรมไม่ใช่เรื่องศาสนา. เป็นมนุษย์อยู่กันสบาย นอนไม่ต้องปีดประตูเรือน ทำบ้านไม่ต้องทำประตูก็ได้ ไม่มีใครเบียดเบียนใคร ทีวีเศษถึงเพียงนี้ มันก็เป็นเพียงเรื่องของศีลธรรมเท่านั้น ไม่ใช่เรื่องศาสนา.

เรื่องในบาลีก็มีต่อไปว่า ต่อมาคนบางคนในหมู่คนเหล่านั้น มันเบื่อเมื่อที่เป็นอยู่อย่างช้าชากอย่างนั้น หลีกออกไปนั่งคิด นั่งนึกอยู่ในป่า ก็ไปพบความสงบใจอย่างอื่นในป่า พบความที่ไม่มีกิเลสรบกวน ไม่มีโลก ไม่มีโกรธ ไม่มีหลงรบกวน นั่นแหละมันจึงจะเป็นสุขจริง; เกิดมีบุคคลพวกนั้นขึ้นมาในโลก ก็เป็นต้นตอ หรือเป็นเจ้าตำรับของสิ่งที่เรียกว่า “ศาสนา” เป็นฤๅษี มุนี สมณะอะไรขึ้นมาในป่า เพราะว่าเบื่อบ้านเบื่อโลก. สิ่งที่เรียกว่า “ศาสนา” จึงเริ่มตั้งต้นขึ้นมาแก้ปัญหาในทางจิตใจโดยเฉพาะ ไม่มีปัญหาทางวัตถุ หรือทางกายทางสังคมอีกต่อไป; แต่มีปัญหาเหลืออยู่ทางจิตใจ ฉะนั้นเขาก็ไปคิดหาทางแก้. ที่แรกทำให้ใจสงบ ก็เป็นสุขพอแล้ว คิดว่านี่ดีที่สุกกันพักหนึ่ง ต่อมาพบว่า ถ้าใจสงบ แต่กิเลสยังอยู่ มันก็รบกวนอย่างละเอียดอย่างอื่นอีก ก็ต้องทำกิเลสให้หมดไป นี่แหละจนถึงเกิดพระพุทธเจ้าขึ้นมาเป็นเจ้าตำรับทางศาสนาที่สูงที่สุดขึ้นมาอย่างนี้. ความต่างระหว่างศีลธรรมและศาสนามันมีอยู่อย่างนี้. เราจะมีแต่อย่างเดียว มันก็ไม่สมบูรณ์.

คนที่พูดว่าเขาแต่ศีลธรรมดี ก็พอแล้วนั้น เป็นคนหลับตาพูด หรือ บางทีก็โง่อย่างลึมตา. มีวิชาความรู้มาก แต่ก็ยังพูดผิดๆ. โดยที่แท้แล้วคนเรา ต้องมีทั้งศีลธรรมและมีทั้งศาสนา. เหมือนตัวอย่างที่ว่ามาแล้ว มีลูกดี เมียดี เงินดี เกียรติยศดี อะไรดี ดีไปหมด แล้วก็ยังร้องไห้อย่างนี้. มันมีแต่เพียง ศีลธรรมก็มีผลเพียงเท่านั้น คือยังร้องไห้. ถ้ามีศาสนามันก็หยุดร้องไห้. เลยพูด เป็นภาษาโสภโศกเหมือนชาวบ้านเขาพูดกันบ้างว่า **ต้องมีทั้งศีลธรรม และศาสนา เป็นคู่กัน** จึงจะรับประกันได้ว่าไม่ต้องออกหักทั้งทางกายและทางวิญญาณ. ออกหัก ในทางร่างกายก็หมายความว่ามันเดือดร้อนในทางร่างกาย ไม่มีกินไม่มีใช้ ไม่มีลูกดี, ไม่มีเมียดี, ผัวดีอะไรนี้ เรียกว่าออกหักทางร่างกาย. **ออกหักทางวิญญาณ** นั้นมัน คือถูกกิเลส มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ครอบงำเอา นั้นแหละเรียกว่า ออกหัก ในทางวิญญาณ. ถ้าคนเราไม่ต้องมีอาการออกหักออกพัง ทั้งทางกายและทางวิญญาณ แล้วมันก็ใช้ได้. ฉะนั้นเลย **ต้องมีทั้งศีลธรรม ต้องมีทั้งศาสนา.**

ทีนี้ คนมันไม่รู้จักศาสนา ก็เลยมองสิ่งที่เรียกว่าศาสนานั้นผิดๆ และ ศาสนานั้นเป็นสิ่งที่เข้าถึงยากกว่าศีลธรรม ศีลธรรมนั้นมันรู้ได้ง่าย ลองทำไม่ดีตำราจ ก็จับแล้ว มันจึงรู้ได้ง่ายกว่าสิ่งที่เรียกว่าศาสนา. สิ่งที่เรียกว่าศาสนา เป็นเรื่อง **ปัจจุคดี** เป็นเรื่อง **สนทัญจโก** รู้เองเฉพาะตน คนอื่นไม่รู้ มันก็ยังมีอาการเป็น ทุกข์ทรมาน หรือว่าเป็นสุขก็ได้แล้วแต่กรณี. แต่ถ้าเรื่องทางศีลธรรมนั้นลองไม่มี หรือทำไม่ดี เพื่อนบ้านก็จะรุมกันแข่ง รุมกันตำ รุมกันลงโทษ หรือตำราจจับเอาไป.

ฉะนั้น เราจึงมีทั้งสองอย่าง คือทั้งศีลธรรมและศาสนา แล้วก็อย่าให้ มันไปสับสนปนปนกันเหมือนอย่างที่ว่า หลงเอาศีลธรรมไปเป็นตัวศาสนา เลย ไม่ต้องมีศาสนาอะไรกันอีก; มีศีลธรรมง่าย ๆ ตามที่รู้จัก. หรือบางคนก็ถือเสียว่ามีแต่ศีลธรรมก็พอแล้ว นั้นแหละเป็นตัวศาสนา; นี่เขาไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม

เขาไม่รู้ว่ปัญหาของชีวิตมนุษย์ทั้งหมดคืออะไร มนุษย์เกิดมาเพื่อได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้; มันไม่ใช่เพียงแต่เงินทองข้าวของ บุตร ภรรยา สามี มันต้องหมายสูงไปถึงความสุขที่แท้จริงทางจิตทางใจ เย็นแสนจะเย็น ในทางจิตทางใจด้วย จึงจะเรียกว่า “สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้”.

ปัญหาของชีวิตนี้มันไม่ใช่มีเพียงแต่ไม่มีข้าวกิน ไม่มีบ้านอยู่; แม้มีข้าวกิน มีบ้านอยู่ มีอะไรทุกอย่างแล้ว มันยังต้องการความสงบสุขแห่งจิตใจ; ไม่อย่างนั้นมันจะเป็นโรคเส้นประสาท ทั้งที่อยู่ในตึกในวิมานในรถยนต์ที่มีกันนั้นนั่นแหละ. ฉะนั้น บ้านเรือนที่เต็มไปด้วยรถยนต์ เต็มไปด้วยโทรทัศน์ เต็มไปด้วยอะไรก็ตามในสมัยนี้ที่เขามี ๆ กัน มันก็ยังเต็มไปด้วยโรคประสาทนั่นเอง. เพราะว่ามันขาดสิ่งที่ดีที่สุดที่จะคุ้มครองมนุษย์คือความปกติทางวิญญาณ ที่เรียกว่า “นิพพาน” นี้มันมีไม่เพียงพอ.

สำหรับตอนนี้อยากจะพูดกันลึ้มว่า **ชีวิตต้องเทียมด้วยควาย ๒ ตัวเสมอไป** จะเป็นเรื่องลากเกวียน จะเป็นเรื่องไถนา หรือจะเป็นเรื่องอะไรก็สุดแท้ชีวิตนี้ต้องเทียมด้วยควาย ๒ ตัว. ควายตัวหนึ่งแข็งแรงมาก เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางวัตถุทางศีลธรรม ควายอีกตัวหนึ่งไม่แข็งแรงก็ได้ แต่มีสติปัญญาสำหรับทำให้เกิดประโยชน์ทางฝ่ายวิญญาณ ฝ่ายจิตใจหรือฝ่ายศาสนา. ชีวิตนี้ถ้ามันถูกเทียมด้วยควาย ๒ ตัวอย่างนี้แล้ว เป็นอันว่ารอดตัว คือมีศีลธรรมดี มีศาสนาดีทั้งสองอย่าง. ฉะนั้น เรา **ต้องมีทั้งศีลธรรม และ ต้องมีทั้งศาสนา** แล้วก็อย่าเอาไปไขว้กันเสีย ให้เห็นชัดว่ามันทำหน้าที่คนละอย่าง แล้วก็ต้องมีให้ครบถ้วน.

ต่อไปนี้จะพูดกันถึงเรื่องการหลงเอาศีลธรรมมาเป็นตัวศาสนา อย่างไขว้กันอยู่นี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อว่าท่านทั้งหลายจะได้เข้าใจ แล้วจะได้ระวังไม่ให้

มันเกิดไขว่กันขึ้นมา เราจะพูดถึงเรื่องการหลงเอาเรื่องศีลธรรมมาเป็นตัวศาสนา ก่อนโดยละเอียด :

ศีลธรรมนั้นมันมีหลายชนิด หลายระดับ หลายประเภท. **การหลงเอาศีลธรรม เก่าแก่ ก่อนพุทธกาลมาเป็นตัวศาสนาเป็นปัญหาใหญ่.** ศีลธรรมเก่าแก่ก่อนพุทธกาล พังดูให้ดีๆ แล้วจำไว้ให้แม่นยำด้วย ว่าตั้งแต่ก่อนพระพุทธเจ้าเกิด เขาก็มีสิ่งที่เรียกว่า “ศีลธรรม” นั้นเรียกว่าศีลธรรมเก่าก่อนพุทธกาล ไปหลงเอาศีลธรรมชนิดนั้นมาเป็นตัวศาสนา. มันก็คล้ายๆ กับที่ว่ามาแล้วเมื่อตะกี้ แต่ระบุให้ชัดลงไป เช่น เรื่องพระเจ้าสมมุตติราช เรื่องไม่ฆ่า ไม่ลัก ไม่อะไร เป็นศีลธรรมเกิดขึ้น อย่างนั้นก็เรียกว่าเก่าแก่ก่อนพุทธศาสนามากมายทีเดียว. ที่นี้ศีลธรรมนั้นมันเดินมาไกลศาสนา คือจะไปหาศาสนานั้นแหละ มันก็เดินไปลึกเข้าๆ จึงเกิดศีลธรรมเกี่ยวกับเรื่องจิตเรื่องวิญญาณบ้างตามเท่าที่จะรู้ได้ ของบุคคลสมัยนั้น ; แต่แล้วก็รู้ไม่จริง รู้เท่าไรก็ยึดถือกันเท่านั้น. ฉะนั้น จึงมีศีลธรรมอันแรก เช่น ศีลธรรมเรื่องเชื่อ การเชื่อว่ามีผี มีเจตภูต มีวิญญาณ ; มีผีหรือมีวิญญาณอยู่ในวัตถุ หรือในธรรมชาติ ; มีเทวดาอารักษ์ที่หากินกับมนุษย์ แล้วก็เรียกว่ายักษ์.

นี่คงจะแปลกหูสำหรับท่านทั้งหลาย เทวดาอารักษ์ที่หากินกันเองไม่ได้ ต้องหากินกับมนุษย์ ; แล้วมนุษย์ก็เรียกมันว่า “ยักษ์”. คำว่า “ยักษ์” เรายังเข้าใจผิดกันอยู่ คำว่า “ยักษ์” นี้แปลว่า ผู้ที่ใคร่ๆ ต้องบูชา ขอให้จำไว้ให้แม่นยำ ศัพท์ว่ายักษ์นั้นมาจากรากศัพท์ว่า ยะชะ แปลว่า บูชา. คำว่า ยักษ์ะ หรือ ยักชะ ในภาษาไทยนี้แปลว่า ผู้ที่ใคร่ๆ ต้องบูชา. ที่นี้ในระดับแรกที่สุดที่มนุษย์ยังบໍ่าเดือนอยู่มากนี้ มันก็บูชาคันที่เก่งกว่าเรา. ใครเก่งกว่าเราก็บูชา มันก็บูชามันหรือสิ่งที่เชื่อว่าเก่งกว่าเรา. นี่จึงบูชาผีสังเทวดากระทั่งยักษ์ที่มันหน้าตาดูร้ายน่ากลัว เพราะถ้าไม่บูชาหรือเอาอกเอาใจมัน มันก็ฆ่าเรา กินเรา อย่างนี้เป็นต้น แต่คำว่า

ยักษ์นั้นแปลว่าผู้ที่ใคร ๆ ต้องบูชา. เทวดาก็เรียกว่ายักษ์. เทวดาเรียกพระพุทธเจ้าว่า “ยักษ์” ก็ยังมีในบาลี เพราะคำว่ายักษ์นี้เขาแปลว่า ผู้ที่ใคร ๆ ควรบูชา.

ในยุคที่กล่าวนี้ศีลธรรมเรื่องยักษ์มันเกิดขึ้นมาแล้วในหมู่มนุษย์ แม้ในสมัยป่าเถื่อน ก็ต้องบูชาอะไรที่เขาเรียกว่ายักษ์ ก็ต้องบูชา เทวดาอารักษ์ก็เรียกว่า “ยักษ์” ก็ต้องบูชา. ยักษ์ที่มันคุร้ายก็ต้องกลัวมัน ต้องหลีกหนีมัน หรือว่าต้องทำตามที่มันต้องการพอที่จะให้มันไม่เบียดเบียนเรา. ผู้ที่เราเอาใจเขา ตามใจเขา อย่าให้เบียดเบียนเราเรียกว่า “ยักษ์” ๕๕. เวลานั้นมันก็มีมากทั่วไปในโลก. คนไหนถ้าไม่เอาอกเอาใจเขา เขาแกล้งเรา เบียดเบียนเรา คนนั้นเรียกว่า “ยักษ์” ได้ทั้งนั้น คือผู้ที่ใคร ๆ ต้องบูชา ต้องเอาอกเอาใจ. แต่ของเดิมในสมัยโบราณก่อนพุทธกาลนั้นเขาหมายถึงเทวดาอารักษ์ หรือยักษ์ที่มันมีฤทธิ์มีเดชใครไม่กลัวมันไม่ได้. นีศีลธรรมเรื่องผี เรื่องยักษ์ เรื่องเทวดาอารักษ์มันเกิดขึ้นแล้วในหมู่คนป่าเถื่อนเหล่านั้น นั่นเป็นศีลธรรม เรียกว่าขั้นเริ่มแรกที่ยังไม่รู้จักกลัว; ตีกว่า วัว ควาย สุนัขอะไรที่มันไม่รู้จักกลัว; นีมนุษย์ก้าวหน้ามาในทางที่รู้จักแยกคนเป็นประเภทว่าตีกว่า เก่งกว่า อะไรขึ้นมาแล้ว. นีก็เป็นศีลธรรมอันหนึ่ง.

เดี๋ยวนี้ถ้าใครมามีถือพวก ผีสงเทวดาอารักษ์ มันก็เท่ากับว่าย้อนไปถือศีลธรรมเก่าแก่ก่อนพุทธกาลว่าเป็นศาสนา. คนในเมืองไทยเวลานี้หวังพึ่งผีสงเทวดา ยิ่งกว่าหวังพึ่งพระพุทธเจ้า; ปากมันโกหกกว่าพึ่งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่ใจนั้นหวังพึ่งผีสงเทวดาอารักษ์ยิ่งกว่า ในเมืองไทยเวลานี้ก็มีมากนั้นแหละเขาเอาศีลธรรมนั้นมาเป็นตัวศาสนา ศีลธรรมพึ่งผีสงเทวดาอารักษ์ของคนสมัยหลาย ๆ แขนปีมานี้ กลับมาเป็นศาสนาเดี๋ยวนี้. เดี่ยวนี้ก็ยังหวังพึ่งเทวดาอารักษ์ หวังพึ่งยักษ์เหล่านั้นอยู่; กลัวมัน ต้องประจบประแจงมัน ถือรูปเจว็ดก็มี. พวกยักษ์มันได้เปรียบถึงขนาดว่าไม่เป็นผู้เป็นคนอะไร เป็นรูปเจว็ด

ทำด้วยหินด้วยไม้อะไร คนก็ยังกลัว. นี่แหละ **ศีลธรรมบรมโบราณเก่าแก่** มันก็ **พันธ์ใหม่บ่มเอาอีก** มาให้คนถือกันว่าเป็นศาสนา แม้ในกรุงเทพฯ นี้ ในเมืองหลวง ที่เจริญที่สุด; หลงเอาศีลธรรมชนิดนี้มาเป็นศาสนาก็มี ปากพูดว่าถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่ใจมันถือผี ถือวิญญาณ.

ศีลธรรมที่ถนัดมากคือ **ศีลธรรมเรื่องเวียนว่ายตายเกิด** นี้เป็นความเชื่อ ที่จะมาในรูปของศาสนายิ่งขึ้นทุกที. ครั้งแรกที่สุดในสมัยโบราณก่อนพุทธกาลนั้น เชื่อว่ามันไม่มีความรู้เรื่องตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด. ที่แรกไม่สนใจกันเลยเรื่องเกิด หรือไม่เกิดนี้ ต่อมามันตั้งต้นด้วยความคิดว่า คนตายลงไปแล้วมันคงจะไม่สิ้นสุด ลงเพียงแค่นี้ มันคงมีอะไรเหลืออยู่สำหรับไปเกิดใหม่. เมื่อคนหนึ่งเกิดเข้าใจ อย่างนี้ แล้วเป็นหัวหน้าหัวหน้า สอนผู้อื่น ผู้อื่นก็พลอยเชื่อกันไปทุกรูป.

ที่เขาสอนนี้ ไม่ใช่ในรูปของศาสนาแต่ในรูปของศีลธรรม คือเพื่อให้เกิด วัตรปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งทางสังคมเท่านั้น : ให้เชื่อว่าตายแล้วเกิดนี้จะได้ปฏิบัติ เพื่อคนตายไปแล้ว และเพื่อประโยชน์ทางสังคมอยู่เย็นเป็นสุข; เขาไม่รู้เรื่อง กิเลส เขาไม่รู้เรื่องมรรค ผล นิพพาน เขารู้แต่เพียงว่าทำอะไรสังคมของเรา จะอยู่ดีกินดีสบายดี มีโชคดี ก็เลยเกิดความเชื่อเรื่องตายแล้วเกิด เกิดความเชื่อ ว่าตายแล้วเกิด สอนกันขึ้นมาเพื่อให้ทุกคนกลัวไว้ให้มาก ว่าเราตายแล้วไม่ได้ สิ้นสุด มันยังต้องไปเกิดอีก ฉะนั้นต้องอุทิศทำดีให้มากๆ เข้าไว้ จะต้องพยายาม ทำดีที่ว่าอะไรดีแล้วต้องทำ แล้วผู้สอนก็สอนเรื่องทำดีอย่างไรให้มันมากเข้าไว้. สมาชิกทั้งหลายก็ปฏิบัติดีให้มากเข้าไว้ เพราะว่า “เรา” ไม่ได้ตายเลย “เรา” ยัง เหลืออยู่สำหรับเกิดต่อไปอีก.

นี่พวกแรกไม่ได้สนใจเรื่องนี้ ไม่มีปัญหาเรื่องนี้; แล้วพวกที่ ๒ เกิดเชื่อ เรื่องวิญญาณนั้นไม่ตายขึ้นมา. ที่นี้ต่อๆมาเมื่อเร็วๆนี้ หยกๆนี้

สมัยพุทธกาลนี้เอง ความคิดมันกลับหลังไปอีกที่ว่าไม่เกิดก็ได้ บางพวกถือว่าตายแล้วไม่มีอะไรเกิด สิ้นสุดลงแค่นี้ถ้าที่เอาศพไปเผา ไม่มีอะไรเหลือ. ฉะนั้นขอให้เข้าใจว่าพวกที่เชื่อว่าตายแล้วเกิด ตายแล้วเกิดนั้นมันเก่า เก่าแก่กว่าพวกที่ว่าตายแล้วไม่เกิด พวกที่ว่าตายแล้วไม่เกิดนั้นมันเพิ่งอวดศิขรินมาเมื่อเร็วๆ นี้เอง เพราะมันเป็นพวกที่หลงทางวัตถุมากขึ้น เห็นแก่ปากแก่ท้องเอร็ดอรรอยทางตาทางหูจมูกมากขึ้น ความคิดจึงโน้มไปในทางที่ว่าตายแล้วไม่ต้องมีอะไรเหลือไว้สำหรับเกิด.

พวกที่ว่าตายแล้วเกิดนั้น เก่ากว่า เก่ากว่า ก่อนพุทธกาลนานไกลทีเดียว; พวกที่ว่าตายแล้วไม่มีอะไรเกิด ให้สิ้นสุดกันนี้ มันแค่ๆ สมัยพุทธกาลนี้เอง. ตรงนี้อ่าเอาไปปนกับพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าท่านไม่ได้พูดว่าตายแล้วเกิด, หรือตายแล้วไม่เกิด; ท่านไม่ได้พูด. ท่านพูดว่า **คนไม่มี ไม่มีใครตาย ไม่มีใครเกิด** เพราะว่าคนไม่มี; ไม่ใช่ตัวตน ตัวตนไม่มี. แต่ถ้าใครอยากจะถือศีลธรรม ถือเพียงชั้นศีลธรรม ก็ให้ถือตายแล้วเกิดเถอะ มันได้เปรียบกว่า เพราะว่ามันจะได้ทำดี; ถ้าตายแล้วเกิดอีก มันก็จะได้รับผลของการทำดี ถ้าตายแล้วหากไม่เกิดอีก เราก็ยังได้รับความดีที่เราทำอยู่เดี๋ยวนี้; มันไม่มีทางขาดทุน.

ฉะนั้น ในทางศีลธรรม พุทธศาสนาสอนให้ถือว่า ตายแล้วเกิดนั้นแหละดี จะได้ทำดี ได้รับดีเดี๋ยวนี้; ถ้าชาติหน้ามีอีกก็จะได้รับอีกไม่ขาดทุน. แต่ส่วนทางศาสนาแท้ๆ ทางธรรมะแท้ๆ บอกว่ามันไม่มีคน เพราะฉะนั้นไม่มีใครตายไม่มีใครเกิด เพราะที่อยู่เดี๋ยวนี้ก็ไม่มีคน. นี่แหละอย่าเอาไปปนกัน ศีลธรรมมันเป็นเรื่องชั้นต่ำๆ เพื่อให้ทุกคนรวมกันประพฤติและอยู่เย็นเป็นสุขกันในโลกนี้เท่านั้น; ส่วนศาสนานี้มันเพื่อจะเป็นอยู่เหนือโลกพ้นโลก.

นี่เรียกว่าศีลธรรมในเรื่องเวียนว่ายตายเกิด มันก็เกิดขึ้นแล้วในหมู่คนเหล่านั้น. ถ้าเอาหลักอันนั้นมาถือเป็นตัวศาสนา มันก็ยังโง่งอยู่นั้นแหละ เพราะว่าความจริงหรือชั้นปรมาตมธรรมนั้น มันไม่ได้มีคนที่ตายหรือเกิดอยู่. ถ้าถือหลักอันนี้ เรื่องตายแล้วเกิด มันก็เป็นศีลธรรมต่ำๆ ศีลธรรมเก่าแก่ : ตายแล้วเกิดอย่างนี้ก็เป็นมิจฉาปฏิฐิ. ตายแล้วไม่เกิดก็เป็นมิจฉาปฏิฐิ; เพราะว่าที่แท้คนมันมิได้มี มันเป็นอนัตตาหรือสูญญตาอย่างนี้เป็นต้น. ส่วนที่ว่าทำไปมันก็มีผลสมควรกับการกระทำนั้น มันก็เป็นหลักทั่วไป; จึงได้มีศีลธรรม ทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย.

คงได้กล่าวมาแล้วว่า คนพวกหนึ่งเชื่อว่าตายแล้วไม่สิ้นสุด มันยังไปเกิดอีก ฉะนั้น ก็เกิดศีลธรรมขึ้นมาแขนงหนึ่ง คือการทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย. นั้นมันเป็นศีลธรรมแขนงกตัญญูทเวที เรารักพ่อแม่รักลูกเมียอะไรก็ตามที่เดอะเมื่อเขาตายไปแล้วเรายังรักอยู่ ฉะนั้น เรามีหน้าที่ที่จะต้องทำอะไรส่งไปให้เขา. อันนี้เก่าก่อนพุทธกาลนานไกลมาก. ลัทธิเรื่องทำอะไรเพื่ออุทิศแก่คนตายที่ตายไปแล้วนั้น มันเก่าก่อนพระพุทธเจ้า มีมาก่อนพระพุทธเจ้ามานานไกลมาก; แล้ววิธีทำก็ต่าง ๆ ต่างกันตามที่โง่มาก โง่น้อย, ฉลาดมาก ฉลาดน้อย.

รวมความแล้วมันสรุปได้ ๒ อย่าง คือทำการเช่นไหว้วิญญาณที่ว่าเหลืออยู่นั้นแหละ ด้วยการเซ่นไหว้วิญญาณสำหรับเช่นไหว้ จิตของอร่อย ของดีอะไร จิตเช่นเช่นไหว้ เซ่นไหว้วิญญาณมากิน. แล้วอีกที่หนึ่งก็ตรงกันข้าม คือส่งไปให้ไม่ต้องมา. ทำบุญอุทิศให้ผู้ตายมันมี ๒ อย่างเท่านั้น. ของที่จัดไว้ให้กินนั้น ตรงกับบทที่ว่า *อาหุเนยฺโย*, ของที่ส่งไปให้กินเรียกว่า *ปาหุเนยฺโย*. ฉะนั้นจะมากินหรือนั่งคอยรับกินอยู่ที่โน้นก็ตามใจ มนุษย์นี้มีจิตของเป็นแบบ *อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย* ขึ้นมา. ที่นี้ต่อมาค่านิยมมาใช้ในพุทธศาสนาเรา พระสงฆ์ต่างหากที่จะเป็น

อาหุเนยฺโย หรือ ปาหุเนยฺโย ไม่ใช่ผี. ของที่จัดไว้สำหรับต้อนรับนี้ พระสงฆ์ควรแก่ของต้อนรับ; ของที่นำไปให้หรือนำไปค้ำบั้ พระสงฆ์นี้ควรแก่ของที่นำไปค้ำบั้. นี่แหละยี่มศีลธรรมบรมโบราณมาตั้งแต่เช่นผีเชิญให้มากิน หรือว่าเขาเผาไฟเอาควันไฟส่งไปให้ผี; ถ้าเชื่อว่าผีอยู่ที่ไหนก็หาวิธีส่งไปที่นั่น มีการทำหลายอย่าง ลอยไปในน้ำก็มี เผาไฟไปก็มี ผั่งดินก็มี อะไรมีแล้วแต่เขาจะเชื่อว่าผีมันอยู่ที่ไหน คือบิณฑบาต บู่ ยา ทา ยาย ลูก เมีย อะไรที่ตายไปแล้ว มันไปอยู่ที่ไหนก็ทำ โดยความหมายว่าส่งไปให้ที่นั่น; หรือบางทีก็เชิญมากินที่นี่.

นี่แหละศีลธรรมที่เป็นการทำบุญทำกุศล หรือทำสิ่งที่ควรทำ อุทิศให้แก่ผู้ที่ตายไปแล้ว เป็นของเก่าก่อนพุทธกาล ไปเชิญมากินก็ได้ ส่งไปให้กินก็ได้. อย่าลืมว่าก่อนพุทธกาลนานไกล เขารู้จักทำอย่างนี้กันมาแล้ว. จะนั้น เคี้ยวขึ้นถ้ำยังทำกันอยู่ มันก็ไม่ฉลาดกว่าคนสมัยโน้น ยังโง่หรืออะไร เท่าคนสมัยโน้นอยู่นั่นเอง; แล้วเอลัทธินี่มาถือเป็นตัวศาสนา มันก็โง่เหมือนกัน แต่เป็นที่น่าหัวเราะ เพราะมันเป็นเพียงศีลธรรมของคนเก่าบรมโบราณ ที่เพิ่งจะพ้นมาจากความเป็นสัตว์ไม่มานานนั่นเอง.

ที่นั่นก็เลื่อนขึ้นไปถึง **ศีลธรรมการบูชาอันวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์.** สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ระบุในพระพุทธานิบาติในคัมภีร์ของเราที่มีต้นไม้ มีภูเขา มีหุบเขา แม่น้ำ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว อะไรที่เขาบูชากันในครั้งกระโน้นก่อนพระพุทธเจ้า. เราก็นึกสวมนต์บท *พาหุง เว สรณัง ยันติ บัพพทานิ วณานิ จ* กันอยู่ นี่คือข้อนี้ พระพุทธเจ้าท่านเอามาตรัส หมายถึงสิ่งที่เขาทำกันอยู่ก่อนก่อนพระองค์ คนเหล่านั้นเขามีศีลธรรมในการบูชาต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ หุบเขาศักดิ์สิทธิ์ หมายความว่า ต้นไม้ หัวไม้ เหนงไม้ที่เขาถือว่ามีศักดิ์สิทธิ์นั้นแหละ เขาก็บูชาเหมือนกัน เรื่อยไปจนถึงดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์อะไร

ตามที่เห็นว่ามันน่ากลัว น่าอัศจรรย์กับบูชา. มันเป็นเรื่องง่าย ๆ อะไรที่เขาคือ
กันว่าศักดิ์สิทธิ์ เราก็พลอยศักดิ์สิทธิ์ด้วย แล้วก็บูชาตาม ๆ กันไป. จะเอา
ศีลธรรมอันนั้นมาเป็นศาสนา มันก็กลายเป็นของเก่าแก่ป่าเถื่อนบรมโบราณเกินไป
เหมือนกัน.

นี่หมายความว่าตัวธรรมชาติ ตัววัตถุที่ถูกเอามาทำให้ศักดิ์สิทธิ์ จน
กระทั่งเทวดาก็ถูกทำให้มันศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้นมา เป็นสถาบันเทวดา เป็นเทวโลก
หรือเป็นสถาบันเทวดา สูงขึ้นมา ๆ กระทั่งมีพระเจ้า. “พระเจ้า” ในความหมาย
ที่แรก ๆ นี้ ไม่ใช่พระเจ้าในความหมายที่เราพูดกันใหม่ ไม่ใช่พระเจ้าคือธรรม :
แต่เป็นพระเจ้าตามความคิด ความนึก ความเชื่อของคนสมัยโบราณโน้น; พระเจ้า
ผู้สร้าง พระเจ้าผู้ควบคุม พระเจ้าผู้ทำลาย พระเจ้าผู้สร้างใหม่ ควบคุมใหม่
ก็คือยอด หรือจอมของเทวดา. คนก็กลัวกับบูชาอ่อนน้อม เพราะพระเจ้านั้นเป็นผู้
ผู้รับการบูชาที่เรียกว่า บูชายัญ.

การบูชายัญนั้น บูชาด้วยสิ่งที่มีชีวิต เอาสัตว์มีชีวิตเป็น ๆ มาฆ่าบูชายัญ
ให้ถูกใจพระเจ้า, นี้เพื่อบูชาพระเจ้า. แล้วต่อมาก็เอาคนเป็น ๆ ว่าพระเจ้าถูกใจ
กว่าที่จะเอา วัว ควาย แพะ แกะ ไปบูชา ให้เอาคนเป็น ๆ ฆ่าบูชายัญ. แล้วต่อมาก็
ก็นักขึ้นไปอีกถึงขนาดที่ต้องเอาคนที่รัก เช่นลูก เช่นเมีย เอามาฆ่าบูชายัญ.
นี่มีอยู่ในเรื่องราวมากมาย กระทั่งว่าบูชายัญด้วยตัวเอง ฆ่าตัวเองบูชาพระเจ้า.
นี่แหละความเชื่ออย่างนั้นมันมีได้อย่างไม่น่าจะมี; คนมันโง่ได้อย่างไม่น่าจะโง่
พูดอย่างนี้ดีกว่า. นี้ไม่ใช่ศาสนา มันเป็นศีลธรรม โดยหวังว่าจะอยู่เป็นสุขกัน
ในปัจจุบันนี้. เพื่อจะเลิกล้างโซคร้ายของบ้านเมืองหรือของสังคม ไม่ใช่ศาสนา.
แต่บางคนอาจจะเรียกว่านี่เป็นศาสนา อาตมาไม่เรียกสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นศาสนา
เพราะมันไม่ได้แก้ปัญหามาทางจิตใจหรือดับทุกข์สิ้นเชิง มันเป็นแต่เพียงสังคม

ต้องการความเป็นสุขของสังคม. ทั้งเจ้านายทั้งราษฎรรวมกันแล้วก็จะทำเพื่อให้
พวกเราทั้งหมดอยู่เป็นสุข มีแต่เท่านั้นแหละ พวกเราทั้งหมดอยู่เป็นสุขนี้ อย่าง
ที่แท้มันเป็นศีลธรรมไม่ใช่เป็นศาสนาของคนคนหนึ่ง ๆ ที่จะไปให้ไกลถึงนิพพาน.

นี่ เรื่องผิมนักมาเป็นสถาบันขึ้นมา. ที่ว่าเป็นสถาบันก็คือว่า มีการ
นับถือกันหมดทั้งบ้านทั้งเมือง นี่เลยเป็นสถาบันขึ้นมา. ที่กลายเป็นพระเจ้าไป
เสียเลยก็มี. ที่ไม่ถึงเป็นพระเจ้า ก็เป็นผีบ้านผีเรือน พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง
พระอะไรก็ตามใจ มีพระภูมิ มีศาลพระภูมิ แม้ในยุคจรวด. ยุคปัจจุบัน
เราเรียกกันว่ายุคปรมาณู หรือกระทั่งยุคจรวด ยุคไป โลกพระจันทร์ ก็ยังมีผีบ้าน
ผีเรือน พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง ที่เก่าแก่ก่อนพุทธกาลอยู่นั้นแหละ ซากของ
ศีลธรรมขนานมันยังเหลืออยู่. ที่มาอยู่ในรูปของวัตถุก็มี คืออยู่ในรูปเคารพ
ที่ท้าวชนแสนจะมงาย จนกระทั่งเป็นพระเครื่องแขวนคอของคนชชลาต. คนยุค
ดึกดำบรรพ์เคยชชลาตอย่างไร คนยุคสมัยปัจจุบัน ยุคจรวดก็ยังชชลาตอย่างนั้น
ก็ต้องมีเรื่องที่จะช่วยป้องกันความชชลาต.

ทั้งหมดนี้เป็น **เรื่องศีลธรรม** ไม่ได้ถือว่าเป็นเรื่องศค แต่มันเป็น
เรื่องถูกเพียงศีลธรรม เพื่อให้สบายใจ เพื่อให้สังคมเป็นไปได้ ยังไม่ใช่เรื่อง
ศาสนา. ฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ติเตียนถึงที่สุด แต่ท่านไม่รับว่ามันเป็น
ที่พึ่งถึงที่สุด. อย่างผู้ที่ถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ตรัสว่า
มันบ้า หรือมันอะไร หรือมันผิดไปเสียหมด แต่ท่านตรัสว่าไม่ใช่ที่พึ่งอันเกษม
ไม่ใช่ที่พึ่งอันสูงสุด; มันเป็นเพียงที่พึ่งที่หลอกให้อุ่นใจสบายใจไปพัก ๆ หนึ่ง มัน
เป็นที่พึ่งได้เหมือนกัน เป็นที่พึ่งเพียงเท่านั้น. เชื่อผี เชื่อเทวดา เชื่อพระเจ้า
เชื่ออะไรชนิดที่เก่าแก่บรมโบราณนี้ มันช่วยให้ใจสบายไปพักหนึ่ง, หรือจะพูด
ในแง่ป้องกันโรคเส้นประสาท มันก็ป้องกันได้ในบางแง่ แต่มันก็ไปเพิ่มให้

ในบางแง่; ฉะนั้น จึงว่าไม่ใช่ที่ฟังอันสูงสุด ไม่ใช่ที่ฟังอันเกษม. ต้องถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ต้องรู้ร้อยสัจ ๔ ประการ ซึ่งเป็นตัวศาสนานั้น จึงจะมีที่ฟังอันประเสริฐ อันสูงสุดด้วย.

นี้เราจะมองกันให้เห็นในข้อที่ว่าแม้ ในยุคปัจจุบันนี้ ยุคไป โลกพระจันทร์ กันแล้วนี้ มันก็ยังผีสิงเทวดาที่ถูกเอามากระทำให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นับถือเป็น สิ่งสูงสุด. คนเขลาหรือคนฉลาดเหล่านี้จะนับถือเครื่องรางของขลังนี้ยิ่งกว่านับถือ พระพุทธเจ้า; หรือว่าเขาเข้าใจว่าแทนพระพุทธเจ้า. แต่การที่เขาจะเข้าใจว่า แทนพระพุทธเจ้านั้นไม่มีใครรับผิดชอบว่า มันแทนได้หรือไม่ได้, มันจะถูก หรือไม่ถูก; มันจึงคืออยู่เพียงว่า เมื่อยังถึงพระพุทธเจ้าที่แท้จริงไม่ได้ ก็ถือ พระพุทธเจ้าอย่างสัญลักษณ์หรือผู้แทนนี้ไปก่อน ก็ยังดีกว่าไปถือผีสิงเทวดาอาร์กซ์ อะไรที่มันต่ำลงไปอีก. เอาพระเครื่องมาแขวนคอ รู้จักทำจิตใจให้ถูกต้องในฐานะ แทนพระพุทธเจ้า อย่างนี้ยังดีกว่าไปถือผีสิง ถือเทวดาอะไร ที่มันโง่ไปอย่าง คือกคำบรรพอีก.

นี้ ถ้าใครย้อนหลังไปถือสิ่งเหล่านี้ก็เรียกว่า ล้วนแต่เป็นผู้ที่หลงเอา ศีลธรรมขนตำ ๆ ต้น ๆ มาเป็นตัวศาสนาทั้งนั้น. ระวังให้ดี ขอย่าให้มีในหมู่ พุทธบริษัทเลย ช่วยกันเข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริงยิ่งขึ้น รู้ร้อยสัจ ๔ แล้วปฏิบัติให้ เต็มขั้น นี้จะคุ้มครองไม่ให้ต้องตาย. เพราะถ้ารู้ ธรรมะถึงที่สุดแล้ว จะรู้ถึงความที่มันไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ไม่มีใครเกิด ไม่มีใครตาย ไม่มีใครฆ่าให้ตายได้ จิตใจสบาย. ถ้าไม่ดังนี้ มันยังมีเกิด มีตาย มีกลัวอยู่. พวกใจก็แขวนพระเครื่อง ตำรวจก็แขวนพระเครื่อง แล้วก็มายิงกัน ตายทั้งสองฝ่าย นี้ใครมันดีกว่าใคร. มันก็ไม่มีอะไรที่เรียกว่าใครดีกว่าใคร. แต่ ถ้าใครมีจิตใจที่สูงกว่านี้ รู้ธรรมะชนิดที่อยู่เหนือความตาย นั้นแหละเป็นผู้ที่มี

ศาสนาแท้จริงประจำอยู่ในใจ เป็นผู้ที่ยึดมั่นเสมอไม่มีตาย คือ **ไม่มีตัวตน** **ตัวตนที่**
จะต้องตาย มีแต่ธรรมชาติดั้งเดิมคือไม่มีความทุกข์; งามเป็นส่วนของ
ศาสนา. ส่วนที่จะบ่งกัน กันชั่วคราวชั่วคราวไปตามประสาคนฉลาดคนนั้น เป็นเรื่อง
ของศีลธรรม.

ที่นี้ คุณอีกแง่หนึ่ง **ศีลธรรม มันเป็นเรื่องของการบังคับของเกลือกกล่อม**
บังคับให้ทำ. เช่น กฎหมายนี้รวมอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า “ศีลธรรม” ไม่ทำไม่ได้
บังคับให้ทำ คือชักจูงเกลือกกล่อมกันให้ทำ. ส่วนศาสนานั้นเขาให้เป็นเรื่องของ
เห็นเอง รู้ด้วยใจเอง ศรัทธาเอง จึงจะเป็นเรื่องของศาสนา. ถ้ามันขึ้นกับการ
ชักชวนของผู้อื่น แวดล้อมมาจากผู้อื่นแล้ว มันก็เป็นเรื่องศีลธรรม. ฉะนั้น
กฎหมายจึงรวมอยู่ในพวกศีลธรรม. ขนบธรรมเนียมประเพณีอะไรหลาย ๆ อย่าง
ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ทางกาย ทางสังคมก็เป็นเรื่องศีลธรรมหมด. แต่ถ้ามันเป็น
เรื่องของเอกชนจะมีจิตใจหลุดพ้นออกไปจากความทุกข์ทั้งปวง มันจึงเป็นศาสนา.
ที่นั่นมันก็ฝังแน่น; ความยึดมั่นถือมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีของคนที่ไม่รู้จัก
ศาสนา แล้วก็ยึดมั่นถือมั่นด้วยความกลัวอย่างยั้งนี้ มันฝังแน่นลงไปจิตใจ
มันติดแน่นในจิตใจยิ่งกว่าติดฝัน ติดกัญชา อะไรหลายร้อยเท่า. ติดฝันติดกัญชา
นี้ยังละลายง่ายไม่ลำบาก แต่ที่ติดฝันทางวิญญาณคือยึดมั่นถือมั่น สำคัญผิดด้วย
โมหะนั่นมันละลายยากมาก มันจึงสืบต่อมาได้นานตั้งแต่ก่อนพุทธกาลไม่รู้เท่าไรแล้ว
คือว่าติดคำบรรพณนั้นแหละ ยังเหลือมาจนกระทั่งบัดนี้. แล้วมันกลายเป็นพื้นฐาน
เป็นรากฐานแห่งจิตใจของคนทั่วไป ทั่วไปทั้งชมพูทวีป ทั่วไปทั้งทวีปไหน ๆ ที่มัน
เนื่องกัน คือคนทั้งโลกนี้. มันติดฝันทางวิญญาณ คือยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่เข้าใจ
ไม่ได้ สิ่งศักดิ์สิทธิ์นี้ จนกว่าจะมาถึงยุคที่สว่างไสวแจ่มแจ้งรุ่งเรือง คือยุคที่ศาสนา
เกิดขึ้น ยุคที่พุทธศาสนาเกิดขึ้น แล้วก็สอนสิ่งที่มันถูกต้องหรือจริง หรือมีเหตุผล
ยิ่งกว่าเรื่องยึดมั่นถือมั่นในศีลธรรม.

ครั้นมาถึงยุคพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วในโลก พวกที่ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่ยอมเชื่อพระพุทธเจ้า ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง มันก็ยังมียุคตามเดิม แล้วจะมีมากกว่าเสียด้วย. นี่แหละคือคนที่เกิดในอินเดียครั้งพุทธกาล เห็นพระพุทธเจ้า เดินไปเดินมาอยู่แท้ ๆ ก็ไม่รู้จักพระพุทธเจ้า ไม่ยอมรับเอา ไม่ยอมรับนับถือ พวกนั้นก็ยังไม่ยอมเปลี่ยนแปลง พวกนั้นก็ยึดถือศีลธรรมบรมโบราณอย่างที่ว่ามาแล้ว เชื่อบ้างก็เชื่อศีลธรรม เชื่อบ้างก็เชื่ออะไรไปตามเดิม ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง. พระพุทธเจ้าจะเทศน์ ก็ไม่ฟัง สอนก็ไม่เชื่อ ในครั้งพุทธกาลเป็นอย่างนั้น; แล้วต่อมาเดี๋ยวนี้มันก็ยังเหลืออยู่. นี่พระพุทธเจ้าจะมีประโยชน์อะไร พระพุทธเจ้าก็มีประโยชน์อย่างยิ่ง อย่างสูงสุด แต่ว่าน้อยคนจะได้รับ. พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้สิ่งสูงสุด แล้วก็สอน สิ่งที่มีประโยชน์ที่สุด สูงสุด แต่น้อยคนที่จะได้รับ นี่พระพุทธเจ้าท่านตรัสสอน นับตั้งแต่ตรัสว่า ไม่สอนละโว้ย สิ่งที่ตรัสรู้นี้ไม่มีใครเข้าใจ. แล้วตอนหลังๆ ก็ยังมีตรัสว่า “น้อยคนที่จะออกไปข้างนอก คือไปฝั่งโน้น ไปนิพพานได้” แล้วก็เทียบจำนวนพระอรหันต์ กับบุคคลในโลกแล้ว เรียกว่าน้อยจนเกือบไม่มี. จำนวนพระอรหันต์ในโลก เมื่อเทียบกับคนทั้งหมดในโลกแล้ว ก็จะพูดได้ว่า มันมีน้อยเหมือนกับไม่มี. นี่แปลว่า แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะได้เกิดขึ้นในโลกแล้ว เป็นต้นตอแห่งศาสนาที่จะดับทุกข์ทั้งปวงได้ คนก็ยังไม่สนใจอยู่นั้นแหละ.

ที่นี้ ปัญหามันก็มีขึ้นทันที คนเขาเชื่อผี เชื่อเทวดา เชื่ออะไรต่างๆ อยู่ก่อนแล้ว. พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นจะมาสอนอย่างใหม่นี้มันก็สอนไม่ได้ นอกจากว่า มันมีคนบางคนไม่กี่คน ที่จะพอเข้าใจได้. คนที่สนใจไปตามแนวของพระพุทธเจ้า ก็มีอยู่บ้างแล้ว แต่ยังไม่รู้ ยังไม่ถึงที่สุด คนพวกนี้แหละพระพุทธเจ้าท่านสอนได้; ท่านเรียกว่าเป็นคนพวกที่มีขันธ์ในดวงตาแต่เพียงเล็กน้อย คือใช้คำว่า *อปฺปรชฺชชฺชาตिका* เมื่ออาราธนาธรรมก็มีคำว่า *พวกที่มีขันธ์ในดวงตาแต่เพียงเล็กน้อยยังมีอีกอยู่* ก็แสดงธรรมเพื่อจะไปรดคนเหล่านั้น. แต่แล้วพระพุทธเจ้าท่านก็เป็นผู้รู้

สิ่งทั้งปวงประเสริฐที่สุด อะไรที่สุดจริงๆ เหมือนกัน คือท่านไม่ไปว่าเขา ไม่ไปทำลาย ไม่ไปหักล้างอะไรเขา; แล้วก็คอยหาโอกาสที่จะสอนคนที่ไม่เชื่อ หรือคนที่อยากจะถือไปตามเดิมนั้น โดยวิธีที่แยบคาย.

มีคนไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “เทวดามีไหม?” ในบาลีแห่งหนึ่ง มีอย่างนี้. พระพุทธเจ้าท่านตอบว่า จะพูดอะไรกันอีกล่ะ เพราะมันเชื่อกันไปทุกหวัระแห่งเสียแล้ว. ท่านตอบอย่างนี้ฟังดูซิ : ชาวบ้านไปถามพระพุทธเจ้าว่า เทวดามีไหม? ท่านว่าจะพูดอะไรกันอีกเล่า มันเชื่อกันไปทุกหวัระแห่งแล้ว; แต่แล้วในที่สุดถ้าถามว่า “ทำอย่างไรจึงจะเป็นเทวดา?” พระพุทธเจ้าท่านกลับบอกว่าจะทำอย่างนี้ ๆ ๆ ๆ ก็อุปะพุดิตตี อุปะพุดิตตีเป็นสัมมาทิฏฐิ อุปะพุดิตตีให้ถูกต้องในทางที่จะดับทุกข์ได้ นี่เป็นเทวดา.

ถ้ามีคนไปถามพระพุทธเจ้าว่า ตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด? ท่านก็ตอบอย่างเดียวกันอีกล่ะว่า จะพูดอะไรกันอีกเล่า? ก็แก่หรือคนทุกคนมันก็เชื่อว่าตายแล้วเกิดอยู่แล้วนี่. ที่นี้ เราไม่พูดว่าตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด แต่เราจะพูดว่าที่กำลังเกิดอยู่นี้จะต้องทำอย่างไร. ขออย่าให้ฉันต้องตอบปัญหาว่าตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด มันไม่ใช่เงื่อนไขของพรหมจรรย์ ไม่ใช่อาทิของพรหมจรรย์ คือไม่ใช่เงื่อนไขของการที่จะดับทุกข์ ในการจะไปมัวถามว่าตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด? อะไรไปเกิด; มันไม่ใช่เงื่อนไขที่จะดับทุกข์.

ให้เปลี่ยนคำถามเสียใหม่ว่า ที่เกิดอยู่นี้จะต้องทำอย่างไร? ถ้าตั้งปัญหาอย่างนั้นมันเป็นอาทิพรหมจรรย์ มันจะเป็นเงื่อนไขสำหรับได้ไปหาการดับทุกข์. ที่เกิดอยู่นี้จะต้องมีความรู้ ความเข้าใจ มีการประพฤติกะทำอะไรให้มันถูกต้อง; ในที่สุดมันก็รู้ว่า อ้าว, มันไม่มีคน แล้วก็ไม่มีใครเกิดมา, หรือเกิดอยู่. ที่นี้

ถ้าจะพูดสำหรับพวกที่มันกระชั้นกระยอดจะให้พระพุทธเจ้าท่านตอบให้ได้ ว่าเกิด หรือ ไม่เกิด; บางทีพระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสในทำนองว่า ถ้ามันมีเหตุปัจจัยให้เกิด เหลืออยู่ มันก็เกิด, ถ้ามันไม่มีเหตุปัจจัยเหลืออยู่สำหรับให้เกิด มันก็ไม่เกิด; อย่างนี้ก็เหมือนกัน. นี่ ลองคิดดูว่าเป็นคำตอบที่ฉลาด แผลมหลัก เป็น วิทยาศาสตร์สักเท่าไร.

ที่^๕ ท่านมาตรัสเรื่อง “ความเกิด” ของท่านเสียเอง เช่น ในเรื่อง ปฏิจสุมุปปาท เป็นความเกิดทางวิญญาณ เกิดอสังขาร มมังการครั้งหนึ่ง เรียกว่า เกิดครั้งหนึ่ง เกิดทุกที่เป็นทุกข์ทุกที่ หน้าที่ของคนเราที่มีอยู่ในโลกนี้ เวลานี้ ก็คือ อย่าได้เกิดกิเลสยึดมั่นเป็นตัวกูเป็นของกู นี้แหละคือไม่เกิด. ที่^๕ ถามว่า มีอะไรอีกไหม? ทุกคนก็ไม่มี บัญหามันหมด ไม่มีปัญหาอะไรที่สำคัญกว่านี้เหลืออยู่อีกแล้ว เพราะมันถึงจุดสุดปลายทาง ที่ว่ามันไม่มีคนเกิดอยู่ ไม่มีความทุกข์เลย.

นี่ เรียกว่าพระพุทธเจ้าท่านตอบ หรือว่าแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเกี่ยวกับ ความเชื่อที่มันไม่เหมือนกันในทางศีลธรรมกับทางศาสนานี้ ท่านแก้ปัญหามา อย่างนี้. ที่รองลงไปจากนั้นท่านก็แก้ไข เปลี่ยนความหมายเสียใหม่ คือให้เป็น เรื่องทางที่มันฉลาดกว่า ตัวอย่างมีอยู่หลายเรื่อง :

ยกตัวอย่าง เช่น เรื่องเมื่อก่อนนั้นเขานับถือพระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาว ต้นไม้เหล่านี้ เขาก็เลยไหว้สิ่งเหล่านั้น เรียกว่าไหว้ทิศ ไหว้ทิศทั้ง ๖ พอ คนพวกนั้นมาพบกับพระพุทธเจ้า ท่านก็แนะเสียใหม่ว่า ไหว้ทิศอย่างนั้น มันเป็นเรื่องหนึ่งละ ที่ทำกันมาแต่บรมโบราณ; แต่ลองไหว้ทิศอย่างแบบของเราเถาคค ตูบังซี.

หัวใจของเราก็คือ การปฏิบัติหน้าที่ อย่างถูกต้องต่อคนทุก ๆ คน ในที่ทุกทิศทุกทาง : ต่อบิดามารดา เป็นทักขิเบ็องหน้าจะปฏิบัติอย่างไร? ต่อบุตร ภรรยาทักขิเบ็องหลังจะปฏิบัติอย่างไร? ทักขิเบ็องซ้ายเพื่อนฝูงจะปฏิบัติต่อเขาอย่างไร? ข้างขวามิตรสหาย ครูบาอาจารย์จะปฏิบัติต่อเขาอย่างไร? ข้างล่างบ่าวไพร่จะปฏิบัติต่อเขาอย่างไร? ข้างบนสมณพราหมณ์จะปฏิบัติต่อเขาอย่างไร? จงปฏิบัติหน้าที่ ต่อบุคคลเหล่านั้นให้ถูกต้อง ทุกทิศทุกทางโดยรอบตัว นี่หัวใจตามแบบของ พุทธศาสนา. แทนที่จะหัวใจอย่างบรมโบราณ ซึ่งมีผีมีเทวดาประจำทิศอะไร อย่างนั้น; มันเปลี่ยนเป็นอย่างนี้.

ตัวอย่างอื่น เช่น การทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ที่เขาเอาไปโยนน้ำบั้ง เผาไฟบั้ง บูชาัญบั้ง อะไรบั้ง; พระพุทธเจ้าท่านบัญญัติการทำทักษิณาทาน ในหมู่สงฆ์ แทนที่จะไปทำพิธีตอง นั่งร้องไห้เป็นชั่วโมงๆ หรือว่าเผาของส่งไป ให้กิน หรือทำพิธีตามแบบที่มีอยู่มาแต่คักคัมภรพ แล้วเดี๋ยวนี้ก็ยังมึเหลืออยู่ใน ประเทศอินเดีย เมื่ออาตมาไป ก็ยังเห็นที่ทำบูชาอุทิศข้าวบิณฑกัแก่ผู้ตายแล้ว ตามแบบบรมโบราณ ก็ยังมีอยู่.

พระพุทธเจ้าท่านแนะวิธีว่าลองบำเพ็ญทักษิณาทานในหมู่สงฆ์ ไม่ต้อง ทำพิธีตองอย่างนั้น. คำว่า "หมู่สงฆ์" หมายความว่าผู้ปฏิบัติทับทุกซั้ได้, แล้ว ก็ทำทักษิณาทาน ก็หมายความว่า ช่วยบำรุงให้ภิกษุสงฆ์นี้อยู่ในโลกได้; แล้วก็ ไม่ต้องฆ่าสัตว์ตัดชีวิตอะไร บูชาด้วยข้าวปลาอาหารตามธรรมดา เครื่องนุงห่ม ตามธรรมดา เท่าที่จำเป็นแก่ชีวิตของบุคคลผู้สันโทษ เพื่อบุติแก่บุคคลผู้ตาย มันเลยเกิดผลกว้างขวางว่าผู้ตายก็ได้รับ ถ้ามันมีและมันคอยรับอยู่ มันก็ได้รับ; ยิ่งไปกว่านั้น อย่างน้อยคนทุกคนที่อยู่ที่นี่มันก็ได้รับ เพราะว่าเป็นปฏิบัติปฏิบัติถูก นี่มันให้ผลอยู่ที่ผู้ปฏิบัติแล้ว.

ถ้าเราเอาของไปทิ้งน้ำ ไปเผาไฟ หรือฆ่าคนบุญชายัญเผาไฟให้เป็นควัน
ส่งไป อย่างนั้นมันก็ไม่รู้จะไปที่ไหน. เพราะฉะนั้น สู้ทำชนิดที่มันเห็นอยู่ชัด ๆ ว่า
มันเป็นประโยชน์แก่โลกแก่มนุษย์ทุกคนที่นี้ไม่ได้. ในพุทธศาสนามีการบุญชายัญ
อย่างนี้; ในเมื่อนอกพุทธศาสนาเขามีการบุญชายัญอย่างโน้น อย่างที่ฆ่าคนฆ่าสัตว์
เป็นต้นนั้น. แล้วก็ถือว่าบุญชายัญนี้เป็นทักษิณาทานที่ควรกระทำขึ้นมา ถ้าทำ
ตามแบบของพุทธศาสนา.

นี้ เรียกว่าพระพุทธเจ้าท่านปรับปรุงแก้ไขความคิดนี้รู้สึกของมนุษย์ที่
ยังงมายอยู่ ให้ค่อยเปลี่ยนมาในทางที่ถูกต้องอย่างนี้ : แก้ไขศีลธรรมที่ไม่น่าจะ
ให้มันกลายเป็นน่าดูขึ้นมาอย่างนี้. แทนที่จะฆ่าสัตว์ ฆ่าลูก ฆ่าเมียบุญชายัญ
ก็เอาข้าวเปลือก. เอาผลไม้มาบุญชายัญดีกว่า.

แต่ถึงอย่างไรก็ตามในคัมภีร์พระไตรปิฎกของเราในพุทธศาสนานี้ ก็ได้
รับเอาของเดิม ๆ ของเก่าก่อนพุทธกาลเข้ามาไว้ในคัมภีร์ของพุทธศาสนาทั้งคัมภีร์
ก็มีเหมือนกัน ตัวอย่าง เช่น คัมภีร์เรื่องมหาปุริสลักขณะ ๓๒ ประการ ซึ่งเป็นของ
พวกพราหมณ์แท้ ๆ ก่อนพุทธกาลนั้น ก็พลัดเข้ามาอยู่ในคัมภีร์ของพุทธศาสนา
แล้วก็เป็นหลักที่เชื่อถือหรือยอมรับอย่างนี้เป็นต้น ; แล้วบางที่เชื่อถือกันมาก
เกินของเดิมไปเสียอีก. การจัดพระศพของพระมหาจักรพรรดิอย่างไรนั้นก็
ตำรับของพวกพราหมณ์ แล้วในพุทธศาสนาก็ยังรับเข้ามาว่า จัดศพของพระ-
พุทธเจ้าอย่างศพของพระจักรพรรดิ นี่มันเป็นเรื่องของศีลธรรม มันไม่ใช่เรื่อง
ศาสนา. ฉะนั้น เราจะเอาศีลธรรมมาปนกับศาสนา สับสนปนเปกันนี้ มันไม่มี
ผลดีเลย.

เท่าที่กล่าวมานี้ ก็เป็นตัวอย่างพอแล้วที่แสดงให้เห็นว่า ศีลธรรมนั้น
มันอย่างหนึ่ง ศาสนานั้นอีกอย่างหนึ่ง คนเราต้องมีทั้ง ๒ อย่าง. แล้วครั้งแรก

มนุษย์ไม่รู้จักศาสนา มีแต่ศีลธรรมขั้นต้น ๆ ทำ ๆ ง่าย ๆ แล้วค่อยสูงขึ้นมา ๆ จนกระทั่งเป็นเรื่องทางจิตใจ ทางวิญญาณ มันก็ยังเป็นเรื่องศีลธรรมอยู่ เพราะ เขามุ่งหมายความสุขของพวกเราด้วยกัน ; ไม่ใช่เป็นเรื่องของศาสนา ซึ่งเป็น เรื่องของปัจเจกชน เฉพาะคนที่จะไปให้ลึกให้ไกล. อันนี้เราพูดกันเป็นวงกว้าง จนคาบเกี่ยวกันระหว่างลัทธิอื่น ศีลธรรมอื่น ศาสนาอื่นมาเปรียบเทียบกันกับ พุทธศาสนา.

ที่นี้ ก็จะพูดให้แคบเข้ามา แคบที่สุดแต่ในวงพุทธศาสนา และที่มัน เกี่ยวกับพวกเราโดยตรงด้วย. คือเรื่องคน :— พุทธบริษัท ภิกษุ สามเณร บรรพชิตนี้เข้าใจผิด ว่าอะไรเป็นตัวพรหมจรรย์หรือเป็นตัวศาสนา. ตัวแท้หรือ ตัวจริงของศาสนานี้คืออะไร? แต่แล้วก็ไปจับฉวยเอาผิดถูก เอาส่วนนอกของ สิ่งนั้น แล้วมาเข้าใจว่าเป็นตัวแท้. ที่มีเป็นพุทธภาษิตตรัสไว้แจ่มแจ้งครบถ้วน ก็เปรียบเทียบกับเรื่องแก่นไม้. แก่นไม้มันไม่ใช่กะพี้ไม้ แล้วก็ไม่ใช่เปลือกไม้ แล้วก็ไม่ใช่ผิวแห้ง ๆ ที่อยู่ที่นอกของเปลือกไม้ แล้วก็ไม่ใช่ใบอ่อนใบแก่อะไร ของต้นไม้. แก่นไม้มันอยู่ที่ตรงไหน?

คนสมาชิกลงในพุทธศาสนานี้แหละ เข้าใจผิดในเรื่องนี้ ไปเอาช่อดอกอ่อน ๆ ใบอ่อน ๆ ว่าเป็นแก่นไม้ คิดดูที่เถาะว่ามันน่าสงสารสักเท่าไร. ที่นี้ถ้าตักว่านั้น ก็มาเอาที่ผิวแห้ง ๆ ที่เปลือกของไม้ แล้วเอาตัวเปลือกไม้ แล้วเอากะพี้ไม้นั้นยัง ตักว่า; แต่แล้วก็ยังไม่ใช่แก่นไม้อยู่นั่นเอง จนกว่าเมื่อไรมันจะถึงแก่นไม้. นี้ ก็รวมอยู่ในพวกที่เอาศีลธรรมเป็นตัวศาสนาเหมือนกัน เพราะระบุง้อแรกขึ้นมาว่า เอาลาภสักการะนั้นแหละว่าเป็นตัวพรหมจรรย์. เตียวนี้มีอยู่มากมายทั่วไป ในครั้งพุทธกาลก็เคยมี ไม่ใช่ไม่มี ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าท่านคงไม่ตรัสอย่างนี้

ว่าภิกษุบางพวกนี้ เอาลาภสักการะเสียงสรรเสริญนี้เป็นตัวพรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อสิ่งนี้.

มีพระบาลีที่เป็นพระพุทธรักษา จะอ่านให้ฟัง : ภิกษุทั้งหลาย! กุลบุตรบางคนมีศรัทธาออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องกับตัวเรือน เพราะคิดเห็นว่า เราถูกความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศกเศร้ารำพัน ทุกข์กาย ทุกข์ใจ ครองจำแล้วตกอยู่ในกองทุกข์ มีทุกข์เฉพาะหน้าแล้ว ทำใจในการทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ จักพึงปรากฏชัดแก่เราได้; กุลบุตรนั้นจึงออกบวชจากเรือนด้วยศรัทธา. ครั้นออกบวชแล้วสามารถทำลาภสักการะและเสียงสรรเสริญเยินยอให้เกิดขึ้นได้ เรานั้นมีใจยินดีแล้ว มีความดำริเต็มรอบในลาภสักการะ เสียงสรรเสริญเยินยอนั้น; ภิกษุนี้ทะนงตัวเพราะลาภสักการะและเสียงสรรเสริญเยินยอนั้น ว่าเราเป็นผู้มีลาภสักการะ ภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ทำตัวย่น้อยศักดิ์ ไม่มีลาภสักการะ. ภิกษุนี้มัวเมาอยู่ ถึงความประมาทอยู่ เพราะลาภสักการะนั้น. เมื่อประมาทมัวเมาแล้ว เธอก็อยู่ด้วยความเป็นอยู่ที่น่าชัง.

ภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนบุรุษคนหนึ่งต้องการจะได้แก่นไม้ เสาหาแก่นไม้ เทียวค้นหาแก่นไม้อยู่ จนถึงต้นไม้ใหญ่มีแก่นแล้ว ก็มองข้ามพันแก่น ไม้รู้จักแก่น, ไม้รู้จักกะพี้, มองข้ามพันกะพี้, ไม้รู้จักเปลือกสด มองข้ามพันเปลือกสด, ไม้รู้จักสะเก็ดแห้งตามผิวเปลือก มองข้ามสะเก็ดแห้งตามผิวเปลือก; แล้วก็ไต่เตีตไต่บ่อนที่ปลายกิ่งปลายยอดถือเอาไป ด้วยเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้.

ยังมีบุรุษชาติคณหนึ่ง เห็นเขาผู้หนึ่งแล้วก็กล่าวว่า ท่านผู้เจริญคนนี้ช่างไม่รู้จักแก่นไม้, ไม่รู้จักกะพี้ไม้, ไม่รู้จักเปลือกสด, ไม่รู้จักเปลือกแห้ง, ไม่รู้จักบ่อนที่ปลายกิ่ง. ผู้เจริญคนนี้ต้องการแก่นไม้ เสาหาแก่นไม้ เทียวหา

แก่นไม้ ถึงต้นไม้ใหญ่ที่มีแก่นแล้ว ก็มองไม่เห็นแก่น ไม่เห็นกะพี้ ไม่เห็นเปลือก ไม่เห็นสะเก็ดแห่งตามเปลือก เต็ดเอาใบอ่อนที่ปลายกิ่งถือไป ด้วยเข้าใจว่านี่แก่นไม้. ดังนั้น สิ่งที่เขาต้องการจะทำด้วยแก่นไม้ก็ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์อะไรแก่เขาเลย ฉะนั้นก็ฉนั้น. ภิกษุทั้งหลาย! เราเรียกนักบวชชนิดนี้ว่า ได้ถือเอาพรหมจรรย์ ตรงที่ใบอ่อน ที่ปลายยอดของต้นไม้ และเขามีพรหมจรรย์ด้วยการกระทำเพียงให้ ลากสักการะและเสียงสรรเสริญเยินยอเกิดขึ้นเท่านั้นเอง”.

นี้เป็นข้อแรกที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสถึงผู้ที่หลงเอาสิ่งที่มี ใช้พรหมจรรย์ มาเป็นพรหมจรรย์. ลองฟังสำนวนคุณเถระจะเห็นได้ว่าท่านทรงมุ่งหมายอย่างไร. แล้วเดี๋ยวนี้ภิกษุในพระพุทธศาสนาในโลกปัจจุบันนี้ ก็มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่เรื่องลาก สักการะ หมกจมอยู่ในเรื่องลากสักการะ เป็นใหญ่เป็นโตรำรวย ว่านี่พอแล้ว ๆ ไม่มีอะไรที่จะต้องชวนชวชวยต่อไปอีกแล้ว. ในประเทศไทยก็ดี ในประเทศอื่น ๆ ที่นับถือพุทธศาสนาด้วยกันหลาย ๆ ประเทศก็ดี มันมาติดกันอยู่ที่นี้ เรียกว่าตายด้าน อยู่ที่นี้ อยู่ที่หลงเอายิ่งกว่าเปลือก ยิ่งกว่ากะพี้ เอามาเป็นแก่น คือยอดใบอ่อน; เต็ดมาเดี๋ยวเดียวก็เหี่ยวแห้งวอดวายไป ว่านี้เป็นแก่นไม้.

ท่านทั้งหลายจะต้องรู้ว่าเรื่องลากเรื่องสักการะนี้เป็นเรื่องของศีลธรรม. ในโลกนี้ทั้งโลก เขาถือเอาการได้ลากสักการะวัตถุปัจจัยที่ควรจะได้ นั้นแหละว่าเป็น ผลที่มุ่งหมายของการทำงาน. นั้นมันเป็นเรื่องของศีลธรรม. ลากสักการะเกียรตินยศ อะไรก็ตาม นี่เป็นผลของศีลธรรม เป็นเพียงขั้นศีลธรรม เป็นความถูกต้องเพียง ขั้นศีลธรรม คล้าย ๆ กับว่าพอแล้ว ๆ. นี้ก็เรียกว่า หลงเอาศีลธรรมมาเป็นตัว ศาสนามิได้แม้ ในหมู่บรรพชิตในพุทธศาสนาในโลกสมัยปัจจุบันนี้.

ที่สูงขึ้นไปถัดขึ้นไป พระองค์ก็ตรัสด้วยข้อความยืดยาวอย่างเดียวกันอีก ถ้าจะอ่านเต็มทั้งหมดก็ใช้เวลามันไม่พอ ก็ขอเล่าแต่ใจความว่า อันอื่นต่อไปอีก

ก็คือว่าบวชแล้วภิกษุบางรูปนี้ไปหลงใหลในเรื่องศีล ว่าเรามีศีล ภิกษุเหล่านี้ไม่มีศีล กุมีศีล อย่างนี้แล้วก็ยึดมั่นถือมั่นในเรื่องศีลที่ตัวมีอยู่ ว่าเป็นยอดที่สุดของการประพฤติปฏิบัติ. สำหรับภิกษุชนิดนี้ พระองค์ตรัสเรียกว่า เหมือนกับผู้ที่ถือเอาสะเก็ดแห่ง ๆ ตามผิวเปลือกต้นไม้ ว่ามันเป็นแก่นไม้.

ต่อไปอีกก็ตรัสว่าภิกษุบางรูปประพฤติสมาธิให้เกิดขึ้นได้ แล้วก็ถือว่าเราเป็นผู้มีสมาธิ ภิกษุเหล่านี้ไม่มีสมาธิ แล้วยกหูชูหางตัวเองว่า มีสมาธิเป็นที่สุดของพรหมจรรย์อย่างนี้. ภิกษุเหล่านี้ประเภทนี้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เหมือนกับคนที่เอาเปลือกของต้นไม้มา แล้วคิดว่านี่เป็นแก่นไม้.

ภิกษุอีกพวกหนึ่งตั้งขึ้นไปกว่านั้นอีก สูงขึ้นไปกว่านั้น ได้ทำญาณทัสสนะให้เกิดขึ้น ญาณทัสสนะเห็นธรรม อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อะไรบ้างนี้ แต่ยังไม่หลุดพ้น ยังไม่ถึงกับหลุดพ้น แล้วก็อวดตัวว่าเราถึงพร้อมด้วยญาณทัสสนะ ภิกษุเหล่านี้มีบุญน้อยมีอะไรน้อยไม่มีญาณทัสสนะ; แล้วภิกษุนี้ก็ยึดมั่นถือมั่นอยู่ด้วยการบรรลุญาณทัสสนะของตัว. อย่างนี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าเหมือนกับบุคคลที่เอากะพี้ตากเอากะพี้ล้วน ๆ ไปจากต้นไม้ ด้วยคิดว่านี่เป็นแก่นไม้. นี้ ๔ พวกนี้เป็นพวกเอาเปลือกข้างนอก ผิวข้างนอกที่มีใช้ตัวพรหมจรรย์ หรือความมุ่งหมายของพรหมจรรย์ว่าเป็นตัวพรหมจรรย์.

พวกสุดท้าย ก็คือพวกที่บรรลุเจโตวิมุตติ คือหลุดพ้นจากความทุกข์ แล้วก็รู้ว่าเป็นความหลุดพ้นจากความทุกข์ แล้วก็ยกหูชูหาง ไม่ประมาณผู้อื่นว่าแม้แต่เรา พวกเหล่านี้วิมุตติกันไม่มี. เพราะว่าถ้าบรรลุถึงวิมุตติ คือหลุดพ้นออกไปได้แล้ว มันก็ไม่มีการจะมาดูหมิ่นผู้อื่น ว่าดีกว่า เลวกว่า เสมอกันอะไรไม่มี. นี่เป็นตัวผู้ที่ได้ถึงตัวพรหมจรรย์ ไม่หลงเอาศีลธรรมเป็นตัวศาสนา; เอาตัว

พรหมจรรย์แท้เป็นศัพพรหมจรรย์ เป็นที่สุดของความมุ่งหมายแห่งพรหมจรรย์ คือวิมุตติ.

เดี๋ยวนี้ เอาลาภสักการะ เป็นที่มุ่งหมายของพรหมจรรย์กันเสียเป็นส่วนใหญ่หรือแทบทั้งหมด หรือบางทีมีศีลบ้างก็อวดดี ยกหูชูหาง บางทีทำสมาธิให้เกิดขึ้นได้บ้าง ญาณทัสสนะเล็กๆ น้อยๆ เกิดขึ้นได้บ้าง เหมือนอาจารย์วิปัสสนา โดยมากแต่เป็นส่วนน้อย ก็ยกหูชูหางว่านี่ประเสริฐ อย่างนี้เป็นต้น. อาจารย์วิปัสสนามีเป็นส่วนน้อยที่จะทำสมาธิให้เกิดขึ้นได้ หรือญาณทัสสนะให้เกิดขึ้นได้ แต่ก็ไม่มีใครจะไปรู้ ก็อวดดีเหมือนกัน; ก็เลยเป็นเรื่องอวด มันก็ไม่ใช่ตัวแท้ของพรหมจรรย์. ถ้าตัวแท้ของพรหมจรรย์ต้องคับทุกซ์ได้ แล้วก็ไม่อวด นั่นแหละคือตัวแท้ของศาสนา.

การที่ไปเอาศีลธรรม อันเป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดลาภสักการะ เสียสรรพเสรีนิยมออกจากประชาชน นั้นมาเป็นตัวของประเสริฐ แล้วก็ยังแถมโอ้อวดด้วย. นี้ก็อยู่ในพวกที่เรียกว่า หลงด้วยเจตนาบ้างไม่เจตนาบ้าง; หลงมีทั้งเจตนาและไม่เจตนา เอาศีลธรรมมาเป็นตัวแท้ของศาสนา แล้วมีอยู่โดยมาก.

นี่ เป็นสิ่งที่น่าเศร้า น่าสลดใจ จึงได้เอามาพูดให้ฟัง ว่าอันตรายที่ร้ายกาจกำลังครอบงำเราอยู่ ก็คือการหลงเอาสิ่งที่ไม่ใช่ศาสนามาเป็นศาสนา, หลงเอาสิ่งที่มีใช้แก่นมาเป็นแก่น; แล้วความรู้ของคนสมัยใหม่ นี้เขาต้องการแต่เพียงวัตถุ ความเจริญของโลกปัจจุบัน นักศึกษายุคปัจจุบันนี้ต้องการเพียงวัตถุของกินได้เอร็ดอร่อยสนุกสนานทางเนื้อ ทางหนัง ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ก็ว่าพอแล้ว อย่างอื่นไม่ต้องการแล้ว. ที่นี้โลกมันก็เป็นอย่างนี้มากขึ้น ผลกำลังเกิดเป็นปัญหาอยู่ในที่ทั่วไป.

ในประเทศไทยเราเอง นักปราชญ์บางคนในประเทศไทยเราเองก็เอาศีลธรรมอย่าง *คิทธิปฏิบัติ* นั้นแหละเป็นตัวศาสนา และว่าพอแล้วสำหรับฆราวาสอย่างนี้ก็มี. บางคนก็เอาศีลธรรมที่สูงไปกว่านั้นเป็นตัวศาสนา. บางพวกก็เอาการทำบุญแลกเอาสวรรค์วิมานในชาติหน้าเป็นตัวศาสนา. บางคนยิ่งไปกว่านั้นทำบุญต้องเอาหน้าเอาตา ต้องให้มันไต่ตัง จะทำบุญอะไรต้องไปผ่านมือเจ้าใหญ่นายโต ให้มันมีชื่อเสียงประกาศในวิทยุ ประกาศในหน้าหนังสือพิมพ์ อย่างนี้ก็เป็นของดีที่สุด.

บางคนก็ถือศีลแต่พอให้คนอื่นเห็น เท่านั้นก็พอๆ. แต่พระพุทธเจ้าท่านว่า แม้มีศีลจริงๆ มันก็ยังไม่พอ ยังไม่ถึงตัวแท้ของศาสนา. บางอาจารย์สอนว่าทำวิปัสสนาเพียงแค่อ้างปรบหู เพียงเจริญเมตตาแค่อ้างปรบหู เท่านั้นก็พอนี้ก็เป็นตัวศาสนาพอ. หรือทำอานาปานสติตามธรรมเนียมนี้ก็พอ; แต่พระพุทธเจ้าท่านว่า แม้ทำวิปัสสนาจริงๆ จังๆ ถูกต้องนี้ มันก็ยังไม่ใช้แก่นของพรหมจรรย์ ไม่ใช่ตัวแท้ของพรหมจรรย์ มันต้องไปจนถึงวิมุตติ.

เดี๋ยวนี้ทำสมาธิสำเร็จแล้ว ก็ใช้สมาธิช่วยไปในทางให้มีฤทธิ์มีเดชก็มี ใช้สมาธิหาความสงบสุขในสมาธินั้นเสีย ไม่ทำปัญญาต่อไปก็มี; แต่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า แม้จะได้ทำญาณทัสสนะให้เกิดขึ้น มันก็ยังไม่ใช้แก่นแท้ของพรหมจรรย์ เพราะมันยังไม่ถึงวิมุตติ. ฉะนั้นจึงคล้ายๆ กับว่า เดี่ยวนี้มันมาตลกปลุกตลกหนองจมโคลนอะไรอยู่เป็นชั้นๆ ชั้นๆ ก้าวเข้าไปไม่ได้ถึงตัวแท้ของพรหมจรรย์ แล้วก็ไม่ต้องการคว้าย.

สิ่งที่เรียกว่าวิมุตตินั้นไม่มีใครจะต้องการกันเสียแล้วในสมัยนี้ เพราะไม่เข้าใจ เพราะฟังแล้วมันน่ากลัว: วิมุตติหลุดพ้นนี้มันน่ากลัว เพราะการศึกษา

ไม่พอ ไม่รู้จักสิ่งเหล่านี้ ในชื่อเหล่านี้ถูกต้อง เลยกแล้ว กลัวกระทั่งนิพพาน กลัวสิ่งสูงสุดในพระพุทธานุศาสนานะ ยิ่งเรียนอย่างสมัยใหม่มากเท่าไร ก็ยิ่งเกลียด ยิ่งกลัวสิ่งเหล่านี้มากเท่านั้น มันยิ่งตีตนห่างออกไปๆ; เลยเกิดการยุติว่าเพียงแค่นี้ศีลธรรมของฆราวาสนั้นก็พอแล้ว สำหรับการเป็นพุทธบริษัทในพระพุทธานุศาสนาของเราในยุคนี้.

นี่ขอให้พิจารณาให้เห็นความน่าสลดสังเวชที่สุด ที่กำลังเป็นอยู่ในหมู่พุทธบริษัทเรา เพราะฉะนั้นจึงเลยเอามาพูดในหัวข้อว่า **การหลงเอาศีลธรรมและอื่น ๆ มาเป็นค้ำของพุทธศาสนา.** ศีลธรรมให้ผลเพียงลาภสักการะ พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนใบอ่อนที่ปลายน ในเมื่อมาเปรียบกับแก่นไม้ที่แท้จริง ที่นี่ยิ่งเติลเปิดเบ่งออกไป เอาเรื่องปรัชญา เอาเรื่องจิตวิทยา เอาเรื่องศิลปะอะไร มาเป็นตัวพุทธศาสนานี้ มันก็ยังไม่ถึงแก่น ไม่ใช่แก่น; มันรวมอยู่ในพวกเปลือกพวกกะพี้ พวกผงแห้ง ๆ ตามสะเก็ดของเปลือกอยู่นั่นเอง; ยิ่งไปไกลออกไป ๆ แล้วบางทีจะยังไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับแก่นมันด้วยซ้ำไป เพราะไปหลงในเรื่องของสมัยใหม่ที่มุ่งหมายแต่เรื่องทางวัตถุ หรือเรื่องทางเนื้อหนังอย่างเดียว.

หวังว่าจะได้พิจารณา ดู แล้วเกิดความสลดสังเวชแล้วช่วยเหลือซึ่งกันและกัน กำจัดความหลงเหล่านี้เสียให้หมดไป ๆ จะได้ชื่อว่าไม่เสียที่ที่เป็นพุทธบริษัทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บำเพ็ญประโยชน์ตน แล้วก็ช่วยเหลือผู้อื่น แล้วก็ช่วยให้พระศาสนาที่ถูกต้องยังคงมีอยู่ เป็นที่พึ่งแก่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงสืบไปตลอดกาลนาน.

คำบรรยายพอสมควรแก่เวลา ก็ยุติไว้เพียงเท่านี้ในวันนี้.

เชื่อ ดีกว่าไม่เชื่อ - ไม่เชื่อ ดีกว่าเชื่อ

— ๑๖ —

เสาร์ที่ ๑ มีนาคม ๒๕๑๔

ท่านศาสตราจารย์ในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายของเราในวันนี้ มีโดยหัวข้อที่ท่านทั้งหลายก็ทราบอยู่แล้ว ว่า “เชื่อ ดีกว่าไม่เชื่อ และ ไม่เชื่อ ดีกว่าเชื่อ” เป็นสองอย่างด้วยกัน. ถ้ารวมความแล้วมันก็คือพูดเรื่องความเชื่อ แล้วก็เห็นอยู่ชัดว่าต้องการจะบอกให้ทราบ ว่า อย่างไรเชื่อดีกว่าไม่เชื่อ, อย่างไรไม่เชื่อดีกว่าเชื่อ, เป็นการแนะให้สังเกต.

ก่อนที่จะพูดกันถึงข้อที่ว่า อะไรเชื่อดีกว่า อะไรไม่เชื่อดีกว่า นี้ เรามาพูดกันถึงเรื่องคำว่า “ความเชื่อ” โดยตรงกันเสียก่อน. คำว่า “ความเชื่อ” หรือที่เรียกโดยภาษาบาลีว่า *ศัทธา* นี้ มีความสำคัญมากที่สุด แต่คนก็เห็นว่ามันเป็นเรื่องเบื่องตันเกินไป เป็นเรื่อง ก. ข. ก. กา เกินไป ก็เลยไม่ค่อยเอาใจใส่

เรื่องความเชื่อ แล้วมักจะเข้าใจไปในทางอวกทั่ว ว่าเราก็มีศรัทธาแล้ว ก็ไม่ต้องสนใจกันว่ามันมีอะไรบ้าง. ที่แท้แล้วเขายังไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่า ศรัทธา หรือ “ศรัทธา” หรือ “ความเชื่อ” สักก็มากนัก ทั้งที่มีความสำคัญมาก. เพราะฉะนั้น ในขั้นแรกนี้เราจะได้พูดถึงสิ่งที่เรียกว่า “ความเชื่อ” กันเสียก่อน แล้วจึงจะพูดถึงวิธีที่จะเลือกเชื่อ หรือเลือกไม่เชื่อกันต่อไป.

ข้อแรก นี้ก็ต้องพูดถึง **ความสำคัญของความเชื่อ** นั้นเอง ว่าสิ่งที่เรียกว่าความเชื่อนี้ มันมีความสำคัญอย่างไรบ้าง. ถ้าเรารู้จักความเชื่ออย่างถูกต้องครบถ้วนแล้ว เราจะเห็นความสำคัญของสิ่งที่เรียกว่าความเชื่อนี้มากที่สุด. ข้อแรกอยากจะทำให้เห็นว่า ความปกติสุขของมนุษย์เรา ขึ้นอยู่กับความเชื่อ. ความปกติสุข ความสงบใจ ความรู้สึกสบายใจ ของคนเรานั้นมันขึ้นอยู่กับความเชื่อ. คนโดยมากพอพูดถึงความเชื่อก็จะไปนึกถึงเรื่องเชื่อทางธรรม ทางศาสนา เชื่อพระเจ้าเชื่ออะไรไปทางโน้น; นั้นมันก็เป็นความเชื่อชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน. แต่ **ความเชื่อที่สำคัญที่สุดที่เป็นที่รวบรวมของความเชื่อทั้งหลายนั้น มันคือความเชื่อต่อตัวเอง.**

ความเชื่อต่อตัวเอง นี้ มันก็มีความหมายกว้างขวางเหมือนกัน แต่สรุปรวมแล้วก็มี ความเชื่อต่อตัวเองว่า ปลอดภัย. ถ้าเราไม่มีความเชื่อต่อตัวเองว่า ปลอดภัย หรือถูกแล้ว หรือดีแล้วอะไรนี้ เราจะนอนไม่หลับ. นี้ขอให้คิดดูกันในแง่ที่ว่าที่เรานอนหลับสนิทหรือเรายู่ด้วยใจคอปกติ ระบบประสาทไม่วุ่นวายนั้น เพราะมันมีความเชื่อต่อตัวเราเองว่าทุกสิ่งที่เราทำอยู่หรือมีอยู่นั้น มันปลอดภัยไม่ต้องตาย; และยิ่งไปกว่านั้นก็คือ มันถูกแล้ว เราก็มีจิตใจที่ปลงลงไป หรือลดลงไปคือสงบ เราก็นอนหลับ. นี้เรียกว่าความสงบของจิตใจ ความสุขของจิตใจประจำวันนี้ มันอยู่ด้วยความเชื่อต่อตัวเราเอง; แต่เราไม่รู้สึก เราก็เลย

ไม่สนใจกับความจริงข้อนี้ แล้วก็ไม่ชอบใจความเชื่อเสียด้วย. ไม่มีใครกตัญญูต่อสิ่งที่เรียกว่า “ความเชื่อ” แล้วก็ชอบใจ “ความเชื่อ” แล้วก็เอาใจใส่ให้มากเข้าไว้. ถ้าเราเอาใจใส่ให้มากเข้าไว้ เราก็จะมีความเชื่อที่ตื้นขึ้นไปกว่า สนธิสนมยิ่งขึ้นไปอีก; มันก็มีความสุขใจยิ่งขึ้นไปอีก.

เด็ก ๆ เขาพูดกันว่า “ชีวิตขึ้นอยู่กับความหวัง” ความที่เขาหวังว่าจะต้องไปตามที่เขาต้องการนั้น เป็นเหตุให้เขาอยากมีชีวิตอยู่. คนหนุ่มสาวสมัยนี้ก็มักจะพูดกันอย่างนี้. “ความหวัง” ในที่อย่างนี้ นั่นก็คือ “ความเชื่อ” นั่นเอง คือเขาหวังว่าจะได้แน่ มันจึงอยากจะมีชีวิตอยู่; หรือว่าความหวังนั้นหลอเลียงชีวิตให้ปกติ; ไม่อย่างนั้นเขาก็จะกระวนกระวาย แล้วก็จะเป็นคนประสาทไม่ปกติแล้วจะเป็นบ้า. ถ้าเขาแน่ใจว่าสิ่งต่างๆ ยังเป็นไปในทางที่พอหวังได้ตามที่ต้องการแล้วเขาก็นอนหลับ. *ความหวัง* อย่างนี้ก็ คือ *ความเชื่อ* นั่นเอง. ทุกคนอยู่ด้วยความหวังชนิดนี้ มันจึงยังไม่อยากตาย มีความเชื่อว่าจะได้ตามที่หวังอยู่เป็นส่วนมากก็เลยนอนหลับสนิท ก็เป็นคนที่มีใจคอปกติ ไม่เป็นโรคประสาท. นึกมองดูให้คิดจะเห็นได้ว่า **ชีวิตขึ้นอยู่กับความเชื่อ** ความเชื่อหลอเลียงเอาไว้ มันจึงเป็นชีวิตที่ปกติ คือเยือกเย็นพอที่จะมีความสุขได้ แต่แล้วเราก็ไม่ค่อยจะสนใจ.

ข้อ ๒ ความเชื่อนั้นเป็นเงื่อนไขของการกระทำทุกชนิด. ขอให้ท่านสังเกตดูให้ดีๆ ว่า ถ้าเราไม่เชื่อในอะไรแล้ว เราก็จะไม่ทำในสิ่งนั้น จะเป็นเรื่องทางบ้านหรือทางวัด ทางโลกหรือทางธรรม ทางอะไรก็ตาม เมื่อมีความเชื่อแล้ว ก็อยากจะกระทำตามความเชื่อ. ฉะนั้นต้องมีความเชื่อมั่นจึงจะเกิดการกระทำ. เราพูดได้ว่าการกระทำทุกอย่างแม้แต่เรื่องเล็กๆ น้อยๆ จะหุงข้าวกินหรือจะทำอะไรสักชนิดหนึ่งมันก็ต้องตั้งรากฐานอยู่บนความเชื่อ ที่ว่ามันจะควรทำหรือทำได้ หรือปลอดภัยหรืออะไรเหล่านั้น.

สำหรับเรื่องใหญ่ โศกกระทบเรื่องศาสนาเรื่องอะไรเหล่านี้มันก็ยิ่งต้องการความเชื่อ เพื่อเป็นเงื่อนไขของการกระทำ. ฉะนั้นความเชื่อก็เป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่สุดที่เราจะต้องทำให้มันดี ให้มันถูกต้อง ให้มันมากพอ; คือเราต้องมองดูไปตามลำดับว่า *ชีวิตมันอยู่ได้ด้วยการงาน* หรือมีการงาน ไม่ว่าชีวิตของใครชีวิตของคนหรือชีวิตของสัตว์เดรัจฉานก็เหมือนกัน. ชีวิตมันอยู่ด้วยการงานอย่างน้อยก็การหากิน. ที่ความเชื่อนี้เป็นเหตุให้ทำงานและทำงานอย่างเป็นล่ำเป็นสันมีความสำเร็จ; มันก็จำเป็นสำหรับชีวิตที่ประกอบอยู่ด้วยการงาน. ฉะนั้นเราต้องสะสมความเชื่อให้ถูกต้อง มิฉะนั้นการงานมันจะผิด เป็น *มิจากัมมมันโต* แล้วมันก็เป็นเรื่องตกนรกทั้งเป็นโดยแน่นอน. นี่แหละความเชื่อมันมีความสำคัญอย่างนี้ เราต้องสะสมให้มันถูกต้อง แล้วก็สร้างมันให้พอ สำหรับจะทำงานให้เป็นล่ำสัน.

ข้อ ๓ ความเชื่อเป็นเหตุของเครื่องหล่อเลี้ยงกำลังกายและกำลังจิต.

คำว่า *เสบียง* เราหมายถึงเครื่องหล่อเลี้ยงระยะยาว. ที่ความเชื่อหรือศรัทธาเป็นเสบียงเครื่องหล่อเลี้ยงทั้งกำลังกายและกำลังจิต. เมื่อเราหมดความเชื่อมันจะสูญหมดทั้งกำลังกายและกำลังจิต. ถ้าเราเชื่อว่าเราจะยกไหอย่างนี้ มันก็มีกำลังกายขึ้นมา เนื่องมาจากมันมีกำลังจิต. กำลังจิตมี กำลังกายก็มี. แม้แต่ทางระบบร่างกายล้วน ๆ มันก็ต้องอาศัยความเชื่อ. ฉะนั้น ความเชื่อจะต้องมีอยู่ตลอดเวลาของการงานและตลอดชีวิต; ขาดความเชื่อเมื่อใด การงานมันก็จะย่อย่อย มันจะถอยกำลัง. หรือชีวิตที่ปราศจากความเชื่อหล่อเลี้ยง นั้นมันไม่มีแรง.

ฉะนั้น เราจะต้องทำให้ความเชื่อมันหล่อเลี้ยงกำลังกาย หล่อเลี้ยงกำลังจิต หล่อเลี้ยงความหวัง หล่อเลี้ยงความพากเพียร หล่อเลี้ยงความอดทน.

คนเราไม่ค่อยเอาจริงเอาจัง ไม่ค่อยพากเพียร ไม่ค่อยอดทน เพราะมันขาดสิ่ง
 หล่อเลี้ยง. **ในบรรดาสง่ห่เองที่ดำคญที่ศคค ได้นก่ความเชื่อ** หรือความม่่นใจ
 ความม่่นใจ คอม่่นหล่อเลี้ยงความหวังอีกที่หนึ่ง. ความหวังม่่นม่่นอนซน ก่าลังใจ
 ม่นก่มีมา ก่าลังกายม่นก่มีมา ความอดทนม่นก่มีมา คอทนได้และพากเพียรทำ
 ไปได้. ฉะนั้นความเชื่อก่เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงสิ่งเหล่านี้ กล้ายๆ ก่บว่า เป็นเสบียง;
 ซึ่งพระบาลีก่มีว่า **สทฐา พนุทธิ ปาถะย** — ศรัทธารวบรวมไว้ซึ่งเสบียงเป็น
 เครื่องหล่อเลี้ยง.

ข้อที่ ๔ ว่าความเชื่อเป็นรากฐานที่จำเป็นสำหรับเรื่องทางศาสนา.

เรื่องทางศาสนาหรือเรื่องทางวิญญานนั้น มันเป็นเรื่องเดียวกัน. ถ้าเป็นเรื่อง
 ทางการทำมาหากิน นี้เราไม่จัดเป็นเรื่องศาสนา; แต่ถ้าเป็นปัญหาทางจิต ทาง
 วิญญานทางอะไรต่าง ๆ ก่เป็นเรื่องทางศาสนา. ที่นี้ความเชื่อเป็นรากฐานอันจำเป็น
 นอกจาก สำคัญ แล้วก่ยัง จำเป็น ทางศาสนา. เราจำเป็นที่จะต้องมีศาสนา เพื่อเป็น
 ความม่่นใจในทางวิญญานอีกนะแหละ แปลว่าทางฝ่ายจิตใจล้วนๆ เราต้องมีความ
 ม่่นใจ คอความม่่นใจไว้ใจตัวเองได้ เชื่อตัวเอง จึงจะมีความม่่นใจ.

ศาสนาทำให่เกิดความม่่นใจในทางวิญญานนั้น มันมีรากฐานอยู่บนความ
 เชื่อ กล่าวคือเชื่อศาสนานั้นอีก. เรามีความม่่นใจในชีวิตประจำวันทุกอย่าง : ใน
 การเป็นอยู่เฉยๆ นี้ มันก็ต้องการความม่่นใจ ม่่นใจ สบายใจหล่อเลี้ยง; หรือว่า
 ในการทำการงาน ในการต่อสู้ ในกิจการที่ยากๆ ทุกอย่าง มันก็ต้องการความม่่นใจ.
 ฉะนั้น ศาสนาเป็นเครื่องให้ความม่่นใจ มันก็เลยจำเป็น; แล้วก่จำเป็นที่จะต้องมี
 ศรัทธา ซึ่งเป็นรากฐานของความเชื่อในทางศาสนา.

ตามปกติ เราก่ต้องมี ความเชื่อในสิ่งที่จะต้องทำ มันจึงจะมีความม่่นใจ
 ขึ้นมาได้. **เชอว่าสง่คนควรทำ** นี้เป็นปัญหาแรก ถ้าเราลังเลว่าสิ่งนี้จะทำดีหรือ

ไม่ทำต้ออย่างนั้น มันก็ไม่มีวามเชื่อ ไม่มีวามอู่ใจ; แล้วก็อู่ใจหรือแน้ใจว่า
 สิ่งนี้ทำได้ สามารถจะทำได้. ที่แรกรู้ว่าควรทำ แล้วก็รู้ว่ามันสามารถที่จะทำได้
 เป็นของที่มนุษย์จะทำได้ นี้ก็อู่ใจ, พอทำสำเร็จมันก็อู่ใจยิ่งขึ้นไปอีก, ในที่สุด
 ก็อู่ใจว่าปลอดภัยแล้ว. วามเชื่อในลักษณะอย่างนี้จำเป็นแก่ทุกคนทุกเวลา
 ทุกสถานที่; ถ้าไม่อย่างนั้นจะไม่มีวามสุข. ถ้าเป็นเรื่องทางศาสนา มันยิ่ง
 สมพันธ์ ยิ่งเนื่องกันมากขึ้นไปอีก.

เท่าที่กล่าวมานี้เราก็พอจะมองเห็นวามสำคัญของสิ่งที่เรียกว่า “วาม
 เชื่อ” ซึ่งเราละเลยไม่รู้ไม่ชี้กันตลอดเวลา. ถ้าจะพูดก็พูดว่าเป็นคนเนรคุณ
 ไม่รู้จักบุญคุณของสิ่งที่มีคุณที่สุดที่หล่อเลี้ยงชีวิตไว้ คือ **วามเชื่อที่ถูกต้องใน
 ตนเอง.** นี้มันสบายเสียแล้ว มันก็เลยไม่นึก; แต่ทางศาสนานี้เห็นว่าสำคัญมาก
 จึงเตือนหรือสอนให้ไปจัดการกับวามเชื่อ ให้ปลุกฝังวามเชื่อ ให้เจริญวามเชื่อ
 ทำวามเชื่อให้งอกงามก้าวหน้า.

ข้อที่ ๕ วามสำคัญของวามเชื่อต่อมามากก็จะมีพูดได้ว่า อย่างน้อยที่สุด
 สิ่งนี้เรียกว่า “วามเชื่อ” นี้มันทำให้เกิดวามสนใจ เกิดการค้นคว้า เกิดการ
พิสูจน์ทดลอง **สู่การบรรลุผลสุดท้ายที่ตรงประสงค์.** การที่จะไปสนใจในอะไร
 สักอย่างหนึ่ง มันมีมูลมาจากวามเชื่อว่ามันน่าสนใจ. ถ้ามันลงเชื่อว่าเรื่องนี้น่าสนใจ
 เสียแล้ว เราก็สนใจ. ถ้าไม่อย่างนั้นก็จะปล่อยให้ผ่านไป ๆ. ฉะนั้น อย่างน้อย
 ที่สุดวามเชื่อเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดวามสนใจ แล้วก็เกิดการค้นคว้าขึ้นมา. ถ้า
 ค้นคว้าถึงขนาด มันก็มีการพิสูจน์ทดลองเพื่อให้มันพบวามจริงของวามสนใจ;
 ในที่สุดก็บรรลุจุดประสงค์. วิทยาการต่างๆ ในโลกในสมัยปัจจุบันนี้เป็นอย่างนี้ทั้งหมด.
 การที่เขาจะก้าวหน้าออกไปเป็นเรื่องแปลกๆ ใหม่ ๆ ที่ไม่เคยมี มันก็มาจากวามเชื่อ
 ว่าน่าสนใจ ฉะนั้นจึงพูดว่า **อย่างน้อยที่สุด** สิ่งนี้เรียกว่าวามเชื่อนี้ มันมีคุณอย่างนี้.

เมื่อความเชื่อเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างนี้เราก็ต้องศึกษามัน ต้องเข้าใจ สิ่งที่เรียกว่าความเชื่อ ; แล้วก็จัดการกับความเชื่อให้มันถูกต้องด้วย ให้มัน เพียงพอด้วย. เรื่องนี้ขออย่าเสมอว่า **ต้องถูกต้อง** ด้วย และ **ต้องเพียงพอ** ด้วย. ไม่ว่าเรื่องอะไรที่เราจะต้องทำ ต้องทำให้ถูกต้องและให้เพียงพอ. **เพียงแต่ถูกต้อง** **ดามันไม่เพียงพอ มันก็ใช้ไม่ได้.** มันก็เท่ากับไม่ได้ทำเหมือนกัน.

ฉะนั้น เราต้องเข้าใจ ต้องจัดการ ต้องพัฒนา หรืออะไรแล้วแต่จะเรียก ให้ความเชื่อมันมีเพียงพอ แล้วก็ถูกต้องด้วย ; เท่ากับว่านั่นแหละคือตัวชีวิต เสียเอง. ให้เห็นว่าสิ่งที่เรียกว่า “ความเชื่อ — ความเชื่อ” นั่นคือตัวชีวิตนั่นเอง. เหมือนที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ถ้าปราศจากความเชื่อกันนอนไม่หลับ ก็เป็นบ้า ตาย. เคียงนี้เรามีความเชื่อ เราจึงนอนหลับ แล้วใจคอยปกติ เส้นประสาทปกติ จึงไม่เป็นบ้าตาย. อย่างต่ำที่สุดที่เราจะนอนเวลากลางคืนอย่างนี้ เราก็เชื่อว่า บ้านของเราปลอดภัย ประตูหน้าต่างปิดดีแล้ว ทุกอย่างปลอดภัยเราจึงนอนหลับ. ลองไม่มีความเชื่อหรือความแน่ใจอย่างนี้ มันก็นอนไม่หลับ. ที่นี้เรื่องตลอดวัน ตลอดคืนมันก็ต้องอยู่ได้ด้วยความแน่ใจ หรือความเชื่อว่ามันถูกต้องและปลอดภัย.

ฉะนั้น สิ่งเรียกว่า “ศรัทธา” นี้ เป็นเรื่องสำคัญที่สุดเท่ากับเป็นตัวชีวิต นั่นเอง เพราะฉะนั้น อาตมาจึงเอามาพูดกันเป็นเรื่องหนึ่งในบรรดาเรื่องที่จะต้อง พูดหลาย ๆ เรื่องที่นี้.

ที่นี้เพื่อจะกันลืม ก็อยากจะพูดเป็นหัวข้อทำนองอุปมาว่า ศรัทธาหรือ ความเชื่อที่มันเกี่ยวกับชีวิตคนเรา ในระบบการเป็นอยู่ทั้งหมดของชีวิตคนเรา :

๑. **ศรัทธาอันหนึ่งแหละคือความมั่นคงของชีวิต.** ใช้คำว่า “ความมั่นคงของชีวิต” ก็มีความกว้าง หมายความว่าทำลายได้ยาก. ความมั่นคงของชีวิต

อยู่ได้ด้วยศรัทธา : พอไม่มีศรัทธาแล้วก็จะรวนเร แล้วก็เหลวไหล แล้วก็โกลาเล แล้วก็ล้มละลาย; เพราะฉะนั้น ศรัทธาเป็นความมั่นคงของชีวิต.

๒. **ศรัทธาอันมั่นคงเป็นความหนักแน่น** โดยเฉพาะทางจิตหรือทางวิญญาณ : ไม่มีศรัทธา นอนไม่หลับ แล้วก็ไม่มีการพักผ่อน ก็เป็นบ้า ฉะนั้น ศรัทธาอันเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงให้สดชื่น เหมือนกับว่าน้ำหล่อเลี้ยงต้นไม้ให้สดชื่น. ชีวิตเรามีศรัทธาเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงให้สดชื่น ให้มันชุ่มชื้น ให้มันกะปรี่กะเปร่าเหมือนกับสิ่งหล่อเลี้ยงทั้งหลาย.

๓. ในชีวิตเรา **ศรัทธาอันเป็นเสบียงหล่อเลี้ยงกำลังกายกำลังจิต** ใหม่กำลังไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีถอยหลังและไม่มีที่สิ้นสุด; แล้วมันเป็นกำลังเสียเองด้วย คือศรัทธาเป็นกำลังกาย เป็นกำลังจิตเสียเองด้วย, เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงกำลังกาย กำลังจิตด้วย.

๔. **ศรัทธา** นั้นแปลว่า **เป็นทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจ.** ข้อนี้คนธรรมดาฟังไม่ค่อยรู้เรื่อง **สัทธึ วิตถึ ปริสสสุ เสฏฐึ** แปลว่า **ศรัทธาเป็นทรัพย์สินประเสริฐสุดของเรา.** **วิตถึ** แปลว่าทรัพย์สิน คำนี้แปลว่าเครื่องปลื้มใจ. ทรัพย์สินสมบัติอันนั้นเป็นเหตุให้เกิดความปลื้มใจ เขาจึงเรียกว่าเครื่องปลื้มใจ; เป็นภาษาไทยเราว่า "ทรัพย์สิน". ทรัพย์สินทั้งหลายเป็นเหตุให้เกิดความปลื้มใจ. แต่ศรัทธาเป็นทรัพย์สินที่ทำให้เกิดความปลื้มใจชนิดที่เจ้าของไม่รู้จัก ไม่รู้สึก เหมือนกับว่าไม่รู้คุณค่าอันนั้นแหละ. ก็ว่า เกล็ดนั้นมันถูก มันง่าย มันอะไร แล้วใครก็ไม่ค่อยให้เกียรติกับมันว่ามีค่าหรือมีคุณ; แต่พอไม่มีเกล็ด มันกินไม่ได้ มันอะอะไว้วายขึ้นมา; แต่แล้วมันก็ไม่ชอบใจเกล็ด. ศรัทธาอันนี้ก็เหมือนกัน เป็นทรัพย์สินเครื่องที่ทำให้คนรู้สึกสบาย แต่แล้วมันก็รู้สึกและไม่ชอบใจมัน ทั้ง ๆ ที่อยู่กับมัน

เหมือนว่าเราอยู่ใต้ด้วยการกินเกลืออย่างนี้ แต่เราไม่เคยชอบใจเกลือ, มองอีกแง่หนึ่งมันเป็นของมีค่าน้อย มองอีกแง่หนึ่งมันก็เป็นของที่มีค่าที่สุด.

๕. **ศรัทธาเป็นเพื่อนให้ความอุ่นใจ** นี้มันก็คล้ายๆกัน เราปลื้มใจจากทรัพย์สมบัติ สบายใจ นี้เรารู้สึก แล้วเราจึงไปหลงในทรัพย์; แต่ที่แท้ที่มันทำให้เราปลื้มใจกว่านั้นนี่คือความเชื่อ ศรัทธาต่อตัวเราเองนี้มันทำให้มากกว่า, มันเป็นเพื่อน เพื่อนที่มีความหมายของคำว่า “เพื่อน” มากที่สุด แต่ก็มองไม่ค่อยเห็น. เราต้องการเพื่อนที่เป็นคนๆด้วยกัน ต้องการองค์กร ศรัทธา ต้องการคนยามต้องการอะไรต่างๆ; แล้วเราโง่ไป ลืมไปว่า **เพื่อนที่ทำความอุ่นใจให้ตลอดเวลา และแท้จริงนั้นคือความเชื่อต่อสมรรถภาพของเราเอง** นี้แหละศรัทธาเป็นเพื่อน, และเป็นทรัพย์หรือเป็นอะไร ในลักษณะอย่างนี้.

๖. ถ้าเปรียบออกไปถึงในระบบอวัยะของคนเรา : **ศรัทธาเป็นมือ** ในพระบาลีมีว่า *สทฺธา หตุโถม หามฺนิ*; *สทฺธา หตุโถ มหทานาโค* มีหลายแห่ง. เมื่อพระเถระสาวกทูลสรรเสริญพระพุทธเจ้าก็พูดว่า พระพุทธเจ้าท่านมีนั่นเป็นนั่น มีนี่เป็นนี่; เปรียบพระพุทธเจ้าเหมือนพญาช้าง แล้วก็มีการศรัทธาเป็นงวง; ถ้าเปรียบเป็นคนมหาบุรุษก็มีศรัทธาเป็นมือ. คำว่า “งวง” กับคำว่า “มือ” นี้คำเดียวกัน ในภาษาบาลี *หตุถ*—นี่แปลว่ามือ, ถ้าสำหรับช้างแปลว่างวง คนเรามีศรัทธาเป็นมือ.

ทุกคนลองคิดดูว่า “มือ” มันทำอะไร. หน้าที่ส่วนใหญ่ของมันก็คือคว้า คว้าไปจนกว่าจะพบสิ่งที่ต้องการ พอพบแล้วก็จับจ้วยเอาอย่างแน่นแฟ้น; นี้แหละหน้าที่ของมือ หรือหน้าที่ของงวงก็ตาม, มือทางร่างกายนี้มันก็ทำหน้าที่อย่างทางวัตถุ; มือในความหมายทางจิตใจก็ทำหน้าที่มืออย่างทางวิญญาณ; คว้าก็คือ

คิดนึกไป แล้วเมื่อพบแล้วก็ยึดถือเป็นหลักเป็นเกณฑ์ มันจึงเหมือนกับงูหรือ
วงช้าง; คว้าไปกว่าจะพบสิ่งที่ต้องการ แล้วก็จับเอามา. มี **ศรัทธา** ^๕ **หฺละ** เป็น **มือ**
โดยการเปรียบเทียบเปรียบเหมือนกับมือ. ถ้าเราไม่มีศรัทธามันก็เป็นคนมือตัว
แล้วก็เลิกกัน เมื่อมือมันตัว. ที่นี้เรายังต้องการจะมีมือดีๆ คว้าหาสิ่งที่ควรจะได้
แล้วก็จับฉวยเอา. ก็ลองคิดดูว่ามันมีความสำคัญเท่าไร.

๗. ถ้าพูดถึงการทำไร่นาน่ามีพระพุทธรูปภาณีว่า **ศรัทธา** ^๕ **เหมือน** **ข้าว** **พืช**
เราจะทำนา เราจะต้องมีเมล็ดข้าวที่จะไปหว่านเป็นข้าวกล้า นี้เขาเรียกว่า “ข้าวพืช”,
ในการทำนา มีบาลีว่า ศรัทธาเป็นข้าวพืช, ความเพียรเป็นน้ำฝน, บุญญา
เป็นแอกเป็นไถ ^{๕๘} ^{๕๙} ก็เป็นไปตามเรื่องราวไปเลย; แต่ว่าศรัทธา ^๕ เหมือนกับ
ข้าวพืช. ในการทำกรรมถ้าไม่มีเมล็ดพืชจะทำได้อย่างไร คนเราจะ **ทำนามตะ**
คือทำนาเอามรรคผลนิพพานเป็นผลได้ ^{๕๖} ก็ต้องมีข้าวพืชคือศรัทธา. แล้วคนเรา
จะหาเงิน ทำการทำงานจะหาเงิน ก็ยังต้องมีศรัทธาเป็นข้าวพืช เปรียบเหมือน
กับการค้าขายต้องมีทุน. หรือจะไปเล่นการพนัน อย่างเร็วที่สุด มันก็ต้องมีเดิมพัน.
ฉะนั้น ศรัทธา ^๕ มันเป็นทุนหรือเป็นเดิมพัน สำหรับจะให้สิ่งที่จะต้องทำนั้นมันทำ
ไปได้.

๘. ถ้าเปรียบด้วยการเดินทางไกล ศรัทธา ^๕ เป็น **สะเบียง**.

๙. ถ้าจะเปรียบด้วยการเดินทางเปลี่ยว ศรัทธา ^๕ เป็น **เพื่อน**.

พูดไปมันจะมาก จะเกินต้องการไปแล้ว ว่าศรัทธามันมีความสำคัญ
อย่างไร. ขอให้ท่านทั้งหลายมองดูกันในลักษณะนี้ แล้วก็รู้จัก “ศรัทธา” กัน
เสียบ้าง ตามหลักพระพุทธศาสนานี้ถ้าใครโง่งงไม่รู้จักศรัทธา หรือไม่มีศรัทธา
แล้วก็เรียกว่าโง่งที่สุด; ถือเป็นข้อแรกข้อต้นที่เราจะต้องมีศรัทธา; แต่แล้วเราก็มี

กันแต่ปาก มันไม่รู้จัก เพราะฉะนั้นมันจึงไม่ก้าวหน้า มันก็มีแต่ปากอยู่นั้นแหละ. ฉะนั้น เคียวนี้เรามาพูดกันเพื่อให้เกิดความรู้จักสิ่งๆนี้ แล้วจะทำให้มันก้าวหน้า.

เป็นอันว่าได้พูดถึงสิ่งที่เรียกว่า “ความเชื่อ” หรือ “ศรัทธา” ว่ามีความสำคัญอย่างไร พอสมควรแล้ว ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าเป็นเรื่องที่ควรเอามาพูดไม่เสียเวลา.

บทนี้จะพูดถึง **ปัญหาที่มีอยู่ต่อไปที่เกี่ยวกับความเชื่อ** : ข้อแรก ก็ควรจะพูดกันถึงตัวคำว่า “ความเชื่อ” ให้ละเอียดออกไป. มันมีความยุ่งยากลำบากเกี่ยวกับปัญหาข้อนี้ ตรงที่ว่าคำๆนี้ มันมีความหมายหลายอย่าง. พูดว่าความเชื่อ ลงไปคำเดียว แต่ว่าความหมายมันไปหลายอย่าง : เช่นว่า เชื่อตัวเอง แล้วก็เชื่อผู้อื่น แล้วก็เชื่อสิ่งอื่น ; อย่างน้อยมันก็ ๓ อย่างแล้ว มันไม่เหมือนกัน.

เชื่อตัวเอง ไว้วางใจตัวเอง คนเราก็ชอบจะเชื่อตัวเองอยู่ อย่างน้อยก็ครั้งหนึ่ง ; หรือจะพูดโดยแท้จริงแล้ว โดยสัญชาตญาณคนเรามันเชื่อตัวเอง แต่เราค่อยๆ โง่, ค่อยๆ โง่ มีสติปัญญาไปในทางจะเชื่อคนอื่น. เชื่อตัวเองไว้วางใจตัวเอง มันก็ขึ้นอยู่กับว่าตัวเองมันโง่หรือตัวเองมันฉลาด. การเชื่อตัวเองนั้นมันใช้ได้ แต่มันมีปัญหาว່ว่าตัวเองมันโง่หรือฉลาด. ถ้าไปโดนตัวเองที่มันโง่เข้าแล้วจะทำอย่างไร. **เชื่อตัวเองมันจะปลอดภัยต่อเมื่อตัวเองมันฉลาดเท่านั้น.** มันจึงแบ่งเนื้อที่ไว้สำหรับให้เชื่อคนอื่น. แต่ถึงอย่างไรการเชื่อตัวเองนี้มีความสำคัญ ซึ่งตามหลักพุทธศาสนาต้องการอย่างยิ่ง แล้วเราจะค่อยๆ ฟังกันต่อไป.

เชื่อผู้อื่น มันเกิดขึ้นในเมื่อเราเห็นว่า เราสู้เขาไม่ได้ ; มองเห็นอยู่ชัดว่าเขามีสมรรถภาพมากกว่าเรา เขาก็เชื่อวิชาความรู้ เชื่อสมรรถภาพของเขา เชื่อฟังเขา สวามิภักดิ์ต่อเขา กระทั่งเชื่อพระเจ้าตามที่เขาวางกันไว้ พระเจ้านั้นเก่ง

ไปทุกอย่าง ก็เกิดเชื่อพระเจ้า; นี้ก็อยู่ในเชื่อผู้อื่นเหมือนกัน. แล้วยังมีแปลกออกไปที่ว่าถูกเขาบังคับให้เชื่อ; ทั้งที่เราไม่เชื่อไม่อยากจะเชื่อ บางคราวมันก็มี การบังคับให้เชื่อ. ในประวัติศาสตร์ของการเผยแผ่ศาสนา บางศาสนามีการบังคับให้เชื่อ ไม่เชื่อฆ่าตายเลย. ที่แรกมันถูกบังคับให้เชื่อมาระยะหนึ่ง ต่อมามันก็ เปลี่ยนเป็นเชื่อด้วยความสมัครใจ. ที่แรกถูกบังคับให้เชื่อจริง มันเชื่อแแกน ๆ ไปก่อน; แต่แล้วในที่สุดมันไม่พ้นไปจากการที่จะเชื่อด้วยความสมัครใจ. เพราะ ฉะนั้น เรามีปัญหาเกี่ยวกับความเชื่อ ที่เราจะเป็นอิสระในการเชื่อ หรือมีความ ถูกต้อง. นี่มันผูกพันกันอยู่อย่างนี้.

เบื้องต้น มันก็เชื่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ เชื่อบุญ เชื่อบาป เชื่อพรหมลิขิต เชื่อโชคชะตาราศี; นี้แหละยิ่งโง่มากเท่าไร ก็ยิ่งเชื่อมากเท่านั้น. ถ้าฉลาด มากเท่าไรจะยิ่งเชื่อตัวเองมากเท่านั้น. พอค่อย ๆ โง่ออกไป โง่ออกไป แล้ว ก็ไปเชื่อผู้อื่น แล้วมันก็ไปเชื่อสิ่งที่ไม่น่าเชื่อ ที่มันปรุงกันขึ้นมาด้วยความโง่ ของมนุษย์ เป็นเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เชื่อโชคชะตาราศี. รวมทั้งเชื่อบุญ เชื่อบาป ชนิดที่เชื่อไปตามเขาว่า ไม่ได้มองเห็นชัดด้วยใจเอง. คนเชื่อบุญเชื่อบาปโดยมาก ที่มีอยู่เวลานี้ก็เชื่ออย่างมงาย ไม่ได้มีปัญญาของตัวเอง แล้วก็ไม่วู่ในรูปของ การเชื่อตัวเอง.

คนที่เชื่อบุญเชื่อบาปที่ถูกต้องและแท้จริงนี้ ย่อมเชื่อตัวเอง. แต่ อย่างไรก็ดีขอให้มองดูเถอะว่ามันสำคัญ หรือสำเร็จประโยชน์อยู่ที่การเชื่อตัวเอง มันขึ้นอยู่กับความเชื่อตัวเอง แต่มันไม่พอ จึงไปเชื่อผู้อื่น และไปเชื่อสิ่งอื่น; แต่แล้วมันก็วกมาหาว่าเราต้องเชื่อว่าเราทำถูกแล้วในการที่ไปเชื่อสิ่งอื่น. ฉะนั้น เราต้องมีการเลือกการตัดสินใจที่ถูกต้อง. **ความยุ่งยากใจทำให้เราฉงน.** **ความฉงนทำให้เราเลือกไปปะ ๆ ปะ ๆ กลายเป็นเชื่อ; ชนิดที่ ไม่สมควรจะเชื่อ**

ทีนี้ มีความยุ่งยากต่อไปถึงข้อที่ว่า มันเกี่ยวข้องกับบุคคล. **บุคคล** ที่เกี่ยวข้องกับ**ความเชื่อ**ของเรานั้น มันพอจะมองดูได้เป็น ๓ พวก คือคนที่ เป็นฝ่ายเรา รักเรา เป็นคนที่ต่อเราหนึ่ง; เราก็อยากจะเชื่อ. อีกพวกหนึ่ง ก็เป็นฝ่ายตรงข้าม เป็นปรปักษ์ เป็นศัตรู ประโยชน์ขัดกัน ศาสนาขัดกัน อะไรก็ล้วนแต่ขัดกัน; อย่างนี้แหละเราจะไม่เชื่อ แม้ว่าเขาจะพูดถูกทำถูก อะไรถูก เราจะไม่ยอมเชื่อ. ยังมีคนอีกพวกหนึ่งที่เป็นกลางๆ เราไม่รู้ว่าเป็นศัตรูหรือว่าเป็นมิตร หรือเป็นคนต่างชาติ เป็นคนแปลกหน้า ไม่รู้ว่าจะเป็นศัตรูหรือเป็นมิตร นั้นมันก็ระอึกระอ่วน.

ฉะนั้น สิ่งที่มาทำให้ความเชื่อของเราวนเวียนไปวน นั้นมันมีมาก; และโดยหลักทั่วไปแล้วมันก็ไม่ใช่ว่าจะแน่นอนเสมอไป ว่าคนที่รักเรา หวังดีต่อเรา บางทีก็พุดผิดเพราะเป็นคนโง่ บัญหาก็มีมากขึ้นแก่เราที่จะเชื่อ. ฉะนั้น ต้องไปศึกษาให้ดี เข้าใจให้ดี สำหรับจะเชื่ออย่างไร เท่าไร ในบุคคลประเภทไหน ใน ๓ ประเภทนี้ จะเกี่ยวข้องกับเขาสักเท่าไร.

เรามักจะลืมไปว่าใครรักเรา พอเราโกรธขึ้นมาเราเดียว พ่อแม่ที่แสนจะรักเรานี้ เราไม่เชื่อ. ส่วนที่เป็นศัตรูนั้นเราก็ไม่รู้ ว่าใครเป็นศัตรูของเรา คนที่เป็นศัตรูเขาจะไม่เปิดเผยตัวเองว่าเขาเป็นศัตรู เขาจะซ่อนความเป็นศัตรูของเขาไว้ แล้วก็จะทำลายเราได้มากได้ง่าย เราก็เลยไม่รู้ว่าเป็นศัตรู; เราก็อาจไปเชื่อเอาศัตรูเข้าได้ง่ายๆ เช่นเดียวกับเราเชื่อพ่อแม่ครูบาอาจารย์เอาได้ง่ายๆ เหมือนกัน. นี่ก็เรียกว่าบุคคลที่เกี่ยวกับความเชื่อ นั้นมันก็มีการทำความยุ่งยากให้แก่เรา.

ที่นี้ ลักษณะของความเชื่อ^๕นั่นเอง มันก็มีมากมายหลายอย่าง :

๑. **เชื่องมกาย** เขาเรียกว่า ญาณวิปยุตต์ ไม่ประกอบด้วยสติปัญญา เหตุผลอะไรเลย นี้เรียกว่าเชื่องมกาย (อริโมกข์) หลับตาเชื่อ ปราศจากเหตุผล ปราศจากปัญญา; หรือเชื่อเพราะความรักท่วมหัวท่วมหู หรือว่าเมตตาสงสาร เกินประมาณ หรือว่าสวามิภักดิ์เกินประมาณ อย่างนี้^๕เชื่องมกายได้^๕ทั้งนั้น. ฉะนั้น บางคนแม้เชื่อพระพุทธเจ้า ก็เชื่ออย่างมมกายก็มี ความศรัทธาสวามิภักดิ์ มากเกินไปก็มี. ความเชื่อ^๕มมกาย^๕นี้^๕ได้หลายอย่าง : ถ้าเราหลงรักคน^๕นี้^๕ถึงกับหลง ไปแล้ว ก็เชื่อเขาหมดเลย. นี้ก็อยู่ในพวกเชื่องมกาย. ถ้าเราสงสารเขามากเกินไป เราก็ไปทำในสิ่งที่ไม่ควรทำ เราเชื่อเขามากเกินไป. มมกายทั่วไปนั้นมันมมกาย ถึงกับว่าโง่ แล้วก็เชื่อไปอย่างโง่เขลา. แต่เดี๋ยวนี้มันมีเชื่อเพราะรัก เพราะสงสาร เพราะสวามิภักดิ์ โดยข้อสัตย์สุจริต^๕ก็มี; ก็อยู่ในพวกทำโง่มมกาย^๕ทั้งนั้น.

๒. อีกอย่างหนึ่งก็เชื่อไม่มมกายคือ **เชื่อโดยเหตุผล** เชื่อที่มีเหตุผล มีปัญญาทดสอบ มีหลักฐานแน่นอน แล้วก็เชื่อ; อย่างนี้ไม่มีทางที่จะมมกาย.

๓. อีกพวกหนึ่ง ก็ **เชื่อด้วยการถูกบังคับ** อย่างที่ว่ามาแล้ว ถูกบังคับ ด้วยความตาย ไม่เชื่อโดนฆ่าตาย เชื่อก็ไว้ชีวิต มันก็ต้องเชื่อเหมือนกัน; จะเรียกว่ามมกายก็ไม่ถูก เพราะว่ามันจะต้องตาย นี้เราเชื่อเพราะเอาชีวิตรอดไว้ก่อน มันก็ไม่ไช่มมกาย มันก็มีเหตุผล. แต่แล้วมันก็ไม่ไช่เหตุผลเหมือนที่แล้มาแล้ว; แล้วมันก็จะกลายเป็นเชื่องมกาย ปริยายใด ปริยายหนึ่ง แง่ใด แง่หนึ่งก็ได้. นี้เรียกว่าเชื่อโดยถูกบังคับด้วยความตาย.

๔. อันสุดท้าย **เชื่อบริสุทธองศ์^๕สุดของความศรัทธา^๕** นี้ไม่ได้เกี่ยวกับมมกาย ไม่เกี่ยวกับเหตุผล แต่เป็นไปตามอำนาจสัญชาตญาณมากกว่า ไม่

เกี่ยวกับปัญญาหรือคิดค้นอะไร. ความเชื่อของสัตว์บางตัว สุนัขของอาตมาทุกตัว เอาไม้เท้าเงือตหรือถูกหัวมันก็ไม่กลัว; มันเชื่อว่าอาตมาไม่ตี ถือไม้เท้ามาจะตีก็ตาม จะทำอะไรก็ตาม มันไม่กลัว มันเชื่อว่าไม่ตี. นี้ความเชื่อบริสุทธิ์แล้วมันถึงที่สุดของสัตว์บางตัว. ถ้าคนอื่นมาแต่ไกล ถือไม้มา มันวิ่งหนีแล้ว มันไม่มีความเชื่อในบุคคลนั้น. อย่างนี้ก็เป็นความเชื่อที่พูดได้ว่าเป็นไปตามสัญชาตญาณที่บริสุทธิ์แล้วถึงที่สุดด้วย มันก็เป็นความเชื่อเหมือนกัน. มันอาจจะเชื่อถึงกับว่า ถึงจะตีก็ไม่เป็นไร; มันเชื่อว่าไม่ตีแน่ แล้วมันจะเลยไปว่าตีก็ไม่กลัว ตีก็ไม่เป็นไร. นี้แหละสัตว์ไตร่ตรองที่มันมีความเชื่อถึงที่สุด โดยความบริสุทธิ์ใจ มันก็มีอย่างนี้.

นี้ เอามาพูดเพื่อให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า “ความเชื่อ” นั้น มันมีลักษณะต่าง ๆ กัน ทำให้เกิดปัญหาเรื่องความเชื่อขึ้นมาได้มากเหมือนกัน ฉะนั้น เราจะต้องรู้ว่า ความเชื่อชนิดไหนมันถูกต้องหรือสมควร.

ถ้าจะไปดูกันถึงมูลเหตุ มันก็มีมากมายหลายอย่าง มูลเหตุที่ทำให้เชื่อ เชื่องมงายบ้าง เชื่อเหตุผลบ้าง มันก็มีอย่างที่ว่ามาแล้ว มันน่าเชื่อ มันก็เชื่อ เห็นเขารัก เห็นเขาเอ็นดูมันก็เชื่อ; เห็นเขาสามารถกว่าเรา มันก็เชื่อ.

มูลเหตุที่ทำให้ไม่เชื่อมันก็ตรงกันข้าม ไม่น่าเชื่อ ไม่มีเหตุผล ไม่เก่งกว่าเรา ไม่เป็นที่พึ่งแก่เราได้, นี้เราก็มั่นเชื่อ. และมันยังมีมูลเหตุทำให้เปลี่ยนความเชื่อที่เคยเชื่ออยู่ก่อน เดียวมันมาเปลี่ยนไป เพราะเราเปลี่ยนหรือเขาเปลี่ยนก็ตามใจ ความเชื่อมันก็เปลี่ยน. แล้วมันยังมีมูลเหตุอีกอันหนึ่ง ซึ่งร้ายกาจมาก คือทำให้เหยียบย่ำความเชื่อ ที่เราเชื่อก่อนแล้วถูกต้องอยู่แล้ว บางทีเราก็มั่นทำตาม เราเหยียบย่ำความเชื่อ เราเหยียบย่ำคำสอนของพระพุทธเจ้า; พุทตรง ๆ อย่างนี้

เราเชื่อพระพุทธเจ้าและรู้ว่าพระพุทธเจ้าท่านสอนอย่างไร เราก็รู้อยู่แล้ว
เราก็มั่นใจอยู่; แต่บางครั้ง เรามุทะลุคุดันขึ้นมา เราเหยียบไปเสียเลย; ไม่เชื่อ.
ไม่เชื่อพ่อแม่ ไม่เชื่อครูบาอาจารย์ เหยียบย่ำคำสอนของบิณฑามารดาครูบาอาจารย์
ไปเสียอย่างนั้น. นี่เกี่ยวกับความเชื่อมั่นมีมูลเหตุที่ทำให้เกิดอาการที่วิปลาสมากมาย
อย่างนี้ มันจึงทำให้เราลำบาก แล้วเราก็มั่นใจเป็นคนไม่สมบูรณ์ด้วยความเชื่อ.

ที่^{๕๕} หนอยากจะพูดแถมกว่า เรื่อง **ความเชื่อ** **ถ้าเชื่อควลงมากเกินไป**
เลยเป็นมิจฉาทิฏฐิ^{๕๖}ก็ได้. การเชื่อตัวเองของบุคคลที่ไม่มีคุณธรรมเพียงพอ มัน
กลายเป็นมิจฉาทิฏฐิไป. คนที่เชื่อต่อพ่อแม่ ไม่เชื่อฟังบิณฑามารดาครูบาอาจารย์
นี่เพราะเชื่อตัวเองชนิดที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ : ความเชื่อนี้มันมีแรงมาก แต่เป็น
มิจฉาทิฏฐิ; แล้วมันเป็นอันตรายในทางวิญญาณ ไปทำในสิ่งที่ไม่ควรทำ มัน
เป็นคนไม่ละอาย เป็นคนหน้าค้ำ เป็นคนไม่รู้จักกลัวอะไร นี่ความเชื่อตัวเอง
ที่มันบ้าบิ่น ที่มันเป็นมิจฉาทิฏฐิ. อย่างน้อยที่สุด มันทำให้อวดดี เย่อหยิ่ง
จองหอง คุยโม้.

พวกคุยโม้ นี้เป็นพวกเชื่อตัวเองประเภทมิจฉาทิฏฐิ. ธรรมดาเรา
ก็ต้องการให้เชื่อตัวเอง แต่ให้มันถูกต้องและพอดี. พอเกิดเชื่อตัวเองไม่ถูกต้อง
และเกินพอดี มันก็เป็นอย่างว่านี่ คือเป็นมิจฉาทิฏฐิ แล้วก็คือกระด้าง ไม่เชื่อ
ฟังใคร เป็นอันตราย ไม่ละอาย หน้าค้ำ ไม่รู้จักกลัวบาป ไม่กลัวสิ่งที่ควรกลัว;
แล้วก็อวดดีอยู่ตลอดเวลา.

ที่^{๕๖} นี้ ก็ยังมีของเบ็ดเตล็ดที่น่าจะเอามาพูดกันเสียด้วยว่า เรื่องจริง หรือ
ไม่จริงนี้มันก็ยังไม่ว่าคนจะเชื่อ. ถ้ามันจริงเกินวิสัยที่คนอื่นจะเชื่อ เขาก็ไม่
เชื่อเหมือนกัน. มันก็ต้องจริงอยู่ในระดับธรรมดาสามัญที่คนเขาจะเชื่อ พอจะ

เข้าใจได้และเชื่อได้. ถ้ามันดีจริงหรือจริงเกินไป ก็ว่านอกขอบเขตที่คนเขารู้กันแล้ว มันก็ไม่มีใครเชื่อ ไม่มีใครยอมเชื่อ; และจะหาว่าคนนั้นบ้าด้วยซ้ำไป คนที่พูดไม่จริงนั้น.

มีเรื่องน่าหัวในพระบาลี เรื่องเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อ^๕ เรื่องเล่าว่า เทวดากับพวกอสูรรบกัน ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะเรื่อย. มีคราวหนึ่งถึงคราวที่อสูรแพ้ เทวดาไล่ติดตาม พวกอสูรก็หนีไปโดยอาการแปลก ๆ ครั้งหนึ่งอสูรหนีลงไปทางรูสายบัว ลงไปใต้บาดาลไปหาที่หลบซ่อนอยู่ที่ใต้บาดาล แล้วก็ลงไปทางรูเล็ก ๆ ของสายบัวด้วยกองทัพทั้งกองทัพ. ก็มีคน ๆ หนึ่งเป็นนักเจริญสมาธิเจริญญาณประเภท ฌูทิพย์ ตาทิพย์ ประเภทอิทธิวิธี^๕ เขาก็เห็นกองทัพพวกอสูรหนีลงไปตามรูสายบัว ลงไปใต้บาดาล; เขาก็แปลกใจ แล้วก็มาบอกให้เพื่อนฟังว่า เห็นกองทัพอสูรหนีไปทางรูสายบัว ไปใต้บาดาล; ทุกคนว่าหมอนี่บ้า. ^๕เรื่องนี้เขามิ^๕ไว้สำหรับจะตักเตือน; เพราะเรื่องจริงนั้น ถ้ามันจริงเกินไป หรือมันจริงนอกขอบเขตของคนธรรมดา ก็ไม่มีใครเชื่อเหมือนกัน ถึงเราจะไม่เชื่อ.

นี่เราพูดถึงสิ่งที่เรียกว่า “ความเชื่อ—ความเชื่อ” กันมา พอให้รู้ว่าความเชื่อคืออะไร โดยหลักเหตุผลทั่วไปก็ตาม โดยหลักภาษาบาลีก็ตาม ^๕ที่นั่นก็มาพูดถึงเรื่อง **ความเชื่อที่จะเป็นทางใดมากับไหน ๆ คือความเชื่อที่เกี่ยวกับศาสนา.** ^๕นั่นก็มีปัญหาเกิดขึ้นมาอย่างเดียวกันกับที่เราตั้งเป็นหัวข้อสำหรับการบรรยายนี้ว่า “**เชื่อ ดีกว่าไม่เชื่อ**” ก็มี, “**ไม่เชื่อ ดีกว่าเชื่อ**” ก็มี. ในบางกรณีอย่าเชื่อดีกว่า; ในบางกรณีต้องเชื่อเข้าไว้. ^๕นี่แหละปัญหานี้มันรบกวนเส้นประสาทที่สุด ตรงที่เราไม่รู้ว่าจะตัดสินใจอย่างไร ว่าจะอยู่ในพวกที่เชื่อดีกว่า หรือไม่เชื่อดีกว่า.

สำหรับพระพุทธเจ้าท่านตรัสกาลามสูตรไว้ ถ้าเราไม่เข้าใจของท่านแล้ว เราจะรู้สึกทำนองว่า ท่านไม่ให้เชื่ออะไรทั้งหมดเลย. ^๕นี่เรื่องกาลามสูตรนี้เป็น

เรื่องสำคัญมาก อาตมาขอร้องให้ทุกคนเลย ช่วยจำไว้ อย่าเห็นเป็นเรื่องเล่น ๆ. เพราะมันเป็นเรื่องเดียวในพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับความเชื่อที่สำคัญที่สุด, คือเมื่อมีคนไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า มีผู้มาสั่งสอนต่าง ๆ ต่าง ๆ กัน ไม่รู้จะเชื่อใครแล้ว พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสกาลามสูตร ว่าพวกเธอจงถือหลักอย่างนี้ว่า : — *มา อนุสฺสเวน* อย่าเชื่อเพราะได้ฟังตาม ๆ กันมา, — *มา ปรมุปราย* อย่าเชื่อเพราะว่ามันทำสับสนกันมานานแล้ว, — *มา อติกราย* อย่าเชื่อเพราะว่าเขาเล่าลือกันอยู่ กระฉ่อนว่ามันเป็นอย่างนั้น, — *มา ปฎักสมุปรทานเน* อย่าเชื่อเพราะว่ามันมีอยู่ในปฎัก มีอยู่ในตำรา, — *มา นย เหตุ* อย่าเชื่อโดยนัย คือโดยวิธีของปรัชญาสมัยปัจจุบัน — *มา ตกเหตุ* อย่าเชื่อโดยตรรก คือโดย *logic* อย่างสมัยปัจจุบันนี้; อย่าใช้วิธีนี้สำหรับเชื่อ. — *มา อการปริวิตกเคน* อย่าเชื่อด้วยความรู้สึกสามัญสำนึก คาคคะเนตามสามัญสำนึก, — *มา ทิจญฺนิขณานกฺขนฺติยา*. อย่าเชื่อเพราะเหตุที่ว่ามันตรงกับความรู้สึกของเรา; เพราะมันทนต่อความคิดเห็นของเรา. อันนี้จะเข้าใจยากที่สุด : ความคิดความเห็นของเราพอไปฟังเข้าที่ไรเราเห็นด้วยทุกที่ ถึงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าก็ยังว่าอย่าเพื่อเชื่อ เคยจะอธิบายให้ฟัง. — *มา ภพฺพรูปตาย* — อย่าเชื่อเพราะ คนนั้นมันน่าเชื่อ, — *มา สมโณ โน ครุติ* อันสุดท้าย อย่าเชื่อเพราะคน ๆ นี้เป็นครูของเราเลย. ฟังดูแล้วมันขัดกับที่พูดมาแล้ว ว่าไม่เชื่อครูบาอาจารย์ใช้ไม่ได้; เคยวนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแท้ ๆ ว่า อย่าเชื่อเพราะคนนี้เป็นครูของเรา.

ถ้าจะถือเอาใจความนี้ให้ถูกต้อง เราต้องตี ต้องเข้าใจความหมายของคำว่า “ความเชื่อ” ที่พระพุทธเจ้าท่านมุ่งหมาย คือ ไม่ให้เชื่อทันที รับเอาทันที แล้วก็ปฏิบัติอย่างนั้นทันที; มันจะกลายเป็นงมงายไป. ถูกหรือผิดไม่รู้ ทั้งถูกและทั้งผิดนั้นแหละจะกลายเป็นงมงายไปหมด ถ้าเราถือหลักในทำนองนี้

ต่อเมื่อใด มันปรากฏแก่ใจโดยไม่ต้องเชื่ออีกแล้ว นั่นคือ ไม่อาศัยคำพูด ไม่อาศัยคำสอนของคนเหล่านี้ ไม่ต้องฝากไว้กับคำสอนของคนเหล่านี้ แต่มันรู้ ค่ายใจจริง แล้วก็เชื่อเถอะ เชื่อได้หรือถือเอาได้. เช่นว่า โลกะ เป็นของร้อน อย่างนี้ เราต้องไปดูเมื่อโลกะมันเกิดขึ้นในใจของเรา; แล้วเวลานั้นใจมันร้อนจริง แล้วก็เชื่อว่าโลกะนี้เป็นของร้อน. นี่แหละ อย่างนี้เขาเรียกว่าไม่เชื่อเพราะได้ยิน ได้ฟัง ไม่เชื่อเพราะว่าในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า โลกะเป็นของร้อนก็ไม่เชื่อ หรือ ว่าคำนวณโดยเหตุโดยผลอะไรก็ตาม มันก็ไม่เชื่อ คือครูปอกก็ไม่เชื่อ; แต่เชื่อ ต่อเมื่อโลกะเกิดขึ้นในใจแล้วร้อนอย่างนี้ ร้อนนี้จึงเชื่อ. โทสะก็เหมือนกัน โมหะ ก็เหมือนกัน เรื่องผิดเรื่องถูกก็เหมือนกัน; ถ้าทำลงไปแล้ว มันเกิดความเสียหาย เป็นทุกข์นั้นผิดแน่. ถ้ามันเกิดตรงกันข้ามคือความสุขแล้วก็ไม่ได้ผิดแน่. เชื่อผิด เชื่อถูก เชื่อร้อน เชื่อเย็น อะไรก็ตาม มันเชื่อด้วยรู้ด้วยตนเองอย่างนี้.

ฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่า *กาลามสูตร* นี้ ถ้าใช้ไม่เป็น ก็จะเป็นโทษได้ คือจะไม่เชื่อจนไม่รับฟังอะไร จนไม่เอามาสนใจหรือพิสูจน์ทดลอง. พระพุทธเจ้าท่าน ทรงประสงค์แต่เพียงว่า อย่าเชื่อเวลานั้นทันที. ถ้าเขาพูดว่าไฟร้อนอย่างนี้ ก็ยังไม่เชื่อเพียงแต่รับฟัง และเมื่อไปถูกไฟเข้าจริงๆ ร้อน อย่างนี้จึงเชื่อ. ฉะนั้นจึง พุทไว้ถึงกับว่าอย่าถือเอาตามพระไตรปิฎก อย่าเชื่อเพราะคนนั้นมันน่าเชื่อ หรือว่า เชื่อเพราะว่าคนนี้เป็นครูของเรา. รวมความว่า “ความเชื่อ” นี้พระพุทธเจ้าท่านเปิด ให้เป็นอิสระ ท่านเปิดไว้อย่างเป็นอิสระหมด ให้คนมีเสรีภาพหรือมีอิสระเกี่ยวกับ ความเชื่อถึงขนาดนี้; แล้วก็ไปฝากไว้กับความรู้สึกของตนเอง ที่มีความรู้สึก ในสิ่งนั้นจริงๆ ก่อน แล้วจึงจะเชื่อ. เขาเรียกว่าเชื่อตัวเอง เชื่อบ *experience* แท้ ๆ ของตัวเอง.

ทีนี้ พวกมันก็นึกมีคำสั่งสอนเรื่องการเชื่อในพระพุทธศาสนา ว่าสิ่งที่เรียกว่า **“ศรัทธาในพระพุทธศาสนา” คือเชื่อกกรรม** แล้วก็เชื่อกกรรมเป็นของที่มีผล, แล้วก็เชื่อว่าผู้ทำนั้นแหละเป็นผู้รับผล, แล้วก็เชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า; มันกลายเป็นมีหลักว่า ศรัทธาคือความเชื่ออย่างนี้. ทีนี้ถ้าเราเชื่อเพราะได้ยิน ได้ฟัง ได้ยินพระเทศน์ ได้อ่านหนังสือมา แล้วอย่างนี้เราเชื่อมั่นก็ไม่พ้นไปจากความผิดในเรื่องกาลามสูตร; แต่มันมีข้อแบ่งรับแบ่งสู้ว่า **เชื่อไว้ดีกว่าไม่เชื่อ** นี้แหละ คือปัญหาที่เราจะพูดกัน.

เช่นที่กล่าวว่า สัตว์ทำอะไรลงไปเป็นกรรมขึ้นมา แล้วกรรมนั้นให้ผล แล้วผู้ทำนั้นจะได้รับกรรม. นี้เราได้ยินได้ฟังครั้งแรก ถ้าเราถือตามหลักกาลามสูตร เราก็เชื่อไม่ได้; แต่แล้วเราก็ตีว่า **เชื่อ ดีกว่าไม่เชื่อ**. นี้ก็แปลว่า ยังไม่เชื่อโดยสมบูรณ์ เชื่อเพียงว่าจะรับเอามาเป็นข้อศึกษา เป็นข้อทดสอบ; จึงเลยรับเอาการตรัสรู้ หรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นข้อทดสอบหาความจริงต่อไป; อย่างนี้มันปลอดภัย มันไม่มีทางที่จะผิดพลาด.

ฉะนั้นจึงว่า **เชื่อไว้ก่อนดีกว่า**; ยอมว่าจะเป็นคนงมงายหรือว่าเป็นคนอะไรก็ตามใจ เรายอมเชื่อว่ามี การกระทำกรรม มีผลกรรม มีการรับกรรม และการที่พระพุทธเจ้าสอนเรื่องกรรมนี้ มันเป็นเรื่องที่เชื่อดีกว่าไม่เชื่อ. แม้ว่าเราจะเชื่อเข้าไป มันก็ไม่ให้โทษอะไร. ขอให้สังเกตดูให้ดีๆ ว่าความเชื่อบางเรื่องนั้นเชื่อลงไปเถอะ ไม่เป็นไร ไม่มีโทษ; อย่างเลิกก็เพียงเสมอตัว แล้วก็ไต่กำไรอย่างนี้ก็เชื่อลงไปดีกว่าไม่เชื่อ.

ทีนี้ ยังมีต่อไปถึง **ความเชื่อของพระโศคายนัน** พระโศคายนันมีความเชื่อไม่อ่อนแอแน่นอนคลอนแคลนในพระพุทธเจ้า, มีความเชื่อไม่อ่อนแอแน่นอนคลอนแคลนใน

พระธรรม, มีความเชื่อไม่ถ่องแท้แน่นอนคลอนแคลนในพระสงฆ์, ดังนั้น พระโศกบัณฑิตก็มีศีลชนิตที่ไม่ต่างพร้อย เป็นที่ชื่นชอบใจของพระอริยะเจ้าทั้งหลาย. พระโศกบัณฑิตมีความเชื่อไม่ถ่องแท้แน่นอนคลอนแคลน ไม่หวั่นไหวในพระพุทธรเจ้า อย่างนี้ไม่มีความงมงาย เพราะว่าพระโศกบัณฑิตเป็นผู้มองเห็นธรรมะ มองเห็นเหตุผลในธรรมะ แล้วจึงได้เชื่อพระพุทธรเจ้าอย่างไม่ถ่องแท้แน่นอนคลอนแคลน. ถ้าคนธรรมดาเชื่อมากขนาดนั้น มันก็มีทางที่จะงมงายได้ แล้วยังมีการถ่องแท้แน่นอนคลอนแคลนได้ เพราะไม่มีเหตุผล ไม่เข้าใจเรื่องความทุกข์ และความดับทุกข์ เหมือนกับพระโศกบัณฑิต.

พระโศกบัณฑิตทราบเรื่องความทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์, เรื่องความดับทุกข์, ทางให้ถึงความดับทุกข์, ศีลพอที่จะเชื่อว่าพระพุทธรเจ้านี้ต้องดีแน่ ในการที่ท่านเป็นผู้รู้เรื่องนั้นแล้ว ก็ทำได้อย่างนี้ แล้วก็สอนอย่างนี้. ถึงแม้จะเชื่อสิ้นชีวิตจิตใจอย่างไร มันก็ไม่มีทางที่จะงมงาย และไม่มีทางที่จะให้โทษ. แล้วความเชื่อขนาดนี้เองเป็นเรื่องว่าคนนั้นรอดตัว : วัตถุตรงที่ว่า ถ้าความเชื่อในพระพุทธรพระธรรม พระสงฆ์ ไม่มีทางที่จะถ่องแท้แน่นอนคลอนแคลนอีกต่อไปแล้ว ก็เป็นพระโศกบัณฑิต; ซึ่งจะมีศีลพิเศษประเสริฐขึ้น มันก็มีมาตามธรรมดา เพราะความเชื่อมันมีมาก. ส่วนคนที่ยังไม่เป็นพระโศกบัณฑิตเชื่อมาก เชื่อสิ้นเนื้อประดาตัว อะไรก็ตามเถิด แต่ก็ยังถ่องแท้แน่นอนคลอนแคลน เพราะมันยังไม่มีรากฐาน เนื่องในการเห็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ เหมือนพระโศกบัณฑิต ก็ไม่พ้นจากความงมงาย. ฉะนั้น ความเชื่อที่เขาพูดไว้สำหรับพระอริยะบุคคลอย่างนี้ เป็นอันว่ามันผ่านเครื่องกรองของกาลามสูตรหรืออะไรมาหมดแล้ว; มันไม่ต้องไปอิงนั้นอิงนี้อีกแล้ว มันผ่านมาด้วยความรู้สึกในจิตใจในใจล้วน ๆ เพราะการเห็น เพราะการเข้าใจ เพราะการรู้แจ้งในเรื่องอริยสัจจ์นั้น.

สำหรับคนชาวบ้านทั่วไป ที่ยังไม่เป็นพระอริยะบุคคล ยังไม่เป็นพระโศกบัณฑิต นี้เขาก็ให้มาตรการสำหรับวัดหรือทอดสอบไว้เหมือนกัน ว่าคนที่พอ

เรียกได้ว่ามีศรัทธาหนักคือ *ทสฺสนกามิ สึลวคิ* — อยากรจะเห็นคนดี, *สทฺทมฺมิ โสตุมิจฺจติ* — อยากรจะฟังพระสัทธิธรรม, *วิยฺเญยฺย มจฺเจร มลํ* — บรรเทาผลทิน ความเห็นแก่ตัวอยู่เสมอ, *ส เว สทฺโธติ วุจฺจติ* — นี่แหละคือคนมีความเชื่อ; พระบาลีมีว่าอย่างนี้ เป็นพุทธภาษิตด้วย.

ทสฺสนกามิ สึลวคิ ว่าเป็นผู้ใคร่จะเห็นคนดี คนดี คนมีศีล คนประพฤติดี เขาใคร่จะเห็นคนดี. แล้ว *สทฺทมฺมิ โสตุมิจฺจติ* — อยากรจะฟังพระสัทธิธรรม. คำว่า “สัทธิธรรม” นั้น มันมีความหมายจำกัด แปลว่าธรรมที่ทำความดับทุกข์ จึงจะเรียกว่าสัทธิธรรม; หรือว่าธรรมของสัทบุรุษ. ถ้าเป็นธรรมของสัทบุรุษต้องดับทุกข์; ฉะนั้นจึงไม่พูดว่า ธรรมเฉยๆ พูดว่าสัทธิธรรม. พระสัทธิธรรม หรือ สัทธิธรรม นี้ คำเดียวกัน : ธรรมที่ทำความสงบ หรือธรรมของบุคคลผู้สงบ คือสัทบุรุษ. เขาอยากรจะฟังสัทธิธรรม ไม่ใช่ธรรมเฉยๆ. แล้วก็บรรเทาผลทิน คือความเห็นแก่ตัวอยู่เสมอ นี้สำคัญมาก เพราะว่าเป็นผู้ที่ทำลายความเข้าข้างตัว เห็นแก่ตัวอยู่เสมอ. ถ้าถือหลักอย่างนี้ ไม่มีทางพลาด ไม่มีทางผิดพลาด ปลอดภัยที่สุดเลย; ความเชื่อนี้จะปลอดภัยที่สุด ไม่มีทางที่จะตกไปเป็นฝ่ายมลายได้เลย. ขอให้ช่วยจำไว้ว่า ผู้มีศรัทธาหนัก คืออยากรจะเห็นคนดี, อยากรจะฟังพระสัทธิธรรม, แล้วก็บรรเทาความเห็นแก่ตัวอยู่เสมอ; นี้เรียกว่า “ผู้มีศรัทธา” ตามหลักของพระพุทธศาสนา.

ที่นี้เราใช้กฎ^๕ของเรามาวัดดูกับข้อความนี้ว่า เราควรเชื่อใหม่เมื่อมันมีหลักไว้อย่างนี้ ว่าให้อยากรเห็นคนดี ให้อยากรฟังพระสัทธิธรรม ให้ทำลายความเห็นแก่ตัว^๕. เราคิดดูด้วยเหตุผลมันก็ไม่มีทางแย้ง ฉะนั้น เราจึงสมควรจะเชื่อ; ที่นี้เราไปทำเข้า มันก็ยิ่งรับรองว่าเป็นของถูกแน่ มันก็เชื่อเท่านั้น. นี่มันไม่ขัดกับหลักกาลามสูตรที่ได้กล่าวไว้อย่างน่ากลัวที่สุด แม้แต่ว่าไม่เชื่อเพราะเหตุที่ว่า

ผู้เป็นครูของเรา. เมื่อเราไม่เชื่อว่าผู้เป็นครูของเรา เราจะต้องเชื่อ แล้วเราก็มาคูที่ตัวที่คำพูดนั้นว่า ท่านว่าอย่างไร. เราไม่เชื่อพระพุทธเจ้ากันแล้วทีนี้ แต่เรามากูที่ว่าท่านกล่าวนั้นท่านกล่าวอย่างไร; ในที่สุดเราก็ออมแพ้ ว่าผู้ที่อยากจะเห็นคนดี, แล้วก็อยากจะฟังเรื่องที่มีประโยชน์, แล้วก็บรรเทาความเห็นแก่ตัวอยู่เสมอ นั้นเป็นคนดีแน่; ก็เลยถือเอา หรือเชื่อ.

นี่ตามที่เอาเรื่องนำมาพูดนี้ ด้วยความมุ่งหมายที่ว่า **ให้รู้จักเลือกเชื่อ** **ให้รู้จักใช้กฎเกณฑ์ต่าง ๆ** ที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เกี่ยวกับความเชื่อ นั้นอย่างถูกต้อง อย่าให้มันเกิดขัดขวางกัน เดี่ยวจะเป็นบ้าตาย เพราะไม่รู้ว่าจะเชื่ออย่างไร หรือเชื่อใคร. ทางหนึ่งพระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่า อย่าเชื่อเพราะคนนี้เป็นครูของเรา, แต่แล้วท่านก็ตรัสว่า อริยสาวกในพระพุทธศาสนานี้เขาเชื่อกันอย่างนี้; นี่แหละมันจะดูเป็นว่าขัดกันไป. ถ้าว่าสะสมปัญหาข้อนั้นก็พูดได้เลยว่า ถ้าเชื่อตามวิธีที่ได้ตรัสไว้ว่า อริยสาวกเขาเชื่อกันอย่างนั้นแล้ว ไม่มีทางขัดขวางกันอันไหนหมด เพราะมันไม่ได้สอนให้เชื่อผู้อื่นอย่างงมงาย แต่สอนให้เชื่อจากความรู้สึกในภายในของตนทั้งนั้น.

ขอให้ทุกคนสนใจในข้อนี้ คือข้อที่ว่า **เราจะมีหลักอย่างไรถึงจะตัดสินใจลงไปได้ว่า เรื่องนี้เชื่อดีกว่าไม่เชื่อ, ส่วนเรื่องนี้ไม่เชื่อดีกว่าเชื่อ.** จะเอาตัวอย่างมาให้ดูต่อไปพอเป็นเครื่องช่วยความจำ; เอาเรื่องที่มีมันเป็นอยู่จริงดีกว่า หรือมันอาจจะมีส่วนจริง ๆ :

ถ้าเขามายกเราว่า พระอรหันต์ยังมีอยู่ในโลกเวลานี้ คุณจะเชื่อหรือไม่เชื่อ หรือจะถือว่าเชื่อดีกว่า หรือไม่เชื่อดีกว่า? อาตมาว่า เชื่อดีกว่า, ถ้ามีใครมายกว่าพระอรหันต์ยังมีอยู่ในโลกเวลานี้ เชื่อดีกว่า. เพราะว่าพระพุทธเจ้า

ท่านตรัสเป็นหลักเหมือนกับวิทยาศาสตร์ว่า *ถ้ามีการปฏิบัติถูกต้องเมื่อไร โลกยังไม่ว่างจากพระอรหันต์* ตรัสว่าอย่างนี้ : “*อิมเญ ภิกขเว ภิกขุ สมมา วิหเรยฺย* — ถ้าภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นจักเป็นอยู่โดยชอบไซ้ร้ โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์” นี้เราเชื่อ ตีกว่าไม่เชื่อ เคี้ยวจะว่าให้ฟัง. หมายความว่า ไม่เชื่อมีทางขาดทุน; เชื่อมีแต่ทางได้กำไร.

ทีนี้ ถ้าเขามาบอกว่า คนนั้นเป็นพระอรหันต์ คนนี้เป็นพระอรหันต์ อย่างนี้แล้วไม่เชื่อ, ไม่เชื่อ ตีกว่าเชื่อ, อย่าไปเชื่อ. ถ้าพูดว่าคนนั้นคนนี้เป็นพระอรหันต์ อย่าเชื่อ ไม่เชื่อตีกว่าเชื่อ; จนกว่าเมื่อไรเราจะเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงจะรู้ว่าความเป็นพระอรหันต์เป็นอย่างไร, แล้วจึงจะรู้ว่าได้ว่าเป็นพระอรหันต์จริงหรือไม่จริง.

ถ้าเราจะไปรับว่าเคี้ยวนี้ คนนี้เป็นพระอรหันต์ นี้เราบ้า หรือโง่ หรือ งมงาย หรืออะไรที่สุดเลย. แต่ถ้าใครพูดว่า พระอรหันต์ยังมีอยู่ในโลกเวลานี้ เราเชื่อตีกว่า; ไม่ต้องไปติดตามหรืออะไรมากมาย ก็คือถ้ามีการปฏิบัติถูกต้อง ที่ไหนเมื่อไร มันก็มีการเป็นพระอรหันต์เมื่อนั้น แล้วเราก็จะได้พยายามที่จะปฏิบัติ คือไม่เสียกำลัง; หรือไปโง่คิดไปว่า มันพ้นสมัยแล้วโว้ย ไม่ต้องปฏิบัติกันแล้ว.

หรือถ้าจะมีคนมาบอกว่า *คนเราอาจจะมิจิตใจอยู่เหนืออำนาจของสิ่งทั้งปวงในโลก* ในเรื่องโลกุตระ เราสามารถปฏิบัติให้จิตใจเราอยู่เหนือสิ่งทั้งปวงในโลก; อย่างนี้เชื่อตีกว่าไม่เชื่อ ไม่มีทางขาดทุน. แต่ถ้ามีใครมาบอกว่า ทำอย่างนั้นนซี แล้วก็จะมิจิตใจอยู่เหนือ; อย่างนี้ไม่เชื่อตีกว่า อย่างน้อยที่สุดก็เสมอตัว. ถ้าใครมาบอกว่าทำอย่างนี้ซิจจะมีจิตใจอยู่เหนือโลก นี้แหละเป็นหน้าที่ที่จะต้องเอากาลามสูตร ๑๐ ข้อ เข้ามายันไว้ทันที คือผลักออกไปไม่ยอมเชื่อ;

จนกว่าจะไปพิสูจน์ว่า ทำอย่างนั้นเป็นอย่างนั้น, ทำอย่างนั้นเป็นอย่างนั้น แล้ว
ได้ทำด้วยตนเองจนตลอดแล้ว จึงจะเชื่อตัวเองว่าทำอย่างนั้นนะ มันจะมีจิตใจอยู่
เหนือโลกได้หรือไม่.

ถ้าเขาพูดว่า ความคับทุกข์สิ้นเชิงไม่มีเหลือ นี่เป็นสิ่งที่มนุษย์ทำได้
อย่างนี้ขอให้เชื่อ เชื่อเข้าไว้ทันทีเลย เชื่อ ดีกว่าไม่เชื่อ. แต่ถ้าคนนั้นคนนั้น
คับทุกข์สิ้นเชิง หรือว่าทำอย่างนั้นซิ แล้วจะคับทุกข์สิ้นเชิง นี้ก็เหมือนกันอีก
ไม่เชื่อ ดีกว่าเชื่อ.

ที่นี้ ขอบปลื้มย่อยเช่น เขามายกบอกว่าพระพุทธเจ้าทรงทราบ หรือทรง
กระทำได้ทุกสิ่งที่มนุษย์ควรทราบ คือเขามายกเราว่า พระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญู
(สัพพัญญู แปลว่า รู้ทุกสิ่ง) อย่างนี้เชื่อดีกว่า. พระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญู นี้เชื่อ
ดีกว่า ดีกว่าไม่เชื่อ; ถึงจะไม่เชื่อก็ได้ ไม่ผิดอะไร แต่ว่าเชื่อดีกว่า.

แต่ถ้าใครมาพูดว่า พระพุทธเจ้านี้พูดฝรั่งได้ ขับรถยนต์ได้ หรือทำ
อะไรก็ได้โดยไม่ต้องเรียน ไม่ต้องฝึก นี่ย่าเอาไปเชื่อ. เตี่ยวนี่มีคนเข้าใจถึงขนาด
ว่าพระพุทธเจ้านี้ ไปเมืองจีนก็พูดจีนได้ ไปเมืองฝรั่งก็พูดฝรั่งได้ มาเตี่ยวนี่
ก็ขับรถยนต์ได้ อย่างนี้อย่าไปเชื่อ; มันเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้. แต่ถ้าพูดว่า
พระพุทธเจ้ารู้ทุกสิ่งที่ควรรู้ นี้เชื่อได้ มันเกี่ยวกับความคับทุกข์เท่านั้น. คือเป็น
สัพพัญญูทุกสิ่งนี้ มันก็เป็นแต่เรื่องเกี่ยวกับความคับทุกข์ ตรัสรู้เอง เป็นเอง;
แต่จะให้มาขับรถยนต์ มาพูดจีนอะไร นี้มันต้องเรียน ต้องเรียนเหมือนกัน
จะรู้เองไม่ได้.

คำว่า “รู้เอง” มันมีความหมายจำกัด เป็นเรื่อง ๆ เป็นประเภท ๆ ไป :
ถ้าเป็นประเภทที่รู้ความทุกข์ รู้ดับทุกข์ในใจแล้ว พระพุทธเจ้ารู้ทุกอย่างเลย และ

รู้เอง ; และแม้เราก็ต้องรู้เอง. การที่เราจะบรรลุมรรคผลตามรอยพระพุทธรเจ้า
นี้ก็ต้องรู้เอง ; เราไปฟังมาจากพระพุทธรเจ้านั้นมันรู้ไม่ได้ แต่เมื่อเราเอามา
ปฏิบัติแล้วมันรู้เองได้. มันเช่นเดียวกับที่จะพูดว่าเราขึ้นขั้วรถยนต์ได้ โดยไม่ต้องฝึก
พูดขึ้นได้ โดยไม่ต้องเรียน ขึ้นมันก็เป็นไปไม่ได้.

หรือจะมีผู้มาบอกว่า โลกหน้าหรือปรโลกนั้นมีอยู่ อย่างนี้เราเชื่อ
ดีกว่า. ที่มาบอกว่าโลกหน้าหรือปรโลกไม่มีนี้ ไม่เชื่อดีกว่า. ถ้าเขามาบอกเรา
ว่าโลกหน้าหรือปรโลกมี คือโลกหลังจากเวลานี้ไปต่อตายแล้ว หรืออะไรก็ตาม
เรียกว่าปรโลกทั้งนั้น หลังจากปัจจุบันนี้ไปแล้วเป็นปรโลกไปทั้งนั้น โลกหน้ามันมี
นี้เราเชื่อดีกว่าไม่เชื่อ เพราะมันเห็นอยู่จริง ๆ ว่ามันมี ; เพราะว่ามันมีอดีต อนาคต
ปัจจุบัน เห็นอยู่ แล้วเรายังไม่ตาย ก็เห็นอยู่ว่ามันยังมี ข้างหน้ามันยังมี.

โลกหน้าที่เรายังมองไม่เห็นนี้ เราเชื่อว่ามี ปลอดภัยกว่าเชื่อว่าไม่มี.
มันมีแต่ทางจะได้กำไร คือว่าถ้าเราเชื่อว่าโลกหน้ามี เราก็จะได้ทำอะไรเพื่อไว้ให้
มาก ๆ เราทำดีทำกุศลอะไรเพื่อโลกหน้าไว้ให้มาก ๆ. ถ้าโลกหน้ามันมีจริง เรา
ก็ได้กำไรเต็มที ; ถ้าโลกหน้าเกิดไม่มีขึ้นมา เราก็ไม่ขาดทุนอะไร เพราะเราได้ทำ
ความดี แล้วมันก็ได้ดีแก่เรา, ดีแก่เราอยู่ทุกวัน ๆ มันไม่มีทางขาดทุนอย่างนี้.
ถ้าเราไปเชื่อว่าโลกหน้าไม่มี มันจะแคบเข้ามา แล้วเราก็จะเกิดแหวกแนว เอา
ประโยชน์ชั่วปัจจุบันนี้ไว้ก่อน มันก็คอร์รัปชันง่าย. เพราะฉะนั้น การที่เชื่อว่า
โลกหน้ามี นี้ได้เปรียบกว่าที่จะเชื่อว่าไม่มี.

ขอเตือนว่า คำว่า “โลกหน้า” นี้ อย่าไปมุ่งหมายเพียงว่า หลังจากเข้าโลง
แล้วอย่างเดียว ; คำว่าโลกหน้าหรือปรโลกนี้เป็นโลกทางวิญญาณ คือโลกทาง
จิตใจ ; คือหลังจากที่ปัจจุบันนี้แล้ว เป็น “โลกหน้า” หมด. คือว่าหลังจาก

วินาทีนี้ หรือหลังจากขณะจิตนี้แล้ว มันก็เป็นโลกหน้าไปหมด เพราะฉะนั้น มันก็มีแน่ มีความรู้สึกเป็นตัวเรา เป็นของเรา มีได้มีเสีย มีแพ้มีชนะครึ่งหนึ่ง ก็เรียกว่าตายทีหนึ่ง. ทีนี้หลังจากนั้นมันก็มีอีก ชำกนไปเรื่อย. มาทีหลังนี้เป็นโลกหน้าของทีมาทีก่อนเสมอ.

ทีนี้ ถ้ามีใครมาพูดว่า ธรรมชาติ, หรือจะใช้คำว่าพระเจ้า หรืออะไรก็ตามใจ, ธรรมชาตินี้แหละเป็นผู้บัญญัติกฎเกณฑ์สำหรับใช้แก่มนุษย์; แล้วอีกคนหนึ่ง มาพูดว่ามนุษย์ต่างหากที่บัญญัติกฎเกณฑ์ที่จะใช้แก่ธรรมชาติ. อย่างแรกนี้ปลอดภัย ทีว่าธรรมชาติเป็นผู้วางกฎเกณฑ์สำหรับใช้แก่มนุษย์ มนุษย์ฝืนไม่ได้ คือไม่ได้. ถ้าพูดอย่างนี้เชื่อดีกว่าไม่เชื่อ; ทั้งที่ เราจะไม่มีมองเห็นทั้งหมด หรือถึงที่สุด เราเชื่อดีกว่าไม่เชื่อว่าธรรมชาติมีอำนาจเหนือมนุษย์ มันมีกฎเกณฑ์ตายตัวสำหรับจะใช้แก่มนุษย์.

ถ้าว่ามนุษย์จะบัญญัติกฎเกณฑ์เอาไปใช้แก่ธรรมชาติ นี้คือมนุษย์ โง่ ๆ ไม่รู้จักตัวเอง. ความสามารถของตัวมันคนเดียว แล้วจะเอาไปใช้บังคับธรรมชาติ. เช่นเราไปเอาอะไรที่เป็นธรรมชาติ มาใช้มาจ่ายมากินมาประคองรู้ประคอง เป็นนั่น เป็นนี่ได้ อย่าเข้าใจว่าเราบัญญัติกฎเกณฑ์แก่ธรรมชาติ; ธรรมชาติยังคงมีกฎของธรรมชาติ เราไปรู้จักกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ เราจึงทำไปได้ตามที่เราต้องการ. ถ้าใครพูดว่ามนุษย์จะเอาชนะธรรมชาติได้แล้วละก็พูดว่าบ้าดีกว่า คืออย่าไปเชื่อ.

ทีนี้ ก็จะพูดให้มันเป็นของที่ใกล้ชิด หรือจำเป็นใกล้ชิดขึ้นมา เช่น มีคนมาพูดว่าพระธรรมหรือธรรมะนี้ จำเป็นที่สุดสำหรับการที่มีชีวิตอยู่; ทีนี้คนหนึ่งเขาพูดว่าเงินจำเป็นที่สุดสำหรับการมีชีวิตอยู่. คนที่พูดว่า ธรรมะจำเป็นสำหรับการมีชีวิตอยู่ นั้นเชื่อได้ เชื่อแล้วปลอดภัย. ส่วนพวกที่พูดว่าเงินจำเป็น

สำหรับการมีชีวิตอยู่ นั้นอย่าไปเชื่อเป็นอันขาด แม้เชื่อนิดเดียวก็เป็นอันตราย มันจะทำให้ทั้งเงิน ให้อุบายเงิน ให้นิยมได้แล้วเป็นที่ ผลสุดท้ายก็ไปตกบ่อตกหลุม ของความทุกข์.

ที่ว่าธรรมะจำเป็นสำหรับชีวิตนั้นมันกว้างมาก เพราะว่า **แม้ว่าจะมีเงินมาก มีอำนาจมากอะไรมาก ก็ยังไม่เป็นคนก็มี.** ขอให้ฟังดูให้ดีเถอะ ว่าบางคน มีเงินมาก มีอำนาจวาสนามาก มีอะไรๆ มาก ยังไม่เป็นคนก็มี ยังไม่เป็นมนุษย์ก็มี เหมือนกับยังไม่มีชีวิต นอนก็ไม่ค่อยหลับ และเป็นคนก็สู้ก็สู้ร้าย เพราะว่ามัน ถูกกิเลสครอบงำมากเกินไป เพราะไปเห็นว่าเงินจำเป็นแก่ชีวิต. ถ้าธรรมะจำเป็นแก่ชีวิตแล้ว มันปลอดภัย มันไม่เป็นอย่างนั้น แล้วถ้ามีหลักธรรมะที่ถือปฏิบัติอยู่ แล้วเงินมันก็ตามมาเอง มันคลานมาเอง.

อาตมาเคยบอกกันให้ถือเป็นหลักไว้ทุกคนว่า **“ถ้าเรามีธรรมะ เงินมาเอง มาอยู่ใต้ฝ่าเท้า; ถ้าเราไม่มีธรรมะแล้ว เราต้องหาเงิน แล้วเอามาถมไว้บนหัว”** ถ้ามีธรรมะเงินมาอยู่ใต้ฝ่าเท้า ถ้าไม่มีธรรมะเงินมาอยู่บนหัวบนศีรษะ; แล้วลองคิดดูเถอะว่ามันต่างกันอย่างไร? เป็นทาสเงินกับเป็นนายเหนือเงิน มันต่างกันอย่างไร?

เรื่องของพระเยซูที่ประเสริฐที่สุด ที่เป็นคำสอนบนภูเขาอันก็มีทำนองอย่างนี้; พญามารบอกพระเยซูว่า **ทำไมไม่เสกก้อนหินให้เป็นขนมปัง** เทียนนี้ไม่มีอะไรจะกินใช่ไหม? พระเยซูตอบว่า **คนไม่ได้มีชีวิตอยู่เพราะขนมปัง, เพราะข้าวปลาอาหาร; แต่คนมีชีวิตอยู่ด้วยธรรมะของพระเจ้า** ฉะนั้น จึงไม่ยอมเสกก้อนหินให้เป็นขนมปัง แม้จะอดถึงขนาดนี้. นี่คำสอนที่ดีที่สุด เรื่องคำสอนบนภูเขาของพระเยซูก็ยังมีอย่างนี้. ถ้าเราปฏิบัติผิดในเรื่องนี้ เราจะได้รับอันตรายทางจิตทางวิญญาณเหลือประมาณ.

ที่นี้ เราก็จะเอาอย่างที่เป็นเบ็ดเตล็ดที่ว่า คนหนึ่งพูดว่า *ความไม่มีกิเลส ทำให้คนมีเสรีภาพ* กับอีกคนหนึ่งพูดว่า *ลัทธิประชาธิปไตยทำให้คนมีเสรีภาพ*. อาตมาเชื่อคนที่พูดว่า *ความไม่มีกิเลส* นั้นทำให้มีเสรีภาพ. ที่ว่าประชาธิปไตย ทำให้มีเสรีภาพนั้นไม่เชื่อ แล้วหาว่าพูดเท็จ. คนมีกิเลสแล้วมันจะมีเสรีภาพไม่ได้; ต่อให้มีประชาธิปไตยชนิดไหน ถ้าทุกคนมีกิเลสแล้วมันมีเสรีภาพไม่ได้. นี่เรา เป็นพุทธบริษัท เรามองอย่างนี้ : เมื่อคนทุกคนมีกิเลส เป็นทาสของกิเลส เป็น ทาสของเงิน, เป็นทาสของอะไรอยู่แล้ว มันเป็นคนมีเสรีภาพไม่ได้; แม้จะ บัญญัติลัทธิประชาธิปไตยชนิดไหนขึ้นมา มันก็มีเสรีภาพไม่ได้.

ถ้าเราฆ่ากิเลส หรือบรรเทากิเลส หรือแม้แต่ควบคุมกิเลสได้เท่านั้นแหละ เรามีเสรีภาพ กิเลสไม่ลุกขึ้นมาทำอะไรเราได้. ฉะนั้น เราจะมีการปกครอง ชนิดไหนก็มีเสรีภาพกันทุกคน. เมื่อคนไม่มีกิเลสแล้วไม่มีทางที่ใครจะข่มเหงใคร หรือใครจะถูกข่มเหง. แม้แต่คำว่า “ประชาธิปไตย” ก็ยังไม่รู้ว่าอะไร ก็เลยเชื่อ มงายกันไปว่า คนมีกิเลสมันจะสร้างเสรีภาพได้ หรือว่าจะควบคุมกิเลสได้แล้ว ละก็ยังเป็นไปไม่ได้ใหญ่. ฉะนั้น ลองหันไปหารรรณะที่จะช่วยระงับหรือควบคุม กิเลส แล้วประชาธิปไตยก็จะมีมา บางทีเสรีภาพก็จะมีมา.

ถ้ามีคนหนึ่งมาพูดว่า คนเรามี ๒ ปัญหา คือมีปัญหาทั้งทางกายและ ทางวิญญาณ; อีกคนหนึ่งมาพูดว่าเรามีปัญหาเดียวโวย มีแต่ปัญหาทางกาย ทางปาก ทางท้อง; อย่างนี้ฟังถูกหรือไม่ถูก ลองคิดดู? คนหนึ่งเขาบอกว่า คนเรานั้นมันมีปัญหา ๒ ทางคือ ทางกาย และทางจิต เหมือนกับชีวิตมันต้องเทียม ด้วยควาย ๒ ตัว. ตัวหนึ่งสำหรับทางกาย ตัวหนึ่งสำหรับทางจิต ต้องถูกต้อง และก้าวหน้า. อีกคนหนึ่งก็พูดว่าปัญหาอย่างเดียวกัน คือปัญหาเรื่องปาก เรื่องท้องเท่านั้น อืมปากอืมท้องแล้วก็หมดปัญหา ร่างกายดีแล้วจิตใจก็ตัวเอง

อย่างนี้ คนหนึ่งมันพูดอย่างนี้. ^{๕๕๕}นักคือ *dialectic-materialism* ของพวกคอมมิวนิสต์ จะหน ^๕ ก็ไม่ต้องพูดว่าเชื่อหรือไม่เชื่อ.

ที่พูดว่ามีปัญหา ๒ ทาง คือทางกาย เราใช้วิชาความรู้ทางกาย ทางเทคโนโลยี ทางอะไรต่างๆแก้ไขปัญหาให้หมดไป ^๕นี้ควายตัวหนึ่งมันลากไปได้; ที่นี้ก็มีความเข้าใจถูกต้อง มีความเชื่อถูกต้อง มีการกระทำถูกต้องทางจิต ทางวิญญาณ จนเยือกเย็นสนิท ^๕นี้ควายอีกหนึ่งตัวมันช่วยลากไป. ถ้าอย่างนี้แล้ว เป็นมนุษย์ที่มีจิตใจสูง สัมกับความเป็นมนุษย์ ไม่มีความทุกข์เลย; อย่างนี้เรา จึงเชื่อ เชื่อคนที่พูดว่า คนเรา ^๕มีปัญห ๒ ข้อ ๒ ทาง คือทางกายทางจิต; แล้วเราไม่เชื่อคนที่มาพูดว่า อืมปากอืมท้องแล้วก็แล้วกัน ปัญหา ^๕มีข้อเดียว เราก็ไม่เชื่อ; อย่างนี้ ^๕ไม่เชื่อดีกว่าเชื่อ.

ปัญหาเบ็ดเตล็ดยิ่งขึ้นไปอีก คนโบราณเขาพูดว่า “^๕เชื่อพ่อ เชื่อแม่ เชื่อคนเฒ่าคนแก่ไว้ก่อนเถอะ”; เด็กๆ ^๕เดี๋ยวนี้ว่า “อย่าไปเชื่อพ่อแม่ คนเฒ่า คนแก่ ^๕ครีคร่าสมัยแล้ว”; แล้วเราควรเชื่อข้างไหน? เด็กๆ ^๕นี้จะเชื่อข้างไหน? เด็กๆ ^๕สมัยนี้จะเชื่อคนที่หลัง ^๕นี้ เด็กๆ ^๕สมัยนี้จะเชื่อคนที่หลัง ^๕ที่พูดว่า “อย่าไป มัวเชื่อพ่อแม่คนเฒ่าคนแก่มัน ^๕ครีคร่าสมัยแล้ว”; มันก็ยิ่งไปกันมากขึ้นๆ เด็กๆ ^๕มันไม่อยากฟังธรรม; คนแก่ๆ ^๕เสียอีกบางคนพาเด็กๆ ^๕มาที่นี่ แล้วก็ไม่ได้พามา เพื่อฟังธรรมเพื่อไต่ถาม แต่มาทัศนาร; เพราะเห็นว่าเรื่องศาสนา เรื่องธรรมะ ^๕ไม่มีประโยชน์ อย่างนี้เด็ก ๆ ^๕มันก็เป็นอย่างที่ว่ามากขึ้น มันไม่เชื่อธรรมะ ไม่เชื่อ ศาสนา แล้วก็ ^๕ไม่เชื่อคนแก่.

^๕นี้ขอให้อือไว้เป็นหลักว่า “เชื่อคนเฒ่าคนแก่ไว้ก่อนดีกว่า” ใครมาพูด ว่าเชื่อคนเฒ่าคนแก่ไว้ก่อน ^๕นี้จะถูก แม้กระทั่งในยุคปัจจุบัน ^๕นี้ ยุคจรวด ยุคปรมาณู

อะไรก็ตาม. **อย่าดำดัญไปว่า ยุคปรมาณู ยุคจรวกนี้ ไม่ต้องเชื่อคนเฒ่าคนแก่ ไม่ต้องเชื่อพ่อแม่** นั้นมันโง่มาก มันไม่รู้อะไรเลย. และเด็ก ๆ กำลังเป็นอย่างนี้ทั้งนั้น จะไม่เชื่อพ่อแม่คนเฒ่าคนแก่; ว่ายุคจรวก ยุคปรมาณู เขาไปตามกันฝรั่งดีกว่า.

ปัญหาชวนหัว เป็นเรื่องปัญหาชวนหัวของเมืองไซยานี้ด้วย. ถ้ามีคนมาพูดว่า “**พระอิศวรยังกินกุ้ง**” อย่างนี้เชื่อดีกว่า เชื่อ ดีกว่าไม่เชื่อ; กับ “**พระอิศวรไม่กินกุ้ง**” อย่างนี้อ่าเชื่อ คือไม่เชื่อดีกว่าเชื่อ. ที่อื่นจะมีหรือไม่มีก็ไม่ทราบ นิทานสำหรับเขาเล่ากันสนุก ๆ จะมาจากอินเดียก็ได้ หรือว่าจะ *make* ขึ้นแถมก็ได้.

มีเรื่องว่า สัตว์ทั้งหลายไปฟ้องพระอิศวร ว่ามนุษย์เบียดเบียนเหลือเกิน สัตว์พวกนั้นก็ไปฟ้องพระอิศวรว่า มนุษย์เบียดเบียนอย่างนั้น สัตว์พวกนั้นก็ไปฟ้องพระอิศวรว่า มนุษย์เบียดเบียนอย่างนี้; กุ้งเข้าไปหาพระอิศวรที่หลัง เขาไปฟ้องว่า มนุษย์เบียดเบียนอย่างนั้นอย่างนั้น. พระอิศวรก็บอกว่า “**เอ! ไ้เจ้านี้ เนื้อถ้าจะกินดี**” ว่าอย่างนี้ พูทกับกุ้งว่าอย่างนั้น กุ้งก็เลยตกใจหนีกรุดเลย.

เขาเอามาเป็นคำล้อว่า **พระอิศวรยังกินกุ้ง** ก็คือว่า **อย่าไว้ใจคนที่มกเลส แล้วมันจะไม่ทำความชั่ว** โดยเฉพาะคอร์รัปชั่นสมัยนี้. หน้าอย่างนี้ยังต้องคอร์รัปชั่น แล้วเขาจะล้อด้วยคำว่า พระอิศวรท่านยังกินกุ้ง ไม่เชื่อว่าพระอิศวรไม่กินกุ้ง. แต่ถ้าเขาพูดว่า “**พระโพธิสัตว์กินกุ้ง**” นี้เราไม่เชื่อ พระโพธิสัตว์ไม่กินกุ้ง; พระอิศวรเป็นเจ้านั้นยังกินกุ้ง. เขายกให้พระอิศวรเป็นผู้มีกิเลส เป็นคนธรรมดา เป็นพระเจ้ายกพระเจ้าย่างเทวดา; ยังมีกิเลส ยังต้องการยังเห็นแก่ตัว ยังจะกินกุ้งที่มาขอให้ช่วย.

แต่ถ้าเป็นพระโพธิสัตว์แล้วเป็นไปไม่ได้ ยินดีที่จะบริจาคเนื้อของตนให้คนอื่นกิน ให้เสือกิน. นี่เป็นเรื่องที่มีใจความว่า เราควรจะรู้ว่าคนที่ยังเป็นผู้มีกิเลสยังต้องคอร์รัปชัน. ฉะนั้น ถ้าจะปราบคอร์รัปชันต้องปราบกิเลส ไม่ใช่ปราบคน เพราะพระอัครวรยังกินกุ้ง; มันช่วยไม่ได้ มันแก้ไม่ได้. ข้อนี้มีพูดกันมาแต่โบราณแล้ว กลัวมันจะสูญไป ก็เอามาเล่าให้ฟัง ให้ถือเป็นหลักว่า *ยังชีพพระอัครวรอยู่มันก็ยังกินกุ้งอยู่* เสมอไป.

ถ้าใครจะพูดว่า *สัตว์ไม่เอาเปรียบคน* อย่างนี้เราควรจะเชื่อ; สัตว์ไม่โกงคน สัตว์ไม่เอาเปรียบคน. แต่ว่า *คนนี้โกงสัตว์* และ *เอาเปรียบสัตว์*: อย่างนี้เราเชื่อ แต่ถ้าไปกลับกันเสียว่า “คนไม่เอาเปรียบสัตว์ไม่โกงสัตว์” นี้เราไม่เชื่อ. เท่าที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้คนมันโกงสัตว์ เอาเปรียบสัตว์อย่างไม่มีคุณธรรม; เมื่อเอาเปรียบสัตว์เล็กสัตว์น้อยได้ มันก็เอาเปรียบสัตว์ใหญ่; เมื่อเอาเปรียบสัตว์ใหญ่ได้ มันก็เอาเปรียบคนด้วยกัน. เมื่อมันมีการเอาเปรียบคนด้วยกัน ความเบียดเบียนกันก็เป็นของธรรมดา. สัตว์ไม่โกงคนเป็นอันขาด เราเชื่อ; สัตว์โกงคนนี้เราไม่เชื่อ เรายังไม่เคยเห็น. สัตว์ยังไม่มีสติปัญญาพอที่จะคิดโกงอะไรใครได้ หรือเอาเปรียบใครได้; แต่คนนี้มีสติปัญญาที่เดินไปในทางที่จะเอาเปรียบผู้อื่นหรือคิดโกงมากขึ้น ในเมื่อเขาไม่มีธรรมะ ไม่มีศาสนา ไม่มีความเชื่อที่ถูกต้อง.

ทั้งหมดคนมันเป็นตัวอย่างสำหรับท่านทั้งหลาย จะเอาไปคิดนึกดูเอาเอง แล้วก็ตัดสินเอาเอง เทียบเคียงเอาเอง ว่า *อะไรเชื่อกว่าไม่เชื่อ* *อะไรไม่เชื่อกว่าเชื่อ*; แล้วก็อาศัยหลักกาลามสูตรที่ว่าแล้ว ๑๐ ข้อนี้ สำหรับที่จะไม่เชื่อ; อย่างมากก็เพียงแต่จะรับฟังดูก่อนสำหรับมาพิสูจน์ทดลองดูก่อน. แต่สำหรับหลักของพระพุทธศาสนานี้ เป็นหลักของบุคคลที่ได้ผ่านการปฏิบัติ ผ่านการทดสอบ

อะไรมาแล้ว และแล้วได้กล่าวไว้ในลักษณะที่ไม่มีทางที่จะขาดทุนแก่ผู้เชื่อ. ฉะนั้น ถ้าข้อความใด หรือหลักปรัชญาศาสนาใดมันกล่าวไว้ในลักษณะที่มีทางขาดทุนแก่ผู้เชื่อแล้ว ก็อย่าไปเชื่อดีกว่า. มันมีเหมือนกันที่เขากล่าวไว้ ไปปฏิบัติตามเข้ามีทางขาดทุน : แต่ในทางพุทธศาสนาแล้วจะไม่มีทางขาดทุน มีแต่จะมันคงปลอดภัยแล้วก็ได้กำไรในที่สุด.

ทีนี้ พูดถึงความเชื่ออีกทีหนึ่งก็ว่า ถ้าเชื่อตามหลักของความเชื่อที่เป็นธรรม ตามหลักของศาสนาอย่างนั้นมันไม่ขาดทุน; แม้จะงมงายมันก็ไม่มีทางขาดทุน ไม่ได้ตกเป็นเหยื่อของความเสียหาย; แต่ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักที่ได้วางไว้. เคยเห็นมันมีความเชื่อที่เกินขอบเขต หลับตาเชื่อ งมงายเชื่อ เกินกว่าที่ศาสนาบัญญัติไว้; เพราะฉะนั้น มันก็เลยตกเป็นทาสของอวิชา เสียหายหรือเป็นทุกข์. เขาเรียกว่าเชื่ออย่างหลับหูหลับตา เชื่อด้วยความโง่ อย่างนี้ไม่มีในพุทธศาสนา; มันมีแต่ที่พอลิตี. เรื่องให้ชายบ้านชายที่ดินมาสร้างวัด มาให้ไว้ที่วัดหมด แล้วพลอยอาศัยวัดอยู่ มันไม่มีในพุทธศาสนา; แต่ก็มีคนพูด มีคนแนะ แล้วก็มีคนทำตามอย่างนั้น. นี่ก็เป็นเรื่องที่พุทธศาสนาไม่ต้องรับผิดชอบ. ทั้งนี้เพราะว่าคน ๆ นั้นมันไม่รู้หลักเกณฑ์ที่จะตัดสินว่า อะไรเชื่อดีกว่า อะไรไม่เชื่อดีกว่า; หลับหูหลับตาเชื่อ; แล้วก็ยังมาโทษพุทธศาสนาว่าคนเป็นผู้นับถือพุทธศาสนา เป็นอุบาสก อุบาสิกา; อย่างนี้มันไม่มี ไม่มีความยุติธรรม.

จึงขอให้ทุกคนไปอาศัยกฎเกณฑ์ หรือว่าหลักเกณฑ์ หรือว่าข้อเปรียบเทียบอย่างที่ว่ามาแล้วนี้ ให้รู้จักสิ่งทีเรียกว่า “ความเชื่อ” แล้วใช้สิ่งทีเรียกว่าความเชื่อนี้ ให้เป็นประโยชน์มากกว่าที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้. เคยเห็นเราเป็นคนไม่รู้คุณค่าของความเชื่อ แล้วก็ไม่ได้ปรับปรุงความเชื่อให้เป็นไปโดยถูกต้อง และ

ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป. สำหรับความเชื่อนั้น ถ้าถูกต้องจะมีประโยชน์ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุดได้เหมือนกัน ก็เป็นพระอรหันต์ได้เหมือนกัน.

ศาสนาในโลกทั้งหมด เขาแบ่งไว้เป็น ๓ พวก : **ศาสนาพวกที่เอาความเชื่อเป็นหลัก**, ศาสนาพวกที่ **เอาความเพียรพยายามเป็นหลัก**, แล้วก็ศาสนา **เอาปัญญาเป็นหลัก**.

ศาสนาพุทธเราถือว่า เอาปัญญาเป็นหลัก แต่ก็ไม่ได้ทิ้งความเชื่อ ; เพราะถ้ามีปัญญาแล้ว หลังจากมีปัญญาแล้วมันก็เชื่อตามที่ปัญญามันบอก ; มันก็ไม่ผันความเชื่อ ไม่หนีความเชื่อไปไหน.

บางศาสนาเขาเอาความเชื่อมาก่อน อาศัยความที่ซ้อบัญญัติในศาสนา ไต่ถามไต่ถามถูกต้อง แล้วก็ปฏิบัติให้มันถูกต้อง อย่าให้มันเกินไปหรืออย่าให้มันน้อยไป มันก็เอาตัวรอดได้เหมือนกัน ; ก็ว่าจะไม่มีความทุกข์เลยจนตายได้เหมือนกัน.

ส่วนศาสนาอีกพวกหนึ่งเขาให้เอาการกระทำบังคับจิตบังคับใจทรมาณกาย บังคับใจ ให้มันอยู่ในอำนาจ อย่าให้มันเกิดความรู้สึกที่เป็นทุกข์ขึ้นมาได้ นั่นมันก็เอาตัวรอดได้เหมือนกัน. แต่แล้วมันไม่ปลอดภัยเท่ากับหลักการในพุทธศาสนาที่ว่าเอาปัญญาเป็นหลักใหญ่ ให้ความเชื่อมาที่หลังปัญญา. อย่าให้ปัญญาเป็นทาสของความเชื่อ ให้ความเชื่อมาตามหลังของปัญญา หรือว่ารวมกันทั้ง ๒ อย่าง มันก็เป็นปัญญาชนิดหนึ่ง. ความเชื่อช่วยให้เกิดความสนใจ เอามาปฏิบัติแล้ว กลายเป็นปัญญา ; มีปัญญาแล้วจึงเชื่อด้วยปัญญาเด็ดขาดลงไป. นั่นมันก็ทำไปไต่ถึงที่สุด แล้วก็ดับทุกข์ได้. พระพุทธภาษิตมีกล่าวถึงผู้ที่บรรลุมรรคผลด้วยศรัทธาก็มีเหมือนกัน เขาเรียกว่า **สทธานุสาวรี**, **สทธาวิมุตโต**. ในอริยบุคคล ๗ จำพวกนี้ พวกที่ ๑ เรียกว่า **สทธานุสาวรี**, พวกที่ ๒ เรียกว่า **สทธาวิมุตโต** ;

แล้วก็มี *กายสกุขิ*, *อุภโตภาควิมุตโต*, *ธมฺมานุสาริ*, *ทิจฺฉิปฺปตฺโต*, *ปณฺณาวิมุตฺโต*.

พวกที่เขาไม่นิสัยสันดานอุปนิสัยเชื่อ มีกำลังใจแห่งความเชื่อสูง ไม่อ่อน
แ่นคลอนแคลน; เขาไม่เอามันไปใช้กับเรื่องอื่น เขาเอากำลังความเชื่อนี้มา
ใช้พิจารณาความไม่เที่ยงของสังขารทั้งปวงนี้ **มันกระคมเข็แต่ความไม่เที่ยง** ;
มันก็ไม่ยึดมันถือมัน มันก็บรรลุมรรคผลได้. ถ้าบรรลุโศคาปัตติมรรค คนชนิดนี้
เขาเรียกว่า “*สทฺธานุสาริ*” คือเล่นเข้าไปด้วยอำนาจของศรัทธา เล่นออกไป
คือ เล่นออกไปได้ด้วยอำนาจของศรัทธา เล่นออกไปจากโลกนี้ได้ด้วยอำนาจของ
ศรัทธา เรียกว่า *สทฺธานุสาริ*. ถ้าบรรลุโศคาปัตติผล สกิทากามีมรรค สกิทากามีผล
อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล ก็เรียกว่า “*สทฺธาวิมุตฺโต*”
หลุดพ้นด้วยอำนาจศรัทธา. เตียนคนมันไม่อย่างนี้ มันมีศรัทธาแล้วมันเอา
ไปเชื่อในทางที่จะหาประโยชน์ให้แก่กิเลส ความเชื่อนนเลยเป็นภัย; แต่พระ-
อรียเจ้า ๒ ประเภทนั้น ท่านเอาอำนาจกำลังความเชื่อนี้ไปพิจารณา *อนิจฺฉิ ทุกฺขิ*
อนตฺตา แล้วโดยเฉพาะพิจารณาแต่อนิจจาอย่างเดียว *ทุกฺขิ อนตฺตา* มันตามมาเอง;
แล้วก็บรรลุมรรคผลด้วยอำนาจของ *สัทธินทริย* นั้นเอง, คือว่ามีสัทธินทริยเป็น
เบื้องหน้า; สมานทริย บัญญินทริย เป็นเบื้องหลัง เป็นผู้ช่วยหรือเป็น
ข้างเท้าหลัง. สำหรับบุคคลประเภทนี้ สัทธินทริยมันเป็นข้างเท้าหน้า; จึงเรียกว่า
“*สทฺธานุสาริ*” “*สทฺธาวิมุตฺโต*” นี้เรื่องมันยืดยาวไม่มีเวลาพูด แต่เอามาพูดให้ฟัง
ว่าด้วยอำนาจความเชื่อที่ถูกต้องนี้บรรลุมรรคผลได้ จนถึงอรหัตตผล แล้วมีชื่อ
เรียกอย่างนี้.

นี่สรุปความแล้วว่า เรื่องความเชื่อสำคัญ นับตั้งแต่เรื่องของเด็ก ๆ
อมมือ แล้วก็มาถึงเรื่องหนุ่มสาว คนแก่คนเฒ่า เรื่องโลกเรื่องธรรม เรื่องนรก
สวรรค์ เรื่องมรรคผลนิพพาน มันจะสำเร็จได้ด้วยการทำงานที่ถูกต้องเกี่ยวกับความเชื่อ.

ฉะนั้น ส่วนที่จะต้องปฏิบัติโดยแท้จริงก็คือว่า รู้ว่า **อะไรเชื่อกว่าไม่เชื่อ อะไรไม่เชื่อกว่าเชื่อ**; แล้วก็ให้ความสำคัญแก่สิ่งที่เรียกว่า “ศรัทธา” นี้ให้มาก ๆ ว่านั่นแหละมันคือตัวชีวิต เรานอนหลับสนิทเพราะเรามีศรัทธา เชื่อความปลอดภัยสมรรถภาพของเรา เราจึงไม่เป็นโรคประสาท เราจึงไม่บ้าตาย. เราทำการงานอย่างเข้มแข็ง เพราะเรามีศรัทธา เราค้นคว้าสิ่งต่าง ๆ ก้าวหน้าออกไปเพราะเรามีศรัทธาในสิ่งนั้น. ใช้ศรัทธาให้ถูกเท่านั้นจะมีประโยชน์ มีผลดีทั้งทางโลกิยะ โลกุตตระ อย่างที่เขาใช้ภาษาพูดกัน ว่าทางคติโลกทางคติธรรม.

ฉะนั้น **ขอให้พ่อแม่ ไปจัดการให้ลูกค้ำ ๆ นี้ มีศรัทธาที่ถูกต้องเป็นพื้นฐานมาแต่ดั่งแต่แรก** ให้เขารู้จักเลือก รู้จักตัดสินใจว่าอะไรเชื่อกว่าไม่เชื่อ อะไรไม่เชื่อกว่าเชื่อ โดยหัวข้อที่กล่าวมาแล้ว แล้วก็จะได้สิ่งที่ควรจะได้. . ถ้าเราถือพุทธศาสนาก็จะได้สิ่งที่ดีที่สุดในศาสนา คือ ไม่มีทุกข์ บรรลุมรรคผลนิพพาน. ที่นี้ ถ้าเราไม่ถือศาสนาไหนเราถือศาสนาธรรมชาติ มันก็ยังมีผลดี คือว่าชีวิตนี้จะเดินไปแต่ในทางที่ถูกต้อง; มันก็มีผลเท่ากัน. ในที่สุดก็ไม่มีความทุกข์ศาสนาไหนก็มีลักษณะอย่างนี้. ถ้าไม่ใช่ศาสนาจะเป็นวิทยาศาสตร์กันขึ้นมา มันก็ต้องมีหลักอย่างนี้ มีหลักอย่างอื่นไม่ได้ : ต้องเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ แล้วก็ไม่ใช่สิ่งที่ควรจะไม่เชื่อ; แล้วก็แบ่งไว้ว่าอันนี้ยังไม่เชื่อก่อนก็ได้ มันยังเป็นปัญหาอยู่ยังไม่เชื่อก่อนก็ได้ : จนกว่าจะผ่านการพิสูจน์และการทดลอง อย่างนี้มันก็เป็นวิทยาศาสตร์.

นี่ขอให้จำไว้สั้น ๆ ว่า ความเชื่อมีความสำคัญแก่ชีวิต หรือเป็นตัวชีวิตนั่นเอง ขอให้จัดการปรับปรุงมันให้ดี ให้เป็นไปในลักษณะที่เรียกว่า พัฒนา; แล้วโลกนี้ก็ไม่ว่างจากพระอรหันต์:

ขอยุติการบรรยายวันนี้เพราะสมควรแก่เวลาเพียงเท่านั้น.

วิภังชวาท — ขณิกวาท และ มนิกวาท — สัสสควาท

— ๑๐ —

เสาร์ที่ ๑๓ มีนาคม ๒๕๑๔

ท่านดำรงบนสุดสนใจในธรรมทั้งหลาย,

หัวข้อการบรรยายในวันนี้มีว่า **วิภังชวาท-ขณิกวาท**
และ มนิกวาท-สัสสควาท คำเหล่านี้เป็นคำแปลทหรือใหม่
สำหรับท่านทั้งหลายส่วนมากก็ได้; แล้วก็คงจะทำความเข้าใจ
ลำบากยุ่งยากให้บ้างก็ได้; แต่เป็นการจำเป็นอยู่ไม่น้อย
เหมือนกัน ที่ว่าพุทธบริษัททั้งหลายควรจะได้ฟังได้ยินคำสนธิ
แล้วก็เข้าใจก็ด้วย.

มีสิ่งที่จะต้องสังเกตอยู่ ๒ คำ คือคำว่า “ขณิกวาท” ซึ่งมันคล้ายกันมาก
กับคำว่า “มนิกวาท” ฉะนั้น ขอให้ดูตัวหนังสือ จะเห็นว่า “ขณิกวาท” นั้น มัน ข.
กับ ณ.; ส่วน “มนิกวาท” นั้นมันตัว ข. กับ น. *ขณิกวาท* แปลว่าลัทธิที่พูดว่า
ทุกอย่างเป็นไปชั่วขณะ, แล้ว *มนิกวาท* นั้นแปลว่า ลัทธิที่พูดว่ามันเป็นก้อน,

เป็นตัว เป็นตน. คำพุทธชนิดนั้นเป็นคำพุทธที่เรียกว่าภาษาปรัชญา. เราไม่ต้องการจะเรียนปรัชญา แต่เราก็ต้องทราบเรื่องของมันตามสมควร จึงได้เอามงกุฏทั้งที่มันเป็นถ้อยคำที่ฟังทะกุกตะกักเข้าใจยาก และยังทำความรำคาญให้แก่ท่านผู้ฟัง. แต่แล้วก็ขอให้สนใจฟังเท่าที่จะทำได้เพื่อความเข้าใจ. ขอให้ดูจากใบปลิวที่กำลังจะแจกให้เพื่อคู่ตัวหนังสือ ขณิกวาท กับ มนิกวาท ๒ คำเท่านั้นเอง.

เอาละ เราจะทบทวนหัวข้อบรรยายกันใหม่ว่า **วิกัชชวาท - ขณิกวาท** กับ **มนิกวาท - สัสสวาท**. คู่แรกเป็นพุทธศาสนา คู่หลังไม่ใช่พุทธศาสนาและตรงกันข้าม. ถ้าพูดง่าย ๆ ก็ว่า คู่แรก วิกัชชวาท—ขณิกวาท นี้เป็นพุทธศาสนา เป็นสัมมาทิฏฐิ; ส่วนคู่หลัง มนิกวาท—สัสสวาท นี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นนอกพุทธศาสนา. เราเอามาพูดคราวเดียวกันเป็นคู่เปรียบเทียบ เพื่อให้เข้าใจง่าย เข้าใจชัด แล้วจะไม่เอามาปนกันให้ยุ่งไปหมด.

จะขบออกถึงความหมายของคำเหล่านี้ พอเป็นเลา ๆ ว่า **วิกัชชวาท** แปลว่าลัทธิที่บอกว่าทุกอย่างแบ่งแยกออกไปได้ คือไม่ใช่ตัวตนตัวเดียวกันเดียว; แล้ว **ขณิกวาท** แปลว่า ลัทธิที่บอกว่าทุกอย่างเป็นไปเพียงชั่วขณะ ชั่วขณะ ๆ; นี้ฝ่ายพุทธศาสนามีหลักอย่างนี้. ที่นี้ฝ่ายมิจฉาทิฏฐิมีหลักว่า **มนิกวาท** — ลัทธิที่บอกว่าเป็นก้อน เป็นตัวตน เป็นก้อน ๆ หนึ่งไม่แบ่งแยก, แล้ว **สัสสวาท** — แปลว่าลัทธิที่บอกว่า เทียงแท้แน่นอนถาวรไม่เปลี่ยนแปลงอะไรหมด. ถ้าจะเปรียบเทียบกันก็ **วิกัชชวาท** ของแบ่งแยกได้ มันตรงกันข้ามกับ **มนิกวาท** คือของที่เป็นก้อนไม่แบ่งแยก; แล้ว **ขณิกวาท** ลัทธิที่บอกว่า ชีวิตนั้นมันเป็นแต่เพียงชั่วขณะ ๆ ๆ ไม่เป็นตัวชีวะ เป็นก้อน เป็นล่ำ เป็นสันอะไร เป็นแต่ชั่วขณะ ๆ ๆ ชั่วขณะจิตหนึ่งตัวเข้าไป. แล้วมันตรงกันข้ามกับลัทธิสัสสวาทที่ถือว่าเทียงแท้ อยู่อย่างไรอยู่อย่างนั้น ไม่มีการเปลี่ยนแปลง; นี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ที่นี้คู่แรก

ที่ว่าของแบ่งแยกได้เป็นส่วน ๆ ประกอบกันอยู่เป็นส่วน กับว่าเป็นไปชั่วขณะ ๆ นั้น เป็นพุทธศาสนา; ส่วนที่ว่าเป็นตัวตนเป็นก้อน แล้วก็อยู่ถาวรไม่เปลี่ยนแปลงนั้น เป็นมิชฌาทิฏฐินอกพุทธศาสนา. เพราะฉะนั้น วันนี้กำลังพูดกันถึงคู่ของการเปรียบเทียบระหว่างสิ่งที่ เป็นพุทธศาสนา กับสิ่งที่มิใช่พุทธศาสนา.

ขอทบทวนอีกทีหนึ่งว่า วิภังคชาดก — ขณิกชาดก นี้เป็นพุทธศาสนา, มนิกชาดก และสัสสตชาดก อันนี้มิใช่พุทธศาสนา แต่เรากลบติดกันมากที่สุด. ท่านทั้งหลายทุกคนหรือส่วนมากของมนุษย์เรานั้น มันถือมนิกชาดก และสัสสตชาดก นี้กันเสียเป็นส่วนมากโดยไม่รู้สีกตัว. ที่มันเป็นไปเองโดยไม่รู้สีกตัว มันจะเป็น อย่าง ๕ ๕ ๕ คือคนจะรู้สึกตัวถูกเป็นตั๊ก เป็นกลุ่มเป็นก้อนเป็นตัวเป็นตน แล้วก็ถาวร ตายแล้วก็ยังไม่ตาย ยังมีไปเกิดอีก ๆ ๆ เทียงแท้ถาวรอย่างนี้ นี้จะ รู้สึกกันเสียอย่างนี้มากกว่าจะรู้สึกอย่างแรก ซึ่งเป็นพุทธศาสนา.

ทำไมจึงเอาเรื่องยุ่งยากลำบากอย่างนี้มาพูด? นี้ก็เพื่อให้ท่านทั้งหลาย รู้จักพุทธศาสนามากขึ้น ชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้น. ทั้งนี้ก็เพื่อประกันความไม่แน่ใจ ความลังเล ความสงสัยระแวงที่มีอยู่เป็นส่วนตัวรบกวนเส้นประสาท; แล้วก็เพื่อ จะประกันไม่ให้ไปคละ หรือปนเปกับพวกอื่นหรือลัทธิอื่น. ขอให้ท่านทั้งหลาย มองเห็นประโยชน์ข้อนี้เสียก่อน แล้วก็คงจะตั้งใจทำความเข้าใจ ว่าเราเดี๋ยวนี้ มีความลังเลไม่แน่นอนเกี่ยวกับหลักธรรมะ เดี่ยวเป็นตั๊กเดี่ยวมิใช่ตั๊ก; ปาก ก็พูดว่ามิใช่ตัวตน แต่ใจมันก็เป็นตัวตนเสียเรื่อย อย่างนี้มันก็ลิ่งเลอยู่เรื่อย.

หรืออีกทีหนึ่งเราไปปนเปกับลัทธิอื่น ศาสนาอื่นที่เขามีตัวมีตน มันเป็น ความเสียหายอยู่อย่างนี้. ที่นี้ เราจะพูดให้มันชัดลงไปเพื่อให้ไม่มีลังเลและไม่ให้ ไปปนกับศาสนาอื่น. อีกทางหนึ่งก็เพื่อจะให้ท่านทั้งหลายรู้จักพุทธศาสนาในแง่ของ

ปรัชญากันเสียบ้างตามสมควร. แต่ก็มีได้มุ่งหมายจะสอนปรัชญาอย่างที่ใดกล่าวแล้ว. การที่มาแบ่งแยกให้เป็นลัทธิ เป็นแขนง เป็นพวกเป็นกลุ่มเป็นก้อนอย่างนี้ มัน เป็นลักษณะของปรัชญา รู้ก็ได้ ไม่รู้ก็ได้; ที่จริงก็ไม่จำเป็นจะต้องรู้ แต่ถ้าเข้าใจ มันก็มีประโยชน์ คือมันมีรากฐานความรู้แน่นแฟ้นมั่นคงมากขึ้น จนกระทั่งว่า มันไม่ล้งเล แล้วก็ไม่ไปปนกันกับลัทธิอื่น. ฉะนั้น อาตมาจึงเอามาพูดให้ฟัง และพูดกันในลักษณะที่เป็นการเปรียบเทียบ เป็นคู่ตรงกันข้ามเสมอ.

ท่านทั้งหลายจะได้ยินแต่คำว่า อนัตตา—อนัตตาเป็นส่วนมาก ก็พูดได้ เหมือนกัน เรียกได้เหมือนกันว่า “*อนัตตวาท*” คือวาทะที่บอกว่าไม่มีตัวตน นี้แหละมันเป็นคู่หรืออันเดียวกับ *วิภังชวาท* คือลัทธิที่บอกว่ามันแบ่งออกเป็น ส่วน ๆ ส่วน ๆ ได้เรื่อย เช่น ร่างกายนี้แบ่งเป็นธาตุคินห้าลมไฟก็ได้. แบ่งเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณก็ได้, แบ่งออกก็อย่างง ๆ ก็ได้, แต่ละอย่างยังแบ่ง ได้ต่อไปอีก ฉะนั้นจึงว่าไม่ใช่ตน; นี้เป็นฝ่ายพุทธศาสนา. ส่วนฝ่ายที่ตรงกันข้าม เขาเรียกว่า *อวิภังชวาท* คือลัทธิที่บอกว่าแบ่งแยกไม่ได้ ไม่มีการแบ่งแยก เป็นตัว เป็นตน เป็นก้อน นี้มันก็ตรงกับคำว่า “อัตตา” หรือตัวตน เรียกว่า “*อัตตวาทะ*” หรือ *อัตตวาท* ลัทธิที่บอกว่าเป็นตัวตนไม่แบ่งแยก. แล้วมันก็เลยเป็นอันเดียวกันกับ *ฉนิกวาท* ลัทธิที่บอกว่ามันเป็นก้อน ฉนะ แปลว่า ก้อน.

ทีนี้ถ้าไปมองดูโดยเอาเวลาเป็นหลัก มันก็เกิดพวกที่แสดงให้รู้ถึงเวลา เช่น *อนิจจัง* แปลว่าไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงเรื่อยไปตามเวลา นี้ก็คือลัทธิฉนิกวาท ซึ่งแปลว่าลัทธิที่บอกว่า ทุกอย่างเป็นของชั่วคราว ๆ นิตหนึ่ง ๆ เท่านั้น.

ฉะนั้น *อนิจจวาท* กับ *ฉนิกวาท* นั้น ก็คือสิ่งเดียวกัน. อันหนึ่งบอกว่า ไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเรื่อย, อันหนึ่งบอกว่าชั่วคราว ก็คือไม่เที่ยง และเปลี่ยนแปลง

นั่นเอง. ^{๕๗}นี่เป็นพุทธศาสนา. ^{๕๘}ที่ตรงกันข้ามกับที่ไม่ใช่พุทธศาสนา ก็คือว่า ฌณิกวาท คือพวกอื่นลัทธิอื่นเขาบอกว่าไม่ใช่ ทุกอย่างตายตัวเที่ยงแท้ เพราะมันเป็นก้อน เป็นตัว เป็นตน มันจึงไม่ใช่ของที่ชั่วขณะ แต่เป็นของแน่นแผ่นถาวรและไม่เปลี่ยนแปลง. ^{๕๙}นี่มันตรงกับ นิจจวาท คือวาทะลัทธิที่บอกว่าเที่ยงเที่ยงแท้ หรือ สัสสวาท วาทะที่บอกว่ายั่งยืน เที่ยงเที่ยงยั่งยืน. เพราะฉะนั้น ฌณิกวาท หรือสัสสวาท หรือนิจจวาทนี้เป็นของอันเดียวกัน คือพวกที่ถือว่าเที่ยงแท้และยั่งยืน : ตรงกันข้ามกับอนิจจวาท และฌณิกวาทที่แปลว่าไม่เที่ยงแท้ และประกอบอยู่ด้วยขณะหนึ่ง ๆ เท่านั้น.

^{๖๐}นี่พูดเป็นคู่เปรียบเทียบให้มันจำได้ง่าย ๆ สรุปสั้น ๆ ว่า พวกหนึ่งว่ามีตัวตนไม่แบ่งแยก ; พวกหนึ่งว่าไม่มีตัวตน เพราะเป็นของที่แบ่งแยกได้ไม่มีที่สิ้นสุด. พวกหนึ่งพูดว่าเที่ยงแท้แน่นอนถาวรไม่เปลี่ยนแปลง ; พวกพุทธศาสนาบอกว่าไม่เที่ยงเพราะเป็นของชั่วขณะ เปลี่ยนแปลงเรื่อย.

เอาละเราลองมานึกดูถึงตัวเราเอง ที่เรากำลังมีความรู้สึกอยู่ในจิตใจของเราเอง นี่ว่าเป็นอย่างไร? มันก็จะเป็นอย่างที่พูดมาแล้วว่า เราแทบทุกคนแทบตลอดเวลา^{๖๑}รู้สึกว่ามีตัวกู แล้วรู้สึกไปในทางเที่ยง เที่ยงแท้ถาวร รู้สึกในทางที่ว่ามันเป็นตัวกูแล้วจะแบ่งแยกอย่างไรได้ แล้วมันเป็นตัวกูแน่นแผ่นมันคงอยู่อย่าง^{๖๒}นี้ จะเรียกว่าเป็นของชั่วขณะ ๆ ชั่วขณะจิตอย่างไรได้. นี่เราอย่าเข้าใครออกใคร อย่าลำเอียงอะไร เราจึงรู้ว่าในใจแท้ ๆ ของเรามันรู้สึกไปอย่างหนึ่ง แต่ปากของเรามันพูดไปอีกอย่างหนึ่ง. แล้วที่ใจรู้สึกนั้นแหละมันคือรู้สึกจริงหรือเป็นความจริง ; ปากพูด^{๖๓}นี้ไม่จริง คือมันไม่ตรงตาม^{๖๔}ที่รู้สึกอยู่ในใจ แต่มันพูดไปตามที่ได้ยินได้ฟังมา เขาว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ว่าเออกับเขาด้วย แล้วก็ต้องพูดอย่าง^{๖๕}นั้น. ถ้าไม่พูดอย่าง^{๖๖}นี้กลัวจะถูกหาว่าเป็นคนไม่รู้อะไร ปากก็เลย

พูดว่า อนิจจัง ทุกขัง อนตฺตา ตามเขาไป แต่ความรู้สึกที่แท้จริงมันยังเป็นตัวกู—ของกู มันมีตัวมีตนที่ถาวรมันคงอยู่เสมอ.

ทีนี้เราก็จับปัญหาให้ได้ว่า เรามันเป็นเสียอย่างนี้ มันไม่ตรงกับความจริงของพระธรรมหรือธรรมชาติ; แล้วความทุกข์ก็เกิดขึ้น เพราะเรามันเป็นเสียอย่างนี้ คือเราโง่ แล้วก็รู้สึกไปตามความโง่ของเราว่ามันเป็นตัวเป็นตนหรือเป็นของเที่ยง มันจึงได้ไปรักนั่นรักนี่ ที่ว่าเป็นตัว เป็นตน เป็นของตน และเป็นของเที่ยง ไปเกลียดคนนั้นเกลียดนี่หลายอย่างหลายประการที่ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้น. มิฉะนิตฺตฺวิภูษิตํมันเป็นสมบัติของเรามาตั้งแต่เด็ก โดยไม่รู้สึกรู้สีก้าว เพราะว่ามีสิ่งต่าง ๆ ที่แวดล้อมตัวเราอยู่นี้ มันชวน หรือมันยั่ว หรือมันหลอกให้เราเกิดความคิดอย่างนั้นมากนั้น ๆ. ตั้งแต่เราเกิดมานี้ มันมีสิ่งแวดล้อมสารพัดอย่างที่แวดล้อมเข้ามา เพื่อให้เรารู้สึกไปในทางเป็นตัวกู—ของกู ยิ่งขึ้นทุกที. ไม่มีการสอน ไม่มีการทำให้เข้าใจไปในทางที่ว่ามีตัวกูหรือไม่มีของกู เพราะฉะนั้นปัญหามันจึงเกิดมากขึ้น ๆ แน่นแน่นมากขึ้น ในที่สุดพอโตเป็นผู้ใหญ่มันเต็มไปทั่ว โลกะ โทสะ โมหะ ที่เกิดมาจากความยึดมั่นตัวกู—ของกู. นี่มันเป็นปัญหา นี่คือนิวรณ์สำคัญอย่างยิ่ง คืออย่างเดียวเท่านั้น ปัญหาก็คือเท่านั้น.

ฉะนั้นถ้าเราได้เรียนรู้เรื่องวิภังชวาท และ ขณิกวาตมาเสียตั้งแต่เล็ก ๆ เล็ก ๆ แล้ว ความคิดอย่างนั้นคงจะไม่เกิดหรือเกิดยาก. คือมีการสอนเด็ก ๆ ให้มองดูชีวิตร่างกายเห็นว่า มันเป็นส่วนย่อย ๆ ประกอบกันขึ้น เหมือนกับรถยนต์คันหนึ่ง หรือเรือลำหนึ่ง หรือบ้านหลังหนึ่ง หรืออะไรก็ตาม มันประกอบขึ้นด้วยส่วนประกอบอย่างนั้น ๆ; ถ้ามันทำหน้าที่รวมกันแล้วก็เหมือนกับว่าเป็นตัวเป็นตน วิ่งได้เดินได้พูดได้อะไรก็ได้. หรือว่าถ้ามีการสอนให้รู้จักขณิกวาต คือของประกอบอยู่ด้วยขณะ ๆ ขณะ ๆ เปลี่ยนอยู่เรื่อยทุกขณะ ทุกขณะจิตก็ได้

นี่มันเร็วมาก หรือขณะวินาที ขณะนาที่อะไรก็ได้ มันเปลี่ยนเรื่อยอยู่อย่างนี้. ถ้าเด็ก ๆ ได้รับการสั่งสอนอย่างนี้ การเกิดของมิจฉาทิฏฐิที่ว่าเป็นตัวเป็นตนนั้นมันก็เกิดยาก หรือจะเกิดแต่น้อย. เคี้ยวมันก็เป็นมาแล้วอย่างไม่มีใครรับผิดชอบ หรือไม่มีใครอาจจะรับผิดชอบได้ในลักษณะที่เด็ก ๆ โตขึ้นมาเท่าไร ก็ยังมีความรู้สึก เป็นตัวกู—ของกู เป็นตัวเป็นตนเที่ยงแท้ถาวรมากขึ้นเท่านั้น; จึงเห็นว่าเป็นปัญหาที่จะต้องเอามาพูดกันในรูปของปรัชญา. แต่ก็ไม่ได้ตั้งใจจะสอนปรัชญา เพียงจะพูดกันเท่าที่จำเป็น เท่าที่คนธรรมดาจะต้องทราบไว้บ้าง.

ถ้าพูดเป็นปรัชญาเพื่อเจ้อไปก็ไม่มีที่สิ้นสุด มัวแต่จะพิสูจน์ เรื่องขณะ เรื่องแบ่งแยก นี้ไม่มีที่สิ้นสุด มันก็ลำบากเปล่าเหมือนกัน. เคี้ยวเอาแต่พอให้เห็นว่า ทุกอย่างมันไม่ใช่ตัวตนเพราะมันแบ่งแยกเป็นส่วนย่อยได้เรื่อย แล้วมันก็ประกอบอยู่ด้วยขณะหนึ่ง ๆ ขณะหนึ่ง ๆ แม้ทางร่างกายเขาถือกันว่าชั่วก็วัน หรือก็เดือนก็ปีนี่ อะไรบางอย่างเปลี่ยนแปลงไปหมดแล้ว เป็นคนละคนแล้ว เช่นเซลล์ที่ประกอบขึ้นเป็นร่างกายนี้ ภายในไม่ถึง ๑๐ ปี มันก็จะเปลี่ยนหมดแล้วทุกเซลล์ที่ประกอบขึ้นเป็นร่างกายนี้ ภายในไม่ถึง ๑๐ ปี มันก็จะเปลี่ยนหมดแล้วทุกเซลล์แล้ว. ส่วนทางจิตนั้นไม่ต้องพูดมันก็เปลี่ยนอยู่เดี๋ยวนี้ เปลี่ยนอยู่ทุกขณะของจิต. นี่เปลี่ยนอยู่ทุกขณะอย่างนี้เรียกว่า “ขณิกาท” คือความรู้ที่บอกให้ท่านทั้งหลายทราบว่า ทุกอย่างเป็นเพียงของชั่วขณะทั้งทางกายและทางจิต. ถ้ามองเห็นจริงอย่างนี้มันก็จะไม่เกิดมิจฉาทิฏฐิ แล้วก็จะเกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ได้ยาก คนเราก็ตายมาก เพราะฉะนั้นจึงเอาเรื่องนี้มาพูด; มาพูดกันเสียบ้าง. ที่ใช้คำว่า “กันเสียบ้าง” นี้ก็เพราะว่าไม่ค่อยจะได้พูดเรื่องอย่างนี้ ซึ่งมีมันอยู่ในรูปของปรัชญา แต่วันนี้จะเป็นวันแรกด้วยซ้ำไป ที่จะเอาเรื่องอย่างนี้มาพูด.

ถ้าจะพูดเป็นหัวข้อสำหรับจดจำ ว่าคำสอนอย่างนี้มันคืออะไร คำสอนที่บอกว่าเป็นของชั่วขณะ เป็นของแบ่งแยกได้ เปลี่ยนแปลงเรื่อย นั่นคืออะไร?

ก็จะพูดว่า นคือความรู้ที่จำเป็นที่สุดสำหรับมนุษย์เรา ; กล้ายืนยันว่าจำเป็นที่สุดสำหรับมนุษย์เรา. สัตว์เดรัจฉานไม่จำเป็นที่จะต้องมีความรู้ข้อนี้ เพราะว่าสัตว์เดรัจฉานไม่มีสติปัญญาอย่างมนุษย์หรือเท่ามนุษย์ เขาปล่อยไปตามเรื่องตามเดิมตามสัญชาตญาณล้วน ๆ. ส่วนมนุษย์นั้นมันอนุตรหรือมันมีบาป หรือมันมีอะไรก็ไม่ทราบยากที่จะเรียก : มนุษย์นั้นมันมีสติปัญญาเกิดขึ้น เจริญรวดเร็วมาก จนละทิ้งสัญชาตญาณ. ที่มันปัญญาที่มันเกิดขึ้นมาใหม่เรื่อยรวดเร็วขึ้น มันจะเดินไปทางไหนตามปกติมันจะเดินไปในทางแต่ให้เกิดความเห็นแก่ตัว ; ที่ที่จะเกิดความยึดมั่นเป็นตัวยุ—ของยู้งขึ้นทุกที ตามที่สติปัญญาของมนุษย์มันเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นทุกที.

ถ้าพูดกันเป็นสมัย ๆ ก็ได้ : ความเจริญของสติปัญญาของมนุษย์ในโลกในยุคนับปัจจุบันนี้ขนาดว่าไปโลกพระจันทร์ได้ นี้ก็เรียกว่าเจริญมากในทางสติปัญญา ; แต่แล้วความรู้สึกที่เห็นแก่ตัว มันก็เจริญมากขึ้นด้วยเหมือนกัน ; มันก็มีปัญหาเกิดขึ้นมากเป็นความโลภ ความโกรธ ความหลงมาก เห็นแก่ตัวมาก เบียดเบียนซึ่งกันและกันมาก อะไรล้วนแต่มาทั้งนั้น. ฉะนั้นมันจึงต้องมีความรู้สึกอย่างหนึ่งสำหรับมาเป็นเครื่องคุ้มครองไม่ให้ความมกของสติปัญญา มันเดินไปแต่ในทางผิดคือทางที่จะมีความทุกข์มากขึ้น ; ให้มันเดินมาในทางที่มีความสงบหรือความสุขมากขึ้น เท่ากับที่สติปัญญามันมีมาก ; ฉะนั้นมันจึงจะสมควรหรือถูกต้อง.

พูดกันสั้น ๆ ก็ว่า **เรายิ่งมีสติปัญญามากเท่าไร เราควรจะมีความสุขสงบมากเท่านั้น.** ฉะนั้นมันยังไม่เป็นอย่างนั้น มันกลายเป็นตรงกันข้ามยิ่งมีสติปัญญา มากก็ยิ่งเลวมาก ; ยิ่งไม่มีศีลธรรม ยิ่งเบียดเบียน .ยิ่งเห็นแก่ตัว ยิ่งระอุอยู่ด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง ; อย่างนั้นมันก็ไม่ถูก. เพราะว่าถ้าถูกมันต้องเป็นไปในทำนองที่ว่ายิ่งมีสติปัญญา มากเท่าไร ก็ควรจะยิ่งมีความสุขสงบมากขึ้นเท่านั้น. ที่นั่นผู้ที่มีปัญญาจริง ๆ

มีพระพุทธเจ้ารวมอยู่ในกลุ่มนั้นด้วย ในฐานะเป็นยอดเป็นประมุขของผู้มีปัญญา เกิดกันคว่างนพบข้อเท็จจริงเหล่านี้ จึงได้บัญญัติสอน เช่นวิภาษวาท ขณิกวาท อนัตตวาท อะไรก็ตาม นี้ให้มนุษย์มีความรู้เหล่านี้กันเสียที; แล้วสติปัญญา ของเขาก็จะไม่เป็นไปในทางที่จะทำให้เกิดความทุกข์มาก แต่จะเป็นไปในทางที่จะ เกิดความสงบสุขมาก. ฉะนั้นเราจึงนับถือพระพุทธเจ้า นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิด แล้วก็สั่งสอนเรื่องขณิกวาท เรื่องอนัตตวาท เรื่องวิภาษวาทเป็นต้น.

ที่นี้ ขอบอกว่ายังต้องระวังให้ตึกขึ้นหนึ่งว่า แม้จะมีคำพูดที่ถูกต้องว่า วิภาษวาท ขณิกวาท หรืออะไรก็ตาม แต่มันก็ยังมีคำสอนที่ผิดเกี่ยวกับธรรมะ ชื่อเดียวกันนั้น : เช่นคำสอนที่ถูกต้องมีอยู่ว่าสังขารว่างกายนี้ มันไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน นี่เป็นคำสอนที่ถูกต้อง; แต่แล้วมันอาจจะเขวเฉโดยถูกบิดผันต่อไปว่า เมื่อไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนแล้วก็ไม่ต้องรับผิดชอบอะไร; นี่มันก็เลยกลายเป็นคำสอน เรื่องไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนที่เป็นมิจฉาทิฎฐิไป. คำสอนที่ถูกต้องที่ว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนนี้ ยังต้องรับผิดชอบ ยังต้องปฏิบัติในทางที่ควรปฏิบัติ ที่เรียกว่าปฏิบัติดี แล้วก็ ไม่ปฏิบัติชั่ว แล้วก็ไม่มีเบียดเบียนใคร ไม่เอาเปรียบใคร ไม่เห็นแก่ตัว นั่นเป็น คำสอนที่ถูกต้อง. แต่แล้วก็มีคำสอนที่เขวนอกกรีตออกไปว่า เมื่อไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน แล้วจะต้องรับผิดชอบอะไร ฉะนั้นทำอะไรก็ได้ ทำบุญก็ไม่มีบุญ ทำบาปก็ไม่มี บาป เอาเปรียบใครก็ไม่เป็นบาป; ไม่มีอะไรที่จะต้องระมัดระวังสำรวมอย่างนี้ เป็นต้น. นี้ก็เรียกว่าเขวเฉออกไปจากธรรมะที่ถูกต้อง ก็ยังเรียกชื่อเดิมนั่นเอง.

ฉนั้นคำว่า “อนตฺตา, อนตฺตา” นี้มีทั้งอย่างที่ถูกต้องและอย่างที่เขว; เรื่องสุญญตาก็เหมือนกัน มีทั้งอย่างที่ถูกต้อง และมีทั้งอย่างที่เขว. พุคว่า

ว่างเปล่า อย่างนี้ก็เพื่อให้เห็นว่ามันไม่มีตัวมีตน จะมีอะไรก็ตามใจแต่ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน. ที่นี้พวกเจ๊กว่าเมื่อว่างเปล่าแล้วก็ไม่มีอะไรเลย ไม่ต้องคิดนึกอะไรเลย ไม่ต้องยับยั้ง ไม่ต้องรับผิดชอบ ไม่ต้องอะไรเลย; ก็เป็นสัจจธรรมที่เป็นมิจฉาปฏิญญา. เพราะฉะนั้นเมื่อเอาตามาพูดว่า คำสอนเหล่านี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจถูกต้อง เพื่อจะดับเสียซึ่งความทุกข์ นั้นมันหมายความว่า เป็นคำสอนที่ไต่กล่าวไว้อย่างถูกต้อง มีความเข้าใจถูกต้อง อยู่ในขอบเขตที่ถูกต้อง; ไม่มีที่อุทริหรือที่เขวหรือเฉนออกกรีตออกไป.

เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้นก็ลองมองดูว่า ลัทธิคำสอนนั้นมันมาจากอะไร? ก็เห็นได้ชัด ๆ ง่าย ๆ ว่า ลัทธิคำสอนหรือปฏิญญาที่ถูกต้องอย่างที่ว่ามาแล้วนั้นมันต้องมาจากปัญญา มาจากสัมมาปฏิญญา มาจากญาณทัสสนะของผู้ที่มองเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ตามที่เป็นจริง. เช่นบอกว่า เป็น อนตฺตา ไม่ใช่ตน มันก็เนื่องมาจากมีสัมมาปฏิญญา มีวิบัสสนาญาณ มีปัญญาที่ถูกต้อง เห็นความที่ทุกสิ่งเป็นเพียงของชั่วคราว ๆ แล้วก็แบ่งแยกออกไปได้จนว่างไปไม่มีตัวตนอย่างนี้. อย่างนี้มันก็เป็นคำสอนที่ถูกต้อง และมาจากปัญญา. ที่นี้บางที่มันเขวออกไป เพราะจิตใจมันประกอบอยู่ด้วยมิจฉาปฏิญญา มีมิจฉาปฏิญญาเข้ามาแทรกแซง เข้ามาชักจูงให้เขวออกไป นึกหนึ่ง ว่าเมื่อมันไม่มีตัวไม่มีตนแล้วก็จะไม่รับผิดชอบอะไร ทำบุญไม่เป็นบุญ ทำบาปไม่เป็นบาป อย่างนี้มันเริ่มมีมิจฉาปฏิญญาแทรกแซงเข้ามา เป็นกิเลสที่เขาอยากจะทำอะไรตามกิเลส ก็มีข้อแก้ตัว ว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน เพราะฉะนั้นก็ไม่ต้องรับผิดชอบ. นี้เรียกว่าคำสอนที่มันเขว มีมิจฉาปฏิญญาเข้ามาแทรกแซงและชักจูง. ถ้ามันเป็นคำสอนที่ผิด, ผิดเลย ไม่ใช่เพียงแต่เขว อย่างนี้มันก็มาจากอวิชชาเต็มตัว. อวิชชาเป็นพื้นฐาน ไม่รู้ตามที่เป็นจริงแม้แต่สิ่งเดียว. ฉะนั้นขอให้สังเกตดูให้ดี ว่าที่ถูกต้องก็มีอยู่ ที่เขวก็มีอยู่ และที่ผิดเลยผิดหมดเลยอย่างนี้ก็ยังมีอยู่. ฉะนั้น ถ้ามาจากปัญญาที่ถูกต้องแล้ว จะมีผลเป็นการดับทุกข์ได้จริงทั้งแก่ตัวเองและแก่

ผู้อื่น ; แต่ถ้าเป็นมิจฉาทิฏฐิแทรกเข้ามา มันดับทุกข์ไม่ได้ มันรู้กันแต่ตรงนั้น ; แล้วมันมีแต่จะเอาเปรียบ หรือเบียดเบียนกันมากขึ้นเท่านั้นเอง.

เพื่อให้แน่นอนยิ่งขึ้นไปอีก เราก็มองดูต่อไปอีก ถึงประโยชน์ของ คำสอนนี้ โดยมองให้ยิ่งขึ้นไป ; หรือว่าจะเอาเป็นกลางๆ ว่ามันมีผลเกิดขึ้น อย่างไม่รู้ก็ได้ : ถ้ามันเป็นไปอย่างถูกต้อง มันก็เป็นไปเพื่อขจัดปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นแก่เราวันหนึ่งๆ ในชีวิตประจำวันวันหนึ่งๆ นี้ได้ แล้วมันก็มีมุ่งหมายที่จะให้เป็นอย่างนั้นด้วย. รวมความว่ามันเป็นไปเพื่อความดับทุกข์ แล้วก็ เป็นไป เพื่อนิพพานในที่สุด ; ดับทุกข์สุดยอกก็คือนิพพาน. ฉะนั้นเรื่องอนัตตาไม่ใช่ ตัวตน, เรื่องสัพพัญญูตา เรื่องว่างจากตัวตน, เรื่องขณิกวาท ของต่างๆ ประกอบ อยู่ชั่วขณะ, เหล่านี้ ทั้งหมดนี้มันเพื่อให้เรามีจิตใจฉลาด เข้าใจธรรมชาติถูกต้อง แล้วก็ ไม่ไปมัวหลงที่จะรักสิ่งที่มันชวนให้รัก หรือจะเกลียดสิ่งที่มันชวนให้เกลียด หรือมันไปกลัวสิ่งที่ชวนให้กลัว หรือมันไปเศร้า หรือมันไปหาคู่อะไรก็ตามซึ่งมีอยู่ในชีวิตประจำวันนี้. เมื่อคนอื่นเขามองไม่เห็น เขาก็โทษผี โทษสาธ โทษเวทคา โทษโชคเคราะห์ โทษอะไรต่างๆ ; แต่พุทธบริษัทที่มีปัญญาดีดวงตา มองเห็น มัน ก็โทษความโง่ที่ไม่เข้าใจในความจริงของธรรมชาติตามที่ได้อสอนไว้แบบนี้ จึงไปมีความทุกข์. ที่นี้เราจะดับทุกข์ก็ต้องหมดความโง่ชนิดนั้น. ฉะนั้นถ้ามัน เป็นไปอย่างถูกต้อง มันก็เป็นเครื่องแสดงอยู่ในตัวว่าดับทุกข์ เป็นไปเพื่อดับทุกข์ ; ถ้าไม่ดับทุกข์ก็ไม่ถูกต้อง. ฉะนั้นอย่าไปเอาผีสาธเวทคาอะไรเข้ามาเกี่ยวข้อง. ถ้ามันเป็นทุกข์ก็ให้ถือหรือเชื่อลงไปว่ามันทำผิดแล้ว มันทำผิดต่อกฎเกณฑ์ของ ธรรมชาติในเรื่องเหล่านี้แล้ว ; เรื่องไม่ใช่ตัวตนเรื่องชั่วขณะอะไรนี้. ฉะนั้น เราทำเสียใหม่ คิดเสียใหม่ แก้ไขเสียใหม่ ให้มันถูกต้อง อย่าให้มีความทุกข์. นี่คำสอนที่ถูกต้องมันก็มีประโยชน์ เพื่อดับทุกข์อย่างนี้.

ถ้ามันไม่ถูกต้อง มัวเขว มันผิด อย่างที่ว่ามาแล้ว มันก็มีผลเพื่อให้
 ต่อไปอีก ให้ โง่มากยิ่งขึ้นไปอีก ให้เวียนว่ายอยู่ในความเป็นอย่างนั้นมานานออกไปอีก.
 นี้ดูให้คิดว่าทำไมเราจึงจัดปัญหาเรื่องความทุกข์ในอกในใจออกไปไม่ได้
 ยังมีอยู่ที่เท่าเดิม นี่ก็เพราะว่าเราขจัดมิจฉาทิฏฐิส่วนนี้ออกไปไม่ได้ เรามัวแต่ยึดมั่น
 ถือนั่นเรื่องตัวตน เรื่องเที่ยง เรื่องอะไรอยู่เรื่อยไป; มันก็ โง่ต่อไปหรือโง่ยิ่งขึ้น
 หรือเวียนว่ายต่อไปอยู่ซ้ำ ๆ ซาก ๆ. ปีที่แล้วอย่างไร ปีนี้ก็ยังเป็นอย่างนั้น ยังมี
 ปัญหาเรื่องจิตใจหม่นหมองอยู่อย่างนั้น. ฉะนั้นเราจะต้องรู้คำสั่งสอนที่ถูกต้องของ
 พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือหลักที่บอกว่า เป็นอนัตตาหรือเป็นของ
 ชั่วขณะ ๆ หรือว่าเป็นของที่แบ่งแยกออกไปเป็นส่วนย่อย ๆ ย่อย ๆ ใต้เรื่อย ๆ จนว่าง
 ไปในที่สุด. ถ้ามองเห็นอยู่อย่างนั้นแล้วมันก็รักใคร่ไม่ได้เกลียดใคร่ไม่ได้ กลัว
 อะไรก็ไม่ได้ หรือหม่นหมองอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่ได้ทั้งนั้น.

อยากจะบอกต่อไปอีกว่า **เมื่อเราต้องการผลของคำสอนเรื่องอนัตตา**
เป็นต้น มันต้องมีการปฏิบัติด้วย เพียงแต่ฟังอาตมาพูดที่นี้เถียวนั้น มันไม่
 สำเร็จประโยชน์. มันต้องเอาไปปฏิบัติ คือระวังอย่าให้มิจฉาทิฏฐิหรือความเห็น
 ที่ผิด ๆ นั้นมันเกิดขึ้นมาได้ อย่าเปิดโอกาสให้ความเห็นผิด ๆ เหล่านั้นมันเกิดขึ้นมาได้;
 ฉะนั้นเรา **ต้องเป็นอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะที่ถูกต้อง** จนความคิดโง่ ๆ เหล่า ๆ ผิด ๆ
 นั้นมันไม่เกิดได้ มันไม่มีโอกาสจะเกิดได้ เพราะเรามีสติอยู่แต่ในความถูกต้อง.

ฉะนั้นความถูกต้องก็ไม่มีอะไรอีก นอกจากหัวข้อที่ได้ออกชื่อมาแล้ว
 ว่าทุกอย่างเป็นของชั่วขณะ ๆ, ทุกอย่างไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน, ทุกอย่างเปลี่ยนแปลง
 เรื่อย, ทุกอย่างแบ่งแยกออกไปใต้เรื่อยจนว่างไปไม่มีตัวตนนี้; นี้เรียกว่าความรู้
 ที่ถูกต้อง. แล้วเราก็มีสติอยู่ด้วยความรู้ที่ถูกต้องอย่างนี้ จนไม่ให้โอกาสแก่ความ
 หลงผิดเกิดขึ้นในใจได้ นี่คือการปฏิบัติ. **ปฏิบัติธรรมะในพระพุทธศาสนา**

ห้อยอย่างน แล้วห้อยแต่เท่านั้น ก็มีสติสัมปชัญญะ ชนิดที่ว่าไม่ปล่อยให้เกิดความเข้าใจผิด หลงผิด มิจนาทิกฐฐิอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา; ให้อยู่แต่กับสัมมาทิกฐฐิอยู่เรื่อยไป อย่างนี้เรียกว่า “การงชีวิตชอบ” มีการเป็นอยู่ชอบ ชนิดที่จะทำให้โลกนี้ไม่ว่างจากพระอรหันต์. คำนี้พระพุทธรเจ้าท่านตรัสไว้เองว่า “ถ้าอยู่กันโดยชอบไซ้ร โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์” อยู่กันโดยชอบนี้ คืออยู่โดยมีสติสัมปชัญญะ รู้สึกตัวอยู่เสมอ อย่าให้เกิดมิจนาทิกฐฐิฝ่ายตรงกันข้าม เช่น มนิกาท เกิดความเห็น กิตรู้สึกขึ้นมาว่าเป็น ตัวกู—ของกู เป็นก่อนเป็นตนนี้; หรือว่าเกิดมิจนาทิกฐฐิสัสตวาท เป็นตัวเป็นตน ที่ยึดยาวนานนานถาวรไม่สิ้นสุคไปเลย. ถ้ามิจนาทิกฐฐิอย่างนี้ครอบงำแล้วมันก็จะเฉออกนอกทาง จนกระทั่งผิดทาง เรียกว่าเป็นอยู่ไม่ชอบแล้ว แล้วก็ไม่มีโอกาสที่จะเกิดพระอรหันต์ขึ้นในโลก. จึงขอให้ระวังกันเพียงอย่างเดียวว่า ให้เป็นอยู่ทุกกลมหลายใจเข้าออกนี้อย่างถูกต้อง คือไม่มีปล่อยให้เกิดมิจนาทิกฐฐิ หรือความงงขึ้นมาในใจ จนเกิดความเห็นแก่ตัว ยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู—ของกู. ถ้าจะแยกเป็นข้อปฏิบัติละเอียดออกไป ก็คืออริยมรรคมีองค์แปด.

เรื่องอริยมรรคมีองค์แปดนี้ ก็เคยพูดเคยอธิบายกันมามากมายแล้ว ในคำรับคำราก็มี ไปหาอ่านดูได้ รวมความว่าให้เป็นอยู่ชอบ หรือเป็นอยู่อย่างถูกต้อง ๘ ประการ คือถูกต้องของความคิดเห็นอย่างที่ว่านี้ว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน เป็นของไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงได้ มีความคิดเห็นหรือความเข้าใจถูกต้องอย่างนี้ก่อน เรียกว่า “ความถูกต้องของความคิดเห็น” แล้วก็มีความถูกต้องของการปรารธนา, แล้วก็มีการถูกต้องของการพุทจา, มีการถูกต้องของการทำกรงาน, มีการถูกต้องของการเลี้ยงชีวิต, มีความถูกต้องของความเพียร ความพากเพียร, มีความถูกต้องของสติที่ระลึกประจำอยู่ในใจ, มีความถูกต้องของสมาธิ คือกำลังใจ หรือ

จิตที่มันบักแน่นลงไปอย่างไร มันต้องเป็นการถูกต้องด้วย. ถ้าใครอยู่ด้วยอาการที่ถูกต้องครบ ๘ องค์อย่างนี้แล้ว ก็เรียกว่าเวลานั้นมันเป็นสัมมาทิฐิไปหมด คือเป็นผู้ที่มองเห็นความเป็นของชั่วขณะ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน อยู่ตลอดเวลา แล้วความที่เป็นมิจนาก็ปฏิฐิตรงกันข้ามก็เข้ามาไม่ได้ เข้ามาไม่จุ ไม่มีเนื้อที่ให้เข้ามา; ฉะนั้นในจิตใจของเราจึงเต็มไปด้วยความถูกต้อง ๘ ประการ.

ถ้าจะพูดอย่างอื่นก็พูดได้ ก็คือเราเป็นอยู่โดยวิธีที่เห็นว่า *สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นอยู่เสมอ* นี่มันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ว่าทุกอย่างไม่ว่าอะไร ไม่ควรไปยึดมั่น คือไม่ควรไปสำคัญมั่นหมายเข้า ว่ามันเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา ปลอຍให้เป็นที่ธรรมชาติเป็นที่ธรรมชาติ; แล้วก็ปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ แล้วร่างกายและจิตใจก็ไม่มี ความทุกข์เลย; ไม่ต้องมีตัวเราขึ้นมา ก็ไม่มี ความทุกข์เลย.

จะพูดอีกอย่างหนึ่งว่า เพราะเห็น *อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา* อยู่เป็นนิจ มันก็เรื่องเดียวกัน : พอเห็น *อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา* อยู่เป็นนิจ มันก็ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร แล้วเวลานั้นมันก็มี ความถูกต้อง ๘ ประการอยู่ในตัวมันเอง.

ทั้งหมดนี้ ที่พูดกันยืดยาวนี้อาจจะสรุปสั้น ๆ ว่า เตี้ยวัน มีอายุยาวมาพอสมควรแล้ว เห็นสิ่งต่าง ๆ พอสมควรแล้ว ก็รู้สึกขึ้นมาได้เองว่าไม่มีอะไรที่น่าไปหลงกับมัน. นี่เป็นคำพูดเหมือนกับพูดเล่น แต่มันกลายเป็นคำพูดที่จริงที่สุด มีประโยชน์ที่สุด มันไม่มีอะไรเลยที่น่าจะไปหลงกับมัน. คำว่าไม่มีอะไรเลย นี่มันทุกอย่างเลย จะเป็นวัตถุสิ่งของ หรือจะเป็นเกียรติยศชื่อเสียง อำนาจวาสนา แม้แต่ความดี แม้แต่บุญกุศล.

พูดอย่างหนึ่งฟังไม่ถูกจะกลายเป็นมิจฉาภิภูฏฐิ ไปโดยไม่รู้สึกตัว. ความดีก็เป็นของดี บุญกุศลก็เป็นบุญกุศลแน่นอน, แต่อย่าไปหลงกับมัน อย่าไปหลงกับมัน แม้ในสิ่งที่เรียกว่าความดีหรือบุญกุศลนี้อย่าไปหลงกับมัน. ความดีมีอยู่อย่างใดก็มีอยู่อย่างนั้น แล้วก็ทำความดี แล้วก็ไม่มีความทุกข์. ไม่มีความทุกข์เรียกว่าความสุข แม้ความสุขนี้ก็อย่าไปหลงกับมัน ก็เรียกว่าไม่ไปหลงในอะไรหมด ไม่ไปหลงยึดมั่นสิ่งใดว่าเป็นตัวตนหรือของตน แม้แต่ประการเดียว; เรียกว่าไม่มีอะไรที่น่าไปหลง. เดียวนี้เรายังหลงอยู่ทุกอย่าง ไปหลงมันทุกอย่าง แม้แต่สิ่งของก็หลง เกียรติยศชื่อเสียงก็หลง อะไรก็หลง; มันโง่ไปรักอะไรเข้า มันก็ไปหลงในสิ่งนั้น หรือมันไปเกลียดอะไรเข้า มันก็ไปหลงเกลียดในสิ่งนั้น; เดียวหลงรัก เดียวหลงเกลียด เดียวไปหลงกลัว เดียวไปหลงโกรธ ขึ้น ๆ ลง ๆ อยู่อย่างนี้.

ฉะนั้น ผลของความรู้ที่ถูกต้องทั้งหมดที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น มันก็คือความรู้แจ้งเห็นจริงที่เกิดขึ้นมาในใจว่า อ้าว! ไม่มีอะไรที่น่าไปหลง. พูดให้ชัดอีกหน่อยก็ว่าไม่มีอะไรน่าเอน่าเป็น *ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็น. น่าเอา* ก็คือของที่น่ารัก น่าพอใจ, *น่าเป็น* ก็คือเป็นนั่นเป็นนี่อย่างที่เขาว่าดีมีเกียรติหรือหรรษาหรืออะไรก็ตาม. *นี้* ไม่มีอะไรที่น่าเอน่าเป็น; มันล้วนแต่เป็นของชั่วขณะไม่ใช่ตัวตน เปลี่ยนแปลงได้ทั้งนั้น; แล้วพอไปยึดมั่นถือมั่นเข้าไปเอาไปเป็นเข้า มันมีความทุกข์ทันที. ฉะนั้นว่าอย่าไปเอาไปเป็นกับมัน; แต่ถ้าจะต้องทำไปอย่างไรก็จงทำไปอย่างนั้น : เกิดมาเป็นคนก็ทำไปตามหน้าที่ของคน, เกิดมาเป็นพ่อแม่ก็ทำหน้าที่ไปตามหน้าที่ของพ่อแม่ อย่าไปหลงในความเป็นพ่อแม่, เกิดมาเป็นลูกเป็นอะไรก็ทำหน้าที่ของลูกให้ดี อย่าไปหลงในความเป็นลูก อย่าไปเรียกร้องเอาอย่างนั้นอย่างนี้ด้วยความหลง.

ฉะนั้น ทุกอย่าง **ไม่ว่าจะเป็นอะไรก็เพื่อให้มันถูกต้อง** คือไม่หลง ; เป็นขานา เป็นพ่อค้า เป็นข้าราชการ กระทั่งเป็นเทวดา ถ้าเป็นได้ ก็อย่าไปหลง ในความเป็นอะไรของตัว. นี่ไม่มีอะไรที่น่าเอาหน้าเป็น แล้วมันก็จะเกิดความรู้สึก สรุบขึ้นมาสั้น ๆ บัดออกไปเสียหมดว่า พอ—พอกันที ๆ เรื่องบ้านพอกันที เรื่อง หลงนี้พอกันที. ถ้าในใจของใครเกิดความรู้สึกว่า พอกันทีไฉย! แล้วก็เป็นที่ แน่แน่นอนว่าเขาได้รู้หลักซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ที่เรียกว่าวาท ๆ อะไรเหล่านั้น เช่น ขณิกวาท ว่าทุกอย่างชั่วขณะ ๆ, วิภังชวาท ทุกอย่างแบ่งออกไปได้ ซอย ละเอียดออกไปจนว่างไปในที่ที่สุด อนัตตวาท ก็ว่าไม่ใช่ตัวตน, อนิจจวาทก็คือ ไม่ใช่ของเที่ยง. นี่พอเห็นขนาดนี้แล้วมันจะสะอึก หรือว่ามันจะหยุดชะงัก มันจะ บอกปฏิเสธว่าพอกันทีไฉย ; เป็นผลของการรู้คำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา.

ที่นี้ก็อยากจะพูดต่อไปเสียเลยในคราวเดียวกันว่า คนพวกไหนที่ควรจะทำอย่างนี้? ก็ตอบได้ทันทีว่า ทุกพวกเลย ที่เรียกว่าคนหรือมันคล้ายกับคน มันก็ ทุกพวกเลย. มนุษย์ก็ทุกพวก : มนุษย์ที่เป็นฆราวาสก็ต้องทำความรู้สึกในข้อนี้, มนุษย์ที่เป็นบรรพชิตเป็นนักบวชก็ต้องทำในความรู้สึกข้อนี้ ; แม้จะทำไม่เท่ากัน หรือระดับเดียวกัน มันก็ต้องทำในข้อนี้ ข้อที่ว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ชั่วขณะ ๆ ให้เกิดความเห็นแจ้งขึ้นมา.

ฆราวาสบางคนเห็นว่าเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องปรัชญา เป็นเรื่องปรมาตต์ เป็นเรื่องชั้นสูง เป็นเรื่องอะไร ไม่ใช่เป็นเรื่องของคนชาวบ้าน ; อย่างนี้ยัง เข้าใจผิด. ความรู้เหล่านี้มันคือตัวพุทธศาสนาตัวแท้ของพระพุทธศาสนา. ตัวแท้ ของพุทธศาสนามีไว้เพื่อดับความทุกข์ เพราะฉะนั้นที่ไหนมีความทุกข์ ใครมีความทุกข์แล้วคนนั้นต้องมีพุทธศาสนา. ที่นี้พวกชาวบ้านมีความทุกข์มากกว่า พวกบรรพชิต เพราะฉะนั้น ชาวบ้านนั้นแหละยังต้องการธรรมะที่จะดับทุกข์.

ฉะนั้นจึงต้องสนใจ เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่เรียกในที่นี้ว่า “วิภังขาท” หรือ “ขณิกาท”. ที่ได้เรียกแปลกออกไปนี้ ก็เพื่อให้มันละเอียดออกไป. ถ้าพูดว่าไม่ใช่ตนเฉย ๆ มันยังฟังยาก. อนัตตาไม่ใช่ตน นี่ยังฟังยาก ก็เลยบอกว่ามันเป็นสิ่งที่แบ่งแยกได้ คือเป็น วิภังขะสิ่งที่แบ่งแยกได้. มันเป็นอนัตตาไม่ใช่ตนเพราะมันเป็นสิ่งที่แบ่งแยกได้; แล้วมันเป็นอนัตตาเพราะมันเป็นขณิกะ คือของชั่วขณะ ชั่วขณะ ๆ แล้วมันจะเป็นตัวเป็นตนได้อย่างไร. ความทุกข์มันเกิดมาจากความโง่ว่าเป็นตัวเป็นตน มีตัวมีตน. ถ้าฆราวาสเป็นทุกข์ ฆราวาสก็ก็ต้องมีความรู้เรื่องนี้; สำหรับพระนั้นมันก็เหมือนกัน แต่ว่าผิดกันหน่อยตรงที่ว่าพระนั้นมีโอกาสที่จะปฏิบัติมาก ๆ ปฏิบัติเร็ว ๆ; ฆราวาสนั้นลำบากยุ่งยากอยู่ด้วยของอย่างอื่นบางอย่าง ก็ไปช้า ๆ; แต่แล้วก็ต้องไปด้วยกัน.

เมื่อถามว่าใครจะเป็นผู้สนใจศึกษาลัทธิข้อปฏิบัติเหล่านี้? ก็บอกว่าทุกคนเลย ถ้าเป็นมนุษย์ก็มนุษย์ทุกคน ถ้าเป็นเทวดาก็เทวดาทุกคน เทวดานั้น กามาวจร เทวดาชั้นพรหมชั้นไหน ๆ ก็ตามใจ . ยังมีความทุกข์อยู่ทั้งนั้น เพราะยังมีตัวมีตนอยู่ทั้งนั้น. ฉะนั้นก็ต้องศึกษาเหมือนกับมนุษย์ ไม่ใช่ไปกว่ามนุษย์; และยิ่งจะเสียเปรียบมนุษย์ ตรงที่ว่ามนุษย์นี้มีความทุกข์มากกว่าเทวดา เทวดามีความสนุกสนานมากก็ลืมตัวมาก เกลียดเบียดเบียนไปได้มาก มันก็มีความทุกข์มากนี้เสียเปรียบมนุษย์. มนุษย์นี้เขามักจะถือกันว่ามีความสุขกับความทุกข์ก้ำกึ่งกันพอจะก้ำกึ่งกัน มันก็เป็นโอกาสที่จะรู้ความจริงได้ง่าย. ส่วนเทวดานั้นมีแต่ความสุขสนุกสนานมาก ความทุกข์แทบไม่ปรากฏ, ทั้งที่มีความทุกข์แต่ก็แทบจะไม่ปรากฏ ฉะนั้นจึงลืมตัวมาก. เทวดาก็ต้องตาย เทวดาก็ต้องมีความโลภ มีความโกรธ มีความหลง เทวดาก็ร้องไห้เป็น เทวดาก็มีกิเลส มันก็มีความทุกข์อย่างเดียวกัน; แต่ว่ามันมีบุญ เขาเรียกว่ามีบุญตรงที่มีโอกาสได้สนุกสนานเสียมากกว่า ให้ลืมตัวยิ่งขึ้นไป. เราตอบได้อย่างกว้างที่สุดว่า สัตว์ทุกชนิดที่มีปัญญาอันนี้รู้คิดได้แล้ว

จำเป็นที่จะต้องศึกษาลัทธิเหล่านี้ : วิชัชวาท ขณิกวาท อนัตตวาท อนิจจวาท แล้วแต่จะเรียก แต่รวมความแล้วก็คือ ความจริงที่บอกให้เห็นว่าไม่ควรจะไปหลงตัวเอง.

ที่นี้ ก็พูดต่อเลยไปว่า ที่ไหนกัน จะไปคุย ไปเรียน ไปปฏิบัติที่ไหนกัน หรือว่ากฎเกณฑ์เรื่องนั้นมันใช้ได้ในที่ไหน ใช้ไม่ได้ในที่ไหน? นี้ก็ขอตอบว่า กฎเกณฑ์เรื่องนั้น ธรรมะข้อนี้ใช้ได้หรือต้องใช้ทั่วไปในที่ทุกหนทุกแห่งแล้วแต่มนุษย์จะรู้จักว่ามันมีอะไรอยู่ที่ไหน. พุทธภาษาวัดๆ ภาษาศาสนาเขาว่าทั่วไปทุกโลกธาตุ. ก็ همینโลกธาตุก็ตามใจ ทุกๆ โลกธาตุจะต้องปฏิบัติกฎเกณฑ์ข้อนี้ จะต้องรู้จักกฎเกณฑ์ข้อนี้ก่อน แล้วปฏิบัติกฎเกณฑ์ข้อนี้; ไม่ยกเว้น. นี้ไม่ต้องพูดถึงเฉพาะแต่มนุษย์ในโลกนี้ หรือโลกธาตุนี้ สัตว์ทั้งหลายอื่นในโลกธาตุอื่นที่มีสติปัญญาคิดนึกได้แล้วก็จะต้องรู้จักกฎเกณฑ์ข้อนี้ ปฏิบัติกฎเกณฑ์ข้อนี้. ๕๕๘ เพราะว่ามันเป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ. เพราะฉะนั้นธรรมชาติมีอาณาเขตไปถึงไหน กฎเกณฑ์ของธรรมะนั้นก็ไปถึงนั้น มันเป็นกฎของธรรมชาติ เป็นหน้าที่ที่มนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลายจะต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ. ฉะนั้น ธรรมชาติมีอยู่ที่ไหน กฎเกณฑ์ก็มีอยู่ที่นั่น. เป็นอันว่าไม่ยกเว้นที่ไหน จะในสัตว์นรกหรือว่าในมนุษย์ หรือว่าในสวรรค์ หรือในชั้นไหนก็ตาม ไม่ว่าที่ไหน จะต้องรู้ข้อนี้และปฏิบัติข้อนี้; ไม่อย่างนั้นจะเป็นทุกข์.

ข้อสุดท้ายจะถามว่าเมื่อไรกัน? บอกว่าตลอดกาลเลย ทั้งอดีต ทั้งอนาคต ทั้งปัจจุบัน อย่าไปหาทางออกเรื่องเวลา ว่าบางยุคบางสมัยก็ไม่ต้อง. สำหรับธรรมะนั้นไม่เกี่ยวกับเวลา. สำหรับมนุษย์นั้น **ถ้าปราศจากธรรมะเมื่อไรแล้ว ก็เป็นมรณของความทุกข์เข็ญ.** เมื่อนั้นทีเดียวไม่ยกเว้น ไม่เกี่ยวกับเวลา แต่ที่นี้เราพูดให้มันชัดหน่อยว่า เมื่อมีปัญหาหรือความทุกข์เกิดขึ้นนั้นแหละ ถ้าเวลาอื่นท่านทั้งหลายไม่ต้องการธรรมะ ก็จำเป็นที่จะต้องการธรรมะในเวลาที

ความทุกข์มันเกิดขึ้น หรือมันมีปัญหาก็เกิดขึ้นในจิตในใจ. นี่เราจะต้องมีความรู้
 ข้อนั้นมาช่วยให้ทันเวลา แล้วให้ถูกต้องด้วย. มันมีอยู่ ๒ คำที่จะต้องจำให้ดี ว่า
 ความรู้มันต้องมาอย่างถูกต้องด้วย แล้วต้องมาทันเวลาด้วย. เมื่อเรามีความทุกข์นั้น
 มันต้องมาให้ทันเวลา สำหรับจะแก้ความทุกข์นั้น ; แล้วมาถูกต้องจึงจะแก้ความ
 ทุกข์นั้นได้. ฉะนั้น เราเตรียมตัวให้พร้อม เมื่อมีความทุกข์หรือมีปัญหามาทางจิต
 ทางวิญญาณเกิดขึ้น ซึ่งเป็นความทุกข์ ก็ต้องมีความรู้เรื่อง วิภังคะ ขณิกาวาท
 อนัตตาวาท อะไรนั้นมาให้ถูกต้องและทันเวลา ก็จับทุกข์ได้. นี้เรียกว่าเวลาที่มี
 ความทุกข์เกิดขึ้น.

เมื่อยังมีเวลาที่เรายู้อยู่สบายไม่มีความทุกข์เกิดขึ้น อย่างนี้เราก็ยังจะต้อง
 เอาความรู้ที่วางนั้นแหละมาอบรมให้มันแก้กล้ายิ่งขึ้น. ความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง
 อนัตตา เรื่องวิภังคะ ขณิกาวาท นั้นมาอบรมให้แก้กล้ายิ่งขึ้น. ที่ว่าแก้กล้า
 ในที่นี้หมายความว่าเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น รวดเร็วยิ่งขึ้น อยู่ในอำนาจ อยู่ในกำมือ
 ของเรามากขึ้น จนกระทั่งเป็นคู่มือ อยู่กับมือ ไม่เคยห่างไปจากมือ. นี้เรียกว่า
 ตามปกติมันจะต้องอบรมความรู้ให้มันแก้กล้ายิ่งขึ้นทุกที ; แล้วพอมีปัญหา
 เกิดขึ้น มีความทุกข์เกิดขึ้น ก็ใช้ความรู้ให้ถูกต้องและให้ทันแก่เวลา. นี้
 หลักเกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้เกี่ยวข้องกับหลักธรรมะที่กล่าวมาแล้ว ว่าท่านจะต้องมีความ
 เข้าใจอย่างนั้น.

ที่นี้ ก็จะได้ออกไปจนถึงตัวธรรมะนั้น ๆ ตัวคำสอนนั้น ๆ : ทั้งที่ได้กล่าว
 มาแล้วตั้งแต่ข้างต้นว่า เราเรียกคำสอนนั้น ๆ ว่า วิภังคะ ขณิกาวาท เป็นต้น
 วาท คือ วาทะ ; วาทะแปลว่าคำพูด. วิภังคะวาทะ หรือ วิภังคะวาท แปลว่าวาทะที่
 บอกว่าทุกสิ่งทุกอย่างนั้นแบ่งแยกออกไป ได้ละเอียดย่อยออกไป—ละเอียดย่อยไปจนว่าง
 ในที่สุด. ขณิกาวาท—วาทะที่บอกว่าทุกอย่างประกอบอยู่ด้วยขณะ ๆ เท่านั้นไม่ใช่
 ถาวรยั่งยืน. คำว่า “วาทะ” พูดถึงคำว่าวาทะ บางคนอาจจะฉงน. คำว่าวาทะ

นี่เป็นภาษาบาลี เป็นระเบียบ เป็นธรรมเนียมที่ใช้ในภาษาบาลีหรือภาษาสันสกฤต ในสมัยโบราณกาล เขายกเอาคำว่า “วาทะ” หรือคำพูดขึ้นมาใช้ เช่นเดียวกับที่ พวกฝรั่งสมัยปัจจุบันนี้ใช้คำว่า *-ism*. *-ism* นี้แปลว่าลัทธิหรือความเห็น หรือ การกระทำอะไร ที่มีนัยนัยลงไปอย่างใดอย่างหนึ่ง, นี่ตรงกับคำว่าวาทะในที่นี้. แม้จะมีชื่อเรียกว่า “วาทะ” แต่ตัวจริงมันมิใช่คำพูด ตัวจริงมันเป็นลัทธิหรือความรู้สึกที่มีอยู่ในใจ แล้วหลังออกมาทางปาก แสดงออกมาทางคำพูด บางคนไปเขลาว่ามันเป็นแต่วาทะๆ แล้วมันจะทำอะไรได้. ที่จริงคำว่า “วาทะ” นี้ มันไม่ได้หมายถึงคำพูด มันหมายถึงความรู้สึกนึกที่เป็นเหตุให้พูด ให้พูดออกมาหรือแสดงออกมาทางคำพูด : เป็นของแปลกหูสำหรับท่านทั้งหลาย แต่ไม่แปลกหูสำหรับนักศึกษาคำที่เขาค้นกันเสียจนชินว่า คำว่า วาทะ หรือวาท หรือ *-ism*. นี่ขอให้เข้าใจดีๆ ว่า ขณิกวาทะ หรือวาทนั้นมันไม่ใช่คำพูด. มันเป็นลัทธิที่ฝังอยู่ในใจ แล้วแสดงออกมาทางคำพูด.

ที่นี้ นอกจากหรือยิ่งไปกว่าที่มันไม่เป็นเพียงคำพูดแล้ว มันยังเป็นความรู้สึกที่เกิดอยู่เองในตัวของท่านทั้งหลายโดยสามัญสำนึก โดยสัญชาตญาณก็มี. ท่านทั้งหลายจะต้องนึกถึงคนทุกคนรวมทั้งตัวเองด้วย ว่าแต่ละคนๆ นั้น มีความรู้สึกอะไรที่เป็นความรู้สึกเด็ดขาดของตน ซึ่งตนคิดอย่างนั้น เชื่ออย่างนั้น ถืออย่างนั้น ถ้าพูดก็พูดอย่างนั้นไม่มีพูดอย่างอื่น. นี่ “วาทๆ” อย่างนี้มันมีอยู่ด้วยกันทุกคน ; มีอยู่แต่ว่าจะมีไปในทางถูกหรือในทางผิด และโดยมากก็มีไปในทางผิดคือให้เป็นทุกข์ดังที่ไต่กล่าวมาแล้ว. แต่เดี๋ยวนี้อยากจะชี้ในข้อที่ว่าตามปกติมันมีอยู่แก่คนทุกคน ในคนทุกคน และมันเกิดเอง. พอเราเกิดมาจากท้องแม่ *-ism* หรือวาทะนี้มันเริ่มก่อตัว ตั้งรกราก ลงรากลงฐานขึ้นมาเรื่อยๆ จนพอโตเป็นหนุ่มเป็นสาว มันก็มีเต็มทีของมันเป็นรูปอย่างหนึ่งๆ ; นั่นแหละ

เรียกว่า — *ism* หรือวาทะของบุคคลผู้หนึ่ง ซึ่งเขาพร้อมที่จะพูดออกมาเสมอ แล้วก็ถือเป็นหลักแน่นอนแน่นแฟ้นในใจอยู่เสมอ และนี่เป็นไปได้โดยสามัญสำนึก คือเขานึกเอาเองได้ตามสิ่งแวดล้อม ที่มันแวดล้อมเขาอยู่ทุกวัน ๆ ๆ ๆ ตั้งแต่เกิดมา; เขาก็ปรับปรุงปฏิวัติความคิดเห็นขึ้นขึ้นมาได้เอาเป็นของเขา. แล้วที่ยังไปกว่านั้นมันก็มีมาได้จากสัญชาตญาณอย่างสัจๆ.

สัจๆทั้งหลายมีสัญชาตญาณ ที่อย่างต่ำก็ของสัจๆเท็จจางาน, แล้วก็คิดมาถึงความเป็นมนุษย์. ความรู้สึกของมนุษย์ระดับต่ำที่สุดเป็นเรื่องของสัญชาตญาณ : ต้องการกินอาหาร, ต้องการสืบพันธุ์, ต้องการเกียรติยศ, ต้องการดีต้องการเด่น ต้องการการยกยูดูชูหาง. อะไรนี้เป็นเรื่องของสัญชาตญาณ มันก็มีมากพออยู่แล้ว. ทัศนสัญชาตญาณนั้น ๆ ถูกปรับปรุงแก้ไขเปลี่ยนแปลงไปตามสติปัญญาที่อบรมขึ้นมา มันก็เปลี่ยนรูปไปบ้าง ก็มาอยู่เป็นหลักหลักสำเร็จรูปประจำตัวบุคคลนั้น เรียกว่า “วาทะ” หรือ — *ism* สำหรับบุคคลนั้น; แล้วมันก็มีกันอยู่ทุกคน. นี่แหละมันตั้งต้นขึ้นมาจากสัญชาตญาณและสามัญสำนึก ที่แวดล้อมเราตั้งแต่แต่อันแต่ ออก, นี่ชั้นหนึ่งก่อน; ที่มันนั้นก็ค่อยเจริญขึ้น ๆ ตามสิ่งที่เข้ามาแวดล้อม.

คำว่า *เจริญขึ้น* ๆ ก็คือการเปลี่ยนแปลงไป ๆ ๆ ตามสิ่งที่แวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือการศึกษา. คำว่า *สิ่งแวดล้อม* มีความหมายมาก มีความสำคัญมาก สิ่งแวดล้อมนั้นแหละมันเปลี่ยนหัวใจเรา หัวใจเราเคยเป็นอย่างหนึ่ง มีอยู่อย่างหนึ่ง เทียบมันมาเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น เพราะสิ่งแวดล้อมมันค่อย ๆ แวดล้อม — ค่อย ๆ แวดล้อม จนกลายเป็นคนละคนไปก็ได้. ที่นี่ยังเป็นการศึกษา ยังเป็นสิ่งแวดล้อมที่ร้ายกาจมากที่สุดจะเปลี่ยนให้เป็นอย่างไรได้แรงที่สุด เร็วที่สุด.

การศึกษานี้ถูกก็มี ผิดก็มี เป็นไปเพื่อทุกซัดแต่ไม่รู้สีกตัวก็มี; อย่างเรามาหนึ่งประชุมกันที่นี้ ฟังเรื่องนี้ที่นี้ ก็เป็นการศึกษาค้นเหมือนกัน. ถ้ามัน

มีความเข้าใจ มันก็มีอิทธิพลมาก เปลี่ยนแปลงจิตใจให้ไปตามทางของความดับทุกข์ได้; ถ้าไม่เข้าใจ มันก็ไม่มีอะไร; ถ้าเข้าใจผิด มันก็มีผลร้ายเกิดขึ้น. เพราะฉะนั้นขอให้ถือว่าสิ่งที่เรียกว่า “วาท” หรือ วาทะ หรือ—ism นี้ มีแก่คนทุกคนอย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ และไม่ต้องรู้สึกตัวก็ได้. รู้สึกแต่ว่าจะใช้มันอย่างไร จะส่งมันออกไปอย่างไร จะบังคับอย่างไรเท่านั้น.

ฉะนั้น อย่าได้เข้าใจว่าสิ่ง นี้มันไม่เกี่ยวกับเรา มันอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ที่แท้มันสิงอยู่ในดวงจิตในวิญญาณของเราตั้งแต่อันแต่่ออกเรื่อยมา ฉะนั้น คน ๆ หนึ่งมีความคิดเห็นอย่างไรเป็นหลักละก็คนนั้นนี้มีวาทะว่าอย่างนั้น มี—ism ของเขาว่าอย่างนั้น; นั่นแหละคือบุคลิกภาพของเขา คือความเป็นอย่างนั้น. ฉะนั้นเรามีหน้าที่แต่เพียงว่าจะควบคุมมันให้ไปในทางถูก หรือแก้ไขมันให้เป็นที่ไปในทางถูกยิ่งขึ้นทุกที.

ดูอีกทีหนึ่งสิ่งที่เรียกว่าวาทะหรือ —ism นี้ มันเป็นสิ่งที่มีความสูงที่สุดเหมือนพระเจ้าที่เดียวก็ว่าได้. ทุกคนมีความเชื่อตัวเอง; ความเชื่อของตัวเองนั้นแหละจริงและถูก ฉะนั้นก็บูชาความเชื่อของตัวเอง ความคิดเห็นของตัวเอง. นั่นคือวาทะ หรือ—ism ของบุคคลนั้น; มันมีลักษณะเหมือนกับพระเจ้าสำหรับบุคคลนั้น. เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นสิ่งที่มีความสูงในการที่จะบันดาลชีวิต หรือบันดาลโชคชะตาของชีวิตของบุคคลนั้น ทั้งที่เกี่ยวกับตัวเขาและทั้งที่เกี่ยวกับสังคม. ลัทธิความคิดเห็นประจำตัวเขา คือวาทะ หรือ—ism ของเขานั้นแหละและเป็นพระเจ้าผู้สร้างตัวเขาละ; เขาจะเป็นไปตามอำนาจของวาทะอันนั้น. ชีวิตของเขาจะเป็นไปตามนั้น. ฉะนั้นเขาจะเป็นทุกข์หรือเป็นสุขตามเรื่องของเขา แล้วเขาจะพลอยทำให้สังคมเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ มันก็เพราะเรื่องนั้นของเขา; จึงถือว่ามันเป็นสิ่งที่มีความสูงที่จะบันดาลชีวิตของคนทุกคน สำหรับวาทะนั้น.

คนเราทำอะไรไปตามวาทะของตัวทั้งนั้น ขอให้จำไว้; —ism ของตัว มีอยู่อย่างไร คนนั้นจะทำไปอย่างนั้น ทำอย่างอื่นไม่เป็น; แล้วมันเป็นสิ่งที่จะให้คนเรายกหูชูหาง หรือว่าจะทำให้คนเราอ่อนน้อมถ่อมตัว มันก็คือ—ism อันนั้น คือวาทะอันนั้น. ฉะนั้นบางคนยกหูชูหางหรือบางเวลายกหูชูหาง; บางเวลา ก็อ่อนน้อมถ่อมตัว. แล้วเรื่องยกหูชูหาง เรื่องอ่อนน้อมถ่อมตัวมันไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย คือเรื่องที่จะทำให้เกิดเรื่องร้ายหรือเรื่องดีได้ทั้งนั้น. ฉะนั้นไปเข้าใจให้ดีๆ ไปจัดการมันให้ดีๆ.

ดูต่อไปอีกก็จะมองเห็นได้ว่า วาทะนี่คือตัวลัทธิ หรือเป็นต้นกำเนิด ลัทธิต่าง ๆ จะเป็นลัทธิปรัชญา หรือลัทธิศาสนาอะไรก็ตาม. วาทะหรือ—ism ของบุคคลนั้น ประจำตัวบุคคลนั้น มันจะสร้างศาสนา สร้างลัทธิขึ้นมาสำหรับ เขา; แล้วทีนี้ถ้าเผชิญหลาย ๆ คน มันตรงกันมาก ๆ คน ก็รวมกันเข้าเป็นลัทธิ ที่สละสลวยมาก, และถ้ามากไปกว่านั้นอีก มันก็กลายเป็นศาสนา ซึ่งมีคนนับถือมาก ออกไปอีก. ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า “วาทะ” นี้ มันเลยไม่ใช่ของเล็กๆ เช่น พุทธศาสนาก็เป็นวาทะอันหนึ่ง สอนเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างที่เราพูด มาแล้ว. มันเป็นตัวลัทธิหรือเป็นตัวกำเนิดของลัทธิต่างๆ ด้วย พร้อมกันนั้น ก็เป็นกำเนิดของสิ่งอื่นที่มันเกี่ยวเนื่องกัน. —ism นี้ เป็นต้นกำเนิดของการเสีย สละหรือไม่เสียสละก็ได้; แล้วมันเป็นต้นเหตุให้เกิดบ้าเลือดขึ้นมา ไม่ยอมบ้าเลือด ยอมตายอะไรขึ้นมาได้. ฉะนั้นอย่ามองข้ามไปเสีย อย่ามองไกล เติลิดเป็ดเป็ งจนไม่รู้ว่ามีอะไรอยู่อันหนึ่งร้ายกาจที่สุด มันสำคัญที่สุด ที่ทำให้คนเรานี้ทำอะไรก็ได้ สุภาพอ่อนโยนก็ได้ กระทบหยาบคายก็ได้ บ้าเลือดก็ได้ ยอมตายก็ได้ เสียสละ ก็ได้ ขี้เหนียวก็ได้ ได้ทุกอย่างและทุกเมื่อ; อย่าทำเล่นกับเรื่องวาทะ.

เอาละ ท่านทั้งหลายจะเห็นได้เองทุกคนแล้วว่าทำไมสิ่งนี้จึงถูกเรียกว่า “วาทะ”? วาทะ แปลว่า คำพูด สิ่งนี้ก็คือสิ่งที่จะดันออกมาข้างนอกเป็นคำพูด;

หรือว่าคนพูดก็พูดไปตามอำนาจของสิ่งนี้. เราเรียกมันสั้น ๆ ว่า “วาทะ” แต่ไม่ใช่คำพูด; หากแต่ว่าเป็นต้นเหตุของคำพูด เป็นที่มาของคำพูด; แล้วคำพูดทุกคำก็เพื่อระบายออกหรือแสดงออก ซึ่งสิ่งนี้. คำว่า *วาทะ* นั้นมันแทนลัทธิหรือความรู้สึกในใจ; คำว่า *วจี-วจี* นั้นมันเป็นคำพูดที่พูดด้วยปากตามธรรมดา; แต่ถึงอย่างนั้น *วจี* ก็เป็นไปตามอำนาจของความรู้สึกที่มีอยู่ข้างใน ซึ่งนั่นเรียกว่า *วาทะ*. คนใดมีวาทะอย่างไร คนนั้นจะพูดอย่างนั้น. ที่เราได้ยินได้ฟังมากที่สุด ก็คือคำว่า *อิตถวาหุอุปาทาน* รวมกันเรียกว่า “*อิตถวาหุอุปาทาน*” —อุปาทาน — ความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจวาทะว่าตัวตน = อิตถคือตัวตน + วาทคือวาทะ + อุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่น; แปลรวมกันว่า *ความยึดมั่นถือมั่นด้วยวาทะว่าตัวตน*, ข้อนี้ไม่ใช่ยึดมั่นถือมั่นด้วยคำพูดว่าตัวตนของตน แต่ยึดมั่นถือมั่นด้วยความรู้สึกคิดนึกที่เป็นเหตุให้พูดออกมา ว่าตัวตนว่าตัวกูว่ของกู; นั่นแหละขอให้จำไว้ให้ดีว่า *วาทะ* ๆ ในกรณีนี้ โดยเฉพาะนั้นไม่ใช่หมายถึงคำพูด; แต่หมายถึงอะไรที่ลึก ที่อยู่ลึกเข้าไปข้างในที่เป็นเหตุให้พูด แล้วพูดออกมาก็พูดเพื่อสิ่งนั้นแหละ. นี่เข้าใจคำว่าวาทะหรือสมัยใหม่เขาเรียกว่า —*ism* กันเสียบ้าง อย่างนี้.

ช่วงเวลาที่เหลืออยู่นี้ก็อยากจะพูด ถึงตัวเรื่องนั้น คือคำว่า “*วิรัชชวาท*” เป็นต้น. ตรงนี้ต้องขอโอกาสนิดหน่อยเพื่อจะบอกให้ทราบว่ คำพูดคำเดียวมีความหมายหลายอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นคำว่า “*วิรัชชวาท*” *วิรัชชวาท* แปลว่า มีวาทะที่แบ่งแยกได้. *วิรัชชวาท* นี้มีอีกชนิดหนึ่งไม่เกี่ยวกับการแบ่งแยกธรรมหรือสังขาร เป็นการแบ่งแยกไว้เพื่อ เพื่อไว้เพื่อความถูกต้อง คือถ้าเราไม่พูดอะไรลงไปตายตัว เราพูดให้มันคั่นได้อย่างนี้ก็เรียกว่า *วิรัชชวาทะ* เหมือนกันเอง—*สวาทะ* หมายความว่าพูดตายตัวที่เดียวลงไปอย่างนี้ พอเขาคั่นแล้วจนเต็มหงายหลังอย่างนี้. แต่ถ้าเป็น*วิรัชชวาทะ* แล้วเขาก็แบ่งแยกไว้ว่า ถ้าอย่างนั้นเรียกว่าถูก ถ้าอย่างนั้นเรียกว่าผิด, อย่างนั้นจึงจะเป็นสุข อย่างนั้นจะไม่เป็นสุข

แบ่งไว้อย่างนี้ ไม่มีทางจน. อย่างนี้ก็เรียกว่าวิภาษวาทเหมือนกัน พระพุทธเจ้าเป็น **วิภาษวาทิ** คือท่านไม่ปฏิเสธหรือรับอะไรโดยส่วนเดียว.

อย่างมีคนที่มาทูลถามท่านว่า พระพุทธเจ้าตรัสอย่างไรเกี่ยวกับคำสอนหรือวาทะของผู้อื่น. ศาสตราอื่นลัทธิอื่นเขาพูดกันอย่างนั้น ๆ ให้ทำอย่างนั้น ให้ปฏิบัติอย่างนั้น ให้ละอย่างนั้น อะไรก็ตาม ส่วนพระพุทธโคตมว่าอย่างไร? นี่พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสตอบว่า เราไม่พูดว่า ลัทธิไหนควรปฏิบัติโดยส่วนเดียว หรือลัทธิไหนไม่ควรปฏิบัติโดยส่วนเดียว เราไม่พูดว่าตบะนี้ไม่ควรบำเพ็ญ หรือว่าตบะนี้ควรบำเพ็ญโดยส่วนเดียว; ก็จะไม่พูดอะไรตายตัวลงไปส่วนเดียว แต่จะพูดว่า ตบะใดหรือการปฏิบัติใดทำลงไปแล้ว ปฏิบัติลงไปแล้ว กุศลเกิดขึ้น อกุศลดับไป; อย่างนี้ควรบำเพ็ญหรือควรประพฤติ. ถ้าทำลงไปแล้ว อกุศลเกิดขึ้น กุศลดับไป นี้ไม่ควรทำ ไม่ควรประพฤติ. นี่พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างนี้ก็เรียกว่า **“วิภาษวาทิ”** ไม่พูดโดยส่วนเดียวลงไปว่าอะไรควร หรือไม่ควร ให้ความหมายไว้เป็นเครื่องตัดสินเอาเอง. ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงชมเชยผู้ที่ควรชมเชย ยกย่องสรรเสริญ บุคคลที่ควรยกย่องสรรเสริญ; ไม่ถือว่าบุคคลควรยกย่องหรือควรชมเชยโดยส่วนเดียว. พวกที่ไปทูลถามพระพุทธเจ้าก็เลยพอใจ ชอบใจ.

ทีนี้ มันก็ยังมีความว่า วิภาษวาทิอีกคำหนึ่งอย่างที่พูดมาแล้วนี่ คือว่าผู้ที่มีความเห็นว่า สังฆารธรรมทั้งปวงไม่เป็นตัว ไม่เป็นตน ไม่เป็นก้อน ไม่เป็นอะไร; เป็นสิ่งที่แบ่งแยกได้. ถ้าพูดว่าสังฆารธรรมทั้งปวงเป็นตัว เป็นตน เป็นอัตตา ละก็เป็นลัทธิฮินดู เป็นลัทธิอื่นนอกพุทธศาสนา. ฉะนั้นภิกษุในพุทธศาสนา หรือพุทธบริษัทในพุทธศาสนาจะเป็น **วิภาษวาทิ** หมด คือเป็นผู้ที่พูดด้วยความรู้สึกว่าจะสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ มันประกอบอยู่ด้วยสิ่งหลายๆ ส่วน แบ่งแยกได้.

ในตำนานมีปรากฏเรื่องนี้ เมื่อพระเจ้าอโศกจะทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ขำระพุทธศาสนานั้น ตอนนั้นศาสนาเสื่อมปนกันยุ่ง เพราะว่าคนพวกอื่นปลอม บวชเข้ามาเป็นอันมากในพุทธศาสนา เพราะพุทธศาสนากำลังเจริญ พระเจ้าอโศก ส่งเสริม ก็มีคนนอกมาปลอมบวชมาก จนความเสียหายเกิดขึ้น แล้วจะจัดการ กันอย่างไร ที่จะคัดเอาคนที่ไม่ใช่คนในพุทธศาสนา หรือภิกษุในพุทธศาสนาออกไป ก็ใช้ลัทธินิกายวิฆชาวาท หรือ อวิฆชาวาท กล่าวคือเอาตัวผู้ต้องหานั้น คือภิกษุองค์ใด องค์หนึ่งก็ตาม ที่สงสัยว่าปลอมบวชหรือไม่ปลอมบวชมาซักถามข้อนี้ ซักถาม เกี่ยวกับสังขาร เกี่ยวกับธรรมทั้งปวงเป็นอย่างใด. ถ้าคนไหนตอบไปในทางเป็น ตัวเป็นตน ไม่ใช่ของแบ่งแยกหรือชั่วคราวแล้วก็จับสึกเลย; ถือว่าไม่ใช่เป็น พุทธศาสนา แล้วปลอมเข้ามา. ที่นี้ ถ้าว่าองค์ไหนตอบถูกต้อง ในเรื่องของ วิฆชาวาท ฌณิกวาท อันนั้นก็ให้อยู่ รับเอาไว้ ให้อยู่เป็นภิกษุในพุทธศาสนา. กระทำโดยวิธีนี้จึงสามารถขจัดพวกนอกพุทธศาสนา ที่ปลอมบวชเข้ามาในสมัย พระเจ้าอโศกนั้น ให้ออกไปได้หมดจากพุทธศาสนานี้ แล้วก็ถือว่า เป็นการ สังคายนาขำระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ครั้งหนึ่ง.

นี่ขอให้เข้าใจคำว่า “วิฆชาวาท” นี้ไว้ว่ามันเป็นสองความหมาย หรือ หลายความหมายอยู่. แต่ความหมายที่สำคัญนั้นก็คือว่าให้มองสังขารทั้งหลายทั้งปวง ในฐานะเป็นของที่แบ่งแยกออกไปได้.

ที่นี้ จะมองกันอย่างไร ? สำหรับพุทธศาสนาที่เป็นวิฆชาวาทอันแรก ก็มองที่คนทุกคนที่นั่งอยู่ที่นี้ คน ๆ หนึ่งนี่อย่างน้อยก็แบ่งแยกออกได้เป็น ๒ ส่วน คือเป็นกายกับใจ : จะเรียกว่าคนเดียว ตันคนเดียว ก้อนเดียว เหมือนก้อนหิน ก้อนเดียวอย่างนี้ไม่ได้. เพราะคนคนหนึ่งต้องมี ๒ ส่วน คือส่วนหนึ่งเป็นกาย, ส่วนหนึ่งเป็นใจ; อย่างนี้ก็เรียกว่า วิฆชาวาท. ที่นี้ดูต่อไปอีกคนหนึ่งแบ่งออก

เป็น ๓ ส่วนบ้าง แบ่งเป็นร่างกายส่วนหนึ่ง, แล้วแบ่งเป็นส่วนที่กำลังเป็นจิต
 คตินี้ก็อีกส่วนหนึ่ง, แล้วแบ่งเป็นส่วนที่เป็นความรู้สึกของจิตที่กำลังคิดกำลังนึก
 อีกส่วนหนึ่ง; เลยได้เป็น ๓ ส่วน, อย่างนี้ก็เรียกว่า รูปส่วนหนึ่ง จิตส่วนหนึ่ง
 เจตสิกส่วนหนึ่ง ก็เลยเป็น ๓ ส่วน. เมื่อตะกัเราแบ่งเป็น ๒ ส่วนว่า กายส่วน
 หนึ่ง ใจส่วนหนึ่ง; ที่นี้ใจเอาไปแบ่งเป็น ๒ ส่วน เป็นส่วนจิต กับ ความรู้สึก
 ของจิต ก็เลยได้รวมกันหมดเป็น ๓ ส่วน.

ที่นี้ อยากจะแบ่งให้มันมากไปกว่านั้น ซึ่งเคยแบ่งเป็นเพียง ๒ ส่วน คือ
 กายกับใจนี้แบ่งให้มันมากกว่านั้นเป็น ๕ ส่วน โดยเป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา
 เป็นสังขาร เป็นวิญญาน ที่เรียกว่า “ขันธห้า” ร่างกายนั้นคือรูป, ส่วนใจนั้น
 แบ่งออกเป็น ๔ ส่วน คือเป็นเวทนาความรู้สึกที่เกี่ยวกับสุขทุกข์นั้นอย่างหนึ่ง,
 สัญญาเกี่ยวกับสัมปฤติความรู้สึกทั่ว ความจำอะไรอย่างหนึ่ง, แล้วสังขารเป็น
 ความคิดความนึก ความรู้สึกคตินี้ของจิตนี้ส่วนหนึ่ง, แล้วเป็นวิญญาน คือ ทั่วจิต
 ผู้คิดผู้นึกอีกส่วนหนึ่ง; มันเลยได้เป็น ๕ ส่วน. นี้คนคุ้นเคยถูกแบ่งเป็น
 ๕ ส่วน จะว่าเป็นก้อนหรือขณะได้อย่างไร. ที่นี้จะแบ่งเป็นอย่างอื่นบ้าง ให้เป็น
 ๖ ส่วน ก็เรียกว่าแบ่งโดยให้เป็นธาตุ. ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุ
 อากาศ ธาตุวิญญาน เลยเป็น ๖ ธาตุ; คน ๆ หนึ่งแบ่งได้เป็น ๖ ส่วน : ธาตุดิน
 ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ นี้ก็เป็นส่วนร่างกาย แล้ววิญญานธาตุเป็นส่วนจิตใจที่ยัง
 ไม่แบ่งออกไปอีก. แล้วอากาศธาตุนั้นคือความว่างที่เป็นพื้นฐานของทุกสิ่งนั้น
 มันก็รวมอยู่ในร่างกายนี้ด้วย; หมายความว่ากายกับใจนี้ก็ต้องรากฐานอยู่บนความ
 ว่าง เป็นธาตุว่าง.

มันยังมีทางที่จะแบ่งอย่างอื่น เพื่อประโยชน์อย่างอื่นได้อีก เอาหน้าที่
 การงานของอวัยวะเป็นหลัก ก็เลยแบ่งคน ๆ หนึ่งออกเป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

เพราะว่า^๕นี้แหละตัวการ นี่แหละตัวร้าย เขาเรียกว่า “อินทรีย์” ที่แปลว่าตัวร้าย หรือตัวร้ายกาจ. ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ใน ๖ ส่วนนี้ ที่เรียกว่าอินทรีย์ คือ ตัวร้ายกาจ ที่ทำให้เกิดเรื่อง เกิดความรู้สึก แล้วคิดแล้วนึก แล้วยึดมั่นถือมั่น แล้วเกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง จนเป็นความทุกข์ขึ้นมาในที่สุด. ทั้งหมดนี้มันอาศัยส่วน ๖ ส่วนนี้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. นี่คนคนหนึ่ง ถูกแบ่งออกเป็นส่วนสำคัญๆ ๖ ส่วน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. แล้วในขณะที่มันได้เสวยอารมณ์อยู่ ก็รวบรวมอารมณ์นั้นแหละเข้ามาเป็นส่วนหนึ่ง ๆ ของร่างกายด้วย. เมื่อใดตาเห็นรูป เมื่อใดหูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส กายได้สัมผัสผิวนั้น ใจได้คิดนึกรู้สึกนั้นก็เอาอีก ๖ ส่วนข้างนอกนี้เข้าไปรวมอยู่ใน ๖ ส่วนข้างใน ฉะนั้น^๕ตัวรูปมันกำลังทำงานอยู่ภายในเกี่ยวกับตา เสียงกำลังทำงานอยู่ภายในเกี่ยวกับหู ฯลฯ มันก็เข้าไปประกอบอยู่ในนั้นด้วย. เพียงเท่านั้น ท่านทั้งหลายก็พอจะเข้าใจได้ตามที่ยกมานี้ว่า คน ๆ หนึ่ง^๕อย่าไปเข้าใจว่า มันเป็นส่วนเป็นก้อนเหมือนก้อนหินก้อนหนึ่ง ที่วางอยู่ตรงนั้น; มันต้องแบ่งได้เป็นส่วน ๆ แล้วแบ่งแยกออกไป แบ่งออกเป็นธาตุ ๖ อย่าง แล้วธาตุอย่างหนึ่งยังแบ่งได้ ไปอีก ๆ ๆ จนมันว่างไป ในที่สุด นี้เรียกว่าทางรูปธรรมก็แบ่งได้ყოอย่างนี้.

ที่^๕นี้ แบ่งในทางนามธรรม คือทางความหมายในทางวิญญาณ ก็แบ่งคนเป็นระยะ ๆ ตามลักษณะของสิ่งที่เรียกว่าวิญญาณมันทำหน้าที่อยู่อย่างไร แล้วมีผลเกิดขึ้นอย่างไร. อย่างนี้เขาเรียกว่า “วิภูฏะ” คือเป็นกิเลส เป็นกรรม เป็นวิบาก. ในบางคราวเรา^๕อยู่ในสภาพ หรือในวิสัยของกิเลส กำลังมีกิเลสเกิดขึ้นในจิตใจ ตอนนั้นตัวเรา สมมุติว่าตัวเรา^๕นั้นเป็นกิเลส แล้วต่อมาก็เป็นกรรม เป็นการกระทำความกรรม. เวลาที่เรากระทำกรรมนี้ คน ๆ นี้ กลายเป็นคนที่กำลังทำความกรรม หรือผู้ที่ทำกรรมอยู่; แล้วต่อมาบุคคล^๕นี้ กลายเป็นผู้รับผลกรรม,

รับผลกรรมเสร็จแล้วเตี้ยวก่เกิดกิเลสอีก เป็นคนกิเลส เป็นของกิเลส หรือเป็น
ตัวกิเลสอีก. วนเวียนอยู่ในเรื่องกิเลส เรื่องกรรม เรื่องวิบาก ก็ยังเป็นคนได้
ทั้ง ๓ ชนิดแล้ว : คนผู้มีกิเลส, คนผู้ทำกรรม, คนผู้รับผลของกรรม; แล้ว
ยังมีอย่างอื่นอีกมากมาย. นี้เรียกว่ามองดูให้ดีในฝ่ายนามธรรม คนเราก็ก็นแบ่ง
เป็นชนิด ๆ ได้มากมายหลายชนิด.

ที่ไกลออกไปกว่านั้น ในคนเรานี้บางทีบางเวลาบางขณะมันเป็นโลก
หรือเป็นความทุกข์, บางเวลาบางขณะคนเรานี้มันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ คือกำลัง
เป็นกิเลส, และบางเวลาบางขณะคนเรานี้ก็เป็นความดับทุกข์ คือว่างจากกิเลส
ไม่มีทุกข์สบายดีเย็นดี เย็นออกเย็นใจดี, ในบางเวลาบางขณะ เรากำลังพยายามที่จะ
ทำความดับทุกข์ เดินไปตามทางของความดับทุกข์อย่างนี้ก็มิ.

เรียกโดยอุปมา อีกโวหารหนึ่ง พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า “โลก” :
บางคราวเราเป็นโลก, บางคราวเราเป็นเหตุให้เกิดโลก, บางคราวเราเป็นความ
ดับสนิทของโลก, บางคราวเราเป็นทางให้ถึงความดับสนิทของโลก; แล้วแต่ว่า
เรากำลังทำอะไรอยู่. ถ้าเรากำลังเป็นทุกข์ นั่งร้องไห้อยู่ เป็นทุกข์อยู่ อย่าง
นี้ก็เป็นโลก เป็นตัวทุกข์. และบางคราวเราเป็นผู้ที่มีความโลภ มีกิเลสตัณหา
อุปาทานง่วนอยู่ นี้เรียกว่ามันเป็นเหตุให้เกิดโลก. ที่นี้บางคราวเราก็ไม่มีอะไร
ไม่มีกิเลสอะไรบงกน ยังสบายดีอยู่ หรือว่าเป็นพระอรหันต์ไปแล้ว มันก็เป็น
ความดับสนิทของโลก.

ส่วนมากเรากำลังตั้งตนรอนขวานขวยอยู่ เพื่อจะดับกิเลสดับความทุกข์
อย่างทีออกสำหามั่งพึงอยู่ตรงนี้ ตั้งชั่วโมงนี้ ก็คือพยายามที่จะทำความดับสนิท
ของโลก โดยการศึกษาหาความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้อง เพื่อปฏิบัติให้ดับโลก.
อย่างที่เรานั่งฟังเทศน์อยู่นี้ มันก็เป็นเหมือนกับการเดินทาง หรือการทำความ

ดับสนิทของโลก ไปสู่ความดับสนิทของโลก เพื่อไม่ให้เป็นทุกข์อีกต่อไป. ที่นี้พอเรากลับไปถึงบ้าน ก็ไปเจออะความทุกข์ลัดกลุ้มขึ้นมาอีก มันก็กลายเป็นโลกอีก. หรือไปมีกิเลสหมกหมุ่นนอนไม่หลับอยู่ มันก็แล้วแต่เป็นอยู่อย่างไร อาจจะจำแนกแจกแจงออกไปได้เป็นหลายอย่าง หลายสิบอย่าง.

ในสภาวะของความเป็นคน เป็นทุกคติก็ได้ เป็นสุคติก็ได้ เป็นทุกติมีอยู่ ๔ อย่าง เป็นสุคติมีอยู่ ๔ อย่าง นี้พูดให้ฟังง่าย ๆ :

เป็นทุกติคือ นรก เทร็จฉาน เปรต อสุรกาย. นรกความร้อนใจ เมื่อไรคุณร้อนใจ เมื่อนั้นคุณก็เป็นสัตว์นรก นี้พูดแบบเด็ก ๆ. เมื่อไรคุณหิวกระหายทางจิตทางวิญญาณเมื่อนั้นคุณก็เป็นเปรต. เมื่อไรคุณโง่อย่างไม่น่าโง่ มีความโง่อย่างไม่น่าโง่ เมื่อนั้นคุณก็เป็นสัตว์เทร็จฉาน ในร่างของคนนี้ คุณก็เป็นสัตว์เทร็จฉานได้. ที่นี้เมื่อไรคุณซี้ซลตาไม่มีเหตุผล เมื่อนั้นคุณก็เป็นอสุรกาย. นี้คน ๆ หนึ่งนี้เป็นนรกก็ได้ เป็นเทร็จฉานก็ได้ เป็นเปรตก็ได้ เป็นอสุรกายก็ได้; และเมื่อไรก็ได้แล้วแต่ว่าคนนั้นมันอยู่ในสภาพอย่างไร มันรู้ธรรมะหรือไม่รู้ธรรมะ. ไม่รู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา กันเสียเลย อย่างนี้มันก็มีโอกาสที่จะเป็นนรก เทร็จฉาน เปรต อสุรกาย ง่วนอยู่ที่นั่น กลับไปกลับมาอยู่ที่นั่น. นี้ทุกติ ๔ อย่างนี้เป็นของง่ายตายสำหรับคน ๆ นั้น. ฉะนั้น ในวันหนึ่งเขาเป็นครบทั้งนรก เทร็จฉาน เปรต อสุรกาย ก็ได้ แล้วแต่จิตใจมันไปอย่างไร จิตใจมันเป็นอย่างไร มันก็เป็นอย่างนั้น.

ในทางสุคติ บางคราวก็เป็นมนุษย์ บางคราวก็เป็นเทวดากามาวจร บางคราวเป็นเทวดารูปาวจร บางคราวเป็นเทวดาอรูปปาวจร. พูดอย่างชาวบ้านเขาก็พูดว่าเป็นมนุษย์ก็ได้ เป็นเทวดาในสวรรค์ เป็นรูปพรหม และเป็น

อรุปรพรม ๔ อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นสุคติ. ถ้าใจเราเป็นอย่างมนุษย์ เราก็เป็นมนุษย์ สุขบ้างทุกข์บ้าง อาบเหงื่อต่างน้ำไปบ้าง อย่างนั้นก็เป็นมนุษย์. เมื่อใดสบายใจ ได้แต่เล่นแต่หัวตลอดวันตลอดชั่วโมง นี้ก็เป็นเทวดาไป. หรือเมื่อใดมีความสงบอยู่ด้วยสิ่งที่เป็นวัตถุบริสุทธิ์ มันก็เป็นอรุปรพรมไปบ้าง แต่ไม่ค่อยจะมี. ถ้ามีความสงบอยู่ด้วยนามธรรมบริสุทธิ์เช่นความว่างเป็นต้น ก็เรียกว่าเป็นอรุปรพรมไปบ้าง.

เป็นทุกข์และสุคติรวมกันทั้ง ๘ อย่างนี้เราเป็นได้ทั้ง ๘ อย่าง กลับไปกลับมาอยู่เป็นได้ทั้ง ๘ อย่าง ถ้ามองเห็นอย่างนี้ ก็เป็น “วิภังขาท” ว่าคนมิได้เป็นอะไรตายตัว เพราะคนมิได้เป็นอะไรตลอดเวลา เป็นชั่วขณะๆ เป็นสัตว์นรก ๕ นาทก็ได้ แล้วก็เปลี่ยนเป็นสัตว์เทวรัจจาน เป็นเปรต เป็นอสุรกายไปได้แล้วแต่จิตใจมันจะเปลี่ยนได้เร็วเท่าไร นี้คือ “ขณิกาท”. แล้วโดยที่คนมิได้เป็นแต่เพียงอย่างเดียวโดด แบ่งแยกออกไปได้อย่างนี้เรียกว่า วิภังขาท. ขอให้เข้าใจคำว่า “ขณิกาท” และ “วิภังขาท” ในลักษณะอย่างนี้.

ที่เรียกว่า เกิดมาชาติหนึ่ง ๆ นั้น ก็คือความคิดว่าตัวเราที่หนึ่ง ๆ ก็เรียกว่า ชาติหนึ่ง. ความคิดว่ามีตัวกู้อย่างนั้นอย่างนี้ที่หนึ่งก็เรียกว่ามีชาติหนึ่ง เพราะฉะนั้นวันหนึ่งเกิดได้หลายชาติ หลายสิบชาติ หลายร้อยชาติ; เป็นเรื่องปฏิบัติสมุบาทครั้งหนึ่งก็เรียกว่าเกิดมาที่หนึ่ง. นี้ก็ยังแสดงว่ามันเป็นขณิกาทชั่วขณะๆ แล้วเป็นวิภังขาทไม่ใช่เป็นตัวเป็นตน; เป็นแต่สังขารธรรม คือ เป็นอวิชา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ เป็นนามรูป เป็นอายตนะ เป็นผัสสะ เป็นเวทนา เป็นตัณหา เป็นอุปาทาน เป็นภพ และเป็นชาติคือเป็นตัวกู อย่างนี้เป็นต้น. เมื่อมองเห็นอยู่อย่างนี้เรียกว่าผู้นั้นมีสติปัญญาแจ่มใสในความเป็นวิภังขาท หรือขณิกาทในพุทธศาสนา เข้าใจพุทธศาสนา มีจิตใจน้อมไปตามทางของพุทธศาสนา.

ถ้ามันมาตรงกันข้าม ตรงกันข้ามจากชนิดกวาง หรือวิภัชชวาทัน มันก็เป็น ชนิดกวาง. เป็นชนิดกวางคือเป็นก้อนเหมือนก้อนหินก้อนหนึ่ง. ก้อนหินก้อนนี้ เขาก็เรียกว่า ฆนะ ฆนะอันหนึ่ง คือก้อนหินก้อนหนึ่ง. ชนิดกวางลัทธิที่บอกว่ามันเป็นก้อน เป็นตัว เป็นตน เป็นบุคคล เป็นสัตว์อะไรนี้ มันก็มีอยู่อย่างตรงกันข้าม แล้วก็หลาย ๆ ระดับ.

สมัยแรกที่เดียว เมื่อมนุษย์คิดว่าสัตว์เจ้าจันตลักเล็กน้อย มีความคิด ความนึกเรื่องตัวกู พอเกิดขึ้นอย่างนี้ มันก็เริ่มเป็น ชนิดกวาง เริ่มมีความรู้สึกนึกคิดไปในการทำงวามี่ตัวกูเมื่อไร ก็เป็นชนิดกวางเมื่อนั้น. แล้วต่อมามันเจริญขึ้น ๆ จนเป็นตัวกูดาว อธิบายกันมากออกไป เป็นอาตมัน เป็นอาตมันที่ไม่รู้จักตาย เวียนว้ายไม่มีที่สิ้นสุด นี่เป็นอาตมันที่ไม่รู้จักตายขึ้นมา มันก็เป็น ชนิดกวาง. นี่เป็นต้นเงื่อนของวิญญาณเจตภูตอะไรที่เราเรียก ๆ กันอยู่ ลอยล่องไปเกิดในวิญญาณสงสารไม่มีที่สิ้นสุด. ในที่สุดมาเกิดอยู่ในรูปของตัวตนตัวเรา เป็น *egoism* โบราณหลายแสนปีก็มี ถัดมากก็มี ปัจจุบันนี้หยก ๆ ก็มี.

ปรัชญา ของพวกฝรั่งเขามีพูดเรื่องตัวตนนี้ ก็มีอยู่พวกหนึ่งเหมือนกันว่า “เพราะฉันคิดอยู่นี้ ฉันทจึงมีอยู่” เจ้าของลัทธินี้ชื่อ *Descartes* ให้คำสอนไว้ว่า “ฉันคิดอยู่ เพราะฉะนั้นฉันก็มีอยู่” เป็นภาษาละตินแปลเป็นภาษาไทยได้อย่างนั้น “*cogito, ergo sum.* —ฉันคิดได้ ดังนั้นฉันมีอยู่” นี่ก็เป็นชนิดกวางว่ามีตัวฉันเป็นปัจเจกบุคคลอันหนึ่งที่เดียว ไม่แบ่งแยก ไม่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่ของปรุงแต่งขึ้นชั่วคราวเลย เป็นตัวฉัน เป็น *egoism* เป็นตัวฉัน. นี่คือคำสอนที่เป็นปรัชญาในปัจจุบันเวลานี้ ก็ยังมีอย่างนี้.

ฉะนั้น อย่าเข้าใจว่าพวกชนิดกวางนี้มันของเพิ่งเกิด หรือว่ามีเกิดในครึ่งพุทธกาล เทียวนี้หมดไปแล้ว; มันไม่หมด มันจะยังอยู่ตลอดเวลาที่คน

ยังงัอยู่ ว่ามีตัวฉนั้น ว่ามีตัวกุ ก็หาเหตุผลมาสนับสนุนเรื่อยไป จนให้มีความคิด ยึดถืออย่างนั้นเหลืออยู่ได้.

พอมาถึงคนสมัยนี้ สมัยวัตถุนิยมจัดนี้ มันหลงในความเอรีตอร้อย ทางเนื้อทางหนัง ก็ไม่คิดอะไรมหต คิดว่าจิตที่รู้สึกอร้อยได้นี้คือตัวกุ; เพราะ ฉะนั้น ตัวกุจึงเต็มไปมหต และมีความเห็นแก่ตัวเต็มไปมหตทั้งโลกเวลานี้. เพราะ มันตกอยู่ใต้อำนาจของความรู้สึกตามธรรมชาติที่เป็นความเอรีตอร้อยทางเนื้อทางหนัง คือทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายอะไรนี้ นี้คือ ฌณิกาวาทในปัจจุบัน ที่หนาแน่นสมทั่วไปมหตทั้งโลก. มันมาจากสัญชาตญาณ ความรู้สึกเกิดได้ง่าย เกิดได้เองตามธรรมดา ในเมื่อจิตนี้มันไปงัหลงในความเอรีตอร้อย ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย. ฉะนั้นความรู้สึกจะไม่เกิดในทางอื่นจะไม่เฉลียวฉลาด ในทางไหนมหต นอกจากว่ามีตัวกุ; แล้วกุก็จะเอาอย่างนั้น กุก็จะเอาอย่างนี้. นี้เรียกว่าเราพูดกันในเรื่อง วิภัชชาวาท คือของที่แบ่งแยกได้จนว่างไป กับ มนิกาวาท คือของที่เป็นตัวเป็นตนเป็นก้อน ไม่มีการแบ่งแยก.

คู่สุดท้ายคือ ฌณิกาวาท กับ สัสสคาวาท ฌณิกาวาท แปลว่าประกอบบอยู่ ชั่วขณะ ส่วน สัสสคาวาท ตรงกันข้าม คือ เทียงถาวร. พวกฌณิกาวาทคือพวก พุทธศาสนาถือว่าอะไร ๆ เป็นการปรุงแต่งชั่วขณะ ปรุงแต่งชั่วขณะ : ร่างกายของ คนเรานี้ก็เป็นของปรุงแต่งชั่วขณะ ๆ มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งถึยิบไปเลย; จิตใจนี้ก็ยิ่ง เป็นอย่างนั้นมากขึ้นไปอีก คือ ความรู้สึกคิดนึกเกิดขึ้น เพราะมีปัจจัยปรุงแต่ง ชั่วขณะ ๆ ๆ ความคิดเลือนลอยไหลเป็นเรื่องเป็นราวไป. ทั้งกายทั้งใจก็เป็นของ ปรุงแต่งชั่วขณะอย่างนั้น.

นี่ คำว่า “ขณะ ๆ” นั้น สันยาวเท่าไร? เขาบัญญัติว่าขณะหนึ่งนี่คือ ขณะของจิตที่เกิดขึ้นครั้งหนึ่ง. จิตนี้เป็นธรรมชาติอันหนึ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่ กับไป,

เกิดขึ้น ตั้งอยู่ คับไป, โดยไม่มีอะไรเจือก็ได้อีก : เป็นจิตล้วน ๆ เป็นธรรมชาติที่เข้าใจยาก สำหรับคนธรรมดาสามัญ แต่ว่าเป็นธรรมชาติทางนามธรรม เหตุปัจจัยของมันก็เป็นสิ่งที่บุคคลรู้ได้ยาก คือเป็นธรรมชาติอันลึกลับที่เราไม่รู้ได้ยาก ยังไม่รู้หรือไม่ต้องรู้ก็ได้. แล้วสิ่งที่เรียกว่า “จิต” ซึ่งเป็นธาตุชนิดหนึ่งนั้นมันปรากฏขึ้น แวบหนึ่ง ๆ อย่างน้อยอยู่เรื่อยไป ตามกฎเกณฑ์ หรือตามอำนาจของธรรมชาติของสิ่งที่เรียกว่าจิต.

มนุษย์ยังไม่เคยรู้ ไม่สนใจไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่าจิตนั้นคืออะไร เช่นเดียวกับไม่รู้จักไฟฟ้า แต่เอาไฟฟ้ามาใช้ประโยชน์ได้ ทั้งที่ไม่รู้จักไฟฟ้าว่าคืออะไร. เราก็เอาจิตหรือมีจิตหรือรู้สึกต่อจิต ใช้จิตให้เป็นประโยชน์ได้ แต่ไม่รู้ว่าจิตที่แท้นั้นคืออะไร. นี่เขาถือว่าจิตที่แท้นั้นคือธรรมชาติแท้ ๆ ธรรมชาติธรรมดาเหมือนกับสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ แต่มันเป็นฝ่ายประเภทนามธรรม ไม่ใช่ฝ่ายวัตถุ.

ที่นี้ มันอยู่ได้อย่างไร? มันอยู่ได้ด้วยการเกิดขึ้นแวบ ๆ แวบ ๆ ติดกันไป เหมือนกับกระแสไฟฟ้าที่มาปรากฏที่หลอดไฟฟ้า โดยเหตุที่มันมาถึเกินไปเราจึงเห็นมันเป็นดวงโชติช่วงโรยอยู่อย่างนั้น ไม่มีเกิด—ดับ แต่ที่แท้มันมีการเกิด—ดับ ตั้งพันกว่าครั้งใน ๑ วินาที แล้วแต่เขาจะทำมันอย่างไร. ถ้าเราไม่รู้เราก็คิดว่ามันไม่ได้เกิด—ดับ ๆ แต่ถ้าเรารู้หรือเป็นอินยนิเอร์ รู้เรื่องการเกิดขึ้นของกระแสไฟฟ้าในไดนาโมก็รู้ว่ามัน เกิด—ดับ ๆ วินาทีละกี่ร้อยหรือกี่พันครั้ง; แต่ชาวบ้านไม่รู้. เรื่องจิตนั้นก็เหมือนกัน เราเจ้าตัวไม่รู้สักว่าจิตนั้นเป็นสิ่งที่เกิด—ดับ ๆ ๆ ๆ แต่ที่แท้มันเป็นธรรมชาติที่ เกิด—ดับ ถึยิบ ยิ่งมากไปกว่ากระแสไฟฟ้าที่ว่า เกิด—ดับ ๆ.

นี้เรียกว่าพื้นฐานของตัวจิต ขณะจิตหนึ่งมันมีเท่านั้น. ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงของจิตมันก็เปลี่ยนได้ทุกขณะจิต ฉะนั้นเรารู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือ

ว่ารู้สึกว่าจะไรก็ตามใจ มันชั่วขณะของจิตที่เปลี่ยนแปลงไป ๆ ต่อเนื่องกันเป็นสาย ; และยิ่งถือว่าร่างกายนี้ ในขณะจิตนี้ ก็เป็นอีกอันหนึ่งกับร่างกายนี้ ในขณะจิตอื่น ; ไม่ใช่อันเดียวกันทุกขณะจิต ; จึงมีคำพูดที่สอนไว้ว่าความสุขความทุกข์ก็ตาม ในมันมีความหมายชั่วขณะจิตหนึ่ง ๆ ; หากว่ามันติดต่อกันไปยาวเท่านั้น. ที่นี้ อรรถภาพร่างกายชีวิตของเราเหมือนกัน มันมีค่าชั่วเวลาที่เกิดขึ้นของจิตชั่วเวลาที่จิตเกิดขึ้นชั่วขณะหนึ่ง ๆ ขณะหนึ่ง ๆ ; หลังจากจิตขณะหนึ่ง มันก็เป็นอันอื่นไปแล้ว. แต่เราไม่รู้สึกลักษณะ เราว่าตัวกู ตัวกูนั้นอยู่นั่งตั้งชั่วโมง ตัวกูอยู่นั้น เป็นเดือนเป็นปีเป็นอะไรไป ไม่มีใครรู้สึกตัวจิตที่เกิดขึ้นนับไม่ถ้วนครั้งในเวลาเพียง ๑-นาทึ ๑ วินาที.

ถ้าผู้ใดมารู้อะไรสังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นของชั่วขณะ “ขณะ” ที่เล็กน้อยมากคือขณะจิตหนึ่ง ; ก็เรียกว่าผู้รู้อะไรของ *ขณิกาท* คือลัทธิหรือคำสอนที่บอกว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตั้งอยู่ชั่วขณะ ๆ เท่านั้น. ที่นี้ ถ้ามันดีหรือสันมากเกินไป สำหรับการที่จะศึกษาแล้ว ก็จะยึดออกไปอีกหน่อยก็ได้ : ว่า **ชั่วความคิดนึกว่าตัวกูครึ่งหนึ่งนั่นแหละ คือคน ๆ หนึ่งละ** ถือเอาตามหลักปฏิจจสมุปบาทว่า เราเกิด ความสำคัญมันหมายถึงตัวกูอย่างนั้นอย่างนั้น อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นครึ่งหนึ่งนั่นนั่นก็คน ๆ หนึ่ง เกิดมาที่หนึ่ง ชาติหนึ่งแล้ว ; ประมาณนาทึหนึ่งบ้างดับไป ประมาณ ๕ นาทีดับไป ถ้าแรง ๆ มากก็ตั้งชั่วโมงจึงจะดับไป แล้วเกิดใหม่. ฉะนั้น บุคคลก็คือของชั่วขณะ ๆ แล้วแต่เราจะกำหนดกันอย่างไร ขนาดหยาบ ขนาดกลาง ขนาดละเอียด ถ้าขนาดละเอียดก็ชั่วขณะจิตเท่านั้นเอง.

ถ้าเราจะดูกันที่ตัวสิ่งที่เป็นที่ตั้งของความยึดถือ เราก็เรียกว่า “จิต” นั่นเอง ตัวจิตนั่นเองรู้สึกที่หนึ่งก็เรียกว่าเป็นจิตหนึ่ง รู้สึกที่หนึ่งก็เรียกว่าเป็นจิตหนึ่ง รู้สึกอย่างไรครึ่งหนึ่งก็เป็นจิตหนึ่ง ; อย่างนั้นเขาจัดไว้หลายสิบชนิดแล้วแต่จะเรียก ตามอภิธรรมก็เป็น ๘๘ ดวง หรือว่า ๑๒๑ ดวง แล้วแต่จะไปบัญญัติมัน.

จิตต์เกิดขึ้นครั้งหนึ่ง เขาก็มักจะเรียกว่า “วิญญาณ” วิญญาณดวงหนึ่งก็ได้. วิญญาณในที่นี้หมายถึงความรู้สึก รู้สึกในทางจิตต์ครั้งหนึ่ง. เขาเรียกเป็นกลางๆว่า “วิญญาณ” แต่เมื่อวิญญาณนี้ทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง เขาเปลี่ยนเรียกชื่อไปเป็น “จิต”. จิตต์ชื่อนี้ทำหน้าที่อย่างนั้น จิตต์ที่ทำหน้าที่จตุติ ตายจากชาติหนึ่งแล้ว จิตต์ทำหน้าที่ปฏิสนธิใหม่ในชาติอื่น; แล้วจิตต์ทำหน้าที่รับอารมณ์ทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง; รับอารมณ์แล้วก็พิจารณาอารมณ์ รู้สึกอารมณ์ แล้วก็เสวยอารมณ์ แล้วก็เกิดความรู้สึกที่เป็นกิเลสอย่างนี้; จึงเป็นมากขึ้น. แต่ถ้าเราจะเรียกว่าจิตต์ก็ได้ จะเรียกว่าวิญญาณก็ได้. บางพวกเขาเรียกว่าวิญญาณ. พุทธศาสนาบางนิกายทางฝ่ายมหายาน เขาเรียกว่า “วิชฌญาณปฏิบัติสมาธิ” พวกนี้สอนชัดเจนนละเอียดยกออกที่สุดเป็นหลักที่ว่าไม่มีอะไร ไม่มีอะไรนอกจากสักแต่ว่าวิญญาณ คือสักว่าจิตต์ไปทำความคิดนึก รู้สึกอะไรเข้า เขาไม่เรียกว่าจิตต์ เขาเรียกว่า “วิญญาณ”. วิญญาณแปลว่ารู้แจ้ง รู้แจ้งของจิตต์ก็คือจิตต์นั้นมันรู้แจ้งนั้น รู้แจ้งนี้ ไปรอบด้าน ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ทางอะไรก็ตาม. ฉะนั้นโลกนี้ไม่มีอะไรนอกจากความรู้สึกของจิตต์หรือวิญญาณ; แล้วสัตว์ บุคคล สังขารอะไรต่างๆก็เป็นเพียงสักว่าวิญญาณ; สักว่าวิญญาณที่กำลังรู้สึกว่าเป็นอย่างไร. มันรู้สึกว่ามันอย่างนั้นอย่างนั้นก็เพราะว่าวิญญาณนั้นมันไปโง่ ไปรู้สึกเข้าอย่างนั้น. พวกนี้เขาถือว่าไม่มีอะไรนอกจากวิญญาณ.

ที่นี้ วิญญาณก็พอจะเรียกได้ว่ามันมีอยู่ ๒ อย่าง เป็น **วิญญาณประจำ** หมายความว่ามันรู้สึกเพียงสักว่าเรามีชีวิตอยู่ยังไม่ตาย แต่ไม่เกิดความรู้สึกคิดนึกปรุงแต่งอะไร; นี้ก็เป็นอย่างหนึ่ง. แล้ววิญญาณอีก **อย่างหนึ่งกำลังไปรู้สึก คิดนึกปรุงแต่งยึดมั่นถือมั่น** อะไรเป็นตัวกู—ของกูอย่างหนึ่ง. ฉะนั้นวิญญาณที่ยังไม่ปรุงแต่งเป็นความยึดมั่นถือมั่นมันก็ยังสบายดี เป็นวิญญาณที่ไม่มีความทุกข์

หรือจิตที่ไม่มีความทุกข์. ^๕ หนึ่ วิญญาณหรือจิตที่มันไปปรุงแต่งเป็นความยึดมั่น
ถือมั่นอะไรเข้า มันก็เป็นจิตหรือวิญญาณที่มีความทุกข์.

คนเราธรรมดามีวิญญาณ ๒ ชนิด^๕ อยู่เสมอไป อย่างเรา นั่งอยู่ที่นี่
ตาเราก็เห็น หูเราก็ได้ยิน แต่เราไม่มีความทุกข์ จมูกเราก็รู้กลิ่น ลิ้นก็รู้รส แต่เรา
ยังไม่มีความทุกข์ เพราะยังไม่เกิดอะไรที่ทำให้เป็นความปรุงแต่ง ยึดมั่นถือมั่น
ขึ้นมาทางตาทางหูเป็นต้น ; ^๕ ฉะนั้น วิญญาณเช่นนี้หรือจิตชนิดนี้ยังไม่เป็นทุกข์
สบายดีนั่งฟังเทศน์อยู่นักได้. ^๕ แต่^๕ ว่าเป็นเมื่อใดเลย^๕ ไป ความคิดนึกเลย^๕ ไป ไปรับ
เอาเวทนาที่เกิดมาจากวิญญาณนั้นมาปรุงแต่งให้เป็นตัณหาอุปาทาน อย่างอย่างนั้น
อย่างอย่าง^๕ หรือต้องการอย่างนั้นต้องการอย่างนั้นขึ้นมา ก็เป็นวิญญาณ หรือ
จิตที่มีความทุกข์. ฉะนั้น^๕ ทีเดียวเราจึงมีความทุกข์ ^๕ ทีเดียวเราจึงไม่มีความทุกข์ ;
ทีเดียวเราก็กลับไปมีความทุกข์อีก.

การที่จิตหรือวิญญาณนี้^๕ ทีเดียวก็^๕ ไปมีความทุกข์ ^๕ ทีเดียวก็^๕ ไม่มีความทุกข์
สลับกันอยู่ อย่างนี้เราดูแล้วก็จะเห็นว่า โดยหลักพื้นฐานมันเป็นของชั่วขณะ
เป็นของชั่วขณะ ถ้ายึดถือเอาความผิดเป็นทุกข์ ถ้ายึดถือไม่ผิดก็ไม่เป็นความทุกข์.
รู้ว่า^๕ เป็นของชั่วขณะแล้ว ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรเป็นตัวเป็นตนอะไรขึ้นมา มันก็ไม่มีความ
ทุกข์. ถ้าไปยึดมั่นในทางที่จะเป็นตัวเป็นตน ไม่ใช่^๕ ใช้นามธาตุหรือวิญญาณธาตุ
ที่เป็นไปตามธรรมชาติ แต่^๕ ว่าเป็นตัวเป็นตน เป็นตัวเราของเราเสียแล้ว อย่างนี้
ก็เป็น^๕ มนิกวาทขึ้นมา เป็น^๕ สัสตวาทขึ้นมา ; มันก็เลยมีความทุกข์. บางที
ก็เรียกว่า “^๕ สัตวาท” เป็น^๕ สัตว์ขึ้นมา บางทีก็เรียกว่า “^๕ ปุคคลวาท” เป็น^๕ บุคคล
ขึ้นมา. เป็น^๕ สัตว์เป็น^๕ บุคคล เป็น^๕ ตัวเป็น^๕ ตน แล้ว^๕ กระทบ^๕ ว่าเป็น^๕ เราเป็น^๕ เขา
เป็น^๕ มึงเป็น^๕ ญู ^๕ ตี^๕ กว่า^๕ เลว^๕ กว่า ^๕ เสมอ^๕ กัน^๕ อะไร^๕ เป็น^๕ ต้น^๕ ขึ้น^๕ มา ; ^๕ นี้^๕ ล้วน^๕ แต่^๕ ว่า^๕ ลืม
หรือไม่^๕ รับรู้ ^๕ ใน^๕ เรื่อง^๕ สัก^๕ ว่าเป็น^๕ ตาม^๕ ธรรมชาติ ^๕ ไป^๕ เห็น^๕ เป็น^๕ มี^๕ สัตว์^๕ บุคคล^๕ ตัว^๕ ตน^๕ เรา^๕ เขา

ทักกู— ของกู; อย่างนี้เรียกว่า “สัสสตวาท” แล้วก็มีความทุกข์. ถ้าเป็น
ขณิกวาทอยู่เพียงใดแล้ว ก็จะไม่มีความทุกข์เลย.

นี่ ขอให้ท่านทั้งหลายทบทวนข้อความทั้งหลายที่ได้พูดมาเสียยาว ออก
จะเกินเวลาแล้วนี่ว่า สิ่งสำคัญที่สุดที่เราพุทธบริษัทจะต้องรู้ไว้ไม่มากก็น้อย อย่าง
น้อยก็รู้ไว้เป็นหลักนี้ว่า ได้แก่สิ่งที่เขาเรียกกันในภาษาปรัชญา ภาษาธรรมะ
สมัยใหม่นี้ว่า “วาทๆ” หรือ —ism นี้; แต่คำว่า “วาทๆ” นี้มีมาแล้วตั้งแต่ก่อน
พุทธกาล หรือครั้งพุทธกาล ก็สิ่งซึ่งทำให้เปล่งคำพูดออกมาว่าอย่างไรนั้น คือ
วาท ละ. มันคิดนึกก่อน แล้วมันพูดออกมาเป็นคำพูด แล้วพูดก็ต้องพูดไป
ตามความรู้สึกนั้น มันรู้สึกอย่างไรมันจะพูดไปตามความรู้สึกนั้น แล้วให้รู้ว่านี่แหละ
คือตัวร้ายกาจที่สุด สำคัญที่สุด ที่มันจะทำให้เราเป็นทุกข์. ฉะนั้นมันเสีย
แล้วควบคุมมันให้ได้ กระทั่งทำลายส่วนที่ควรทำลายออกไปเสีย ให้เหลืออยู่แต่
สิ่งที่มีมันเป็นความจริงตามธรรมชาติ ไม่ต้องยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา ว่าของเรา. เคี้ยว
เรากำลังสบาย ไม่มี “วาทๆ” นี้รบกวน แต่พอเราเผลอเมื่อไร วาทๆ, นี้มัน
จะเกิดขึ้น แล้วมันก็จะทำให้มีเรื่องมีราวมีความทุกข์ไปตามเรื่องตามราวของมัน.

นี่พูดอย่างนี้มันก็เป็น จิตวิทยาที่ลึกซึ้ง เป็นปรัชญาที่ลึกซึ้งเกินความ
จำเป็นไปก็ได้ แต่แล้วก็ไม่ทราบว่าจะพูดอย่างไรดี มันก็ต้องพูดอย่างนี้ พอเป็น
เครื่องสังเกต เป็นแนวทางให้สังเกตว่า ทิฏฐิๆ หรือ วาทๆ นี้ คือ สิ่งที่สำคัญ
ที่สุด ที่มันเกี่ยวกันอยู่กับมนุษย์ จะดี หรือจะชั่ว จะสุข หรือจะทุกข์ ก็เพราะสิ่งนี้เอง.

ขอให้ทุกคนไปคิดดูให้ดี แล้วควบคุมมันให้ได้. อย่าได้มี มนิกวาท ว่าตัว ว่าตน เป็นคุ่น เป็นก้อน, แต่ให้มี วิภัชวาท คือรู้แจ่มแจ้งอยู่เสมอว่า มันแบ่งแยกจนว่างไปเลย. แล้วก็อย่าให้มี สัสตวาท ว่า เทียงแท้ถาวรยั่งยืน, แล้วให้มี ให้ถูก คือมี ขณิกวาท. ทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าอะไรหมกที่เป็นสังขารธรรม แล้ว ล้วนแต่เป็นของชั่วขณะจิตๆ เท่านั้นเอง; เรื่องมันก็จบเท่านั้น. ขอให้ไปทบทวนดูบ่อยๆ เพราะมันเป็นเรื่องสับสน ซับซ้อน หรือค่อนข้างจะยุ่งยาก แต่ก็ไม่ใช่เหลือวิสัย.

ขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพียงเท่านี้.

อภิธรรม คืออะไร ?

— ๑๑ —

เสาร์ที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๑๔

ท่านสาธุชน คำนึงใจในธรรม ทงหลาย,

การบรรยายในวันนี้มีหัวข้อว่า **อภิธรรม คืออะไร ?** ดังที่ท่านทั้งหลายก็ทราบคืออยู่แล้ว. อาตมารู้สึกประหลาดใจ นิดหน่อย อยากจะขอพูดว่าการบรรยายโปรแกรมนี้คงจะมี อะไรพิเศษ จึงมีท่านทั้งหลายจำนวนมากจำนวนหนึ่ง ซึ่ง ออกสู่สละทุนทรัพย์ ออกลั้บออกนอนมาฟัง. โปรแกรมอื่น ๆ ไม่เคยมี เพราะฉะนั้นวันนี้จะต้องมีอะไรเป็นเครื่องดึงดูดมาก เป็นพิเศษ จึงมีผู้ที่ออกสู่มาจากรุงเทพฯ แล้วมันก็ได้แก่ สิ่งที่เราเรียกว่า “อภิธรรม” นั่นเองเป็นแน่นอน.

คราวอื่น ๆ ไม่ได้เอ่ยถึงอภิธรรม คราวนี้มีหัวข้อว่า อภิธรรมคืออะไร ? ก็เลยมากขึ้นมาก. นั่นเป็นเครื่องแสดงอยู่ในตัวแล้วว่า เรื่องอภิธรรมนั้นมันสำคัญ อย่างไร. อย่างน้อยที่สุดก็เป็นสิ่งที่เป็นที่สนใจแก่ทุกคนมากเป็นพิเศษ สำหรับ

ผู้ที่เป็นพุทธบริษัท เพราะฉะนั้นอันแรกข้อแรกที่จะพูดกัน ก็อยากจะพูดถึงข้อที่ว่า
ทำไมจึงได้พูดถึงเรื่องนี้ คือเรื่องอภิธรรม.

เรื่องอภิธรรม มันบอกอยู่แล้วว่า เป็นเรื่องที่สนใจกันมาก เห็นได้ว่า
อุตสาห์มาจากที่ไกล นี่เป็นสิ่งที่แสดงว่าอภิธรรมเป็นที่สนใจ พูดได้ว่าทุกคนเป็น
ผู้ใคร่ต่ออภิธรรม. ข้อนี้มันเป็นไปได้โดยอำนาจสัตตชาตญาณทั้งสัตว์และทั้งคน
คืออยากรู้อะไร ซอกแซกลึกซึ้งยิ่งๆ ขึ้นไป แม้แต่เด็ก ๆ ตัวเล็ก ๆ มันก็อยากรู้อะไร
ซอกแซกลึกซึ้งยิ่งๆ ขึ้นไป มันจึงถามเรื่อย นักด้วยอำนาจของสัตตชาตญาณ. เมื่อเรา
มีความรู้สึกตามสัตตชาตญาณข้อนี้ มันก็เป็นของธรรมดาที่อยากจะรู้เรื่องอภิธรรมซึ่ง
เป็นเรื่องที่ลึกซึ้งซอกแซก.

ฉะนั้น ขอให้ถือว่าเราทุกคนเป็นสหายอภิธรรมต่อกันและกันไม่ยกเว้น
ใคร; มันแล้วแต่ว่าใครจะมีโอกาสหรือไม่มีโอกาส ที่จะได้ศึกษาหรือได้ฟังสิ่งที่
ลึกซึ้งซอกแซก. แต่แล้วมันก็นั่นอนว่าทุกคนต้องการ เพราะฉะนั้นจึงถือว่า
เป็นสหายอภิธรรมด้วยกันทุกคน แม้ว่าจะเป็นผู้ที่กำลังไม่ชอบกัน กำลังด่ากัน
กำลังทะเลาะวิวาทกัน มันก็เป็นสหายอภิธรรมกันอยู่นั่นแหละ. ที่ทะเลาะกัน
ก็เพราะอยากรู้อภิธรรมอย่างลึกซึ้ง แล้วมันก็เกิดไปรู้ไม่ตรงกัน มันก็เลยทะเลาะ
กันอย่างนี้เป็นต้น. นี่แหละ เราจึงต้องพูดเรื่องอภิธรรมกันเสียบ้าง เพราะว่ามันเป็น
เรื่องที่ตรงกับจุดประสงค์ หรือความต้องการของคนเรา ตามอำนาจสัตตชาตญาณ.

แต่เดี๋ยวนะ ปัจจุบันนี้ เวลานี้ มันยังมีปัญหาตรงที่ว่ายังเหมือนกับ
ตามอคคक्षाข้าง คือกลัวไม่ถูกตัวอภิธรรม : อภิธรรมมันตัวใหญ่นักยิ่งกว่าข้าง
ข้างตัวนิตเตยวคนตามอคคक्षाมันยังกลัวถูกที่ต่าง ๆ กัน ถูกอวัยวะของข้างตรงนั้นตรงนั้น

แต่ไม่เคยถูกหัวใจข้าง. ลองคิดดูว่า **คาบอคนันจะคลำให้ถูกหัวใจข้างได้อย่างไร** มันก็คลำถูกหาง ถูกขา ถูกท้อง ถูกวง ถูกง่า ไปตามเรื่อง; คาบอคนันข้าง ถูกแต่อวัยวะ ไม่ถูกหัวใจ.

ฉะนั้น พวกเราสหายอภิธรรมทั้งหมด ก็อาจจะเป็นไปได้ในข้อที่ว่าคลำไม่ถูกหัวใจของข้าง คือไม่ถูกหัวใจของอภิธรรม ไปถูกหาง หู ขา แขน อกะไรของอภิธรรมไปก็ได้ ก็เป็นเหตุให้เข้าใจกันไม่ได้. **นี่คือจุดที่ทำให้เข้าใจกันไม่ได้มีอยู่หลายเรื่อง อภิธรรมก็เป็นเรื่องหนึ่ง.**

ครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ อาตมาไปพูดที่กรุงเทพฯ เรื่อง **“สิ่งที่เข้าใจกันไม่ได้”** พูดไปประโยคหนึ่งว่าอภิธรรมมิได้อยู่ในรูปของพุทธวัจนะ ก็มีคนโกรธตั้งก่อนบ้านก่อนเมืองกว่าได้ เพราะไปว่าอภิธรรมมิได้อยู่ในรูปของพุทธวัจนะ แล้วหูของเขาก็เขินไป ฟังได้ยินไปว่าอภิธรรมมิใช่พุทธวัจนะ แม้ว่าเราได้บอกว่ อภิธรรมมิได้อยู่ในรูปของพุทธวัจนะ หรือคำพูด; **ตัวหนังสือที่บรรยายอภิธรรมนี้ไม่ได้อยู่ในรูปของพุทธวัจนะ เป็นคำเรียบเรียงร้อยกรองใหม่; ส่วนเนื้อที่นั้นเป็นพุทธวัจนะก็มี ไม่ใช่ก็มี.** นี่แหละมันจึงต้องทำความเข้าใจกันเรื่อย ๆ ไป จนกว่าสหายอภิธรรมทุกคนจะเข้าถึงหัวใจของอภิธรรม.

อาตมามีความมุ่งหมายที่จะให้ทุกคนมีอภิธรรมจริง หรือมีหัวใจของอภิธรรมเท่าที่จะทำได้ แต่ก็มีไต่ยกตัวหรืออวคัฐุ์ยืนยันข้างเดียว ว่าตนนี้รู้อภิธรรมจริงหรือหัวใจของอภิธรรม แต่จะยืนยันในข้อที่ว่า จะพยายามอย่างยิ่งอย่างสุดความสามารถตามที่ทำได้ ที่จะพิสูจน์ให้เห็นว่าอภิธรรมคืออะไร? แล้วหัวใจนั้นอยู่ที่ตรงไหน?

อาตมาเองเป็นผู้พูด พูดด้วย **เจตนาจะให้ดีหายอภิธรรมทุกคนจับได้**
หัวใจของอภิธรรม และด้วยความหวังดี ไม่มีความหวังร้ายอยู่ตรงไหน. อาตมา
 ก็อยู่ในพวกที่มีความคิดนี้ความรู้สึกอย่างเดียวกัน คือโดยสัญชาตญาณก็อยากจะรู้อะไร
 ลึกลับซึ้ง ๆ คืออยากรู้อภิธรรม. ก่อนบวชก็เคยสนใจอภิธรรม อาตมาบวชมาได้
 ๔๕ ปี แล้ว แล้วสนใจอภิธรรมมาตั้งแต่ก่อนบวช แล้วมันก็เข้าไปตั้งเกือบ ๕๐ ปี
 แล้ว; แล้วจนกระทั่งบัดนี้. ที่สุราษฎร์ ฯ นี้เขามีเรียนอภิธรรมกันตั้งแต่เมื่อ
 ๕๐ ปีมาแล้ว ที่วัดธรรมบูชาเราอยู่ที่ผมเรียงก็พลอยได้เรียน คุณกันเรื่องกามาวจร
 รูปาวจร มันแปลก มันสนุกกันใหญ่ ทั้งที่ไม่รู้ว่าอะไร; ก็เพราะมันเป็นสิ่งที่ดึงดูด
 ความสนใจ มันแปลกประหลาด. ที่นี้พอเรียนไป มันพบอะไรบ้าง มันก็รู้อยู่
 แก่ใจ แล้วมันใช้ประโยชน์อะไรได้บ้าง มันก็รู้อยู่แก่ใจ เพราะฉะนั้นจึงมีเรื่อง
 ที่จะพูดมากเหมือนกัน สำหรับการสนใจที่มีมาตั้ง ๕๐ ปีแล้ว ในเรื่องที่เราเรียกว่า
 อภิธรรม.

**ที่ได้เอามาพูดก็มีเจตนาที่จะให้ ได้ประโยชน์แก่ทุกคน ไม่ใช่เจตนา
 จะค้านหรือจะฉกฉวย;** ขอให้เข้าใจให้ถูกต้องว่า ไม่ใช่จะค้านใครผู้ใดแล้วก็ไม่ใช่ว่า
 จะฉกฉวยอะไรของตัวเอง แต่มีจิตใจที่บริสุทธิ์ ที่มุ่งหมายจะให้ทุกคนได้ประโยชน์
 จากสิ่งที่เรียกว่าอภิธรรม เพราะฉะนั้น ขอให้สนใจฟังให้ดีเป็นพิเศษที่ออกสำห
 อดตาหลับขับตานอนมาจากกรุงเทพ ฯ ก็มีหลายคน ขอให้ได้ประโยชน์ให้คุ้มค่า
 แต่ไม่รับรองว่ามันจะสนุกจนไม่่วงนอน.

ในเรื่องประโยชน์นี้ ถ้าจะพูดกันแล้วก็หมายความว่า ผู้หนึ่งแต่ละคน ๆ
 จะฟังได้รับ นี้ก็ประโยชน์ข้อหนึ่ง แล้วก็วงการพุทธบริษัทไทยเราทั้งชาติทั้งประเทศ
 นี้จะได้รับ นี้มันก็ประโยชน์อีกข้อหนึ่ง อย่างน้อยมันก็มี ๒ ประโยชน์. ถ้าพูดกัน
 รุ้เรื่อง ประโยชน์เหล่านี้จะต้องได้ เป็นแน่นอน : ผู้ฟังแต่ละคนจะได้ประโยชน์

ข้อแรก คือ จะรู้จักเลือกคัดแยกออกมาแต่ส่วนที่แท้จริง ที่แท้ แทนส่วนที่มันเกิน หรือเพื่อ.

สิ่งที่เรียกว่าภิรรมมันมีอยู่ ๒ ส่วน คือส่วนจริงส่วนแท้ส่วนหนึ่ง แล้วก็ส่วนเกินหรือส่วนเพื่อนอีกส่วนหนึ่ง มันมีอยู่ ๒ ส่วน. ถ้าเรารู้จักเลือก เราก็จะเลือกได้ส่วนจริงส่วนแท้ แล้วก็ไม่เกี่ยวข้องกับส่วนเกิน; แล้วก็จะได้รู้จัก แยกสิ่ง ๒ สิ่งนี้ออกจากกัน.

สิ่ง ๒ สิ่งนี้ สิ่งแรกคือ **ธรรมะ** กับ **วินัย** แล้วอีกสิ่งหนึ่งคือ **ภิรรม** กับ **อภิวินัย**. ถ้ามันแปลกหูสำหรับบางคนก็ขอให้ได้ยินเสียเดี๋ยวนี้ว่า ใน พระไตรปิฎกนี้มีอยู่คู่หนึ่งคือ ๒ ชุด ธรรมะกับวินัยคู่หนึ่ง แล้วภิรรม กับ อภิวินัยอีกคู่หนึ่ง เดียวกันก็จะเห็นว่ามันเป็นอย่างไร. ถ้าท่านรู้จักแยกธรรมวินัย ออกมาเสียจากภิรรมอภิวินัยได้แล้ว ก็จะปลอดภัย จะได้แต่ส่วนจริง ส่วนยัง ส่วนแท้ ไม่มีส่วนเพื่อหรือส่วนเกิน: ที่นี้ เราก็จะได้พระศาสนาที่แท้จริงมาเป็น ของที่อยู่กับเรา.

เมื่อพระพุทธเจ้าท่านจะปรินิพพาน ท่านได้ตรัสเป็นพินัยกรรมสุดท้ายว่า “**ธรรมวินัยอะไรอันใดที่ตกคดได้แสดงไว้ บัญญัติไว้ นั้นจะอยู่เป็นศาสนาของ พวกเธอ หลังจากที่เราล่วงลับไปแล้ว**” นี้ขอให้จับใจความให้ได้ว่า พระพุทธเจ้า ท่านตรัสว่า ธรรมกับวินัยจะอยู่เป็นพระศาสนาแทนท่าน เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว โดยร่างกาย. เราจะมีพระศาสนาที่มีชีวิตอยู่กับเราจนกระทั่งวันนี้ได้ โดยที่เรา เอาตัวธรรมและวินัยไว้ให้ได้. ธรรมกับวินัยไม่ใช่ภิรรมอภิวินัย แยกธรรม และวินัยออกมาเสียจากภิรรมและอภิวินัย ท่านก็จะได้พระศาสนาที่ยังมีชีวิตอยู่จริง แล้วมาอยู่กับเรา.

ถ้าจะมองถึงผล เราก็จะได้รับความเย็น ซึ่งเป็นผลของพระธรรมนิพพานคือความเย็น ซึ่งเป็นผลของพระธรรมวินัยโดยตรงในชีวิตประจำวันของเราทุกคนมากขึ้น ๆ. นี่แหละคือตัวอย่างของประโยชน์ที่คนแต่ละคนจะพึงได้รับในการที่รู้จักว่าอภิธรรมคืออะไร?

สำหรับประโยชน์ที่จะได้รับรวม ๆ กันทั้งหมดทั้งสังคม หรือทั้งประเทศคือพุทธบริษัททั้งหมดในเมืองไทยนี้ จะได้รับประโยชน์ในข้อที่ว่า พุทธบริษัทไทยทั้งหมดในเมืองไทย จะไม่ถูกหาว่างมงาย โดยไปยึดมั่นถือมั่นอย่างงมงาย ในสายตาของนักศึกษาชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะก็พวกฝรั่งที่เรียกว่าชาวต่างประเทศ ซึ่งถ้าเขาได้เห็นพวกเราทำอะไรอยู่อย่างงมงาย เขาก็จะรู้สึกขื่นในใจ ว่านี่มันงมงายอย่างนั้นเสียชื่อของประเทศ ฉะนั้นพุทธบริษัทไทยเรา ต้องไม่มีอะไรที่งมงายที่จะทำให้ชาวต่างชาติเขามองไป ในแง่ไม่ได้. เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ประเทศชาติของเราก็จะได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติมากขึ้น พุทธบริษัทไทยก็จะมีส่วนส่งเสริมเผยแพร่พระพุทธศาสนา ที่เป็นที่น่าพอใจได้มากขึ้น. นี่แหละประโยชน์ที่ส่วนรวมจะได้ มันมีอยู่อย่างนี้ รวมกันเข้าทั้ง ๒ ประโยชน์แล้ว มันก็เป็นประโยชน์มหาศาล.

เพราะฉะนั้นจึงถือว่า สิ่งที่เราเรียกว่าอภิธรรมนี้เป็นเรื่องสำคัญ คือจะให้ได้ประโยชน์ก็ได้ ไม่ได้ประโยชน์ก็ได้ จะให้งมงายก็ได้ ไม่งมงายก็ได้ เพราะมันมีทั้งที่จริงหรือแท้ แล้วมันมีทั้งที่เพ้อหรือเกิน. เราก็จะพูดกันแต่ส่วนที่อะไรเพื่ออะไรเกิน อะไรจริงอะไรแท้ นี่ขอให้ท่านทั้งหลายทุกคนตั้งใจฟังให้ดี ว่าอาตมาจะพูดไปด้วยเจตนา ที่จะให้เราได้รับประโยชน์ ไม่ใช่เป็นการค้านหรือเป็นการอวด.

เอาละทีนี้เราก็จะพูดกันถึงตัวสิ่งที่เรียกว่า “**อภิธรรม**” ในวงกว้าง ในความหมายที่กว้าง คือทุกแง่ทุกมุม ขอบภัยที่จะต้องพูดกันกว้างทุกแง่ทุกมุม

เที่ยวทวนไม่ได้กว้างแล้วก็กลับ ขอร้องเป็นพิเศษว่า อย่าเพื่อง่วง อย่าเพื่อหลับ
อุทิศสำหรับศึกษาตัวเองไว้ อย่าให้ง่วงอย่าให้หลับ เพื่อจะได้ฟังตลอดทุกแง่ทุกมุม.

สิ่งที่เรียกว่าอภิธรรมคืออะไร? นี้ก็มาถึงหัวข้อนี้เข้าแล้ว. ที่นี้จะเอา
ตามพยัญชนะก่อน เอาตามตัวหนังสือก่อน : ตามตัวพยัญชนะของคำว่า “อภิธรรม”
ธรรมก็คือธรรม ส่วน อภิ นี้เป็นอุปสรรคนำหน้า อภิ ตัวนี้แปลว่า ยิ่ง หรือ ใหญ่
ก็ได้ แปลว่า เกิน ก็ได้. มันจึงเกิดเป็น ๒ แง่ขึ้นมาว่า อภิธรรมนั้นมันเป็นธรรมะ
ส่วนเกิน หรือว่าธรรมะส่วนยิ่งใหญ่. ที่นี้คำว่า ยิ่งใหญ่ นี้ก็เหมือนกัน มันยัง
มีปัญหาวายิ่งใหญ่ไปในทางไหน : ยิ่งใหญ่ไปในทางปริยัติ หรือยิ่งใหญ่ไปในทาง
ปฏิบัติ หรือผลของการปฏิบัติ หรือมันยิ่งใหญ่ไปในทางสำหรับโต้เถียงกันเป็น
dialectic มีเหตุผลสำหรับจะพัดเหวี่ยงโต้เถียงกัน. อภิธรรมยังมีชื่อแทนอีกอย่างว่า
เวทโถล คือเรื่องสำหรับโต้เถียงกันด้วยสติปัญญา ด้วยเหตุผลที่ลึกซึ้ง : มัน
ยิ่งใหญ่มาก มันยิ่งใหญ่ไปในทางสำหรับโต้เถียงกันก็มี ไม่ใช่ยิ่งใหญ่ไปในทางของ
การปฏิบัติ.

ที่ว่า เกิน นั้นหมายความว่า เกินความจำเป็นของมนุษย์ที่จะต้องรู้
หรือจะต้องปฏิบัติ มนุษย์เราจำเป็นจะต้องรู้แต่เรื่องที่ปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ ถ้าเกิน
นั้นไป ก็เรียกว่าเกิน หรือไม่จำเป็น หรือไม่ต้องสนใจก็ได้. เพราะอภิธรรม และ
อภิวินัยนี้เป็นส่วนเกิน ตามตัวพยัญชนะแปลว่าส่วนเกินก็ได้ และก็เกินส่วนเกิน
จริง ๆ ด้วย, ที่รู้ได้ว่าเป็นส่วนเกินนี้ ก็เอาตามพระพุทธานุชาตที่พระพุทธเจ้าท่าน
ตรัสไว้เอง ขอให้สนใจฟังตอนนั้นสักหน่อย ด้วย.

พระบาลีพระพุทธานุชาตในอังคุตตรนิกาย มีสูตรเรียกว่า สุตรกล่าว
ด้วยเรื่องม้า มีม้าแกลบ แล้วก็ม้าใหญ่ คือม้าเทศ แล้วก็ม้าม้าอาชาไนย มีอยู่
๓ ชนิด ๓ ม้า; แล้วม้าแต่ละชนิด ๆ นี้ ก็ยังไม่เหมือนกัน. ตรงที่ว่า ม้าบางตัว

มันก็แพ้เท้าเร็ว สีไม่สวย รูปร่างไม่ดี. บางตัวแพ้เท้าเร็วด้วย สีก็สวยด้วย แต่รูปร่างไม่ดี. แล้วบางตัวก็แพ้เท้าก็เร็วด้วย สีก็สวยด้วย รูปร่างก็ดีด้วย. ขอให้จำไว้ให้แม่นยำใน ๓ ส่วนนี้ว่า วิ่งเร็ว สีสวย รูปร่างดี. ม้าเกลบได้แก่พระโสธาบัน, พระสัทธาคามี, ม้าเทศนั้นคือ พระอนาคามี, ม้าอาชาไนย คือพระอรหันต์.

ม้าเกลบวิ่งเร็วเพราะรู้อยิสัจจ์ คือบรรลุมรรคผลชั้นพระโสธาบัน ผู้รู้อยิสัจจ์ชั้นพระโสธาบันหรือสัทธาคามีนี้นพวกที่ ๑ เรียกว่าม้าเกลบชนิดวิ่งเร็ว; แล้วม้าเกลบตัวนี้สีไม่สวย สีไม่สวย เพราะว่าถูกถามปัญหาเกี่ยวกับอภิธรรมอภินัยเข้าแล้วจนหุบปากตอบไม่ได้; แล้วก็รูปร่างไม่สวย เพราะว่าไม่มีชื่อเสียง ไม่มีเกียรติยศ ไม่มีลาภสักการะ. ม้าเกลบพวกที่ ๒ ก็คือว่า วิ่งเร็วเป็นพระโสธาบันหรือสัทธาคามี แล้วก็สีสวยคือตอบปัญหาอภิธรรมอภินัยได้คล่องแคล่ว แต่แล้วรูปร่างไม่ค่อยดี คือไม่ค่อยมีเกียรติ ไม่ค่อยมีลาภ. ม้าเกลบพวกที่ ๓ วิ่งเร็ว คือเป็นพระโสธาบันหรือสัทธาคามี สีสวยคือตอบปัญหาอภิธรรมอภินัยได้คล่องแคล่ว แล้วก็รูปร่างดี คือมีเกียรติยศชื่อเสียง มีลาภ. นี่ม้าเกลบเสร็จไปพวกหนึ่ง มีอยู่ ๓ อย่างที่เป็นเครื่องวัด.

ม้าเทศคือม้าขนาดใหญ่ ได้แก่พระอนาคามี : พวกที่ ๑ ม้าเทศนี้วิ่งเร็ว คือเป็นพระอนาคามี บรรลุมรรคผลชั้นพระอนาคามี แล้วก็สีไม่สวยคือพระอนาคามี พวกนี้ตอบปัญหาอภิธรรมอภินัยไม่ได้เลย ถ้าใครมาถามปัญหาเกี่ยวกับอภิธรรมอภินัยแล้วจน หุบปาก แล้วก็รูปร่างไม่ค่อยดี คือไม่ค่อยมีชื่อเสียงไม่มีลาภ. ม้าเทศอนาคามีพวกที่ ๒ ก็ว่า วิ่งเร็ว บรรลุมรรคผลชั้นอนาคามีแล้ว แล้วก็สีสวยคือตอบปัญหาอภิธรรมอภินัยได้คล่องแคล่ว แต่ว่ารูปร่างไม่สวย คือไม่ค่อยมีเกียรติยศชื่อเสียงไม่มีลาภ. ม้าเทศพวกที่ ๓ เป็นอนาคามี วิ่งเร็วเป็นถึงอนาคามีแล้ว สีก็สวย คือตอบปัญหาอภิธรรมอภินัยได้ฉลาดเฉลียว แล้วก็รูปร่างงาม คือมีเกียรติยศชื่อเสียง มีลาภเป็นที่เคารพนับถือ. นี่พวกม้าเทศก็เสร็จไป.

ม้าอาชาไนยคือพระอรหันต์ เทียบได้กับพระอรหันต์ : —พวกที่ ๑ วึ่งเร็ว เพราะว่าวึ่งมาจนถึงความเป็นพระอรหันต์ บรรลุผลเป็นพระอรหันต์ ม้าอาชาไนยวึ่งเร็ว แต่ก็สีไม่สวย คือพระอรหันต์ประเภทนี้เมื่อถูกถามปัญหาเกี่ยวกับอภิธรรมอกวิณัยแล้วจน, หุบปาก พุทอะไรไม่ได้สักคำเดียว, แล้วรูปร่างก็ไม่สวย คือว่าไม่มีเกียรติยศชื่อเสียงไม่มีลาภ ไม่เป็นที่รู้จักกว้างขวางอะไรอย่างนั้น. —ม้าอาชาไนยพวกที่ ๒ ม้าอาชาไนยพระอรหันต์ตัวนี้วึ่งเร็ว ก็เป็นพระอรหันต์แล้วก็สีสวย คือตอบอภิธรรมอกวิณัยได้ฉาดฉานไม่ติดไม่จน แต่ว่ายังรูปร่างไม่สวย คือไม่มีเกียรติยศชื่อเสียง ไม่มีลาภ. —ม้าอาชาไนยพวกที่ ๓ พวกสุดท้าย เป็นพระอรหันต์แล้ว วึ่งเร็ว แล้วก็สีสวย คือตอบอภิธรรมอกวิณัยได้ฉาดฉานด้วย แล้วก็รูปร่างดี คือว่ามีเกียรติยศชื่อเสียง มีลาภสักการะเป็นที่รู้จักกว้างขวาง.

นี่ขอให้ทุกคนสังเกตดูให้ดี ๆ จะพบข้อเท็จจริงบางอย่างที่มีคำว่าม้า ๓ จำพวก จำพวกหนึ่งมีถึง ๓ ชนิด แล้วมันก็เป็น ๔ ชนิด, แต่นั่นมันไม่สำคัญ สำคัญอยู่ว่าพระโสคาบัน พุคอกิธรรม พุคอกวิณัยไม่เป็นสักคำเดียวเลยก็มี, เป็นพระสัททาคามี พระอนาคามีแล้วพุคอกิธรรม อภิวิณัยไม่ได้แม้แต่สักคำเดียวเลยก็มี, แล้วพระอรหันต์เป็นพระอรหันต์แล้วพุคอกิธรรม พุคอกวิณัยไม่ได้แม้แต่สักคำเดียวก็มี. นี่ขอให้เข้าใจตรงข้อที่ว่าพระโสคาบัน พระสัททาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ทั้ง ๔ พวกนี้พุคอกิธรรมไม่ได้แม้แต่สักคำเดียวก็มี; แล้วจุดสำคัญมันก็อยู่ตรงที่ว่า **เป็นพระอรหันต์ก็ได้ โดยไม่ต้องรู้อภิธรรม** พุคอกิธรรมไม่ได้ ไม่รู้ อภิวิณัย พุคอกวิณัยไม่ได้ แต่ว่าท่านปฏิบัติจนบรรลุผลและดับทุกข์ได้.

ฉะนั้นเราจึงถือว่า อภิธรรมอกวิณัยนี้เป็นส่วนเกิน แม้ไม่รู้ พุคไม่ได้ ก็ยังบรรลุผลเป็นได้ถึงพระอรหันต์. นี่จึงถือว่าเป็นส่วนเกิน นี่ขอให้ไปดูในบาลี โยธาชีวรกร อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ถ้าฉบับบาลีก็เล่ม ๒๐ หน้า ๓๗๐ ข้อ ๕๘๐ มีข้อความอย่างนี้ ฉะนั้น จึงเห็นว่าอภิธรรมอกวิณัย ๒ อย่างนี้

ยังเป็นส่วนเกิน ไม่จำเป็นแก่ผู้ที่ปฏิบัติเพื่อดับทุกข์โดยตรง แต่เหมาะสมสำหรับผู้ที่สติปัญญาเหลือเฟือ เอาไปใช้เรียนรู้อภิธรรมอภิวินัย พุทธได้คล่องแคล่ว ฉลาดฉาน. นี้ก็เรียกว่ามันก็เป็นส่วนเกินสำหรับคนทั่วไป แต่ไม่เป็นส่วนเกินสำหรับคนที่สติปัญญาเหลือเฟือ. ที่นี้ท่านก็จัดตัวเองได้ว่าอยู่ในพวกไหน ถ้าอยู่ในพวกคนธรรมดา ก็จงรู้เถิดว่าอภิธรรมอภิวินัยนี้เป็นส่วนเกิน รู้ก็ได้ ไม่รู้ก็ได้. **แต่ถ้าท่านเป็นคนเฉลียวฉลาด มีปัญญาเหลือใช้ละก็อภิธรรมอภิวินัยนี้สมควรสำหรับท่าน.** ฉะนั้นขอให้รู้จักอภิธรรมรวมทั้งอภิวินัยไว้อย่างนี้.

ขอให้เข้าใจต่อไปอีกว่า สิ่งที่เรียกว่าอภิธรรมอภิวินัยที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสถึงอย่างนั้นนั้น มันมีมาแล้วก่อนพระพุทธเจ้าด้วยซ้ำไป คำพูดว่า “อภิธรรมอภิวินัย” นี้มีมาก่อนพระพุทธเจ้า ในสมัยพระพุทธเจ้าก็พูดถึง ยังไม่มีอภิธรรมปิฎก ๗ คัมภีร์ เขาก็มีคำพูดว่าอภิธรรมอภิวินัยกันอยู่แล้ว : มันหมายถึงคำอธิบายหรือการขยายความที่เกินจำเป็นสำหรับคนธรรมดาของสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” นั้นเอง. ขอให้นึกถึงคำคุณเมื่อตะกัณว่า ธรรมะกับวินัย นี้คู่หนึ่ง แล้วอภิธรรมกับอภิวินัย นี้คู่หนึ่ง : **ธรรมะ** นี้ถึงถึงข้อปฏิบัติตามธรรมคาสามัญ, ถ้า **อภิธรรม** ก็คือที่มันเกินกว่าธรรมคาส; **วินัย** นี้ก็คือวินัยตามธรรมคาส โดยเฉพาะคือตัวปาฏิโมกข์, ที่นี้คำอธิบายวินัยที่มันละเอียดล่อออกไปเกินความจำเป็น เช่นบท ภาษณีย์ พวกชั้นธกะ พวกวินีตวัตถุ ในพระวินัยปิฎกนั้นนั่นแหละคือส่วนเกิน แล้วนั่นคือส่วนที่เรียกว่า **อภิวินัย** : จึงเกิดเป็น ๒ คู่ว่า ธรรมะกับวินัย และอภิธรรมกับอภิวินัย. ในครั้งพระพุทธเจ้ารู้จักกันอย่างนี้ ถ้าพูดถึงอภิธรรมอภิวินัย ก็หมายถึงคำอธิบายส่วนเกิน ถ้าพูดถึงธรรมวินัยเฉยๆ นั้น คือที่จำเป็นที่พอดีสำหรับคนจะต้องปฏิบัติ; แล้วพระองค์ก็ทรงระบุธรรมะกับวินัยว่าจะอยู่เป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไปโดยร่างกาย อย่างนี้เป็นต้น. นี้ขอให้นึกถึงพระสูตรนที่เป็นพระพุทธภาษิตโดยตรง ไปอ่านดูได้ เพราะว่าเดี๋ยวนี้ พระไตรปิฎกแปลไทยก็มี แล้วก็จะพบ

ว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสมันไว้ลักษณะอย่างนั้นทั้งนั้น เป็นเครื่องแสดงให้เราเห็นว่ามันเป็นส่วนเกิน คือเป็นโสกา เป็นสภิกาทกา เป็นอนาคา เป็นพระอรหันต์ได้ โดยพญอภิธรรมไม่เป็นแม่แต่คำเดียว.

คุณต่อไปให้เห็นว่า คำว่า “อภิธรรม” นี้ ตามความหมายทั่วไปมันหมายถึงคำอธิบายที่เป็นส่วนละเอียดสุขุมลึกซึ้งเกินธรรมดา หรือเกินจำเป็น มีอยู่ก่อนพุทธกาล ได้แก่เรื่องที่ต้องพูดด้วยโวหารที่แยบคายที่ลึกซึ้ง ที่ยิ่ง ที่เกินอะไรอย่างนั้น. ในครั้งโบราณกาลนั้นมันก็มีเรื่องที่เราเล่าแล้วก็น่าหัวค้าย.

ชาตกในพระไตรปิฎก เรื่อง ภิงสะชาตก คนจำนวนหนึ่ง พี่น้อง ทาส ทาสี อะไร ออกไปบวชเป็นดาบส ถึงฤดูที่ต้องกินเหงำบัวเป็นอาหาร ก็มีกรไปหาเหงำบัวมากิน ผลัดเวนให้คนหนึ่งไปหามาวางไว้ให้ทุกคนได้กิน ที่นี้พระอินทร์เขา มาแกล้งทดลองน้ำใจ เขามาลักเอาเหงำบัวส่วนที่วางไว้ให้ดาบสพี่ชายที่สุคนั้นไปเสีย ทุกวัน ๆ จนดาบสพี่ชายนั้นอดไม่ได้ก็ถามขึ้นว่า ทำไมของฉันจึงไม่มี ใครเอาไปไหน แล้วดาบสทั้งหมดก็เลยสบถสาบานว่าไม่ได้เอาไป. ดาบสที่เป็นทาสีสาบานว่า ถ้าคิดฉันขโมยเหงำบัวส่วนนั้น ๆ ไปแล้ว ขอให้ตายไปเกิดเป็นภิกษุณีแตกฉานในอภิธรรม มีวาจาฉานฉานในอภิธรรม ใคร ๆ รอน้ำไม่ติด. ลองคิดดูในเมื่อดาบสองค์อื่นเขาสบถว่า ถ้าขโมยแล้วขอให้ไปเป็นเทวดาบ้าง ไปเป็นเศรษฐีบ้าง ไปเป็นพระราชาบ้าง; ดาบสองค์นี้สาบานว่า ถ้าเป็นขโมย ขอให้ตายไปเกิดเป็นนักอภิธรรมที่ใครรอน้ำไม่ติด.

นี่หมายความว่าในสมัยโบราณกาลนั้นมีการพูดการถก การอะไร ในเรื่องอภิธรรม. ใครทำได้ มีชื่อเสียง มีเกียรติ ห้อมล้อมไปด้วยเกียรติ แต่เรื่องเกียรติเรื่องกามอะไรนี้ เป็นที่รังเกียจขยะแขยงของดาบส เพราะฉะนั้นจึงเอามาเป็น

เรื่องสบถ. แล้วทุกคนก็เชื่อ เพราะเป็นสิ่งที่น่าขยะแขยงสำหรับคาบสเหล่านั้น : เรื่องเป็นพระราชาราช เรื่องเป็นเทวดา เรื่องเป็นคนรวย เรื่องอะไรเหล่านั้น รวมทั้งเรื่องเป็นผู้แตกงานในอภิธรรมด้วย. นี่ก็เป็นเรื่องแสดงว่ามันมีอยู่แล้วก่อนพุทธกาล และในสมัยพุทธกาล เพราะว่าในสมัยที่แต่งหนังสือชาดกกัน มันก็มีสิ่งที่เรียกว่า อภิธรรมแล้ว. แล้วอย่าเข้าใจว่ามีแต่ในพุทธศาสนา เพราะมันเป็นคำกลางใช้ได้ทั่วแก่ทุกศาสนาทุกลัทธิ. ศาสนาอื่นเขาก็มีอภิธรรมอย่างของศาสนาอื่น ศาสนาพุทธเราก็มีอภิธรรมอย่างศาสนาพุทธเรา; มีอภิธรรมอภิวินัยเป็นของตนเองตน ๆ ด้วยกันทั้งนั้น แต่ว่ามันไม่เหมือนกัน.

ธรรมะวินัย นี่เป็นของธรรมคา ระเบียบธรรมคาจำเป็นแก่ทุกคน ส่วนอภิธรรมอภิวินัยนั้นเกินธรรมคา จึงถือว่าเกินหรือเพื่อ เนื้อหาของเรื่องอภิธรรมนั้นมันมีแต่ส่วนสูงทั้งนั้น ส่วนที่สูงส่วนที่ยาก ส่วนที่ประกอบไปด้วย logic อย่างสูงซึ่งคนธรรมดาพูดไม่ได้ พูดไม่เป็น มันจึงเป็นเรื่องของนักปราชญ์ ไม่ใช่เรื่องของชาวบ้าน; เป็นเรื่องของคนฉลาดและมีเวลาเหลือ; แม้จะเป็นเรื่องของนักปราชญ์สมัครเล่นก็ยังดี. หมายถึงว่าคนธรรมดาสมัครเล่น เป็นนักปราชญ์สมัครเล่นแล้วออกไปเรียนอภิธรรมมันก็มี โอกาสที่จะเป็นนักปราชญ์สมัครเล่น. แต่ถึงอย่างนั้น ในครั้งพุทธกาลนั้น คำนี้เป็นคำพุทธธรรมคา ไม่ได้ขลัง ไม่ได้ศักดิ์สิทธิ์เหมือนอย่างเดี๋ยวนี้ที่พูดกัน.

อย่างไรก็ตามขอให้ผู้ฟังทุกคนเข้าใจว่า อาตมาไม่ได้กล่าวว่าอภิธรรมเป็นของผิดหรือไร้สาระไม่มีประโยชน์ แต่กล่าวว่าอภิธรรมนั้นเป็นส่วนเกิน และส่วนพอดี : มันเกินสำหรับคนธรรมดา มันพอดีสำหรับคนที่มีความสติปัญญาเหลือใช้.

ที่เกี่ยวกับส่วนเกินนั้นมันลำบาก เรามีสติปัญญาเท่านั้น ไปเล่นกับส่วนเกินส่วนลึกส่วนยากเข้าแล้ว จะพลัดตกเหวโดยไม่รู้ตัว เพราะมันเหลือความสามารถ

สติปัญญาของคน ๆ นั้น ไปเล่นกับเรื่องที่เกิดภูมิ เกินชั้น เกินฐานะ มันจะพลัดตกแหวโดยไม่รู้สีกตัว. เพราะฉะนั้นขอให้ตั้งใจฟังพระพุทธภาษิตอีกสักข้อหนึ่งที่มันจำเป็นมาก คือว่า พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสถึงอนาคตภัย คือภัยที่น่ากลัวที่จะมีมาในอนาคต ๕ อย่าง และในอย่างหนึ่งคืออย่างที่ว่า นั้นมีว่าอย่างนี้ : “**ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภัยอันอื่นยังมีอีกชื่อว่าในอนาคตอันไกล จักมีภิกษุทั้งหลายที่ไม่อบรมกาย ไม่อบรมศีล ไม่อบรมจิต ไม่อบรมปัญญา ; ภิกษุนั้นเมื่อไม่อบรมกาย ไม่อบรมศีล ไม่อบรมจิต ไม่อบรมปัญญาอยู่อย่างนั้นแล้ว ไปสนทนา กันอยู่ ไปกล่าวกันอยู่ถึงอภิธรรมกถา เวทลละกถา ก็จะพลัดก้าวออกไปสู่ธรรมดำ โดยไม่รู้สีกตัว**” นี้ขอให้สนใจคำว่า “ธรรมดำ” ก้าวไปสู่ธรรมดำโดยไม่รู้สีกตัว. “**ภิกษุทั้งหลาย ! ด้วยอาการอย่างนั้นแล ความเลอะเลือนแห่งวินัยย่อมมีเพราะความเลอะเลือนแห่งธรรม ; ความเลอะเลือนแห่งธรรมย่อมมีเพราะความเลอะเลือนแห่งวินัย. ภิกษุทั้งหลาย ! นี้เป็นอนาคตภัยที่ ๓ ที่ยังไม่เกิดจะเกิดในกาลข้างหน้า**”.

ใจความของพระสูตรนี้ก็คือว่า อภิธรรมเหมาะสำหรับผู้ที่มิอะไร ๆ พร้อมสำหรับที่จะไปแตะต้องอภิธรรม คนที่ไม่พร้อมที่จะไปแตะต้องอภิธรรมคือไปพูดไปอะไรเข้าแล้ว จะพลัดไปสู่ธรรมดำโดยไม่รู้สีกตัว. บาลีที่ว่า **กณฺหิ ธมฺมิ** แปลว่า ธรรมดำ นั้นคือมิจฉาทิฏฐินั้นเองที่เรียกว่า ธรรมดำ จะพลัดออกไปสู่ธรรมดำ คือมิจฉาทิฏฐิ โดยไม่รู้สีกตัว ; จะต้องเป็นผู้สำรวมระวังอย่างยิ่งในทางร่างกาย คือปรับปรุงร่างกายให้มันปกติ มีศีลสมบูรณ์ มีสมาธิสมบูรณ์ มีปัญญาสมบูรณ์ มันจึงจะสามารถไปลูบคลำอภิธรรม แล้วไม่พลัดไปสู่ธรรมดำ. ถ้าไม่ถึงขนาดนั้น ไปลูบคลำอภิธรรมเข้า จะพลัดตกไปสู่ธรรมดำโดยไม่รู้สีกตัว คือมิจฉาทิฏฐิ. นี้สอนไปสอนมา เคี้ยวสอนให้เป็นจิตดวงนี้ไปเกิดชาติโน้น—ชาติโน้น—ชาติโน้น เป็นจิตดวงนี้จุติแล้วปฏิสนธิไปเกิด หอบเอามหากุศลไปด้วย

อย่างนี้เป็นมิจจาทิฏฐิ เป็นสัสสตทิฏฐิ จิตใจอันนั้นร่างกายอันนั้น หรือว่าจิตใจอันนั้นร่างกายอันนั้นเป็น อันตคาหิกทิฏฐิ; แล้วก็ เป็นมิจจาทิฏฐิ ประเภท สัสสตทิฏฐิ. แล้วก็ ไม่รู้สึกตัวว่าได้พลัดไปสู่ธรรมคำแล้วอย่างนี้. นี้คืออันตรายของผู้ที่ไม่ระมัดระวัง ไม่มีความเหมาะสม แล้วก็ไปแตะต้องอภิธรรม จนพลัดไปสู่มิจจาทิฏฐิ โดยไม่รู้สึกตัวอย่างนี้. พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า ธรรมคำ : *กณฺหิ รมฺมิ* พลัดไปสู่ธรรมคำโดยไม่รู้สึกตัว.

ฉะนั้นขอให้ระวังกันให้มาก ในการที่จะไปสอนอภิธรรมเรื่องจิต เรื่องเจตสิกละเอียดลอออย่างยิ่ง แล้วในที่สุดไปหลงมหากุศล จะหอบหัวมหากุศลอันนี้เอาไปด้วยจิตดวงนี้ ไปในภพโน้น มัน เป็นสัสสตทิฏฐิ. แล้วบางคนอธิบายว่าเป็นพระโสคาบันเกิด ๗ชาติ แล้วก็คน ๆ นั้นเองเกิด ๗ชาติ เข้าโลงแล้วเกิดอีก เข้าโลงแล้วเกิดอีก มันก็เป็น ๗ชาติเป็นคนนั่นเอง. แล้วความเป็นพระโสคาบันหอบหัวเอาไปได้อย่างไร ถ้าหอบหัวเอาไปได้ มันก็เป็นพระโสคาบันมาแต่ในท้องในชาติที่ ๒ ที่ ๓ ก็เป็นพระโสคาบันมาแต่ในท้อง แล้วเป็นไปได้อย่างไร. นั่นแหละคือสัสสตทิฏฐิหรือมิจจาทิฏฐิ คือพูดผิดไปแล้วโดยไม่รู้สึกตัว หรือความคิดเห็นมันไหลถลาลไปแล้วโดยไม่รู้สึกตัว ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “พลัดตกไปสู่ธรรมคำโดยไม่รู้สึกตัว” ขอให้ระวังอย่างนี้. นี้มัน เป็นพระพุทธภาษิตในโยธราชีววรรค อังคุตตรนิกาย บัญจกนิบาต. ถ้าเป็นฉบับบาลีก็เล่ม ๒๒ หน้า ๑๒๒ ข้อที่ ๗๙. ถ้าอ่านบาลีไม่ได้ อ่านฉบับไทยก็ไปเปิดหาอังคุตตรนิกาย บัญจกนิบาต แล้วก็ ไปดูที่ข้อ ๗๙ ข้อมันจะตรงกัน แต่เลขหน้ามันไม่ตรงกัน. ฉบับบาลี กับฉบับไทย เลขหน้าไม่ตรงกัน แต่เลขหมายหัวข้อนั้นเขาจะรักษาไว้ตรงกันหมด ไปดูข้อ ๗๙ จะพบเรื่องนี้.

นี้เรียกว่าโดยพยัญชนะ โดยความหมายของคำว่าอภิธรรมเป็น อย่างนี้ มันมีความหมายเป็นเรื่องเกิน แล้วมีความหมายทั่วไป ก่อนพุทธกาลก็มีการสนใจ

การใช้อิทธิธรรม แล้วคนที่ไม่เหมาะสมไปแตะต้องเข้า จะปลัดตกเหวคือธรรมคำ โดยไม่รู้สึกรู้ส่ำ เป็นมิจนาทิจญฺญิ. นี้เรียกว่าโดยพญัญชนะ ก็พอจะมองเห็นได้อย่างนี้.

อิทธิธรรมคืออะไร ต่อไป เราจะคุยกันโดยประเภทหรือชนิดของอิทธิธรรม ก่อน. ต้องขอเตือนท่านทั้งหลายอีกครั้งหนึ่งว่า อย่าเพื่อง่วงนอน มันจะชว่นง่วงนอนมากขึ้น แล้วก็อย่าคิดว่า อาตมากระทบกระเทียบกระแนะกระเหน่นักอิทธิธรรมผู้ใดด้วย. ข้างต้นได้พูดมาแล้วว่า จะพูดเพื่อประโยชน์แก่พวกเรา ซึ่งเป็นสหายอิทธิธรรมร่วมกันอย่างที่จะหลีกไม่ได้. เคี้ยวนี้จะพูดถึงประเภท คือ ชนิดต่าง ๆ ของสิ่งที่เรียกว่า “อิทธิธรรม” ตามความเข้าใจ ตามความพอใจ ตามผลของการค้นคว้าของอาตมา ที่รักและสนใจอิทธิธรรมมาเป็นเวลา ๕๐ กว่าปี คือตั้งแต่ก่อนบวช.

อาตมาจะแยกอิทธิธรรมออกเป็น ๒ อย่าง อย่างนี้เสมอไป : อิทธิธรรม ส่วนจริง ส่วนแท้ ส่วนยิ่ง ส่วนประเสริฐ ส่วนสูงส่งนี้ส่วนหนึ่ง, และอิทธิธรรม ส่วนเพื่อหรือส่วนเกินนี้ส่วนหนึ่ง. ถ้าเป็นอิทธิธรรมจริงอิทธิธรรมแท้ มันก็ต้องหมายถึงสิ่งที่จับทุกซ์ได้. แต่แล้วก็กลายเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่เคยเรียกมันว่า “อิทธิธรรม” แต่ไปเรียกว่า “สุตตันตะ”. อย่างพระพุทธภาษิตว่า “*เย เต สุตตุนฺตา* —สุตตันตะ ทั้งหลายเหล่าใด, *ตถาคตภาสิตา* —ที่ตถาคตได้ภาษิตแล้ว, *คัมภีรวา* —ลึกลง, *คัมภีรุตฺตา* —มีอรรถอันลึกลง, *โลกุตฺตรา* —อยู่นเหนือโลก, *สญฺญตปฺปฎิสังฺกตฺตา* —เนื่องเฉพาะด้วยเรื่องสญฺญตภา” นี้คือสิ่งที่ช่วยจับทุกซ์ได้ แม้สำหรับฆราวาส. เคี้ยวเราจะได้พูดกันถึงเรื่อง ธรรมทินนสูตร พวกฆราวาส ไปตามว่า อะไรจะเป็นประโยชน์แก่ฆราวาส พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างนี้.

แล้วยังตรัสสิ่งที่ตรงกันข้าม คือพวกข้อความคัมภีร์ที่ร้อยกรองขนที่หลัง ไผเราะ ลึกลง สละสลวย ทั้งตัวอักษร ทั้งความหมาย. นี้ไปสนใจเข้า

มันก็เลยไปอีกทางหนึ่ง คือไม่คับทุกข์ ส่วนเราเอาแต่เรื่องคับทุกข์ ดังนั้นอภิธรรม
แต่ต้องมีลักษณะอย่างนี้ จะเรียกชื่อว่าอภิธรรมก็ได้ ไม่เรียกชื่อว่าอภิธรรมก็ได้;
แต่พระพุทธเจ้าท่านเรียกชื่อว่าสุตตันตะ, “*เย เต สุตตุนตา*—ที่เป็นอย่างนั้นๆ นะ
คับทุกข์ได้”. ไม่มีเรื่องอภิธรรม พระพุทธเจ้าไม่เคยใช้คำว่า “อภิธรรม” แก่ธรรม
ที่คับทุกข์ได้ อย่างมากก็ใช้คำว่า “ธรรมวินัย”.

ที่นี้ เราจะมองดูสิ่งที่เรียกว่าอภิธรรมที่มีอยู่เป็นชั้นๆ ก็คือคำว่า
“อภิธรรมอภิวินัย” ในสูตรที่กล่าวแล้วข้างต้น เรื่องที่เกี่ยวกับม้า ๓ ชนิดนั้น :
อภิธรรมอภิวินัยนี้ก็เป็นที่พูดกันอยู่แล้วในครั้งพุทธกาล ก่อนมีคัมภีร์
อภิธรรมปิฎก ๗ คัมภีร์. นี้เป็นอภิธรรมชนิดหนึ่ง.

ต่อมาก็มีคำอธิบายธรรมะที่ลึกซึ้ง คำบัญญัติต่างๆ ในธรรมะของศาสนา
ที่ลึกซึ้ง อธิบายให้ละเอียด ให้สูงออกไป คือคัมภีร์ประเภทปฏิสัมภิทามัคค์ คัมภีร์
จุลนิเทศ มหานิเทศ ถ้าสนใจขอให้เปิดดูเถอะจะมีประโยชน์มาก จะรู้ว่ามันเป็น
อย่างไร; คือในนี้อธิบายคำแต่ละคำไว้ลึกซึ้งกว้างขวางยิ่งขึ้นไป เช่นคำว่าตัดหา
อย่างนี้อธิบายกันหลายๆ บรรทัดมากออกไป มีไวพจน์มาก มีอะไรมาก. เช่น
คำว่าวิชา คำว่าขันธ คำว่าธาตุ ฯลฯ เหล่านี้เป็นหน้าที่ของคัมภีร์ประเภทนี้
ประเภทปฏิสัมภิทามัคค์และคัมภีร์จุลนิเทศเป็นต้น. มันก็เลยเกิดคัมภีร์ประเภทนี้
ขึ้นมา ที่เรารู้จักกันดี ว่าพระสาวกหรือบรรดาของคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์เป็นต้น นี้ก็คือ
ตัวอภิธรรม มีเพียงเท่านั้น. ที่นี้พระพุทธเจ้านิพพานแล้ว ทำสังคายนาแล้ว
ร้อยกรองคำอธิบายส่วนลึกซึ้งกันต่อๆ มาอีก ๒๐๐—๓๐๐ ปี จึงเกิดอภิธรรม
๗ คัมภีร์ที่สมบูรณ์. อภิธรรม ๗ คัมภีร์นี้ที่ถูกย่อมาเป็นอภิธรรมมัตถสังคหะ แล้ว
ขยายกลับออกไปอีกเป็นอภิธรรมัตถวิภาวนีอื่น ๆ ซึ่งเราเรียนกันอยู่ในกรุงเทพฯ.

เมื่อพูดว่าอภิธรรม, ที่เรียนกันอยู่ในกรุงเทพฯ นั้นมันไม่ใช่อภิธรรม ๗ คัมภีร์ในพระไตรปิฎก แต่เป็นคำอธิบายคัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ : บางคนยังไม่ทราบก็อยากจะบอกให้ทราบว่า อภิธรรมปิฎก ๗ คัมภีร์นั้นมันหลายพันหน้า เกือบจะตั้งหมื่นหน้า หอบบ่อเรือ; แล้วพระอาจารย์คนหนึ่งในเกาะลังกาประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๐ ย่อหลายพันหน้านั้นลงมาเหลือไม่กี่สิบหน้า เรียกว่าอภิธรรมัตถสังคหะ; แล้วต่อมาก็แต่งคัมภีร์อธิบายอภิธรรมัตถสังคหะขึ้นอีกมากมายหลายคัมภีร์ มันก็หลายร้อยหน้าขึ้นมาตามเดิม; แล้วก็มาสอนมาเรียนกันอยู่ในประเทศพม่า มาถึงเมืองไทยที่เรียนกันอยู่ที่กรุงเทพฯ .

เดี๋ยวนี้อาตมากำลังพูดถึงอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เป็นอภิธรรมระดับหนึ่ง grade หนึ่ง. ที่นั่นต่อมาก็ถึงยุคอภิธรรมัตถสังคหะ เป็นอภิธรรมอีกชนิดหนึ่งขึ้นมา. แล้วก็มาถึงยุคอภิธรรมต่าง ๆ ที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายอภิธรรมัตถสังคหะ ตามอัตโนมติบ้าง อิงอรรถกถาบ้าง. นี้ก็เช่นคัมภีร์อภิธรรมัตถวิภาวนี นี้เป็นอย่างี่ ๔ เข้ามาแล้ว, ที่นี้มาถึงอย่างี่ ๕ ก็คือคำอธิบายที่แข่งกันอธิบายเกี่ยวกับอภิธรรมัตถวิภาวนีเป็นต้น. กระทั่งถึงอภิธรรมที่ต้องใช้เมื่คมะขามช่วย ใช้ก้อนหินช่วย อย่างนั้นมันก็เป็นอภิธรรมระดับหนึ่ง. ที่นี้ต่อมาก็มาถึงอันสุดท้าย เรียกว่า “อภิธรรมรังหนุ” .

ลองฟังดูให้ดีๆว่าอาตมาเรียกว่า อภิธรรมรังหนุ คืออภิธรรมพิธีที่ต้องได้เกิดขึ้น ว่าต้องสวดอภิธรรม ต้องใช้อภิธรรมบ้าง จะต่ออายุบ้าง จะทำบุญให้พ่อแม่บ้าง จะทำอะไรบ้าง เกิดเจ็กทำชายเป็นสินค้ำมีค่าละ ๑๕ บาท. ๗ ผูก ชาย ๑๕ บาท ชายอย่างชุกเลือก, สมัยนั้นโบลานแผ่นเท่านั้นไม่กี่สตางค์เขาขาย ๑๕ บาท เพราะว่าคนเรานั้นหลงอภิธรรม จะต้องสร้างขึ้นไว้แทนคุณพ่อแม่ให้จงได้. ที่นี้ใครก็อยากสร้าง ใครก็อยากสร้าง โดยที่อ่านไม่ออกก็ไม่ต้องอ่าน

แล้วเจ๊กเขียนผิดเขียนถูกก็ไม่ต้องดู อาตมาเอามาอ่านคูนันผิดทั้งนั้นเลย. แล้วก็เอามาให้อาจารย์อย่างนั้นแหละ ชาวบ้านสร้างชื่อ ๑๕ บาท มัดหนึ่งเอามาให้อาจารย์ อาจารย์ที่วัดก็ต้องเก็บไว้, ที่แรกก็เก็บไว้ที่บูชา ที่นั่นมันมากนั้ ไม่มีที่เก็บ หลายๆปีเข้าก็รั้ชบนเพดานโรงฉันก็เป็นรังหนู ไบลานเหล่านี้เป็นรังหนู. นี่แหละ อภิธรรมพิธีรีตองทำให้เกิดอภิธรรมรังหนู.

อภิธรรม grade ที่ ๑ คืออภิธรรมอภิธานย์ที่พูดถึงในเรื่องม้า, อภิธรรม grade ที่ ๒ คือคัมภีร์นิเทศต่างๆ รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ทามัคค์ ที่พระสารีบุตรได้ร้อยกรองขึ้นให้อยู่ในสมัยพระพุทธเจ้าซึ่งยังทรงมีชีวิตอยู่. ในตอนนั้น ถ้าพูดถึงอภิธรรมก็หมายถึงส่วนนี้ และจักเข้าใจในขุททกนิกายตรงตามอรรถกถา สมันตปาสาทิกา ว่า วินัยกัถิ อภิธรรมกัถิ รวมเข้าในขุททกนิกาย ของสุตตันตปิฎก. ที่นี้ก็มาถึงอภิธรรม grade ที่ ๓ คืออภิธรรม ๗ คัมภีร์ หรือ ๖ คัมภีร์ก็แล้วแต่จะเรียก. ถ้ายังไม่ถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ อภิธรรมใหญ่มีเพียง ๖ คัมภีร์ ยังขาดกถาวัตถุ. พอถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้ว มันจึงจะมี ๗ คัมภีร์ เติมคัมภีร์กถาวัตถุเข้าไปด้วย. อภิธรรม ๗ คัมภีร์สมบูรณ์เมื่อสังคายนาครั้งที่ ๓ นี้ ต่อมาเมื่อพูดว่า อภิธรรมก็หมายถึงอภิธรรม ๗ คัมภีร์ คือรวมพวกปฏิสัมพันธ์ทามัคค์นิเทศเข้าใจด้วยเสร็จ. ต่อมา grade ที่ ๔ : อภิธรรมมัตถสังคหะ และคำอธิบายอภิธรรมมัตถสังคหะ คือย่ออภิธรรมปิฎกเหลือเป็นของย่อเข้ามา ต่อมาอีกระยะหนึ่งก็ถึงอภิธรรม grade ที่แข่งกันอธิบายอย่างในประเทศพม่า ในประเทศไทยนี้.

จำไว้ง่ายๆว่า อภิธรรมที่เราเรียนกันที่กรุงเทพฯ นี้ มันงอกขึ้นที่ประเทศลังกา โดยพระเถระชื่ออนุรุทธ ย่ออภิธรรมปิฎกเหลือเพียงอภิธรรมมัตถสังคหะไม่กี่หน้า. มันมันเป็นเมล็ดแตกหน่องอกขึ้นที่ลังกา แล้วมันก็ไปเจริญเติบโตที่ประเทศพม่าซึ่งสนใจอภิธรรม เรียนกันเป็นการใหญ่ แล้วมันมาออกดอกออกลูก

ที่ประเทศไทย อย่างที่เราเรียนกันอยู่เดี๋ยวนี้อย่างจริงจัง. นี่มันเกินเนื้อที่ดังอย่างนี้ :
งอกที่ลังกา ไปเติบโตที่พม่า มาออกดอกออกผลที่ประเทศไทย.

ที่นี้ ก็มาถึงอภิธรรมที่แข่งกันอธิบาย อภิธรรม ที่เรียกว่า อภิธรรม
เมืกมะขาม หรือแล้วแต่จะเรียก. ขอบัญชีที่เรียกนี้ ไม่ใช่ดูถูกดูหมิ่น มันจำเป็น
ที่จะต้องทำอย่างนี้ แล้วก็มาถึงอภิธรรมรังหนู. รวมแล้วมีตั้ง ๖ ชนิดอย่างนี้
เลือกเอาเถอะ จะเอาชนิดไหน. นี่ว่าโดยประเภท แล้วอภิธรรมมันมีอยู่ ๖ ชนิด
อย่างนี้ที่เป็นส่วนเกิน. อภิธรรมส่วนแท้ ส่วนจริง ส่วนไม่เกินนั้น คือเรื่อง
สุญญตา ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเอง. นี่คือข้อที่แสดงให้เห็นว่าอภิธรรมคืออะไร
มันมีอยู่ตั้ง ๖ หรือ ๗ ชนิดอย่างนี้ อันไหนคือจริง อันไหนคืออะไร ก็ไปดูเอาเอง
ก็ได้.

เมื่อพูดว่าอภิธรรมคืออะไรแล้ว ต่อไปก็จะพูดโดยอาศัยประโยชน์,
ประโยชน์ของอภิธรรมมาเป็นหลักสำหรับพูด. ประโยชน์คือความมุ่งหมาย ความ
มุ่งหมายก็มุ่งหมายที่ประโยชน์ : **มีความมุ่งหมายอะไร จึงได้มีอภิธรรมเหล่านี้**
ชย ? นี้เรียกว่าประโยชน์. นี่ต้องแบ่งเป็นยุคคึกคักค้ำบรรพ์ ยุคพุทธกาล และยุค
ปัจจุบัน.

ยุคคึกคักค้ำบรรพ์ หมายความว่าก่อนพุทธกาล มีคำพูดเหล่านี้พูดแล้ว
พูดว่าอภิธรรมอภิวินัยนี้ก็มีคำพูดแล้ว ยังไม่เกิดพุทธศาสนา ก็ยังใช้คำอย่างนี้กัน
อยู่แล้ว ว่าธรรมวินัย อภิธรรมอภิวินัยนี้; แต่มันไม่ได้มีเนื้อความเหมือนกับ
ที่ครั้งหลังๆ นี้ แต่คำพูดธรรมาคำนี้มีแล้ว. คำพูดที่ลึก ที่หลักแหลม ที่เป็น
แก่นใจของปรัชญา ของตรรกวิทยา นั้นแหละคืออภิธรรม. คำเหล่านี้เขาพูด
เป็นกันมาแล้วตั้งแต่ก่อนพุทธกาล หลายร้อยปีหรือตั้งพันปีก็ได้. อินทียเจริญ

ด้วยวิชาความรู้มาตั้งแต่ก่อนพุทธกาลประมาณ ๕๐๐ ปี ที่เริ่มเป็นนักปราชญ์กันขึ้น แต่ที่ไม่ใช่ นักปราชญ์เต็มซัด ไม่ใช่ นักปราชญ์อย่างพระพุทธเจ้า นักปราชญ์พูดทาง logic ทางปรัชญา ทางที่ว่ามีนลิก มันสูงนี้ พูดเป็นกันมาตั้งแต่ ๕๐๐ ปี ก่อนพุทธกาล. ฉะนั้นคำเหล่านี้มันหมายถึงสิ่งที่เรียกว่าอภิธรรม.

อภิธรรมมันมีประโยชน์คือ หักคนให้ฉลาด : ถ้าเราไปเกี่ยวข้องกับเรื่องฉลาดพูด ฉลาดคิด ฉลาดถามแล้ว คนมันก็ฉลาด. ฉะนั้นเขาจึงชอบจึงนิยม จึงมีคำพูด หรือว่าการศึกษาประเภทนี้. แม้แต่กตัวเล็กๆ ของเรา เราก็ชอบให้เขาพูดคำฉลาด ให้เขาถามเรื่องฉลาด ให้เขารู้จักคิด รู้จักนึก ฉลาดมาตั้งแต่เล็กๆ เราต้องการ. นั่นแหละคือเค้าเงื่อน หรือความมุ่งหมายของอภิธรรม. สิ่งที่เรียกว่า “อภิธรรม” ที่มันเป็นของเกินนี้ แต่มันมีประโยชน์ที่จะทำให้คนฉลาด. สำหรับฝึกคนให้มีปฏิภาณหลักแหลมในทางพูดจาเฉลียวฉลาดทางตรรก ทางวาทศิลป์ ให้ได้ก็มีเวลาดูฉลาดไปตั้งแต่เล็ก. ฉะนั้นความนิยมในเรื่องฉลาด คำพูดฉลาด วิธีพูดฉลาด พูดให้มันลึกกว่าธรรมดาเข้าไว้ขึ้นมาแล้วตั้งแต่ก่อนพุทธกาล นั่นแหละคือสิ่งที่เรียกว่า อภิธรรมก่อนพุทธกาลคือคำบรรพ์.

ครั้งพุทธกาลเห็นได้ชัดเลย ขอให้ไปสำรวจในพระไตรปิฎก ในครั้งพุทธกาล มันเป็นยุคทองของปรัชญา พูดก็ทุกอย่างภาษาสมัยใหม่ ยุคทองของปรัชญา คือยุคอุปนิษัตในประเทศอินเดีย. ยุคอุปนิษัตอินเดียเหมาๆ เอาได้ว่าเอาสมัยพระพุทธเจ้าไว้ตรงกลาง แล้วถอยหลังไป ๒๕๐ ปี มาข้างหน้าอีก ๒๕๐ ปี เป็น ๕๐๐ ปี ยุค ๕๐๐ ปี นี้เป็นยุคอุปนิษัต เป็นยุคทองของปรัชญาในประเทศอินเดีย นั่นคือเต็มไปด้วยอภิธรรม. มีนักปราชญ์ หลายนิกาย หลายคณะ หลายพวก หลายหมู่ ล้วนแต่เป็นคนฉลาด ยกวาทะ ยกโหวทามาเหนือเมฆกันทั้งนั้น.

มันต้องใช้ โวหารอภิธรรมทั้งนั้นเลย ทุกนิกาย ทุกสาขา ในสังคมที่เป็นที่ออกของนักปราชญ์ นักปราชญ์ด้วยกันทั้งนั้น. อย่างพระพุทธเจ้าท่านก็ทรงเลือกกว่า เอ้า, เราก็คงไปเข้าบ่อนกับเขาด้วยที่ประเทศมคธ ที่เมืองมคธที่เป็นที่ออกกันของนักปราชญ์ ท่านก็มาเข้าบ่อนกับเขาด้วย ก็เพื่อจะประกาศลัทธิของท่าน. ที่ไหนเป็นที่ออกหรือเป็นตงที่ออกของนักปราชญ์ ที่นั่นเติมไปด้วยอภิธรรม. แต่แล้วความมุ่งหมายทั่วไปก็เพื่อฝึกปฏิบัติ ฝึกความเฉลียวฉลาดเป็นภายในก่อน. ส่วนในอาศรมหนึ่ง ๆ หมายความว่าคณะหนึ่ง ๆ เช่นอาศรมชฎิล อาศรมอาชีวก อาศรมอะไรก็ตาม เขามีหมู่คณะของเขาตั้งเป็นอาศรม เขาต้องฝึกภายในอาศรม ให้คนทุกคนมันฉลาดปฏิบัติหลักแหลม ด้วยสิ่งที่เรียกกันเดี๋ยวนี้ว่าอภิธรรม. แม้เขาจะไม่ใช้คำว่าอภิธรรม ไปใช้คำอื่น มันก็มีความหมายอย่างเดียวกัน เช่นคำว่า เวทลละ เป็นต้น คือการไต่การถามด้วยวาทศิลป์อย่างหลักแหลม ลึกซึ้งที่สุด นี่คือตัวอภิธรรม ทุกนิกายทุกสาขาต้องมีต้องใช้ ไม่อย่างนั้นไม่ทันเพื่อน แพ้เขา เป็นนิกายที่จะล่มจมไป.

มองกันอีกทางหนึ่ง มันเป็นที่พาของมันสมองของนักปราชญ์ ของสมณพราหมณ์. สมณะและพราหมณ์ที่เป็นนักปราชญ์ก็ต้องการเล่นเหมือนกัน แต่จะมาเตะฟุตบอลเล่นอย่างพวกเรานี้มันไม่ได้ มันก็เล่นด้วยการฝึกสมองทางอภิธรรม ทางอภิปรัชญา เป็นกีฬาทางสมองของสมณะและพราหมณ์ผู้มีสติปัญญาหลักแหลมในอาศรมนั้น ๆ ที่จะทำหน้าที่สั่งสอนต่อไป นี่คืออภิธรรม. ตอนเช้า ๆ พระพุทธเจ้าท่านเห็นว่าเวลามันยังเข้าเกินไป ท่านทรงแกล้งไถลเข้าไปในวัดของพวกนี้ ไปคุยกับเขาถึงเรื่องที่หลักแหลมชั้นอภิธรรม นี่ไปอ่านดูในพระไตรปิฎกจะมีบ่อย ๆ พบบ่อย ๆ ว่าตอนเช้าพระพุทธเจ้าเสด็จออกไปบิณฑบาต แต่เผอิญวันนั้นมันยังเข้านักก็แวะเข้าไปในวัดเดียรฉัตร คือลัทธิอื่น ลัทธิใดลัทธิหนึ่งไปคุยเรื่องที่มีมันลึก ๆ ยาก ๆ ที่จะไต่กันด้วยมันสมองนี้ก็มี. นี่คือลักษณะของ

อภิธรรมที่มีอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง ในประเทศที่เป็นที่อื้อของนักปราชญ์. นี้ใน
 ครั้งพุทธกาลเป็นอย่างนี้ สิ่งที่เราเรียกว่าอภิธรรมถูกใช้อย่างนี้ ประโยชน์อย่างนี้
 มุ่งหมายอย่างนี้ ; จนกว่าจะมาอยู่ในวงแคบในพุทธศาสนาของเรา.

มาถึงในปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะในประเทศไทยเรา อภิธรรมก็ถูกเอา
 มาเรียน เอามาพูด เอามาทำกันอย่างหลักแหลมทำนองเดียวกันนั้นแหละ แต่มันจะ
 ผิดบ้าง ถูกบ้าง เกินบ้าง หย่อนบ้าง อย่างโรมันก็แล้วแต่ความเป็นจริงของผู้เรียน
 ผู้พูด ผู้สอน. มันจะต่างกันอยู่บ้างก็เท่านั้นมันกลายเป็นของคลังของศกคัสติทธ์
 มีเครดิตในทางคลังทางศกคัสติทธ์ จนที่ไม่ใช่อภิธรรมแล้วไม่ค่อยสนใจ. นี้ถ้าไม่ออก
 ไปรณรงค์ว่าวันนี้พูดเรื่องอภิธรรม ท่านทั้งหลายจากกรุงเทพฯ คงไม่มา. มันมี
 ความคลังความศกคัสติทธ์อย่างนี้ในประเทศไทยเรา : ซึ่งก่อนนี้อภิธรรมไม่เคย
 ได้รับความเกียรติอย่างนี้ มันเป็นของเกิน. ธรรมะและวินัยเป็นของพอดี อภิธรรม
 อภิวินัยเป็นของเกิน เคียงวันเกินจนคลังจนศกคัสติทธ์ในปัจจุบันนี้ ในพม่า ในลังกา
 หรือในประเทศไทย. ส่วนเกินนี้ระวังให้ตี จะผลอพลัดไปสู่ธรรมคำเหมือนที่ว่า
 เมื่อตะกน. มันผลอพลัดไปสู่ความเป็นเครื่องมือของการไอ้อวด ของการข่มขู่
 ผู้อื่น ยกตนข่มท่าน จะใช้ไปในทางเป็นเครื่องมือไอ้อวด ยกตนข่มท่านได้ แม้
 ระหว่างชาติ อย่าว่าระหว่างบุคคลเลย ระหว่างประเทศชาติก็จะใช้ทำเป็นเครื่องมือ
 ไอ้อวดข่มขู่กัน. นี้มันจะเกินไปแล้ว เขาไม่เคยมุ่งหมายอย่างนี้ แต่เคียงวันมันก็
 ทำได้ถึงอย่างนี้.

ถ้าว่าเกินไปกว่านั้นก็ใช้เป็นเครื่องมือแสวงหาประโยชน์ ขอให้ระวังให้ตี
 มันจะผลได้ถึงกับใช้อภิธรรมเป็นเครื่องมือแสวงหาประโยชน์ แสวงหาเรื่องกิน
 เรื่องกาม เรื่องเกียรติ โดยใช้อภิธรรมเป็นเครื่องมือ อย่างนี้แล้วหมดเลย.
 มันผิดความประสงค์ มันผิดอะไรหมด ขอให้ระวังในส่วนนี้ด้วย ว่าประโยชน์

มันจะเลยขอบเขตไปถึงอย่างนี้. ถ้ามันถึงอย่างนี้แล้วนักอภิธรรมนั้นจะตกอยู่ในธรรมคำ มีจิตใจประกอบไปด้วยกิเลส หวงแหน หรือว่าขายสินค้า หรือว่าใครไปแตะต้องเข้านิตเดียวก็ โกรธเป็นพื้นเป็นไฟ. อาตมาพูดประโยคเดียวว่า อภิธรรมยังมีได้อยู่ในรูปของพุทธวัจนะ นี้ถูกตำตึงกะบุงโดยพวกที่หวงอภิธรรม. นี่คือมันหลงยึดมั่นถือมั่นเรื่องขลังศักดิ์สิทธิ์มากเกินไปแล้ว.

เลยไปกว่านั้นก็ว่า เคียนี่เขาใช้อภิธรรมเป็นเกรดิต ของสำนักวิปัสสนา. สำนักวิปัสสนาไหนต้องยกอภิธรรมขึ้นเป็นบ้ายเป็นเกรดิต เอามาเรียนกันก่อน เป็นนักอภิธรรมกันก่อน. ครั่งพุทธกาลไม่เคย และไม่เกี่ยวกันกับนักวิปัสสนา. อภิธรรมเป็นข้าศึกกันกับวิปัสสนา; เคียนี่เอาอภิธรรมมาเป็นบ้ายเป็นยี่ห้อ เป็นเครื่องมือโฆษณาชวนเชื่อของวิปัสสนา.

ขอให้ไปอ่านเรื่องราวเกี่ยวกับพระเถระที่สำคัญที่สุดในศาสนา เช่น พระนาคเสนที่จะไปปราบพระยามิลินท์ พระนาคเสนนี้เป็นตัวสำคัญ ทำหน้าที่สำคัญคือจะปราบพระยามิลินท์ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ หรือว่าพระโมคคัลลีปุตตเถระผู้เป็นประธานในการนำสังคายนาครั้งที่ ๓ นี้เป็นพระองค์สำคัญที่สุด นักรูบาอาจารย์เขาช่วยกันอบรมเวทล้อมตุแลมาตั้งแต่เล็ก ตั้งแต่เป็นเณรว่าจะอบรมเด็กคนนั้น, เณรคนนั้นให้เป็นคนฉลาดสำคัญที่สุด ที่เป็นตัวพระนาคเสนจะไปเล่นงานพระยามิลินท์เป็นต้น. ที่นี้เขาก็ดูแลให้เรียนให้ศึกษา ให้อบรมกันอย่างดีที่สุดตั้งแต่เป็นเณร พอเป็นพระแล้วก็ห้ามไม่ให้ไปทำวิปัสสนา ไม่ให้พระองค์นี้ไปทำวิปัสสนา ให้มาเรียนอภิธรรมเสียก่อน. เข้าใจไหม เขาอำนวยความสะดวกให้ผู้ที่พระนาคเสนนั้นมาเรียนอภิธรรมเสียก่อน อย่าเพิ่งไปทำวิปัสสนา ห้ามขาด ช่วยกักขังเวทล้อมไว้เสียก่อน ให้มาเรียนอภิธรรมให้แตกฉานเสียก่อน แล้วจึงไปเรียนวิปัสสนาเป็นพระอรหันต์ แล้วจึงไปเล่นงานพระยามิลินท์. ถ้าปล่อยให้ไปทำวิปัสสนาเสียก่อน

แล้ว ท่านจะไม่เรียนอภิธรรมเป็นอันขาด เพราะมันเป็นของเพื่อและของเกิน. ถ้าพระนาคเสนถูกส่งไปทำวิปัสสนา แล้วเป็นพระอรหันต์เสียแล้ว ท่านจะไม่เรียนอภิธรรมเป็นอันขาด มันเป็นของเพื่อและของเกิน. ที่นี้ก็บังคับให้ท่านเรียนอภิธรรมจนแตกฉาน แล้วจึงไปทำวิปัสสนาจนเป็นพระอรหันต์ แล้วจึงไปเล่นงานพระยามลินท์. และพระเถระสำคัญองค์อื่น ๆ ในประวัติศาสตร์ก็ยังมีลักษณะอย่างนี้. นี่เรียกว่ามันไม่เคยเกี่ยวกับสำนักวิปัสสนา. เดียวนี้ยกมาเป็นป้ายยี่ห้อ ต้องสอนอภิธรรม ต้องมีอภิธรรม จึงจะเป็นสำนักวิปัสสนาที่ถูกต้อง ที่ดีที่อะไร เป็นเครดิตของสำนักนั้น. นี่ประโยชน์หรือความมุ่งหมายมันเคลือบเปิดเปิงออกไปเสียอย่างนี้ มันก็ไปสู่ของเพื่อหรือของที่ใช้โฆษณาชวนเชื่อมากขึ้น ไม่ใช่ของจริงของแท้.

เราจะคุยกันกว้าง ๆ อีกว่าประโยชน์หรือความมุ่งหมายนี้ มันต้องเป็นไปถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ : ความเจริญของมันสมองมันต้องมี มนุษย์เราต้องเจริญทางมันสมองเรื่อยไป แล้วมันไม่หนีไปไหน มันต้องไปหาสิ่งที่เรียกว่าอภิธรรม; แต่มันจะไปได้ไกลหรือใกล้เท่าไรนั้นเป็นคน ๆ ไป. แต่อย่าลืมนะว่า มันสมองของมนุษย์ต้องเจริญ ไม่มีขีดสุด ไม่ยอมหยุด เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าอภิธรรม ไม่แฉ่ใดก็แฉ่หนึ่ง ไม่ปรียายใดก็ปรียายหนึ่ง จะต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ ฉะนั้นอย่ากลัวว่าเราจะไม่ชอบอภิธรรม. มันมีประโยชน์ ก็เป็นความเจริญก้าวหน้าของมันสมอง. เราไม่ต้องเจตนา แม้ไม่มีใครเจตนามันก็ต้องเป็นอย่างนั้น เพราะความเจริญของมันสมองมันจะไปในทางที่ลึก ที่สูง ที่ดี ยิ่ง ๆ ขึ้นไป. นี่เรียกว่าประโยชน์ของอภิธรรมมันมีอยู่อย่างนี้ ในยุคก่อนพุทธกาลก็มีอย่างหนึ่ง, ในยุคพุทธกาลก็มีอยู่อย่างหนึ่ง, ในปัจจุบันนี้ก็มียุคอย่างหนึ่ง, เฟื่องประโยชน์ เฟื่องความมุ่งหมายไม่ค่อยเหมือนกัน.

สรุปความว่าเมื่อพูดถึงสิ่งที่เรียกว่า “อภิธรรม” นี้ จะฟังดูโดยชื่อ : อภิมันก็แปลว่าเกินหรือยิ่ง อภิธรรมโดยพยัญชนะ มันก็คือเกิน. โดยชนิดหรือโดย

ประเภท ings หลายๆ ประเภทที่ออกชื่อมาแล้ว กระทั่งอภิธรรมรังหนุ่น มันก็สื่อความเกิน. ที่นี้ความมุ่งหมายหรือประโยชน์ที่แท้จริงของมัน มนุษย์ก็ทำให้มันเกินความมุ่งหมายของอภิธรรมที่แท้จริง มันก็ล้วนแต่เป็นเรื่องเกิน. ฉะนั้นอภิธรรมก็คือธรรมะส่วนเกินของมนุษย์ธรรมดาสามัญ. แต่ที่ว่าเกินนี้ไม่ใช่เลย ไม่ใช่ผิด ไม่ใช่ไร้สาระ มันก็มีส่วนดี ยังถูกอยู่นั้นแหละ มีสาระอยู่นั้นแหละ แต่มันเกินสำหรับคนธรรมดา. ขอให้คนธรรมดาระวังให้ดี ไม่ใช่ผิด ไม่ใช่เขว ไม่ใช่ไร้สาระ ไม่ใช่หน่ายรังเกียจ แต่มันเป็นส่วนเกิน.

ส่วนเกินนี้ อยากจะฝากความจำไว้อย่างนี้ว่าเรียนเรื่องรูป เรื่องจิต เรื่องเจตสิก เรื่องความสัมพันธ์กันระหว่างสิ่งเหล่านี้ มันมากมายหลายกะบุง จนรู้ดีเหมือนกับว่าจะสร้างมนุษย์ขึ้นมาได้ใหม่ โดยความรู้อันนี้ คือความรู้เรื่องจิต เรื่องเจตสิก เรื่องรูป เรื่องอะไรต่างๆ นั้น, เรียนแล้วจะสามารถสร้างมนุษย์ขึ้นมา; แต่แล้วไม่สนใจที่ว่ามนุษย์ที่เกิดอยู่ตามคำๆ นี้จะดับทุกข์ได้อย่างไร. ในคัมภีร์เรื่องรูป เรื่องจิต เรื่องเจตสิกนั้น มันบอกถึงวิธคล้ายๆ ถึงกับว่าสร้างมนุษย์ขึ้นมาใหม่ได้เลย แต่แล้วไม่มีด้อยคำมากพอที่จะบอกว่า มนุษย์ที่เกิดอยู่แล้วนี้จะดับทุกข์ได้อย่างไร. นี้ อภิธรรมเป็นเสียอย่างนี้ จึงอยู่ในวิสัยที่เรียกว่า “เกิน”.

อยากจะทำให้ได้ยินได้ฟังพระบาลีอีกเรื่องหนึ่งซึ่งเป็นคำของพระไตรปิฎกเกี่ยวกับอภิธรรมอภิวินัยเหมือนกัน : ในที่ประชุมสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ด้วยก็มีพระพวกอยู่ป่า พระที่อวดภูมิของตัวเป็นพระอยู่ป่า มีคุณธรรมสูง. เคยมาก่อนขอให้เข้าใจว่าในครั้งพุทธกาลนั้น ถ้าพูดว่าพระป่า แล้วก็หมายความว่ามีการศึกษาสูง. คืออยู่ป่า ไม่เกี่ยวข้องกับประชาชน ลาภผลอะไรเลย อยู่ป่าเป็นพระที่ถูกยกขึ้นเป็นสถาบันพิเศษกว่าพระบ้าน คือสูงกว่าดีกว่า. ในที่ประชุมสงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าอยู่ด้วยนั้น พระป่าองค์หนึ่งชื่อ โคลิสาณิส เป็นตัวเอ้ในป่า

มาสู่ที่ประชุม^๕นี้ กิริยามารยาทหยาบคายแก่งก้าง พุคจาสามหาวิ แม้ในที่ประชุม
 ที่พระพุทธเจ้าท่านประทับอยู่ด้วย. ^{๕๓}ที่พระสารีบุตรท่านก็มาจัดการ คือพูดขึ้นว่า
พระป้าจะคงทำอะไรบ้าง. ^{๕๔}ทรงนมัสข้ที่ว่าพระป้าจะต้องรู้อภิธรรม รู้ภิกขุวินัย.
 ในบรรดาข้อแฉะ ๑๗ ข้อ^{๕๕}นี้ มันมีข้อหนึ่ง ที่ว่า พระป้าจะ **คงแตกฉานใน**
อภิธรรม ภิกขุวินัย. แต่ไม่ได้เป็นข้อ ข้อเดียวหรือข้อสำคัญ มันมีไล่มาโดย
 ลำดับ. ข้อ ๑ ว่า พระป้าเมื่อมาสู่ที่ท่ามกลางสงฆ์ จะต้องเคารพยำเกรงเพื่อน
 พรหมจรรย์ ให้เป็นคนสุภาพ อ่อนน้อมต่อมัตถ์ อย่าเป็นคนยกหู ชูหาง นึกไว้ว่า
 ตัวเป็นพระป้า. ^{๕๖}ที่นี้ พระป้ามาทำอะไรอย่างแก่งก้างหยาบคายอย่างนี้ จะมีผู้กล่าว
 กันเกริ่นไปหมตว่า เสียที่ที่เป็นพระป้ากิริยาหยาบคายไม่น่าดู.

ข้อ ๒ ว่าพระป้าเมื่อเข้ามาสู่ที่ชุมนุม มสงฆ์ **คงฉลาดในการนั่ง** คือ
 อย่านั่งเบียดพระเถระ อย่านั่งบังพระนวกะอย่างนี้เป็นต้น. พระป้ามัน
 แก่งก้าง หยาบคาย นั่งก็ไม่มี จึงถูกระบุว่า พระป้าจะต้องรู้จักฉลาดในการนั่ง.

ข้อ ๓ พระป้าไม่ควรจะเข้าบ้านเข้าน้ก ไม่ควรกลับจากหมู่บ้านสายนัก
 ถ้าทำอย่างนั้น เขาจะว่าพระน้กเที่ยวกลางคืนเป็นนิสัย.

ข้อ ๔ พระป้าไม่ควรเที่ยวไปในตระกูล ^{๕๗}ทั้งก่อนภักดิ์และหลังภักดิ์
 เขาจะหาว่าพระป้านช้เที่ยว ^{๕๘}เที่ยวในเวลาวิกาลคำคืนก็ได้.

ข้อ ๕ พระป้าไม่ควรกระนองกาย กระนองวาจา.

ข้อ ๖ พระป้าไม่ควรปากกล้า พุคจาพล่อยๆ.

ข้อ ๗ พระป้าควรมีการสำรวมวาจา ^{๕๙}ว่าง่ายสอนง่าย เชื้อพ้งเพื่อน
 ที่คอยชักเตือน ^{๖๐}อย่าต้อ.

ข้อ ๘ พระป้าควรจะเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์^{๖๑}ทั้งหลาย คือ
 คุ้มครอง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้ดีๆ.

ข้อ ๙ พระป่าควรรู้อประมาณในโภชนะ อย่ามาตะกละ อยู่ในป่ามันนอก
เข้ามาในหมู่บ้านก็กินเสียใหญ่อย่างนี้เป็นต้น.

ข้อ ๑๐ พระป่าควรจะประกอบความเพียรในธรรมเป็นเครื่องต้น คือ อย่านอนมาก มันอาจจะติดนิสัยอยู่ป่าแล้วมานอนมาก ไม่มีชาคริยานุโยคเป็นต้น.

ข้อ ๑๑ พระป่าควรจะปรารภความเพียรไม่ทอดอย.

ข้อ ๑๒ ควรจะเป็นผู้มีสติไม่หลงลืม.

ข้อ ๑๓ ควรจะมีจิตเป็นสมาธิ.

ข้อ ๑๔ แล้วควรจะเป็นผู้มีปัญญา. ๑๔ ข้อนี้ จำเป็นทั้งนั้น.
แล้วก็มาถึงข้อเกินที่ว่า

ข้อ ๑๕ พระป่าควรชวนชายในอภิธรรม อภินัย เพราะว่าจะมีผู้
ถามปัญหาแก่พระป่าในเรื่องนี้; เมื่อตอบไม่ได้ก็ไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ก็จะ
ถูกหาว่าไม่มีประโยชน์อะไร พระป่านี้ไม่มีประโยชน์อะไร ฉะนั้นควรชวนชาย
ในอภิธรรม อภินัย.

ข้อ ๑๖ พระป่าควรจะทำความชวนชาย ในวิโมกข์อันละเอียดที่สูงกว่า
รูปสมบัติ. ที่จริงไม่จำเป็น แต่เมื่อเขาเห็นว่าพระนี่อยู่ป่า แล้วเขาเกียงให้มันเก่ง
ให้มันสูง ให้ได้วิโมกข์ ถึงขนาดสูงกว่ารูปสมบัติ. ฉะนั้นพระป่าก็เลยจำใจ
จำเป็นที่จะต้องฝึกฝนวิโมกข์สมาธินี้ ให้สูงกว่ารูปสมบัติ.

ข้อ ๑๗ พระป่าควรชวนชายในอุตริมนุสสรธรรม. อุตริมนุสสรธรรม
เป็นธรรมที่ว่าถ้าพระภิกษุธรรมตาออกอุตริมนุสสรธรรมเป็นปาราชิก; พระป่าจะต้อง
ชวนชายในอุตริมนุสสรธรรม เพื่อว่าชาวบ้านเขาหวังอยู่ว่าพระป่าจะต้องมีคุณธรรม
สูง ฉะนั้นพยายามให้มีมาน ให้มีสมบัติ มีวิโมกข์ มีวิมุกติมรรคผลอะไร. นี่มันเป็น

ส่วนเกินที่ต้องมีไว้สำหรับพระป่า เพราะเขายกไว้เป็นสถาบันพิเศษ ต้องมีอะไร เก่งกว่าพระบ้าน.

ก็มีคำว่า “อภิธรรม อภินัย” ติดเข้ามาที่นี้อีก นี่ในมัชฌิมนิกาย โคลิสาณิสสุตรมัชฌิมนิกาย มัชฌิมบ่ณาสก ข้อ ๒๐๓ ขอให้ไปอ่านดูโดยละเอียด ด้วย.

ครั้งนั้นพระโมคคัลลานะสอดขึ้นมากว่า นี่จะให้ปฏิบัติกันแต่พระป่า เท่านั้นหรือ? พระบ้านไม่ต้องอย่างนั้นหรือ? พระสารีบุตรตอบว่า ไม่ใช่; เมื่อพระปายังต้องทำแล้ว จะต้องพูดกันทำไมถึงพระบ้าน. ก็แปลว่าพระบ้าน ก็ต้องทำ. ฉะนั้นพระบ้านก็เป็นอันว่าจะต้องสนใจอภิธรรม อภินัยไว้เหมือนกัน เผื่อว่าคนเขาถาม. มันจะเสียเกียรติ เสียภูมิ ของพระที่บวชมาช้านานหลายพรรษา. และนี่ก็เป็นสูตรๆ หนึ่งในพระบาลี ในพระไตรปิฎกที่ชี้ให้เห็นว่า **อภิธรรมอภินัยนี้ ถูกจัดไว้ในส่วนเกิน** คือเกินจำเป็น เกินระดับธรรมดา; **แต่ว่าไม่ใช่ว่าไม่มีประโยชน์ มันมีประโยชน์ มันต้องมีในบางกรณี** มิฉะนั้นจะเสียหายอย่างอื่น รวมความแล้วก็คือว่ามันเกิน.

ทีนี้ ขอโอกาสพูดสักนิดเกี่ยวกับคำว่า “เกิน”. เกี่ยวกับคำว่าเกิน คำเดียว : จะยกตัวอย่างไปตั้งแต่เด็ก ๆ เราจะให้เขาเรียนอะไร ให้รู้อะไร ให้ตั้งคำถามเพียงเท่าไร เรียกว่าพอดี ถ้าเกินนั้นเรียกว่าเกิน. เด็ก ๆ ควรจะมีความรู้ หรือว่าควรจะถามให้รู้ และรู้แต่เพียงว่าทำดีนั้นคือทำอย่างไร แล้วก็ทำ; ทำดี คือทำอย่างไรแล้วก็ทำ; นี่ก็พอดีแล้วสำหรับเด็ก ๆ ว่าทำดีให้ได้โดยวิธีใด นี่ก็พอแล้วสำหรับเด็ก ๆ. แต่ถ้าเด็กมันอุตริไปถึงว่า ทำไมจึงต้องทำ; แล้วเอาอะไรมาตัดสินว่าดีหรือไม่ดี? ถ้าขึ้นมาถึงนี้แล้ว มันเกินสำหรับเด็กแล้ว ธรรมะนี้

มันเกินสำหรับเด็กแล้ว, แม้มันจะไม่เกินสำหรับนักปราชญ์ที่เขาจะรู้ว่าทำอะไร
 ทำ ทำไม อะไรดีอะไรไม่ดี. หรือถ้าเด็ก ๆ มันจะถามว่า โอ๊ย ทำดีนี้เขาทำกันมา
 ตั้งแต่เมื่อไร? นี้คนแก่ก็ตอบไม่ไหว. ถ้าทำดีแล้วมันไม่ดี ใครจะรับประกัน?
 ถ้าถามอย่างนั้นมันก็ยังเกินเรื่อยไป มันเกินสำหรับเด็ก. เด็ก ๆ ควรรู้ว่าทำดี
 ให้ได้โดยวิธีใดพอแล้ว. อย่าให้ไปรู้หรือไปถามเตลิดเปิดเปิงนั้น มันจะเป็น
 อภิธรรม คือส่วนเกิน. ส่วนที่เป็นธรรมนี้ ทำดีให้ได้อย่างไร พอแล้ว.

เอาละที่นี้มาถึงชวานากันที ที่นี้เขาทำนา เป็นชวานากันมาก อยาจะ
 พุคสำหรับชวานาบ้าง : ทำนา รู้แต่เพียงว่าเลือกดินอย่างไร เลือกฤดูกาลอย่างไร
 เลือกพันธุ์ข้าวอย่างไร เลือกปุ๋ยอย่างไร ไถหว่าน ค้ำคูละรักษากีบเกี่ยวอย่างไร
 เท่านพอดีแล้ว พอดีสำหรับชวานาที่จะเป็นกระดูกสันหลังของประเทศชาติแล้ว.
 อาตมาหมายถึงชวานาที่เป็นกระดูกสันหลังของประเทศชาติ ไม่ใช่ช่างทำงาน
 อยู่ท้อฟฟี่ศ กระทบงเกษตร : ที่เป็นกระดูกสันหลังอยู่กลางทุ่งนา อาบแดด
 อาบเหงื่ออยู่ มันรู้แต่เลือกดิน เลือกเวลา เลือกพันธุ์ข้าว เลือกปุ๋ย รู้วิธีไถหว่าน
 ค้ำ คูละรักษากีบเกี่ยว มันก็พอสำหรับจะเป็นชวานา. ถ้าไปรู้ถึงธาตุดิน ธาตุ
 ฟอสเฟต ธาตุอะไรต่างๆ มีธาตุอะไรอีกแยกออกไปอย่างไร อย่างนั้นมันก็เกินแล้ว
 เป็นอภิธรรมเพื่อที่เกินสำหรับชวานาแล้ว. และถ้าชวานานั่นไหนจะเกิดคือคั้นว่า
 ไม่รู้เรื่องนุกูไม่ยอมทำนา มันก็อดตายแน่. มันเป็นเรื่องของอาจารย์สอนวิชา
 วิทยาศาสตร์เกี่ยวกับเกษตรที่กระทบง ไม่ใช่สำหรับชวานา. นี้ชวานาจะมารู้ว่า
 ธาตุที่ประกอบกันเป็นดินเป็นปุ๋ยนั้น มันคือธาตุอะไรบ้าง ในหน่อข้าวมีธาตุอะไร
 บ้าง สารข้าวมีธาตุอะไรบ้าง ข้าวนี้เกิดมาในโลกเมื่อไร ตั้งแต่ยุคไหน เป็นมา
 อย่างไร ควายไถนามีมาในโลกกี่ล้านปีแล้ว มนุษย์ทำไร่ไถนามีมากี่ล้านปี
 ในเนื้อไม้ ในเนื้อเหล็ก ในเนื้อควายประกอบด้วยธาตุอะไร; ถ้าไม่รู้อย่างนั้นแล้ว

ไม่ยอมทำ อย่างนี้ชวานาบ้า. มันก็เป็นเรื่องเกินยิ่งกว่าเกิน เป็นอภิธรรมยิ่งกว่า อภิธรรมของชวานา. นี้คำว่า “เกิน” มันมีความหมายอย่างนี้.

มาถึงพวกเราพุทธบริษัทที่จะดับทุกข์ ที่จริงรู้เรื่องเดียวก็พอในทาง ปฏิบัติ คือรู้วิธีควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เท่านั้น. ขอให้ช่วยฟังข้อนี้ว่า : ที่พอดี ที่ตรง ที่จริง ที่แท้ ที่ประเสริฐนั้นมีประโยชน์เดียวว่า **ให้ออกควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในลักษณะที่มีอะไรมากระทบแล้วไม่เกิดความคิดเลย ๆ เป็นความโลภ ความโกรธ ความหลงขึ้นมา** มีเท่านั้นเอง นี้พอดี สนใจเท่านั้นจะเป็น พระอรหันต์ได้ เพราะว่าทำอยู่อย่างนี้เรียกว่า **“เป็นอยู่โดยชอบ”** พระพุทธเจ้า ท่านตรัสว่า **“ถ้าภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นเป็นอยู่โดยชอบ โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์”** เป็นอยู่โดยชอบมีข้อเดียวเท่านั้น เป็นอยู่ด้วยการควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไว้ในลักษณะที่ถ้ามีอะไรมากระทบแล้วไม่อาจจะเกิดโลภ โกรธ หลงได้; คือไม่มีคิดมัน ถือมั่นเป็นตัณหา—ของกุกุขึ้นมา แล้วก็เกิดโลภ เกิดโกรธ เกิดหลง; นี้จำเป็นที่สุด พอดีที่สุด พอเหมาะที่สุด.

ที่นี้ เราชอบของมาก ๆ ของข้อเดียวอันเดียว มันง่ายเกินไปไม่ชอบ; ก็ขอแยกไปเป็นเพียงอริยสัจ ๔ คือ เรื่องทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์, เรื่องความดับทุกข์ เรื่องทางให้ถึงความดับทุกข์, ซึ่งรวมแล้วเรียกว่าไปไม้กำมือเดียวไม่ใช่ ไปไม้หมดทั้งป่า. พระพุทธเจ้าตรัสโหวดอย่างนี้ : “ตถาคตมีความรู้เท่ากับจำนวน ไปไม้หมดทั้งป่า แต่ตถาคตจะนำมาสอนเพียงไปไม้กำมือเดียว” ท่านลองเทียบดูว่า ไปไม้หมดทั้งป่ากับไปไม้กำมือเดียว แล้วไปไม้กำมือเดียวนี้คือ เรื่องอริยสัจ. ที่นี้ เรื่องอริยสัจมี ๔ เรื่อง : เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความดับทุกข์ เรื่องทางให้ถึงความดับทุกข์. ในเรื่องความดับทุกข์ ๔ เรื่องนี้ ๓ เรื่องข้างต้น ไม่สำคัญ มันสำคัญอยู่ที่เรื่องปฏิบัติที่เป็นทางดับทุกข์นั้นแหละสำคัญ. ถ้าลงได้

ปฏิบัติอย่างนั้นอยู่แล้ว มันคับทุกข์, ๓ อย่าง ข้างต้น มันพลอยรู้ไปเอง มันรู้ อยู่ในตัวการปฏิบัติตนเอง.

การปฏิบัติเพื่อคับทุกข์ที่ว่านี้ มันก็ไม่มีอะไร มีแต่ควบคุม ตา หู จมูก ล้น ภาย ใจ ให้มันปกติอยู่เสมอ อย่าให้โอกาสแก่การเกิดขึ้นของตัณหา ของโลภะ โทสะ โมหะ เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น เป็นต้น. นี่เท่ามันพอดี กระทบดีพอดี เท่าที่จำเป็น และถูกต้อง. ที่นี้ไม่เอา เรามันไม่ชอบ เรามันชอบมาก; มันก็เลยกลายเป็นเรื่องแยกแขนงออกไปทุกที คำว่าทุกข์นี้ ศึกษาแตกออกไปเป็นคำพูดทางปรัชญา : พยัญชนะว่าอย่างไร อรรถะว่าอย่างไร มีก็อย่างก็ชนิด ชนิดไหนหนักเบาอย่างไร ก็เป็นรูปอภิธรรมไป. ในที่สุดก็ไปแจกทุกอย่างไปในรูปของอภิธรรม : ไปแจกธาตุเป็นหลาย ๆ ธาตุ, แล้วธาตุหนึ่ง ๆ ก็แยกไปอีก แจกอายตนะ แจกขันธ แจกบัจจายการ มันก็เริ่มเดินออกไปทุกที ๆ เป็นอภิธรรมยิ่งขึ้นไปทุกที. พระอรหันต์ในยุคแรก ๆ ไม่รู้เรื่องเหล่านี้ ไปอ่านพระพุทธรประวัติในพระคัมภีร์ชั้นบาลีเถอะ พระพุทธรเจ้าตรัสรู้แล้วสอนคนเป็นพระอรหันต์ทั้งหลายสิบหลายร้อยแล้ว ไม่เคยพูดกันถึงเรื่องแจกลูกอย่างนี้; พูดกันแต่เรื่องประโยชน์ๆเดียว คือควบคุม ตา หู จมูก ล้น ภาย ใจ อย่าให้เกิดตัวกู—ของกูเท่านั้น. เช่นอนัตตลักขณสูตรอย่างนี้ ไม่ต้องแจกลูกเป็นขันธ ธาตุ อายตนะออกไปเป็นชั้น ๆ ชั้น ๆ จนนับไม่ไหว จนต้องใช้เม็ตมะขามช่วย. อย่างนั้นมันเป็นอภิธรรมออกไป ๆ มากขึ้น ๆ.

ยิ่งไปเรียนรู้ความสัมพันธ์ความสลับซับซ้อนอะไรต่าง ๆ นานา กระทั่งอย่างที่เราว่า จนจะสามารถสร้างมนุษย์ขึ้นมาได้ใหม่; เรารู้เรื่องขันธ เรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ เรื่องบัจจายการ จนจะสามารถสร้างมนุษย์ขึ้นมาได้ใหม่; แต่ไม่สนใจข้อที่ว่ามนุษย์คำคำ ๆ อย่างนี้จะคับทุกข์ได้อย่างไร ไม่พูดถึง ไม่มีในรายละเอียด

เหล่านั้น ; ในอภิธรรมส่วนเกินจะไม่มีที่ว่ามีมนุษย์ตาทำ ๆ นี้จะคับทุกข์ได้อย่างไร แต่มีรายละเอียดถึงขนาดที่จะสร้างมนุษย์ขึ้นมาได้ใหม่เลย. นี้เรียกว่า “ส่วนเกิน” ขอให้ช่วยกันระวังให้ดี ให้พอดี อย่าให้เกิน ; สำหรับตัวเองก็อย่าให้เกิน สำหรับสังคมทั้งหมดของเราในประเทศไทยก็อย่าให้มันเกิน ให้มันพอดีที่จะใช้เป็นประโยชน์ได้. มิฉะนั้นจะเสียเวลา มิฉะนั้นจะงมงาย แล้วมิฉะนั้นจะพลัดตกไปสู่ธรรมดำ โดยไม่รู้สีกตัว เพราะมันเกินหนักเข้า ๆ ๆ มันก็พลาดผิดตกหลุม ตกเหวของมิจนาทิกฎู โดยไม่รู้สีกตัว. เช่นที่ไปสอนว่า คน ๆ นี้ไปเกิด คน ๆ นี้ชอบเอาความเป็นพระโสศกบันไปคุ้มตั้ง ๗ ซากิ จิตดวงนี้ไปเกิดอีกมันเป็นสัสสติกฎู. นี้คำว่า “เกิน” พยางค์เดียว มันมีความหมายอย่างนี้ ขอให้ช่วยจำไปคุ้มว่าเกินนั้น มันมีความหมายอย่างไร.

บัดนี้ จะพูดเรื่อย ๆ ไปตามที่เราเห็นว่าสมควรจะพูด ว่าทำไมเราจึงกล้าวิจารณ์กันขนาดนี้ ? จะชอบไหม ว่าทำไมจึงกล้าวิจารณ์กันอย่างอิสระเช่นนี้ ? อย่างนี้ในข้อนี้จะขอพูดไว้คร่าว ๆ เพียงพอสำหรับใช้ได้ทุก ๆ คราว ๆ เรื่อง ว่าทำไมเราจึงกล้าวิจารณ์กันขนาดนี้ :

ข้อ ๑ ก็เพราะว่าพระไตรปิฎกที่แรกจำกันมาด้วยปาก ฟังด้วยหู บอกกันด้วยปากเรื่อยมาเป็นเวลาคง ๔๐๐-๕๐๐ ปี จึงจะได้เขียนเป็นตัวหนังสือ จำกันมาด้วยปาก ฟังกันมาด้วยหู เป็นเวลาคง ๔๐๐ ปีเศษ หรือถึง ๕๐๐ ปี จึงจะได้เขียนลงเป็นตัวหนังสือ มันอาจจะผิดเพี้ยนหลงลืมโดยไม่เจตนาในช่วง ๔๐๐-๕๐๐ ปีนี้. ฉะนั้นเราต้องกล้าวิจารณ์.

ข้อ ๒ แม้เขียนเป็นตัวหนังสือแล้ว มันก็ถึง ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว ที่เขียนเป็นหนังสือแล้วเมื่อ พ.ศ. ๕๐๐ มาถึงเทียนมันถึง ๒,๐๐๐ ปีแล้ว ฉะนั้นมันอาจ

จะมีอะไรที่สูญหายไป หรือเพิ่มเข้ามาชดเชย หรือว่าเพิ่มเติมเข้าไปด้วยเจตนาบ้าง ไม่เจตนาบ้าง อย่างนั้นมันอาจจะมีแม่แต่คัดลอกผิดมันก็มี ฉะนั้นเราต้องกล้าวิจารณ์.

การกล้าวิจารณ์นี้ ไม่ใช่เราอวดดี พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ โดยกาลามสูตร. วันก่อนพูดเรื่องกาลามสูตรกันอย่างละเอียด เคียงวันพูดแต่หัวข้อก็พอ : *มา อนุสฺสเวน* อย่าเชื่อโดยฟังตาม ๆ กันมา, *มา ยติคิริยา* อย่าเชื่อโดยตื่นข่าว, *มา ปรมฺปราย* อย่าเชื่อเพราะเหตุว่าเป็นของเก่าทำสืบ ๆ กันมา, กระทั่งถึงว่า *มา นยเหตุ* อย่าเชื่อโดยคาดคะเนตามวิธีปรัชญา, *มา อาการปรีวติกฺเคน* อย่าเชื่อโดยการตรึกตามอาการ, *มา ตกฺกเหตุ* อย่าเชื่อตามวิธีตรรกศาสตร์, *มา ทิฏฺฐินฺชฺฌานกฺขนฺติยา* อย่าเชื่อเพราะว่านี่ มันทนต่อความเห็นและการพิสูจน์ของเรา, แล้วที่มันร้ายที่สุดก็คือว่า *มา ปิฏฺฐสมฺปทานน* อย่าเชื่อหรือรับเอาโดยเหตุที่ว่านี่มันมีอยู่ในปิฎก, แล้วก็ *มา ภพฺพรูปตย* อย่าเชื่อเพราะเหตุที่ว่า ผู้พูดมันเป็นคนน่าเชื่อ, แล้วข้อสุดท้ายว่า *มา สมฺโณ โน ภฺรุตฺติ* อย่าเชื่อเพราะว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา.

พระพุทธเจ้าท่านพูดอย่างนี้ ฟังดูให้ทีเถอะ — อย่าเชื่อแม่แต่เพราะเหตุว่าสมณะองค์นี้เป็นครูของข้าพเจ้า — อย่าเชื่อเพราะมันมีในพระไตรปิฎก — อย่าเชื่อเพราะมันน่าเชื่อ — อย่าเชื่อเพราะว่ามีเหตุผลทางตรรก ทาง *logic* ทางปรัชญา เป็นต้น; ให้เชื่อต่อเมื่อมันปรากฏแก่ใจแล้วว่ามันเป็นเช่นนั้นจริง. เช่นใครพูดว่าไฟร้อนนี้เราต้องไม่เชื่อ. ถ้าเห็นเต๊กมันไปจับแล้วมันหตมีอ น้เราเชื่อครึ่งหนึ่ง, แต่ถ้าหากไฟมันไหม้มือเราแล้ว จึงเชื่อว่าไฟร้อน. พระพุทธเจ้าท่านทรงเปิดให้อย่างอิสระถึงที่สุดอย่างนี้ เพราะฉะนั้นเราจึงกล้าวิจารณ์ แม่แต่วิจารณ์พระพุทธเจ้าเอง. นี้พูดอย่างนี้บาปหรือไม่บาป ก็ไปคิดเอาเองเถอะ

บางคนคิดว่าพญูจ้วงจาบพระพุทธเจ้า แต่ว่าพระพุทธเจ้าท่านสั่งอย่างนั้น ว่าฉัน พญูก็อย่าเพื่อเชื่อ ต้องไปวิจารณ์ รู้สึกโดยจิตใจของตนเองก่อนแล้วจึงเชื่อ. นี่เรา อาศัยหลักอย่างนี้ คือหลักกาลามสูตรบ้าง หลักโคตมสูตรบ้าง หลักมหาปเทศ ๔ ในพระสูตรฝ่ายสุตตันตะบ้าง เราจึงกล่าววิจารณ์; กล้า ๑๐๐ เปอร์เซนต์เลย ไม่ ยับยั้งอะไรไว้ให้เลย. เคียวจะวิจารณ์ให้ดู.

ข้อ ๓ มันยังมีเหตุผลต่อไปอีกว่า **ในสิ่งที่เราเอามาเรียนมาสอนมาทำ อะไรกันอยู่นี้ มันมีอะไรบางอย่างต่อความบกพร่อง** ต่อความวิถิตถาร, วิถิตถาร คือไม่เป็นไปตามแบบ ไม่เป็นไปตามหลัก, นี้มันส่ออยู่ในนั่นเอง เช่นในอภิธรรม- ปฎิก ยกตัวอย่าง อย่างตรงๆเลย ไม่เกรงใจ หรือว่าไม่กลัวอะไร ยกตัวอย่าง ในอภิธรรมปฎิก อธิบายคำว่าสักกายทิฏฐิไว้ในคัมภีร์หนึ่ง แล้วอธิบายคำว่า อัตถวาทุปาทานไว้ในอีกคัมภีร์หนึ่ง ตรงกันทุกตัวอักษร; อธิบายสักกายทิฏฐิ กับ อัตถวาทุปาทานนี้ตรงกันทุกตัวอักษร. สักกายทิฏฐิสำหรับพระโสดาบันละ กับอัตถวาทุปาทาน สำหรับพระอรหันต์ ละ มันตรงกันทุกตัวอักษร. นี้เราถือว่า เป็นสิ่งส่อความน่าสงสัย ส่อความวิถิตถารไม่เป็นไปตามเหตุผลสามัญ. แล้วเรา เกิดฉงนขึ้นมาทันที แล้วก็วิจารณ์อย่างอิสระเลย จนกว่าจะพบความจริง. นี้คือ หลักที่ว่า ในสิ่งที่เราเกี่ยวข้องอยู่ด้วย มันมีอะไรส่อพิรุฑ จะนั้นเรากล่าววิจารณ์ อย่างอิสระ.

ข้อ ๔ ต่อไปอีกก็มีว่า การถ่ายทอดจากภาษาสู่ภาษา เช่นจากภาษา อินเดียมาเป็นภาษาลังกา จากภาษาลังกากลับไปเป็นภาษาอินเดียบางส่วน แล้ว มาสู่ภาษาไทยนี้ การถ่ายทอดจากภาษาสู่ภาษานี้ มันก็มีข้อที่จะต้องพึงพลาตโดย ไม่รู้ตัว. แล้วก็ในนั้นมันมีการตีความ หรือพุดถึงสิ่งที่ไม่มียู่ในประเทศของตัว ราวกับว่ามีอยู่ในประเทศของตัว เช่นเอาเรื่องในประเทศลังกาไปพุด กลายเป็น

เรื่องในประเทศอินเดียอย่างนี้เป็นต้น ; มันก็สื่อความพิรุณ. นั้นมันไม่มีหลัก
 ประกันว่าจะไม่คลาดเคลื่อน เพราะฉะนั้นเราจึงต้องอาศัยหลักกาลามสูตร เป็น
 เครื่องกรอง เป็นเครื่องกลั่นกรองอย่างยิ่ง และโดยเฉพาะคำอธิบายอรรถะ ชั้น
 อรรถกถาค้ำช่วยแล้วก็ต้องใช้หลักกาลามสูตรอย่างยิ่ง.

ข้อ ๕ ในที่สุดจะขออ้างคำของพระพุทธเจ้าที่ว่า อย่าเชื่อสักเพราะเหตุ
 ที่ว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา สมณะนี้คือพระพุทธเจ้า ท่านเป็นครูของพวกเรา
 ก็อย่าเชื่อ นี้พระพุทธเจ้าท่านสอนอย่างนี้. ให้เป็นผู้ที่เชื่อตัวเอง ฟังมาแล้ว
 จากพระพุทธเจ้า มาศึกษา มากันคว่ำ มาปฏิบัติ มาใช้เหตุผล มาทดสอบ มา
 ปฏิบัติอยู่แล้ว ๆ เล่า ๆ จนมองเห็นว่า อ้าว มันจริง ; แต่ว่าบางอย่างไม่ต้อง
 รอดถึงอย่างนั้น มันเชื่อตัวเองได้ เช่นพระพุทธเจ้าตรัสว่า ความโลภเป็นของร้อน
 ความโกรธเป็นของร้อน ความรักเป็นของร้อนนี้ ไม่ต้องรอด เชื่อได้เลย เพราะมัน
 เคยปรากฏอยู่แก่ใจมาแล้วแต่ก่อน. ความรักเป็นของร้อน ความโกรธเป็นของร้อน
 นั้นมันเชื่อได้ทันทีเลย. แต่ถ้าเรื่องอื่นที่มันไม่ปรากฏในลักษณะอย่างนี้ก็ต่อรอด
 ไว้ก่อน ถ้าเราไม่รู้จักความโลภ เราก็ต่อรอดไว้ก่อน จนกว่าจะมีความโลภเกิดขึ้น
 ในใจ แล้วก็รู้ว่าความโลภเป็นอย่างไร มันก็ตรงกับที่พระพุทธเจ้าท่านพูด. นี้เรา
 จึงกล้า กล้าไม่เชื่อก่อน แล้วก็กล้าวิจารณ์อย่างอิสระที่สุด เพราะเหตุผลอย่างที่ว่า
 มาหานี้.

ข้อ ๖ เกี่ยวกับอภิธรรมโดยเฉพาะอีก : เกี่ยวกับอภิธรรม ๗ คัมภีร์
 โดยเฉพาะในตัวพระไตรปิฎกเอง ข้อความส่วนที่เป็นพระวินัยปิฎก มีเรื่องราว
 กล่าวถึงการทำสังคายนาคครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ เล่าเรื่องทำสังคายนาคครั้งที่ ๑
 ครั้งที่ ๒ พุทธถึงแต่ธรรมะกับวินัย ไม่มีอภิธรรมปิฎก มันเห็นชัดอยู่อย่างนี้ ว่า
 เกรติของอภิธรรมปิฎกนี้ ไม่รู้ว่ามันอยู่ที่ไหน ในตัวพระไตรปิฎกเอง พุทธถึง

การทำสังคายนาคครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ วัชัฏเจนนละเอียดยังพอ ไม่พุดถึง อภิธรรม พุดถึงแต่สังคายนารธรรมะและวินัย. ถึงในอรรถกถาที่อธิบายข้อความ ของพระไตรปิฎก อธิบายวินัยปิฎก คือ สมันตปาสาทิกา ที่พระพุทโธมาจารย์ อรรถกถาจารย์องค์ที่ลือชื่อที่สุดเขียนขึ้น พ.ศ. ดัง ๙๐๐ เศษแล้ว ท่านก็ยังเขียน อยู่ว่า “วินัยกัถิ อภิธรรมกัถิ สงเคราะห์เข้าไว้ในขุททกนิกาย” คือนิกาย ที่ ๕ ของ สุตตันตปิฎก. นี่หมายความว่าเมื่อเขาทำสังคายนากันนั้น เขาแบ่งเรื่องทั้งหมด เป็นเพียง ๕ พวกเท่านั้น พวกเรื่องยาว พวกเรื่องขนาดกลาง พวกเรื่องขนาดสั้น แล้วพวกเรื่องเป็นหมู่ ๆ แล้วพวกเรื่องเบ็ดเตล็ด; รวมเป็น ๕ พวก : เรื่อง ยาวรวมเรียกว่า *ทีฆนิกาย*, เรื่องขนาดกลางรวมเรียกว่า *มัชฌิมนิกาย*, เรื่องขนาด สั้นเรียกว่า *สังยุตตนิกาย*, เรื่องเป็นหมู่ ๆ เรียกว่า *อังคุตตรนิกาย*, เรื่องเบ็ดเตล็ด เรียกว่า *ขุททกนิกาย*; แล้วท่านเขียนไว้ชัดว่า “วินัยปิฎก อภิธรรมปิฎก สงเคราะห์รวมลงไปในขุททกนิกาย” นี่เกร็ดคิดของอภิธรรมปิฎกมันเป็นเสียอย่างนี้. มันเป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งในขุททกนิกาย. แต่ถ้าเราดูเดี๋ยวนี้แล้วมันเป็นไป ไม่ได้ คืออภิธรรมปิฎกมันมากกว่าส่วนที่เหลือทั้งหมด; แต่ถ้าในครั้งกระโน้นแล้ว มันน้อยพอที่จะเข้าไปอยู่ในขุททกนิกาย.

ข้อ ๗ จะไปดูอรรถกถาธรรมบทมันก็ไม่ไหว มันเป็นเรื่องแต่งที่หลัง พุดถึงพระไตรปิฎกในสมัยที่ยังไม่มีพระไตรปิฎก เช่น พระจักขุบาลบวชเข้ามาแล้ว ไปถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าบอกให้เรียนพระไตรปิฎก นี่ไม่มีใครเชื่อ. เพราะพระไตรปิฎกมันยังไม่เกิด. แล้วเรื่องยมกปาฏิหาริย์กล่าวไว้ในอรรถกถา ธรรมบทนั้น ก็ต้องวิจารณ์ เดี่ยวจะว่าให้ฟัง : เรื่องพระพุทธเจ้าขึ้นไปบนดาวดึงส์ แล้วแสดงอภิธรรมปิฎกนั้น มันไม่มีในพระไตรปิฎก มันไม่มีในอรรถกถาของ พระไตรปิฎก ส่วนที่เป็นอภิธรรมปิฎกโดยตรง; มันไปมีในเรื่องแต่งที่หลัง เช่น อรรถกถาธรรมบท. นี่เกร็ดคิดของอภิธรรมปิฎกมันเป็นอย่างไร ก็คอยฟังกันต่อไป.

ข้อ ๘ เมื่อเราไปสำรวจดูพระอภิธรรมปิฎกเองให้ตลอด จะเกิดความรู้สึกขึ้นมาเองไม่ต้องมีใครบอก : รูปโคจรของเรื่อง ถ้อยคำที่ใช้ เนื้อหาของเรื่องนั้นมันจะบอกเองว่าใหม่ของใหม่ ฉะนั้นฝรั่งจึงรู้ได้ทันที. นอ้าตมาขออ้อนวนอนให้ทุกคน ถ้าสามารถจะทำได้ ขอให้ไปอ่านพระอภิธรรมปิฎกภาษาไทย ให้ผ่านให้ตลอดให้หมด จะรู้ว่านี่มันเป็นอะไร ส่วนนวนโวหารเป็นอย่างไร อะไรเป็นอย่างไร จะเป็นของเก่าหรือของใหม่ จะรู้ได้เอง. เตียวหนี่ ขี้เกียจขเหนียวไม่ซื้อหนังสือเพียงชุดเท่านั้นมาอ่านดู. อย่าขี้เกียจอ่าน อย่าขี้เหนียว ไปซื้อมันมา อภิธรรมปิฎกทั้งชุดที่เป็นภาษาไทยจากกรมการศาสนา แล้วมาอ่านดู จะมีอะไรแสดงขึ้นมาหลายอย่างรอบด้าน เช่นเรื่องที่มีมันไม่ใช่เรื่อง ที่ไปพูดให้เทวดาฟัง. ส่วนของคัมภีร์ปุคคัลบัญญัติเท่านั้น มันเหมือนส่วนวนสุตตันตปิฎก ไม่ใช่ส่วนวนอภิธรรมปิฎก. ส่วนวนอภิธรรมปิฎกมันผิดจากส่วนวนสุตตันตปิฎก มันเป็นภาษาง่ายกว่า ทำกว่า หล่งกว่า; ส่วนส่วนวนสุตตันตปิฎกมันแก้กว่า. แล้วมันมีอยู่แต่คัมภีร์ปุคคัลบัญญัติเท่านั้น ที่ส่วนวนเฉียดไปเหมือนกันกับสุตตันตปิฎกอย่างนี้เป็นต้น มีอะไรอีกมากมายหลายอย่าง. นี่แสดงว่ามันกลับไปกลับมา มันเพิ่มเติม อย่างที่รู้จักกันแล้วว่าคัมภีร์กถาวัตถุณเฝ้าแต่งเมื่อสังคายนาครั้งที่ ๓ เป็นต้น แล้วส่วนวนมันจะเหมือนกันได้อย่างไร.

ข้อ ๙ ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือ เมื่อพระพุทธเจ้าจะปรินิพพานนี้ พินัยกรรมสุดท้ายมีอยู่หลายข้อ มีข้อสำคัญอยู่ข้อหนึ่งว่า **ถ้าท่านทั้งหลายเกิดความสงสัยในเรื่องธรรมวินัยว่าจะถูกหรือไม่ถูก จำมาคิดหรือไม่คิด ให้ใช้หลักมหาปเทศ.** หลักมหาปเทศนี้คือ ให้เอาข้อที่สงสัยนั้นมาวัดทดสอบกันดูกับหลักทั่วไปที่มีอยู่ในสูตรและในวินัย. ท่านระบุชัดแต่เพียงว่า **สุดเต โอสาทะพหุ**—เอามาหยั่งสอบดูกับสูตร, **วินเย สนทสเสศัพหุ** —เอามาเทียบดูกันกับวินัย;

๒ อย่างเท่านั้น. ให้เทียบในสูตร ให้เทียบในวินัย. ไม่มีที่พูดว่าให้เทียบใน อภิธรรม ไม่มีที่พูดว่าให้เทียบคุณธรรมเฉย ๆ กลับไประบุว่าให้เทียบคุณในสูตร ทั้งหลาย ให้เทียบคุณในวินัยทั้งหลาย. ถ้ามันเข้ากันได้กับหลักทั่วไป ก็นั่นแหละ ใช้แล้ว ถูกแล้ว. อย่าเชื่อเพราะครูว่า อย่าเชื่อเพราะได้ยินคนนั้นว่า อย่าเชื่อ เพราะว่าคุณปู่ขมาจะว่า อย่าเชื่อเพราะเพื่อนสหธรรมิกรวมกันว่า; อย่าเชื่อ ให้เอา มาทดสอบคุณด้วยการหยั่งสอบคุณในสูตร เทียบคุณในวินัย; ไม่มีคำว่าอภิธรรม. นี้ เกร็ดคิดของอภิธรรมไม่มีเลยในพินัยกรรมคำสุดท้ายของพระพุทธเจ้า ที่ตรัสไว้สำหรับ ให้ทดสอบเรื่องที่มีมันเป็นปัญหา หรือข้อสงสัย.

ข้อ ๑๐ เกร็ดคิดของอภิธรรมปฏิภาณนี้ ยังมีทางที่จะดูกันอีกมากมาย ขอให้ท่านฟัง ถ้าง่วงนอนหยิกขาได้แล้ว : ถ้าจะเอาตามความรู้ความคิด ตามมติ ของนักศึกษาที่เป็นนักศึกษาตัวยงพวกฝรั่งกันบ้าง นักศึกษาตัวยงชาวต่างประเทศ ที่เรารู้จักกันดีก็คือ พระเถระเยอรมัน ชื่อ **ญาณคิลก** มาอยู่ในเกาะลังกาจนตาย เป็นขรรวิใหญ่อยู่ที่นั่น แดกฉานในพระไตรปิฎก. นี้เราเรียกว่าพวกฝรั่งเหล่านั้น เขาไม่ถูกกักขังโดยทางวิญญูณ คือไม่มี *tradition* ไม่มีวัฒนธรรมอะไรที่ไปทำให้ เขาเชื่อมาแต่เกิด เชื่อมาแต่อันแต่อกเหมือนพวกเรา. พวกเรามันถูกขังทาง วิญญูณมาแต่อันแต่อก ตามขนบธรรมเนียมประเพณี พุคแล้วต้องเชื่อ แล้ว พุคกันมาเรื่อยอย่างนั้น. ที่นี้พวกฝรั่งเขาไม่เป็น เพราะฉะนั้นเขาอิสระ เมื่อเขา มาแตะต้องอะไรเข้าเขาก็ทำไปอย่างอิสระ. ท่านองค์นี้ชอบอภิธรรมที่สุด ชอบ พระไตรปิฎกที่สุด แต่ก็ยังพูดว่าไม่ถืออภิธรรมเป็นพุทธวัจนะหรืออยู่ในรูปพุทธ- วัจนะอยู่นั่นเอง; และไม่ถือว่าอภิธรรมนี้เกิดตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้า แต่มัน มาเกิดทีหลัง. นี้ ท่านเขียนไว้ชัดๆ อย่างนี้ : นี้ คือคำของญาณคิลก พระเถระ องค์นี้ว่า :—

“อภิธรรมปิฎกนั้น เมื่อดูตามรูปโครงปัจจุบันที่มีอยู่ในเวลานี้ เป็นของเกิดสมัยที่หลังจากปิฎกอีก ๒ ปิฎก, คือ วินัยปิฎก กับ สุตตันตปิฎก. อภิธรรมปิฎกมันแสดงลักษณะว่าเกิดทีหลังปิฎกอีก ๒ ปิฎก โดยไม่ต้องสงสัยเลย ว่าเป็นการจัดระบบคำสอนในสุตตันตปิฎกมาอธิบายใหม่ให้ง่ายขึ้น ในแง่ของปรัชญา หรือว่าให้ดูยิ่งไปกว่านั้น ก็คือในแง่ของจิตวิทยาและสรีระวิทยา”. ข้อนี้หมายความว่า คำพูดในสุตตันตปิฎกนั้น เป็นภาษาศีลธรรมตรงไปตรงมาเกินไป แล้วก็ไม่ใช่ที่พอใจของนักปราชญ์ หรือว่ามันไม่ง่ายในการจะศึกษาอย่างปรัชญา มันไม่มีเกียรติพอที่จะไปต่อสู้กับนิกายอื่นหรือศาสนาอื่น ฉะนั้น ผู้ร้อยกรองจึงร้อยกรองโดยเอาคำในสุตตันตปิฎกมาแต่ละคำๆ ที่ยาก ที่พิเศษนั้นมาอธิบายใหม่ จัดรูปคำอธิบายใหม่ ในแง่ของปรัชญา หรือให้ดูดีกว่านี้ในแง่ของจิตวิทยา เป็นเรื่องจิต เรื่องเจตสิก และสรีระวิทยา คือเรื่องรูป. อภิธรรมมีเรื่องจิต เรื่องเจตสิก เรื่องรูป แล้วก็เรื่องนิพพาน คือความดับของสิ่งเหล่านี้.

แล้วท่านเขียนต่อไปว่า “เนื้อหาของอภิธรรมปิฎกสรุปรวมอยู่ในอภิธรรมมัตตสังคหะ ที่แต่งขึ้นโดยพระอนนรุทมหาเถระ ไม่ก่อนกว่าคริสตศตวรรษที่ ๘ คือไม่ก่อนกว่า พ.ศ. ๑๓๐๐” ที่นี้มีต่อไปอีกว่า “เช่นเดียวกับที่คำบางคำในอภิธรรมปิฎกนั้นไม่มีในสุตตันตปิฎก. คำบางคำหรือแง่สั่งสอนบางแง่ในอภิธรรมมัตตสังคหะนั้นมิได้มีในอภิธรรมปิฎก เพราะฉะนั้นนำมาเข้ามาใหม่ ปรับปรุงใหม่ หรือจัดระเบียบใหม่. แต่ว่าการที่นำมาเข้ามาใหม่นี้เพื่อสะดวกแก่การย่อให้สั้น หรือเพื่อการจัดระบบเท่านั้นไม่ใช่เป็นของผิดหรือของเขว” อาจารย์คนนั้นเขาว่าอย่างนี้ อภิธรรมมัตตสังคหะไม่ใช่ของผิดหรือของเขว มันย่ออภิธรรมปิฎกใหญ่ลงมาอีกทีหนึ่งคือชี้ให้เห็นว่าคำพูดที่มีอยู่ในสุตตันตปิฎกไม่มีในอภิธรรมปิฎก. เช่นเดียวกับคำพูดบางคำในอภิธรรมปิฎก ไม่มีในอภิธรรมมัตตสังคหะที่เราเอามาเรียนกันอยู่.

แล้วท่านยังเขียนต่อไปว่า “ความแตกต่างกันระหว่างสุดตันตปิฎก กับ อภิธรรมปิฎกนั้น มิได้เกี่ยวกับเนื้อหาของเรื่อง มันต่างกันแต่เพียงวิธีจัดคำ วิธีใช้คำ ส่วนใจความนั้นเพ่งเล็งถึงสิ่งเดียวกัน” ใช้คำต่างกัน จัดคำต่างกัน วางรูปโครงการ สั่งสอนต่างกัน แต่เพ่งเล็งถึงเนื้อเรื่องเดียวกัน. ท่านเขียนต่อไปว่า “สุดตันตปิฎก อธิบายคำสอนด้วยภาษาพูดตามธรรมดาแบบของชาวบ้าน. สุดตันตปิฎกพูดภาษาธรรมดาที่ชาวบ้านพูด ซึ่งเป็นคำพูดที่ไม่ถูกต้องตามทางของปรัชญาอย่างไม่มากก็น้อย; ส่วนคัมภีร์อภิธรรมปิฎกนั้น ใช้ภาษาทางปรัชญาอย่างบริสุทธิ์ ในความหมายชั้นปรมาตม์” ท่านบอกเราว่าพูดเรื่องเดียวกัน แต่สุดตันตปิฎกพูดภาษาชาวบ้านพูดนั้นจะไม่ถูกต้องตามความหมายทางปรัชญาอยู่บ้างไม่มากก็น้อย; เพราะว่าสุดตันตปิฎกต้องพูดเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับมนุษย์ เพราะฉะนั้นจึงพูดว่าฉัน พูดว่าข้าพเจ้า พูดว่าท่าน พระพุทธเจ้าเองก็พูดว่า “เราตถาคต” อย่างนี้แล้ว พระพุทธเจ้าก็สอนอยู่หยกๆ ว่า “เรา” ไม่มี มีแต่ขันธ์ แต่ธาตุ แต่อายตนะ แล้วทำไมพระพุทธเจ้าพูดว่า “เราตถาคตเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้”. นี่มันไม่ถูกต้องตามทางแห่งปรัชญา หรือ logic เพราะฉะนั้นจึงถือว่าสุดตันตปิฎกนั้นพูดภาษาชาวบ้าน; ส่วนอภิธรรมปิฎกนั้นพูดภาษาปรมาตม์ ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล พูดเป็น ขันธ์ ธาตุ อายตนะเป็นภาษาปรัชญาบริสุทธิ์.

แต่แล้วทรง^๕ขอแทรกหน่อยว่า คัมภีร์อภิธรรมปิฎกบางส่วนเช่นคัมภีร์วิภังค์ตอนธัมมทวิภังค์^๕ พูดถึงเปรต พูดถึงเทวดา พูดถึงนรกอย่างบุคคลาธิษฐาน^๕ นี้ผิดหลักอภิธรรมเลย เพราะไปพูดอย่างบุคคลเข้าอีก. อภิธรรมปิฎกทั่วไปพูดอย่างธรรมชาติ ขันธ์ ธาตุ อายตนะ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคลทั้งนั้น เป็นที่ยอมรับ; แต่มีบางแห่ง เช่นทรง^๕เป็นต้น พูดอย่างสัตว์อย่างบุคคล เป็นนรกอย่างนั้น

เป็นสัตว์ เป็นเปรต อย่างนั้นอะไรอย่างนี้. อย่างนั้นแล้วก็แย แล้วนักภิกษุธรรม บ้านเราก็ชอบเอาอันนั้นมายืนยันด้วย ยิ่งเสียหายเลย.

ท่านญาณติกเขียนไว้ต่อไปว่า “การศึกษาภิกษุธรรมในทุกเงื่อนไข ผู้นั้น ต้องมีความคุ้นเคยอย่างทั่วถึง เป็นการล่วงหน้า ต่อคำสอนชั้นมูลฐาน และความมุ่งหมายของจริยธรรมของพุทธศาสนาเสียก่อนเท่านั้น; ทำได้อย่างนี้ อกิธรมปิฎก จึงมีประโยชน์” ท่านว่าอย่างนี้ ผู้ที่จะไปเรียนอกิธรมนั้น ต้องทำความคุ้นเคย กับหลักคำสอนชั้นมูลฐาน คือว่าพุทธศาสนามีหลักมูลฐานอย่างไร นี้ต้องคุ้นเคย เสียก่อน; มิฉะนั้นจะเขวเมื่อไปเรียนอกิธรมปิฎก. แล้วความมุ่งหมายของ จริยธรรม ของพุทธศาสนาก็คือ สอนเรื่องไม่มีตัวไม่มีตน ไม่ให้เห็นแก่ตน ต้อง ศึกษาให้แจ่มแจ้งจนเป็นที่คุ้นเคยกันเสียก่อน แล้วไปศึกษาอกิธรมปิฎก จะได้รับ ประโยชน์จากอกิธรมปิฎก; มิฉะนั้นจะเขว ก็จะพลัดตกไปสู่ธรรมคำโดย ไม่รู้สึกตัว อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านว่า.

นี่นักปราชญ์คนนี้เป็นชาวเยอรมันตายไปแล้ว เขาเขียนไว้อย่างไม่ เข้าใจใครออกใคร. แต่เป็นฝรั่ง ที่นี้เราลองไปฟังนักปราชญ์ชาวลังกาเองดูบ้าง. เกี่ยวกับชาวลังกาต้องอธิบายกันหน่อย ชาวลังกานิยมมั่นพระพุทธานุภาพแน่นแฟ้น เป็น conservative ยิ่งกว่าพวกเรา คล้ายๆ กับว่าพุทธศาสนาและคัมภีร์ต่าง ๆ ใครแตะต้องไม่ได้. นี่เลือกลังกาต้องเป็นอย่างนี้ แต่นายคนนี้เป็นเลือกลังกาแท้ๆ ยังเขียนไว้อย่างนี้ จะอ่านให้ฟัง เขาชื่อ Cassius A. Pereira นั้นมันเป็นชื่อภาษา โปรตุเกส ซึ่งเข้าไปมีอิทธิพลในประเทศลังกาคนหนึ่ง ฉะนั้นชาวลังกาจำนวนมากมีชื่อ เป็นภาษาโปรตุเกส.

เขาเขียนว่า : “เราไม่สามารถที่จะกำหนดเจาะจงลงไปได้ว่า การปรากฏของพระคัมภีร์หรือภิกษุธรรมทั้ง ๗ นั้น ในรูปลักษณะที่เราเห็นอยู่เวลานั้นมัน

มันมีขึ้นเมื่อไร. หลักฐานในภายใน (หมายความว่าในวงพุทธศาสนา) ในคัมภีร์นั้น เขาแสดงให้เห็นชัดว่า คัมภีร์ธัมมสังคณี คัมภีร์วิภังคิ์ คัมภีร์ปฎิฐานะ ๓ คัมภีร์นี้เป็นของเก่าที่สุด ซึ่งอาจจะได้สวดเป็นสังคิตตามรูปที่ปรากฏแก่เราในเวลานี้; สวดมาแล้วตั้งแต่การประชุมสังคายนาครั้งที่ ๒ ราวร้อยปี พ.ศ. ๑๐๐, ส่วนคัมภีร์ชาตูกา, คัมภีร์ปุคคลัญญุต, คัมภีร์ยมกด้วยนั้น เป็นเพียงของก่อนสมัยอโศก พระเจ้าอโศกที่ ๓๐๐ ปีเศษ และได้ถูกนำเข้าสู่สังคิตแล้วในรูปที่คล้ายกับรูปปัจจุบันมากที่สุด ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกนั่นเอง”.

ตอนนั้นชี้ให้เห็นว่า ๓ คัมภีร์แรกนั้นเก่ากว่าเพื่อน มีแล้วตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๒. ๓ คัมภีร์หลังนี้เพิ่งจะมีบริบูรณ์เมื่อสังคายนาครั้งที่ ๓ แต่เกือบจะบริบูรณ์เท่านั้น. ส่วนคัมภีร์กถาวัตถุนั้น ตามที่เราทราบกันอยู่เดี๋ยวนี้ มีอายุสืบต่อมาหลังจากสังคายนาครั้งที่ ๓ ตามที่ **พระโมคคัลลีปุตตะ** ได้ร้อยกรองขึ้น เพื่อป้องกันและกำจัดมิชฌาทีฏฐิต่าง ๆ ที่เป็นอันตรายต่อความจริง ซึ่งค่อย ๆ เกิดมากขึ้น ๆ จนถึงเวลานั้น. เพราะฉะนั้นในคัมภีร์กถาวัตถุนั้นจึงมีเรื่องกล่าวถึงพวกมิชฌาทีฏฐิตีเพิ่งเกิดขึ้นทางแคว้นอินเดียนั้น ในแคว้นอันทระ หรืออะไรพวกนี้ เมื่อสัก ๕๐๐-๖๐๐ ปี หลังพุทธปรินิพพานก็มี มันเป็นอย่างนั้น. ถ้ามันเก่าตั้งแต่ครั้งกระโน้นจริง ทำไมจะต้องมาพูดเรื่องเมื่อ พ.ศ. ๕๐๐ และ ๖๐๐ ได้. ฉะนั้นจึงถือว่าเป็นของที่เพิ่มเข้าไปตามที่ควรจะเพิ่ม.

ท่านผู้เขียนต่อไปว่า “ดังนั้นหลักฐานต่าง ๆ เท่าที่ทำได้ ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าพระคัมภีร์ทั้ง ๓ นั้น ตามรูป โครจน์ มีขึ้นแล้วไม่ช้ากว่าปี ๒๕๐ ก่อนคริสตกักราช คือว่าไม่ช้ากว่าปี พ.ศ. ๒๕๐. แล้วจากหลักฐานต่าง ๆ นั้นเราพอจะเชื่อได้ว่าพระคัมภีร์ทั้ง ๓ นั้น ไม่ได้ถูกบิดผันแก้ไขโดยเจตนาตลอดเวลาที่มีอยู่ใน

เกาะลังกา” ท่านผู้กล่าวเป็นชาวลังกาท่านยืนยันขึ้น^๕ ว่าหลักฐานต่างๆ ที่จะทำให้ได้ ทำให้เชื่อได้ว่า ตลอดเวลาที่สอนอยู่ในลังกา ไม่มีใครกล้าแตะต้องแก้ไขบิดผันโดยเจตนา; แต่มีข้อแม้ที่ท่านเขียนไว้ว่า “มิใช่มันจะเป็นไปไม่ได้ว่าจะไม่มีความผิดพลาดที่เกิดขึ้นโดยไม่เจตนาจากผู้ศึกษา หรือผู้คัดลอกพระคัมภีร์นั้นๆ. ถ้าหากว่ามันไม่มีข้อผิดพลาดเสียเลย มันก็เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์เกินไป”, ท่านว่าอย่างนั้น “เดี๋ยวนี้เห็นอยู่ชัดว่ามันมีความผิดพลาดบางอย่าง แต่ไม่ใช่ในส่วนที่เป็นเรื่องสำคัญ” เขาเขียนไว้^๕อย่างนี้.

Professor T.W. Rhys Davids ผู้มีชื่อเสียงที่สุดฝ่ายปริยัติ ก่อตั้งสมาคม Pali-Text Society ที่ลอนดอนนั้น ท่านถือว่ามันเป็นเพียงเรื่องทางฝ่ายปรัชญา หรือเรื่องจิตวิทยาเท่านั้นเอง; ไม่มุ่งหมายทางตัวศีลธรรมที่เป็นความมุ่งหมายของพุทธศาสนา; เป็นตัวอธิบายศีลธรรมในพุทธศาสนาในแง่ของปรัชญาและจิตวิทยา.

ที่^๕ยังมีคนหนึ่งเป็นชาวอินเดียเอง ชื่อ Hary Singh Gour เป็นนักศึกษาที่มีชื่อเสียงคนหนึ่ง เขาใช้คำสั้นๆ ลุ่มๆ ว่า “อภิธรรมปิฎกนี้เป็นคำอธิบายพระพุทธวจนะขั้นต้น บางคำที่มันยาก”.

นักเห็นจะพอกันที่สำหรับเครดิตของอภิธรรมปิฎก. สรุปสั้นๆ แต่เพียงว่า มันอยู่ในวิสัยที่เราควรจะวิจารณ์อย่างอิสระ ฉะนั้นอย่ากลัวเลย. เรื่องที่นาง่วงนอนยิ่งขึ้นไปอีก หยิกขาได้เป็นครั้งที่ ๒ คือ :

ข้อ ๑๑ ปาฏิหาริย์ที่เกี่ยวกับอภิธรรมปิฎก ลองฟังดูบ้าง : ปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระอภิธรรมปิฎกที่เป็นเหตุให้เราเชื่ออย่างหลับหูหลับตา จนเกิดอภิธรรมรังหนุ. อภิธรรมรังหนุ^๕เกิดขึ้นมาได้ในประเทศไทย เพราะอำนาจ

ปาฏิหาริย์ที่เกี่ยวกับพระอภิธรรมปิฎก จะนั้นลองฟังให้ดี ผู้ที่สละเงินซื้อใบลานจนไปสมไว้บนเพดานให้เป็นรั้งหนู มันเกิดมาจากปาฏิหาริย์ของอภิธรรมปิฎก.

ปาฏิหาริย์เกี่ยวกับอภิธรรมปิฎกเรื่องสำคัญก็คือ เรื่องว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จขึ้นไปบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้วแสดงอภิธรรมที่นั่น โปรคเทวคาที่เคยเป็นพระมารดาของท่าน. นี่คือพระมหาปาฏิหาริย์ แล้วก็มีปาฏิหาริย์ที่เนื่องกัน เช่น ต้องแสดงยมกปาฏิหาริย์ก่อน แล้วขึ้นไปอย่างไร แล้วลงมาอย่างไร. แต่เรื่องสำคัญมันมีว่า ขึ้นไปบนเทวโลกแสดงอภิธรรม ซึ่งชาวบ้านหรือนักปราชญ์ในเมืองมนุษย์เรียนไม่รู้เรื่อง แต่ไปแสดงแก่เทวดาให้รู้เรื่องได้; เทวดาซึ่งเอาแต่เล่นแต่กินแต่สบายนั้นแหละ.

เรื่องนี้ขอให้ท่านฟังอาตมาเล่านิดหน่อย เรื่องว่าพระพุทธเจ้าขึ้นไปบนเทวโลกนั้นนะ มันเป็นเรื่องจำเป็นที่ต้องมีในพุทธศาสนาของเรา เพราะว่าในศาสนาอื่น ๆ หรือแม้ว่าไม่เกี่ยวกับศาสนา เป็นลัทธิอื่นนั้นเขาจะมีว่าศาสนาของเขาหรือบุคคลสำคัญของเขาต้องเคยขึ้นไปบนเทวโลกทั้งนั้น แล้วในฝ่ายพุทธศาสนาถ้าเราพูดว่าไม่มีแล้ว มันก็แย; เพราะฉะนั้นมันต้องมีกับเขาบ้างให้จบได้.

ทีนี้ มันจะมีได้โดยฝีมือของใคร นี่มันเป็นเรื่องที่จะต้อง มี เพื่อสร้างสถาบันที่ศักดิ์สิทธิ์. เช่นเราจะต้องพูดว่า พระพุทธเจ้าท่านมาเหยียบรอยพระบาทไว้ที่สระบุรีนี้ ถ้าไม่พูดว่าพระพุทธเจ้ามาเหยียบไว้แล้ว ไม่มีใครสนใจหรอก. ทีนี้เราจะต้องมีอะไรที่ทำให้สนใจให้เป็นสถาบันเสียก่อน. พอมันเป็นสถาบันแน่นแฟ้นในจิตใจของประชาชนแล้ว มันใช้ได้แล้ว มันจะจริงหรือไม่จริงก็ช่างมันเถอะ เพราะเขาต้องการสถาบันอันแน่นแฟ้นในจิตใจของประชาชน. ที่ประเทศอินเดียครั้งกระโน้นก็เหมือนกัน ต้องการสถาบันอันนี้ให้เชื่อว่าพระพุทธเจ้าของเราเก่งไปทุกสิ่งทุกอย่าง.

ทุกคนจะต้องระลึกถึงข้อที่ว่าเราสวดกันอยู่ทุกวันนี้ว่า “*สคฺคา เทวมนุสฺ-*
सानิ” ถ้าเรื่องมันไม่จริงเราก็กโหกทุกวัน เราพูดว่า “*สคฺคา เทวมนุสฺ-*
सानิ” : “*อิตฺถิปีโสภคฺวา อรหํสมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สคฺโคตฺตโลโกวฺหุ อนุตฺตโร*
ปริสทมนฺมสารถิ สคฺคา เทวมนุสฺसानิ” ท่านเป็นครูทั้งของเทวดาและมนุษย์ ไม่ขึ้นไปบนเทวโลกแล้วจะเป็นครูของเทวดาได้อย่างไร เราก็กโหกอยู่ทุกวันนี้. ฉะนั้นเรื่องมันต้องเป็นไปได้ ต้องเข้ารูปกันได้. ฉะนั้นมันก็เป็นหน้าที่ของผู้รับผิดชอบในสมัยนั้น จะเป็นพระมหาเถระที่เป็นประธานสงฆ์ทั้งหมดในเวลานั้นก็ดี หรือจะเป็นพระมหากัณฑ์ที่รับผิดชอบ เป็นองค์อุปถัมภ์ของพุทธศาสนาในเวลานั้นก็ดี จะต้องช่วยกันรับผิดชอบ ให้มันเกิดสถาบันอันนี้แน่นแฟ้นลงไป ในจิตใจของคนทั้งปวง ว่าพระพุทธเจ้ามีอะไรครบพร้อมหมดทุกอย่าง ทุกเรื่อง แม้กระทั่งขึ้นไปบนสวรรค์.

ที่^๕ หินสลักที่จำลองมาไว้ที่สวนโมกข์นี้ หินสลักสมัยการทูต สมัย
สาญญิน^๕นั้น พ.ศ. ๔๐๐—๕๐๐ เท่านั้นเอง. เมื่อ พ.ศ. ๔๐๐—๕๐๐ มีความเชื่อ
เรื่องพระพุทธเจ้าขึ้นสวรรค์เสร็จแล้ว ไปคูเถอะ เขาสลักบันไดขึ้นสวรรค์ลงสวรรค์
ของพระพุทธเจ้าในหินสลักนั้น. ฉะนั้น แสดงว่าประชาชนเชื่อกันหมดแล้ว โดย
อำนาจของพระราชามหากัณฑ์ให้สลักภาพเหล่านี้ ประชาชนต้องเชื่อ. ในยุค
ที่มันพ้องกันไม่เชื่ออยู่สักครึ่งอายุคน มันตายหมด ยุคหลังมันเชื่อหมด ว่าพระ-
พุทธเจ้าขึ้นไปบนดาวดึงส์. นี้ พ.ศ. ๔—๕๐๐ นี้เป็นอันว่าประชาชนเชื่อ
แน่นแฟ้นแล้วมีหินสลักเหล่านี้เป็นพยาน. แล้วหนังสือคัมภีร์เรื่องพุทธประวัติ
นั้นเขียนที่หลังหินสลัก คัมภีร์ลลิตวิสตระหรือว่าพระพุทธจริตะ อะไรก็ตาม เรื่อง
พุทธประวัติมันเขียนที่หลัง เมื่อประมาณ พ.ศ. ๔๐๐— พ.ศ. ๑๐๐๐ เพราะฉะนั้น
หนังสือที่เขียนเขาเขียนตามหินสลัก. หินสลักเขาสลักในสมัยที่ไม่ได้ใช้หนังสือ.
ที่^๕ หินสลัก^๕ พ.ศ. ๔—๕๐๐; ถ้าก่อนหินสลัก พ.ศ. ๔—๕๐๐ นั้นขึ้นไปอีกมันก็
ถึงสมัยพระเจ้าอโศกเท่านั้น.

ในสมัยพระเจ้าอโศกเราไม่พบหินสลักเรื่องนี้เลย แต่เราได้มีเค้าเงื่อนอันหนึ่ง ซึ่งทำไมพระเจ้าอโศกไปสลักศิลารูปช้างยกเป็นเสาสูงไว้ตรงที่เมืองสังกัสน์แล้วระบุไว้ว่า สถานที่นี้เป็นสถานที่ ที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากเทวโลกมาสู่เมืองมนุษย์ตามเดิม. ที่เมืองสังกัสน์มีเสาอโศกใหญ่โตรูปช้าง แล้วถือกันว่าเป็นที่ที่พระพุทธเจ้าลงจากเทวโลก. นี่เป็นอันเชื่อได้ว่า อย่างน้อยพระเจ้าอโศกก็อยากให้มีสถูปอันนี้ลงไป ในจิตใจของประชาชน ว่าพระพุทธเจ้าทำขึ้นสวรรค์แล้วลงมาจากสวรรค์ เพราะมันเป็นประโยชน์ทางนโยบาย ทางอาณาจักร ทางธรรมจักรอะไรหมดทุกอย่าง; แต่ไม่มีการสลักภาพ. พ.ศ. ๓๐๐ จะมีเพียงลักษณะอย่างนี้. พ.ศ. ๔ — ๕๐๐ มีการสลักภาพทราไปหมด. พ.ศ. ๙๐๐ — ๑๐๐๐ ก็เขียนเป็นหนังสือเป็นกัมภีร์พุทธประวัติ อย่างปฐมสมโพธิ. ที่เราเรียกในเมืองไทยว่า ปฐมสมโพธิ ในอินเดียก็มีคือกัมภีร์ลลิตวิสตระ กัมภีร์พุทธจริตะมันก็มีเรื่องขึ้นดาวดึงส์. ฉะนั้นเรื่องขึ้นดาวดึงส์ต้องมี จริงไม่จริงก็ตามใจ มันต้องให้ฝังอยู่ในจิตใจของประชาชนว่าพระพุทธเจ้าเป็น *สตุตา เทว มนุสฺसानิ* สอนทั้งในเทวโลก มนุษย์โลก. นี่เราเห็นใจยอมรับว่าจะต้องมี; แต่ที่จะให้เราถือว่าเป็นความจริงนั้นมันไม่ได้. นี่เราไม่ม่งมาย เราถือตามพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าที่จริง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่จริง โดยไม่ต้องขึ้นไปบนเทวโลกดอก. ยิ่งไม่ขึ้นไปเทวโลกเสียอีก พระพุทธเจ้าจะเก่งกว่า; สำหรับเรามันเป็นอย่างนี้. แต่สำหรับประชาชนทั่วไป ซึ่งมีแต่ความเชื่ออันนี้ มันต้องเป็นอย่างโน้น. เตี้ยวันเราจะอยู่ในลักษณะนี้มันถูกต้องหรือพอดี เราจึงกล่าววิจารณ์เรื่องปาฏิหาริย์ไปเทวโลก ว่ามันไม่สมเหตุสมผลอยู่ในตัวมันเอง.

ในเรื่องราวนี้เราจะมองกันในแง่วิจารณ์อย่างอิสระ : ข้อแรกจะมองความวิถถการที่ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าขึ้นไปบนดาวดึงส์เพื่อเทศน์แก่พวกเทวดานั้น จะขอเล่าเพื่อคนบางคนที่ยังไม่รู้เรื่อง คนที่รู้เรื่องแล้วทนเอาหน่อย. พระพุทธเจ้า

ต้องขึ้นไปจำพรรษาบนดาวดึงส์ ๓ เดือน เพื่อจะเทศน์โปรดบุคคลที่เคยเป็น พุทธมารดา เป็นประธานในเทวคาทั้งหลาย. ที่นั่นท่านทำอย่างไร ท่านเป็นคน อย่างเราๆ ท่านต้องฉันทข้าว แล้วจะอยู่บนนั้น ๓ เดือนได้อย่างไร. เข้าขึ้นท่าน ต้องลงมาบิณฑบาตในเมืองมนุษย์ ข้อความมีแล้วว่า ขากลับไม่ลงมาสู่บ้านที่ท่าน เคยอยู่ คือชมพูทวีปนี้ แต่ก็ไปบิณฑบาตเสียที่อุตรกุรุทวีป ก็จะเป็นหลักฐาน เขา หิมालย์ไปทางประเทศรัสเซียโน้น; ไปบิณฑบาตทางโน้น แล้วก็มาฉันทดินเขา หิมาลย์ ที่สระอนาคต เพื่อให้พระสารีบุตรไปเผ้าที่นั่นทุกวัน แล้วก็แสดงแก่ พระสารีบุตรว่าวันนี้ได้เทศน์อะไรที่บนดาวดึงส์. พระสารีบุตรก็จำเอามา แล้ว ก็มาบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย ๕๐๐ รูปช่วยจำเอาไว้ทุกวัน, ทำอย่างนั้น. แต่พระพุทธเจ้า ท่านต้องลงมาบิณฑบาตในเมืองมนุษย์ ถ่ายอุจจาระ บัสสวะ ในเมืองมนุษย์ เพราะ มันทำบนเทวโลกไม่ได้ ทำอย่างนั้น ๓ เดือนหรือพรรษาหนึ่ง.

ที่นี้ถามว่าเมื่อท่านลงมาบิณฑบาตและฉันทอาหารนี้ พวกเทวดาไม่คอย แหย่หรือ? ก็มีเรื่องว่าท่านเนรมิตพระพุทธเจ้าอีกองค์หนึ่งให้แสดงธรรมแทน อยู่ เหมือนที่ท่านแสดง. พวกเทวดาก็ไม่รู้—เพราะโง่. ที่นี้ ๓ เดือนในประเทศไทย ๑ พรรษา ๓ เดือนในประเทศไทย มันเท่ากับ ๒-๓ ชั่วโมงในเทวโลก มันก็ยิ่ง ไม่รู้ชั้. คุณเคยรู้เรื่องเปรียบเทียบเวลาเกี่ยวกับอย่างนั้นหรือเปล่า : ๑ วันใน เมืองมนุษย์เท่ากับคืนาที่ในเทวโลก; ๑ วันในเทวโลกเท่ากับกี่ร้อยปีในเมือง มนุษย์เป็นต้น. เพราะฉะนั้น ๓ เดือน พรรษาหนึ่งอย่างมนุษย์นั้นเท่ากับ ๒-๓ ชั่วโมงในเมืองเทวคา. แล้วเวลาระหว่างนั้นพระพุทธเจ้าต้องลงมาบิณฑบาตที่นี้ ถ่ายอุจจาระ บัสสวะที่นี้ถึง ๕๐ ครั้ง ๒-๓ ชั่วโมง ในเมืองเทวดานั้น. เขาละ เป็นอันว่าท่านทำได้อย่างนั้น. นี้เราก็สงสัยว่าทำไมต้องไปบิณฑบาต ฝ่ายอุตรกุรุ ช่อนทิวอย่างนั้นทำไม มาบิณฑบาตกับพวกเราตามเคยไม่ได้หรือ; นี่มันส่อพิรุช อย่างนั้น. แล้วเมื่อพระพุทธเจ้าลงมาบิณฑบาตฉันทอยู่ทางนี้ พระพุทธรูปนิมิตทางโน้น

พูดว่าอะไร รู้ได้อย่างไร หรือท่านยังบันทึกให้ท่านพูดอยู่ แล้วท่านฉันทัวไปพลางอย่างนั้นหรือ. มันเป็นเรื่องที่ชวนให้วิจารณ์อย่างนี้เรื่อยไป.

เรื่องทั่วไปในพระไตรปิฎกมีว่า เทวดาก็ลงมาในเมืองมนุษย์เฝ้าพระพุทธเจ้าหรืออะไรบ่อย ๆ ทำไมพระพุทธเจ้าไม่เรียกประชุมเทวดาลงมาฟังกันที่เมืองมนุษย์ละ เรียกเทวดาทิ้งหลายลงมาประชุมกันที่เมืองมนุษย์ ; มันคงทำไม่ได้อีกแหละ. ๒-๓ ชั่วโมง ของพวกโน้นมันเท่ากับ ๓ เดือนของพวกนี้ มันทำไม่ได้ อย่างนี้.

ข้อ ๑๒ ถ้าว่าเราดูเรื่องที่พูด โผล่ขึ้นก็ กุสลาธมฺมา อกุสลาธมฺมา อพฺยาการมฺมา นี้ เทวดาทิ้งไม่รู้เรื่องแน่ โผล่ขึ้นมาถึงก็พูดอย่างนี้ มันฟังไม่รู้เรื่องแน่ แล้วยิ่งแจกขันธ์แจกธาตุแจกอายตนะซับซ้อนลึกซึ้งออกไป มันก็ยิ่งฟังไม่รู้เรื่อง เพราะไม่ได้พูดถึงเรื่องบุคคลอย่างบุคคลลาธิชฺฐานที่มีความทุกข์ต้องการจะดับทุกข์อย่างนี้ ท่านไม่เคยพูด. ก็เป็นอันว่าเรื่องที่แสดงแก่พุทธมารดา นั้นมันไม่อยู่ในวิสัยที่ท่านจะฟังถูก. ให้คุณไปเปิดดูอย่างที่ขอร้องเมื่อตะกี้ว่าอุตสาห์ไปซื้ออภิธรรมปิฎกมาอ่านดู มันจะรู้สึกตัวตัวเองเลย ว่าเทวดาทิ้งไม่ถูก. นี่มันมีข้อที่จะวิจารณ์อย่างนี้.

ข้อ ๑๓ คุณำนวนที่อยู่ในบาลีอภิธรรมปิฎกนั้น มันเป็นส่วนานอิกชนิดหนึ่งไม่เหมือนกับส่วนานสุตตันตปิฎก แล้วมันสื่อว่าเป็นส่วนานรุ่นหลัง ส่วนานที่หลังซึ่งเลวลงมา และอีกที่หนึ่งก็เป็นส่วนานสอนเด็กในโรงเรียน ตามวิธีหนังสือที่ทำมันให้ชัดเจนรัดกุมตายตัว เหมือนกับหนังสือส่วนานสอนเด็กในโรงเรียนอย่างนั้น คือส่วนานที่ใช้สอนในโรงเรียน ว่าอย่างนั้นก็ไ้ แม้ไม่ใช่เด็ก, แต่เป็นส่วนานสอนในโรงเรียน. อภิธรรมปิฎกเป็นอย่างนี้. ส่วนสุตตันตปิฎกนั้น

เป็นสำนวนพูดกับชาวบ้าน พูดกับมนุษย์ตามปกติเลย แล้วแต่เรื่องอะไรมันจะเกิดขึ้น ไม่ใช่สำนวนในโรงเรียน. อภิธรรมปิฎกสำนวนในโรงเรียนสอนตรรกวิทยา จิตวิทยา; ส่วนสุตตันตปิฎก นี้เป็นสำนวนพูดกันตามธรรมดาในเรื่องความลับทุกขั. มันเป็นข้อที่ชี้ให้เห็นว่าทำไมพระอาจารย์ผู้เขียนอรรถกถา สมันตปาสาทิกานี้ อาจารย์ผู้นี้เคร่งครัดอย่างยิ่ง *conservative* อย่างยิ่ง; คือพระพุทธโฆษาจารย์เขียนว่า อภิธรรมปิฎกมันรวมอยู่ในขุททกนิกาย. ลองกិតดู ท่านเฉลยหรืออย่างไร.

ข้อ ๑๔ คู่อีกแห่งหนึ่งว่าสุตตันตปิฎกทุกเรื่องที่เกิดขึ้น จะระบุสถานที่ที่เกิดเรื่อง แล้วพระพุทธเจ้าตรัส แล้วตรัสแก่ใคร บอกเป็นเรื่องๆ ไปเลย. ส่วนในอภิธรรมปิฎกไม่บอก ไม่มีบอกว่าตรัสแก่ใครที่ไหน ไปเปิดดูอภิธรรมปิฎกเอง จะเห็นว่าไม่มีบอกว่าตรัสแก่ใครที่ไหน ไม่มีบอกว่าตรัสแก่พุทธมารดาในสวรรค์. ที่ว่าตรัสแก่พุทธมารดาในสวรรค์นั้น คนที่หลงว่า ไม่มีอยู่ในตัวพระไตรปิฎกเอง ไม่มีอยู่ในตัวอภิธรรมปิฎกเอง ไม่มีอยู่ในตัวอรรถกถาของอภิธรรมปิฎกโดยตรงเอง; มีแต่ในหนังสือที่คนชั้นหลังแต่ง ชั้นหลังกว่า. นี้พวกเรามันโง่ว่าพระพุทธเจ้าว่า หรือว่าในอภิธรรมปิฎกมันว่า มันเป็นอย่างนั้น ขอบอกภัยพูดหยาบคายหน่อย. ในอภิธรรมปิฎกมันไม่มีบอก ว่าพระพุทธเจ้าตรัสที่นั่นที่นี้ มันโผล่ขึ้นมาก็เป็น *กุสลาธมฺมา อกุสลาธมฺมา* เลย; แล้วเป็นสำนวนสอนในโรงเรียน ไม่ใช่สำนวนพูดกับคน.

ข้อ ๑๕ ที่น่าคิด : สุตตันตปิฎกมีหลักฐานเรื่องที่พูด : เรื่องคนฟังอะไรเสร็จหมด แล้วก็ไม่ใช่ใครๆ ว่า ถ้าไม่เชื่อจะตกนรก. ในตัวสุตตันตปิฎกเองก็ไม่ได้ชี้ใครว่าถ้าไม่เชื่อจะตกนรก. พระอรรถกถาจารย์ของสุตตันตปิฎกทั้งหลาย ไม่ใช่ชี้ใครว่า ถ้าใครไม่เชื่อจะตกนรก. แต่อภิธรรมปิฎกนี้ประหลาด มีการชี้โดยใครก็ตามใจ กระทั่งเดี๋ยวนี้ว่า ถ้าไม่เชื่อจะตกนรก. ทำไมของตีพิเศษจะต้องมาชี้

กันอย่างนี้. นี่ก็ช่วยเอาไปคิดดูด้วย เมื่ออภิธรรมปิฎกมีปาฏิหาริย์ถึงอย่างนี้แล้ว ว่าพระพุทธเจ้าไปเทศน์บนดาวดึงส์ก็เชื่อแล้ว ทำไมจะต้องเอามาชู้ว่า ถ้าไม่เชื่อ จะต้องตกนรกอีกล่ะ. มันมาขัดขวางกันอย่างยิ่ง.

ข้อ ๑๖ ที่ประหลาดต่อไปอีกก็คือว่า พุทธแต่เรื่องตัวหนังสือขยายความ พุทธเป็นอักษรศาสตร์ การขยายความ ทางตรรกวิทยา ทางจิตวิทยา; ไม่พูดเรื่องการปฏิบัติ เพื่อดับทุกข์เลย. เรื่องสมณะ เรื่องวิปัสสนามีคนเดียว หรือเรียกได้ว่า ไม่มีในอภิธรรมปิฎก. ในอภิธรรมัตถสังคหะ ๔ ปริเฉท นั้น มีอยู่สักครึ่งปริเฉท เท่านั้นที่จะพูดถึงตัวการปฏิบัติ; แล้วก็เอ่ยถึงสักแต่ว่าชื่อ แล้วก็ไม่แปลกออกไปจากสุตตันตปิฎกที่ตรงไหนเลย. แต่ไปพูดเรื่องจิต เรื่องเจตสิก เรื่องรูป เรื่องเหตุ เรื่องอะไรต่างๆ ไม่รู้ก็ปริเฉทต่อกี่ปริเฉทมากมายหลายหมื่นหลายแสนคำพูด; มันน่าสงสัย.

เรื่องที่จะเป็น ประโยชน์ โดยตรง เช่นว่าปฏิบัติอานาปานสติอย่างไร กายกตาสติอย่างไรมันไม่มี มันมีแต่ในสุตตันตปิฎก. แล้วถ้ามีคำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี่ตบ้าง มันก็อยู่ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ ที่เขียนยังติดค้างอยู่ในขุททกนิกายในสุตตันตปิฎก. คำอธิบายอานาปานสติอย่างละเอียดอย่างที่มีในปฏิสัมภิทามัคค์ นั้นไม่มีในอภิธรรมปิฎก. มันน่าน้อยใจ มันน่าเสียตาย ที่ว่าเรื่องที่มีประโยชน์ โดยตรงมันไม่มี มันมีแต่เรื่องตัวหนังสือที่ลึกซึ้งซึ่งเป็นนักปราชญ์ เป็นบรมปราชญ์ เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด.

เอาจะยกตัวอย่างเปรียบเทียบอีกอย่างหนึ่ง ว่าเรื่องเดียวกัน คือชื่อๆ เดียวกัน พุทกันเสียคนละแง่ : ยกตัวอย่างเรื่องอกุศลมูล. เรื่องโลภะ โทสะ โมหะ เรียกว่าอกุศลมูล. ถ้าพูดถึงเรื่องอกุศลมูล ในสุตตันตปิฎกจะบอกว่าละมันอย่างไร

โดยชัดเจนโดยพิสดารเลย; แต่ในอภิธรรมปิฎกมันจะมีแต่แจกลูก คำว่าอกุศล คำว่ากุศล และคำว่าโลภะ คำว่าโทสะ โมหะ แจกออกไปตามที่มันมีรากอย่างไร มีปัจจัยอย่างไร รากไหนสัมพันธ์กับรากไหนอย่างไร ไปแต่เรื่องอย่างนั้นทั้งนั้น. ที่จะบอกว่าละมันอย่างไร มันไม่มี. นี่ว่าพูดเรื่องเดียวกันแล้ว สุตตันตปิฎกจะพูดที่เป็น apply คือใช้ปฏิบัติได้แก่คนนี้; ส่วนอภิธรรมปิฎกจะพูดภาษาปรัชญา ภาษาจิตวิทยาตามวิธีของ logic. นี่พูดเรื่องเดียวกัน ชื่อเดียวกัน ชื่ออกุศลมูลด้วยกันมันต่างกันอย่างนี้.

ที่นี้ มันนำหัวที่ว่า เรื่องเหตุการณ์ขนาดสำคัญถึงกับพระพุทธเจ้าขึ้นไปบนเทวโลกนี้ ทำไมมันไม่มีในพระไตรปิฎก; ส่วนเรื่องสำคัญน้อยกว่านั้นมันกลับมี. ในพระไตรปิฎกกลับมีเรื่องสำคัญน้อยกว่าถ้ามาเทียบกัน. เรื่องที่พระพุทธเจ้าขึ้นเทวโลก เหตุการณ์สำคัญขนาดกลับไม่มีในพระไตรปิฎก. ในพระไตรปิฎกมีพูดถึงเรื่องที่สำคัญน้อยกว่านั้นมากมายหลายร้อยหลายพันเรื่อง. นี่มันนำสงสัยอย่างนี้.

ข้อ ๑๗ ในอภิธรรมปิฎกสอนเรื่องฉาน ๕ รูปฉาน ๕. นี้ผู้ที่เคยเรียน อภิธรรมคงรู้ว่าในอภิธรรมไม่มีฉาน ๔ ไม่มีรูปฉาน ๔ อย่างที่เราสอน ๆ กันอยู่ มันมีรูปฉาน ๕ ในอภิธรรม. ส่วนในสุตตันตปิฎกไม่มีฉาน ๕ ไม่มีรูปฉาน ๕ มีแต่รูปฉาน ๔. คุณจะว่าอย่างไร : ว่าพระพุทธเจ้าสอนมนุษย์สอนเรื่องฉาน ๔ พอสอนเทวดาสอนเรื่องฉาน ๕ พระพุทธเจ้าตกลงตกลงถึงขนาดนี้หรือ. เมื่อสอนรูปฉานนี้ สอนมนุษย์ว่าฉาน ๔ พอสอนเทวดาสอนฉาน ๕; เราก็ไม่ยอมพระพุทธเจ้าเล่นไม่ซื้อแล้ว. ที่นี้มันไม่ใช่อย่างนั้น คนเขียนอภิธรรมปิฎกอยากจะอวดแบ่ง จึงเขียนเป็นฉาน ๕ เป็นรูปฉาน ๕. พระพุทธเจ้าท่านคงเส็งคองวาเสมอแหละ. รูปฉาน ๔ มันก็ต้อง ๔ แแหละ มันจะเป็นอย่างนั้นไปไม่ได้ สอนมนุษย์อย่าง สอนเทวดาอย่าง อย่างนี้ไม่เอา มันผิดหลักของพระพุทธเจ้าในเรื่อง

เดียวกัน. ขอให้นึกถึงเรื่องที่พูดมาแล้ว ว่าในบาลีพระไตรปิฎกแท้ๆ พูดถึงเรื่องทำสังคายนาไม่มีพูดถึงอภิธรรมปิฎก.

ข้อ ๑๘ ที่ปัญหานี้ยังเหลืออยู่แต่ว่า เทวโลกนั้นมันคืออะไร อยู่ที่ไหน. คุณเคยคิดบ้างหรือเปล่าว่าเทวโลกนั้นคืออะไร แล้วมันอยู่ที่ไหน? เทวโลกอย่างเต็กรวมมือ มันก็อย่างหนึ่ง เทวโลกอย่างคนผู้ใหญ่มีสติปัญญา มันก็อีกอย่างหนึ่ง; แล้วเทวโลกตามภาษาอภิธรรม แล้วมันมีเป็นบ้านเป็นเมืองเป็นอย่างไรนั้นไม่ได้ เพราะอภิธรรมจะพูดแต่เรื่องธรรมชาติ ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีตัว ไม่มีตน ฉะนั้นเทวโลกมันก็จะหมายถึงอะไรอื่น ที่ไม่ใช่บ้านเมืองก็ได้. นี่เป็นภาษาอภิธรรมที่ยิ่งไปกว่าอีก มันก็อยู่ที่จิตใจที่ต่าง ๆ ต่าง ๆ กัน. จิตใจในภาวะอย่างนั้นเรียกว่าเป็นมนุษย์. จิตใจในภาวะอย่างนั้นเรียกว่าเป็นเทวดา. ถ้าใครสร้างปัญหาขึ้นได้ ก็ว่า รู้ว่าเทวโลกคืออะไรแล้ว ปัญหาทั้งหมดอาจจะหมดไปก็ได้ แล้วเรื่องต่างๆ เป็นเรื่องจริงหมด แต่ก็ต้องมีความ ถือเอาตามตัวหนังสือตรงๆ อย่างเรื่องของเด็กๆ ไม่ได้.

นี้เรียกว่าเรากล่าววิจารณ์อย่างอิสระ เป็นเรื่องแรกคือเรื่องปาฏิหาริย์ของอภิธรรมปิฎก; ไม่ใช่เพื่อจะทำลายอภิธรรมปิฎก แต่เพื่อให้รู้ตามที่เป็นจริงว่าเราควรจะทำอย่างไร; แล้วเราควรจะผ่อนผันให้แก่บุคคลประเภทที่มีแต่ความเชื่ออย่างไร. พระมหาเถระหรือพระราชาเขาต้องสร้างสถาบันอันนั้นขึ้นมาให้ได้เพื่อความอยู่เย็นมั่นคงของพระอภิธรรมปิฎกนั่นเอง. ถ้าไม่สร้างเรื่องปาฏิหาริย์อันนั้นขึ้นมาแล้ว บางทีมันหายไปหมดแล้ว ไม่มีเหลือถึงบัดนี้แล้ว หรือว่าเหลือก็เหลืออยู่ในวงที่แคบที่ไม่มีใครสนใจ เหลืออยู่แต่ในคัมภีร์; ไม่เป็นที่แตกตื่นของคนหลายๆ อย่างนั้น.

แล้วที่นักษอว์องให้ท่งวงนอนหยิกขาเป็นครั้งที่ ๓ ไหน ๆ จะพูดแล้ว ก็พูดกันเสียให้หมด แล้วคุณก็คงไม่มาอีก ว่าแงหรือปมที่จะต้องวิจารณ์เกี่ยวกับ อภิธรรม นั้นมันยังมีอยู่อีกบางแง :

ข้อ ๑๙ อาตมาอยากจะพูดอย่างไม่เกรงใจว่า พระพุทธวัจนะที่เรียกว่า ชั้นสูงสุด ยอดสุดของพระพุทธวัจนะนั้นมันต้องเป็นเรื่องที่ดีที่สุด ที่ตรง ที่จริง. ถ้าเป็นเรื่องอภิธรรมต้องเป็นอภิธรรมจริง ไม่ใช่อภิธรรมเพื่อ. เมื่อตะก็พูดกัน มาแล้ว อะไรอภิธรรมเพื่อ อะไรอภิธรรมจริง. นี่พระพุทธเจ้าจะต้องตรัสแต่ อภิธรรมจริงไม่ใช่อภิธรรมเพื่อ. อภิธรรมจริง ก็คือที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส อยู่เสมอ ๆ ว่า *เย เต สุตตุนตา ตถาคตภาสิตา คมภีรา คมภีรุตตา โลกุตตรา สุลฺลคปฺปฏิสยฺยุตตา* มีเท่านั้นราว ๖ คำเท่านั้นเอง : คือระเบียบของสูตรที่ตถาคตตรัสเอง อันลึกซึ้ง อันมีความหมายลึกซึ้ง เหนือโลก ที่พูดแต่เรื่องสุญญาตา นั้นแหละคือ อภิธรรมจริง มีน้อย แล้วไม่เพื่อ แล้วตรงไปยังการปฏิบัติ. นอกนั้นเป็นอภิธรรม เพื่อ. แล้วสุญญาตปฏิสยฺยุตตา คือธรรมที่พูดเรื่องสุญญาตา นั้นมันมีอยู่ก่อน อภิธรรมไหนหมด : ก่อนอภิธรรมในปฏิสัมภิทามัคค์, ก่อนอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ใน อภิธรรมปิฎก. พระพุทธเจ้าท่านสอนเรื่องสุญญาตานี้ก่อน แล้วก็ไม่ถูกเรียกว่า "อภิธรรม", มันแปลกที่ว่าอภิธรรมแท้ไม่มีชื่อเรียกว่า อภิธรรม อภิธรรมแท้ ไม่ใช่ชื่อว่าอภิธรรม; อภิธรรมที่ชื่อว่าอภิธรรมคืออภิธรรมเพื่อ เป็นอภิวินัยอภิธรรม ที่พูดกันเพื่อความเด่นของบัญญัติปฏิภาณ. นี่อภิธรรมเพื่อนั้นละคืออภิธรรม. ส่วน อภิธรรมจริง ไม่มีชื่อว่าอภิธรรม แต่กลับไปมีชื่อว่าสุตตันตะที่กล่าวแต่เรื่องสุญญาตา ที่พระพุทธเจ้าตรัสเอง ที่ลึกซึ้งเหนือโลก.

นี่ขอให้คิดเสียใหม่ให้ถูกว่า อย่างแล้ว อย่างแล้วว่าที่อาตมาพูดไป ๆ นั้น จะทำให้อภิธรรมหมดราคา; อย่างตกใจ อย่างแล้วว่าที่พูดอย่างนี้วิจารณ์อย่างนี้

จะทำให้อภิธรรมหมดราคา; มันมีแต่จะทำให้อภิธรรมเป็นอภิธรรมชัดขึ้น แล้วก็ใช้ประโยชน์ตรงตามความมุ่งหมายของอภิธรรม; อย่าได้ก้าวก่าย อย่าได้มีเงาที่ให้เราฝรั่งเขามาดูหมิ่นได้ว่า คนไทยงมงายเกี่ยวกับ อภิธรรม, อย่าลืมที่พูดเมื่อตะกี้ว่า อภิธรรมตัดสังคหะที่เป็นต้นตอของอภิธรรมเมื่อกะขาม; อภิธรรมตัดสังคหะนี้ออกหน่อในลังกา ไปเคิบโตในพม่า มาออกดอกออกผลในเมืองไทยนี้ อย่าลืม. ถ้าเราทำผิดเกี่ยวกับข้อเท็จจริงอันนี้แล้วพวกฝรั่งเขาจะหัวเราะเยาะ.

ข้อ ๒๐ อภิธรรมตามความยึดมั่นถือมั่น นั้นมันอภิธรรมหนึ่ง อภิธรรมที่เป็นอิสระที่ถูกตั้งมั่นอีกอันหนึ่ง. อภิธรรมตามความยึดมั่นถือมั่นของผู้ลงอภิธรรมนั้นมันเป็นอภิธรรมอีกอันหนึ่ง เรียกว่า “**อภิธรรมตามทัศนะของท่าน**”; อย่างนี้ไม่ใช่อภิธรรมจริง. ข้อนี้เปรียบเทียบกับข้อที่ว่า **พระพุทธเจ้าตามทัศนะของท่านไม่ใช่พระพุทธเจ้าจริง** : พระพุทธเจ้าจริงไม่ใช่พระพุทธเจ้าตามทัศนะของพวกท่าน คือท่านยึดมั่นถือมั่น รักและเลื่อมใสในพระพุทธเจ้ามากเกินไป ก็ว่าดพระพุทธเจ้าตามความรู้สึก ให้ความหมายตามความรู้สึก เป็นพระพุทธเจ้าตามทัศนะของท่านสำหรับอุปาทานยึดมั่นถือมั่น; นี้ไม่ใช่พระพุทธเจ้าจริง. พระพุทธเจ้าตามความอยาก ความหวัง ความรัก ความหลง ของท่านนั้นไม่ใช่พระพุทธเจ้าจริง. พระพุทธเจ้าจริงต้องไม่เป็นอย่างนั้น คือเป็นอิสระตามแบบของพุทธะ. ที่นี้อภิธรรมก็เหมือนกัน : **อภิธรรมตามทัศนะของท่านไม่ใช่อภิธรรมจริง** ต้องเป็นอภิธรรมตามแบบของพระพุทธเจ้า แล้วก็ที่ไม่เรียกว่าอภิธรรมด้วย ที่เรียกว่าสุดตันตะที่พูดแต่เรื่องสุญญตา.

ความเชื่อของคนจำนวนมากมันเป็นของเชื่อไม่ได้ เพราะว่าคนโง่มีมากในโลกนี้ จริงไหม เอ้า พวกกันตรงๆว่าในกรณีทั่วไปคนโง่มีมากกว่าคนฉลาดเหลือประมาณในโลกนี้. ฉะนั้น ความเชื่อหรือความเข้าใจของคนส่วนมากนั้นเชื่อไม่ได้

เพราะมันเป็นคนโง่ เพราะฉะนั้นเราอย่าถืออะไรตาม ๆ กันมา ได้ยินกันมาเหมือน หลักกาลามสูตรห้ามไว้. เราต้องแยกตัวออกมาเป็นผู้เป็น อิศระมีสติปัญญาให้สติ ปัญญาเป็นตัว อย่าให้ความโง่เป็นตัว. ฉะนั้น ความเชื่อของมวลชน เอาเป็น ประมาดไม่ได้เพราะงมงาย ฉะนั้น อย่าเชื่ออิทธิกรรมตามความเชื่อของมวลชนหรือ คนมากเกินไป เชื่อตามเหตุผลหรือว่าตามความรู้สึกที่แท้จริงไปตามสามัญสำนึกอย่าง อิศระเหมือนที่วิจารณ์ให้ฟังมาแล้วเถิด.

ข้อ ๒๑ อยากให้มองให้ลึกลงไปว่า แม้ว่าคนส่วนมากจะเชื่ออิทธิกรรม ว่าอย่างนี้ อย่างนั้น อย่างโน้น ศักดิ์สิทธิ์อย่างนี้ แต่ว่าคนส่วนมากก็ยังหวังพึ่ง สุตตันตะอยู่นั้นแหละ. ในกรุงเทพฯ ก็ดี ที่ไหน ๆ ก็ดี คนส่วนมากยังหวังพึ่ง สุตตันตะทั้งนั้นเลย ไม่ได้หวังพึ่งอิทธิกรรม. เอาอิทธิกรรมไว้พูดเบ่งทับคนอื่น เป็น นักปราชญ์เท่านั้น แต่ที่จะกับทุกข์ปฏิบัติกับทุกข์โดยตรงแล้วพึ่งสุตตันตะทั้งนั้น.

พระอรหันต์ครั้งพุทธกาลท่านไม่ประสีประสาต่ออิทธิกรรม เป็นพระ-อรหันต์กันเป็นสิบเป็นร้อยแล้ว ไม่เคยได้ยินคำว่า “อิทธิกรรม”; แต่เมื่ออิทธิกรรม ที่ไม่มีชื่อว่าอิทธิกรรม คืออนัตตา สุญญทานั้นแหละคืออิทธิกรรม แต่มันไม่มีชื่อว่า อิทธิกรรม. คนเป็นพระอรหันต์รอดตัวกันมาได้เพราะอิทธิกรรมที่ไม่มีชื่อว่าอิทธิกรรม แต่ไปมีชื่อว่าสุญญตา ว่าอนัตตาเป็นต้น. พระอรหันต์ครั้งพุทธกาลไม่รู้อิทธิกรรม ที่มีชื่อว่าอิทธิกรรม; แต่ไปรู้ในชื่อว่าสุญญตา อนัตตา.

พูดไปก็เตือนไว้เรื่อยว่า แม้ว่าจะพูดอย่างนี้ก็ไม่ใช่ว่าอิทธิกรรมจะหมดค่า อิทธิกรรมแม้เพื่อ แม้เกิน นั้นก็ยังมีความจำเป็นที่ต้องเพื่อกองเกิน เพื่อหมู่แห่ง นักปราชญ์. แม้ว่าจะไม่ได้อยู่ในรูปของพระพุทธรูปหรือแม้ว่าไม่ได้เป็นพุทธรูปก็ตามมันยังมีประโยชน์ เพราะมันเป็นหลักที่ถูกต้องตามแบบของมัน ในฐานะที่เป็นความรู้ชั้นสูงหรือเกินระดับธรรมดา. มันคงมีความจำเป็นไปตามแบบของปรัชญา จิต

วิทยา จนกระทั่งพระสารีบุตรกำชับว่าพวกอยู่ป่าต้องรู้ภีรกรรมภีวินัยไว้. ถ้ามันไม่สำคัญแล้วจะกำชับกันทำไม.

ข้อ ๒๒ ที่นั่นก็น่าหัวว่า พระพุทธเจ้าอุตสาหะขึ้นไปแสดงถึงเทวโลก แล้วต่อมาไม่แสดงอีกเลย พระพุทธเจ้าไม่แสดงอีกเลยก็คฤชิต มั่นนำหัวใหม่? **พระพุทธเจ้าแสดงอภิธรรมอยู่ตลอดเวลา** แต่คนไม่ได้ยิน คือท่านไม่ได้เรียกมันว่าอภิธรรม. หัวใจแท้ ๆ ของอภิธรรมปฏิภาณนั้นมันก็อยู่ในรูปคำสอนที่พระพุทธเจ้าท่านสอนอยู่เป็นประจำวัน แต่ไม่ได้ใช้คำว่าอภิธรรม. พระพุทธเจ้าก็ไม่เคยตรัสว่า ใครไม่เชื่ออภิธรรมจะตกนรก นี่ขอยืนยัน. ในพระไตรปิฎกพระคัมภีร์ทั้งหลายพระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสไว้ว่า ใครไม่เชื่ออภิธรรมแล้วจะตกนรก หรือจะไม่สำเร็จมรรคผล; แต่ท่านว่าถ้าไม่ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการแล้ว ไม่มีทางจะดับทุกข์; ที่ท่านยืนยันอย่างนี้.

ที่เราเห็นชัดอยู่ก็ว่า ท่านตรัสโสดาปัตติลังกษะเป็นรากฐานเป็นเบื้องต้นว่าจงประกอบไปด้วยองค์ ๔ คือมีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระพุทธ มีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระธรรม มีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ และมีอริยกันตศีล คือศีลบริสุทธิ์ไม่มีที่ติ พระอริยเจ้าชอบใจศีลชนิดนี้ ๔ ข้อนี้เป็นโสดาปัตติลังกษะ ทำให้เป็นโสดาบัน จงชมักเขม้นในสิ่งนี้ จะเรียกว่าอภิธรรมหรือไม่อภิธรรมก็ลองว่าเอาเอง. เท่าที่ท่านตรัสไว้ที่น่าอัศจรรย์ ก็คือว่า **อยู่โดยชอบ ๆ โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์.** ท่านว่าอยู่โดยชอบ ๆ ไม่ใช่ว่าเรียนอภิธรรม ๆ. ท่านว่าอยู่โดยชอบ โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์ ที่นี้ **อยู่โดยชอบ** ก็อยู่ให้เป็นชิตี คุณอยู่ให้เป็นชิตี. อยู่โดยชอบคืออยู่อย่างไร? อย่ากระตุกกระตีกไปในทางผิด ก็คือว่า กวบกุม หู ทา จมูก ลิ่น กาย ใจ ให้ถูกต้อง.

ถ้าจะไปอ้างฝรั่งกันบ้างก็ต้องฟังดูอย่างที่ว่ามาแล้ว พวกฝรั่งทั้งหมดไม่เชื่อว่าอภิธรรมเป็นพุทธวจนะ ไม่เชื่อเรื่องชนเทวโลกทวารคิงส์อะไร แต่พวกฝรั่ง

ก็ชอบอภิธรรมแสนจะชอบ เพราะมันถูกรสถูกชาติ ถูกรสของปรัชญา ของ
 ตรรกวิทยาที่มีอยู่ในอภิธรรม. ฝรั่งเศสลงทุนเผยแพร่พุทธศาสนา ก็ชอบอภิธรรม
 อย่างยิ่ง แต่ไม่เชื่อว่าเป็นพุทธวัจนะ.

ที่^{๕๕๕}ก็มีพวกหนึ่งมักจะเอาข้างเข้าดูเรื่องพุทธวัจนะ^{๕๕๖} คือเขาเพียงขึ้นมา
 เอาข้างเข้าดู. อาตมาเรียกว่า “เอาข้างเข้าดู” คือเขาว่าถ้ามันลงกันได้กับพุทธ
 มติแล้ว ให้ถือว่าเป็นพุทธวัจนะ. ^{๕๕๗}นี่เพื่อจะอ้างเอาอภิธรรมเป็นพุทธวัจนะ : เขา
 พูดยังขึ้นมาว่า ถ้ามันลงกันได้กับพุทธมติ ก็ให้ถือว่าเป็นพุทธวัจนะ. มันก็จริง
 อภิธรรมมีกฎทั้งหมดลงกันได้กับพุทธมติ ในข้อที่ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล; มีแต่
 ขันธ ธาตุ อายตนะ มันก็เป็นพุทธวัจนะ. แต่เดี๋ยวนี้ตัวหนังสือหรือคำพูด
 มันมากเกินไป มันพรวดเกินไป แล้วมันไม่อยู่ในรูปของพุทธวัจนะ ขอให้เข้าใจอย่าง^{๕๕๘}.

ถ้าถือเอาตามโคตมีสูตรเป็นหลักว่า “*ธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อประกอบ
 ทุกข์แล้ว ไม่ใช่พุทธวัจนะ*” แล้วอภิธรรมก็ไม่ใช่พุทธวัจนะ โดยเฉพาะอภิธรรม
 มีกฎทำให้ยากแก่การเรียน ทำให้ลำบาก ทำให้เวียนหัว ทำให้พลัดไปสู่มิชฌาภิกขุ
 แล้วก็ทำให้เป็นบ้าไปก็มี; มันทำเรื่องให้มากจนเกิดทุกข์. ความจริงมัน
 อย่างนั้น; ที่^{๕๕๙}ไปทำให้มันมาก ไปทำให้มันลำบาก ฉะนั้นจึงถือว่ามันทำให้
 เป็นไปเพื่อความทุกข์ ไม่ใช่ระบอบ ไม่ใช่ระเบียบของพระพุทธเจ้า. ฉะนั้นขอให้
 ตัดทอนเรื่องที่ทำให้เกิดความลำบากมากนั้นออกไปเสีย ให้เหลือแต่ลำบากน้อย
 และเท่าที่จำเป็น ^{๕๕๖}นี้จึงจะเป็นพุทธวัจนะ.

คนเรานั้นถ้าลงได้รักสิ่งใด โต้เฆมาสิ่งใด โต้หลงสิ่งใด มันก็ถือสิ่งนั้น
 กลายเป็นสิ่งที่ใครแตะต้องไม่ได้. อาตมาไปพูดนึกเดี่ยวว่า “ข้อความในอภิธรรม
 มีกฎไม่ได้ อยู่ในรูปของพุทธวัจนะ” ^{๕๕๗}เท่านั้นก็ถูกค่าหลายกะบุง เพราะว่าเขารักเขา
 หลงยึดถือสิ่งนั้นจนใครไปแตะต้องนึกหนึ่งก็ไม่ได้. ส่วนเรารู้ว่าวิพากษ์วิจารณ์

ได้เต็มที โดยเหตุผลเหมือนอย่างที่ว่ามาแล้ว. ของที่มันลึกเราต้องช่วยกันทำให้
ง่าย จึงจะถูก; ไม่ใช่ทำให้มันลึกอยู่ตามเดิม แล้วก็เลยเข้าใจกันไม่ได้.

ถ้าเราจะเอาอภิรกรรมตัวจริงออกมาได้ ก็ใช้หลักกาลามสูตรเป็น
เครื่องทดสอบ ฐึ เข้าใจ ปฏิบัติ ในส่วนที่มันปฏิบัติได้; ส่วนที่ไม่เกี่ยวกับการ
ปฏิบัติก็ไม่ต้องสนใจ. เตี้ยวน้อยอยากจะทำว่าเรียนรู้อภิรกรรมมีฎกจบหมด แรกจน
หมดทั้ง ๗ คัมภีร์ แล้วคน ๆ นั้นยังไม่ต้องอาศัยหลักกาลามสูตร หรือโคตมีสูตร
เป็นต้น อย่างนั้นหรือ? มันเป็นไปได้ : ให้เรียนอภิรกรรมมีฎกจบหมดแล้ว
มันก็จะต้องหันมาหา ก. ข. ก. กา. ตามที่เขาเรียนกันเรื่องกาลามสูตร โคตมีสูตร
อริยมรรคมีองค์ ๘ สำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไปตามเดิม. นี้เพราะ
อภิรกรรมมันช่วยไม่ได้ มันมีแต่เรื่องหนังสือ. ฉะนั้นให้สนใจในคำว่า “อภิรกรรม
อภินัย” กับคำว่า “ธรรม” คำว่า “วินัย” ให้เข้าใจหมด แล้วจะจับเอาตัวอภิรกรรม
จริงได้; ไม่ถูกอภิรกรรมเพื่อ.

นี้มีข้อที่จะต้องวิจารณ์อยู่อีกมากมาย จะเอามาแต่ที่ช่วยให้เห็นได้ง่าย ๆ
ชัด ๆ : สำหรับอภิรกรรมยุคปรมาณูนี้ ต้องไม่มีช่องโหว่ให้ใครกัศค้านได้.
อภิรกรรมยุคอื่นก็ตามใจ อภิรกรรมของพุทธบริษัทในยุคปรมาณูนี้ อย่ามีช่องโหว่
ให้ใครกัศค้านได้. **ข้อความและเหตุผลที่อาจมาพูดไปในแต่ละจะเอาไปว่าออก
ช่องโหว่** ส่วนที่ไม่ใช่ก็บ่ต้อออกไป เหลืออยู่มันจะกงทนต่อการพิสูจน์ของนักคิดใน
ยุคปรมาณูนี้.

ขอให้ระลึกถึงคำว่า “ธรรม” กับ “อภิรกรรม” เป็นคู่กันไว้ : **ถ้าธรรม
ก็พูดเรื่องปฏิบัติ, ถ้าอภิรกรรมแล้วก็พูดเรื่องปริยัติ.** นี้จะยืนยันอย่างนั้นไม่กลัว
ใครท่า. ถ้าว่าธรรมแล้ว จะต้องพูดเรื่องปฏิบัติ ถ้าอภิรกรรม จะต้องพูดเรื่อง
ปริยัติที่เลอเลิศ ที่ประเสริฐเป็นปรัชญา. เพราะว่าธรรมจะต้องพูดแต่เรื่อง

กับทุกข์ลงไปตรงๆ ที่ กาย วาจา ใจ. ที่นี้ภิกขุธรรมมันจะแจกลูกแจกตัวอักษร ความหมายของตัวอักษรของคำว่า กาย วาจา ใจ ของคำว่าอะไรทุกคำ จึงเป็นปริยัติ มีความมุ่งหมายเป็นปริยัติ. เพราะฉะนั้นในคำๆ เดียวกัน ชื่อเดียวกัน มันจึงพูดคนละแง่ เช่นคำว่าอกุศลที่ยกตัวอย่างมาแล้วในสุตตันตะ : ธรรมเฉยๆ อย่างนั้นจะพูดแต่เรื่องปฏิบัติ คือละอกุศลอย่างไร, ส่วนในภิกขุธรรมจะพูดแจกลูกแจกฝอยแจกอะไรของคำพูดเหล่านั้นออกไปเรื่อย นี่คือในรูปของปริยัติ.

ที่นี้มาเปรียบเทียบกับกันอย่างนี้ว่า ให้โยกภิกขุธรรมทั้งไปให้หมด ภิกขุธรรมตามที่รู้จักอยู่นั้นแหละ ภิกขุธรรมปฏิภาณ ภิกขุธรรมตัดสังขหะ ภิกขุธรรมอะไรก็ตามที่ระบุไปที่ภิกขุธรรมเพื่อนี้ โยกทั้งไปเสียให้หมด เราไม่ขาดอะไร. เพราะเรามีสุตตันตะเหลือไว้ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อพระนิพพานได้โดยเร็ว ไม่ลังเลไม่เฉื่อยชาเสียอีก. เอา ที่นี้กลับกันตรงกันข้าม ลองโยกสุตตันตะปฏิภาณทั้งให้หมดเหลือแต่ภิกขุธรรมปฏิภาณแล้วจึงเลย. ขอใช้คำหยาบๆ อย่างนี้. มนุษย์จะแจ้ง โลกนี้จะแจ้ง. ถ้าเอาสุตตันตะปฏิภาณทั้งหมดไปทิ้ง แล้วเหลือแต่ภิกขุธรรมปฏิภาณ นั้นมนุษย์จะแจ้ง จะเดินไม่ถูก ไม่ไปตามทางของอัญญสังกิมมรรคสู่นิพพานได้. แต่ถ้าเอาภิกขุธรรมปฏิภาณโยกทิ้งไปทิ้งกะบิเลย เหลือแต่สุตตันตะปฏิภาณ เราก็ตังเดินไปสู่นิพพานได้แล้วจะง่ายเข้า เพราะไม่มัวไปพะว้าพะวังกับภิกขุธรรมปฏิภาณนั่นเอง. นี้พูดอย่างนี้ไม่กลัวโกรธแล้วเห็นไหม ไม่ใช่พูดเพราะเกลียด หรือเพราะโกรธ หรือเพราะกระทบกระเทียบกระแนะกระเหน ; พูดเพื่อว่าพุทธบริษัทไทยในยุคปรมาณูนี้ ขอให้มีภิกขุธรรมชนิตปรมาณูที่มันจะแทงกิเลสได้จริง.

คำอีกคำหนึ่งที่ประหลาดคือคำว่า “มาติกา” คนโดยมากนี้เข้าใจว่า คำว่ามาติกาหมายถึงภิกขุธรรม; อย่างนั้นหลบลับตาเต็มที. คำว่ามาติกาแปลว่า หัวข้อ หัวข้อของสุตตันตะก็ได้ ของวินัยก็ได้ ของอะไรก็ได้. หัวข้อของสุตตันตะ

นั่นแหละคือมัตติกา ที่เอามาทำเป็นอภิธรรม. หัวข้อสำคัญของสุตตันตะ มัตติกาของสุตตันตะนี้คือตัวอภิธรรม; ตัวที่เอามาขยายออกเป็นอภิธรรม. แล้วมัตติกาของวินัยก็มี : ตัวปาฏิโมกข์นั้นคือมัตติกาของวินัย. คัมภีร์กัณฑ์ชาวัตตนั้น ที่อธิบายปาฏิโมกข์นั้น เขามีชื่ออีกอย่างหนึ่งเรียกว่า “มัตติกัฏฐกถา” อรรถกถาของมัตติกา. มัตติกา นั้นคือตัวปาฏิโมกข์. ฉะนั้น อย่าไปยึดคำว่ามัตติกาว่าเป็นอภิธรรมเป็นอะไรเสียอย่างเดียวไปปะพิศ. นั้นเพราะว่าคัมภีร์อภิธรรมปฏิภมน์ขึ้นด้วยคำว่ามัตติกา แต่เขาหมายถึงสุตตันตมัตติกาที่เอามาใช้เป็นอภิธรรม เลยไปเรียกว่าอภิธรรมมัตติกา. วินัยมันก็มีมัตติกา. อภิธรรมที่ยังไม่ได้อธิบายอะไรนั้นเรียกว่า “มัตติกา”; อภิธรรมที่อธิบายไปมากนั้นคือ อภิธรรมปฏิภมน์.

ที่นี้ เราพูดในแง่ปฏิบัติกันดีกว่า แง่ตัวหนังสือ แง่ logic นั้นมันไม่ค่อยจะมีประโยชน์นัก : อยากรู้ว่าอภิธรรมมีคำอธิบายมากทั้ง ๒-๓ เล่ม ในส่วนอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เพื่ออธิบายคำ ๓ คำเท่านั้น คือคำว่ากุสลา อุกุสลา อพฺยากตา ผู้ที่เคยเรียนอภิธรรมมัตตสังคหะ เรียนอภิธรรมนั้นก็เห็นว่าทุกอย่างมันเกี่ยวกับคำทั้ง ๓ นี้ : กุสลา อุกุสลา อพฺยากตา. เรื่องจิต เรื่องเจตสิก เรื่องรูป เรื่องนิพพานอะไรก็ตามมันเกี่ยวกันอยู่กับ ๓ คำนี้. ที่นี้ทำไมไม่ใช้อย่างที่วิธิตมาเหนือเมฆ หรือเรียนลัด : คือพระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้แล้วว่า กุสลา อุกุสลา อพฺยากตา นั้นมันเป็นสัญญาตา คือยึดมั่นถือมั่นไม่ได้; แล้วเราจะมานั่งแจกลูกกันทำไม กวาททั้งไปทั้งหมดไม่ดีกว่าหรือ. ทั้งกุสลา ทั้งอุกุสลา ทั้งอพฺยากตาทั้งกวาททั้งลงคลองไปเสียไม่ได้ดีกว่าที่จะมานั่งแจกลูกมัน; นี่เรียนลัดมาเหนือเมฆ. จะมาเสียเวลามาแจกลูกออกไป แจกหลานออกไป แจกเหลนออกไป แจกลูกของเหลน มันก็ไม่มีที่สิ้นสุด; กวาททั้งลงคลอง ในฐานะว่าเป็นสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่นไม่ได้. นี่ประโยคที่ว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลิ อภินเวสย” ก็แปลขึ้นมาทันทีเลย : ธรรมทั้งหลายทั้งปวง ทั้งกุสลา ทั้งอุกุสลา ทั้งอพฺยากตา ยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู—ของกูไม่ได้ กวาททั้งเลย

ไม่สนใจ ทำจิตแต่จะไม่ยึดมั่นอะไร ทั้งกุศล ทั้งอกุศล ทั้งอัพยาทุก; นั่นแหละ ก็ยอดอกุศลธรรมยกปรมาณูทันใจที่สุดเลย. นี่อกุศลธรรมยกปรมาณูมันเป็นอย่างนี้.

เราไปมัวผูกมันไปในรูปแจกลูกออกไป แจกลูกออกไป ไม่เคยทำให้ใครเป็นพระอรหันต์. จงดูอนัตตลักขณสูตร อาทิตตปริยายสูตรอะไรเป็นต้น นั้นผูกแต่ในแง่ไม่ให้ยึดมั่นกุศล อกุศล อัพยาทุก จึงได้เป็นพระอรหันต์กัน ที่ตรงนั้น ตรงที่นั่นฟังนั้น. ที่นี้เราไม่ชอบ ก็ไปอุตสาห์ทน ๆ ทนกันเป็นสิบ ๆ ปี เรียนอกุศลธรรมแจกลูก มันเลยติด “กัญชา” เป็นกัญชา เป็นยาเสพติดขึ้นมา.

ในยุคหนึ่ง สมัยหนึ่ง อกุศลธรรมปฏิภาณนี้เป็นกัญชา ติดกันตาปรีอ คุยเรื่องอื่นไม่เป็น คุยแต่เรื่องกัญชานั่นแหละ. แต่นั่นมันพ้นสมัยแล้ว เทียวมัน เป็นอกุศลธรรมปรมาณู ไม่ใช่อกุศลธรรมกัญชา; เลิกอกุศลธรรมกัญชาเสียบ้าง. อกุศลธรรมนี้จัดไว้เป็นอุตริมนุสสรธรรม คือเกินหรือยิ่งเหมือนกัน; แต่ว่ามันเกินหรือ ยิ่งในฝ่ายปริยัติ ไม่ได้เกินหรือยิ่งในฝ่ายปฏิบัติ. อกุศลธรรมเป็นของยิ่งของเกิน เป็นอุตริมนุสสรธรรมสูงสุด แต่มันเป็นไปในทางฝ่ายปริยัติ ไม่ใช่ฝ่ายปฏิบัติ.

ที่นี้อยากจะแนะนำตรงข้อที่ว่าล้าหลังสุดทันตะ ไม่มีพูดอะไรมาก พูดแต่ว่า ทุกอย่างไม่ควรยึดมั่นถือมั่นนี้ แล้วก็ศึกษากันในร่างกายที่ยาวประมาณว่าหนึ่งนี้ อย่าเอาออกไปนอกนี้ มันก็เต็มที่อยู่แล้ว; ไม่ค่อยจะมีที่ใส่แล้ว ร่างกายยาวว่าหนึ่งนี้ ฉะนั้นอย่าไปทำเรื่องให้มันมากเหลือกำลังของร่างกาย.

สำหรับคำว่า พระสูตร ข้อนี้เป็น *practical* อย่างยิ่ง. ชาวบ้านทั้งหมด อยากจะระบุว่าที่นั่นอยู่ที่ตรงนั้นด้วยก็ได้ ทั้งหมดนี้ พอพูดว่า พระสูตร ๆ นี้ ใจ นี้ก็ไปถึงเรื่องนิทานกันทั้งนั้น เรื่องนิทานชาดก เรื่องนิทานอรรถกถาธรรมบท ว่านั่นคือ พระสูตร ๆ นั่นแหละโง่ที่สุดเลย. *สุดตุนตา* — ระเบียบแห่งสูตร,

ตถาคตภาสิตา—พระพุทธรเจ้าตรัสเอง, *คัมภีรา*—ลึกลับ, *คัมภีรตถา*—มีอรรถอันลึกลับ, *โลกุตตรา*—เหนือโลก, *สฤณตปปฏิบัติยุตตา*—พูดเฉพาะเรื่องสฤณต, นั่นคือพระสูตร; ไม่ใช่นิทานที่เทศน์ในโบสถ์ แล้วก็ว่าพระสูตรๆ ที่กรุงเทพฯ ก็เหมือนกัน ตามวัดต่างๆ พอพูดถึงพระสูตรก็หมายถึงนิทานในโบสถ์, แต่ “พระสูตร” ของพระพุทธรเจ้าไม่ใช่อย่างนั้น แต่เป็นเรื่องสฤณต. เลิกเข้าใจว่าสูตรคือนิทานเหมือนชาวบ้านนั้นเสียก่อน. สุตตันตะ : สุตต แปลว่าพระสูตร; อันตะ แปลว่ายอดสุดหรือหัวใจ หรือระเบียบเส้นบรรทัด = ระเบียบเส้นบรรทัดของสูตรนั่นคือเรื่องสฤณต. ขอให้ทิ้งไว้เสียที่นี้อย่าเอากลับไปกรุงเทพฯ ว่า “สูตร” คือนิทานนั้น เอาทิ้งไว้เสียที่นี้ อย่ากลับไปกรุงเทพฯ ; คำว่าสูตรคือเรื่องสฤณต.

คำต่างๆ นี้ เราคิดว่าของเราทั้งนั้นเลย ความยึดมั่นถือมั่นมากจนเห็นแก่ตัว. คำว่า นิพพานก็ของกู, คำว่า อรหันต์ก็ของกู, คำว่า ชั้นธ ชาติุอายตนะก็ของกู, ไม่มีในศาสนาอื่น. อย่างนี้หลับตา. ที่จริงคำพูดเหล่านี้มีอยู่ก่อนพุทธกาล. คำว่า “นิพพาน” ถึงที่สุดนั้นมีอยู่ก่อนพุทธกาล. คำว่าดี ว่าชั่ว ว่าบุญ ว่าบาป ว่าสุข ว่าทุกข์ นรกสวรรค์ กุศล—อกุศล—อัพยากฤต พวกนี้เขามีอยู่ก่อนพุทธกาล ; แต่เขาอธิบายไม่ได้ในลักษณะที่จะสลัดมันออกไปได้. พระพุทธรเจ้าทำอธิบายในลักษณะที่สลัดมันออกไปได้หมด ; มันต่างกันเท่านั้น. อย่าเข้าใจคำเหล่านี้ว่าของกู ในศาสนาอื่นไม่มี, คำว่า “นิพพาน” นั้นมีมานานแล้ว มันแปลว่าเย็น เย็นของอะไรมันก็นิพพานกันมาตามลำดับ จนมาถึงนิพพานจริง เย็นจริงของพระพุทธรเจ้า. คำว่ากามาวจร รูปาวจร อรูปาวจรนี้อย่าเข้าใจว่าของกู ; ของพวกอื่นมันก็มี เขาอธิบายไว้ตามแบบของเขา เรายืมมาใช้ในลักษณะที่จะจัดชนิดของสัตว์ ของบุคคล ของภูมิ ของจิตอะไรให้มันศึกษาได้ง่าย เข้าใจง่าย. เป็นอันว่าเราเลิกเห็นแก่ตัวโดยไม่รู้สึกรู้สีกันเสียที อะไรก็ของกู. แล้วพุทธศาสนาของเราที่สอนเรื่องไม่ให้มีกู เราก็จะมีของกูอยู่เรื่อย อย่างนี้ไม่มีวัน

จะรู้พุทธศาสนา. เพราะฉะนั้นถ้าเราชอบอภิธรรมจริง ๆ กันแล้ว ก็ต้องเว้น อภิธรรมเก้ อภิธรรมเพ้อ อภิธรรมเกิน.

ขอให้เว้นอภิธรรมเก้ อภิธรรมเพ้อ อภิธรรมเกิน แล้วถือเอาอภิธรรมจริง อภิธรรมแท้ อภิธรรมสูงสุดนี้ให้ได้อย่างสติปัญญาของตัวเอง. ข้อนี้มันจะช่วยกันไปทั้งหมดก็ไม่ได้ อภิธรรมเก้ อภิธรรมเพ้อ อภิธรรมเกินนี้ เป็นกัญชา เป็นเฮโรอีนแล้ว มันติดแล้วถอนยาก; ส่วนอภิธรรมแท้ไม่ติด ไม่มีการเสพยาติ มีแต่การปลดปล่อย ไม่มีการผูกมัด มีแต่การปล่อยวางให้หลุดพ้นออกไป. ถ้าเราไปหลงอภิธรรมติดอภิธรรม ยึดมันถือมัน นี้จะเสียเวลาในชีวิต เสียเวลาไปเปล่า ๆ ในเรื่องเพ้อ เอาแต่เรื่องจริงเร็ว ๆ ที่กว่า. ถ้าเราไปเสียเวลาแล้วก็หมายความว่า ประเทศชาติของเราก็พลอยเสียเวลาด้วย; มันก็ทำบาปเท่านั้นเอง ทำให้ประเทศชาติพลอยเสียเวลาไปด้วย.

นี่คือข้อที่จะต้องพิจารณาเมื่ออีกมาก ขอร้องให้หยิกขาเพียง ๓ ครั้งมันก็จะมากันอยู่แล้ว มันก็ควรจะจบกันที่แต่มันยังมีอีกมาก เพราะฉะนั้นก็จะขอพูดถึงเรื่อง **อภิธรรมจริง** คือสุญญตาโดยหัวข้อสักเล็กน้อย : อภิธรรมจริงไม่ได้อยู่ในชื่อหรือนามว่าอภิธรรม; แต่อยู่ในนามว่าสุญญตา; **สุญญตปปฏิสยุตตา** **สุตฺตุนตา** นี้พระพุทธเจ้าตรัสว่านี่จำเป็นแก่ฆราวาส ไปดูธัมมทินนสูตร สังยุตตนิกายเล่ม ๑๙ : ฆราวาสไปตามพระพุทธเจ้าว่า อะไรจำเป็นแก่ฆราวาส เป็นประโยชน์สุขตลอดกาลนาน ท่านว่า “สุญญตา”.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เมื่อใดพุทธบริษัททั้งหลายละทิ้งเรื่องสุญญตาแล้วไปชอบของที่คิดกันใหม่ ๆ หรือ ๆ หรือ ๆ แปลก ๆ เมื่อนั้นเนื้อแท้ของพุทธศาสนาจะหมดไป. ไปดูสังยุตตนิกายเล่ม ๑๖ ในเรื่องนี้เปรียบไว้น่าหัวมาก

ว่าในสมัยโบราณกลองศึกของกษัตริย์นักรบพวกหนึ่ง มันเก่าแก่มาแต่หลายชั่วอายุคน พอผู้เขาก็กเอาเนื้อใหม่อุตุเรื่อย หลายชั่วอายุคนเข้าไปตุ ที่ไหนได้ไม่มีเนื้อเก่าเลย เนื้อใหม่ทั้งนั้นกลองโบราณ. นี่กลองคือพุทธศาสนา นักเหมือนกัน ถ้าละเลยเรื่องสัญญาตามือไร เนื้อเก่าจะหายไป เนื้อใหม่จะเข้ามา, เนื้อเก่าจะหายไป เนื้อใหม่จะเข้ามา จนหาเนื้อเก่าไม่ได้. ขอให้เข้าใจเรื่องสัญญาให้ถูกต้อง. แล้วว่ามันมีได้แก่ผู้ที่ระมัดระวังสำรวมอยู่อย่างดีเท่านั้น ไม่ใช่พูดพล่อย ๆ ไม่ใช่รุกรรุกรน หรือว่ามีโมโห โทโส เอาอคติ เอาเบ่งกัน. ถ้ายังกำกันไว้ ถ้ายังชกปากกันได้แล้ว ก็ยังไม่ใช้ในกอธิธรรม; รู้กันไว้แบบนี้. **ของเรามันจะต้องเป็นอภิธรรมที่ต่างกันไม่ได้ หรือว่าเอาเปรียบใครไม่ได้ ะไรทำนองนั้น.**

ถ้าว่าสนใจเรื่องสัญญาแล้ว มันช่วยตัวเองได้ ขอให้ไปอ่านอังคุตตรนิกายในทุกกนิบาตเล่ม ๒๐, ที่บอกนี้เป็นพระไตรปิฎกบาลีทั้งนั้น ถ้าเป็นปิฎกไทย ต้องไปคุเทียบเอาเอง; ว่าถ้าสนใจกันแต่ในเรื่องสัญญาแล้ว มันจะอยู่ได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องไปพึ่งความคิดความเห็นของผู้อื่น. พอเลิกสนใจเรื่องสัญญาเท่านั้น จะค่อยๆ เลอะเลือน ห่างเหินออกไป ห่างเหินออกไป จากตัวแท้ของพุทธศาสนา. ฉะนั้นเรื่องสัญญานี้จึงเป็นเรื่องหลักประกันกำกับเอาไว้ ไม่ให้เราพลัดออกไปนอกรทางได้ แล้วยังดีกว่านั้นก็ถือว่า แม้เราอยู่ด้วยกันเท่านั้นภายในวงนี้แล้วก็ยังจะช่วยกันได้ คือมันผิดไม่ได้ มันจะช่วยกันอยู่ได้ภายในวงนี้ : ถูกต้องมันคง คับทุกข์สันเชิงอยู่ได้ ด้วยอำนาจของสิ่งที่เรียกว่าสัญญา. พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระพุทธเจ้าแล้วท่านยังตรัสว่า ตถาคตฆ่าเวลาส่วนมากให้ล่วงไปด้วยสัญญาวิหาร. นี่เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ท่านยังอุทิศสำหรัอยู่ด้วยสัญญาวิหาร ลงงคิกคฤช; จึงขอรับรองให้พวกเราสนใจ แล้วเมื่อเห็นสัญญาตามือไร เห็นความว่างจากตัวกู—ของกูเมื่อนั้น จิตจะรักนิพพาน จึงจะน้อมไปชอบนิพพาน รักนิพพานมากขึ้น. **เดี๋ยวนี้เรารักความเป็นนักปราชญ์ รักความใหญ่โต รักความดี รักความเด่น ไม่รัก**

นิพพาน เพราะเราไม่เข้าใจสัจจญาณตา. พอเข้าใจสัจจญาณตาจะรักนิพพานยิ่งกว่าสิ่งใด แล้วมากขึ้น ๆ จนโน้มไปแต่ในทางสัจจญาณตาอย่างเดียว.

ฉะนั้นขอให้สนใจอิทธิธรรมที่ไม่ได้มีชื่อว่าอิทธิธรรม แต่มีชื่อว่าสัจจญาณตา ตั้งที่กล่าวแล้ว. มันรวมอยู่ในประโยคที่ว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสย” นี้แหละคืออิทธิธรรมแท้ อิทธิธรรมสัจจญาณตา. นี้เป็นอิทธิธรรมแท้ อิทธิธรรมตรง อิทธิธรรมจริง อิทธิธรรมของพระพุทธเจ้า นอกนั้นเป็นอิทธิธรรมเกิน; อย่างน้อยก็เป็นเพียงคำอธิบายอิทธิธรรม ของพระพุทธเจ้า. อิทธิธรรมที่อธิบายอิทธิธรรมของพระพุทธเจ้าซึ่งมีมากมาย. อิทธิธรรมของพระพุทธเจ้ามีประโยคเดียวว่า “ธรรม หิงฺหลายหิงฺปวง อັນใดโร ๆ ไม่ควรยึดมั่น ถือมั่น”.

ในที่สุตคาถาฆอร้อง ๒—๓ คำ ซ้ำแล้วซ้ำอีก ว่า อิทธิธรรมแท้ไม่ได้ อยู่ในบ้ายหรือยึดถือ ว่าอิทธิธรรม. อิทธิธรรมแท้ อยู่ในบ้ายหรือยึดถือของคำว่าสัจจญาณตา. แล้วก่อนเรียนอิทธิธรรม จะต้องจับหัวใจของพุทธศาสนาโดยทั่วไปให้ได้เสียก่อน แล้วเรียนอิทธิธรรม นั้นจะไม่เขว จะไม่ยึดมั่นถือมั่น หรือจะไม่ผลอพลัดไปสู่ธรรมคำ; เป็นนักอิทธิธรรมสอนอิทธิธรรมอยู่แท้ ๆ ผลอพลัดไปสอนมิจฉาภิฏฐิ เรื่องสัสสตภิฏฐิ ทั่วทุกถิ่นนั้น ชาตินั้น ก็คนนั้น.

ความจริงแล้วสุตตันตตะกัฏฐิธรรมนั้นมุ่งหมายจะพูดเรื่องเดียวกัน แต่พูดคนละวิธี; ฆอร้องให้เข้าใจอย่างนี้. เราจึงเลือกเอาวิธีที่เป็นประโยชน์ทันแก่เวลา. เดียวนี้เปรียบเหมือนกับไฟกำลังไหม้อยู่บนศีรษะ จึงเลือกเอาวิธีที่จะดับไฟโดยเร็ว อย่าเลือกเอาวิธีที่จะไปมัดตั้งข้อสอบสวนว่าใครมันจุดไฟ ใครมันเอาอะไรจุด ใครมันจุดเพราะเหตุไร ฯลฯ; เอาแต่ว่าเดี๋ยวนี้ดับไฟได้อย่างไร มันจะได้รอดตาย.

คำว่า “อภิธรรม” ไม่ใช่สิ่งเดียวกับวิปัสสนา และไม่เกี่ยวเนื่องกัน. ถ้าคนทำวิปัสสนาเป็นพระอรหันต์แล้วจะไม่เรียนอภิธรรม. ฉะนั้นขอให้รับทำวิปัสสนา พอทำได้แล้วนั้นจะเป็นอภิธรรมแท้ ไม่ใช่อภิธรรมเกิน. ที่เขาห้ามว่าอย่าเพิ่งไปทำวิปัสสนา มาเรียนอภิธรรมก่อน นี่คือนอภิธรรมเกิน อภิธรรมเพื่อเรียนให้มากเข้าใจก่อน แล้วก็ไปทำวิปัสสนาเป็นพระอรหันต์ แล้วก็ใช้สิ่งนี้เป็นประโยชน์ เป็นเครื่องมือทำประโยชน์แก่ผู้อื่นไม่ใช่เพื่อตัว. ฉะนั้นอภิธรรมเพื่ออภิธรรมเกิน นั้นมีประโยชน์อย่างยิ่ง เพื่อการช่วยกู้พระศาสนาไว้ไม่ให้ให้น้อยหน้าใคร. แต่อภิธรรมจริง อภิธรรมแท้เพื่อค้ำชูทุกส่วนของตัวโดยเร็วเท่านั้น. ควรเลิกสอนชนิดที่ปนกันยุ่งไม่รู้ว่าเป็นอภิธรรมไหนเพื่ออะไร; และอย่าพลัดไปสอนอภิธรรมสัตสัททิกฎี ทั่วกันนั้นไปเกิด แล้วหอบเอามหากุศลไปเต็มเปาเลย แล้วก็ไปเกิดด้วยกันอีก อย่างนั้นมันเป็นสัตสัททิกฎี. มันต้องไม่มีตัวกู—ของกูตั้งแต่ที่ตั้งแต่เกิดมานี้. กุศลก็ตาม อกุศลก็ตาม อภัยากุศลก็ตาม โภยทั้งทั้งกะบิเลย นี่จึงจะเป็นอภิธรรม.

เดี๋ยวนี้อย่าไปเข้าใจว่า คำสอนทั้งหมดในคัมภีร์อภิธรรมนั้นมันเป็นอภิธรรมแท้ของพระพุทธเจ้า. เรื่องสวรรค์ข้างบน นรกข้างล่างใต้ดิน นี้เลิกกันทีเดียว. ขอร้องซ้ำแล้วซ้ำอีกว่าสวรรค์ข้างบน นรกข้างใต้นี้เลิกกันที่มันโง่เกินไป เพราะว่ามันไม่มีข้างบนข้างล่าง. โลกกลมๆ นั้นมันมีจุดศูนย์กลาง แล้วมันจุดเข้ามาหาจุดนี้ เพราะฉะนั้นข้างนอกออกไปเป็นข้างบน ข้างฝ่ายนี้มันเป็นข้างล่าง รอบตัว. เอาสัมโมาสัณฺฑิกฎีหนึ่ง ผั่งแม่เหล็กที่แรงมากๆ ไว้ตรงศูนย์กลางสัมโมา แล้วก็เอาตุ๊กตาที่ทำด้วยเหล็กตัวเล็กๆ มากๆ มาติดไว้รอบสัมโมาเลย แล้วคุณจะรู้ว่าไม่มีข้างบนข้างล่าง. นี่ความรู้สึกว่าข้างบนข้างล่าง นี่คือความหลุดกลางของ gravity ของโลก. พวกที่บินไปถึงโลกพระจันทร์เขารู้เรื่องนี้แล้ว

เขาจะหัวเราะพวกอภิธรรมที่มัวสอนอยู่ว่า สวรรค์ข้างบน นรกข้างล่าง ฉะนั้น เลิกกันได้แล้ว เรื่องสวรรค์ข้างบน นรกข้างล่างนี้ มันเป็นเรื่องที่เลิกกันได้แล้ว.

อภิธรรมจริงคือความว่าง ได้ยินหรือยังว่า อภิธรรมจริงคือความว่าง : ความว่างไม่มีข้างบนไม่มีข้างล่าง ไม่มีข้างซ้ายไม่มีข้างขวา ไม่มีข้างหน้าไม่มีข้างหลัง เป็นความว่าง นั่นคือมันจริง คือมันอภิธรรมจริง มันไม่ติดอยู่ข้างไหนหมด. ถ้าเราเข้าถึงอภิธรรมจริง เราก็เข้าถึงสัจธรรม.

สรุปความสั้น ๆ ว่าเราบรรยายกันวันนี้เรื่องอภิธรรมคืออะไร ? ก็บอกว่า อภิธรรมจริงอย่างหนึ่ง อภิธรรมเพื่อ อภิธรรมเกินอย่างหนึ่ง. อภิธรรมจริงคือเรื่องสัจธรรม อภิธรรมจริงไม่ได้ปิดป้ายว่าอภิธรรม แต่ปิดป้ายว่าสัจธรรม; อภิธรรมเกิน อภิธรรมเพื่อ อภิธรรมเกิน ปิดป้ายว่าอภิธรรม ๆ ๆ ; รู้จักแยกกันเสียอย่างนี้ แล้วรู้จักถือเอาอภิธรรมจริง.

แล้วที่นี้ถ้าสมมุติว่าเลื่อมใสในอภิธรรมอย่างถอนไม่ขึ้น แล้วก็สร้างโรงเรียนสอนอภิธรรม จะสร้างตึกขึ้นสักหลังหนึ่งแล้วสอนอภิธรรม ขอร้องให้สร้างสัก ๗ ชั้น ให้มันเป็นตึก ๗ ชั้น ปราสาท ๗ ชั้นสอนอภิธรรม. ชั้นบนสุดสอนอภิธรรมจริงที่ปีศาจกลัวว่าสัจธรรม ไม่มีผลกลัวว่าอภิธรรม; แล้ว ๖ ชั้นข้างล่างลงมานสอนอภิธรรมเพื่อลงมาตามลำดับ ๆ.

ปราสาทชั้นล่างสุดชั้นพื้นดินที่ ๑ นั้นสอน อภิธรรมรั้งหนู คือเพิ่มความยึดมั่นถือมั่นให้มาก ทำบุญให้มากอะไรให้มากเกี่ยวแก่อภิธรรมนี้ แล้วก็ตั้งโรงพิมพ์พิมพ์ไบลานอภิธรรมขาย ๗ กำ หนึ่งมัดนี้ ๑๕ บาท ก็ได้กำไรถมไป; นี่เผยแพร่อภิธรรมรั้งหนูเป็นอย่างนี้ นี่ชั้นล่าง. ที่นี้ปราสาทชั้นที่ ๒ ก็สอน อภิธรรมเมื่อกะขาม ก็ได้ อภิธรรมที่เป็นอภิธรรมัตถวิภาวนี ฎีกาอรรถกถา.

อภิธรรมที่ต้องใช้ก่อนหินช่วย ใช้เม็ตะมะขามช่วย. แล้วขึ้นไปอีกชั้นที่ ๓ สอน **อภิธัมมัตถสังคหะ** อภิธัมมัตถวิภาวนีให้ถูกต้องตามตัวบท อย่าอธิบายเอาเอง โดยอัตโนมติเป็นส่วนมาก. นี้ให้ย้อนกลับไปหาพระคัมภีร์ ย้อนไปหาอภิธัมมัตถสังคหะ อภิธัมมัตถวิภาวนีให้ตรงตามตัวอักษรเลยก็ยิ่งดี. ที่นี้ขึ้นไปอีกชั้นที่ ๔ ก็สอนตัว **อภิธรรม ๗ คัมภีร์** โดยตรงเลย. อย่าเข้าใจว่าอภิธรรม ๗ คัมภีร์ โดยตรงนั้น มันเหมือนกับอภิธัมมัตถสังคหะ. อภิธรรม ๗ คัมภีร์ โดยตรงในสังคีตในสังคายนามันหลายพันหน้ากระดาษ; อภิธัมมัตถสังคหะมันย่อลงมาเหลือไม่กี่หน้ากระดาษ; และอภิธัมมัตถวิภาวนีขยายความออกไปอีกหลายร้อยหน้าอีก. เมื่อเราเรียนไปถึงอภิธัมมัตถสังคหะให้แตกฉานแล้ว พอขึ้นไปอีกชั้นก็ไปเรียนตัวเดิมตัวจริงของมันคืออภิธรรม ๗ คัมภีร์. ที่นี้ขึ้นไปอีกชั้นที่ ๕ ก็สอน **อภิธรรมชนิดที่ พระสารีบุตรพูด** คัมภีร์นิเทศ จุลนิเทศ มหานิเทศ ปฏิสัมภิทามัคค์ ซึ่งมีสำนวนอย่างเกี่ยวกับอภิธรรมปิฎก แต่เขาอธิบายในขอบเขตจำกัด เช่นอธิบายอานาปานสติอย่างรัดกุมที่สุด แต่สำนวนเกี่ยวกับอภิธรรมปิฎก; นี้เอาตามจึงเรียกว่าอภิธรรมที่ยังคงเหลือในขุททกนิกาย เมื่อครั้งทำสังคายนา ระบุคัมภีร์จุลนิเทศ มหานิเทศ ปฏิสัมภิทามัคค์. ที่นี้ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งคือชั้นที่ ๖ แล้วก็สอน **อภิธรรม อภิวินัย**; อภิธรรมกถาเวทลละกถา ที่ยากที่เป็นปรมัตถอย่างยิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสตั้งอยู่บ่อย ๆ; แต่ไม่ใช่เป็นอภิธรรม ๗ คัมภีร์ มันเป็นคำพุทธธรรมะ วิีพุทธธรรมะ วิีสอนธรรมะอย่างลึกซึ้งแยบคาย อย่างวิธีที่เดี๋ยวนี้เขาเรียกว่าปรัชญา. พอถึงชั้นที่ ๗ **สุดยอดก็คืออภิธรรมสุญญตา.**

สร้างโรงเรียนอภิธรรมเป็นตึก ๗ ชั้น นับมาจากข้างบนสอนอภิธรรมสุญญตา, แล้วสอนอภิธรรมที่มีชื่อว่าอภิธรรมอภิวินัย, อภิธรรมกถา, เวทลละกถาที่พระพุทธเจ้าท่านพูดถึง. ลงมาชั้นที่ ๓ จากข้างบนก็สอนอภิธรรมในขุททกนิกาย. ลงมาถึงชั้นที่ ๔ จากข้างบนก็สอนอภิธรรม ๗ คัมภีร์. ถึงชั้นที่ ๕ มาจากข้างบน

สอนอธิธัมมัตถสังคหะ อธิธัมมัตถวิภาวนาที่ถูกต้องตามตัวบท. แล้วลงมาถึง
ชั้นที่ ๖ สอนฎีกาอรรถกาของสิ่งเหล่านี้ ที่มีน้ำมันเข้าจนต้องใช้อันทินช่วย ใช้
เม็คมะขามช่วย. แล้วมาถึงชั้นสุดท้ายชั้นล่างชั้น ๗ ก็สอนอภิธรรมรังหนุ. มัน
เป็น ๗ ชั้นอย่างนี้แล้วบริบูรณ์ที่สุดเลย. จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ทำประโยชน์ให้แก่
อภิธรรม ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์เลย สมบูรณ์ที่สุดถ้าทำได้ทั้ง ๗ อย่าง อย่างนี้.

นี่ให้เอาไปคิด ไปนึก ไปปรึกษาหารือกันดูบ้าง ถ้าจะช่วยกอบกู้พระ-
พุทธศาสนาโดยอาศัยอธิธรรมแล้ว ขอร้องให้ทำให้ครบทั้ง ๗ นี้ นับตั้งแต่อธิธรรม
รังหนุขึ้นไปถึงอภิธรรมสัญญาตา. นี้ อาตมาก็รู้สึกเห็นอภัยไม่มีแรงจะพูดแล้ว ผู้ฟัง
ก็ต้องหยิกขา ๓-๔ ครั้งแล้ว ก็เห็นว่ามันควรจะจบกันที่. ขอให้ท่านทั้งหลาย
ได้รับอธิธรรมจริง อภิธรรมแท้ แทนอธิธรรมเกิน อภิธรรมเพื่อด้วยกันทุกๆ คน
ก็จะคุ้มค่ารอด ค่าอดหลับอดนอน ที่มาจนถึงที่นี่.

ขอยุติคำบรรยายเพียงเท่านี้สำหรับวันนี้.

พุทธศาสนาในทุกแง่ทุกมุม.

— ๑๒ —

เสาร์ที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๑๔

ท่านอาจารย์ คุณสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายในวัน^{นี้}จะมีในหัวข้อว่า **พุทธศาสนา**
ในทุกแง่ทุกมุม ดังที่ท่านทั้งหลายก็ได้ทราบกันอยู่แล้ว.
สำหรับคำว่า “ในทุกแง่ทุกมุม” นี้ขอให้อธิบายว่า เราจะพูดกันให้
ทั่วไปทุกแง่ทุกมุม แต่มิใช่โดยละเอียด เพราะไม่อาจจะพูด
โดยละเอียด. จะพูดเพื่อเปรียบเทียบให้รู้จักทุกแง่ทุกมุมก่อน
แล้วก็พูดโดยละเอียดเฉพาะมุมเดียวที่จำเป็น; มุมนอกนั้น
ไม่มีความจำเป็นที่จะไปรู้มันโดยละเอียด. ฉะนั้นจึงเปรียบ
เหมือนกับว่าวัน^{นี้}เราจะดูอะไรให้ทั่ว ๆ กันไปสักทีหนึ่ง ใน
ลักษณะที่เป็นการพักผ่อนหย่อนใจมากกว่า.

หลายคราวที่แล้วมาเราพูดกันอย่างเคร่งเครียดในมุมใดมุมหนึ่ง เรื่องใด
เรื่องหนึ่ง; ส่วนวัน^{นี้}ก็คล้ายกับว่าจะไปเที่ยวชมนกชมไม้กันเสียมากกว่า ชมไร่

ชมนา ชมฟ้าชมดิน ชมเขาชมทะเล ชมห้วยหนองคลองบึงบางทั่วๆ ไปอย่างนั้น มีลักษณะเหมือนกับพักผ่อนหย่อนใจ. แต่แม้ว่าจะไปเที่ยวเล่นพักผ่อนหย่อนใจ มันก็อาจจะไปพบของที่ไม่น่าชื่นใจเข้าก็ได้ เช่นไปพบซากศพที่น่าเกลียด ที่เหม็น น่า อย่างนี้ก็มี. เราตั้งใจจะไปเที่ยวหาความสำราญ แต่ไปพบของอย่างนี้; หรือกำลังชมนกชมไม้ก็ไปพบสัตว์ร้ายเข้าโดยไม่รู้สีกตัว; ฉะนั้นขอให้เตรียมพร้อม ในลักษณะอย่างนี้ แล้วก็จะไม่ผิดหวัง จะไม่ประหลาดใจ แล้วก็จะได้ประโยชน์ทั่วไป ทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ไปมัวตื่นเต้นตกตะลึงหรืออะไรทำนองนั้น. นี่คือเรื่องที่จะพูด วันนี้ มันมีลักษณะอย่างนี้.

ทำไมเราจะต้องพูดถึงพุทธศาสนาในทุกแห่งทุกมุม? ความมุ่งหมาย ส่วนใหญ่ก็ต้องการจะให้เราจักเลือกแง่เลือกมุมที่มันถูกต้อง : ถ้าเถลไถลไปโดยไม่รู้สึกตัวในแง่ในมุมที่ไม่ถูกต้อง เมื่อไม่ถูกต้องมันก็ไม่ก้าวหน้า. เดียวนี้พุทธบริษัทไทยในยุคปรมาณู ที่เขาเจริญก้าวหน้ากันทั้งโลกนี้ จะมามัวคลานงุ่มง่ามอยู่ มันก็ไม่ถูก; มันต้องเพื่อความถูกต้องยิ่งขึ้นไปในฐานะพุทธบริษัทไทยเรา. หรือถ้าจะมองกลับไปอีกที่หนึ่งก็เพราะเหตุที่ว่า เรากำลังถือเอามุมที่ผิดๆ กันอยู่เป็น ส่วนมาก : บางทีก็เป็นมุมที่สกปรก, บางทีก็เป็นมุมที่ต่ำที่แคบ, แล้วก็บางทีก็เลยไปถึงมุมเืองอกเืองร้ายที่เฟื่องออกออกไป ที่จะทำให้ชาวต่างชาติต่างศาสนาเขา หัวเราะ.

อย่าเฟ้ออวดดี อย่าเฟ้อประมาท เราอาจกำลังถือเอามุมผิดๆ อยู่โดยไม่รู้สึกตัวก็ได้. แล้วที่ว่าสกปรกก็หมายความว่ามันน่าเกลียด; แต่เพราะมันชิน เกินไป มันก็ไม่รู้สึก อย่างนี้ก็ได้. ด้วยเหตุนี้เราจึงต้องพูดกันบ่อยๆ ให้รู้จัก ทุกแห่งทุกมุม แล้วก็เลือกเอามุมที่มันถูกต้องจำเป็นมีประโยชน์ เว้นมุมที่ผิดเสีย. เดียวนี้เราอยู่ในลักษณะที่น่าวิตกยิ่งขึ้นๆ คือว่าโลกเขาก้าวหน้า มนุษย์เขาก้าวหน้า

ในทางวัตถุ แต่ทางฝ่ายจิตใจนั้นไม่ก้าวหน้า มันกลับจะมลาย; หรือบางทีก็ไปตามหลังวัตถุ มันก็เป็นการเสียหาย. นี่คือส่วนที่นำวิกฤต ฉะนั้นเราจึงมาพูดคุยกันใหม่ให้ทุกแง่ทุกมุม; แล้วก็ต้องขอร้องให้ท่านฟังด้วย. ฟังดูก็น่าขันที่ขอร้องให้ท่านฟัง เพราะบางอย่างมันคงจะไม่ชวนฟัง : แล้วบางอย่างมันอาจจะยังเข้าใจไม่ได้สำหรับบางคน แต่ก็ต้องเอามาพูดเพื่อประโยชน์แก่บางคน หรือส่วนมาก.

สำหรับคำว่า “ทุกแง่ทุกมุม” ตามความหมายของคำ ๆ นั้นมันก็เห็นได้ชัดกันอยู่แล้ว ว่ามุมไหนบ้าง แ่งไหนบ้าง ในฐานะอย่างไรบ้าง ที่จะเอามาพูดได้ จะเอามาพูดให้หมด. ที่นั่นถ้าจะเปรียบเทียบก็ควรจะเปรียบเหมือนกับเราจะขึ้นไปบนยอดภูเขาสูงสุด หรือขึ้นไปบนเรือบิน แล้วมองดูสำรวจให้ทั่วถึง แล้วค้นหาให้พบจุดที่เราต้องการโดยเฉพาะ มันก็คงจะดีกว่าที่เราจะมีซบเซาอยู่ที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ด้วยความรู้หรือว่าด้วยสายตาที่แคบที่สั้น. คนเรามันมักจะมองอะไรกันแต่ที่ตัวต้องการ หรือที่ตรงกับความต้องการของตัว; แล้วก็ไม่ได้มองเห็นส่วนอื่น ซึ่งมันก็มีอยู่ด้วยกัน แต่แล้วก็ไม่ได้มองเห็น มันน่าขันหรือน่าหัว. ที่ว่าตัวต้องการก็คือกิเลสต้องการ. กิเลสมันต้องการอะไร มันก็จะทำให้คนมองเห็นแต่สิ่งนั้นเท่านั้น ไม่มองเห็นสิ่งอื่นแม้จะดีกว่านั้น; และแม้จะอยู่ไหนไกลกว่าสิ่งนั้น.

จะยกตัวอย่างเหมือนคนเข้าไปเที่ยวในป่าไฟ ด้วยความประสงค์จะตัดไม้ไฟตามที่ตัวต้องการ. ใครต้องการไม้ไฟไปทำอะไร มันก็จะเพ่งมองแต่ลำไม้ชนิดที่จะมาใช้ทำสิ่งที่ตัวต้องการเท่านั้น นอกนั้นมันไม่เห็น กล้ายกับว่าไม่ได้มองหรือมองไม่เห็น. อย่างคนหนึ่งเขาต้องการจะตัดไม้ไฟที่เป็นข้อคด ๆ ไปทำบ่อกัญชา มันก็มุกหัวค้นหาแต่ไม้ไฟข้อคด ๆ มันก็ไม่มองเห็นไม้ไฟลำโต ๆ ที่ซื่อสูงสร้างมากมายก่ายกอง มันไม่เห็น ตามันไม่เห็น มันจะเห็นแต่ไม้ไฟสั้น ๆ คด ๆ

ที่จะไปทำบ็องกัญชา. นี่คือการที่เลสมันต้องการ แล้วมันก็ทำให้เห็นแต่เพียงเท่านั้น. ที่นั่นคนที่จะตัดไม้ไผ่ไปทำคั้นเบ็ต มันก็ไม่มองเห็นไม้ไผ่บ็องกัญชา. คนที่จะนำเอาไม้ไผ่ไปเป็นเครื่องจักสาน มันก็มองแต่ไม้ไผ่ที่จะไปทำตอกได้เท่านั้น. พวกที่จะเอาไม้ไผ่ไปทำบ้านทำเรือนทำเครื่องใช้ใช้อื่น มันก็มองเห็นแต่เรื่องของทั่ว. นี่ก็เรียกว่าคนเราไม่ได้มองอะไรในคราวเดียวทุกแง่ทุกมุมได้ เพราะกิเลสมันชวนให้มองแต่ในเรื่องที่มันตรงกับของกิเลส. นี่ขอให้นึกถึงอุทาหรณ์ข้อนี้ไว้ในใจ เราก็คงจะกลายเป็นผู้ที่มองเห็นอะไรได้หลายแง่หลายมุมพร้อม ๆ กันได้. นี่อุปมาอันนี้ก็มิประโยชน์สำหรับที่จะมองอะไรกันให้ทุกแง่ทุกมุม แล้วก็จะพบสิ่งที่ดีกว่า. ไม้ไผ่ที่มีประโยชน์ เป็นไม้ไผ่ลำตรง ๆ ยาว ๆ งาม ๆ นี่มันก็มีประโยชน์กว่าไม้ไผ่ที่จะทำบ็องกัญชาเล็กนิดเดียวสั้น ๆ แล้วคนก็ไม่สนใจ. ฉะนั้นเราจะมองพุทธศาสนากันในแง่ที่มีประโยชน์ ที่ใหญ่หลวง; อย่าไปมองเพียงเพื่อทำบ็องกัญชา เหมือนที่ทำกันอยู่โดยมากทั่ว ๆ ไป.

ถ้าจะว่าโดยประเภท ก็แยกเป็นประเภท ๆ มันก็มีมากประเภท เหลือเกิน อย่างน้อยก็จะมีสัก ๑๘ ประเภท ซึ่งจะได้ว่าให้ฟังทีหลัง มันยืดยาว. นี่เพียงแต่บอกให้รู้ว่ามันมีเป็นประเภท ๆ มากมาย. อย่างไม้ไผ่นั้นแหละมันเอาไปทำสิ่งต่าง ๆ ได้มากมายหลายประเภท หรือหลายสิบประเภท; พุทธศาสนา นี้ก็เหมือนกัน มีแง่มุมที่เป็นประเภทต่าง ๆ กัน อย่างน้อยสัก ๑๘ ประเภท; ฟังแล้วไม่น่าเชื่อ. ที่นี้มันยังมีแง่มุมที่เรียกว่าเปิดเผย และเร้นลับ รู้สึกตัวหรือไม่รู้สึกตัว อย่างนี้ก็ยังมีอีก. ธรรมะหรือพุทธศาสนาบางแง่บางมุมเร้นลับ มองยาก; บางแง่บางมุมก็เปิดเผยมองง่าย. ที่นี้คนยังมีความโง่ความฉลาด ไปมองอะไรอยู่ แล้วก็ยังไม่รู้สึกตัว อย่างนี้ก็ยังมี. ถ้าจะว่ากันโดยระดับในแง่มุมต่าง ๆ มันก็มีหลายชนิด ที่เป็นระดับต่ำที่สุด ระดับกลาง ๆ แล้วก็ระดับสูงสุด. พุทธศาสนาก็แบ่งแยก

ให้เป็นเรื่องต่ำ ๆ ตื้น ๆ ง่าย ๆ, เป็นเรื่องขนาดกลาง, เป็นเรื่องสูงเรื่องลึกนัยก็มี
 อีก. หรือว่าจะมองกันไปในระดับที่เหมาะสมสำหรับฆราวาสชาวบ้านอย่างนี้ก็มี,
 สำหรับที่เหมาะสมกับบรรพชิตก็มี; หมายความว่าระดับที่ชาวบ้านจะทำได้ไม่มากเท่า
 บรรพชิต หรือที่บรรพชิตจะต้องทำให้มากกว่าชาวบ้านอย่างนั้นมันก็ยังดี. แม้ว่าเรา
 พยายามจะเอาชนะความทุกข์แล้วจะอยู่เหนือโลกด้วยกัน แต่มันก็ยังไปได้ไกล
 กว่ากัน; ฉะนั้นจึงมีแบบสำหรับชาวบ้าน และแบบสำหรับบรรพชิต. หรือว่า
 อย่างน้อยที่สุดในโลกสมัยปัจจุบัน ซึ่งมีสถานการณ์อารยธรรมใหม่ ๆ เกิดขึ้นอะไร
 เหล่านี้ มันก็ยังดีมีพุทธศาสนาส่วนที่เข้ากันได้ดีกับอารยธรรมใหม่ ๆ แล้วก็มีส่วนที่
 เข้ากันไม่ได้กับอารยธรรมใหม่ ๆ เพราะอารยธรรมใหม่ ๆ บางอย่างมันบ้าเกินไป คือ
 มันเคลือบเปิดเบ่งเกินไป จนธรรมะสู้ไม่ไหว ไปด้วยกันไม่ได้ อย่างนั้นมันก็ยังดี.
 ฉะนั้นขอให้ทำในใจให้กว้างขวางนึกดูให้ดี ๆ ถึงข้อที่ว่ามันมีมากแรงแรงมากมุมในลักษณะ
 อย่างนี้.

เอาละทีนี้ก็พูดถึงข้อที่ว่า โดยประเภทแล้วมันก็มีไม่น้อยกว่า ๑๘
 ประเภทที่ได้กล่าวค้างไว้เมื่อตะกี้นี้ ว่าเดี๋ยวนี้เราจะมาคุยกันในลักษณะที่ต่าง ๆ กัน
 ถึง ๑๘ ประเภทเป็นอย่างน้อยดูที : ข้อนี้ท่านทั้งหลายจะต้องทราบกันเสียก่อนว่า
 สิ่งใด เพียงสิ่งเดียวมันเป็นที่หลายอย่าง มันมองได้หลายอย่าง มันใช้ได้
 หลายอย่าง : ไม่ใช่ว่าเรียกชื่ออะไรแล้ว มันก็จะใช้กันแต่ตามชื่อของสิ่งนั้น.
 เช่นขวานเอาไปใช้ถากไม้ก็ได้ ใช้ผ่าฟืนก็ได้ ใช้ฟันคนให้ตายก็ได้ ใช้ทุบแทนหมอน
 ก็ได้ มันได้หลายอย่าง ฉะนั้นเราต้องมีการระบุดลงไปว่าในฐานะที่จะใช้มันอย่างไร.
 ฉะนั้นพุทธศาสนานี้ก็มีว่า “พุทธศาสนาในฐานะ....” หรือในแง่หรือในมุมที่เป็น
 อะไร. บางคนยังไม่เข้าใจ เห็นว่าเป็นพุทธศาสนาแล้วยังจะเป็นอะไรได้อีก.

ขอให้นักถึงข้อที่ว่า เป็นขวานแล้วมันจะเป็นอะไรได้อีก, มันกลายเป็น
 ม้อนก็ได้ หรือมันกลายเป็นเครื่องมืออย่างอื่นไปก็ได้. พุทธศาสนาก็เป็นได้มากแ่ง
 มากมุ่ม : ๑. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา, ๒. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็น
 ปรัชญา ไม่ใช่ศาสนา, ๓. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศีลธรรม, ๔. พุทธศาสนา
 ในฐานะที่เป็นเพียงสังคมวิทยา ๕. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์,
 ๖. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นจิตวิทยา, ๗. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม,
 ๘. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศิลปะ, ๙. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นอนามยวิทยา,
 ๑๐. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นอักษรศาสตร์, ๑๑. ในฐานะที่เป็นวรรณคดี,
 ๑๒. ในฐานะเป็นประวัติศาสตร์ เป็นโบราณคดี, ๑๓. อยู่ในฐานะที่เป็นตรรก-
 ศาสตร์ คือ *logic*, ๑๔. ในฐานะที่เป็นศาสนาศาสตร์คือ *Theology*, ๑๕. อยู่ใน
 ฐานะที่เป็นเพียงลัทธิหนึ่ง ๆ ในเมื่อคนมันชอบลัทธิ, ๑๖. ในฐานะที่เป็นพุทธ-
 ศาสนาเนืองอกที่ขยายออกไปในทางผิดพลาด; นี้ก็ตั้ง ๑๖ อย่างแล้วที่พูดมา;
 ที่นี้จะแถมอีก ๒ อย่าง ๑๗. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นเครื่องมือทางรัฐประศาสน-
 โนบายของผู้ปกครองประเทศ น้อมไปตามความประสงค์ของผู้มีอำนาจ, แล้ว
 ๑๘. อันสุดท้าย พุทธศาสนาที่เป็นเครื่องมือสำหรับแสวงหาลาภสักการะของคน
 บางคน. นี้เป็น ๑๘ แล้ว ออกแต่ข้อก็จะเหน้อยแล้ว; มีจำนวนตั้งโหลครึ่ง
 ๑๘ นี้ มันจะพอกันที ชินนี้ให้มากไปกว่านี้ มันก็จะเวียนหัวมากเกินไป, ที่นี้
 เรามาคุยกันในทุกๆ แ่ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจดีกว่า โดยคุยกัันคร่าว ๆ ก่อน :

ฐานะที่ ๑. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา นั้น ก็หมายถึงพุทธ-
 ศาสนาที่เป็นของถูกต้องตามความมุ่งหมายเดิม ตั้งอยู่ในฐานะเป็นศาสนา เป็นที่พึ่ง
 แก่มนุษย์ แ่งแรกมันก็เหมือนว่าเป็นเข็มทิศของชีวิต นี้ก็ได้แก่เรื่องปริยัติต่าง ๆ,
 แล้วยังเหมือนกับการเดินทาง คือการปฏิบัตินี้เหมือนกับการเดินทาง นี้ก็เป็นแ่ง
 ของการปฏิบัติ, แล้วยังพุทธศาสนาในระดับที่อยู่เหนือโลก เหนือความทุกข์ นี้มัน

เป็นผลของการปฏิบัติคือเป็นปฏิเวธ. นั่นแหละพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนามันยังเป็นไต่มาถึงอย่างนี้ เป็นปริยัติ เป็นปฏิบัติ เป็นปฏิเวธ; ระบุความหมายของปริยัติว่าเป็นเหมือนเข็มทิศของชีวิต, ระบุความหมายของการปฏิบัติว่า เหมือนการเดินทางไปสู่จุดหมายปลายทาง, แล้วก็ระบุผลของมันว่าอยู่เหนือโลกแล้ว อยู่เหนือทุกข์แล้วเดี๋ยวนี้. นี่จะเป็นพุทธศาสนาในแง่ไหน? ก็เป็นพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา. จำกัดความโดยย่ออย่างนี้แล้วจะไว้พูดทีหลังอย่างละเอียด. ในฐานะที่ ๑ หรือในแง่มุมที่ ๑ พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา.

ฐานะที่ ๒. **พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นปรัชญา** ที่คนเขากำลังหลงกันนัก เรียก *philosophy* หรืออะไรก็แล้วแต่จะเรียก เป็นพวกบ้าความรู้ เป็นความรู้ที่ไม่ค่อยลงถึงจุดจบ คือมันไปกันเรื่อยจนเพื่อหรือจนเกิน รู้มากยากนาน; ยิ่งรู้อิ่งไม่รู้จะไปทางไหน. ฟังดูให้คว้ายิ่งรู้ปรัชญา^๕จะยิ่งไม่รู้ว่าจะไปทางไหน. เดี่ยวนี้โลกนี้เจริญด้วยวิชาปรัชญา แต่ก็ยังไม่รู้ว่าจะไปทางไหนที่จะไปสู่สันติภาพ; แล้วมันก็มีกรรมรบบราฆ่าพันวิฤตติการณ^๕นั้นมากขึ้น ๆ เท่าที่มันเจริญด้วยปรัชญา. มันเป็นความรู้เพื่อ ในพุทธศาสนาก็มีความรู้ส่วนเกิน ส่วนที่จะมองในรูปปรัชญาก็ได้ก็มีอยู่ โดยเฉพาะเรื่องที่เราเรียกว่า ปรมัตถ์ หรืออภิธรรม^๕ นี้ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกิน เรื่องทำให้ไม่รู้จะไปทางไหน^๕นั้นอยู่มากเหมือนกัน. ที่มันถูกต้องพอเหมาะพอดีก็มี แต่ส่วนใหญ่ที่เรียกว่าปรัชญาแล้วมันเกินอย่างนี้.

จะขอให้ข้อสังเกตอย่างหนึ่งที่สำคัญที่สุด ที่จะขอร้องให้ท่านทั้งหลายสังเกตให้ดีแม้แต่ตัวเอง คือว่าความรู้เรื่องอะไรก็ตามที่ยังเข้าใจไม่ได้ มันจะอยู่ในรูปของปรัชญาทั้งหมดนั่นแหละ นั่นก็คือความรู้ของคนโง่. ความรู้ที่ยังเข้าใจไม่ได้ เพราะยังไม่ได้ปฏิบัติเสร็จ ยังไม่ได้บรรลุผลนั้นจริงๆ ความรู้ชนิดนั้นจะอยู่ในลักษณะที่เป็นปรัชญา คือระคนอยู่ด้วยความสงสัยและจะมากขึ้น ๆ.

ตัวอย่างเรื่องอริยสัจ ๔ ประการนี้ แรกไปจับเรียนเข้า ยังไม่รู้ ยังไม่ถึง ยังไม่บรรลุเรื่องอริยสัจ ๔ ก็จะเป็นเรื่องปรัชญา; ต่อเมื่อปฏิบัติแล้ว เรื่องอริยสัจ ๔ ที่รู้แล้ว ปฏิบัติแล้ว รู้จริงถึงจริงแล้ว มันจึงจะพ้นจากความเป็นปรัชญา ไปอยู่ในรูปของศาสนาหรือว่าไปอยู่ในรูปของวิทยาศาสตร์ก็ได้.

ทีนี้เรื่องที่มันยังพ้นเผื่อเช่นเรื่องปฏิจาสุมุปาทโดยเฉพาะนี้ ไปแตะเข้า เป็นเรื่องปรัชญาทางนั้น มันมีตมณฑไปหมด มีปมสงสัยมาก; แต่เมื่อปฏิบัติแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นพระอรหันต์แล้ว เรื่องปฏิจาสุมุปาทอันแสนจะยุ่งยากนั้น จะกลายเป็นเรื่องศาสนาตามธรรมดาไม่ใช่ปรัชญา หรือจะเป็นวิทยาศาสตร์อย่าง ชัดเจนแจ่มแจ้งเบ็ดเสร็จไปเลย เกี่ยวกับเรื่องปฏิจาสุมุปาท.

ในเรื่องทำกัมมัฏฐานวิปัสสนา ทำอานาปานสติก็เหมือนกัน เมื่อยังทำไม่เป็น ยังทำไม่ถูก ยังกว้างยังงัวเงียอยู่ อย่างนี้แล้วมันก็เป็นปรัชญา. ต่อเมื่อทำได้แจ่มแจ้งถูกต้องชัดเจน มันจึงจะกลายเป็นวิทยาศาสตร์ขึ้นมา ให้เกิดผลแก้ไขจิตใจได้อย่างนั้น มีผลทางจิตใจอย่างนั้น ชัดประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องมีใครมาหลอกมาบอก. แต่เมื่อแรกไปแตะเข้า มันมีตมณฑ เต็มไปด้วยความเคา เต็มไปด้วยข้อสงสัยกังขาอะไรต่างๆ; กัมมัฏฐานภาวนาอะไรเหล่านั้น มันอยู่ในรูปของปรัชญาไปหมด ของคนโง่ของคนที่ไม่เต็มไปด้วยความสงสัย.

นี่ขอให้อธิบายพุทธศาสนาในแง่ของปรัชญา ในฐานะที่เป็นปรัชญา มันก็มีอยู่อย่างนี้ และเป็นส่วนเพื่อส่วนเกิน แต่ก็เป็นส่วนที่ยั่วชวนให้คนศึกษาที่สุด เพราะคนมันอยากดี อยากเด่น อยากเป็นนักปราชญ์ เพราะฉะนั้นมันก็สนใจแต่ในแง่ปรัชญาจนลืมปฏิบัติ. ถึงพวกฝรั่งก็เหมือนกัน มันสนใจจะเป็นนักปรัชญาจนเป็นบ้าเป็นหลัง ส่วนเรื่องการปฏิบัติได้ ทำได้หรือไม่มัน เขาไม่

รับรอง แล้วมันก็อยู่ในฐานะที่ทำได้ ทำไม่ค่อยได้ มันจึงลุ่มไปด้วย
ควมมีดีของปรัชญาไปทั่วโลก ไม่ทำโลกให้มีสันติภาพได้ แก้ปัญหาต่างๆไม่ได้.
นี่พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นปรัชญา มันก็มีอยู่อย่างนี้ เช่นคัมภีร์อภิธรรมทั้งหมด
หรือแทบทั้งหมด; หรือว่าหลักเกณฑ์อื่น ๆ เช่นเรื่องอริยสัจจ์ เรื่องปฏิจาสุมุ-
บาท ถ้ายังไม่เข้าใจก็จะยังเป็นปรัชญาอยู่เพียงนั้น พอเข้าใจก็กลายเป็นวิทยาศาสตร์
เป็นศาสนาไปได้.

ฐานะที่ ๓. **พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศีลธรรม** อย่างนี้ยังเป็นเรื่อง
ศาสนา แต่ว่าเราเล็งถึงในขั้นต่ำที่เกี่ยวกับสังคมเป็นส่วนใหญ่ เรียกว่าขั้นศีลธรรม
พวก *moral* หรือ *morality* คือศีลธรรมในแง่ที่ต้องปฏิบัติ, อย่าไปคิดว่าเอา
ศีลธรรมในแง่ปรัชญาเข้าอีก. พวกที่เรียกว่า *ethics* หรืออะไรทำนองนี้ นั่นเป็น
ปรัชญาของทางศีลธรรม มันก็จะเพื่อไปในรูปปรัชญาอีกเหมือนกัน. นี่คนมัน
สนใจในเรื่อง *ethics* มากกว่า *morality*; ไม่สนใจศีลธรรม ไปมัวสนใจแต่ปรัชญา
ของศีลธรรม มันก็งัวเงียอยู่ที่นั่น. ในที่นี้เมื่อพูดถึงศีลธรรมเราเล็งถึงตัวการ
ปฏิบัติที่ซัด ที่เจาะจงลงไป ไม่ให้เป็นปัญหาที่สลัว ๆ. ศีลธรรมมันหมายความว่า
ปฏิบัติได้จริงทันที ไม่มีข้อสงสัยแล้ว. แล้วก็เห็นประโยชน์ชัดเจนอยู่แล้ว เช่นว่า
ปฏิบัติธรรมเพื่อธรรม ทำงานเพื่องาน อย่างนี้เป็นต้น.

การทำงานเพื่องาน ถ้าเราเชื่อแล้วก็ทำไป, ไม่ทำงานเพื่อกิเลส
ไม่ทำงานเพื่อเกียรติยศชื่อเสียง เพื่อได้ เพื่อดี เพื่อเด่นอะไร แต่ทำงานเพื่องาน
เพื่อความถูกต้อง เพื่อหน้าที่บริสุทธิ์ อันนี้ก็เป็นศีลธรรม. แต่ถ้าไปมัวถามว่า
ทำไมต้องทำงานเพื่องาน? แล้วมันคืออะไร? อย่างนี้ มันก็จะเป็นรูปปรัชญาไป
ไม่ใช่ศีลธรรม. มันไม่จำเป็นจะต้องถามอีกแล้ว หรือว่าพวกมันไม่ก็ทำก็รู้เรื่องแล้ว
ไม่ต้องเสียเวลาตั้งปัญหาเป็นรูปปรัชญาว่า ทำไมจึงต้องทำงานเพื่องาน? แล้ว

ถามไปเรื่อยไม่มีที่สิ้นสุด. ทำงานเพื่องานนั้นก็เพื่ออย่าให้ใจมันเลวลงไป เพื่อเห็นแก่ตัว. ถ้าทำงานเพื่อตัวกูเพื่อของกู ประเดี๋ยวมันก็คอร์รัปชั่นหรืออะไรทำนองนั้น; แต่ถ้าทำงานเพื่องาน ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่บริษัท ประพฤติธรรมเพื่อธรรมแล้วละก็ ไม่มีทางผิด มีแต่ความเจริญก้าวหน้า.

พวกทนายทนายกันชโขง ไม่ได้ประพฤติธรรมเพื่อธรรม แต่ประพฤติธรรมเพื่อตัวกู—ของกู จะตีจะเตะน จะวิเศษวิโส จะเอานั่นเอานี่. พวกชาวบ้านทั้งหลายก็ไม่ทำงานเพื่องาน มันชโขง ทำงานเพื่อตัวกู; ไม่รู้ว่าทุกอย่างมันเป็นธรรมชาติ เป็นของธรรมชาติ. การทำไปตามธรรมชาติ ตามหน้าที่ของธรรมชาติ; นั้นแหละมันถูกต้อง ไม่ใช่คนชโขง. มันก็มีกินมีใช้เป็นอยู่สะดวกสบายไปได้ โดยไม่ต้องมีกิเลส ไม่ต้องมีความทุกข์. พอทำอะไรเพื่อตัวกู มันก็จะเป็นกิเลส เป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง เคี้ยวก็โก่งกัน เคี้ยวก็เบียดเบียดกัน แล้วก็แย่งชิงกัน แข่งขันกัน. เคี้ยวโลกสมัยใหม่เขาไม่ได้ทำงานเพื่องาน เขาทำงานเพื่อตัวกู เพราะฉะนั้นโลกสมัยใหม่ ไม่มีศีลธรรม; แล้วผลที่เกิดขึ้นก็คือการเบียดเบียน.

มองอีกแง่หนึ่ง ศีลธรรมก็คือความรักสากล. ถ้าจะมีตัวกูกันแล้ว ก็ให้มันเป็นตัวเดียวกันทั้งหมดทั้งโลก ทั้งที่โลกๆ ให้มันเป็นคนเดียวกัน เป็นตัวเราคนเดียวกันทั้งโลกหรือที่โลกก็ตาม แล้วก็รักเสมอกัน มีความรักสากล มีเมตตาสากล เบียดเบียนใครไม่ได้; นี่ก็เป็นศีลธรรม. อย่าไปมัวถามว่าทำไมต้องคิดอย่างนี้ให้มันมากเรื่อง เคี้ยวจะเป็นปรัชญาไปเสียอีก. ถ้าเรารักคนอื่น เหมือนกับรักตัวเราหรือยิ่งกว่าเราแล้ว ปัญหา มันก็หมดในโลกนี้. เคี้ยวเรามันเห็นแก่ตัว กำลังเห็นแก่ตัวกันทั้งโลก หรือเป็นโลกที่เห็นแก่ตัว ไม่มีศีลธรรม มันก็เลยได้มีความทุกข์ความร้อนทั่วไปทุกหัวระแหง. พุทธภาษายาบายกัถว่า

สมน้ำหน้ามัน ที่มันไม่มีศีลธรรม; แล้วมันก็ค้นเรื่องปรัชญาไม่รู้จักจบ. เรื่องที่จะแก้ไขโลกนี้ โพล่ไปค้นในแง่ปรัชญาไม่รู้จักจบ มันก็มีอาการเหมือนคนหลับตา ทำอะไรเพื่อ ๆ ไปอย่างนั้นเอง.

พุทธศาสนาในแง่ที่เป็นศีลธรรมนี้ สำหรับทุกคนประพาศติดต่อกันและกัน เพื่อตัวเองได้อยู่สะดวกสบาย โลกก็อยู่สะดวกสบาย; ในระดับต่ำ ๆ นี้ ไม่เบียดเบียนกันเท่านั้นก็พอแล้ว ยังไม่พูดถึงเรื่องมรรค ผล นิพพาน. พูดถึงเพียงแต่ไม่เห็นแก่ตัวอย่างเลว ๆ นี้ ก็เรียกว่ามีศีลธรรมได้. หลักพุทธศาสนาที่เป็นระดับศีลธรรมอย่างนี้ก็ยังมีอยู่มาก ไปศึกษาเอาเองก็แล้วกัน; แม้แต่มีศีล ๕ ก็เป็นเรื่องศีลธรรม. ถ้าถือเอาความหมายของศีล ๕ ให้ถูกต้อง อย่าเข้าใจว่าพอกว่าศีล ๕ ครบทั้ง ๕ ข้อแล้ว ก็มีศีล อย่างนั้นมันเป็นคนหลับตาพูด. มันต้องปฏิบัติครบทั้ง ๕ แล้วก็ปฏิบัติโดยความหมายที่ถูกต้อง : ข้อที่ ๑ ไม่ประทุษร้ายชีวิตร่างกายของผู้อื่น, ข้อที่ ๒. ไม่ประทุษร้ายทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น, ข้อที่ ๓. ไม่ประทุษร้ายของรักของผู้อื่น, ข้อที่ ๔. ไม่ประทุษร้ายประโยชน์ของผู้อื่นด้วยวาจาที่หลอกลวง, ข้อที่ ๕. ไม่ประทุษร้ายสติปัญญาสมบัติของตัวเองด้วยการเสพของมีนเมาเข้าไป.

ลองฟังดูให้ดีๆ ว่ามันต้องไม่มีการประทุษร้าย มันจึงจะเป็นศีลธรรม : ข้อที่ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี ไม่ฆ่าสัตว์นี้ ความหมายมันก็ปฏิบัติไม่ได้ ไม่ฆ่าเสียเลยมันก็ทำไม่ได้; เขาจึงมีหลักว่าต้องมีจิตไม่ประทุษร้าย มีการตั้งใจที่จะไม่ประทุษร้ายชีวิตร่างกายของผู้อื่น แม้จะโถนาทำให้ เขียด กบ ปู อะไรตายไปบ้าง มันก็ไม่ผิดศีลข้อนี้ เพราะไม่มีจิตประทุษร้าย. เราตั้งใจที่จะไม่ประทุษร้ายชีวิตร่างกายของผู้อื่นด้วยบริสุทธิ์ใจแล้วก็มีศีลข้อนี้.

ข้อที่ ๒. อทินนาทานา เวรมณี ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้^๕ จนมองในแง่ที่ว่า ไม่ประทุษร้ายทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่นโดยวิธีใดก็ตาม.

ข้อที่ ๓. กาเมสุมิจจาจา เวรมณี นี้ไม่ประทุษร้ายของรักทั้งหลายของบุคคลอื่น. มันมีข้อแก้ตัวแต่เพียงว่าไม่ทำชู้ มันแคบไป มันแก้ตัว. ถ้าถือให้ถูกต้องตามศีลธรรมข้อนี้แล้ว ต้องไม่ประทุษร้ายของรักทุกชนิดของผู้อื่น ไม่ว่าจะเด็กไม่ว่าผู้ใหญ่; รู้แล้วว่าของนั้นเขารักจะไม่ไปแตะต้องให้เขาเข้าใจ นั่นแหละคือถือศีลข้อที่ ๓ ได้ถูกต้องเต็มตามความหมาย.

ข้อที่ ๔. มุสาวาทา เวรมณี ไม่พูดเท็จ. มันต้องหมายถึงประทุษร้ายประโยชน์ของผู้อื่นด้วยวาจา; พูดเท็จที่ไม่ประทุษร้ายอะไรของใครไม่ขาดศีลข้อนี้. บางทีเราต้องพูดเท็จเพื่อให้เขาทำดี นี้เรากลับได้บุญเพราะการพูดเท็จ. แต่ถ้าหากว่าการพูดเท็จนั้นมันไปทำให้เขาเสียประโยชน์ ประทุษร้ายประโยชน์เขาละก็เป็นการผิดศีลข้อนี้. นี้จึงระบุให้ชัดเจนไปว่า ประทุษร้ายประโยชน์ของเขาโดยใช้วาจาเป็นเครื่องมือ.

ข้อที่ ๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี มักจะถือกันเพียงว่าไม่กินเหล้าไม่กินของเมา. อย่างของเมานี้ก็มองกันในแง่แคบๆ หรือข้อแก้ตัวสำหรับว่าถ้าไม่ใช่เหล้าไม่ใช่เมาแล้วก็กินได้; มันเป็นคนไม่ตรง มันเป็นคนคดโกง. ถ้าถือตามสิกขาบทข้อนี้แล้ว ต้องไม่ประทุษร้ายสติสมปฤติของตนเอง. อะไรที่กินเข้าไป ที่สูบเข้าไป ที่ดื่มเข้าไป ที่ทาเข้าไป หรือว่าไปดม ไปเสกกับมัน แล้วมันทำให้เสียสติสมปฤติ คือความยับยั้งชั่งใจและความรู้สึกผิดชอบชั่วดี^๕ แล้ว ก็เรียกว่าผิดศีลข้อนี้หมด; ไม่ใช่แต่เฉพาะจะกินเหล้าเข้าไปอย่างเดียว อะไรก็ได้ที่ทำให้จิตใจสูญเสียบรรยากาศความเป็นปกติหรือสติสมปฤติแล้ว ก็จัดเป็นของเมาหมด. แปลว่าเราไม่มีโอกาสจะประทุษร้ายจิตใจของเราเอง.

นี่ก็เห็นได้ชัดว่าหลักศีลธรรมในพุทธศาสนา ก็มีอยู่อย่างกว้างขวางครบถ้วน ไปทุกแง่ทุกมุม. พุทธศาสนาส่วนนี้เป็นพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศีลธรรม.

ฐานะที่ ๔. มองดูต่อไปอีก **พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นสังคมวิทยา** ออกจะเป็นคำพูดสมัยใหม่ ไปสักหน่อย มันก็ไม่ว่าจะใช้คำอะไรดี. สังคมวิทยา แปลว่า ความรู้ที่เราจะต้องมีไว้สำหรับประพาศปฏิบัติต่อกัน ในระหว่างสังคม; มันแบ่งสังคมเป็นส่วนใหญ่. ในพุทธศาสนามีหลักธรรมที่จะต้องใช้ปฏิบัติเกี่ยวกับสังคมนั้นครบถ้วน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **มรรชาธรรม** ทั้งหลายที่มีอยู่ในคัมภีร์ของพุทธศาสนา เกี่ยวกับครอบครัว เกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวเรา. อะไรที่มีอยู่รอบตัวเรา แวดล้อมเราอยู่ เรียกว่า “สังคม” ทั้งนั้น นับตั้งแต่ บุตร ภรรยา สามี ออกไป ถึงเพื่อนฝูงมิตรสหาย คนไกลออกไป กระทั่งครูบาอาจารย์ พระเจ้า พระสงฆ์ กระทั่งคนทุกคนในโลก เลยไปถึงสัตว์เดรัจฉานด้วยดีที่ว่า เพราะว่าเราเป็นชาวพุทธ เราให้ความเมตตากรุณา ให้เกียรติให้ความหมายลงไปถึงสัตว์เดรัจฉาน ซึ่งพวกฝรั่งคงไม่ยอม. แต่เราเป็นชาวพุทธมีน้ำใจอ่อนโยน เมตตาปราณี ยอมรับนับถือ สังคมแม้แต่สัตว์เดรัจฉาน ซึ่งมันจะต้องอยู่ร่วมโลกกับเราด้วยเหมือนกัน. สัตว์บางอย่างเช่นสุนัขข้อย่างน้อยก็ใกล้ชิดมนุษยมาก แล้วก็มีประโยชน์แก่มนุษย์มาก. รวมความว่าบรรดาสิ่งต่าง ๆ ที่มันแวดล้อมเราอยู่รอบตัวนี้ เราจะเรียกว่า “สังคม” ไปเสียทั้งหมดเลย; เราต้องมีความรู้เรื่องนี้ให้ถูกต้อง ให้ครบถ้วน แล้วพุทธศาสนาก็มี ให้ ฉะนั้นพุทธศาสนาในฐานะหรือในแง่ในมุมที่มันเป็นสังคมวิทยานี้ก็มีอยู่เต็มตัว ขอให้มองดูให้ดีๆ อย่าต้องไปค้นหาสังคมวิทยาที่อื่น ให้มันเสียเวลาเลย มันจะพลัดออกไปสู่ปรัชญาเพื่อเจอโดยไม่รู้สึกตัวเข้าอีก.

ฐานะที่ ๕. **พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์** คำพูดนี้มันก็คล้าย ๆ กับว่าแกลังพูด แต่ถ้าผู้ใดเข้าใจคำว่า “วิทยาศาสตร์” เพียงพอถูกต้อง

แล้ว ก็เข้าใจได้ และเห็นว่าจำเป็นที่จะต้องพูดยังนี้. วิทยาศาสตร์นั้นมันควรจะถือว่ามันเป็นคู่ปรับกันกับปรัชญา. ปรัชญามันจะพาให้เพื่อเจ้าหลงเข้ารกเข้าพงไป ไม่รู้ไปไหน มีความสงสัยเป็นรากฐาน; ส่วนวิทยาศาสตร์นั้นมันมีความเปิดเผย มีเหตุผลประจักษ์ชัด ไม่มีข้อสงสัยเป็นรากฐาน. ฉะนั้นพุทธศาสนาโดยเนื้อแท้เป็นวิทยาศาสตร์ เท่า ๆ กับที่มันไม่เป็นปรัชญา; เป็นวิทยาศาสตร์ โดยบทที่ว่าเปิดเผย รู้สึกได้ด้วยตนเอง. บาลีว่า *สนฺทิกฺขจิกิ* — อันบุคคลพึงเห็นด้วยตนเอง, *ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ* — อันผู้รู้จะรู้ได้เป็นภายในเฉพาะตน แล้วไม่ฝากไว้กับเหตุผล ไม่ฝากไว้กับความสงสัยอะไรในอันใด. เมื่อปรัชญามันตั้งรากฐานอยู่บนการคาดคะเนตามความสงสัย; วิทยาศาสตร์มันตั้งรากฐานอยู่บนการเห็นแจ้งโดยประจักษ์ รู้สึกอยู่แก่อวัยวะ หรืออายตนะที่จะรู้สึก คือทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ; มันรู้สึกชัดอยู่ไม่ต้องอาศัยเหตุผลเลย ไม่ต้องมีความสงสัยเข้ามาเกี่ยวข้องเลย ฉะนั้นเป็นวิทยาศาสตร์.

โดยเนื้อแท้ พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ อย่างที่ได้กล่าวมาแล้วเมื่อตะกัทยก ๆ ว่า เรื่องอริยสัจ ๔ ประการนั้น ถ้ายังปฏิบัติไม่สำเร็จ มันก็ยังเป็นปรัชญามีคมัวอยู่นั้นแหละ พอปฏิบัติสำเร็จ อริยสัจ ๔ ก็กลายเป็นวิทยาศาสตร์ เรื่องทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์, เรื่องความดับทุกข์, ทางให้ถึงความดับทุกข์นั้น, กลายเป็นวิทยาศาสตร์ที่เปิดเผยเหมือนกับวัตถุที่เห็นชัดด้วยตา; หากแต่ว่าปรากฏแก่ใจ ไม่ต้องอาศัยผู้อื่น ไม่ต้องอาศัยเหตุผล ความทุกข์เป็นอย่างนี้ เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างนี้ ความไม่มีทุกข์เลยเป็นอย่างนี้ ๆ แล้วทางปฏิบัติให้ถึงความไม่มีทุกข์ก็เป็นอย่างนี้ ๆ; อย่างนี้มันกลายเป็นวิทยาศาสตร์ไป. แล้วคนที่ยังไม่เข้าใจแรกมาจับฉวยงงไปหมด ฉะนั้นก็เป็นปรัชญาอยู่ ฉะนั้นขอให้ปฏิบัติไปจนกว่ามันจะกลายเป็นวิทยาศาสตร์ขึ้นมา.

ในเรื่องปฏิจาสมุปบาทอันแสนจะยุ่งยากพื้นเผื่อนั้นก็เหมือนกันอีก และเข้าครั้งแรกก็เป็นปรัชญา พอปฏิบัติไป ๆ จนสามารถจะควบคุมพฤติของความคิดของ concept อะไรต่าง ๆ ได้แล้ว นั่นก็กลายเป็นวิทยาศาสตร์ เพราะมันหยุดกิเลส และหยุดความทุกข์ได้ โดยประจักษ์เหมือนกัน. แต่เดี๋ยวนี้ยังไม่มีการจัดการกับเรื่องปฏิจาสมุปบาทในลักษณะอย่างนี้ เอาไปพูดในแง่ของปรัชญามากมายเพื่อเจ้อมากขึ้น. พวกฝรั่งอธิบายเรื่องปฏิจาสมุปบาทผิดทั้งนั้น นี่อาตมากล้าเอาเกียรติยศทั้งหมดเป็นประกัน. แม้ว่าฝรั่งที่เป็นอาจารย์ เป็นจอมอาจารย์ ทางพุทธศาสนา ก็ยังอธิบายปฏิจาสมุปบาทในรูปปรัชญาที่ปฏิบัติไม่ได้ ที่อธิบายกันผิด ๆ มาตั้ง ๑,๐๐๐ ปี แล้ว. ต่อเมื่อใดมารู้ถึงข้อที่ว่าควบคุมพฤติของจิตทางตา ทางหู ทางจมูก อย่าให้มันเกิดกิเลสได้ นั่นคือปฏิจาสมุปบาท ที่แท้จริง ที่เป็นวิทยาศาสตร์.

กัมมัฏฐาน, วิปัสสนาอะไรต่าง ๆ เป็นวิทยาศาสตร์ ถ้าทำถูกต้อง; ถ้าทำไม่ถูกต้องมันก็เป็นปรัชญาที่มืดมัว. ฉะนั้นในพุทธศาสนานี้มีส่วนที่เป็นวิทยาศาสตร์ เป็นเนื้อเป็นตัว เป็นรากเป็นฐาน เป็นลำเป็นสัน โดยบทว่า สันทิฏฐิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ อย่างนี้.

ที่นี้ต่อไป ฐานะที่ ๖. **พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นจิตวิทยา** หรือที่เกี่ยวกับจิตวิทยาทุกแขนง นั้นมันก็มีทั้งส่วนที่เพ้อเกินต้องการ และส่วนที่พอดีคือปฏิบัติได้; คือมีทั้งส่วนที่เป็นปรัชญา และวิทยาศาสตร์อีกเหมือนกัน แต่พูดไว้ในลักษณะที่เป็นจิตวิทยา หรือ *psychology*. จิตวิทยาส่วนมากใช้ปฏิบัติไม่ได้ เพื่อไม่รู้จะออกไปทางทิศไหน แย้งกันไม่มีที่สิ้นสุด. จิตวิทยาที่ใช้ปฏิบัติได้นั้นไม่มากเรื่องมาราวอะไรนัก : พุทธศาสนาสอนวิธีให้รู้จักจิต บังคับจิต ควบคุมจิต แล้วก็ให้จิตประกอบอยู่ด้วยธรรมะที่ควรประกอบ กิเลสเกิดไม่ได้ จนมันหมด

กิเลสไป. ถ้ามองในแง่จิตวิทยาอย่างนั้นก็ได้เหมือนกัน. การทำกัมมัฏฐาน
ทำวิปัสสนาก็เป็นเรื่องทางจิตวิทยาอันหนึ่ง แล้วพอดี, คือใช้ปฏิบัติได้ *apply*
ได้ *practical* อยู่ในตัว. แต่ว่าจิตวิทยาเพื่อเจอในกัมภีร์อภิธรรมหรืออะไรนั้น
ก็มีมากมายเป็นภูเขาเลากา. ฉะนั้นเมื่อเราทำวิปัสสนาโดยเฉพาะเรื่องอานาปานสติ
นั้นมันเป็นวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับจิตวิทยา ต้องทำถูกเรื่อง ถูกต้องตามกฎหมายของ
ธรรมชาติ เป็นจิตวิทยาที่ไม่เพ้อ แล้วจำเป็นด้วย. ส่วนจิตวิทยาสำหรับเรียน
สำหรับแจกลูก สำหรับคิดให้ไม่มีที่สิ้นสุดให้เป็นนักปราชญ์ไปเลยนั้น ก็อีกส่วน
ต่างหาก ซึ่งในพุทธศาสนาโดยเฉพาะในกัมภีร์ทางพุทธศาสนา ในพระไตรปิฎก
นั้นแหละก็มีอยู่มาก.

ฐานะที่ ๗. **พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม** ธีระบุแคบ ๆ
เฉพาะที่มันอยู่ในรูปของวัฒนธรรมตามบ้านเรือน วัฒนธรรมชนบทรวมเนียม
ประเพณีที่ดี เครื่องหมายของความเจริญ มันตั้งรากฐานอยู่บนพุทธศาสนา
คือว่าเมื่อมนุษย์เราไม่รู้ว่า จะปฏิบัติอย่างไรให้ดี ก็ถือหลักทางศาสนานั้นเป็น
หลักพุทธศาสนาว่าอย่างไรบ้างเกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็เอามาปฏิบัติจนมันชิน จนมัน
กลายเป็นวัฒนธรรมประจำบุคคล ประจำครอบครัว ประจำบ้านเรือน. อย่าง
วัฒนธรรมไทยมันมีอะไรที่ก็อย่างแล้วไปตรวจสอบดูเถิด มันจะมีรากฐานอยู่ที่
พุทธศาสนา. สมัยโบราณคึกคักบรรพวัฒนธรรมไทยจะอยู่ในรูปอะไรก็ไม่ทราบ
แต่ว่าวัฒนธรรมไทยในปัจจุบันนี้ มันมีลักษณะที่มันมีรากฐานอยู่บนพุทธศาสนา;
แต่เราถือกันเป็นเพียงวัฒนธรรม. ความเมตตาอารี ความยิ้มแย้มแจ่มใส ความ
เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความให้อภัยหรืออะไรต่าง ๆ เหล่านี้; จนเขาเรียกว่าเป็นลักษณะ
เฉพาะของคนไทยนี้ ก็เรียกว่า “วัฒนธรรมไทย” มีรากฐานอยู่บนหลักธรรมข้อใด
ข้อหนึ่งของพุทธศาสนา ซึ่งมันคงจะแตกต่างกับวัฒนธรรมของพวกอื่นที่ไม่เกี่ยวกับ
พุทธศาสนา; ฉะนั้นเราจึงเรียกว่าวัฒนธรรมที่มีรกรากมาจากศาสนา ศาสนา

พุทธ. ศาสนาโดยเฉพาะพุทธศาสนาที่มาอยู่ในรูปร่างของวัฒนธรรมอย่างนี้ ก็มีอยู่มาก มีอยู่เป็นส่วนสำคัญเหมือนกัน เราเรียกมันเป็นแง่หนึ่งมุมหนึ่งในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม. เป็นส่วนตัวบุคคลก็มี แล้วก็สัมพันธ์กันเป็นสังคมก็มี แล้วมันลงรากแน่นแฟ้น จนกลายเป็นสิ่งที่เราเรียกกันว่า “ประเพณี” ประเพณีที่ค้ำจุนของคนไทยนี่คือวัฒนธรรมของคนไทย ถอดรูปออกมาจากพุทธศาสนา. พุทธศาสนาจึงมาอยู่ในรูปนี้ อยู่ส่วนหนึ่งในชีวิตของคนไทย.

ฐานะที่ ๘. **พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศิลปะ** บางคนอาจจะนึกว่าเป็นคำพูดที่เล่นลิ้น หรือว่ามีแง่มึนงอน. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศิลปะนี้ ต้องหมายความว่า เป็นศิลปะที่แท้จริง ไม่ใช่ศิลปะตกแต่ง ไม่ใช่ศิลปะหลอกลวง. ศิลปะนี้ความหมายที่แท้จริงเล็งถึงความงดงาม ความน่าพอใจ น่าเลื่อมใส แล้วก็ไม่หลอกลวง. ขอให้นึกถึงความหมายของคำว่า “ความงามที่บริสุทธิ์” ไว้เป็นส่วนใหญ่เถอะ แล้วจะรู้จักความหมายของคำว่า “ศิลปะ”. เราสวดมนต์กันอยู่ เราทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า “จงปฏิบัติให้งดงามในเบื้องต้น งดงามในท่ามกลาง งดงามในเบื้องปลาย แล้วจึงเผยแผ่พรหมจรรย์ ประกาศพระศาสนาให้งดงามในเบื้องต้น ให้งดงามในท่ามกลาง ให้งดงามในเบื้องปลาย *อาทิกุลยานิ มขุเดกกุลยานิ ปรีโยสานกุลยานิ* ;” สวดมนต์กันอยู่ทุกวัน ว่าทำให้มันงามทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย; นี่คือความหมายของศิลปะ. ให้กาย วาจา ใจ งดงาม ดูแล้วน่าเลื่อมใส น่าชื่นอกชื่นใจ น่ายินดีด้วย. เฟ่งความงามเป็นหลักใหญ่อย่างนี้แล้วเราก็เรียกว่า “ศิลปะ”. ที่เฉยๆ ไม่งามไม่เรียกว่าศิลปะ; ก็ไม่ต้องดูใจ ไม่จับตาจับใจ; ต้องดีด้วยและงามด้วย จึงจะเป็นศิลปะ. พระพุทธเจ้าท่านต้องการให้พระศาสนาของท่านเป็นอย่างนั้น จึงกำชับว่า **จงปฏิบัติให้เป็นอย่างนั้น จงเผยแผ่สั่งสอน**

ให้เป็นอย่างนั้น. ที่นี้คำว่า “ศิลปะ” ในที่นี้มันกว้าง คือเป็นวัตถุประสงค์ของก็ได้ เป็นการประพตติกระทำก็ได้ เป็นความนึกคิดก็ได้. ที่นี้เราคิดนึกโดยวิธีทั้งดงาม มันก็เป็นศิลปะทางความคิดนึก, เราประพตติกระทำที่ กาย วาจา ใจ ให้งดงาม ใครเห็นแล้วต้องรัก อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นศิลปะที่ต้องปฏิบัติ สำหรับปฏิบัติ ไม่เพียงแต่คิด ๆ นึก ๆ. ฉะนั้นการที่มีปัญญาสามารถคิดได้ดี หรือว่าถอดความคิดออกมา เป็นรูปร่าง เป็นรูปภาพอะไรได้ดี นี้ก็ยังคงเป็นศิลปะ ในพุทธศาสนามีอยู่มาก. แต่ว่าโดยเนื้อแท้ศิลปะในพุทธศาสนา หมายถึงการปฏิบัติ และจิตใจที่เปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป.

ที่นี้ ชาวต่างประเทศเขาไม่รู้เรื่องนี้ ไม่รู้หัวใจของพุทธศาสนาในแง่ของศิลปะ เขาไปหลงเอาพระพุทธรูปเป็นศิลปะของชาวพุทธ หรือเอาพระวิหารเจดีย์อะไรต่าง ๆ เป็นศิลปะของชาวพุทธ; อย่างนี้เรียกว่ารู้จักชาวพุทธน้อยไป. ศิลปะของชาวพุทธไม่ใช่อย่างนั้น. เมื่อพระพุทธเจ้ายังมีชีวิตอยู่ สิ่งเหล่านี้ยังไม่มี แต่พุทธศาสนามีแล้ว; พระพุทธเจ้าท่านขอร้องให้ งาม ๆ งาม ๆ ทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง เบื้องปลายมานานแล้ว ไม่ใช่สร้างโบสถ์ให้งาม สร้างพระพุทธรูปให้งาม มันยังไม่มีสิ่งเหล่านี้; แต่ว่าให้ปฏิบัติและสั่งสอนให้มันงดงามทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและเบื้องปลาย. ที่นี้ถ้าว่าเราจะมองกันกว้างไปมันก็ได้ พระพุทธรูป โบสถ์วิหารเป็นศิลปะก็ได้ เป็นเครื่องจูงใจก็ได้.

ยังมีคำที่ลึกกว่าที่ใช้กันอยู่หรือที่เข้าใจกันอยู่ เช่นว่าพระธรรม คำว่าพระธรรม *ธรรมะ* นั้นเป็นกวีนิพนธ์ของชีวิต. พระธรรมที่แท้จริง ที่เล่าเรียนถูกต้อง ที่ปฏิบัติถูกต้องนั้น ได้รับผลจริง นั้นเป็นกวีนิพนธ์ของชีวิต; อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นศิลปะได้. นี้บางคนก็ยังไม่เข้าใจ ว่ามันจะเป็นกวีนิพนธ์ของชีวิตได้อย่างไร เพราะเคยได้ยินแต่ว่ากวีนิพนธ์นั้นมันคำโคลงคำกลอนไว้สวดไว้ท่องกันอยู่

มันรู้จักแต่ตัวหนังสือ รู้จักแต่อย่างนั้น. ส่วน *กวีนิพนธ์ของชีวิต* นี้หมายความว่า มันมีความหมายอะไรอันหนึ่งซึ่งมันไพเราะเท่ากับโคลงกลอน แต่งามเท่ากับโคลงกลอน ไพเราะเท่ากับโคลงกลอน แต่มันมิใช่ตัวโคลงกลอน เพียงแต่มันมีความหมายเหมือนกัน. ฉะนั้นอะไรๆ ในตัวชีวิตที่ประพฤติกฎปฏิบัติถูกต้องดีแล้วมีความงาม ความไพเราะเหมือนโคลงกลอน อันนี้เราเรียกว่า “กวีนิพนธ์ของชีวิต” นี้คือศิลปะของชีวิต พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศิลปะมันก็คืออย่างนี้. ฉะนั้นถ้าไม่ลำเอียง มันก็เป็นสุนทรียะอันหนึ่ง เป็นสุนทรียศาสตร์ที่ลึกเกินกว่าที่คนสมัยนี้จะเข้าใจได้. ขอประณาม แล้วขอภัยที่จะประณาม แล้วขอโทษที่จะต้องประณามว่ามันเป็นความงามที่ลึกเกินไปกว่าที่บุคคลผู้ว่าตฤหฬวตฤหฬจะมองเห็นได้ หรือว่าจะชอบใจได้. คนสมัยนี้ชอบแต่ของสกปรก เอรีตอว์รอยทางเนื้อทางหนัง จิตใจทำทรมานจึงไม่เข้าถึงศิลปะหรือความงามของพระธรรม หรือ “กวีนิพนธ์ของชีวิต” ตามหลักของพุทธศาสนา. ฉะนั้นเข้าใจเรื่องนี้จะเข้าใจได้ทันที ว่าพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศิลปะ มันก็มีอยู่อย่างลึกซึ้งอย่างสำคัญที่สุด จะเข้าถึงหรือไม่ถึงก็สุดแท้.

ข้อต่อไป ในฐานะที่ ๙. **พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นอนามย์** อนามย์วิทยา. อนามย์คือความสมบูรณ์ด้วยกำลังหรือความปกติของกำลังของสมรรถภาพ แต่เดี๋ยวนี้ เขาเล็งถึงกันแต่ทางร่างกาย เพราะมนุษย์สมัยนี้มันบ้ากันแต่เรื่องทางร่างกาย ; อนามย์ก็มีแต่เรื่องทางร่างกาย. ที่นี้เราต้องการที่จะให้มองให้ครบให้หมดว่าอนามย์มันมีทั้งทางร่างกายและทั้งทางจิต มันต้องอนามย์ทั้งทางกาย อนามย์ทั้งทางจิต. พอผู้ใดปฏิบัติธรรมะในพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง เขาก็มีร่างกายดี มีจิตใจดี. ขอให้ฟังดูให้ดี ฉะนั้น *การปฏิบัติธรรมะในพุทธศาสนา คือการทำให้มีอนามย์ดีทั้งทางกายและทางจิต.*

พูดไปมันก็มากเรื่อง แต่ช่วยยกตัวอย่างได้ : **โรคนัยไข้เจ็บของมนุษย์**
สมัยนั้นแทบทั้งหมด มันมีมูลมาจากการขาดอนามัยทางจิต คือจิตมันไม่ตี จิตมัน
 ไม่ได้รับการพักผ่อน มันนอนหลับยาก มันมีวิตกกังวลเพราะกิเลสมันมาก นอน
 หลับยาก; ไม่เท่าไรมันก็เป็นโรคเส้นประสาท. หรือแม้แต่เป็นโรคเบาหวาน
 เป็นโรคหัวใจ เป็นโรคความดันโลหิตสูง อะไรนั้นมันมีมูลมาจากการเป็นอยู่ที่ไม่
 ถูกต้องตามหลักอนามัยทางจิตใจมาก่อน เป็นระยะยาวพอสมควร มันจึงเกิดโรค
 ทางกายขึ้นขึ้นมาได้. มันขาดธรรมชาติมันจึงเป็นโรคเหล่านี้ขึ้นมาได้. แม้มันตะกละกิน
 เข้าไปมากจนเป็นโรคกระเพาะตาย นี่มันก็ขาดธรรมชาติในข้อที่ว่า ให้กินอยู่แต่พอดี.
 หรือว่ามันทำมีตบาคมือ ก็เพราะมันขาดธรรมชาติในข้อที่เรียกว่า สติสัมปชัญญะ;
 มันขาดอนามัยทางจิตมันจึงทำมีตบาคมือ. ฉะนั้นถ้าเรามีความสมบูรณ์ทั้งทางกาย
 และทางจิต ก็ไม่มีทางจะเกิดโรคนัยไข้เจ็บเหมือนคนอื่นเขา; มันจะมีอายุยืน
 เป็นร้อยปีขึ้นไป แล้วมันจะไม่ค่อยเจ็บไข้อะไร พอถึงวันจะตายมันก็ตายไปเหมือน
 กับผลไม้ที่ล้นเพราะงอมอย่างนี้; มันไม่มีเรื่องมากเหมือนคนสมัยนี้ เทียวเป็น
 โรคนี้ เทียวเป็นโรคนี้ ให้ไปโรงพยาบาลทุกวันก็ยังไม่พอ ถ้าจะเอาจริงๆ แล้ว
 มันก็ไม่พอ.

ฉะนั้น ลองปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องไปทุกแห่งทุกมุม : **ข้อแรกมีสติ-**
สัมปชัญญะ ก็ไม่ทำมีตบาคมือ ไม่ตกกระได ไม่ตกลง ไม่อะไรทุกอย่างที่เกิดจาก
 ความสะเพร่าจะไม่มี. ให้มี **หิริ โสคคัมปะ** กลัวบาปละอายบาป มันก็ไม่ไปเที่ยว
 กลางคืน ไม่ไปกินเหล้าให้เป็นโรคตับแข็ง แล้วก็ทุกอย่างซึ่งจะป้องกันโรคได้
 มากมายอย่างนี้. **ถ้าประพฤตินั้นแล้วมันจะไม่มีทางเกิดโรค** แม้ทางกาย
 ที่เป็นกันอยู่โดยมาก; ที่นี้ โรคทางจิตก็ไม่เกิด คือไม่โลภเกินไป ไม่ขี้มักโลก
 ขี้มักโกรธ ขี้มักหลง มันก็สบาย อนามัยทางจิตมันก็ตี. นี่หลักปฏิบัติธรรมทุกข้อ
 มันเป็นไปเพื่อผลอย่างนี้ทั้งนั้น ฉะนั้นมองให้ถี่เถิด ไม่ใช่แกล้งพูด หรือว่าไม่ต้อง

แกล้งมอง มองให้อุติธรรม จะเห็นว่า **พระธรรมทุกข้อเป็นไปเพื่ออนามย์ ไม่ทางกายก็ทางจิต หรือว่าทั้งสองอย่างรวมกันเลย.**

ยกตัวอย่าง ถ้าปฏิบัติอานาปานสติ อย่างถูกต้องนะ, ระวังให้ดีต้องใช้ คำว่าอย่างถูกต้อง เพราะว่าปฏิบัติอานาปานสติเป็นบ้า ต้องล้ามนโซ่มันมากมาย แล้ว มีอยู่มากมายแล้ว เพราะมันไม่ใช่อานาปานสติที่ถูกต้อง. ถ้าปฏิบัติอานาปานสติถูกต้องมันก็สบาย ไม่ต้องล้ามนโซ่ แล้วร่างกายก็จะสบายที่สุด จิตใจก็สบายที่สุด วิญญาณก็จะแจ่มใสที่สุด คือไม่มีกิเลส หรือหมดกิเลสเป็นที่สุด, ถ้าสนใจก็ไปหาเรื่องอานาปานสติอ่านดู เริ่มตั้งแต่กำหนดลมหายใจยาว กำหนดลมหายใจสั้นนี้ทำให้ร่างกายสบายที่สุดเลย เรื่อยขึ้นไปจนถึงเรื่องจิตเรื่องธรรมข้อสุดท้าย แล้วมันก็หมดกิเลส. ฉะนั้นเราจึงถือว่าพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นวิชาอนามย์ หรือเป็นอนามย์โดยตรงนั้นก็ยังมีอยู่ มีอยู่ที่เนื้อที่ตัวอย่างมหาศาลเลย แต่คนมองข้ามมองไม่เห็น.

ต่อไปอีกซึ่งออกจะเบ็ดเตล็ด : **ฐานะที่ ๑๐. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นอักษรศาสตร์** นี่ก็เรื่องเพื่ออีกตามเคย แต่ว่ามันมีอยู่. คุณไปสำรวจดูพระไตรปิฎกทั้งหมด ซึ่งเป็นหนังสือเมื่อกองเข้าแล้วก็สูงท่วมหัว หรือสูงเสมอหัวอย่างนี้ ในนั้นมีอักษรศาสตร์เกี่ยวกับภาษา เกี่ยวกับอักษรอะไรที่สมบูรณ์ตามรูปของภาษาโบราณภาษาหนึ่ง คือภาษาบาลีในประเทศอินเดีย. หลักอักษรศาสตร์ของภาษาไทยก็ถอดรูปออกมาจากหลักอักษรศาสตร์ของภาษาบาลี. ทีนี้ เมื่อเราไปดูตัวภาษาบาลีเอง เราจะพบหลักอักษรศาสตร์ : การต่อคำออกเสียง เรียกว่าสนธิ, การสมาสคำหลายคำให้เหลือสั้นคำ ให้มีความหมายกว้าง มันเป็นเรื่องอักษรศาสตร์ที่เรียกว่า *grammar* และอื่นๆ ทั้งหมดอยู่ในนั้น ในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้น. แล้วพระพุทธเจ้าก็ยังต้องประสงค์เหมือนกันว่า ให้ภิกษุพูดจาด้วย

ถ้อยคำที่ถูกตั้งถามหลักของอักษรสาศตร์ เพราะว่าท่านไม่ต้องการให้สาวกเป็นคนป่าเถื่อน ; ต้องการให้มีวิชาความรู้แม้กระทั่งทางอักษรสาศตร์ พุทธเจ้าให้มันถูกต้องตามหลักของอักษรสาศตร์, ถ้าหากจะทำได้. ฉะนั้นการร้อยกรองคัมภีร์พระไตรปิฎกอันมหาศาลนั้น เขาก็ระมัดระวังกันมากในแง่ของอักษรสาศตร์.

ฐานะที่ ๑๑. **พุทธศาสนาในแง่เนื้อกัณฑ์วรรณคดี.** นี้เราหมายถึงสูงขึ้นมาถึงความไพเราะในแง่ของวรรณคดี หรือค่าของความหมายทางวรรณคดี. สูตรบางสูตรมีลักษณะเป็นวรรณคดีเต็มตัว ยกตัวอย่างเช่น สักกปัญหสูตร แต่งเป็นกาพย์กลอนพรรณนาลักษณะของความรักอย่างหนุ่มสาว แต่แปลความหมายเป็นเรื่องของพระอรหันต์ ; อย่างนี้เข้าใจว่าคนเดี๋ยวนี้ทำไม่ได้ คนเดี๋ยวนี้มันโง่เกินไปที่จะร้อยกรองถ้อยคำอย่างนั้นได้. ถ้าไม่เชื่อลองไปอ่าน แล้วท่านจะประหลาดใจหรือเอง. ชื่อสักกปัญหสูตร มัชฌิมนิกาย ไปเปิดดู.

ฐานะที่ ๑๒. **พุทธศาสนาในแง่ของประวัติศาสตร์และโบราณคดี** พุทธศาสนาที่อยู่ในรูปของพระไตรปิฎก นี้เต็มไปด้วยความรู้ทางประวัติศาสตร์ทางโบราณคดี. ฝรั่งเศสศึกษาโบราณคดีของประเทศอินเดีย จากพระไตรปิฎก ส่วนพวกเรายังหลับตาอยู่ ยังไม่รู้ว่าเอาออกมาได้อย่างไร. ถ้าจะเขียนโบราณคดีของประเทศอินเดียเกี่ยวกับมนุษย์ เกี่ยวกับการปกครอง เกี่ยวกับเศรษฐกิจเกี่ยวกับอะไรก็ตามของประเทศอินเดียสมัยโบราณ เขาเอาจากพระไตรปิฎก : มีมากแถมมากมุนที่ทำให้รู้ว่ามันอยู่กันอย่างไร มันมีความเป็นอยู่อย่างไร มีความเปลี่ยนแปลงอย่างไร มีเรื่องประวัติศาสตร์โบราณคดีทั้งทางฝ่ายวัตถุสิ่งของ ว่ามีสิ่งของอะไรใช้ เดี่ยวนี้ไม่มีแล้ว. เครื่องดนตรีบางอย่างที่เอ่ยถึงในพระคัมภีร์เหล่านั้น เดี่ยวนี้ไม่มีแล้ว. นี่เป็นโบราณคดีทางวัตถุ. แล้วโบราณคดีทางตัวมนุษย์ แล้วก็ทางความคิดนึกของมนุษย์ มันเปลี่ยนมา ๆ เป็นเรื่องโบราณคดี

มหาศาลอยู่ในพระไตรปิฎกนั้น ในคัมภีร์ของพุทธศาสนา. ฉะนั้นถ้าใครไปถือเอาพระไตรปิฎกส่วนนี้เป็นพุทธศาสนา มันก็คือโบราณคดีและประวัติศาสตร์.

ฐานะที่ ๑๓. **พุทธศาสนาในแง่เป็นเรื่องตรรกวิทยา** หรือตรรกศาสตร์ หรือ *logic*. คัมภีร์พระไตรปิฎกส่วนที่ ๓ ที่เรียกว่า อภิธรรมปิฎกเต็มไปด้วย *logic* หรือตรรกศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบुकัมภีร์ที่เรียกว่า คัมภีร์กถาวัตถุ. เดียวนี้เขาแปลเป็นไทยแล้วอุตสาหไปคูหน้อยซี ไปยืมใครมาอ่านดูก็ได้ จะพบแง่ของ *logic* ที่ลึกซึ้งกว่า *logic* บางอย่างที่คุณเขาพูดกันอยู่เดี๋ยวนั้น. มันเป็น *logic* ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ พวกกันในรูปปรัชญาแง่ *logic*. วิธีพูดอย่าง *logic* พูดเก่ง เก่งกันถึงที่สุดแล้วตั้งแต่สมัยนั้น คือสองพันกว่าปีมาแล้ว; คนเดี๋ยวนั้นยังไม่เก่งกว่า. นี้เรียกว่าตรรกศาสตร์หรือตรรกวิทยา.

พุทธศาสนาที่อยู่ในฐานะตรรกศาสตร์ ก็คือคัมภีร์พระอภิธรรมเป็นส่วนใหญ่. แม้คำพูดที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเอง ที่ท่านจะทรมานคนเจ้าทิฏฐิมานะก็เต็มไปด้วยรูปของตรรกะหรือ *logic* ในลักษณะเป็นปาฏิหาริย์. ท่านทำให้คนที่เห็นศัตรูต้องพ่ายแพ้ไปด้วยคำพูดที่เต็มไปด้วย *logic* ทั้งนั้น. มีคนบางพวกตั้งใจว่าจะไปปราบพระพุทธเจ้าให้ลงด้วยคำพูดนี้ ถ้าอย่างนั้นละก็แพ้กลับมาทุกรายไป. แล้วเราก็อ่านพบเรื่องราวอัน ๆ ที่แสดงถึงการใช้ *logic* อย่างดีที่สุด เหมือนกับว่าปู้มันยกกำร่าชนจะกัดเด็ก ๆ. เด็ก ๆ มันก็เอามือมาทูปโป้งเข้าให้ กำรปู้ก็แตกละเอียด; จะมีลักษณะอย่างนั้น. บางคนตั้งใจจะไปปราบพระพุทธเจ้าด้วยวาจา นี้แล้วก็เจียบกลับมา เหนือแตก. นี้คือเรื่องของ *logic* การมี *logic* การใช้ *logic* เต็มไป ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาและในจริตจรियाของพระพุทธเจ้าเอง.

ฐานะที่ ๑๔. **พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนศาสตร์** เป็น *theology* ไม่ใช่เป็น *religion*. อันที่แรกเราพูดถึงว่า พุทธศาสนาที่เป็นศาสนาคือ *religion*

หลักปฏิบัติเพื่อค้ำทุกข์. เคียวนี้เราพูดถึงพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนศาสตร์ วิชาอันว่าด้วยศาสนาเป็น *theology*. อย่างนั้นมันก็ถึงถึงรูปเรื่องของสิ่งที่ต้องเชื่อ ต้องนับถือแม้ด้วยความวิสุทธิใจ แต่มันก็เชื่อ และเป็นความเชื่อชนิดที่ไม่ใช่ เหตุผล ไม่ใช่สติปัญญามากมายนัก เขาวางไว้อย่างไรแล้วก็ต้องเชื่อ. ในศาสนาอื่นเขายกเอาพระเจ้าเป็นใหญ่ ในพุทธศาสนาเราก็ต้องมีสิ่งที่ใหญ่เท่า ๆ กับ พระเจ้า สิ่งนั้นก็คือพระธรรมนั่นเอง. เราเคารพนับถือกันอย่างไรว่าเป็นของ ศักดิ์สิทธิ์สูงสุด วิพากษ์วิจารณ์ไม่ได้ เหมือนกับพระเจ้า อย่างนั้นละก็มันก็เป็น เรื่องของศาสนศาสตร์ กระเดียดไปข้างเป็นเทพเจ้าเป็นเทวดาไป. ลักษณะอย่างนี้ ก็มีอยู่ในพุทธศาสนาที่เราใช้ปฏิบัติกันอยู่ แม้ว่าพระพุทธเจ้าท่านไม่ต้องประสงค์ จะให้ปฏิบัติอย่างนั้น แต่การปฏิบัติของพุทธบริษัทมันก็มีอยู่ในรูปอย่างนั้น. หรือ กล่าวอีกทีหนึ่งว่า แม้พุทธศาสนาไม่มีพระเจ้า แต่ก็มีสิ่งหนึ่งที่ทำหน้าที่เหมือนกับ พระเจ้า. หน้าที่ของเจ้าก็คือว่าจะลงโทษคนที่ทำผิด จะให้รางวัลคนที่ทำถูก จะช่วยจะอะไรคนที่ทำดี; ในพุทธศาสนานี้ก็มี สิ่งที่จะลงโทษคนที่ทำผิด จะช่วย คนทำดี จะคุ้มครองโลก; แต่เราไม่เรียกว่า “พระเจ้า” เราเรียกว่า “พระธรรม” หรือกฎแห่งกรรม หรือความเป็นจริงอะไรก็ตามแต่. แต่ถ้าเอาความหมายกันแล้ว มันเป็น *theology* ด้วยกันทั้งนั้น คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันหนึ่งซึ่งมองไม่เห็นตัว ซึ่งเรา ต้องเชื่อ ต้องเคารพ ต้องให้ความสนใจ ต้องปฏิบัติตามอย่างยิ่งแล้วมันค่อนข้าง จะงมมาย.

ที่นี้เตลิตเปิดเบิ่งออกไปอีกถึง **ฐานะที่ ๑๕.** ว่า **พุทธศาสนาในฐานะ** **ที่เบินลัทธิ** นั้นมันจะงมมายมากขึ้น คำว่าลัทธิมันมันเป็นของปลื้กย่อย แล้วแต่ใคร จะชอบอย่างไร ชอบลัทธิอย่างไร, เสรีภาพเต็มที่ ฉนั้นอยากจะได้ลัทธิอย่างนี้ ใครจะมาว่าฉนั้น. ฉนั้นในวงพุทธบริษัทด้วยกันถือพุทธศาสนาด้วยกัน ยังถือ กันเป็นลัทธิ ๆ ตามชอบใจของตัว, ที่นี้คำว่า “ลัทธิ” นั้นมันเตลิตเปิดเบิ่ง

ออกไปถึงกับว่าเป็นเรื่องขลัง เรื่องศักดิ์สิทธิ์ เรื่องอะไรไปตามความโง่ของคน ; มันแปรรูปไปจากเดิมมาก. ถ้าปฏิบัติผิดๆ ด้วยความมงงายแล้ว มันเกิดลัทธิใหม่ขึ้นมาเสมอ ขอให้จำไว้อย่างนี้. *หลักธรรมะในพุทธศาสนาข้อใดก็ตาม ถ้านำไปปฏิบัติกันผิดๆ ด้วยความโง่ความมงงายแล้ว มันจะเกิดลัทธิใหม่ขึ้นมาเสมอ เป็นลัทธิหนึ่งๆ ปลีกย่อย.* ฉะนั้นจึงมีความขลัง มีความศักดิ์สิทธิ์อะไรต่างๆ ของผู้ถือลัทธิ เช่นนั้น ลัทธิหนึ่งๆ.

เมื่อพูดถึงลัทธิแล้ว ก็จะต้องพูดถึงสิ่งที่ทางศาสนาคริสเตียนเขาเรียก *dogma* หมายความว่าลัทธิที่บัญญัติตกลงกันแล้ว บัญญัติกันขึ้นมาอย่างไม่มีใครแย้งใครค้าน ให้ถือว่าเป็นของถูกเพียงเท่านั้น นอกจากนั้นผิด; แล้วทุกคนจะแย้งจะค้านไม่ได้ เพราะเราได้ตกลงกันแล้ว. ศาสนาที่เขาเชื่อพระเจ้าหรือเชื่อบุคคลผู้แทนพระเจ้านั้นเขาทำได้ แต่ในพุทธศาสนานั้นทำไม่ได้. สิ่งที่เราเรียกว่า *dogma* ไม่มีในพุทธศาสนาที่ถูกต้อง ; มันเกิดมีขึ้นเพราะคนมันทำผิด ไปถือเป็นลัทธิปลีกย่อยตามความพอใจของตัว แยกแขนงออกมา นี่ก็กลายเป็นไม่ใช่พุทธศาสนาไป ; แต่แล้วก็ยังเรียกพุทธศาสนา. ถ้าพูดให้มันตายตัวลงไปแล้ว ก็ให้ถือเสียว่า *dogma* หรือ *dogmatic system* นี้ มันมีไม่ได้ในพุทธศาสนา ; แต่เดี๋ยวนั้นมันก็มีอยู่ที่กันว่ากันขึ้นมา หรือว่าต้องการให้มีขึ้นมา. ลัทธินี้ หมุน คณะนี้ อาจารย์นี้จะสอนแต่อย่างนั้นอย่างอื่นไม่สอน แล้วอย่างอื่นผิดๆงงง. นี่มันเป็น *dogma* เฉพาะคณะขึ้นมา แล้วอาจจะมีมากจนถึงว่าเฉพาะคณะสงฆ์ทั้งคณะก็ได้. อย่างนี้เรียกว่า “พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นลัทธิ” มันได้เกิดขึ้นแล้ว และมันได้มีอยู่ทั่วไป แล้วส่วนมากก็เป็นเรื่องมงงายอันตราย ; มีเป็นส่วนน้อยที่ว่าจะเป็นประโยชน์บ้าง. ใช้คำว่า “บ้าง” นะ ช่วยจำไว้ให้ดี.

ต่อไปอีก ฐานะที่ ๑๖. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนาเื่องออก เื่องออกคือโรคมะเร็ง มันงอกออกไปไม่ใช่เนื้อ กุคล้ายกับเนื้อ แต่มันไม่ใช่เนื้อ ;

อย่างนี้เราเรียกว่า “เฌองอก” พุทธศาสนาในยุคหลัง ๆ นั้นเฌองอกออกไป ไม่ใช่พุทธศาสนาที่ถูกต้อง แต่ก็ยังเรียกชื่อกันว่าพุทธศาสนา รวมอยู่ในพุทธศาสนา; อย่างนั้นมันก็ต้องระวัง เพราะว่าโรคมะเร็งเรากลับ ส่วนโรคมะเร็งของศาสนาทำไมจะไม่แก่แล้ว. พุทธศาสนาเฌองอกก็คือไปเจ๊กันเข้ากับไสยศาสตร์, พุทธศาสนาที่ไปเจ๊กันเข้ากับโหราศาสตร์, พุทธศาสนาที่ไปเจ๊กันเข้ากับเรื่องผี เรื่องสาง เรื่องวิญญาณผี, แล้วพุทธศาสนาที่เกลไกลออกไปเป็นมิจฉาทิฎฐิ มีสัสสตทิฎฐิ เป็นต้นว่า คนนี้ตายไปแล้วไปเกิดอีก คนนี้ตายแล้วไปเกิดอีก ๆ เป็นคนเดียวกัน อย่างนั้นมันเป็นสัสสตทิฎฐิ เป็นมิจฉาทิฎฐิ เป็นพุทธศาสนาเฌองอก. ก่อนนี้ไม่มี ถือเป็นของผิด เตี้ยนกามาถืออย่างนั้นอีก เป็นเฌองร้ายที่งอกออกมา ฉะนั้นเรื่องเกี่ยวกับไสยศาสตร์ก็ตี โหราศาสตร์ก็ตี ผีศาสตร์ วิญญาณศาสตร์ อะไรก็ตี จนกระทั่งมิจฉาทิฎฐิใหม่ ๆ นี้ก็ตี เป็นพุทธศาสนาเฌองอก คือโรคมะเร็ง มีตั้ง ๑๖ อย่างแล้ว.

ทีนี้ ก็คืออีกต่อไป ๒ อย่าง เป็นของแถมพก เพื่อให้ดูให้มันทั่วถึง ;
 ฐานะที่ ๑๗. **พุทธศาสนาที่อยู่ในฐานะเป็นเครื่องมือทางรัฐประศาสนโยบาย** แต่ ละชาติแต่ละประเทศก็มีรัฐประศาสนโยบาย อุบายการปกครองประเทศชาติ ศาสนา ตกอยู่ในฐานะเป็นเครื่องมืออย่างนั้นมาแล้ว ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลกระทั่งปัจจุบันนี้. ศาสนารูปเฌองนี้เป็นหลักนักไม่ค่อยจะได้ แต่ว่าก็ยังคงเอาเป็นหลักได้อยู่ตามสมควร เพราะว่ามันต้องแล้วแต่ความจำเป็นของประเทศชาติ. *ในโลกนี้มันต้องถือว่าอำนาจ เป็นใหญ่* นี้อย่าลืม พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า โลกนี้อำนาจเป็นใหญ่ ฉะนั้นอย่าไป ทำเล่นกับอำนาจ. ทางพระเจ้าพระสงฆ์นั้นก็ยอมผ่อนผัน หากมีอำนาจบังคับแล้วก็ ปล่อยไปตามใจเขาเถอะ เราไม่รู้ไม่ชี้แล้ว; แล้วมันก็เอาไปเป็นเครื่องมือเพื่อ ประโยชน์แก่การปกครอง อย่างนั้นก็มี. มันเป็นเรื่องที่จำเป็นในบางครั้งบางคราว บ้าง, เป็นเรื่องที่พ่ายแพ้แก่อำนาจบ้าง. ในศาสนาอื่น ๆ ยังมี บางที่ใช้เป็นเครื่อง

มือหาเมืองขึ้นก็มี, นี่เราเป็นเพียงเครื่องมือปกครองประเทศชาติในลักษณะเป็นรัฐประศาสน์นโยบาย อย่างนั้นมันก็ยังดีนะ แต่ต้องยอมรับว่า ต้องยอมให้แก้ไขได้ตามประสงค์ของผู้ที่มีอำนาจ.

อันสุกท้าย ฐานะที่ ๑๘. พุทธศาสนาในฐานะเป็นเครื่องมือแสวงหา

ลาภสักการะ ลาภคือวัตถุสิ่งของ สักการะคือเสียงสรรเสริญเยินยอ พระพุทธศาสนาที่ตกไปอยู่ในฐานะเป็นเครื่องมือ ที่คนบางคนจะใช้แสวงหาลาภและสักการะนั้นก็ยังมีอยู่แม้กระทั่งวันนี้. ถ้าเราไม่รู้จักก็จะพลัดไปเป็นเหยื่อ คือเป็นเครื่องแสวงหาลาภสักการะของบุคคลบางคนไป.

ที่บนตึกชั้นบนนั้นมีภาพที่เขียนไว้ภาพหนึ่ง มีตัวหนังสือว่า “ชายบัตร์เบิกทางไปสวรรค์”. นี่เขาทำนาบนหลังทายก ผู้ซื้อบัตร์เบิกทางไปสวรรค์ คือมีคนบางคนใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือทำนาบนหลังทายกทายิกา ผู้สมัครซื้อบัตร์เบิกทางไปสวรรค์; อย่างนั้นก็พอจะเข้าใจได้ว่ามันอยู่ในรูปไหน. บางทีเอากันคือ ๆ ซื่อ ๆ ใช้ศาสนานี้เป็นเครื่องมือสะสมทุนรอนสำหรับจะลาสิกขาบท ถ้าพระองค์ใดองค์หนึ่งอยากจะมีเงินมากตอนสี่ก้อออกไป นี่ก็ใช้ธรรมะเป็นศาสนาเป็นเครื่องมือสะสมทุน. ถ้าไม่ถึงอย่างนั้นก็ต้องใช้ศาสนานี้เป็นเครื่องมือหาเกียรติยศชื่อเสียงเพื่อความป็นปราชญ์ เป็นนักปราชญ์ที่กำมือเปล่า.

“นักปราชญ์กำมือเปล่า” เป็นคำพหูบัญญัติเฉพาะ. นักปราชญ์กำมือเปล่า หมายความว่านักปราชญ์คนนั้นรู้อะไรมาก แต่ในกำมือนั้นเปล่า คือไม่มีอะไรที่เป็นชิ้นเป็นอัน มีแต่ความรู้สำหรับพูด สำหรับสอน สำหรับอะไรไม่รู้จักสิ้นสุดแต่ว่าปฏิบัติไม่ได้; แล้วไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติด้วย. อย่างนี้เขาเรียกว่า “กำมือเปล่า” — โมฆะบุรุษ ผู้มีกำมือเปล่า แต่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นนักปราชญ์ เพราะแตก

งานในความรู้อำนาจศาสนา. หรือว่าบางทีก็เพียงแต่ว่า อาศัยศาสนานี้เพื่อจะสร้าง
ความดีความเด่นให้เหลืออยู่ต่อตายแล้ว เป็นอนุสาวรีย์ลมๆ แล้งๆ ให้แก่ตัวเอง มี
มากมายหลายชนิด, หรือหลายสิบชนิด.

นี่เป็นตัวอย่างของการที่พุทธศาสนากลายเป็นเครื่องมือแสวงหาลาภ
สักการะของคนบางพวก ก็ยังต้องเรียกว่าพุทธศาสนาอยู่ดี; เพราะเขาจะพูดตาม
หลักของพุทธศาสนา ใช้ถ้อยคำในพุทธศาสนา มีพิธีรีตองอย่างพุทธศาสนาอะไรๆ
ก็เป็นพุทธศาสนาไปหมด แต่มันกลายเป็นเรื่องที่ไม่ซื่อตรง คือพุทธศาสนาที่ตกอยู่ใน
กำมือของผู้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว แสวงหาลาภสักการะด้วยการใช้ศาสนาเป็น
เครื่องมือ นี่เป็นตัวอย่างที่ ๑๘. ก็เลยพูดได้ว่าพุทธศาสนาอย่างน้อยก็มีอยู่ถึง ๑๘
แ่ง ๑๘ มุม ที่ควรจะกุกันให้ดีๆ ว่ามุมไหนมันจะมีสาระมากที่สุด แล้วเราจะได้อธิ
เอามุมไหน.

เอาตามที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ที่แรกว่า มุมที่ ๑ ที่ยกมาพูดเป็นมุมแรกคือ
พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนานั่นแหละ เป็นมุมที่จะต้องสนใจ จะต้องถือเอา
ประโยชน์ให้ได้จากมุมนั้น แล้วมันก็นิ่งไปถึงมุมอื่นๆ อีกบางมุมได้เอง เช่นมุมที่
เป็นศีลธรรม มุมที่เป็นวิทยาศาสตร์ มุมที่เป็นอนามัยอะไรเหล่านั้นมันก็ได้มาเองโดย
อัตโนมัติ; ถ้าเราถือเอามุมที่เป็นศาสนาที่แท้จริงให้ถูกต้อง. ฉะนั้นเราพูดกัน
ถึงมุมที่เป็นศาสนาแท้จริงอย่างถูกต้องกัน นี้จะคุ้มกับเวลา.

จะขออันไปพูดถึงว่า “ทุกแห่งทุกมุม” กันอีกชนิดหนึ่ง พุทธศาสนามี
มากแ่งมากมุม ทั้งนั้นมันก็เพื่อจะใช้แก้ปัญหามานะชีวิตของบุคคลทุกปัญหา.
เพราะว่าคน มนุษย์ในโลกนี้ มันมีปัญหามากแ่งมากมุมนับไม่ไหว ฉะนั้นพุทธ-
ศาสนาจึงต้องมีมากแ่งมากมุม เพื่อจะแก้ปัญหามาของคนทุกคนในโลกให้ครบถ้วน
ให้จงได้ ก็เลยพลอยมีมากแ่งมากมุมอย่างนี้. เมื่อถือเอาแต่ส่วนบริสุทธิ ที่ไม่

หลอกหลวง มันก็มากแรงแวมกมมอย่างงอยู่แล้ว ; ที่นี่ยังมีส่วนที่ไม่ตรง ไม่ซื่อตรง ไม่บริสุทธิ์ ก็ยังมีมากแรงแวมกมมต่อไปอีก.

ที่ว่า จะ แก้ปัญหาของมนุษย์ นี้ มันก็มีข้อที่จะต้องระวัง ปัญหาที่แท้จริงก็มี แล้วปัญหาที่เฟ้อก็มี. ปัญหาที่ไม่จำเป็นจะต้องถามนั้นเรียกว่าปัญหาเฟ้อ. อาตมานั่งนอนอยู่ที่วัดนี้ มีคนมาถามปัญหามากมายเหลือเกิน แล้วในบรรดาปัญหาที่เขาเอามาถามนั้นเป็นปัญหาเพื่อเกือบทั้งนั้น คือปัญหาที่ไม่ควรจะถามหรือไม่ต้องถามแทบทั้งนั้นเลยที่เขาถาม. ปัญหาที่จริง ที่ตรง ที่จำเป็น คำนึงไม่ค่อยจะมี มีเหมือนกันแต่น้อยมาก. นี่ปัญหาชีวิตนี้มีทั้งอย่างจริงและอย่างเฟ้อ เพื่อคือไม่ต้องถามก็ได้ ตอบก็ไม่มีที่สิ้นสุด แต่คนมันก็ชอบถามปัญหา. หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ที่จำเป็น หรือที่ไม่จำเป็น ; เขาไปถามแต่เรื่องที่ไม่จำเป็น เรื่องที่พุ่งไปด้วยสติปัญญา นี่มันไม่รู้จะไปทางทิศไหน. ส่วนสติปัญญาที่จะแก้ทุกข์ คับทุกข์กันที่นี้เดี๋ยวนี้ โดยเร็วนี้ ไม่ค่อยจะถาม.

เหมือนกับยกตัวอย่างอยู่บ่อย ๆ ว่า คนถูกยิงอย่างนี้ ทำไม่ไม่ต้องปัญหาที่ว่า จะรักษาแผลนี้อย่างไรให้หายโดยเร็วที่สุด ไปมัวตั้งปัญหาว่าใครยิง มันยิ่งช่วยอาวุธอะไร สมัยก่อนโบราณโน้นเขายิงด้วยลูกศร ลูกศรมันอาบยาพิษอะไร สมัยนี้ยิ่งช่วยปืน ปืนยี่ห้ออะไร เอามาจากไหน มันมัวแต่ถามปัญหาอย่างนี้ ไม่ถามปัญหาว่าเดี๋ยวนี้จะรักษาแผลที่ถูกยิงให้หายโดยด่วนที่สุดอย่างไร.

ที่นี้คำว่า **ด่วนที่สุด** นี้ให้เปรียบเทียบน้ำหนักเหมือนอย่างว่า ไฟไหม้ อยู่บนหัวของเรา เราจะต้องรีบดับโดยเร็วก็มากน้อยละ. ไฟไหม้อยู่ที่บนหัวเรา เราจะต้องรีบดับโดยเร็วก็มากน้อย ลองคิดดู. แล้วจะมัวไปถามว่าใครยิงตรงไหน ยิ่งเพราะโกรธเรื่องอะไร ค้ายปืนอะไร ยืมมาจากใคร นี่มันไม่มีประโยชน์ มันต้องว่าจะรักษาแผลอย่างไรโดยด่วนที่สุดเลย แล้วก็ด้วยความต้องการมากที่สุดด้วย.

ที่ว่า **ต้องการมากที่สุด** นี้ก็ฟังแล้วไม่น่าเชื่อ ว่าคนเขาไม่ต้องการมากที่สุด คนเขาต้องการเล่น ๆ น้อย ๆ; ที่มาถามปัญหาหรือมาศึกษาพุทธศาสนาให้ทำกันอย่างเล่น ๆ ไม่ใช่ต้องการที่สุดเลย. ที่ต้องการที่สุดนี้ต้องเปรียบเทียบเหมือนอย่างว่า ถูกจับกดลงไปใต้น้ำใต้น้ำเลย แล้วคนนั้นมันต้องการจะหายใจ มันต้องการเล่น ๆ หรือมันต้องการจริง ๆ. คนที่มันถูกจับกดลงไปใต้น้ำนั้นมันต้องการจะหายใจ แล้วความต้องการนั้นมันเล่นหรือจริง จริงก็มากน้อย กิจกุธเถอะ. ถ้าคิดไม่ออกก็ไปมุดหัวลงในน้ำเลยด้วยตนเอง แล้วระหว่างนั้นลองนึกดูว่าต้องการจะโผล่ขึ้นมาพ้นน้ำ นั้นมันต้องการเล่น ๆ หรือว่าต้องการจริงที่สุด มากที่สุด. มันจะตายนี้แล้วมันก็ต้องการจะขึ้นมาจากน้ำอย่างแรงที่สุด โดยเร็วที่สุด.

นี่เราต้องทำกับพุทธศาสนาอย่างนั้นมันจึงจะได้ คือต้องการให้ถูกต้องแล้วก็ให้เร็วที่สุด ท่วงที่สุด แล้วก็ให้จริงที่สุด ให้มากที่สุด; เหมือนกับตัวอย่างที่โตกล่าวมาแล้ว. นี่พุทธศาสนาแท้ ๆ เขามุ่งหมายอย่างนี้ เป็นตัวหลักเกณฑ์หรือเป็นตัวสำคัญ.

แต่ที่นี้ ได้พูดแล้วว่าพุทธศาสนาต้องการจะสนองความต้องการ หรือต้องการจะแก้ปัญหามากแห่งทุกมุม ฉะนั้นก็เปิดให้กว้างแม้แต่คนที่อยากทำเล่น ๆ ก็ยอมให้ ทำไม่จริงก็ยอมให้ มันอยากเป็นนักปราชญ์ไม่อยากจะดับทุกข์ก็ยอมให้ มันจะเพ้อเจ้อไปถึงไหนก็ตามใจมัน ไม่มีใครขัดคอ. แล้วยังมีคนบางพวก บางคนมันอยากรู้เท่านั้นแหละ มันเพียงแต่อยากรู้ อยากรู้ไปทุกชนิด อยากรู้ไปทุกอย่าง แล้วอยากจะเอาไปคิดไปนึกเสียทุกสิ่งทุกอย่าง อย่างนั้นมันก็มี; นี่ส่วนมากก็เป็นอย่างนี้. เดียวนี้เรียนพุทธศาสนากันในลักษณะอย่างนั้นกัน เสียเป็นส่วนมาก. ที่ตั้งสมาคมพุทธศาสนากันขึ้นในเมืองไทยก็ดี ในเมืองฝรั่งก็ดี มันเป็นเสียแต่อย่างนี้ คือมันอยากคิดอยากนึกแปลก ๆ หรืออยากจะทำกันแปลก ๆ

หรือว่าอยากจะใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือหาเกียรติ ชื่อเสียงกันนั่นเอง; ไม่เหมือนกับคนถูกกอดอยู่ใต้อาแล้วมันอยากจะตื่นขึ้นมาพินาศ.

อาตมาเอามาแสดงให้ฟังว่ามันมีมากแรงแม่กมม แล้วแต่จะเอากันในแง่ไหนรูปไหน ก็แสดงให้มันสมบูรณ์ในเรื่องหนึ่งๆ แล้วแสดงให้เห็นว่ามันสัมพันธ์กันอยู่อย่างไร ในระหว่างเรื่องหลายเรื่องนั้น. เรื่องที่ไม่จำเป็นมันก็เข้ามาสัมพันธ์กับเรื่องที่เป็นอย่างนี้เป็นต้น มันก็เลยมาเรื่องเปลืองเวลา ในที่สุดก็เป็นเรื่องรู้มากยากนาน. นักศึกษาสมัยปัจจุบันนี้ คือพวกที่รู้มากยากนาน เพราะไปฝากเนื้อฝากตัวกับปรัชญามากเกินไป. ฉะนั้นขอให้ถือว่า มุมต่างๆ มากมายหลายสิบมุมก็ตาม มุมที่แท้จริงนั้นคือมุมสำหรับแก้ปัญหา, มุมที่จะเป็นประโยชน์จริงๆ นั้น คือมุมที่จะแก้ปัญหาได้. แล้วปัญหานั้นต้องเป็นปัญหาจริง ปัญหาที่จริง ปัญหาที่มีประโยชน์; ส่วนมุมอื่นๆ นั้นเป็นมุมช่วยประกอบ ช่วยประดับประดา. ตัวจริงนั้นให้มันยืนอยู่เป็นหลัก แล้วประดับเข้ามา ประกอบเข้ามา เพื่อให้มันสวยงามหรือว่าอะไรนิตๆ หน่อยๆ.

ฉะนั้น คนเราจะต้องมีปัญหามันเป็นความทุกข์ มาสำหรับจะให้พุทธศาสนาช่วยแก้; ถ้าอย่างนั้นละก็ไม่เสียเวลา ไม่เสียหาย มันจะเป็นไปถูกต้องโดยเร็ว. มันต้องเป็นมุมที่มีปัญหาจริงๆ เอามาเพื่อจะแก้. ที่นี้ ถ้าว่ามันออกไปจากนั้นมันก็เป็นเรื่องเสียเวลา ใช้คำหยาบๆ ว่ามันเป็นเรื่องบ้า หรือเรื่องที่กำลังจะเป็นบ้า หรือว่าในที่สุดมันก็จะกลายเป็นเหยื่อของผู้หลอกลวง. ถ้าเราไปสนใจผิดมุม ผิดเรื่อง ผิดลักษณะที่แท้จริง มันจะเป็นบ้า หรือกำลังจะเป็นบ้า หรือว่าจะตกเป็นเหยื่อของผู้หลอกลวง. เป็นอันว่า เราจะสนใจพุทธศาสนาในมุมที่ถูกต้องเท่านั้น คือพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา เป็นข้อใหญ่ ส่วนนอกนั้นเป็นเรื่องประดับและประกอบ.

พุทธศาสนาที่เป็นพุทธศาสนาพุทธเดียวโดยเฉพาะนี้ มันก็ยังมีแตกแยก
แขนงเล็กแขนงน้อย ตามที่ได้ว่ามาแล้วให้ฟัง ว่ามันมีอยู่อย่างน่าเวียนหัว
พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนาแท้จริงนั้น เพื่อดับทุกข์ ใช้ปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ ;
แต่พร้อมกันนั้นมันก็เป็นมมที่สำหรับเรียนกันไม่มีที่สุด เรียนกันอย่างเดียวไม่มีที่
สิ้นสุด นี่คือมมปริยัติ, แล้วอีกทางก็เป็นมมที่เรียกว่าเป็นสถาบันศักดิ์สิทธิ์ เป็น
คณะสงฆ์ประจำชาติ ประจำประเทศ เป็นสถาบันศักดิ์สิทธิ์ น้อย่างนิกมมหนึ่งอีก
ในพุทธศาสนาบางที่ก็มุ่งหมายกันแต่เพียงว่า มีโบสถ์วิหารลานพระเจดีย์ มีผ้าเหลือง
ถ้าผ้าเหลืองเต็มไปหมดทุกๆ แห่ง ก็เรียกว่า ศาสนาเจริญอย่างนี้. พุทธศาสนา
มันกลายเป็นเพียงสัญลักษณ์ทางผ้ากาสาวัตร ผิดหรือถูกคិតุชิต. แม้ว่าผ้าเหลือง
จะเต็มไปทั้งบ้านทั้งเมืองนี้ มันจะเป็นที่แน่นอนว่าจะดับทุกข์หรือไม่. สัญลักษณ์
ทางผ้าเหลืองนี้ก็มี สัญลักษณ์ทางโบสถ์วิหาร พระเจดีย์นี้ก็มีสัญลักษณ์ทาง
ปุษนียวัตร เป็นพระพุทธรูป เป็นพระคัมภีร์ เป็นพระอะไรก็มี; กระทั่งเอา
ของเหล่านั้นมาเป็นเครื่องรางเสี้ยก็มี เอาพระพุทธรูปที่ไว้สักการบูชามาเป็นเครื่อง
รางเสี้ยก็มี แล้วมาอยู่ในรูปพิธีของเสี้ยก็มาก.

พุทธศาสนาที่เป็นพิธีของนระวังให้ตี. พุทธศาสนาที่เป็น พิธี ยังพอ
จะใช้ได้บ้าง แต่ถ้า รัตอง แล้วก็ไม่ไหว. เพราะว่าทำเป็น พิธี นั้นมันยังมีเหตุผล
อยู่มาก คือทำให้ถูกต้องตามวิธี. แต่ถ้า รัตอง แล้วใช้ไม่ได้คือถึงที่สุดแล้ว.
แล้วที่เป็นพิธีหรือรัตองนั้นมันมากขึ้นทุกที แล้วมันยังยึดมั่นกันมากเสียด้วย. อย่าง
บวชพระบวชเณรนี้ ก่อนนั้นก็บวชกันตามหลักการที่ถูกต้อง เดี่ยวนี้มันก็มีบวช
สมัครเล่น บวชจำเป็น บวชพิธีของ อย่างที่เรียกว่าบวชหน้าไฟอย่างนี้.
คนบวชก็ไม่รู้บวชทำไม บวช ๓ วัน ๗ วัน บวชหน้าศพ มันกลายเป็นพิธีของ.
ถ้าบวชจริงมันก็บวชไปเลย. ที่บวชชั่วคราวนั้นก็ มี ทั้งอย่างพิธีของ และอย่าง
ที่ว่ามันมุ่งหมายจะเอาประโยชน์อันแท้จริงชั่วคราวอันจำกัด อย่างนี้ ไม่ใช่พิธีของ.

อย่างว่าบวชระหว่างปีคภาควเรียนปีคเทอม แต่ถ้ายังใจบวชจริงๆ บวชจริง เรียนจริง ปฏิบัติจริงนี้ ไม่ใช่พิธีรีตอง. ถ้าบวชโดยไม่มีเหตุผล ไม่มีคามหมาย นั้นมัน เป็นพิธีรีตอง.

เกี่ยวข้อกฐินนั้นเพื่อจะลงเรือไปกินเหล้าเล่นไฟ ไปทอดกฐิน คือ จะลงเรือสนุกๆ ไปกินเหล้า ไปเล่นไฟ. ทอดกฐินอย่างของพระพุทธรูปเจ้านั้นไม่ต้อง ไปไหน มี ๒-๓ คนเอาผ้าไปถวายที่วัดเจียบๆ ก็เป็นกฐินสมบูรณ์ ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ ไม่ต้องลงทุนเป็นหมื่นเป็นแสน เช่าเรือหาเหล่าข้าวปลา หาไฟ หาอะไรไปเล่น เป็นวันเป็นคืน. พิธีรีตองมันเป็นกฐินที่ศานาจารย์อย่างนี้.

มีอะไรๆ อีกหลายอย่างที่ถ้าทำไปโดยมงายไร้เหตุผลแล้ว มันก็เป็นพิธีรีตองหมด. มีอะไรสักชนิดหนึ่งก็จัดอาหารเหมือนกับเช่นผีไปเช่นพระพุทธรูป นี้ก็คฤชิต มันมีไม่ได้ในพุทธศาสนา. พระพุทธรูปไม่ใช่ผีศักดิ์สิทธิ์หรือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ จะเอาอาหารไปเช่น อะไรไปเช่น แต่ก็ได้ทำกันทั่วไปหมดเลย. ในสมัยพระพุทธรูปเจ้าทำไม่ได้เพราะท่านยังมีชีวิตอยู่ แม้ท่านนิพพานแล้ว ก็ไม่มีพระพุทธรูปที่จะให้ทำอย่างนั้น พระพุทธรูปนี้เพิ่งเกิดเมื่อสัก ๖-๗๐๐ ปี หลังจากพระพุทธรูปเจ้านิพพาน. เมื่อแรกๆ มีพระพุทธรูปใหม่ๆ เขาก็ไม่ทำกันอย่างนั้น ไม่เอาอาหารเช่นผีไปเช่นพระพุทธรูป แล้วต่อมาเมื่อเร็วๆ นี้ เมื่อไม่นานนักมันเกิดมีอันนั้นขึ้นมาเป็นพิธีรีตอง. นี้ไม่ใช่ว่าจะค่าใคร จะกระทบกระเทียบกระแนะกระแทนใคร แต่ยกตัวอย่างมาให้เห็นว่า สิ่งที่เราเรียกว่า "พิธีรีตอง" นั้นมันเกิดขึ้นมาอย่างไร.

ตัวอย่างเช่นที่ว่านั้นถ้าจะยกมากล่าวมันมีอีกมากมาย เวลามันไม่พอ แต่เท่าที่ยกมานั้นมันก็พอแล้วสำหรับจะเข้าใจว่าอะไรคือพิธี อะไรคือพิธีรีตอง อะไรคือ

ความถูกต้อง อะไรคือความจำเป็น อะไรคือสมัครเล่น อะไรคือทำเพื่อ ๆ ไป มากแ่งมากมุ่มอย่างนี้ทั้งนั้น. นี่เรื่องมากแ่งมากมุ่มเลอะเทอะอย่างนี้พอกันที ก็จะมี พุตกันแต่ในแง่ในมุ่มเดียวที่มันจะจำเป็น คือในมุ่มที่เป็นพุทธศาสนาโดยบริสุทธิ์ สำหรับจะดับทุกข์ของสัตว์ทั้งหลาย.

ขอทบทวนอีกครั้งหนึ่ง ได้พูดมาแล้วว่า **พุทธศาสนาไว้สำหรับ มนุษย์** เพื่อแก้ปัญหามนุษย์ มีพุทธศาสนาไว้เพื่อแก้ปัญหามนุษย์ ถ้าไม่ อย่างนั้นพุทธศาสนาไม่มีค่า ไม่มี ความหมาย ไม่มีประโยชน์อะไร. ฉะนั้นมนุษย์ มีปัญหาหรือเปล่า? ถ้ามนุษย์ไม่มีปัญหาอะไรเลย ก็ไม่จำเป็นที่จะต้อง มีพุทธศาสนา; ท่านทั้งหลายก็ไม่ต้องมาทำ ให้เสียเวลาเพื่อพูดกันตรง ๆ อย่างนี้ ถ้าไม่มีปัญหา. ถ้ามีปัญหาคือมันต้องใช้พุทธศาสนาเพื่อแก้ปัญหามา เราจึงควรจะมาพบกัน มา พูดกัน มาปรึกษาหารือกัน หรือว่ามาปรับทุกข์กัน เพราะว่ามันต่างคนต่างก็มี ความทุกข์. นี้เรียกว่ามันต้องมีปัญหา มันจึงหันหน้าไปหาศาสนา. มนุษย์มี ปัญหาจึงได้หันหน้าไปหาศาสนา แล้วก็ไม่ว่าศาสนาไหนนะ พุทธศาสนาหรือศาสนา คริสเตียน อิสลาม พราหมณ์ ฮินดูอะไรก็ตามเถอะ มันล้วนแต่มีปัญหากัน ฉะนั้น จึงหันหน้าไปหาศาสนา เพื่อให้แก้ปัญหามา.

ที่นี้ ปัญหาของมนุษย์มันก็มีมาก : ปัญหาเรื่องไม่มีอะไรจะกิน. ปัญหา เรื่องครอบครัวไม่เรียบร้อย, ปัญหาเรื่องเพื่อนไม่ดี ปัญหาสารพัดอย่าง กระทั่ง ว่าปัญหาในโลกนี้มันยังไปแต่เรื่องความเดือดร้อน จากอันธพาลบ้าง จากเหตุการณ์ ภายนอกบ้าง อะไรบ้าง มันเป็นปัญหาไปหมด; มากจนคล้ายกับว่าสาบกัน ไม่ไหว. ฉะนั้นปัญหามบางอย่างที่มันยังไม่จำเป็นก่อน ไม่เกี่ยวข้องกันก่อน ก็ดับ ทิ้งไปเสียทีก่อน; ให้มันเหลือแต่ปัญหาที่จำเป็น.

ปัญหาที่จำเป็นก็มีหลายปัญหา ก็ควรจะมาค้นให้พบว่ารกรากของปัญหานี้มันอยู่ที่ตรงไหน แล้วในที่สุดอาจจะพบว่ามันอยู่ที่รกรากเดียวกัน. ปัญหาที่จำเป็นหลาย ๆ อย่าง หลาย ๆ ปัญหาของมนุษย์ นั้นมาจากรกรากอันเดียวกัน หรือปัญหาเดียวกัน ปัญหาไหนคืออะไร? ถ้าจับปัญหาไหนได้จะเอาพุทธศาสนาไปใช้เป็นประโยชน์ได้.

ปัญหาที่ว่าผีสิงปัญหาเดี๋ยว เป็นต้นคอของปัญหาทั้งหลายนักคือ
ปัญหาที่มนุษย์มันตกเป็นทาสของอายตนะ นั้นบางคนฟังไม่ถูกแน่. ปัญหาที่มนุษย์มันตกเป็นทาสของอายตนะ; อายตนะนั่นคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๖ อายตนะ, มนุษย์ตกเป็นทาสของ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, จนทำให้ปัญหาเกิดขึ้นสารพัดอย่างเลย แม้กระทั่งปัญหาครอบครัวไม่เรียบร้อย.

ปัญหาที่ว่ามนุษย์ตกเป็นทาสของอินทรีย์ ของอายตนะมันก็ยังมียู่ถึง ๒ ชั้น : **ชั้นแรกก็คือ ตกเป็นทาสของอายตนะตามธรรมชาติ** คือปล่อยให้ไปตามธรรมชาติ คนเราก็มีความต้องการเพียงเท่านั้น มีการขวนขวายเพียงเท่านั้น เต็มคร้อนเพียงเท่านั้น นี่ก็เรียกว่าเป็นทาสของอายตนะตามธรรมชาติ. เทียบมันไม่พอ **มนุษย์ไปขอเอาให้เกินกว่าที่จำเป็นตามธรรมชาติ** คือมันไปต้องการให้มากกว่าที่ธรรมชาติต้องการให้มันนั่นเอง. ถ้าเรามี เราทำ เราใช้ เราอะไรกัน แต่เท่าที่ธรรมชาติมันต้องการแล้ว มันก็จะไม่มากเหมือนอย่างนั้น.

สมัยโบราณเขาอยู่ เขาทำ เขาอะไรกันเพียงเท่าที่ธรรมชาติเรียกร้องต้องการ ฉะนั้นเขามีปัญหาไม่มาก; มาบัดนี้พวกเรามันต้องการเกินกว่า ที่ธรรมชาติเรียกร้องมากนัก หลายเท่าหลายสิบเท่าหลายร้อยเท่า. คนหนึ่งมีรถยนต์ถึง ๕ คัน นี่คุณลองคิดดูว่ามันเกินความต้องการเรียกร้องของธรรมชาติสักเท่าไร. ส่วนอีก

คนหนึ่งไม่ต้องมีรถยนต์ก็ได้ ยังสบายดี จะไปไหนก็ไปขึ้นรถประจำทางก็ได้ มันก็พอจะแก้ไขได้; แต่ถ้าไม่สะดวก มีคันเดียวมันก็พอ ไม่ต้องมีตั้ง ๕ คัน. ทำไมมันจะต้องมีตึกมีรามมีอะไรเกินกว่าที่มันจำเป็นจะต้องมี มีเครื่องใช้ภายในบ้านในเรือนเกินกว่าที่จะต้องมี นี่เพราะว่าความต้องการมันขยายออกไป เพราะฉะนั้นปัญหามันก็ขยายออกไปตามตัว จึงมีปัญหามาก เลยแก้ไขไม่หวาดไหวเป็นบ้าเสียก่อน ไม่ทันพบพุทธานุสสา เป็นบ้าตายเสียก่อน หรือไปฆ่าตัวตายเสียก่อนได้พบพุทธานุสสา; อย่างนั้นมันก็มีอยู่มาก. นี้เรียกว่าปัญหาของมนุษย์ที่เป็นทาสของอายตนะ มันมีอยู่ ๒ ชั้นอย่างนี้ : ชั้นตามธรรมชาติมันก็พอตัวอยู่แล้ว คือมีความทุกข์อยู่ตามสมควรแล้ว, ที่ชั้นเกินธรรมชาติหลายเท่ามันก็มีความทุกข์มากอีกหลาย ๆ เท่า.

อายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๖ อย่าง ใน ๖ อย่างนี้ควรจะแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย หนึ่งกลุ่มหนึ่ง, แล้วก็ใจล้วน ๆ อีกกลุ่มหนึ่ง. ที่เห็นอยู่ชัด คนเราเป็นทาสอายตนะ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายหรือทางผิวหนังนี้ เสียเป็นส่วนใหญ่, รุนแรงกว่า. อยากจะให้เอริศตอ้วยสวยงามทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้นและทางผิวหนัง สัมผัสระหว่างเพศนี้ คืออายตนะทางผิวหนังเป็นเรื่องสำคัญ; ที่จะมีกินมีใช้มากไม่มีขอบเขตนั้นก็เรื่องอายตนะทางผิวหนังเป็นส่วนใหญ่; ส่วนเรื่อง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้นนั้นเป็นส่วนประกอบ. เพราะกามารมณ์ตั้งอยู่ที่สัมผัสทางผิวหนังเป็นส่วนใหญ่; ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้นนี้เป็นส่วนประกอบ. กลุ่ม ๕ แรกนี้ เรียกว่า “เบญจกามคุณ” คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี้มันก็ร้ายกาจที่สุดอยู่แล้ว. ที่อีกส่วนหนึ่งก็เป็นส่วนใจล้วน ๆ ซึ่งควบคุมทุก ๆ ส่วน. นี้ก็ยังยิ่งร้ายกาจไปกว่าแต่คนมองไม่เห็น; แล้วบางคนก็ไม่เข้าใจว่า มันมีอยู่อีกส่วนหนึ่ง คือส่วนที่ ๖ นี้, มักจะรู้แต่เรื่อง ตา หู จมูก ลิ้น กาย.

ทีนี้ ถ้าตั้งปัญหาว่าอายตนะทางใจ, ทางใจล้วน ๆ นั้นมันคืออะไร? มีอะไรเป็นอารมณ์? เมื่อเรามีลูกดี มีเมียดี มีผัวดี มีคนใช้ดี มีอะไรดีอย่างนี้ เรารู้สึกสบายใจ; อันนี้ไม่เกี่ยวกับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่เกี่ยวกับทางจิตใจคือ ทางมนายตนะ. เรื่อง มนายตนะ คือ อายตนะทางใจ มันเป็นเรื่องใหญ่ถึงขนาดนี้ อะไรดีหรืออะไรเลวมันไปรวมอยู่ที่ใจหมด. มีของถูกใจซึ่งไม่ได้กันทางตา ทางหู ทางจมูกอะไร เพียงแต่เก็บไว้เฉย ๆ มันก็สบายใจ มันก็หลงรัก. ทีนี้ยิ่งไปกว่านั้น อาหารสมอง อาหารทางมันสมองนี่ก็มีพิษร้ายมากเท่ากัน; เป็นได้แก่พวก นักปราชญ์หรือพวกนักคิด. นักคิด นักบวช นักปราชญ์นี้ เขาไม่ต้องการอาหาร ทางปาก ทางตา ทางหูอะไรนัก แต่เขาต้องการอาหารทางสมอง มาหลงไหลอาหารทางสมอง เพราะเป็นเรื่องทางใจ เป็นอายตนะที่หก.

คนที่ชอบเกียรติ บ้าเกียรติ แม่เกียรติบริสุทธ์ ไม่ใช่เกียรติคดโกง. บ้าเกียรติ หลงเกียรติ จนไม่เป็นอันกินอันนอน ไม่สนใจเรื่องทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แต่ไปหลงเรื่องเกียรติเหลือประมาณ อย่างนี้มันเป็นโทษของอายตนะที่หก คือใจ. ส่วนเกียรติประเภทที่ใช้เป็นเครื่องมือหากามนั้นเราไม่พูดถึง. เกียรติบางชนิดเป็นเครื่องมือสำหรับหากามารมณ์ นี้เอาไปไว้กับพวกกามารมณ์. แต่ว่าเกียรติบริสุทธ์ที่เราไม่เอาไปใช้แสวงหากามารมณ์นี้ มันก็ยังทำให้คนเป็นบ่าว เป็นทาสของมันได้ คือหลงไหลแล้วก็ปล่อยไปตามความต้องการของเกียรติ ไม่รู้จักดี ไม่รู้จักชั่วก็ได้.

หรือเหมือนอย่างว่าเราอนั่น แล้วมีความสุขอย่างยิ่งนี้ไม่เกี่ยวกับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เลย มันก็เรียกว่าเป็นเรื่องทางใจ. อะไร ๆ ที่ทำให้จิตใจรู้สึก เอ๋อ็ออ่อยก็เรียกว่าเป็นเรื่องทางมนายตนะทั้งนั้น เป็นอายตนะที่หก นี้ที่เราไม่ค่อยระวัง เราไม่เห็นเป็นอันตราย เราไม่เห็นว่าเป็นปัญหาที่ต้องแก้ เราก็ปล่อย

ให้มันเป็นทาสสิ่งที่เราเรียกว่าความเอริคอร่อยทางใจนี้ไปเรื่อย ๆ แล้วก็มากขึ้น ๆ มันก็ส่งเสริมความโลภ ความโกรธ ความหลง มากขึ้น ไม่มีอะไรเลย. แล้วพอความโลภ ความโกรธ ความหลง มากขึ้นแล้ว ก็ไม่ต้องพูดกันแล้วที่นี้ ไม่ต้องพูดอะไรกันอีกแล้ว มันก็มีแต่ความทุกข์เท่านั้น. นี้เรียกว่าอย่าระวังแต่เพียงว่าแค่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ให้ระวังตัวสำคัญตัวร้ายที่สุดคือใจ.

นกอินทรี ๕ ตัว คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้ ไม่ร้ายเท่านกอินทรีตัวเดียวตัวที่หก คือใจ. เขาเปรียบเทียบเหมือนนกอินทรี ซึ่งมันจิกกินสัตว์มีชีวิตเลย คนเป็น ๆ มีชีวิตนี้ นกอินทรีมันกิน. ๕ ตัวแรกที่เกาะกินอยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้ไม่ร้ายเท่าตัวที่หก ที่มันเกาะกินอยู่ที่หัวใจ หมายถึงจิตใจไม่ใช่ก้อนหัวใจ. เราปล่อยกันเกินไปจนไม่เอาใจใส่กับนกอินทรีตัวที่สำคัญทั้งใน ๒ แ่ง : ในแ่งที่จะหลงไหลบ้าหลัง ก็ไปบ้าหลังทั้ง ๕ ตัวข้างต้น ; หรือในแ่งที่จะปราบปราม จะฆ่ามัน ก็ไปหลงไหลอยู่แต่ไปทำกับ ๕ ตัวข้างต้น ; ตัวสุดท้ายไม่ค่อยจะสนใจ ฉะนั้นจึงปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาไม่ได้. นี้เรียกว่าแก้ปัญหามันไม่ถูกเรื่อง มันไปเป็นปลายเหตุเสียหมด มันไม่เป็นต้นเหตุ. ฉะนั้นจะต้องรู้จักต้นเหตุที่สำคัญคือมันจะต้องมี **ปัญหาที่แท้จริง** ขึ้นมาสำหรับให้พุทธศาสนาแก้. พุทธศาสนาจะเป็นเหมือนเครื่องมือหรืออาวุธ ที่จะชำระชะล้างปัญหาเหล่านี้.

ที่ปล่อยไปตามธรรมชาติก็เป็นความทุกข์อยู่ระดับหนึ่ง ; ที่นี้ไปขยายเกินธรรมชาติ มันก็เป็นทุกข์เพิ่มขึ้นก็เท่าที่ร่อยเท่าแล้วแต่ไปขยายมัน ; ที่นี้เราก็เลยไปแก้ไม่ถูกวิธี ไปแก้แต่ปลายเหตุ ไม่ได้แก้ที่ต้นเหตุ. ธรรมตามันก็เป็นทุกข์อยู่แล้ว, นี้ขอให้ช่วยจำให้ชัดเจนนี้สักหน่อยว่า ที่เป็นทาสของอายตนะนี้มันก็เป็นทุกข์อยู่แล้ว ; ที่นี้ไปแก้มันอย่างโง่ ๆ มันเลยเป็นทุกข์เพิ่มขึ้นอีกกว่าที่มีอยู่เดิม เพราะไปแก้อย่างผิดวิธี. มันเลยเป็นความทุกข์มาก ๓ ชั้น ตาม

ธรรมชาติก็เป็นทุกข์อยู่แล้ว, สมมุติว่าหน่วย ๑; แล้วไปทำให้มันเกินธรรมชาติ มันก็เพิ่มขึ้นอีกเป็น ๒ หน่วย; แล้วไปแก้มันผิดวิธี มันก็เพิ่มส่วนนั้นขึ้นมาอีก มันเลยกลายเป็น ๓ หน่วย ๔ หน่วย ๕ หน่วย ขึ้นมา เป็นความทุกข์ที่เพิ่มขึ้นมา อย่างนี้ ก็คือยังเป็นทาสของอายตนะมากขึ้นทุกที ยิ่งเป็นเหยื่อของนกอินทรี ยิ่งเห็นแหละมากขึ้นทุกที.

นั่นแหละความเป็นทาสของอายตนะ คือ **ความเป็นทาส ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเป็นตัวปัญหา**; ขอให้ท่านทั้งหลายทุกคนจับตัวปัญหาให้ได้ว่า ปัญหาทั้งหมดมันรวมอยู่ที่นี้. ถ้า **อย่าเป็นทาสของอายตนะเด็ดอย่างเด็ด แล้วปัญหาอื่นไม่มี**. เราบางคนเข็ญใจไม่มีอะไรจะกิน นี่สำหรับคนจนก็เพราะมันเป็นทาสของอินทรี เป็นทาสของกิเลส. หรือคนมั่งมีแล้วมันก็ยังมีความทุกข์ เพราะมันก็เป็นทาสของกิเลสของอายตนะ. คนมีอำนาจวาสนาก็ยังเป็นทุกข์เพราะเป็นทาสของอายตนะ. คนเบียดเบียนรบราฆ่าฟันกัน มันก็เพราะเป็นทาสของอายตนะ. ไปแจกเอาเองก็แล้วกันว่าปัญหาทุกชนิดจะรวมอยู่ที่นี้ : บังคับตัวเองไม่ได้ปล่อยไปตามกิเลสตัณหา ซึ่งเป็นทาสของอายตนะ.

ที่นี้ ปัญหาที่มีต่อไปว่าเราจะไม่เป็นทาสของอายตนะ เราจะไม่เป็นทาสของ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ต่อไป เราต้องการความเป็นอิสระ หรืออิสระเสรีภาพขึ้นมาแล้ว. เสรีภาพที่แท้จริง คือจิตไม่เป็นทาสของอะไร. เสรีภาพที่เขาพูดกันในโลกนี้เป็นเรื่องจอมปลอม เป็นเรื่องโกหกจอมปลอม เป็นเสรี เป็นประชาธิปไตย แต่แล้วก็ยังเป็นทาสของกิเลสตัณหา ยังทำชั่ว ยังคอร์รัปชั่น ยังเห็นแก่ตัว ยังถือว่าประโยชน์ของตัวเอง ประโยชน์ของผู้อื่นไม่ต้องคำนึงถึง. ประชาธิปไตยไหนประเทศไหนมันก็ถือแต่ว่า ประโยชน์ของตัวเองนั่นแหละเป็นใหญ่ และถูกต้อง. ฉะนั้นจะฆ่าใครสักก็มากน้อยก็ไม่แปลก ถ้าประโยชน์ของตัวเองมันยังอยู่; มีอิสระ

ที่จะฆ่าผู้อื่น เพื่อจะเอาประโยชน์ของตัวไว้; นี่แหละประชาธิปไตยในโลก. ที่จริงก็ไม่ใช่ประชาธิปไตยหรือเสรีภาพอะไร มันเป็นทาสของกิเลส เป็นทาสของความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นทาสของอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ที่นี้ ถ้าไม่แก้มันได้ โลกนี้ก็ไม่มีส่วนที่จะงตมหน้าคุณ เป็นโลกของมนุษย์ได้; จะเป็นโลกของความป่าเถื่อนอยู่นั่นแหละ.

นี่ ขอให้นึกดูเถอะว่าเมื่อตะกัณพูดว่า เราจะไปเที่ยวชมสวน ชมป่า ชมดอกไม้ จะไปพบซากศพ หรือจะไปเที่ยวชมวิว ไปพบเสือ มันมีอยู่อย่างนี้. ถ้าเราไม่แก้ปัญหาคันตอ คือความเป็นทาสของอายตนะแล้ว มันก็ไม่มีอะไรที่น่าชื่นใจ.

เวลาเหลืออยู่นิดหนึ่งก็ขอพูดเรื่อง **ความไม่เป็นทาสของอายตนะ** กันบ้าง นั่นแหละคือพระอริยเจ้า คือสัทบุรุษ. ในพุทธศาสนาเรามีคำว่า “สัทบุรุษ” คือคนดี และมีคำสูงขึ้นไปกว่านั้น ก็เป็นพระอริยเจ้า; ถ้าผิดจากนั้นแล้วก็ไม่ใช่เป็นอัครพาลไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง. เป็นสัทบุรุษก็คือผู้ที่เริ่มต่อสู้ ต่อสู้เต็มฝีมือ ลายมือเพื่อจะไม่เป็นทาสของอายตนะ เพื่อจะเป็นอิสระ เพื่อจะมีเสรีภาพออกมาจากการกดขี่ของกิเลส นี่ก็คือสัทบุรุษ. สัต นมาจาก สท แปลว่าดี **สัทบุรุษ** นี้แปลว่า **คนดี** เป็นคนที่กำลังตัดสินใจแน่วแน่ ต่อสู้ต่อต้านจากความเป็นทาสของอายตนะ ไปทำบาปไม่ได้ ทำชั่วไม่ได้ทุกอย่างทุกประการ. ที่นี้ ถ้าทำได้สำเร็จ มีความบาป ความชั่วน้อยลงไปเท่าไร เขาก็เรียกว่าเป็นพระอริยเจ้าชั้นนั้น ๆ สูงขึ้นไปตามลำดับ จนเป็นพระอริยเจ้าชั้นสูงสุด ไม่มีบาปเลย อยู่เหนือบุญเหนือบาปโดยประการที่ปวง. นี่คือการไม่เป็นทาสของอินทรีย์.

การที่ทำได้อย่างนี้ก็เรียกว่ามันเป็นการทำถูกต้องตามความมุ่งหมายของพุทธศาสนา; ถ้าไม่เกี่ยวกับพุทธศาสนาก็เรียกว่ามันถูกต้องตามความเป็นมนุษย์

ตามความหมายของความเป็นมนุษย์. มนุษย์แปลว่าใจสูง อย่าแปลเป็นอย่างอื่นเลย มนุษย์แปลว่าใจสูง; หรืออย่างขยายความไปก็ว่า เป็นเทือกเถาเหล่ากอของคนที่มีใจสูง นั้นเรียกว่า “มนุษย์”. ถ้าใจสูงก็ไม่เป็นทาสของอายตนะ เป็นทาสของอายตนะคือใจต่ำ. ที่นี้พอเราไม่เป็นทาสของอายตนะ มันก็ว่างจากการเบียดเบียน ตัวเองไม่เคียดชังคนอื่นไม่เคียดชังคนอื่น; นี่ก็คือโลกของพระศรีอารยที่นี้และเตยวัน. โลกพระศรีอารยที่แท้จริงคืออย่างนี้ ไม่ใช่อย่างพวกคอมมิวนิสต์ว่า. พวกคอมมิวนิสต์ว่าเมื่อทุกคนสมบูรณด้วยวัตถุแล้ว โลกนี้เป็นโลกพระศรีอารย; นั่นพระศรีอารยวัตถุนิยม มันเป็นไปไม่รอด; มันยังเป็นทาสของอายตนะ ทางตาทางหู ฯลฯ อยู่. ถ้าโลกพระศรีอารยของพุทธศาสนาแล้วก็หมายความว่าไม่มีใครเป็นทาสของอายตนะ มีแต่อิสระเสรีภาพเหนือกิเลส; แล้วไม่มีใครเคียดชังคนอื่น. นี่ก็คือโลกของพระศรีอารยที่นี้และเตยวัน. ถ้าพวกคริสเตียนว่า เขาก็ว่าโลกของพระเจ้า คืออย่างนี้ ที่นี้และเตยวัน.

จะเห็นพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา หรือในฐานะที่เป็นพุทธศาสนา นั้นมุ่งหมายอย่างนี้ : มุ่งหมายทำคนให้เป็นสัตว์บุรุษ ให้เป็นพระอรียเจ้า ทำโลกให้เป็นโลกของพระศรีอารยที่นี้และเตยวัน ให้มนุษย์เป็นมนุษย์. เตยวันมนุษย์ยังไม่เป็นมนุษย์ เป็นมนุษย์แต่ชื่อ เป็นมนุษย์แต่ปาก คือใจยังต่ำ. ที่นี้หลักการนี้ขอให้เข้าใจว่าต้องการให้เป็นกันอย่างที่ว่านี้ แม้ในบ้านในเรือน; ไม่ต้องการให้มาอยู่ที่สวนโมกข์ หรือในป่าในดงอะไรที่ไหน ให้อยู่ที่บ้านที่เรือน แต่ให้มีจิตใจไม่เป็นทาสของ ตา หู จมูก ลิ้น กาย; อย่าไปลุ่มหลงความเอร็ดอ่อยทางเนื้อทางหนังว่าเป็นของประเสริฐ; จะมีบ้างก็ในฐานะเป็นของที่มีมันมีอยู่ในโลกอย่างนั่นเอง อย่าไปบูชามัน เรียกว่าอย่าไปเป็นทาสมัน อย่าไปเป็นทาสเนื้อหนัง. ถ้าจะสมักรเป็นทาส ก็ให้มันเป็นทาสของพระธรรม หรือพระเจ้าแล้วแต่จะเรียก. เรามีพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นพุทธศาสนา มาเพื่อช่วยให้นักหลุดพ้นจากความเป็น

ทาสที่แท้จริง; ความเป็นทาสอย่างอื่นเป็นของลม ๆ แล้ง ๆ ความเป็นทาสกิเลส เป็นทาสอายตนะ นั่นเป็นทาสที่แท้จริง เป็นทาสถึงที่สุด. นั่นคือเงที่ตที่สุด สำคัญ ที่สุด ของสิ่งที่เรียกว่า “พุทธศาสนา” หรือศาสนาไหนก็ตาม.

ศาสนาทุกศาสนาว่าเป็นศาสนาที่จริงแท้ ที่มีประโยชน์แล้ว ก็คง มุ่งหมายเพื่อดึงคนออกมาเสียจากความเป็นทาสของอายตนะ คือพญามารหรือ ซาตานหรืออะไรแล้วแต่จะเรียก คือความลุ่มหลงทางเนื้อหนัง เป็นทาสของเนื้อหนัง. ธรรมะดึงออกมาเสียจากความเป็นทาสของเนื้อหนังก็มาเป็นคนอิสระ เป็นสัจบุรุษ เป็นพระอรหันต์ เป็นโลกพระศรีอารย์ เป็นได้ทุกอย่างที่น่าปรารถนา ด้วยอาการ อย่างนั้น.

ได้พูดมา ๑๘ แง่ ๑๘ มุม แล้วก็มีมุมเดียวคือธรรมะที่แท้จริงที่จะดึงคน ออกมาเสียจากความเป็นทาส นอกนั้นเป็นเรื่องประกอบประดับให้น่าดูขึ้นบ้าง แล้วออกไปจากนั้นอีกก็คือเรื่องเพื่อ เรื่องบำเพ็ญ ฟาง ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด เหมือนที่เขาเป็นกันอยู่มากมายเวลานั้น. บำเพ็ญ ฟาง ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด พุทธบริษัทเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย จะมีอะไรสักหน่อยหนึ่งก็ได้ มันเป็นเพชร เป็นพลอย มีค่ามีประโยชน์สำหรับจะเชือดเฉือนกิเลสตัณหา เชือดเฉือนความ เป็นทาสทางอายตนะให้หมดไป; มีอยู่มุมเดียวเท่านั้น ใน ๑๘ แง่ ๑๘ มุม.

นี่เราได้พูดกันถึงพุทธศาสนาในทุกแง่ทุกมุมก็เพื่อให้ค้นพบมุมนี้ หวังว่า ทุกคนจะเอาไปคิดไปนึกให้สำเร็จประโยชน์ตามความมุ่งหมายนี้ ให้สมกับอุทิศสัจ ใจ ถวายมาจนถึงนี้ด้วยความยากลำบากด้วยกันจงทุก ๆ คนเถิด.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ไว้เพียงเท่านี้.

บันทึก

หนังสือชุด "ธรรมโฆชน์ของพุทธทาส" เท่าที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา
มาจนถึงวันนี้ มีรายชื่อ และเลขหมายประจำเล่ม ดังนี้ :-

ลำดับพิมพ์ออก	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	
(๑)	พุทธประวัติจากพระโอษฐ์	๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๑๒]
(๒)	อิทัปปัจจยตา	๑๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๖]
(๓)	สันทิสเสตัพพธรรม	๑๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๔)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๑	๓๖	
(๕)	พุทธจริยธรรม	๑๘	
(๖)	ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์	๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๘]
(๗)	โอสาเรตัพพธรรม	๑๓ . ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๘)	พุทธจริยา	๑๑	
(๙)	ตุลาการิกธรรม เล่ม ๑	๑๖	
(๑๐)	มหิคลธรรม	๑๗ . ข	
(๑๑)	บรมธรรม ภาคต้น	๑๙	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๒)	บรมธรรม ภาคปลาย	๑๙ . ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๓)	อานาปานสติภาวนา	๒๐ . ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๑๔)	ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๑	๓๑	
(๑๕)	สญญตาปริทรรศน์ เล่ม ๑	๓๘	
(๑๖)	ค่ายธรรมบุศร	๓๗	
(๑๗)	ฆราวาสธรรม	๑๗ . ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๑๘)	ปรมัตถสภาวะธรรม	๑๔ . ก	
(๑๙)	ปฏิปทาปริทรรศน์	๑๔	
(๒๐)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒	๓๖ . ก	
(๒๑)	สญญตาปริทรรศน์ เล่ม ๒	๓๘ . ก	
(๒๒)	เศกัจจนธรรม	๑๗ . ง	
(๒๓)	โมกขธรรมประยุกต์	๑๗ . ค	
(๒๔)	ศารทกาลิกเทศนา	๒๖	
(๒๕)	ศีลธรรม กับ มนุษย์โลก	๑๘ . ข	
(๒๖)	อริยศีลธรรม	๑๘ . ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๗)	การกลับมาแห่งศีลธรรม	๑๘ . ก	
(๒๘)	ธรรมสังฆสงเคราะห์	๑๘ . ข	
(๒๙)	ปฏิจสมุปบาทจากพระโอษฐ์	๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๓๐)	ธรรมะกับการเมือง	๑๘ . จ	

